

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

*****

Наукове видання

«**МОВА І КУЛЬТУРА**»

Випуск 17

Том II (170)

Київ
2014

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский дом Дмитрия Бурого

*****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 17

Том II (170)

Киев
2014

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. –
Вип. 17. – Т. II (170). – 396 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**; д-р філол. наук, проф. **В. М. Брицин**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Булаховська**; д-р філол. наук, проф. **О. П. Воробійова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **Л. П. Іванова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **М. О. Карпенко**; д-р філол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р філол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р філос. наук, проф., д-р філол. наук, проф. **Г. Ю. Мережинська**; д-р філол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**; д-р філол. наук, проф. **Ю. В. Мосенкіс**; д-р філол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. **Г. В. Онкович**; д-р філол. наук, проф. **Т. А. Пахарєва**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ф. Семенюк**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Склярєнко**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Снитко**; д-р філол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепелєва**.

УДК 001:007:[81+008]

П. Трохимчук, канд. фіз.-мат. наук, доц.

Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, Луцьк

МОНАДОЛОГІЯ ТА ПОЛІМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЯК ОПТИМАЛЬНІ СИСТЕМИ ОПИСУ ЗНАТЬ ТА КУЛЬТУРИ

Проаналізовані проблеми виникнення та основні положення монадології та поліметричного аналізу з точки зору оптимального системного представлення знання та культури. Показана необхідність створення поліметричного аналізу як системи оптимальної формалізації монадології з врахуванням розвитку сучасної науки. Обговорюється доцільність розвитку та застосування системних підходів у сучасній науці та культурі.

Ключові слова: монадологія, поліметричний аналіз, ритуально-міфологічні схеми, оптимальність, синтез, уніфікація.

Вступ

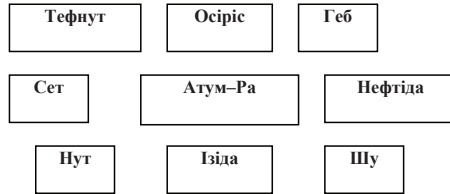
Проблема створення оптимальних систем знань, включаючи культуру має досить глибокі корені [1:12-135]. Одним з таких напрямків, який відіграв важливу роль в створенні сучасної науки, є монадологія [1:67; 2:9; 3: 168; 4: 7; 5: 151]. Саме слово монадологія походить від двох грецьких слів: монада – основа, та логос – знання. Тобто монадологія – це спроба зробити універсальну єдину систему знань. В залежності від уподобань того чи іншого автора починаючи від єпископа Ніколи Кузанського до Вільгельма Ляйбніца та Володимира Шмакова [6: 3] монадологія мала різні відтінки та забарвлення: від містики до метафізики. Саме пошук універсального поняття або ж системи, що дозволяє описувати існуючу систему знань і призвів до створення доцільності оптимальності, які є основою сучасної науки та культури. Важливу роль в створенні такої системи відіграє знакова (семіотична) система. До найпростішої знакової системи належить математика. Сучасна наука – це грубо кажучи розширена реалізація тези Р.Бекона – Декарта «наука є настільки наукою, наскільки вона математика». Якщо поєднати цю тезу з монадологією, то монадологія з реалізацією цієї тези може претендувати на роль науки про все.

Найближча з сучасних систем, що відповідає такій реалізації є поліметричний аналіз – універсальна система формалізації, аналізу та синтезу будь-якої галузі знань чи культури [1: 136]. Тому поліметричний аналіз можна розглядати і як оптимальну формалізацією монадології. Самою ж монадою в данному випадку може служити узагальнений конструктивний елемент. Якщо розглядати монадологію з точки зору поліметричного аналізу то поліметричний аналіз переводить її з рангу філософії до рангу більш точної науки.

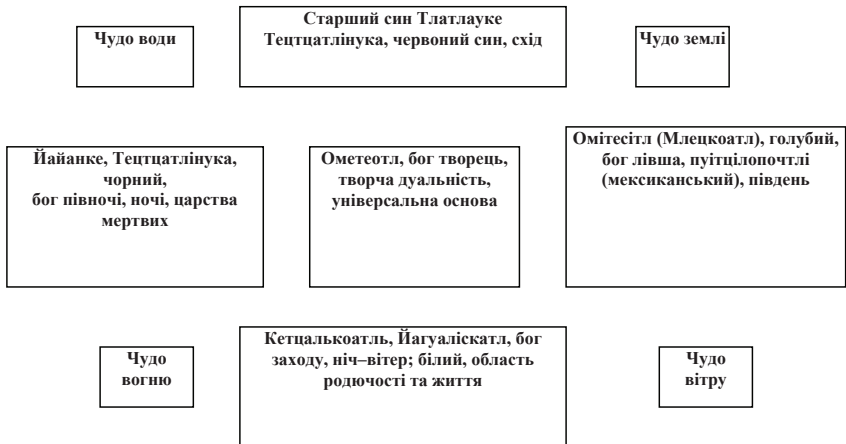
© П. Трохимчук, 2014

Основні поняття монадології

Монадологія відіграла в розвитку науки [1: 67-68] визначну роль. Її корені слід шукати в езотеричних системах єгипетського типу. Для прикладу розглянемо схему геліопольської еннеади (рис.1) [1: 16; 7: 347], та схожої до неї ритуальної схеми ацтеків (культ Бога Оmeteотла) (Рис.2) [1: 15].

Рис. 1. Схема геліопольської Еннеади.

Рис. 2. Ритуальна схема ацтеків. Культ бога Оmeteотла.

Слід зазначити, що найбільш древньою з огдоад є скрижалі бога Тот, що схожа на Рис.1 та Рис.2 тільки в центрі головним богом є не Атум-Ра або Оmeteотл, а бог Місяця Тот. Культ бога Тот був головною ритуальною системою для перших двох єгипетських династій. Згідно міфології за допомогою своєї скрижалі бог Тот навчив єгиптян рахувати, писати та обробляти землю [1: 15]. Слід зазначити, що згідно філософії Емпедокла світ був створений з чотирьох стихій-першоначал (земля, повітря, вогонь та вода) [8: 49]. Ритуальна схема культу бога Оmeteотла без богів якраз відповідає цій філософії.

Але ритуальна система давнього Єгипту була езотеричною і її розшифровку та повне трактування знали лише жерці високого рівня посвяти.

Поряд з єгипетською цивілізацією розвивалась шумеро-вавилонська цивілізація, в якій ритуальна система була відкритого типу. Зокрема в древньому Шумері розвинулась астрологія. Синтезував ці дві ритуальні системи в одну Піфагор, який більш як 20 років вчився в єгипетських жерців та десять років провів в єгипетському полоні [8: 39]. Саме завдяки йому та Аристарху Самоському в античності окрім геоцентричної системи світобудови була відома й геліоцентрична [1: 27]. На жаль, з цієї епохи в наш час мало що збереглося.

В Мілетській школі Фалес вважав, що все суще походить з води [8: 33], а Анаксимандр вважав, що всі речі походять з єдиної первісної субстанції. Ця субстанція вічна, вона не має меж ні в просторі, ні в часі і «вміщує всі світи» - бо він вважав, що наш світ лише один з багатьох [8: 35]

Саме з цієї точки зору потрібно розглядати появу монадології.

Саме монаду як універсальне першоначало ще в 1440 році розглядав Нікола Кузанський [2: 9], в 1564 відомий англійський астролог та математик Дж. Ді [3: 68] опублікував свою ієрогліфічну монадологію, де намагався відтворити певні традиції єгипетського езотеризму, піфагорійської нумерології та середнього платонізму (Ксенократ). В 1591 році з'явилась монадологія Дж.Бруно з «відхиленням» вже в матеріалістичну область [4: 5]. Слід зазначити, що монадологію з «єгипетської» точки зору розглядав і В.А.Шмаков [6: 3].

Дж. Бруно виділяв окремо філософію, фізику та математику. Кожна з цих наук мало свій мінімум: філософія – монаду, фізика – атом, математика – число [4: 7].

Найбільш цитованою в наші дні є монадологія 1714 р. В. Ляйбніца [5: 151]. Монада розглядається як проста неподільна духовна субстанція буття. Спираючись на відомі з античної філософії докази, Ляйбніц заперечує можливість існування єдиної субстанції, про яку вчив Спіноза. Ляйбніц стверджує, що поняття єдиної субстанції заперечує можливість існування руху, мінливості буття. Тому він звертається до нескінченної множини субстанцій – монад. Монада – самодостатня одиниця буття, здатна до активності, саморуху, діяльності. Монада – це проста субстанція.

Складна субстанція завжди залежна від простих, а тому складне утворення взагалі не можна визнати субстанцією. Тому монади не змінюються під впливом інших монад, кожна з них є самодостатньою, а отже становить собою самодостатній світ, непорушну гармонію, яка є найдовіршеношою у світі. Як гармонійні утворення монади і між собою мають єдине відношення – «гармонію». У випадку, коли в світі існує дві однакових монади, слід визнати, що вони будуть тотожними. Таким чином, монади відрізняються за своїми якостями. Монади мають три головні різновиди за ступенем свого розвитку. Нижча форма характеризується «перцепцією» (духовно пасивною здатністю сприйняття). Вищі монади здатні мати чуття та чіткі уявлення. Їх Ляйбніц називає «монадами-душами». Монади найвищого ступеня здатні до «аперцепції» (свідомості) і їх називають «монадами-духами».

Слід зазначити, що градація монад на три головні різновиди дещо перекликається з концепцією чисел Платона: арифметичні, чуттєві та ідеальні [1: 138]. Арифметичні числа відповідають власне чистій математиці, чуттєві – прикладній математиці, ідеальні

нумерології, містиці тощо. З цієї точки зору числа Платона можна розглядати як «математичну» частину скрижалі бога Тота.

Монади не мають просторових (фізичних) властивостей, тому вони чуттєво не дані. Їх дано лише розумові. Чуттєво дані тіла є комбінаціями монад, які вирізняються тим, з яких монад вони складаються. Людина уособлює собою таку купність монад, у якій провідну роль відіграють монади, що здатні усвідомлювати. Об'єднання монад є не випадковим, воно визначене «завбаченою гармонією», яка виявляє себе у самозміні монад узгодженою з іншими монадами.

Причини зміни монад можуть бути зовнішніми та внутрішніми. Кожна з монад утримує в собі як минуле, так і майбутнє. Завбачена гармонія дає змогу стати наявними усім якостям, які мають у кожній з монад у невиявленій формі. Процес пізнання, таким чином, Ляйбніц розглядає як розвиток здатності до створення та усвідомлення ідей. Він заперечує існування вроджених ідей, людина з народження має лише деякі вроджені принципи (інстинкти).

Чуттєве пізнання ним розглядається як нижча ступінь раціонального пізнання. Відомий вираз «Немає нічого в розумі, що не пройшло раніше через чуття» Ляйбніц доповнює положенням – «крім витворів самого розуму». Розум відкриває суттєве, необхідне, а чуття – випадкове, емпіричне. Тому і істини бувають різними: емпіричні – істини факту; розумові – істини теорії. До істин розуму Ляйбніц відносить головні положення математики та логіки. Математику і логіку Ляйбніц розглядає як головні науки розуму, які повідомляють людині про світ, не даний чуттєво. Це науки про «усі можливі світи» (на відміну від філософії, яка визначається ним як наука про цей дійсний світ).

Основні поняття поліметричного аналізу

Поліметричний аналіз в своєму першому варіанті був створений для синтезу основних теорій міри та вимірювань, а також аналізу розмірностей в єдину систему [1:170]. Результатом цього синтезу є поліметрична теорія міри та вимірювань. За елемент міри тут був вибраний узагальнений конструктивний елемент, що складається з функціонального числа (узагальнення квадратичних форм) та якісних та кількісних перетворень, що діють на ці числа [1: 138-162]. Таким чином в елемент міри було включено первинні (власне вимірювання) та вторинні (практично аналіз розмірностей) вимірювання. Основними принципами є принципи асиметрії вимірювання (для кількісних перетворень) та розмірної однорідності (для якісних перетворень). Практично тут в один узагальнений конструктивний елемент включено всі три типи чисел Платона [1: 138]. Окрім того, тут число виступає як системний елемент, що дозволяє включити в огляд не лише чисті математичні поняття та структури, а скажімо й нумерологію, лінгвістику, астрологію та т.п.

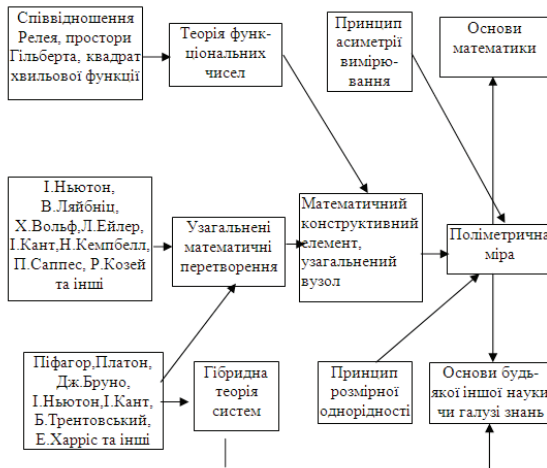
В сучасній інтерпретації поліметричний аналіз це універсальна система формалізації, аналізу та синтезу будь-якої галузі знань чи культури [1: 136]. Грубо кажучи поліметричний аналіз є формалізацією тези Люра Холла «Все що йде з голови – розумне» [1: 359]. Сама ця теза згідно А.Єршова є основою для сучасної інформатики (в англійськомому світі – комп'ютерної науки, чи комп'ютерингу) [1: 359]. Загальна схема поліметричного аналізу та його зв'язку з іншими галузями знань наведена на Рис.3.

В основу побудови методу була покладена ідея створення універсального математичного апарату для опису якомога ширшої множини знань та культур. Для цього було роз-

ширено поняття міри. Слід зазначити, що проблемою створення універсальної системи обчислень займався і В.Ляйбніц [9: 494-622]. Саме завдяки йому окрім диференціального та інтегрального числення були закладені основи математичної логіки, яка з успіхом була розвинена в XIX ст. Булем, Морганом, Фреге, Расселом та Уайтхедом [1: 233].

Однак, слід зазначити, що для самого Ляйбніца, проблема створення універсального числення та монадологія були рівноцінними проблемами. Для формалізації монадології потрібно було створити міру. Здається дивним, що Ляйбніц, який займався пошуком та створенням універсальних теорій не пов'язав в єдину систему філософію (монадологію) та логістику (математику). Цілком можливо що він проповідував погляди Платона для якого філософія та логістика є дві цілком незалежні одна від одної галузі знань [10: 26].

Рис. 3. Місце поліметричної методології в сучасній науці.

Розвиток математичної логіки призвів до появи логістичного (Рассел, Уайтхед) [1: 233] та формалістичного підходів в основах математики (Гільберт, Бернайс) [1: 233], що й призвело власне до кризи в основах математики. Основи математики слід було б будувати виходячи з предмету математики. А предметом математики є формалізація, аналіз та синтез будь-якої галузі знань, культури чи виду діяльності. Якщо з цієї тріади виривати лише щось одне, то така еkleктична теорія аж ніяк не буде задовольняти предмету, а отже й основам математики. Це добре розумів і А.Н.Уайтхед, який в своїй посмертній роботі відмовився від логістичного підходу в основах математики та висловив припущення, що має бути реалізований «організмичний» підхід для розв'язання цієї проблеми [1: 235].

Поліметричний метод можна розглядати як реалізацію «організмичного» підходу А.Н.Уайтхеда. На елементах міри були побудовані інформаційні решітки: обчислення на яких задаються принципом найменшої (оптимальної) інформаційної зчисленності. Також як складова поліметричного методу була створена гібридна теорія систем, осно-

вними принципами якої є критерії взаємності (компоновки) та простоти (оптимальності). В критерій простоти як складова входить принцип оптимальної інформаційної зчисленності. Показано, що існує 10 мінімальних типів систем, якщо ж врахувати ще 15 мінімальних типів узагальнених математичних перетворень то матимемо 150 типів. Тобто маємо скінченне число типів систем формалізації знань. Параметрами відкритості (незамкненості) в гібридній теорії систем служать кількість перетворень та параметр зв'язності. Останній характеризує число зв'язків відповідного елемента в тому чи іншому конструктиві. Перехід від одного типу систем до іншого може характеризувати як еволюцію розвитку певної науки, наприклад фізики, так і оцінку ефективності тієї чи іншої галузі знань та перспективи її розвитку.

Завдяки своїй «відкритості» та універсальності поліметричний метод дозволив зняти кризу в основах математики та розв'язати проблему ХХ століття в кібернетиці С.Біра (проблему складності-простоти).

Саме такий універсальний підхід (поліметричний), а не логіка [11: 3] може претендувати на роль метаматематики.

Зв'язок монадології з поліметричним аналізом

Виходячи з того, що поліметричний метод та монадологія створені для розв'язання проблеми існування єдиної цілісної системи знань, включаючи науку та культуру, дослідимо їх зв'язок.

Цей зв'язок можна починати як з древнього Єгипту: з математичної частини езотеричної скрижалі бога Тота були створені універсальна теорія гармонії та метод диффеоморфно-спряжених форм, який можна вважати предтечею поліметричного аналізу [1: 260; 12: 291].

Піфагору належить вислів «числа правлять світом», тобто він пов'язував свою систему з математикою саме з єгипетської точки зору [8: 37-44]. Слід зазначити, що німецькими археологами в 1980-84 рр. в середземномор'ї була розкопана цивілізація VI-V ст до н.е., яка несхожа на всі інші, восьмигранні будинки по вісім в кварталі. Цілком можливо, що її створили піфагорейці, саме на цей час припадає розквіт школи Піфагора.

З точки зору оптимального синтезу епістемологічних основних понять монадології та знакової системи до монадології підходили і Дж. Ді [3: 168] та Дж.Бруно [4: 7]. Ієрогліфічна монадологія Дж. Ді безпосередньо пов'язана з єгипетською езотерикою, однак важко визначити, наскільки вона єгипетська, а наскільки авторська. Цю лінію до речі продовжив і В.А. Шамаков, в якого є 22 аркани Таро, що відповідає як числу літер як в синайському алфавіті так і в івриті [6: 3]. До речі 22 приголосні літери були в фонетичній системі і єгипетського письма, яке використовували високопошвані жерці. Тобто ця система відмінна від огдоади. Перехід від огдоади до числа літер алфавіту пояснений в функціонально-лінгвістичній моделі, що розроблена в поліметричному аналізі [12: 295]. На користь того, що початки поліметричного аналізу могли бути в Древньому Єгипті говорить той факт, що там не було нуля, так як в поліметричному аналізі нуль означає незмінність конструктиву або порівняння тотожних елементів.

Поліметричний аналіз за своєю побудовою та епістемологічним наповненням є близький до монадології Г.В.Ляйбніца. На відміну від монадології де саме поняття монади як універсального начала не є точно визначене та може приймати різні смислові зна-

чення [5: 151-177], в поліметричному аналізі таким началом є конструктивний елемент, тобто елемент поліметричної міри, який сам по собі може бути застосований до будь-якої галузі знань. Інформаційні решітки та гібридна теорія систем дозволяють встановити будь-яку ієрархію монад та їх зв'язків. Справа в тому, що гібридна теорія систем, це відкрита теорія [1: 224]. Грубо кажучи її можна назвати теорією систем зі змінною ієрархією. З цієї точки зору поліметричний аналіз можна вважати синтезом та оптимальною формалізацією монадології Ляйбніца та його досліджень по створенню універсальної системи числення. Ляйбніцу не вдалось пов'язати монаду з числом та з процедурою вимірювання, що є основним в сучасній математиці.

Слід зазначити, що пошук та побудова оптимальних систем знань це одна з основних задач як сучасної науки так і культури. Вона є основою і в сучасному комп'ютерингу [1: 359]. Процесори комп'ютерів це машинна (комп'ютерна) арифметика та матричний аналіз. Далі йде перетворення інформації до виду, який задовольняє споживача цієї інформації. Тобто в основі все-таки число. З цієї точки зору поліметричний аналіз може слугувати теоретичними основами як сучасного комп'ютерингу так і інформатики, хоча багато хто вважає що це західна та східна назви одного й того ж.

Як для монадології так і поліметричного аналізу важливим є вибір першоначала. Тут можна навести вислів Архімеда «дайте мені точку опори і я переверну весь світ». Поліметричний аналіз можна розглядати і як розширену формалізацію чотирьох правил умовиводів у фізиці Ньютона [1: 225-226], в яких було синтезовано дедуктивний синтез Декарта та індукцію Ф.Бекона. Ньютон сам займався як алхімією так і хронологією. В хронології він будував порівняльні схеми та доводив що історію древніх цивілізацій, зокрема Єгипту, придумали християнські монахи [1: 83].

Розшифруванням древніх цивілізацій та особливо їх наукових систем займалися Александр та Арчі Тома [13: 22] основоположники археоастрономії. Вони встановили, що основні одиниці вимірювання мегалітичних пам'ятників культури пов'язані як з антропоцентризмом (п'ядь, лікоть та т.п.) так і з астрономією (мегалітичний ярд). Останній є однаковим для Стоунхенджа та для мінойської цивілізації. Найбільш ймовірно, що він був винайдений в Шумері. Ритуальна система Шумеру була відкритого типу, а основним був геоцентризм. Саме з розмірами Землі можливо що й був пов'язаний мегалітичний ярд. Кромлехи типу Стоунхеджа та Ньюгренджа є древніми обсерваторіями [13:19].

Слід зазначити, що поліметричні методи можуть бути застосовні і для формалізації ноосфери [14: 14]. З іншої точки зору ноосферу можна розглядати як деталізацію частини монадології Г.В.Ляйбніца. Гармонія ж в монадології Ляйбніца в поліметричному методі задається за допомогою узагальнених математичних перетворень та параметру зв'язності.

Висновки

Таким чином в даній роботі:

1. Проаналізовано виникнення монадології в її соціокультурному розвитку.
2. Наведені основні поняття поліметричного аналізу.
3. Досліджено взаємозв'язок монадології та поліметричного аналізу.
4. Показано, що поліметричний аналіз можна розглядати як формалізацію монадології, особливо Г.В.Ляйбніца.

5. Акцентується увага на тому, що як монадологія так і поліметричний аналіз можуть претендувати на роль універсальної системи знань, щоправда з різними рівнями формалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трохимчук П.П. Математичні основи знань. Поліметричний підхід/ Трохимчук Петро Павлович. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 624 с.
2. Cusanus N. De docta ignorantia/ Cusanus Nicola. – Roma: 1440. – 98 p.
3. Ди Дж. Иероглифическая монада/ Ди Джон.// Герметизм, магия, натурфилософия в европейской культуре XIII—XIX вв. / Пер. Ю. А. Данилова. – М.: Канон+, 1999. – С. 168—216.
4. Bruni J. De monade numero et figura/ Bruni Jordano. – Francofurti: 1591. – 128 p.
5. Лейбніц В. Монадологія/ Лейбніц Вільгельм// Sententiae, т. XXVIII, №1, 2013. – С.151-177.
6. Шмаков В.А. Священная книга Тота. Великие арканы Таро/ Шмаков Владимир Алексеевич. – М.:1996. – 460с.
7. Афанасьева В., Луконин В., Померанцева Н. Малая история искусств/ В. Афанасьева, В. Луконин, Н. Померанцева. – М.: Искусство, 1976. @ Dresden: VEB Verlag der Kunst, 1976. – 376 с.
8. Рассел Б. Історія західної філософії/ Рассел Бертран. – Київ: Основи, 1995. –760 с.
9. Лейбниц Г.В. Сочинения. Т.3/ Лейбниц Готфрид Вильгельм. – М.: Мысль, 1984. – 735 с.
10. Стахов А.П. Алгоритмическая теория измерений/ Стахов Алексей Петрович. – М.: Знание, 1979. – 64 с.
11. Клини С. Введение в метаматематику/ Клини Стивен. – М.: ИЛ, 1957. – 526с.
12. Trokhimchuck P.P. Polymetric method and problem of the creation the universal system of knowledge and language/ Trokhimchuck Petro // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2002. – Вип.5. – Т.1. Ч.2. – С.291-297.
13. Найт К., Батлер А. Цивилізація №1. Мир был не таким, как вы думаете.../ К. Найт, А. Батлер. – М.: Эксмо, 2008. – 287 с.
14. Трохимчук П.П. Концепція ноосфери та поліметричний аналіз: проблеми взаємовпливу/ П.Трохимчук // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – Вип.16. – Т.164. Ч.2. – С.14-22.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

П.Трохимчук, канд. физ.-мат. наук, доц.

Восточноевропейский нац. ун-т имени Леси Украинки, Луцк

МОНАДОЛОГИЯ И ПОЛИМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КАК ОПТИМАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ЗНАНИЙ И КУЛЬТУРЫ

Проанализированы проблемы возникновения и основные положения монадологии и полиметрического анализа с точки зрения оптимального системного представления

знання і культури. Показана необхідність створення поліметричного аналізу як системи оптимальної формалізації монадології з урахуванням розвитку сучасної науки. Обсуджується цілесобразність розвитку і застосування системних підходів в сучасній науці і культурі.

Ключеві слова: монадологія, поліметричний аналіз, ритуально-міфологічні схеми, оптимальність, синтез, уніфікація.

P.Trokhimchuck, PhD, Assoc. Prof.

Lesya Ukrayinka East European University, Lutsk

MONADOLOGY AND POLYMETRICAL ANALYSIS AS OPTIMAL SYSTEMS OF REPRESENTATION OF KNOWLEDGE AND CULTURE

Problems of creation and basic concepts of monadology and polymetric analysis are analyzed as optimal presentation of knowledge and culture. The necessity of creation polymetric analysis as system of optimal formalization of monadology is shown. The appropriateness of the development and the application of system concepts in modern science and culture is discussed.

Key words: monadology, polymetric analysis, ritual-mythological diagrams, optimality, synthesis, unification.

УДК 821.112.2 – 3

Н. Пірогова, аспірантка

ДНУ імені Олеся Гончара, Дніпропетровськ

ІДЕЯ ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ У ТВОРЧОСТІ Г. ГЕССЕ

Розглядається проблемний зміст художньо-філософської концепції онтологічної єдності у творчості німецького письменника. Аналізуються основні структурні складові даної концепції та особливості їх художнього втілення у прозових творах письменника.

Ключові слова: онтологічна єдність, полярні опозиції, вічність, Безсмертні.

У даній статті запропонований аналіз прозової творчості Г. Гессе, передовсім його філософських творів «Сідхартха», «Степовий вовк», «Деміан», «Нарцис та Гольдмунд». Новизна застосованого ракурсу полягає в концептуалізації проблемного кола ідей єдності, надзвичайно важливих для естетично-філософської позиції письменника і центральних для художнього світу більшості його романів і оповідань. Подібний підхід до творчості видатного прозаїка та поета, досить докладно і уважно аналізованої передовсім зарубіжною германісткою, наскільки відомо, у вітчизняній науці ще не здійснювався.

Ключовим мотивом крізь усе життя та творчість Г. Гессе проходить послідовне, а інколи відчайдушне намагання як самого автора, так і майже кожного з його героїв ви-

© Н. Пірогова, 2014

рватися з тенет цивілізаційної обумовленості, з'єднати два протилежні полюси світобудови та подолати будь-який дуалізм, нав'язаний протиприродним диктатом західної культури та цивілізації. Відтак в основі філософії письменника – ідея надособистісної, надрелігійної, позачасової та позапросторової єдності (Einheit) усіх сфер людського та космічного буття.

Шукання сутнісної ідентичності всесвіту породжують зацікавленість Гесе східними релігійно-філософськими вченнями, в основі яких лежить ідея неподільності протилежностей, що доповнюють і вдосконалюють одна одну, створюючи органічну довершеність виважених опозицій, та ідея вічного переродження і циклічного руху в гармонії з певними фазами розвитку природи. Про таку глибинну зосередженість духовного знання стародавнього Сходу на ідеї метафізичної єдності полярних опозицій свідчать сакральні східні релігійні символи: *мандала*, що в індуїстській та буддистській традиціях символізує всесвіт і довершеність. Мандала також ідентифікувалася Карлом Густавом Юнгом як архетипічний символ людської досконалості, нині вона використовується в психотерапії як засіб досягнення повноти розуміння власного «я»; даоський символ *інь-ян*, що зображає єдність і взаємозв'язок протилежних начал – сонячного й земного, чоловічого й жіночого, світлого й темного; буддистське *колесо сансари* як символ народжень і смертей та причинно-наслідкових зв'язків, де уявлення про циклічність перероджень протиставляється лінійності й векторній спрямованості християнського світосприйняття; священний індуїстський звук та символ *ОМ (АУМ)* – первісна мантра, першозвук, вібрації якого дали початок Всесвіту, символ божественної тріади Брахми, Вішну та Шиви, трьох стихій (вогонь, вода, повітря) та трьох складових буття – Народження, Підтримання та Руїнації.

На нашу думку, в структурному плані єдності за Гесе можна умовно виділити 3 складових сфери:

1. *Єдність протилежностей або подолання полярних опозицій.* У своїх творах «Деміан», «Нарцис та Гольдмунд», «Сіддхартха», «Степовий вовк», «Останнє літо Клінгзора» Гесе досліджує численні різновиди проблемної та болісної роздвоєності людської душі: людина – вовк, тілесне – духовне, митець – філістер, чоловік – жінка, час – вічність, життя – смерть, біль – насолода, добро – зло, тощо, постулюючи необхідність відкинути ілюзію однорідності людської сутності й визнати усю палітру виявів природи людини від найбільш духовних і піднесених, як мистецтво чи милосердя, до низьких, табуйованих або таких, що взагалі заперечуються чи зневажаються суспільством. У вузькому розумінні подібна позація означає примирення з усіма можливими відтінками власних настроїв і потребує інтеграції темних або сумнівних сторін власного «я» у цілісну особистість. Метафорично такий акт духовної ініціації зображений у романі «Степовий вовк» в епізоді з магічним дзеркалом, що віддзеркалює тисячі маленьких Гаррі Галлерів, руйнуючи уявлення героя про лише дві сторони власного ества – людину та вовка. В більш широкому розумінні духовна ініціація означає вихід за межі власної особистості й усвідомлення своєї приналежності до всеєдності, всеосязності та незнищенності власної духовної природи. Цим шляхом пройшли Будда, Ісус, всі визначні духовні вчителі та кожна істинно духовна людина: «Повернутися до всесвіту, подолати болісну відособленість, стати Богом означає: настільки розширити власну душу, щоб вона здатна була обійняти весь всесвіт» [1: 72].

Інші герої Гессе проходять кожен свій індивідуальний шлях духовного становлення, кожного разу конфронтуючи з певним аспектом дуальності світів – всередині та зовні людини. Так, герой оповідання «Деміан» Еміль Сенклер знаходить примирення добра і зла, світла і темряви, святого та грішного в особі бога Абракаса, символічне призначення якого – поєднати у собі божественне й диявольське: «Блаженство і страх, чоловік і жінка, святе й огидне, нерозривно слетені, глибока провина й найтендітніша невинність – таким було моє уявлення про любов. І таким був Абракас» [2: 90]. Гольдмунд, скульптор, що зазнав суворого виховання у монастирі, намагається відтворити в невловимому образі Праматері Єви єдність тілесного і духовного, життя та смерті, болю та насолоди, страждання та блаженства. За його задумом Матір-Єва має стати взірцем тієї незбагненої двоїстості, яка криється в будь-якому справжньому витворі мистецтва. Як неупереджена природа, вона дає, і вона забирає: «Життя і смерть – єдині. Матір життя можна називати любов'ю чи пристрастю, але так само можна назвати її могилою і гниттям... вона – джерело щастя і вона ж – джерело смерті, вона народжує вічно, і вона вічно вбиває...» [3: 166].

2. *Просторо-часова єдність: вічність, Безсмертні, пробуджені, духовний часо-простір.* Бажана позачасова єдність метафорично втілена в оповіданні «Паломництво в країну Сходу» („Die Morgenlandfahrt”), героями якої постають як сам автор і його дружина, так і реальні історичні особистості (Моцарт, Новаліс, Платон, Лао-Цзи), вигадані персонажі (Лео) та символічно-міфологічні герої книг Гессе (Васудева, старий перевізник з роману «Сіддхартха», художник Клінгзор з оповідання «Останнє літо Клінгзора»). Разом члени таємного Ордену подорожують у просторі та часі у пошуках трансцендентної Країни Сходу – уособлення «Батьківщини душі», містичного місця, де не існує трагічної відірваності душі від її божественного першоджерела: «...наш Схід був не просто країною, не чимось географічним; то була Батьківщина і юність душі, то було Всюди і Ніде, злиття усіх часів» [4: 28].

Вона також знайома Безсмертним – за Гессе тим вищим істотам, хто пізнав ілюзорність лінійного часу і перетнув його межі, опинившись у Вічності. Вічність письменник розуміє як звільнення «я» від Часу, його своєрідне повернення до невинності, його перетворення на простір. Простір цей являє собою духовно піднесений вакуум, позбавлений будь-яких проявів земних пристрастей, прохолодний, кристальний, променистий, зоряний, сповнений неминущої безумовної бадьорості. Пізнання трансцендентного п'ятого виміру – вічності – у Гессе нерозривно пов'язано з метафорами світла та сміху/посмішки. Саме сміх є невід'ємним атрибутом Безсмертних. В романі «Степовий вовк» потойбічний сміх Гете й Моцарта – одне з центральних символічних уявлень роману: «Він був безпричинним, цей сміх, був самим світлом, самою ясністю, тим єдиним, що залишається, коли хтось пройшов крізь усі людські страждання, пороки, омани, пристрасті та непорозуміння й пробився у вічність, у всевіт» [1: 165]. За Гессе, всі земні страждання спричинені гіпертрофовано серйозним ставленням людини до часу та власного «я». Безсмертні ж не визнають серйозності, адже у вічності часу не існує, як не існує і «я», «вічність – то лише мить, якої якраз достатньо для жарту» [1: 107].

Однією сходинкою нижче Безсмертних в ієрархії Гессе перебувають пробуджені – герої повісті «Сіддхартха» Гаутама Будда, Васудева, а наприкінці твору і сам Сіддхартха. Їх, що досягли нірвани, письменник називає «променистими» або «осяйними» („die Strahlenden“). На відміну від Безсмертних, пробуджені все ще перебувають у земному

світі, однак вже володіють містичним одкровенням єдності, не протистоять одвічному потоку буття, сповнені співчуття – «співрадість» й «співболу» – до всього живого. Відповідно до цього художній світ повісті будується за допомогою більш м'яких, «теплих» епітетів та метафор. Так, незбагненному потойбічному сміху Безсмертних передують «тепла», «квітуча», «м'яка» усмішка пробуджених. Кожен палець на руці Будди «м'яко дишає нев'ягучим спокоєм, невгасимим світлом, недоторканою вмиротвореністю» [5: 28]. Також і старий перевізник Васудева тихо всміхається кудись всередину себе, а обличчя Сіддхартхи запалюється посмішкою в ту саму мить, коли і йому відкривається сакральне знання єдності. У своїх нотатках «Тези до лекції про індійську культуру і поезію» (1922) Гессе детальніше описує сутність цього найвищого знання з психологічної точки зору на прикладі буддизму: «Духовні вправи, медитація поступово, крок за кроком ведуть до кінцевої мети – усвідомлення. Воно полягає в тому, що «я» виявляється оманом, і далі на місце я-свідомості приходить все-свідомість, звільнена душа повертається з відчуження до все-світу (нірвани)» [6: 40]. Отже, посмішка є свого роду отвором, кризь який внутрішній спокій і вмиротворення пробудженого спрямовуються назовні. Переживши таїнство звільнення від омани власного «я», пробуджений починає всміхатися всім тілом, не тільки губами, але й очами, усім обличчям, та навіть зморшками. В повісті «Сіддхартха» символічним вираженням єдності постає першозвук ОМ, що у ведичній традиції є звуком Сонця та світла.

3. *Ізоморфізм релігійних учень*. Література як одна з фундаментальних сфер духовної діяльності людини, на думку Гессе, володіє здатністю зображати світ як ціле, уникаючи будь-якої роздвоєності. В скарбниці світової культури збережені відкриття, мудрість і прагнення усіх епох і народів. Розглянуті як система, вони унаочнюють ізоморфізм буття, адже «усі ці сотні тисяч голосів прагнуть до однієї мети, різними іменами кличуть тих самих богів, проголошують однакові бажання, страждають однаковим стражданням» [7: 85]. Тож ціль усієї світової літератури і своє власне призначення як письменника Гессе вбачав у тому, щоб змалювати людину, яка була б «вичарована з тисячі суперечливих рис в одну досконалу єдність» [7: 85].

Вивчаючи та порівнюючи світові релігії, письменник дійшов висновку, що усі визначні духовні вчення у серці своєму навчають тому самому. Це відкриття Гессе в тій чи іншій формі набуває поетичного втілення майже в усіх його творах після «Деміана». Описаний ним шлях духовного становлення особистості є шляхом людини, що прагне до зцілення, долаючи кордони релігії. У творі «Дещо з теології» Гессе зазначає, що кожен християнин, що має справжній духовний досвід, знаходить ті ж самі одкровення в апостола Павла, Лютера та св. Ігнатія Богоносця. А кожен християнин, який ще на крок наблизився до серця віри і вийшов за межі суто християнської традиції, безпомилково впізнає усі ознаки фундаментальних духовних переживань, виражених, щоправда, іншою образною мовою, і в віруючих інших релігій. Те ж саме стосується, на думку Гессе, і вчень усіх великих мудреців та релігійних лідерів. Вже у знаменному 1917 році у нотатках «Різдво» читаємо: «Вчення Ісуса та вчення Лао Цзи, вчення Вед та вчення Гете ідентичні там, де йдеться про споконвічно людське. Існує тільки одне вчення. Існує тільки одна релігія. Існує тільки одне щастя. Тисячі форм, тисячі провісників, та лише один заклик, один голос. Голос Божий лунає не з вершини Сінаю і не з Біблії, сутність Любові, Краси, Святості не походить ні з християнства, ні з Античності, ні від Гете чи

Толстого – вона прихована в тобі, в тобі й мені, в кожному з нас. Це древня, єдина й непорушна одвічна мудрість. Це вчення про “Царство Небесне“, яке ми маємо всередині себе» [6: 39]. Як бачимо, Гессе постійно підкреслює, що усі світові релігії й великі духовні вчення не тільки описують однаковий шлях до зцілення, а й мають однакову мету. Цю мету він умовно позначає християнською метафорою внутрішнього «Царства Небесного» (Himmelsreich). В есе «Війна та мир» (1918) Гессе описує деякі результати такого трансрелігійного духовного досвіду, підкреслюючи, що кожен, хто володіє найвищим знанням (як Ісус, Лао Цзи, Будда або Платон), перетинає поріг, за яким розпочинаються дива, припиняються війни і ворожнеча. «Про це можна прочитати в Новому Заповіті і Розмовах Будди. Це можна також висміяти і назвати блазенством. Але тому, хто пізнав це, ворог стає братом, смерть – народженням, ганьба – почесною, нещастя – долею. Все на землі має два обличчя...» [6: 40].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hesse H. Der Steppenwolf. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2000. – 230 S.
2. Hesse H. Demian. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2007. – 154 S.
3. Hesse H. Narziß und Goldmund. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2007. – 304 S.
4. Hesse H. Die Morgenlandfahrt. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1982. – 102 S.
5. Hesse H. Siddhartha. Eine indische Dichtung. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2007. – 121 S.
6. Baumann G. Archetypischer Heilsweg. Hermann Hesse, C. G. Jung und die Weltreligionen. – Rheinfelden: Schäuble Verlag, 1990. – 110 S.
7. Hesse H. Eine Bibliothek der Weltliteratur. Mit den Aufsätzen „Magie des Buches“ und „Lieblingslektüre“. – Zürich: Werner Classen Verlag, 1946. – 95 S.

Стаття надійшла до редакції 15.09.14

Н.А. Пирогова, аспірантка

ДНУ імені Олеса Гончара, Днепропетровск

ИДЕЯ ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОГО ЕДИНСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ Г. ГЕССЕ

Рассматривается проблемное содержание художественно-философской концепции онтологического единства в творчестве немецкого писателя. Анализируются основные структурные составляющие данной концепции и особенности их художественного воплощения в прозаических произведениях писателя.

Ключевые слова: онтологическое единство, полярные оппозиции, вечность, Бессмертные.

ONTOLOGICAL UNITY IN THE CREATIVE WORKS BY H. HESSE

The problematic content of artistic-philosophical conception of the ontological unity in literary work of German writer is treated. The article also offers the analysis of the main structural components of the given conception and the peculiarities of its artistic realization in prose works of the writer.

Key words: ontological unity, polar opposites, eternity, the Immortals.

СТРУКТУРА МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОЇ КОРЕКТНОСТІ В КОНТЕКСТІ КООПЕРАТИВНОГО ПРИНЦИПУ П. ГРАЙСА

У статті досліджуються структурні моделі політкоректних та псевдополіткоректних одиниць в контексті максими кількості Кооперативного принципу П. Грайса і описується вплив особливостей структури на процес інтеграції нових одиниць в систему мови.

Ключові слова: політкоректні одиниці, псевдополіткоректні утворення, структурна модель, Кооперативний принцип, максима кількості.

Виникнення нового пласту лексики в межах мовного феномену політичної коректності зумовлене низкою прагматичних мотивів і має неабиякий вплив на розвиток словникового складу англійської мови. Дослідження політкоректної та псевдополіткоректної лексики в функціональному аспекті показує, що не всі новоутворені моделі широко використовуються мовцями для задоволення їх комунікативних потреб та інтегруються в систему мови. Вхідження чи невхідження нової одиниці до узусу залежить від багатьох факторів соціального та прагматичного характеру: “ступеня соціальної значущості” [1: 9], тобто вираження актуальних концептів, пов’язаних з нагальними потребами часу [2: 15], “номінативної та комунікативної значущості” [177] тощо. Закріплення лексичної інновації в мові значною мірою залежить також і від її формальних характеристик: стандартності/нестандартності фонетичної форми, експресивності та слотовірної структури [3: 177]. Незважаючи на значний інтерес мовознавців до питань політичної коректності, недостатньо уваги приділяється дослідженню структури політкоректних та псевдополіткоректних одиниць. Оскільки важливою умовою швидкого прийняття неологізму суспільством є лаконічність інформативного навантаження, вважаємо **актуальним** розглянути структуру нового типу лексики, що виник в межах мовного явища політичної коректності в контексті Кооперативного принципу П. Грайса, зокрема максими кількості.

Матеріалом дослідження послужили 623 політкоректні номінації та 312 псевдополіткоректних одиниць, отриманих шляхом суцільної вибірки з інтернет джерел [4; 5; 6; 7], американських медіа-ресурсів (1972 – 2013 роки) та словника політичної коректності [8].

Кооперативний принцип був запропонований П. Грайсом у 1975р. для того, щоби пояснити, чому мовці здатні розуміти під деякими виразами більше, ніж вони виражають експліцитно: «Як слухачі, ми намагаємося зрозуміти те, що кажуть інші, навіть якщо нам доводиться читати набагато більше інформації між рядками, ніж у них...» [9: 115]. П. Грайс вважає, що ця комунікативна особливість пов’язана з дотриманням або порушенням певних розмовних правил чи «максим»: максими кількості (the maxim of quantity),

максими якості (the maxim of quality), максими доречності (the maxim of relation) та максими способу висловлювання (the maxim of manner).

Відповідно до максими кількості (the maxim of quantity) потрібно бути адекватно інформативним, не подаючи замало чи забагато інформації: «висловлювання повинне містити не менше інформації ніж потрібно (для досягнення поточних цілей діалогу); висловлювання повинне містити не більше інформації ніж потрібно» [10: 45]. Здебільшого мовець намагається передати максимальний обсяг інформації, використовуючи мінімальну кількість мовних засобів [11: 79–95]. Ця максима регулює обсяг інформації, яка подається комунікантами, для того, щоби було досягнуто певних прагматичних цілей.

Аналіз вибірки показує, що при утворенні політкоректних та псевдополіткоректних номінацій максима кількості Кооперативного принципу Грайса переважно порушується. Політкоректні одиниці вживаються для заміни прямих номінацій, що виражають різного роду дискримінацію чи експлікують негативні характеристики особи чи явища дійсності, тоді як псевдополіткоректні утворення, які також використовуються для заміни певних прямих номінацій, переважно виражають «зворотню дискримінацію» та гумористичне, іронічне, часто різко негативне ставлення мовця до ідей політичної коректності та охоплюваних нею реалій. Часто монокомпонентні прямі номінації замінюються новими одиницями, які є здебільшого полікомпонентними, що і спричиняє порушення максими кількості та впливає на подальше функціонування і закріплення нових утворень в системі мови. Складність структури політкоректних та псевдополіткоректних одиниць зумовлена принципами політичної коректності і дозволяє висунути на перший план окремі сторони позначуваного явища відповідно до прагматичних інтенцій мовця. На основі структурного критерію в контексті максими кількості Кооперативного принципу П. Грайса виділяємо: двокомпонентні (282 одиниці вибірки), трикомпонентні (87 одиниць), багатокомпонентні (58 одиниць) номінації, що вживаються в рамках мовного феномену політичної коректності замість монокомпонентних прямих номінацій.

Складність та багатогранність самого феномену політичної коректності, а також виникнення і розвиток нових тенденцій в системі словотвору викликає неоднозначність поглядів лінгвістів щодо нових утворень, особливо тих, що складаються з двох і більше компонентів та вирізняються своєю графічною роздільнооформленістю. В.В. Панін відносить такі одиниці як *differently abled*, *mentally challenged*, *hearing impaired*, *economically disadvantaged* до складних слів, в яких присутній один постійний (*abled*, *challenged*, *impaired*, *disadvantaged*) і один змінний компонент [12: 85], тоді як О.В. Шляхтіна розглядає їх як двокомпонентні словосполучення [13: 245 – 246]. В нашому дослідженні, вслід за Ю.А. Зацним, який досліджує політично коректні одиниці в контексті неології, будемо вважати утворення цього типу «сталими словосполученнями (не фразеологічного типу)» [14: 134], які завдяки своїй семантичній цілісності та входженню в мовлення у вигляді готових структур наближаються до лексичних одиниць. Їх смислова цілісність створюється прямою безпосередньою віднесеністю всього словесного комплексу до одного предмета чи поняття, однак, на відміну від фразеологічних одиниць, політкоректні та псевдополіткоректні стали словосполучення є переважно семантично прозорими, їх значення, будучи структурно вмотивованим, може безпосередньо виводитися з семантики компонентів. В мовленні дані утворення відтворюються як неподільне ціле, про що свідчить виконання ними єдиної синтаксичної функції в реченні:

Pell-eligible students come from families earning less than \$40,000 per year. This benchmark demonstrates that some Catholic colleges and universities have been more successful than others in recruiting, admitting, and retaining economically disadvantaged students.

U.S. Catholic, February, 2012;

The number of hearing impaired infants and toddlers who are aided successfully by technological devices, such as hearing aids and cochlear implants, continues to grow, but there still are unknowns about these children's speaking abilities, according to a specialist from Purdue University, West Lafayette, Ind.

USA Today, March, 2009;

Виокремлені нами групи характеризуються неоднорідністю структурних типів та моделей, тому зупинимося більш детально на аналізі кожної з них. В розряді двокомпонентних одиниць, що є найбільш чисельним, виділяємо сталі словосполучення та складні слова нестійкого типу (термін О.І. Смирницького).

Сталі словосполучення є надзвичайно продуктивними, вони включають:

субстантивні сталі словосполучення, представлені моделлю Adj+N (*homeless person – bum, Native Alaskan – Eskimo, correctional facilities – prison* (політкоректні одиниці – далі ПО); *domestic engineer – housewife, misguided youth – terrorist* (псевдополіткоректні одиниці – далі ППО), що замінюють пряму номінацію-іменник;

субстантивні сталі словосполучення, представлені моделлю Adj+N (*blue hair – old, golden agers – old* (ПО)), що замінюють пряму номінацію-прикметник;

атрибутивні сталі словосполучення, представлені моделлю Adv+Adj (*socially challenged – geek, morally/ethically challenged – crook, chemically dependent – drug addict* (ПО); *nasally vocal – snore, verbally appreciative – moaner* (ППО)), що замінюють пряму номінацію-іменник;

атрибутивні сталі словосполучення, представлені моделлю Adv+Adj (*emotionally different – crazy, financially inept – poor* (ПО); *metabolically different – dead* (ППО)), що замінюють пряму номінацію-прикметник;

атрибутивні сталі словосполучення, представлені моделлю Adv+Participle II (*aurally inconvenienced – deaf, alternatively answered – incorrect* (ПО); *terminally inconvenienced – stiff, altitudinally endowed – bald* (ППО)), що замінюють пряму номінацію-прикметник.

Досліджувані приклади показують, що в деяких випадках спостерігається певного роду частиномовна заміна (субстантивне стале словосполучення вживається замість прямої номінації-прикметника, тоді як атрибутивні сталі словосполучення замінюють пряму номінацію-іменник), що веде в певних випадках до зміни синтаксичних функцій політкоректних та псевдополіткоректних одиниць в порівнянні з прямими номінаціями.

However, we can set up conditions within our ensembles that encourage social acceptance of all students. Small gestures, such as the ones mentioned in this article, can create the types of interactions that help socially challenged students make lasting relationships and create an inclusive tone of acceptance for all students in our performing ensembles.

Music Educators Journal, 2009;

Granted, his looks help, too. With his close-shaven head, space-age spectacles, and a chef's jacket pulled tight over a barrel chest, he appears a bruiser-scientist with a hint of geek as he wields the blowtorch and liquid nitrogen for his culinary creations.

Newsweek, 2011.

Як показують приклади політкоректне атрибутивне стале словосполучення *socially challenged* виступає в типовій для нього функції означення, тоді як пряма номінація *geek* виконує функцію додатка.

До складних слів нестійкого типу відносимо бінарні субстантивні політкоректні та псевдополіткоректні сполучення, утворені за моделлю N+N, що служать для заміщення монокомпонентної прямої номінації-іменника: *flight attendant – steward/stewardess, chess piece – chessman, police officer – policeman, food retailer – grocer, detention facility – jail (ПО); termination specialist – murderer, animal companion – pet (ППО)*). Вони володіють такими ознаками як семантична та граматична цілісність, однак можуть розпадатися і перетворюватися в словосполучення:

*A partnership was born: Since 2010, Snowville has supplied Jeni's with cream and skim milk for a delicious ice cream base. So now, when Columbus residents buy a pint of Jeni's, they're supporting jobs at a **food retailer**, an ice cream maker, a dairy processor, and a dairy farm, all in one go.*

Mother Jones, 2012;

*If a spate of recent headlines is any indication, there's never been a better time to be a businesswoman in Britain. In the past few months Barbara Cassani, the former CEO of Go Airlines, was appointed to head London's 2012 Olympics bid and sit on the board of Britain's largest **retailer of food** and clothing, Marks &; Spencer.*

Newsweek, 2003.

Утворення та вживання двокомпонентних політкоректних та псевдополіткоректних одиниць замість монокомпонентної прямої номінації розглядаємо як перший ступінь порушення максими кількості Кооперативного принципу Грайса, що переважно не впливає на успішне досягнення комунікативної кооперації.

Другим ступенем є заміна монокомпонентної або двокомпонентної прямої номінації трикомпонентними утвореннями. Сюди відносимо:

трьохосновні складні слова нестійкого типу, утворені за моделлю N+N+N (*footwear maintenance engineer – bootblack, mobile home community – trailer park, information retrieval administrator – filing clerk (ПО); public health inspector – garbage man, bovine control officers - Dallas cowboys (ППО)*). Деяким з них притаманна часткова графічна оформленість: *law-enforcement officer – policeman, page-style hairdo – pageboy (ПО)*;

субстантивні сталі сполучення (Adv+Adj + N), що заміняють пряму номінацію-іменник (*economically disadvantaged area (EDA) – ghetto, genetically related Canadian/American – redneck (ПО); environmentally correct human – dead, residentially flexible individual – bum (ППО)*);

субстантивні сталі сполучення (Adj+N+N), що вживаються замість прямої номінації-іменника (*isolated reflection interval – time-out, multicultural issues editor – censor (ПО); agricultural product organizer – bag boy, certified astrological consultant – crackpot (ППО)*);

субстантивні сталі сполучення, представлені моделями N+Prep+N: *person of substance – fat person, people of colour – black (ПК)*, та N+Adj+N: *faith-based organizations*

– *religious organizations, race-sensitive programs – preferences, quotas (ІІО)*, що функціонують замість прямої номінації-іменника;

субстантивні сталі сполучення, утворені за моделями Adj+N: *non-traditional success – failure, non-traditional praise – derision (ІІІО)*, та N+N: *post-verdict response – riot, in-depth interrogation – torture (ІІІО)*, в яких третім компонентом виступають відокремлені префікси. Дані утворення також замінюють прямі номінації-іменники.

Найвищим ступенем порушення максими кількості Кооперативного принципу Грайса в рамках мовного феномену політичної коректності є вживання багатоконпонентних фразових конструкцій, що утворилися внаслідок компресії словосполучень або речень: *self-paced cognitive ability – learning disability, traffic-calming road insertions – speed bumps, period of negative economic growth – economic crisis (ІІО); persons presenting themselves as commodity allotments within a business doctrine – prostitute, uniquely fortunate individual on an alternative career path – loser, the absolute root of all evil known in the infinity of reality – white male (ІІІО)*. Переважна більшість цих одиниць є псевдополіткоректними утвореннями, що відтворюються в комічному, часто іронічному контексті:

Euphemisms are particularly interesting, some of my favorites being «negative expansion,» «tropical substance enthusiast» and «persons presenting themselves as commodity allotments within a business doctrine.» I'll leave it to you all to guess what those mean. It's with great interest, then, that I read Shannen Coffin's article on NRO regarding «selective reduction.»

In Whack A.K.A. «The Echo Chamber», 2004;

Besides simply not drinking so much, there is another alternative. We used to call it “near beer.” Today in a world where stewardesses are now called flight attendants and an old joke is called “a previously recounted humorous narrative,” near beer is now called “a non-alcoholic premium malt beverage.”

The Huffington Post, May 27, 2014.

Результати дослідження показують, що складність структури значною мірою впливає на процес узуалізації нових політкоректних та псевдополіткоректних номінацій. Найбільш вживаними є двоконпонентні атрибутивні та субстантивні сталі словосполучення, а також складні іменники нестійкого типу. Порушення максими кількості часто супроводжується порушенням інших максим, зокрема способу висловлювання та якості. Вживаючи такі одиниці як *public health inspector* замість *garbage man, socially disadvantaged underachievers (retarded)* чи *deficiency achiever (failure)* мовець висловлюється нечітко та неоднозначно, подаючи недостовірну інформацію, що може бути неправильно інтерпретована реципієнтом. Таке комплексне порушення перешкоджає відтворенню даних одиниць поза межами первісного контексту, а отже утримує їх від повноцінної інтеграції в системі мови. Таким чином, перспективу подальшого дослідження вбачаємо в більш детальному аналізі політкоректних та псевдополіткоректних одиниць відносно інших постулатів Кооперативного принципу П. Грайса.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ребрій О.В. Оказіоналізми в сучасній англійській мові (структурно-функціональний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 / О.В. Ребрій – Харків, 1997. – 18 с.

2. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті – 90-ті роки ХХ століття : дис. на здобуття наукового ступеня д-ра філол. наук : 10.02.04 / Ю.А. Зацний– Запоріжжя, 1999. – 403 с.
3. Конопатська Я.О. Особливості інтеграції нових лексичних одиниць у систему мови / Я.О. Конопатська // Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови». – 2012. – Випуск 19. – С. 174–179.
4. John Mark Ministries | Pc-Isms [Politically correct Terminology] [Virtual Resource]. – Access mode: <http://www.jmm.org.au/articles/5957.htm>. – Назва з екрану.
5. Politically Correct Dictionary # 1 [Virtual Resource]. – Access mode: <http://www.funny2.com/dictionary.htm>. – Назва з екрану.
6. Politically Correct Dictionary (some old – some new) Southern Maryland Online [Virtual Resource]. – Access mode: <http://forums.somd.com/share-joke/31913-politically-correct-dictionary-some-old-some-new.html>. – Назва з екрану.
7. Politically Incorrect Dictionary – Newspeak Dictionary [Virtual Resource]. – Access mode: <http://www.newspeakdictionary.com/ns-pi.html>. – Назва з екрану.
8. Beard H. The Official Politically Correct Dictionary and Handbook / H. Beard, C. Cerf. – New York: Villard Books, 1993. – 195 p.
9. Hudson R.A. Sociolinguistics / Richard A. Hudson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1980. – 250 p.
10. Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // Syntax and Semantics / P. Cole, J. Morgan (eds.). – N.Y.: Academic Press, 1975. – Vol. № 3. – P. 41 – 58.
11. Leech G. Principles of Pragmatics / Geoffrey Leech. – London and New York: Longman, 1983. – 251 p.
12. Панин В.В. Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория: дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В.В. Панин. – Тюмень, 2004. – 217 с.
13. Шляхтина Е.В. Способы образования политкорректных единиц в английском языке / Е.В. Шляхтина // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2008. – № 8. – С. 241—249.
14. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови / Юрій Антонович Зацний. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, – 1998. – 431 с.
15. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка / Александр Иванович Смирницкий. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, – 1956. – 260 с.

Стаття надійшла до редакції 23.09.14

Л. Федорчук, аспирант

ПНУ имени Василия Стефаника, Ивано-Франковск

СТРУКТУРА ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ ФЕНОМЕНА ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОРРЕКТНОСТИ В КОНТЕКСТЕ КООПЕРАТИВНОГО ПРИНЦИПА П. ГРАЙСА

В статье исследуются структурные модели политкорректных и псевдополиткорректных единиц в контексте максимы количества Кооперативного принципа П. Грайса и описывается влияние особенностей структуры на процесс интеграции новых единиц в систему языка.

Ключевые слова: политкорректные единицы, псевдополиткорректные образования, структурная модель, Кооперативный принцип, максима количества.

L. Fedorchuk, aspirant

STRUCTURE OF POLITICALLY CORRECT NOMINATIONS IN THE FRAMEWORK OF P.GRICE'S COOPERATIVE PRINCIPLE

The article deals with researching into the structural models of politically correct and pseudo-politically correct nominations in the framework of P. Grice's Cooperative Principle, its Maxim of Quantity in particular. The author also describes the way the structural features influence the integration of the new linguistic units in the language system.

Key words: politically correct nominations, pseudo-politically correct coinages, structural model, Cooperative Principle, Maxim of Quantity.

УДК 82: 801.82

О. Тонне, методист

КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР, Запоріжжя

ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ОСМИСЛЕННЯ ЧАСОПРОСТОРУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У статті аналізуються специфічні риси зображення художнього хронотопу в літературному тексті. Розглядаються типи і види художнього часу і простору, а також особливості їхнього взаємозв'язку в художній літературі.

Ключові слова: художній хронотоп, художній час, художній простір, часо-просторові визначення літературного тексту.

Час і простір є необхідними атрибутами існування всіх предметів і процесів матеріального світу, важливими складниками життя й свідомості людини, універсальними

© О. Тонне, 2014

категоріями буття, що завжди викликали інтерес і були предметом аналізу для вчених різних галузей знань і досі залишаються об'єктом наукових розвідок. Своєрідне бачення часу й простору простежується в різноманітних філософських концепціях, у яких вироблено методологію дослідження цих категорій.

Термін «хронотоп» у літературознавчу науку було введено російським філософом М. Бахтінім. Хронотоп, за М. Бахтінім, позначає взаємозв'язок часових та просторових координат художнього тексту: «Прикмети часу розкриваються у просторі, і простір осмислюється і вимірюється часом. Цим пересіченням рядів і злиттям прикмет характеризується художній хронотоп» [1: 234]. У художньому хронотопі М. Бахтін виділяє важливішу і найбільш значущу його частину – художній час, що позначилося і на визначенні терміна (хронотоп із грецької означає «часопростір»): «Час тут згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» [1: 234]. Тож доцільним для подальшого дослідження буде визначити характерні особливості художнього простору в літературному тексті.

Художній простір активно вивчався і вивчається у літературознавчій науці. Зокрема, такими вченими, як Г. Башляр [2], Д. Ліхачов [3], Ю. Лотман [4], В. Топоров [5] та ін. Дослідження простору веде своє начало ще з античності. Так, уявлення про простір давньогрецького філософа Платона пов'язано із поняттям матерії, що розуміється ним як «становлення», тобто матерія сприймається як начало будь-якого народження, начало начал. Оформлення речами простору означає його спроможність бути матрицею для всього, що у ньому розміщується [6]. Платон стверджував наявність такої специфічної риси простору, як його абстрактність: простір «сприймається поза відчуттям, за допомогою якогось незаконного висновку, і повірити в нього майже неможливо» [6: 236].

Дослідженням художнього простору активно займався французький філософ Г. Башляр, який розглядав аксіологічний аспект «щасливого простору», простору людських переживань та його кордонів. Досліджуючи поетику внутрішнього простору, науковець звертається до образів дому (в який включає образи гнізда і раковини, ящиків, сундуків, шаф тощо) та свічки (вивчаючи поетику полум'я), аналізує діалектику зовнішнього й внутрішнього простору, розглядає комплекс Лотреамона [2]. Філософ умовно поділяє художній простір на два світи (внутрішній і зовнішній) і на три види простору (дім, небо, земля) та співвідносить їх із чотирма стихіями (вода, вогонь, повітря і земля). Необхідно зазначити, що Г. Башляр досліджує поетику простору художнього твору в площині людської психіки, вивчаючи взаємодію простору з такими психічними функціями, як увага, пам'ять, відчуття, сприйняття тощо.

Художній простір, за П. Флоренським (православним священником і науковцем), «не одне лише рівномірне, безструктурне місце, не проста графа, а саме – своєрідна реальність, наскрізь організована, ніде не байдуха, така, що має внутрішню впорядкованість і будову» [7]. Предмети як «згустки буття», що мають свої певні закони і форми, задають тон простору, у якому вони розташовані та не здатні розміщатися у ракурсах заздалегідь визначеної перспективи. Причину вибору письменником тієї або іншої системи перспективи та тлумачення художнього простору, дослідник бачить у символізмі будь-якого мистецтва [7]. Ми погоджуємося з П. Флоренським у тому, що кожен предмет художнього простору, кожна художня деталь у літературному тексті є символічною, має свої конкретні художні функції і визначає естетичні особливості певного художнього твору.

На думку німецького філософа М. Хайдеггера, простір є категорією абстрактною, адже його неможливо пізнати всіма органами чуттів: простір неможливо відчутти на дотик, на смак, на запах. Простір визначається у свідомості людини відносно до її перебування у ньому. Звідси такі категорії простору, як «тут» і «там» [8]. Отже філософ наполягає на суб'єктивності простору як основній його характеристиці, що так чи інакше проявляється у «просторовій свідомості» автора художнього тексту, самого тексту та реципієнта цього тексту.

Досліджуючи поетику простору художнього твору, російський філолог В. Топоров приходиться до висновку про взаємозв'язок і взаємозалежність простору і тексту, адже текст володіє ознакою просторовості та розміщується в «реальному» просторі; а сам простір і є текст [5: 227]. Тож, на основі цих тверджень, можемо наполягати на тезисі про тісний зв'язок та взаємообумовленість простору та художнього твору, а також важливе значення і велику роль художнього простору в літературному тексті.

Художній простір за своєю сутністю має такі характеристики: відкритість, замкненість, просторість, доступність / недоступність до огляду, місткість, сенсорне сприйняття, відносність до місця розташування людини і т.д. У залежності від цих характеристик, простір може бути відкритим, закритим, зовнішнім (макрокосм) і внутрішнім (мікрокосм), «своїм» і «чужим», прямим і кривим, великим і малим, локальним і глобальним, близьким і далеким тощо [9: 18].

Художній простір літературного твору конкретизується та реалізується за допомогою предметів, що його наповнюють, адже предмети не лише конструюють простір і задають його кордони, але і організують його структуру. Отже, художній простір літературного тексту набуває свого семантичного й формального наповнення через предмети, що у ньому знаходяться; вони також визначають кордони художнього простору [9: 18–19].

Художній простір моделює різноманітні зв'язки у картині світу: соціальні, етичні, часові та ін. Тому простір художнього твору являє собою модель всесвіту певного письменника. На думку радянського літературознавця Ю. Лотмана, він може бути крапковим, лінійним, плоским або об'ємним. Лінійний і плоский художні простори, в свою чергу, можуть мати горизонтальну або вертикальну направленість [4: 22–23].

Сюжетний простір художнього твору характеризується приуроченістю конкретних подій і ситуацій до певного локусу. У літературних текстах, в яких сюжет виникає із переміщень героя, а кожна ситуація має відмежований характер, наявний крапковий художній простір. Такий різновид простору має своє відображення у бувальщинах, де кожен конкретний локус призводить до певної конфліктної ситуації [10].

У сучасній науці існує багато теорій стосовно художнього простору, але всі вони підтверджують тісний взаємозв'язок часу із простором у літературному тексті. Адже час рухається у просторі, взаємообумовлений простором і не може існувати поза ним. До вивчення художнього часу у своїх наукових розвідках зверталися такі вчені-літературознавці, як М. Бахтін, Ю. Лотман, Д. Ліхачов та ін.

М. Бахтін характеризує художній час як основну складову частину хронотопу літературного тексту, виділяючи йому важливе місце в організації художнього твору [1]. За даними інституту досліджень природи часу, художній час літературного твору визначається як часовий ряд у різноманітних аспектах втілення, функціонування та сприйняття його у творах художньої літератури як явища мистецтва; а також вирізняються такі ланки

взаємозв'язку часу і художнього твору: реальний час створення, існування художнього твору як матеріального об'єкта та час його сприйняття читачем [11]. Російському філологу Д. Ліхачову належить ґрунтовне дослідження часопросторової організації фольклорного та давньоросійського тексту з урахуванням жанрової специфіки художнього твору [12].

У всесвітній культурі існує поняття направленості часу. У ранній християнській філософії (Св. Августин Аврелій, трактат «Про державу Божю») зародилося уявлення про час як ентропійний процес: Всесвіт рухається до свого завершення, страшного суду. Наявність такого розуміння часу спостерігається і тепер у творах релігійно налаштованих письменників, у християнській літературі і філософії. У культурі і літературі Нового часу була поширена думка, що час має лінійну структуру і прогресивно направлений. На початку ХХ століття, разом із розвитком міфопоетичної свідомості, повертається розуміння часу як циклічного, повторюваного у вічності (міфічне розуміння часу). У 1920 році англійський філософ Дж. Данн у своїй книзі «Експеримент із часом» обґрунтував поняття багатомірності часу. За його теорією, час існує як мінімум у двох вимірах: в одному людина живе, а в іншому – спостерігає. У другому вимірі людина існує у своїх снах або видіннях та може переміщуватися у часі [13].

В історичному розвитку суспільства виділяються декілька різновидів часу. На початку розвитку цивілізації, на первинних етапах спостереження за природою з'являється розуміння часу як явища циклічного. Це уявлення у повній мірі знайшло своє відображення у творах усної народної творчості. У період родового ладу, на фоні появи міфів та легенд, різноманітних табу, обрядів і ритуалів з'являється специфічний міфологічний час. Із появою авторської літератури, на тлі різноманітних інтерпретацій існуючих міфів і створення письменниками власних, міфологічний час перетворюється на міфопоетичний. Поява епічного часу обумовлена низкою легенд, бувальщин та авторських літературних текстів, у яких зображуються подвиги героя, його діяння відповідно до устремлень суспільства, до якого він належить. У середньовічній культурі, разом із уявленням про першопричину усього суцього, з'являється так званий казуальний час. Його прояви маємо можливість спостерігати у релігійних текстах. На фоні релігійного уявлення про початок і неминучий кінець Всесвіту з'являється есхатологічний час, тісно пов'язаний із поняттям процесу ентропійного розвитку. Однак у східних релігіях, зокрема в індуїзмі, наявний так званий спіральний час. Він обумовлений поняттям про нескінченне переродження усього живого на землі [9: 20–21].

Коркішко В. відзначає, що художній час літературного тексту може приймати різноманітні форми залежно від творчого задуму автора: може співпадати із реальним часом об'єктивної дійсності, спиратися на далеке майбутнє або, взагалі, бути невизначеним; пришвидшуватися, уповільнюватися, зупинятися, розтягуватися або стискатися [9: 20–21].

Художній час літературного твору існує у двох іпостасях: художній час дійсності персонажів та дійсності реципієнта цього твору. Перший різновид художнього часу, в свою чергу, поділяється на сюжетний, фабульний, соціально-побутовий, історичний, фантастичний, біографічний, час подій тощо.

Коркішко В. зазначає, що необхідно відрізнити сюжетний і фабульний художній час. Отже, на відміну від фабульного, який будується за суворою хронологією, сюжетний художній час слугується методом ретроспекції та антиципації, характеризується впле-

тінням у полотно художнього твору снів, видінь, спогадів, що порушує чітку хронологію подій літературного тексту і відповідає завданням і задумові автора [9: 21].

М. Бахтін надає велике значення хронотопу у художній організації тексту, виділяє його сюжетно- та формотворчі функції. Вчений визначає й так звану «зображувальну» функцію хронотопу: «хронотоп як переважна матеріалізація часу в просторі є центром образотворчої конкретизації, втілення для всього роману. Всі абстрактні елементи роману тяжіють до хронотопу і через нього наповнюються плоттю і кров'ю, залучаються до художньої образності» [1: 298–299].

Хронотоп охоплює всі сторони художнього твору: впливає на жанрову специфіку тексту, композиційну структуру, висвітлення художнього образу в творі. За своїми функціями у літературному тексті він поділяється на сюжетний хронотоп, авторський хронотоп, соціально-історичний хронотоп, фантастичний хронотоп, зовнішній хронотоп, внутрішній хронотоп персонажів тощо.

Необхідно зазначити, що художній хронотоп, на відміну від часових і просторових визначень об'єктивної дійсності, має більш або менш суб'єктивний характер. Адже відчуття часу і простору залежить від вираження його автором, сприйняття читачем та від взаємозв'язку реального світу і світу художнього.

Авторський хронотоп вирізняється найбільшою суб'єктивністю, адже створюючи художній текст автор наче «грає» із часом та простором. На думку Д. Ліхачова, час автора змінюється в залежності від того, бере автор участь у подіях художнього твору або не приймає [12: 216]. Час автора може протікати одночасно з подіями літературного тексту, випереджати його або відставати від нього. Так само автор може бути в одному і тому ж просторі з героями художнього твору, перебувати десь неподалік (наприклад, у іншому місті або на іншій вулиці) або ж знаходитись у іншій просторовій площині.

Необхідно також розрізняти авторський хронотоп та хронотоп оповідача. Автор й оповідач знаходяться у різних площинах художнього тексту: автор одночасно знаходиться в об'єктивному часопросторі і відображається у хронотопі художнього твору, який від нього залежить; оповідач є частиною художнього задуму, тому він повністю підпорядковується авторському часопростору та хронотопові літературного тексту.

Топографічний хронотоп пов'язаний із впізнанням конкретного місця і часу подій літературного твору. Хронотоп персонажів уособлює собою так званий психологічний хронотоп, що генерує самосвідомість персонажів художнього твору. Це суб'єктивний часопростір діючих осіб [9: 23].

Зовнішній хронотоп несе у собі інформацію про місце розвитку подій та оточення героїв літературного твору. Внутрішній часопростір охоплює душевний світ персонажів, їхню свідомість, пам'ять та уяву. Завдяки зміщенню зовнішнього та внутрішнього хронотопів персонаж художнього твору може знаходитися одночасно у декількох локусах – у конкретному місці і часі фізичного перебування та у просторі своїх думок, видінь, снів тощо.

Хронотоп є неподільною частиною структури художнього твору, отже взаємодіє із іншими його рівнями. Необхідно звернути увагу на рівень мови та системи образів і символів. Ці рівні літературного тексту несуть інформацію про специфіку художнього часу і простору певного твору. Художні образи і символи пов'язують категорію хронотопу із реаліями зовнішнього світу, світу людини.

Як було зазначено раніше, художній хронотоп характеризується своєю суб'єктивною природою і реалізується у свідомості автора, персонажів та читача літературного тексту. Так, художній час усвідомлюється завдяки його плинності, перебігу подій, зміні часових координатів і циклів (години, доби, пори року і т.д.) та досягається людиною на рівні її «відчуття часу». Художній простір реалізується за допомогою речей, що його складають. Кімната пізнається завдяки предметам у ній, вулиця – завдяки розташуванню будинків і т.д. Тобто кожен художній простір має свої чіткі координати, що виражаються та усвідомлюються за допомогою предметів, у ньому розташованих.

У сучасній літературознавчій науці існує думка про взаємозв'язок та взаємозалежність художнього хронотопу та літературного жанру. Так, наприклад, у своєму науковому дослідженні «Форми часу і хронотопу в романі. Нариси з історичної поетики» М. Бахтін систематизує типи хронотопу за принципом розвитку жанру роману в історії зарубіжної літератури від античності й до XIX століття [1].

Літературознавець розглядає види художнього хронотопу в декількох типах грецького роману: авантюрний хронотоп у грецькому романі (який позначає як «чужий світ у авантюрному часі» [1: 239]), авантюрно-побутовий хронотоп (що характеризується залежністю від поведінки самого героя, рис його характеру та, почасти, його моральним вибором) та біографічний хронотоп (в основі якого лежить проходження героєм свого життєвого шляху); аналізує хронотоп лицарського роману («чарівний світ у авантюрному часі» [1: 304]); та особливу увагу приділяє роману Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», у якому вбачає особливий і неповторний «раблезіанський» хронотоп.

М. Бахтін розглядає особливості ідилічного хронотопу. Специфіка ідилічного хронотопу, на його думку, полягає у тісному взаємозв'язку неозначеного часу й окремого локального простору. М. Бахтін зазначає величезний вплив ідилічного хронотопу на розвиток західноєвропейського та російського роману XVIII та XIX століть [1: 373–384].

Аналізуючи літературний процес в аспекті взаємовпливу часових та просторових координат художнього твору, Нона Копистянська встановила взаємозв'язок, котрий має й зворотну послідовність, а саме: хронотоп – жанр – жанрова система – художній напрям [14]. Даний висновок вченої дає змогу виділити жанрові різновиди хронотопу, тобто типи часопростору, що притаманні кожному жанру літератури: хронотоп роману, повісті, оповідання, балади, казки, драми тощо. Слід зазначити, що кожен рід літератури має свій специфічний хронотоп. Так, наприклад, динамічний, глобальний, всеохоплюючий хронотоп епосу відрізняється від локального, умовно статичного хронотопу драми.

Визначаючи специфіку художнього часу творів поезики усної народної творчості, Д. Ліхачов вказує на взаємозв'язок між зображенням цього часу та його виконанням: «особливості часу фольклорного твору пов'язані з тим, що виконання його – це не лише розповідь про події, але і зображення цих подій» [12: 253], що вносить певний елемент гри із текстом і являє собою особливість поезики фольклору.

Дуалізм середньовічних уявлень різко поділяв світ на полярні пари. Звідси, за російським медієвістом А. Гуревичем, поділ на протилежні одна одній вертикальні вісі: небесне протистоїть земному, Бог – дияволу; поняття верхівки має відтінок добра, благородства, чистоти, поняття низу – зла, брутальності, нечистоти [15]. Просторові уявлення середньовічної літератури пов'язані із релігійно-моральними постулатами того часу. Тому і шлях людини уподібнювався душевним пошукам, шляху духовного самовдосконалення.

Художня вертикаль у більшості випадків має трьохчленну структуру: небо – земля – підземелля, рай – світ людей – пекло. Художня вертикаль, як правило, має аксіологічну спрямованість. Із нею пов'язане зображення таких протилежностей, як життя і смерть, добро і зло, честь і сором тощо. За твердженням В. Топорова, саме вертикальна вісь простору найбільш чітко зображує ієрархічну структуру об'єктів: «небіжчики, душі предків, демони, злі божества, хтонічні тварини – унизу; люди, тварини – посередині; птахи, янголи, вищі божества – наверху» [5: 257].

Найвищий пласт вертикального хронотопу пов'язаний із поняттям позачасового або вічності. Все найкраще цього світу, найліпші побажання і діяння, усе духовне життя людини відноситься до верхівки вертикальної вісі.

Середній пласт відображає побутове життя людини. Цей художній простір найскладніший, наповнений протиріччями і об'єднує в собі характерні риси верхнього і нижнього світів. Художній час літературного твору в цій площині рухається у різноманітних напрямках: в хронологічній послідовності, перспективно, ретроспективно, уповільнюючи або пришвидшуючи темп.

Нижчий світ вертикальної вісі характеризується відсутністю руху, свободи, творчості; йому притаманне тваринне, гріховне, нетворче начало. У цій площині час ніби зупиняється, застигає у вічній нерухомості.

За концепцією трьох світів українського філософа Г. Сковороди, яка відображає його погляди на структуру часово-просторових координат вертикальної вісі. Вищий світ у Г. Сковороди – рай-сад – віддалений, незрівняно гарний, замкнений простір, що оточений «непролазними» хащами. За своєю сутністю рай збігається із постаттю Бога і перебуває усередині людини, якщо вона дотримує заповідей Господніх. Нижчий світ – пекло – також має характеристики замкненості і віддаленості, але на відміну від раю, він тісний і темний. Пекло також символізує гріховні думки і дії людства, «темницю» людської душі. Необхідно зазначити, що за концепцією Г. Сковороди, рай знаходиться в опозиції з землею, а не з пеклом. Середній пласт вертикальної вісі – земля – має зазвичай негативні значення, пов'язані з опозиціями чисте / брудне, гріховне / праведне, час / вічність; виступає з семантикою плоти й пороку. Він відзначений постійним рухом: природним циклом зміни пор року, рухом світових стихій (вітру, вогню, води), рухливістю тварин і людей [16]. Таким чином, філософська концепція трьох світів тяжіє до духовного хронотопу, що являє собою просторову вертикаль. Часові і просторові координати кожного із трьох світів сакралізуються, стають не просто конкретними прикметами художнього хронотопу, а символами духовного життя людини та її відносин із Богом.

У класицистичній літературі, зокрема у жанрі драми, спостерігається «канонічний» взаємозв'язок художнього часу і простору. Чітка визначеність єдності часу, місця і дії замикає сюжет у локальному просторі на певній часовій горизонталі (прямій). Це визначає тісний взаємозв'язок хронотопу із сюжетом, де часопростір обумовлюється сюжетом, а сюжет, у свою чергу, є залежним від художнього часу і простору. Однак, література, у процесі свого розвитку, переборює будь-які канони і протиставляє їм абсолютно новий літературний напрям, що означає зміну епохи в історії літератури, а також нові художні часові й просторові визначення.

У художніх творах епохи Романтизму, у зв'язку із наявністю двох світів, – реального та ідеального – з'являється так званий фантастичний хронотоп. Літературний текст епо-

хи Романтизму представляє дві системи хронотопу: фольклорний фантастичний (ідеальний) та сучасний реальний часопростори. Хронотоп романтичного твору умовний, таємничий; час та місце подій, як правило, не вказані. Письменники-романтики ствердили вільне використання художнього хронотопу у літературі, зруйнували межі між минулим, теперішнім і майбутнім часом літературного твору, відкрили шляхи зображення персонажів у будь-яких обставинах часу і простору.

У реалістичному романі XIX століття наявний хронікально-побутовий хронотоп, відносно до концепції зв'язку формування людського характеру від навколишнього суспільного середовища. Письменники реалістичного напрямку активно використовують добовий (описи цілодобового життя людини або групи людей), біографічний, історико-культурний хронотопи.

У світовій літературі й культурі XX століття найпоширенішим стає використання міфопоетичного хронотопу. У міфопоетичному часопросторі художній час «згущується» і стає формою художнього простору, його «четвертим виміром». Художній простір, в свою чергу, «втягується у рух часу», розвертається у площину часу, стає його невід'ємною частиною. Нерозривність художнього хронотопу у міфологічній моделі світу обумовлена архаїчним уявленням про те, що значимість простору проявляється тільки у зв'язку зі співвіднесенням його із певним відрізком часу [5: 232]. На думку В. Топорова, міфопоетичний простір завжди «наповнений» і завжди речовий. Міфопоетичний художній простір пов'язаний не тільки із художнім часом, а також із його речовим наповненням (боги, тварини, рослини, сакральні об'єкти тощо) [5: 234].

Отже, художній хронотоп являє собою взаємозв'язок часових та просторових координат літературного тексту. Художній час літературного твору реалізується у двох іпостасях: час подій і персонажів художнього твору та час дійсності реципієнта цього твору. Часопростір художнього твору має суб'єктивну природу і реалізується у свідомості автора, персонажів і читача літературного тексту. Художній хронотоп охоплює всі ланки літературного твору. За своїми функціями у літературному тексті він поділяється на сюжетний, фабульний, топографічний, метафізичний, авторський, соціально-історичний, побутовий, фантастичний, міфологічний, психологічний хронотопи. Дослідження художніх творів у плані часопросторових відношень дає змогу не лише внести певні уточнення і доповнення в інтерпретацію творів, а й більш глибоко вивчити еволюцію поетичної системи письменника, виявити її принципові основи при всій її динаміці й русі. Кожному письменникові властиве своє розуміння художнього часу і простору, власне трактування цих проблем. Лише практика митця може показати, якою мірою кожне з цих рішень допомагає художньому освоєнню світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М.М.Бахтин. – М.: Худож. Лит., 1975. – С. 234–407.
2. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства; [пер. с франц. Б.М.Скуратова] / Гастон Башляр. – М. РОССПЭН, 2004. – 376 с.
3. Лихачев Д.С. Поэтика художественного времени // Избранные работы: в 3 т. / Д.С.Лихачев. – Л.: Худож. лит., 1987. – Т. 1. – 490–557.
4. Лотман Ю.М. К проблеме пространственной семиотики // Об искусстве / Ю.М.Лотман. – СПб: Искусство, 2000. – 704 с.

5. Топоров В.Н. Пространство и текст // Текст семантика и структура / В.Н.Топоров. – М., 1983. – С. 227–284.
6. Платон Сочинения: в 3 т. / Платон. – М., 1971. – Т. 3. – Ч. 1. – 656 с.
7. Флоренский П.А. Исследования по теории искусства [Электронный ресурс] // Статьи и исследования по истории и философии искусства и археологии / П.А.Флоренский. – Режим доступа: http://philologos.ru/florensky/fl_space.htm.
8. Хайдеггер М. Бытие и время / М.Хайдеггер; [пер. с нем. В.В.Бибихина]. – Харьков: Фолио, 2003. – 503, [9] с. – (Philisiphy).
9. Коркішко В. Хронотоп дороги у творчості М.Гоголя: семантика та художні функції: монографія / В.Коркішко; [наук. ред. Михед П.В.]. – Бердянськ: БДПУ, 2012. – 183.
10. Неклюдов С. Ю. Время и пространство в бытине // Славянский фольклор / С.Ю.Неклюдов. – М.: Наука, 1972. – С. 18–45.
11. Время и пространство [Электронный ресурс] // Институт исследований природы времени. – Режим доступа . – http://www.chronos.msu.ru/TERMS/ryzhukhina_vremya.htm.
12. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы // Д.С.Лихачев. – Л.: Наука; ЛО, 1967. – 367 с.
13. Данн Д.У. Эксперимент со временем / Д.У.Данн. – М.: Аграф, 2000. – 224 с.
14. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті): доповіді XII Міжнародного з'їзду славистів [«Слов'янські літератури»] (Краків, 27 серпня – 2 вересня 1998 р.) / Н. Копистянська. – К., 1998. – С. 57–74.
15. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / А.Я. Гуревич.– М., 1972. – С. 5–138.
16. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г.Сковорода. – К., 1973. Т. 2. – 576 с.

Стаття надійшла до редакції 17.09.14

Тоннэ Е.

КУ «Запорожский областной институт последипломного педагогического образования» ЗОС, Запорожье

В статье анализируются специфические черты изображения художественного хронотопа в литературном тексте. Рассматриваются типы и виды художественного времени и пространства, а также особенности их взаимосвязи в художественной литературе.

Ключевые слова: художественный хронотоп, художественное время, художественное пространство, временные и пространственные значения литературного текста.

Tonne O.

BB «Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Education» Greasing, Ukraine

SPECIFIC FEATURES OF ARTISTIC CHRONOTOPOS IN LITERARY TEXT

In the article the specific features of image of artistic chronotopos are analysed in literary text. Types of artistic time and space, and also features of their intercommunication are examined in artistic literature.

Key words: artistic chronotopos, artistic time, artistic space, temporal and spatial determination of literary text.

УДК 81.27/ 811.111-112'06

Г. Семененко, канд. філол. наук, доцент

Київський національний лінгвістичний університет, Київ

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ І МОВНІ ЗМІНИ В РАННЬОНОВОАНГЛІЙСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті досліджується мовна поведінка осіб з висхідною соціальною мобільністю і їх роль в поширенні мовних змін у ранньонновоанглійський період. Визначається оптимальна модель соціальної стратифікації для вивчення мовних змін у діахронії. Аналізується вплив фактору престижності на мовний вибір індивідів у XVI-XVIII ст.

Ключові слова: історична соціолінгвістика, мовні зміни, особи з висхідною соціальною мобільністю, престиж, ранньонновоанглійська мова.

Визначення моделей соціальної стратифікації діахронічних мовних змін є доволі складним завданням [1; 2]. Екстраполюючи взаємозалежність соціального устрою і мовних змін у сучасних суспільствах на історичні мовні спільноти, можна припустити існування такої залежності у минулому, однак, особливості впливу соціального статусу мовців на перебіг мовних змін на ранніх етапах розвитку англійської мови наразі не отримали достатньої уваги з боку дослідників. Тому вважаємо **актуальним** аналіз процесу мовних змін в ранньонновоанглійський період в контексті соціальної стратифікації тогочасного суспільства. У дослідженні соціальних особливостей мовних змін у діахронії основними завданнями є визначення факту існування соціальної стратифікації, етапу в процесі розгортання зміни, коли така соціальна стратифікація є статистично значимою, походження та вектор зміни і оцінка зміни сучасниками [2: 153]. **Метою** цієї статті є вивчення мовної поведінки індивідів із висхідною соціальною мобільністю в ранньонновоанглійський період та встановлення їхньої ролі в поширенні мовних змін у XVI-XVIII ст.

Соціальний клас мовця не тільки є досить проблемною змінною з точки зору її інтерпретації, суперечки викликає навіть визначення самого терміну “соціальний клас” [1]. Загалом, у соціолінгвістиці застосовуються соціологічні класифікації, де основними детермінантами у визначенні соціального класу мовця є вид діяльності, рівень доходів і освіта. В деяких дослідженнях також зважають на тип житла, місце проживання та вид діяльності батька [3: 60-68, 113-119]. Соціальна мобільність – це процес, в результаті якого окремі індивіди переміщуються між соціальними або економічними групами. Це відбувається або в результаті зміни виду діяльності, або через шлюб. В першому випадку траєкторію мобільності можна прослідкувати, порівнявши посади, які індивід займав протягом життя. Значущість соціальної мобільності сягає далеко за межі особистісних

сподівань окремих індивідів і їх сімей, оскільки особливості мобільності визначають форму і структуру суспільства загалом.

Соціальна мобільність належить до факторів з суттєвим впливом на процес поширення мовних інновацій. Сучасні соціолінгвістичні дослідження поведінки індивідів з висхідною мобільністю вказують на залежність їхнього мовлення від факторів престижу і стигми [1: 52-57]. Мовний вибір таких осіб не тільки відрізняється від тих, з ким вони разом зростали, вони також схильні до надмірного вживання форм, які, на їхню думку, є престижними. Це виявляється в аналогічному поширенні окремих мовних рис на так звані “неправильні” слова і вирази. Прикладом такого аналогічного поширення є наведений У. Лабовим випадок появи поствокалічного [г] – престижного звуку в нью-йоркському діалекті англійської мови – в слові *God*, де йому, звичайно, не місце [3]. Крайня форма прагнення до “кращого” звучання дістала назву “гіперкоректність”. Гіперкоректність часто є відображенням мовної невпевненості осіб, що приймають зовнішні мовні норми, відмінні від норм, властивих їхньому вихідному соціальному класу [4: 193].

У Лабов взагалі відносить соціальну мобільність до основних рушійних сил мовних змін. Так, він визначив, що лідерами мовних змін у Філадельфії виступають жінки з висхідною соціальною мобільністю, представниці вищих прошарків робочого класу, які не зважають на домінуючі соціальні норми. Дослідник відзначає, що мовні зміни знизу, тобто такі, що поширюються від нижчих соціальних прошарків, можливі лише у суспільстві з соціальною мобільністю [3: 518].

Ранньоновоанглійський період є перехідним від середньовічного суспільства до національної держави нового часу, коли стара феодальна система зазнавала ерозії, поступово дозволяючи все більшу мобільність в рамках соціальної ієрархії. Дрібномаєтне дворянство прагнуло вищого статусу, або, щонайменше, зовнішніх виявів такого статусу, відбувалося формування нового середнього класу з багатих, але нетитулованих людей, що прагнули поліпшити власний соціальний статус. З появою нового дворянства, руйнуванням середньовічних маєтків і монастирів, внаслідок тривалого зростання огорожень та промисловості у сільській місцевості та збільшення статків міського купецтва, новоутворені еліти стали причиною плутанини і загального безладу, створюючи загрозу для культурного домінування старої аристократії [6].

Характер і темпи соціальної мобільності у досліджуваній період суттєво варіювалися залежно від регіону, соціального класу і типу спільноти. Базовою одиницею суспільства була сільська спільнота, верхівкою – дворянство, основну частину якого складала дрібномаєтні дворяни. Не залишалися осторонь кардинальних змін в англійському суспільстві і жителі міст XVII ст. При розгляді соціальної мобільності варто звернути увагу на той факт, що міста були центрами обміну, а не виробництва; їх скоріше можна кваліфікувати як ринкові, а не промислові спільноти [5].

У соціальній історії часто використовують термін “псевдо-дворянство” на позначення особливої категорії переважно міських жителів – осіб, що вели дозвільний спосіб життя і за цим способом життя класифікувалися як дворяни, проте не мали земельних володінь [5]. В основному, цей соціальний прошарок віддавав перевагу великим містам і характеризувався відсутністю будь-якого глибокого місцевого коріння. До 1700 року псевдо-дворяни сформували один з відсутніх ланцюжків між купцями та особами, що займалися професійною діяльністю, з одного боку, і дворянством, з іншого. Така неви-

значена ситуація зчинила суттєвий вплив на їхнє відношення до соціально нижчих членів суспільства. Також, для цієї категорії населення з відносно слабкими соціальними зв'язками було легше зберігати певні кастові відмінності, ніж новоявленому сквайру в сільській місцевості, де люди добре пам'ятали його низьке походження. Утворенню нового міського прошарку суспільства сприяло полегшення географічного пересування в період Реставрації.

На всіх рівнях та в кожному прошарку суспільства саме XVII ст. було часом трансформацій, проте не варто перебільшувати швидкість соціальних змін. Так, в Англії часів Тюдорів і Стюартів суспільні зміни тривали протягом декількох поколінь і навіть довше. Соціальні історики наголошують на необхідності стриманої оцінки впливу драматичних результатів руху огорожень, розпуску монастирів, прогресу сільського господарства, розвитку транспорту, зростання чисельності населення та наслідків громадянської війни на розміреність і консерватизм суспільного буття того часу [5].

Визначення соціальної приналежності інформантів є досить складним завданням в сучасних соціолінгвістичних студіях, природно, що в історичних дослідженнях проблема стає ще складнішою. У Лабов запропонував використання трьох або чотирьох категорій для якнайкращого ілюстрування вірогідної картини мовних змін в процесі розгортання [3: 31]. У своєму фундаментальному дослідженні приватного листування кінця середньоанглійського початку ранньоніовоанглійського періодів фінські дослідниці Т. Невалайнен і Х. Раумолін-Брунберг виділяють чотири можливі моделі соціальної стратифікації [2: 136] – від достатньо детальної до тричастної. Проте, для лонгitudних досліджень найвдалішою видається узагальнена модель, що дозволяє чіткіше визначити основні тенденції мовних змін. Принагідно зауважимо, що недостатність наявних зразків мовлення представників найнижчих прошарків суспільства також повинна враховуватися. У класичній тричастній моделі (вищій-середній-нижчий клас), автори виділили четверту групу – індивідів з висхідною соціальною мобільністю, зважаючи на їх роль у поширенні мовних змін і уможливленні таким чином аналіз особливостей мовлення цієї групи [2]. До індивідів з висхідною соціальною мобільністю відносяться особи, що перемістилися щонайменше на дві сходинки вверх соціальної драбини. У ранньоніовоанглійський період такими особами могли бути чоловіки, які піднялися до дворянства або до вищого духовенства з комерсантів, професіоналів або інших недворянських прошарків суспільства. Крім того, лонгitudні історичні дослідження мають зважати на зміни у соціальній стратифікації суспільства – суспільний устрій Англії кінця Середньовіччя і в епоху Просвітництва докорінно відрізнявся. Тому використання узагальнених моделей покликане дещо нівелювати такі відмінності.

Однією з кардинальних відмінностей між історичною і сучасною соціолінгвістикою є неможливість проведення опитувань з метою встановлення цінностей, що асоціюються з певними мовними преференціями. Для подолання цієї проблеми дослідники використовують непрямі способи отримання інформації, наприклад, вивчення коментарів сучасників, літератури та емпіричне дослідження мовної поведінки індивідів, чия лінгвістична чутливість вважається досить високою.

Коментарі сучасників, незважаючи на їхню цінність, мають одну важливу особливість – вони вказують на стереотипи, прийняті в тогочасному суспільстві, тобто для вивчення мовних змін знизу їхня валідність є досить сумнівною. Тому для неупереджено-

го погляду на соціальну стратифікацію мовних змін необхідно зважати на лінгвістичні преференції представників різних соціальних груп. Особи з висхідною соціальною мобільністю завжди є чутливими до соціальної конотації мовних варіантів. Свій вибір такі індивіди частіше зупиняють на престижних формах і намагаються уникати альтернатив, які асоціюються з мовленням соціальних низів. Словами У. Лабова, “соціальна мобільність мовців краще виражається через співвідношення з мовною поведінкою, ніж через аналіз соціально-економічної ситуації того чи іншого індивіда” [7: 286].

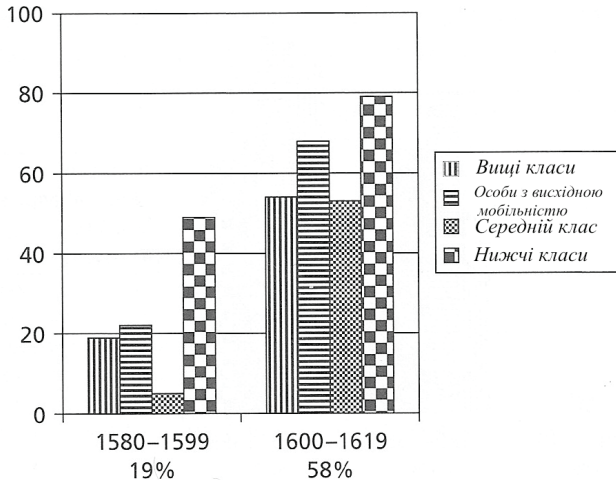
При аналізі мовної поведінки осіб з висхідною соціальною мобільністю враховуються стосунки як з вищими, так і з нижчими соціальними класами. Якщо такі індивіди рідко використовують варіант, звичний для мовців нижчого прошарку, його можна вважати стигматизованим, і, навпаки, висока частотність форми у мовленні вищих класів свідчить про відсутність стигматизації.

В трьох змінах, характерних для ранньонорманнського періоду (заміщення форми називного відмінка займенників другої особи множини *ye* формою об’єктного відмінку *you*, утворення нової форми присвійних займенників першої і другої особи, витіснення історичної форми третьої особи множини дієслова *be*) [2], засвідчено менше використання особами з висхідною соціальною мобільністю нових форм порівнянні з представниками соціальних низів, що може свідчити про стигматизованість цих форм. З іншого боку, особи з висхідною соціальною мобільністю вживали ці форми рідше і за представників вищого класу, що повинно заперечувати наявність стигматизації. У дослідженні вживання допоміжного дієслова *do* в стверджувальних розповідних реченнях [8] порівнювалася поведінка осіб з висхідною мобільністю з усіма іншими інформантами, де знову ж таки було виявлене менше вживання нової форми у порівнянні як з вищими, так і з нижчими соціальними прошарками. З огляду на розгортання цих чотирьох мовних змін, маємо підстави говорити не про стигматизацію, а, скоріше, про стратегію уникнення нових форм особами, які прагнули підвищити власний соціальний статус, що свідчить про їх мовну невпевненість.

Дослідження соціолінгвістичних особливостей процесу заміни закінчення третьої особи однини виявило дещо інші тенденції. На початку процесу мовної зміни у першій половині XVI ст. особи з висхідною соціальною мобільністю не вживають нове закінчення *-s*, у другій половині нове закінчення зустрічається в їхньому мовленні дуже рідко, що повністю відповідає тенденціям до вживання нової форми, засвідченим для представників вищих класів. На початку XVII ст. ситуація змінюється, і закінчення *-s* домінує в мовленні представників всіх класів [2: 140]. Відбулася де-стигматизація, особи з висхідною соціальною мобільністю швидко це відчували, і частотність використання ними нової форми перевищила відповідні дані по середньому і вищому класам. Як показано на рис. 1, група з висхідною соціальною мобільністю навіть дещо перестаралася у використанні нової форми; схожий сценарій розвитку подій засвідчений і в сучасних соціолінгвістичних дослідженнях [1: 56]. Таким чином, спостерігаємо процес мовної зміни із зсувом у суспільній оцінці.

Ще однією важливою мовною зміною в ранньонорманнський період було зникнення множинного заперечення. В цій мовній зміні особи з висхідною соціальною мобільністю із самого початку були лідерами, що свідчить про їхню лінгвістичну чутливість до використання престижних форм і конструкцій адміністративної мови [9]. Повільніші

темпи переходу до пропозиційного заперечення з одним негативним елементом представників нижчих класів (так само як і жінок) пояснюється важкодоступністю освіти і, відповідно, невикористання граматичних конструкцій, характерних для мовлення високоосвічених професіоналів.

Рис.1 Частка форм третьої особи однини дієслів теперішнього часу, утворених за допомогою закінчення -s в кортусі ранньоанглійського листування [2: 145]

Варто згадати ще одну особливість двох останніх мовних змін: стара форма третьої особи однини не стає у подальшому стигматизованою і продовжує використовуватися, наприклад, в перекладі Біблії короля Якова (1611 р.), в той час як множинне заперечення, характерне для розмовного мовлення, і досі вважається некоректним в стандартній англійській мові [2: 153].

Поведінка осіб з висхідною соціальною мобільністю вказує на два можливих сценарії розгортання мовних змін, що включають стигматизацію варіанта, якому надають перевагу нижчі прошарки суспільства: зміна знизу як в термінах соціального статусу, так і в термінах суспільного усвідомлення; або зміна зверху з обов'язковим зв'язком між рівнем освіти та частотністю вживання нової форми. За першого сценарію стигма може бути знята на певному етапі, за другого – зберігатися протягом декількох століть.

Отже, мовні зміни ранньоновоанглійський період були соціально стратифіковані, найважливішу роль в поширенні нових варіантів відігравали вищі класи суспільства: доки нова форма не була прийнята вищими прошарками, вона не ставала домінуючою по всій країні. Стигматизація рецесивного варіанту була вірогідною у тих випадках, коли лідерами мовної зміни виступали високоосвічені особи, які займалися професійною діяльністю, в силу недоступності освіти для представників нижчих соціальних кіл.

В ранньоніоанглійський період концепція престижності мовних варіантів справляла тиск на мовний вибір індивідів. За відсутності зафіксованого стандарту та з огляду на чітку ієрархічну структуру тогочасного суспільства, престижність визначалася приналежністю до мовлення вищих прошарків суспільства. Особи з висхідною соціальною мобільністю, які займалися професійною діяльністю, наприклад, юристи, урядовці, офіцери, лікарі, часто переймали форми і конструкції з мовлення вищих за соціальним рангом осіб і, відповідно, відігравали важливу роль в поширенні нових варіантів. У подальшому вважаємо за потрібне дослідити роль осіб із висхідною соціальною мобільністю в поширенні інших мовних змін в ранньоніоанглійський період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Chambers J.K. Sociolinguistic theory: linguistic variation and its social significance / Chambers J.K. – Oxford etc.: Blackwell, 1995. – 308 p.
2. Nevalainen T., Raumolin-Brunberg H. Historical Sociolinguistics: Language Change in Tudor and Stuart England / Nevalainen T., Raumolin-Brunberg H. – London: Pearson Education, 2003 – 266 p.
3. Labov W. Principles of linguistic change: Vol. II: Social factors / William Labov. – Oxford: Blackwell, 1994. – 596 p.
4. Downes W. Language and society / Downes William. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 516 p.
5. Everitt A. Social mobility in early modern England / Alan Everitt // Past and Present. – 1966. – No 33 (1) – p. 56-73.
6. Kuchta D. The Three-Piece Suit and Modern Masculinity: England, 1550-1850 / David Kuchta. – Berkeley: University of California Press, 2002. – 313 p.
7. Labov W. Sociolinguistic Patterns / Labov, William. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. – 344 p.
8. Nurmi A. A Social History of Periphrastic do. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 56.) / Arja Nurmi. – Helsinki: Société Néophilologique, 1999. – 222 p.
9. Nevalainen T. Social mobility and the decline of multiple negation in Early Modern English / Nevalainen T. // Advances in English Historical Linguistics. – Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1998. – P. 263-291.

Стаття надійшла до редакції 18.09.14

Г. Н. Семененко, канд. філол. наук, доцент

Київський національний лінгвістический университет, Київ

СОЦИАЛЬНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ И ЯЗЫКОВЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В РАННЕОАНГЛИЙСКИЙ ПЕРИОД

В статье исследуется речевое поведение лиц с восходящей социальной мобильностью и их роль в распространении языковых изменений в раннеоанглийский период. Определяется оптимальная модель социальной стратификации для изучения языковых изменений в диахронии. Анализируется влияние фактора престижности на языковой выбор индивидов в XVI-XVIII в.

Ключевые слова: историческая социолингвистика, языковые изменения, лица с восходящей социальной мобильностью, престиж, ранненовоанглийский язык.

Semenenko G.M., Ph.D (Linguistics)
Kyiv National Linguistic University, Kyiv

SOCIAL MOBILITY AND LANGUAGE CHANGE IN EARLY MODERN ENGLISH

The article studies the linguistic behavior of upwardly mobile people and their role in the spread of language change in Early Modern English. The optimal model of social stratification for the diachronic study of language change is determined. The impact of prestige on the individual linguistic choices in the 16th–18th c. is analyzed.

Keywords: *historical sociolinguistics, language change, upward social mobility, prestige, Early Modern English*

УДК 81:32.019.51

А. Подшивайлова, канд. филол. наук

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ МАНИПУЛЯТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Статья посвящена проблеме определения манипулятивного воздействия: рассмотрены существующие подходы, обосновано предпочтение термина «манипулятивное воздействие» терминам «манипуляция» и «манипулирование», дано авторское определение манипулятивного воздействия.

Ключевые слова: *манипуляция, манипулирование, манипулятивное воздействие.*

В условиях непрекращающихся информационных войн разного рода, с которыми постоянно сталкивается человек в процессе своей жизнедеятельности, актуальным является определение разновидностей оказываемых при этом воздействий.

Одним из наиболее неоднозначных видов воздействия представляется манипулятивное воздействие, для обозначения которого нередко используют и другие термины: манипуляция, манипулирование (причем, как правило, без разграничения последних: см., например, [1: 9; и др.]). В научной литературе прибегают также к следующим обозначениям: «манипулятивные психотехнологии» [2: 63], «оружэллизм» [3: 70], «политическая манипуляция» / «политическое манипулирование» [3: 67; 4: 54 и др.], «речевые манипуляции» [5: 23; 6: 16] («речевая (языковая) манипуляция (манипулирование)» [5: 25], технология «речевого манипулятивного воздействия» [5: 35]), «речевое «насилие»» [7: 47], «языковое манипулирование» [8: 7, 11, 212] (в данном же источнике наряду с этим термином обнаружен и термин «манипулятивное воздействие» [8: 11], а также по-

© А. Подшивайлова, 2014

явление таких производных сочетаний, как «манипуляционный язык» (в значении «язык социально-психологического воздействия») [8: 213], «построение манипуляционного высказывания» [8: 212], «манипуляционные тексты» [8: 46] и «приемы лингвистического манипулирования сознанием» [8: 46]) и т. д. Наличие подобной неоднозначности в терминологическом плане стимулирует ученых попытаться упорядочить существующие термины, объединив их в некую систему понятий, среди которых, например, выделяют «манипулятивное воздействие», «психологические манипуляции», «манипулирование», «межличностные манипуляции», «социально-политическое манипулирование личностью» и пр., – а родовым для всех этих понятий называют манипуляцию [см.: 4: 55]. Существование в научной литературе целого ряда разнотипных наименований для обозначения исследуемого явления приводит и к научным разногласиям относительно содержательной стороны.

Единое определение «манипулирования» / «манипуляции» в соответствующей литературе отсутствует. Манипулятивное воздействие в силу своей природы в научном плане актуально как для филологов, так и для философов, психологов, социологов. Соответственно, спектр предлагаемых исследователями дефиниций достаточно широк. Так, В. П. Шейнов определяет «манипуляцию» как «скрытое управление адресатом против его воли, наносящее адресату ущерб» (с уточнением, что «манипулирование выступает как частный случай скрытого управления, характеризующийся эгоистическими, неблагоприятными целями манипулятора, наносящего ущерб (материальный или психологический) своей жертве») [1: 9]. Е. Л. Доценко на основании ряда признаков, выделенных в процессе анализа сформулированных разными исследователями определений «манипуляции» [9: 51–59], дает следующую дефиницию: «манипуляция» – «вид психологического воздействия, искусное исполнение которого ведет к скрытому возбуждению у другого человека намерений, не совпадающих с его актуально существующими желаниями» [9: 59]. Данное определение Е. Л. Доценко уточняет и несколькими иными: «манипуляция» – это «вид психологического воздействия, при котором мастерство манипулятора используется для скрытого внедрения в психику адресата целей, желаний, намерений, отношений или установок, не совпадающих с теми, которые имеются у адресата в данный момент» [9: 60], «психологическое воздействие, нацеленное на изменение направления активности другого человека, выполненное настолько искусно, что остается незамеченным им» [9: 60], «психологическое воздействие, направленное на неявное побуждение другого к совершенно определенным манипулятором действиям» [9: 60], «искусное побуждение другого к достижению (преследованию) косвенно вложенной манипулятором цели» [9: 60], «действия, направленные на «прибирание к рукам» другого человека, помыкание им, производимые настолько искусно, что у того создается впечатление, будто он самостоятельно управляет своим поведением» [9: 60]. В рамках данного подхода рассматривают преимущественно процесс межличностных отношений.

Фокусирование внимания ученых на «манипулировании» массами людей нередко напрямую связано с существующими в каждый конкретный период времени идеологическими противостояниями. Так, Я. Кучера (во второй половине XX века) «буржуазное манипулирование мышлением и поведением людей» называет «системой средств империалистического духовного угнетения с целью направить действия масс и отдельных лиц в направлении, противоположном их объективным интересам» [перевод наш – А.П.]

[10: 40]. Подобная идеологическая «наполненность» при очередной смене доминирующей идеологии нередко вызывает отторжение или недоумение последующих поколений исследователей, в связи с чем не следует забывать, что в научном плане значимы вовсе не политические предпочтения ученого (или политическая необходимость), а содержательная ценность самих работ. Так, к примеру, если отвлечься от свойственных XX веку идеологических наслоений, то обобщенное определение «манипулирования» / «манипуляции» по Б. Н. Бессонову может выглядеть следующим образом: «фальсификаторский способ духовного воздействия», «система идейно-психологической обработки» с помощью «средств массовых коммуникаций и других достижений науки и техники», направленная на управление «сознанием и поведением» массового адресата; при этом отмечается особая роль создания иллюзорности [11: 6, 10, 13].

Под «манипулированием» также понимают «способ психологического воздействия, нацеленный на изменение направления активности других людей, осуществляемый настолько искусно, что остаётся незамеченным ими» [12: 316], «такой способ применения власти, при которой обладающий ею влияет на поведение других, не объясняя им, чего он от них ожидает» [12: 316]; «способ господства путем духовного воздействия на людей через программирование их поведения», причем такое воздействие «направлено на психические структуры человека, осуществляется скрытно и ставит своей задачей изменение мнений, побуждений и целей людей в нужном власти направлении» [13: 31]; «искусство управлять поведением человека с помощью целеустремленного воздействия на общественную психологию, на сознание и инстинкты человека» [14: 75]; «искусство управлять поведением трудящихся с помощью целеустремленного воздействия на общественную психологию, на сознание и инстинкты человека» [15: 87] и т. д.

Использование слова в процессе манипулятивного воздействия стимулировало появление в научных исследованиях уже упомянутых выше терминов «языковое манипулирование» [8: 7, 11], «речевое манипулирование» / «речевая манипуляция» [5: 25]. Существуют и соответствующие дефиниции. Так, А. А. Данилова «языковое манипулирование» определяет как «скрытое языковое воздействие на адресата, намеренно вводящее его в заблуждение относительно замысла или содержания речи, осуществляемое на трех уровнях: индивидуальном, групповом и массовом» [8: 12], «скрытое информационно-психологическое воздействие на человека с помощью языковых средств, осуществляемое на трех уровнях (индивидуальном, групповом и массовом), нацеленное на побуждение человека к действиям, входящим в противоречие с его интересами, воззрениями, а также с языковой картиной мира и системой общества в целом» [8: 212]. Г. А. Копнина рассуждает о предпочтительности термина «речевые манипуляции» (а не «языковые») [см.: 5: 23], сам же вид этого воздействия определяет следующим образом: «речевая (языковая) манипуляция (манипулирование) – разновидность манипулятивного воздействия, осуществляемого путем искусного использования определенных ресурсов языка с целью скрытого влияния на когнитивную и поведенческую деятельность адресата» [5: 25]; при этом «речевое манипулирование» называет и разновидностью «психолингвистического воздействия, которое может изучаться с точки зрения разных семиотических систем» [5: 108], а также разновидностью «речевого психологического воздействия» [5: 31]. Кроме того, говорит и о технологии «речевого манипулятивного воздействия» как о последовательности «действий манипулятора, реализуемых в его

речевом поведении с целью побуждения адресата к определенному действию» [5: 35]. М. Л. Ковшова синонимом «речевой манипуляции» называет «речевое «насилие»», а отличием «речевой манипуляции» от речевого воздействия считает то, что «манипулятор сознательно и преднамеренно скрывает истинную цель своего речевого сообщения» [7: 47]. В. Е. Чернявская «речевые манипуляции» называет «одной из частных возможностей манипулирования сознанием и поведением человека» [6: 16], определяя манипуляцию как «речевое воздействие, направленное на неявное, скрытое побуждение адресата к совершению определенных действий; как скрытое внедрение в его сознание желаний, отношений, установок, служащих осуществлению интересов отправителя сообщения, которые необязательно совпадают с интересами адресата» [6: 19]. Существуют и другие определения исследуемого вида скрытого воздействия (указание на «скрытый» характер подобного воздействия наблюдается в большинстве дефиниций).

Следует отметить, что в научной литературе можно обнаружить и такие сочетания, как «манипуляция потребностями» [3: 67], «манипуляция политическим сознанием» [3: 68], «манипуляция образами» [5: 17], «запахи-манипуляторы» [6: 17], «манипулирование информацией» (в СМИ) [2: 63] и т. п. Подобное использование слов «манипуляция» и «манипулирование» свидетельствует об активизации иных значений, связанных не только с воздействием на человека.

Для определения, что же собой представляет исследуемый вид скрытого воздействия, в первую очередь, необходимо найти один – наиболее подходящий – план выражения для этого понятия. Анализ лексикографических источников [см.: 16: 34–37] показывает, что слова «манипуляция» и «манипулирование» имеют несколько значений (в том числе, относящихся к иным терминосистемам), а в некоторых значениях присутствует негативная коннотация. В то же время, при выборе вербального оформления термина следует основываться на двух положениях: 1) термин должен иметь минимальное количество значений (в идеале – одно значение); 2) термин должен быть максимально нейтральным, без негативной коннотации. Этим требованиям из трёх основных вариантов («манипуляция», «манипулирование», «манипулятивное воздействие») наиболее соответствует словосочетание *манипулятивное воздействие*. По сути, уже в самом этом словосочетании присутствует указание на родовое понятие (воздействие), что минимизирует возможность иных толкований. Другими словами, если речь идет об исследуемом виде скрытого воздействия, целесообразно использовать термин *манипулятивное воздействие*. Если же речь идет о выполнении неких операций (в частности, посредством рук) или о перетасовке чего-либо (в прямом или переносном смысле), то возможно использование слов *манипулирование* (акцент на процессе) или *манипуляция*: следовательно, можно говорить о манипулировании фактами, цифрами и т. п. или о манипуляциях с фактами, цифрами и т. п. – как о факторах, способствующих проявлению манипулятивного воздействия.

Манипулятивное воздействие может проявляться в некоторых технологиях (или техниках), но не заключается в них. Кроме того, изучение манипулятивного воздействия только в аспекте информационно-психологической войны (если рассматривать последнюю как информационно-психологическое противостояние государств или разного рода политических сил – что чаще всего и подразумевают) сужает суть манипулятивного воздействия, сфера применения которого гораздо шире. Другими словами, если и рассматривать манипулятивное воздействие в рамках информационно-психологической войны,

то не следует ограничиваться изучением только разнообразных противостояний между некими объединениями людей.

Названия, образованные от фамилий политических или общественных деятелей (как «макиавеллизм», «оруэллизм» и т. п.), даже если работы / произведения последних достаточно ярко описывают некоторые черты данного вида воздействия, также значительно сужают действительные границы самого явления. К тому же, манипулятивное воздействие существует вне зависимости от наличия или отсутствия подобных его описаний.

Появление названий исследуемого вида скрытого воздействия, связанных с понятиями *язык* и *речь*, обусловлено, как представляется, активизацией изучения манипулятивного воздействия филологами и, соответственно, стремлением показать, что это воздействие в значительной мере проявляется вербально. Безусловно, язык как система также лежит в основе предпосылок существования манипулятивного воздействия, но манипулятивное воздействие не осуществляется посредством языка как такового. То есть, для манипулятивного воздействия («манипуляции», «манипулирования») определение «языковое» нежелательно. Точно так же нецелесообразно называть его и «речевым». Для осуществления манипулятивного воздействия могут быть применены речевые средства, но это не переводит данный вид воздействия в ранг речевых явлений. И в то же время, нет видов манипулятивного воздействия вне речи, следовательно, нет и необходимости подобных противопоставлений. Кроме того, определить, манипулятивное ли это воздействие, или же иной вид скрытого воздействия, возможно, исследуя дискурс, а изучение речи покажет только наличие некоего скрытого воздействия, которое потенциально может быть манипулятивным.

Сам факт того, что манипулятивное воздействие оказывается в центре исследований целого ряда наук, указывает на многогранную природу данного вида скрытого воздействия. Определение его с точки зрения какой-либо одной из наук может показать лишь одну из граней, не раскрывая понятие в целом. Для полного же понимания необходимо определение манипулятивного воздействия с более общих позиций, учитывающих все возможные аспекты его изучения.

Прежде всего, определим родовое понятие: под воздействием подразумеваем действие, направленное на изменение формы и содержания объекта / субъекта [16: 20]. Поскольку манипулятивное воздействие является видом скрытого воздействия, то такое изменение, соответственно, будет скрытым.

Далее необходимо обозначить, на изменение формы и содержания чего (какого объекта) направлено манипулятивное воздействие, оказываемое на человека. В представленных в научной литературе определениях можно обнаружить упоминание воздействия на сознание [8: 7, 11 и др.; 14: 75; 15: 87; 3: 67; 6: 16; и др.], «общественное сознание» [8: 11; и др.], психику [7: 46; и др.], «психические структуры человека» [13: 31], поведение [6: 16] и даже инстинкты [14: 75; 15: 87]. Этот перечень охватывает весьма широкий спектр гипотетических непосредственных объектов манипулятивного воздействия. И тем не менее, искомый объект, с нашей точки зрения, находится в иной области.

Здесь следует упомянуть значимость для манипулятивного воздействия так называемой «фальшивой действительности» [17: 28], соотносимой с понятием иллюзорности [11: 10, 130; и др.]. Мысли и действия человека во многом определяются окружающей

его действительностью, а точнее – восприятием этой действительности. В идеале такое восприятие должно быть целостным. Целостность восприятия окружающей действительности будем называть *картиной мира* [16: 48]. При нарушении целостности восприятие искажается, что и приводит к увеличению доли иллюзорности. Другими словами, искажение целостности восприятия окружающей действительности обеспечивает появление *иллюзорной картины мира*.

Именно с категорией иллюзорной картины мира в нашем понимании соотносится существующее в научной литературе понятие «модель мира» (основными признаками любой модели мира («моделі світу») называют сокращение («скорочення»), искажение («викривлення») и обобщение («генералізацію») [18: 10]). Используемое в научных исследованиях понятие «образ мира» [19: 28] также соотносимо с иллюзорной картиной мира.

Итак, манипулятивное воздействие оказывается на картину мира человека, причем, чем больше преобладание иллюзорной картины мира у каждого конкретного человека, тем эффективнее оказываемое на последнее манипулятивное воздействие.

В первом приближении определение манипулятивного воздействия было дано автором в диссертационном исследовании, где манипулятивное воздействие рассматривалось как «способ изменения или корректировки картины мира реципиента, реализующийся посредством вербальных составляющих и лежащих в их основе взаимодополняющих и взаимопересекающихся отдельных речевых средств (в совокупности с сопутствующими невербальными компонентами)». При этом уточнялось, что манипулятивное воздействие «базируется на принципах скрытности, искусности, существования / создания иллюзорной действительности» [20: 65].

Если исходить из междисциплинарной природы исследуемого вида скрытого воздействия, то обобщенно определение можно представить следующим образом: **манипулятивное воздействие** – скрытое замещение картины мира человека иллюзорной картиной мира.

Учитывая, что под картиной мира понимаем целостность восприятия окружающей действительности, это же определение было нами сформулировано и другими словами: **манипулятивное воздействие** – это скрытое замещение целостности восприятия человеком окружающей действительности различными искажениями [16: 49].

Степень искажения восприятия человеком окружающей действительности определяет потенциальную вредоносность манипулятивного воздействия. И наоборот, чем более целостно восприятие окружающей действительности, тем меньшая вероятность, что человек пострадает от данного вида скрытого воздействия. При этом не значимо то, с какой целью прибегают к манипулятивному воздействию: формирование в самом человеке и вокруг него определенного *манипулятивного пространства* в любом случае вредоносно. Уменьшению распространения манипулятивного пространства будет способствовать неприменение манипулятивного воздействия во всех проявлениях последнего, для чего, в первую очередь, и необходимо определение того, что собой представляет данный вид скрытого воздействия. Перспективным в этом плане представляется изучение и альтернативного вида скрытого воздействия – актуализирующего воздействия, направленного на развитие реципиента.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Шейнов В.П. Психологическое влияние / В.П. Шейнов. – Минск : Харвест, 2007. – 640 с. – ISBN 978-985-16-1559-5.
2. Присяжнюк Д.М. Застосування маніпулятивних психотехнологій з боку Росії в ЗМІ України (на прикладі Криму) / Д.М. Присяжнюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. – Випуск 23. – К. : Київський університет, 2009. – С. 63–66.
3. Зубчик О.А. Демократичний режим – «демократичний» контроль? / О.А. Зубчик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Випуск 91–93. – К. : Київський університет, 2009. – С. 66–70.
4. Семенченко Ф.Г. Ціннісний вимір політичної діяльності: теорія і практика розвитку сучасного українського суспільства / Ф.Г. Семенченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Випуск 101. – К. : Київський університет, 2011. – С. 50–56.
5. Копнина Г.А. Речевое манипулирование / Г.А. Копнина. – М. : Флинта ; Наука, 2007. – 176 с.
6. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса : проблемы речевого воздействия / В.Е. Чернявская. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 136 с.
7. Ковшова М.Л. Лингвистический анализ текста (речевая манипуляция) / М.Л. Ковшова // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2009. – № 1. – С. 46–55.
8. Данилова А.А. Манипулирование словом в средствах массовой информации / А.А. Данилова. – М. : Добросвет, Изд-во «КДУ», 2009. – 234 с.
9. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
10. Кучера Я. Идеологічне маніпулювання : Методи і засоби імперіалізму / Я. Кучера. – К. : Політвидав України, 1988. – 154 с.
11. Бессонов Б.Н. Идеология духовного подавления / Б.Н. Бессонов. – М. : Мысль, 1971. – 294 с.
12. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В.Г. Крысько. – Минск : Харвест, 1999. – 448 с. – ISBN 985-433-541-0.
13. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – К. : Оріані, 2003. – 500 с.
14. Желтухина М.Р. Тропологическая суггестивность масс-медиального дискурса : о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ : монография / М.Р. Желтухина. – М. : Ин-т языкознания РАН; Волгоград : Изд-во ВФ МУПК, 2003. – 656 с.
15. Зирка В.В. Манипулятивные игры в рекламе : лингвистический аспект : монография / В.В. Зирка. – Днепропетровск : ДНУ, 2004. – 291 с.
16. Подшивайлова А.М. Манипулятивное воздействие в политическом дискурсе : монография / А.М. Подшивайлова. – К. : Киевский университет, 2013. – 431 с. – ISBN 978-966-439-680-3.
17. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Г. Шиллер. – М. : Мысль, 1980. – 326 с.
18. Слухай Н.В., Снитко О.С., Вільчинська Т.П. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні / Н.В. Слухай, О.С. Снитко, Т.П. Вільчинська. – К. : Київський університет, 2011. – 367 с.

19. Залевская А.А. Значение слова через призму эксперимента : монография / А.А. Залевская. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2011. – 240 с.

20. Подшивайлова А.М. Речевые средства манипулятивного воздействия в политическом дискурсе (на материале печатных русскоязычных СМИ Украины) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02. – русский язык / Анна Михайловна Подшивайлова. – Киев, 2009. – 230 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.14

Подшивайлова Г.М., канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ

Стаття присвячена проблемі визначення маніпулятивного впливу: розглянуто наявні підходи, обґрунтовано перевагу терміна «маніпулятивний вплив» порівняно з термінами «маніпуляція» та «маніпулювання», дано авторське визначення маніпулятивного впливу.

Ключові слова: маніпуляція, маніпулювання, маніпулятивний вплив.

Podshyvaylova A.M., candidate of philological science

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TO THE PROBLEM OF MANIPULATIVE INFLUENCE'S DEFINITION

The article is dedicated to the problem of manipulative influence's definition: present approaches are examined, the choice of term «manipulative influence» is substantiated and the author's definition of the manipulative influence is given.

Key words: manipulation, manipulative influence.

УДК: 801.6+372.461+811.049.3

Я. Мар'яно, к.ф.н., доц.

Одеська державна академія будівництва та архітектури, Одеса

Г. Сивокінь, к.ф.н., доц.

Одеська державна академія будівництва та архітектури, Одеса

СУБ'ЄКТИВНІ МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ПРОСОДИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ МОВЛЕННЯ

Робота присвячена розгляду даних аудиторського аналізу просодичних засобів виразу епістемічної модальності на матеріалі української та англійської мов. Аудиторський експеримент надав можливість виявити релевантні типологічно спільні та конкретномовні ознаки просодії на матеріалі двох неблизько споріднених мов. До типологічних

© Я. Мар'яно, Г. Сивокінь, 2014

рис належить характер трансформації просодичного контуру при градуальній зміні модальної ознаки в суміжних компонентах модально-семантичного поля епістемічної сфери, досить різноманітний не тільки за інвентарем інтонаційних засобів, але й за механізмом кореляції їх зі ступенем інтенсивності модального відтінку в межах синонімічно-антонімічного ряду. До конкретно-мовних особливостей україномовної групи аудиторів слід віднести наявність інокультурних рис прояву епістемічної модальної оцінки на просодичному рівні, що формує тенденцію до завищення ступеня сумніву при сприйнятті англійської мови.

Ключові слова: суб'єктивні методи, просодичні параметри, аудиторський аналіз, перцептивні характеристики мовлення, епістемічна модальність.

Робота присвячена розгляду даних аудиторського аналізу просодичних засобів виразу епістемічної модальності на матеріалі української та англійської мов. Аудиторський експеримент, що відноситься до суб'єктивних методів інтерпретації результатів експериментально-фонетичного дослідження, є одним з найбільш надійних способів виявлення дистинктивних характеристик мовлення, взагалі, і просодичних параметрів, зокрема: саме вухо людини є найбільш точний інструмент перцепції та інтерпретації мовлення, який дає достовірну якісну оцінку мовленнєвого сигналу [2; 6].

Аудиторський аналіз проводився відповідно з правилами, які викладені в працях сучасних мовознавців [1; 3; 4]. При цьому оцінка експериментальних фраз виконувалась трьома групами аудиторів – 2 еталонні групи (носії мови) і 1 експериментальна група (не носії мови – українські білінгви).

Перше завдання аудиторського експерименту – віднесення мовленнєвого стимулу до одного з трьох “базових” значень епістемічної модальності (знання, незнання, припущення) було виконано україномовною та англомоною групами аудиторів із досить близькими результатами. В еталонній групі частка правильної диференціації експериментальних фраз між епістемічними модальними значеннями абсолютної впевненості і сумніву склала 92,3%. Аналогічний показник в україномовній групі аудиторів склав при репрезентації фраз-стимулів рідною мовою – 94,6%, а іноземною – 70,8%.

Ступінь правильної ідентифікації іншої пари “базових” значень епістемічної модальності – знання - незнання – суттєво нижче (для англійських аудиторів – 76,6%, а для українських відповідно – 72,8% і 61,4%). Остання обставина зумовлена практично повною відсутністю в обох мовах яскравих просодичних маркерів, які забезпечують релевантне протиставлення вказаних значень епістемічної модальності на інтонаційному рівні.

Визначення ступеня прояву того чи іншого суб'єктивно-модального епістемічного значення у звучанні експериментальних фраз-реплік, як і очікувалося, характеризувалося більш низькою результативністю. В еталонній групі частка правильної диференціації експериментальних фраз між компонентами семантичного поля епістемічної модальності, градуйованого за ознакою наростання ступеня сумніву склала 71,6%. Аналогічний показник в україномовній групі аудиторів склав при репрезентації фраз-стимулів рідною мовою – 69,4%.

Зовсім інша картина спостерігалася при ідентифікації англійських стимулів україномовними аудитором (експериментальна група). Метою включення даного завдання виступила потреба у виявленні таких просодичних характеристик звучання англійської

мови, які мають відмінності в інтерпретації україномовної групи аудиторів у порівнянні з інтерпретацією аудиторів-британців і, отже, здатні впливати на адекватність визначення ступеня прояву епістемічної модальної оцінки інокультурними комунікантами в реальних ситуаціях міжкультурного спілкування.

При дослідженні матеріалу англійською мовою україномовною групою аудиторів помітна розбіжність результатів інтерпретації ступеня інтенсивності епістемічної модальної оцінки з еталонною групою зафіксовано у 18% з усього обсягу експериментальних фраз. З них 4% були відзначені аудитором україномовної групи як такі, що виражають менший ступінь сумніву, 14% – оцінками більшого ступеня сумніву в порівнянні з англійською групою аудиторів. Це дає підставу припускати, що у представників україномовної групи аудиторів наявність інокультурних рис прояву епістемічної модальної оцінки на просодичному рівні формує тенденцію до завищення ступеня сумніву при сприйнятті англійської мови.

Уявляється важливим виявити ті компоненти просодичного оформлення англійських фраз, звучання яких отримало неадекватну інтерпретацію ступеня інтенсивності епістемічного забарвлення аудитором української групи і було оцінено ними як таку, що передає великий ступінь сумніву, у порівнянні з оцінкою аудиторів еталонної групи. З усього різноманіття розбіжностей у визначенні найменувань епістемічних модальних значень з опорою на звучання експериментального матеріалу ми розглянемо акустичні характеристики тих фраз, звучання яких неадекватно охарактеризовано більш ніж половиною україномовних аудиторів. Аналіз просодичного оформлення даних фраз дозволить виявити найбільш стійкі тенденції неадекватної інтерпретації характеру епістемічної модальної оцінки британської просодії, яка властива представникам української культури. Аналіз показав, що такими просодичними характеристиками, що маркують негативну епістемічність просодичного оформлення англійських фраз є такі особливості вимовлення: використання надширокого діапазону, обумовленого різким підвищенням тону на ядерному сегменті, оформленому складним висхідно-спадно-висхідним мелодійним контуром, значно менш істотне ніж в українській мові підвищення тривалості ядерного складу по відношенню до середньо складових темпоральних характеристик.

Іншим комплексом просодичних маркерів, що ускладнює розпізнавання епістемічної модальності сумніву при сприйнятті україномовною групою аудиторів, є: широкий діапазон тональної зміни у синтагмі, плавно низхідна конфігурація мелодичного контуру в межах шкали.

Однак, хоча ці ознаки й утворюють певний інтонаційний “фон”, що створює передумови для неадекватної інтерпретації українськими аудитором епістемічної належності експериментальних фраз англійською мовою, самі по собі вони не можуть відігравати вирішальну роль у плані віднесення фрази, що звучить, до числа таких, що виражають вищий ступінь сумніву в порівнянні з оцінками, висловленими аудитором еталонної групи. Такий висновок підтверджується тим, що значна кількість експериментальних фраз, інтонаційний контур яких “захоплює” високий частотний рівень і оформлений надшироким частотним діапазоном, не було інтерпретовано українцями як такі, що передають більш високий ступінь непевності. Обов’язковою же умовою отримання завищеної оцінки ступеня сумніву в інтерпретації аудиторів україномовної групи є таке звучання експериментальних реплік, при якому зазначений характер збільшення частоти основно-

го тону супроводжується також контрастним посиленням інтенсивності мовленнєвого сигналу, причому характерним є збіг піків інтенсивності з частотними піками. При цьому може відзначатися навіть відносно плавна зміна мелодики як у межах шкали, так і на ядерному складі.

Як зазначалося вище, оцінки меншого, ніж в еталонної групи, ступеня сумніву у звучанні експериментальних фраз, відзначаються аудитором українськомовної групи значно рідше. Причиною заниженої оцінки ними ступеня сумніву найчастіше є наявність таких показників просодичного оформлення фрази, як низький частотний рівень, на якому вимовляється велика (особливо фінальна) частина фрази. Показово, що це відбувається, незважаючи на збереження широкого частотного діапазону, зумовленого переважно високим тональним рівнем початкового складу. При цьому зниження частотних показників супроводжується одночасною аналогічною зміною гучності звучання.

Проведений аналіз експериментального матеріалу показав, що характер трансформації просодичного контуру при градуальній зміні модальної ознаки в суміжних компонентах модально-семантичного поля вельми різноманітний не тільки за інвентарем інтонаційних засобів, але й за механізмом кореляції їх зі ступенем інтенсивності модального відтінку в межах синонімічно-антонімічного ряду. Чим далі розташовані один від одного компоненти, тим менше збіжних релевантних акустичних ознак у них виявляється. Так, наприклад, при вираженні ступеня визначеності, упевненості просодичні контрасти між елементами посилюються по мірі наростання семантичної відмінності і досягають максимуму при зіставленні крайніх членів (антонімів) модально-семантичного поля, в той час, як просодичні контрасти між сусідніми конститuentами не такі значні. Саме цей фактор пояснює труднощі, які виникали в аудиторів при диференціації близько розташованих значень епістемічної модальності, а саме: чим більша кількість збіжних релевантних просодичних ознак, тим менша ймовірність коректного розмежування даних компонентів функціонально-семантичного поля епістемічної модальності.

Одним із важливих питань при вивченні засобів просодичного вираження модальних відносин є проблема природності / неприродності актуалізації досліджуваних модальних значень у мовленні. Пошуку відповіді на це питання присвячено наступне завдання аудиторського експерименту. Аналіз просодичних характеристик фраз, інтерпретованих аудитором українськомовної групи як такі, що виражають більшу природність, дає можливість стверджувати, що провідним параметром при інтерпретації природності прояву модальності сумнівної оцінки, є помірно висока швидкість зростання тону в ядерному складі. Важливу роль при цьому відіграє також збіг найбільш високих показників мелодики та гучності в синтагмі. Відносно повільна зміна мелодичного компоненту асоціювалося в аудиторів українськомовної групи з характерною для української мови аналогічною зміною тону у фінальній позиції і тому отримало оцінку більшою мірою природності в порівнянні з британською групою аудиторів. Одночасне збільшення показників мелодики та гучності при звучанні ядерного складу також свідчить про певну схожість із характером вибраного ядерного складу в українській мові і отримує оцінку більшою мірою природності в порівнянні з інтерпретацією еталонної групи аудиторів. Звучання фрази у вузькому частотному діапазоні зі слабко вираженими змінами тону і збільшення інтенсивності на ядерному складі без збільшення мелодійних характеристик також

отримує оцінку більшого ступеня природності в україномовній групі аудиторів, ніж в еталонній групі.

При поєднанні високого рівня тону початкового складу шкали і складного висхідно-спадно-висхідного ядерного тону, звучання характеризувалося як менш природне аудитором української групи. Це пояснюється тим, що подібне оформлення мелодичного контуру цілком не властиве для фраз, які несуть відтінки значень епістемічної модальності в українській мові.

Останнє завдання полягає у виявленні емоційних та інших суб'єктивно-модальних характеристик мовленнєвих стимулів, що супроводжують їх епістемічну оцінку. Відомо, що суб'єктивно-модальні оцінки рідко трапляються в реальних умовах комунікації в чистому вигляді, зазвичай спостерігається певне нашарування однієї оцінки на іншу. Це призводить до трансформації просодичної структури висловлювання, що є однією з важливих причин неадекватної ідентифікації її епістемічної оцінки.

Вище було розглянуто звучання фраз, яке було позначено неадекватним визначенням найменувань епістемічної модальної оцінки в групі україномовних аудиторів у порівнянні з результатами аудиторського експерименту еталонної групи. Одною з важливих причин неадекватної ідентифікації епістемічної оцінки фраз є присутність в них різноманітних емоціонально-модальних конотацій.

При визначенні емоційно-модальних конотацій найбільша схожість в англійській і українській мовах виявляється при співвіднесенні просодії фраз, що звучать, із такими суб'єктивно-модальними проявами, як “невдоволення”, “радість”, “тривожність”.

Найбільші відмінності спостерігаються в просодичних характеристиках експериментальних фраз, які передають модальне значення “подив”, що пов'язано з появою яскраво виражених тональних особливостей у просодичному оформленні таких реплік. Фрази, що сприймаються аудитором в україномовних групах як такі, що передають “подив”, але не інтерпретовані подібним чином англомовними аудитором, характеризуються дуже високим мелодичним рівнем з контрастним висхідно-спадно-висхідним завершальним тоном. Таке оформлення є досить характерним для англійських фраз, що передають значення сумніву. Українські ж аудитором не розпізнавали в них цього значення, а відносили ці фрази до складу таких, що висловлюють крайній ступінь здивування. Такою ж вираженою є тенденція неадекватного сприйняття українськими аудитором емоційної конотації “насмішка” (“teasing”), яка реалізується в англійській мові а) підвищенням тону не тільки на ділянці шкали, але також (у довгих синтагмах) на початковій ділянці шкали, б) яскраво вираженим складним висхідно-спадно-висхідним тоном.

Незважаючи на наявність деяких особливостей у функціональному навантаженні параметрів інтонаційного контуру у двох розглянутих мовах, можна виявити низку спільних для них релевантних рис, що передають те чи інше модальне значення.

Результати експериментально-фонетичного дослідження якісних корелятивів компонентів модально-семантичного поля ступеня впевненості, розташованих за ознакою градуального наростання цієї ознаки, в цілому продемонстрували такі суттєві характеристики, що забезпечують диференціацію компонентів функціонально-семантичного поля епістемічної модальності (із сумнівом, імовірно, оцінююче, очевидно, безумовно, впевнено) в англійській та українській мовах.

Обов'язковою просодичною ознакою, по якій відбувається у мовленні протиставлення впевненого і невпевненого відношення того, хто говорить, до вірогідності інформації є напрямок руху ядерного тону. При умові високого ступеню впевненості адресанта в вірогідності того, що висловлюється, використовується низхідне завершення мовленнєвого стимулу; при наявності сумніву в вірогідності інформації в обох досліджуваних мовах репліки оформлюються висхідним тоном у ядрі. При наростанні гучності ступеня вираження впевненості відзначається збільшення швидкості спаду мелодики у компонентах даного функціонально-семантичного поля, а при невпевненості – швидкості підйому мелодичного показника. Зазначений характер поведінки швидкості зміни ядерного тону зафіксовано в експериментальних фразах обох мов, що вивчаються, однак в українській мові зростання швидкості відбувається більш повільно.

Слід підкреслити, що збільшення швидкості спаду мелодичного компонента при зростанні ступеню впевненості відбувається також і за рахунок темпорального компонента просодії. При цьому в англійській і в українській мовах середня тривалість фонації складу збільшується при передачі значення «впевнено» у порівнянні з реалізацією нейтрального значення. За наростання ознаки впевненості спостерігається зникнення внутрішньосинтагматичних пауз. Значно збільшується перепад мелодики ядерного тону при зміні градуальної семантичної ознаки в бік наростання значення ступеня невпевненості.

Проведений аналіз експериментального матеріалу показав, що характер трансформації просодичного контуру при градуальній зміні модальної ознаки в суміжних компонентах модально-семантичного поля епістемічної сфери досить різноманітний не тільки за інвентарем інтонаційних засобів, але й за механізмом кореляції їх зі ступенем інтенсивності модального відтінку в межах синонімічно-антонімічного ряду. Якщо в одних рядах (наприклад ступінь впевненості) просодичні контрасти між елементами посилюються по мірі наростання семантичної відмінності і досягають максимуму при зіставленні крайніх членів (антонімів), то в рядах другого типу (ступінь згоди) максимальний контраст просодії спостерігається між медіальними (нейтральними) членами ряду і його крайніми членами, в той час як крайні члени (антоніми) близькі між собою за просодичним оформленням.

Важливим висновком, що випливає з аналізу, є те, що кожен компонент семантичного поля епістемічної модальності відрізняється значною стабільністю інтонаційних маркерів, тобто їм властиві “власні” інтонаційні конструкції [5], причому більша частина виявлених релевантних ознак належить до типологічно схожих для англійської та української мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багмут А.И. Акустическое выражение “блочного” характера спонтанной речи [Текст] / А. И. Багмут // Proc. XI-th ICPHS. – Tallin, 1987. – Vol. 4. – P. 205.
2. Зиндер Л.Р. Общая фонетика [Текст] / Л.Р. Зиндер. – М. : Высшая школа, 1979. – 312 с.
3. Златоустова Л. В. Общая и прикладная фонетика : учебное пособие [Текст] / Л. В. Златоустова, Р. К. Потапова, В. В. Потапов, В. Н. Трунин-Донской. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 416 с.
4. Кодзасов С. В. Проблемы исследования просодии [Текст] / Сандро Васильевич Кодзасов // Известия академии наук: Серия литературы и языка. – Т. 62. – №4. – 2003. – С. 44-55.

5. Королева Т.М. Интонация модальности в звучащей речи [Текст] / Т. М. Королева. – К. – Одесса: Выща школа, 1989. – 147 с.

6. Potapova R. K. Auditory Perception of Speech by Non – Native Speakers [Text] / R. K. Potapova, V. V. Potapov // Specom'2001: Proceedings of International Workshop «Speech and Computer». – Moscow: Moscow State Linguistic University, 2001. – P. 205-215.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

Я. Марьянко, к.ф.н., доц.

Одесская государственная академия строительства и архитектуры, Одесса

Г. Сивоконь, к.ф.н., доц.

Одесская государственная академия строительства и архитектуры, Одесса

СУБЪЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНИВАНИЯ ПРОСОДИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ РЕЧИ

Работа посвящена рассмотрению данных аудиторского анализа просодических средств выражения эпистемической модальности на материале украинского и английского языков. Аудиторский эксперимент дал возможность выявить релевантные типологически общие и конкретно-языковые признаки просодии на материале двух неблизко родственных языков. К типологическим чертам относится характер трансформации просодического контура при градуальном изменении модального признака в смежных компонентах модально-семантического поля эпистемической сферы, весьма разнообразен не только инвентарем интонационных средств, но и механизмом корреляции их со степенью интенсивности модального оттенка в пределах синонимично-антонимического ряда. К конкретно-языковым особенностям украиноязычной группы auditors следует отнести наличие инокультурных черт проявления эпистемической модальной оценки на просодическом уровне, что формирует тенденцию к завышению степени сомнения при восприятии английского языка.

Ключевые слова: субъективные методы, просодические параметры, аудиторский анализ, перцептивные характеристики речи, эпистемическая модальность.

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ ЯК ПРОЯВ ВЗАЄМОДІЇ РІЗНОМАНІТНИХ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ

Стаття присвячена конфліктній комунікативній ситуації конфліктного дискурсу як один із засобів реалізації наміченої цілі.

Ключевые слова: *конфлікт, конфліктоген, інтеракція.*

Конфлікт як реалія життя є об'єктом дослідження багатьох наук: філософії, юриспруденції, соціології, педагогіки. Для аналізу конфліктної комунікативної ситуації як прояву взаємодії різноманітних зовнішніх факторів, важливим є встановлення негативного денотативного простору мовленнєвого спілкування і факторів, які обумовлюють зародження, розвиток та вирішення конфлікту. Здійснення такого завдання можливе, якщо намагатися виявити методи та засоби, які використовують комуніканти для збереження або руйнування гармонійного спілкування.

Згідно з результатами сучасних психологічних досліджень у галузі конфліктології людські взаємовідносини породжують простір для мовленнєвих конфліктів, які розуміємо як зіткнення двох комунікантів, що характеризується специфічною мовною поведінкою учасників інтеракції [1: 190]. Мовленнєвий конфлікт, що зумовлений невідповідністю дій однієї сторони нормам та очікуванням іншої, супроводжується напруженням, яке виявляється в емоційно негативному ставленні комунікантів один до одного. Метою одного з комунікантів є передати емоційний імпульс, завдяки якому він планує викликати певний емоційний стан іншого комуніканта [2: 50].

Отже, конфлікт є протистоянням людей з протилежними інтересами, позиціями, думками, цілями, досягнення яких може торкнутись інтересів протилежної сторони. Конфліктні ситуації позначені порушенням норм взаємодії та співпраці, зіткненням орієнтацій, зацікавлень, розбіжністю у засобах досягнення певної мети, психологічною несумісністю учасників конфлікту [3: 15]. В ситуації відбувається зіткнення комунікативних інтенцій каузатора та реципієнта, вербальна та невербальна поведінка яких не завжди сприяє запобіганню конфлікту.

Психологи вважають, що більша частина конфліктів виникає всупереч бажанням самих учасників конфлікту. Це трапляється через особливості людської психіки, а також як наслідок того, що більшість людей не знає про ці особливості, або не надає їм значення. Головну роль у виникненні конфлікту відіграють конфліктогени. Конфліктогени – це будь-яке слово або дія, яка може призвести до виникнення конфліктної ситуації та її переростання в конфлікт [4: 150]. У ході конфлікту виникає ескалація конфліктогенів, тобто комунікант у відповідь на конфліктоген вдається до ще сильнішого конфліктогену. Індивіди часто реагують на образи, виявляючи агресію у відповідь. Звичайно, ввічливість передбачає стриманість у поведінці, проте це не завжди можливо в реальному

спілкуванні. Це можна пояснити потребою почувати себе в безпеці та захищати власну гідність. Розгляньмо приклад:

ADAM: Wait a minute!! What's going on here? [Vincenzo just stares toward Adam as if he's not even there]. – **ADAM:** There's no way that girl is in my movie! [Silence]. – **LUIGI CASTIGLIANE:** That is the girl. [The Castigliane brothers begin to leave. Adam stands up trembling with anger]. – **ADAM:** Hey!!!!!! That girl is not in my film!!!! – **VINCENZO CASTIGLIANE:** It is no longer your film. [Adam turns white and stands very still as this sinks in. The Castigliane brothers leave. As the big blonde wood doors close behind them Adam starts to boil]. – **ADAM** (screaming): You'd better fix this, Ray [5]!!!

Наведений приклад ілюструє конфліктну неформальну комунікативну ситуацію бізнес-дискурсу, а саме затвердження на головну роль дівчини. Тип ситуації за характером спілкування: полілог, неформальна та конфронтаційна, емоційно забарвлена та спонтанно-підготовлена. Тип зв'язку – експліцитний. Стиль спілкування – неофіційний. Каузатор застосовує базові тактики повтору та психологічного домінування. Він вживає окличні, короткі речення. Застосовувані невербальні маркери, як-от мовчання, крик, міміка, властиві особі у стані агресії. Ігнорування реципієнта зумовлене соціальною нерівністю: це власники студії та режисер картини. Недотримання принципів ввічливості та кооперації призводить до конфлікту.

Учасники конфліктного діалогу досягають власних цілей завдяки активній вербальній агресії. Л. Берковіц визначає агресію як форму поведінки, котра націлена на те, щоб завдати фізичної та психологічної шкоди. Агресія провокується емоційним збудженням, причому це негативне емоційне збудження [6: 24]. Також є важливим ступінь емоційного збудження, під час якого комунікант може бути свідомо контрольованим або імпульсивним. Деякі люди, перебувають у стані емоційного збудження через особливості темпераменту, характеру не можуть зупинитися та подумати про наслідки, перш ніж почати атакувати супротивника. Конфліктуючі сторони мають потребу дати вихід емоціям. Емоції викликають конфлікт, а конфлікт, у свою чергу, породжує емоції. Емоції відбивають не предмети чи явища дійсності, а стосунки між людьми. Таким чином, однією з властивих рис конфліктного дискурсу є емоційність.

Отже, під час реалізації конфліктного дискурсу, йому можуть бути притаманними ігнорування принципів ввічливості та кооперації. Конфліктній ситуації властиве вживання окличних та заперечних речень, риторичних питань, вживання вокативних невербальних маркерів (підвищення голосу, тону, крик); певних оптичних маркерів (міміка, жести, рухи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко Н. В. Суггестивные характеристики медицинского дискурса : автореф. дис. на получ. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Наталья Владимировна Гончаренко. – Волгоград, 2007. – 21 с.
2. Макапетян А. Г. Каузация (лингвистические и экстралингвистические): автореф. дис. на получ. науч. степени доктора филол. наук / Александр Гамлетович Макапетян. – Ереван, 1990.
3. Амагов А. М. Трансформационный анализ сложных английских каузативов / А. М. Амагов // Вестник ОГУ. Гуманитарные науки, 2005. - № 4.

4. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. [Изд., 2-е., испр. и доп.] – М., 1975. – С. 150.
5. Mulholland Drive. <http://us.imdb.com/title/tt0166924/>
6. Берковиц Л. Агрессия : причины, последствия и контроль /Л. Берковиц. — СПб : Прайм-Еврознак, Нева; М. : Олма-Пресс, 2002. — 510 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.14

Кононова Д.В., канд. філол. наук
НА СБ України, Київ

ОСОБЕННОСТИ КОНФЛИКТНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ РАЗНЫХ ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ

В статье рассмотрена конфликтная коммуникативная ситуация конфликтного дискурса как один из способов реализации поставленной цели.

Ключевые слова: конфликт, конфликтоген, интеракция.

Kononova D., PhD
National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv

FEATURES OF CONFLICT COMMUNICATIVE SITUATION AS A REALIZATION OF CO-OPERATION OF DIFFERENT EXTERNAL FACTORS

The article deals with the conflict communicative situation of the conflict discourse, which is considered to be one of the methods of certain purpose realization.

Key words: conflict, conflictogene, interaction.

УДК 811.161.1'42 + 811.161.1'373

С. Лещак, канд. филол. наук, адъюнкт

Университет им. Яна Кохановского, Кельце, Польша

АВТОЦИТИРОВАНИЕ В ПЕСЕННОМ ТВОРЧЕСТВЕ БОРИСА ГРЕБЕНЩИКОВА

В статье рассматриваются случаи автоцитирования Борисом Гребенщиковым аналитических единиц (словосочетаний и предложений) с учетом датировки и способа воссоздания первичного текста. Автоцитирование у Гребенщикова в половине случаев является формой образования идиостилевой фразеоматики, а в половине – интертекстуальной игрой философско-мировоззренческого характера.

Ключевые слова: автоцитирование, Б. Гребенщиков, художественная концептуализация, идиостиль, интертекстуальность.

Одной из интереснейших черт песенного творчества Гребенщикова является возврат к собственному творческому наследию, т.е. прямое или косвенное цитирование текстов своих собственных песен. Автоцитирование – это весьма неоднозначное явление в эстетической сфере деятельности. Более привычным является цитирование собственных слов у политиков, философов и ученых. Цитирование как таковое не является у писателей, а тем более у поэтов нормой творчества. Исключение представляет постмодернизм, в котором цитата стала одним из специфических проявлений эстетики синергии и деконструкции культуры. «Одной из типологических особенностей русской рок-поэзии принято считать ее принципиальную интертекстуальность: гипернасыщенность рок-текста цитатами – „памятью” о других текстах. В качестве цитируемых обычно используются: классические тексты русской художественной литературы и православной культуры; философские и художественные тексты других национальных культур, как правило восточных; рок-тексты других авторов и, наконец, собственные, более ранние рок-тексты» [3]

Именно такова эстетическая основа творчества Бориса Гребенщикова. Поэт пошел в этом направлении далее, вовлекая в акты деконструкции свои собственные тексты, которые он либо непосредственно включает в интертекстуальную игру, либо использует как информационную базу для новых произведений. Понятно, что иногда трудно сказать, какая из стратегий применена, поэтому каждый из случаев автоцитирования нужно рассматривать отдельно.

Следует также заметить, что функция автоцитирования может и должна рассматриваться как первый этап количественного формирования идиостиля, причем как в сфере специфического набора знаковых средств, так и в сфере моделей разного типа (прежде

всего фразеосхем или моделей сочетаемости). В связи с этим возникает проблема: какие случаи повторяемости знаков или моделей в разных произведениях одного и того же автора можно еще считать автоцитированием, а какие следует уже квалифицировать как количественные проявления его идиостилевого художественного кода. Ответ на такой вопрос не может быть окончательным или однозначным. Если речь идет о автоцитировании предикативных единиц, представляющих собой полные распространенные предложения, то таких в творчестве БГ очень немного и их, скорее всего, следует однозначно относить к автоцитации.

Однако, если повторяются аналитические единицы номинативного или полупредикативного типа, утверждение об автоцитировании становится проблематичным. Ведь в равной степени можно было бы определить их как обычные идиостилевые единицы, характерные для данного автора. С другой стороны, очень трудно сказать, что какое-то словосочетание, дважды повторяющееся в разных произведениях этого автора, это уже составная его идиостиля, а не обычная интертекстуальная игра в рамках автоцитации. Использование идиостилевых аналитических единиц не следует смешивать также с процессами художественной концептуализации, т.е. создания концептуально-образной картины мира или реализации каких-то образных мотивов, вроде «зеркало», «стекло», «граница», «птица», «поезд», «дождь», «ветер», «переходить реку», «смотреть в зеркало», «открывать / закрывать дверь» и под. [напр., см. 1]. Поэтому мы совершенно условно приняли за границу между этими функциями число три. В случае, если какое-то сверхсловное сочетание используется в текстах Гребенщикова более трех раз, мы относим его к идиостилевому запасу знаков, если это только два использования, можно говорить об автоцитации. Три случая повторений мы относим к переходному типу между автоцитацией и идиостилевым знакоупотреблением.

Но это только количественный фактор дифференциации идиостиля и интертекстуальности. Есть проблемы собственно качественного плана. И главной из них является поиск критериев, позволяющих однозначно отнести воспроизводимое словосочетание к языковым клише социолектного или же чисто идиостилевого типа.

Рассмотрим подробнее автоцитаты с учетом их источника, датировки, способа и возможных целей использования. В первую очередь, речь следует вести о предикативных единицах. Некоторые из них использованы в идентичной форме, некоторые несколько изменены. Только в одном случае БГ использует автоцитату в пределах одного альбома: *Я пел так долго (Мы пойдем, касаясь деревьев... Странно: я пел так долго, Искусство быть смиренным, 1983 – Прости меня за то, что я пел так долго, Еще один упавший виз, 1983)*. В этом случае трудно сказать, которая из фраз оригинальна, а которая цитата.

В остальных случаях датировка помогает ясно различить источник и автоцитату. Обычно автоцитирование осуществляется со сравнительно небольшим временным интервалом – от года до трех лет: *У каждого есть метод (И у каждого здесь есть любимый метод / приводить в движение сияющий прах, Электрический пес, 1981 – У каждого есть свой метод и я знаю твой, / Чужое дыхание на чьем-то плече, Сентябрь, 1982), Мы движемся медленно (Мы движемся медленно, словно бы плавился воск, Электричество, 1983 – Мы движемся медленно, / Но движемся наверняка, Письма с границы, 1985), С тех пор, как я знаю тебя (С тех пор, как я знаю тебя, / Я потерял для внешнего мира, Забадай, 2004 – С тех пор, как я знаю тебя / Мне не нужен никто*

другой; Дело за мной, 2006) *Сегодня тот же день что был вчера* (ср. *А здесь рассвет, но мы не потеряли ничего: / Сегодня тот же день, что был вчера.*

В остальных случаях интервал существенно больше. Встречаются цитаты даже двадцатилетней давности В песне **Рок-н-ролл мертв** 1982 года БГ использует культурную фразу *Rock'n Roll is dead: Рок-н-ролл мертв, а мы еще нет*, к которой он возвращается через 15 лет в песне **Дарья, Дарья** (1997), однако не только в лексически видоизмененном варианте, но и явно с целью автоцитирования, на что указывает полная структура его собственного производства – «Х мертв, а Y еще нет»: *Ван Гог умер, Дарья, а я еще нет.*

Еще в ряде случаев поэт производит несущественные вариации цитируемых фрагментов. Иногда это просто смена числа существительного и времени глагола: *Пальцы плясали на курках (Их пальцы плясали балет на курках, / И души их были пусты, Генерал Скобелев, 1987 – А у хранителей святыни палец пляшет на курке, Древнерусская Тоска, 1995,*

иногда производится замена лексического наполнения цитируемой конструкции: *Этот поезд в огне и нам не на что больше жать, / Этот поезд в огне и нам некуда больше бежать (Поезд в огне, 1987) – Эта ёлка в огне и нам нечего больше ждать / Эта ёлка в огне и нам некуда больше бежать (Новогоднее поздравление, 1998), Я не знаю, в кого ты стреляешь, кроме Бога здесь никого нет (Сын плотника, 1998) – Господи, я твой я ничей другой. / Кроме тебя здесь никого нет (Обещанный день, 2009),*

иногда же автор производит существенную синтаксическую перестройку всей фразы, например, через отрицание: *Небо становится ближе* (одноименная, 1982) – *Нигде нет неба ниже, чем здесь. / Нигде нет неба ближе, чем здесь (Псалом 151, 2002).*

Иногда переустройством фразы столь существенно, что только необычность образа позволяет узнать во фрагменте автоцитату: *Мы умеем сгорать как спирт / в распротертых ладонях (Капитан Африка, 1983) – Зажег бы спирт на руке – да где ж его взять? (Волки и вороны, 1991).*

Следующая группа примеров – это предикативные конструкции, цитатность которых может представляться сомнительной, т.к. в принципе в этих случаях можно было бы говорить о прецедентных высказываниях. Однако анализ текстов произведений, в которых они используются Гребенщиковым, не позволяет признать их просто строительным материалом, текстообразующими содержательными единицами, каковыми они являются в языковой информационной базе знаков. У БГ это явные образные ключи смыслообразования и возврат к ним в последующих текстах может свидетельствовать об их идиостилевой значимости для эстетики поэта. К такому можно отнести: *Двигается лед (Королева, мы слышали что движется лед, Рождественская песня, 1984 – время петь и время учиться смотреть / как движется лед, Как движется лед, 1986 – Шайка мескалина, движущийся лёд, Сутра ледоруба, 1999), Тронулся лед (Тронулся лед, так часто бывает весной Сирия, Алконост, Гамаюн, 1991 – А как тронется лед – ох, что будет со мной Бурлак, 1991 – Чтобы вновь было слово. / Чтобы тронулся лёд, Сутра ледоруба, 1999), Сказано в звездах (Это сказано в звездах небес, Ты нужна мне, 1994 – А все, что мне нужно / Сказано в звездах, Нензьясно, 2007).*

Третья группа цитат носит номинативный или полупредикативный характер, т.к. с формально-грамматической точки зрения представляют собой свободные словосочета-

ния, которые БГ посредством автоцитирования постепенно превращает в воспроизводимые, хотя низкая частотность не позволяет отнести их к идиостилевой системе знаков поэта. Как и в предыдущем случае, количественный фактор может играть существенную роль в квалификации данных сочетаний в качестве автоцитат. К такому прежде всего стоит отнести многокомпонентные словосочетания: *Сидя на красивом холме* (*Сидя на красивом холме, видишь ли ты то что видно мне, Игра наверняка*, 1982 – *Сидя на красивом холме / я часто вижу сны и вот что кажется мне, Сидя на красивом холме*, 1984), *Стать водой для тебя (и если ты хочешь пить / я стану водой для тебя, Дети декабря*, 1985 – *Я хотел стать водой для тебя – / Меня превратили в вино, Стерегуший Баржу*, 1995), *Искусство быть смиренным* (*Положи меня в воду; / Учи меня искусству быть смиренным, Искусство быть смиренным*, 1983 – *И это после двадцати лет обучения искусству быть смиренным, Кардиограмма*, 2002), – в данном случае автоцитирование акцентируется темпорально – *после двадцати лет*.

К несомненным цитатам можно отнести номинативные конструкции, представляющие собой интертекстуальную игру с названиями ранее исполнявшихся произведений, вроде «Блюза свиньи в ушах» (1975), «Капитана Воронина» (1987) или одной из инструментальных частей на альбоме БГ и Сергея Курёхина «Подземная Культура» – «Dvartz`y Kur Myaf» (1983): *Стану я одним из них / я спою им «блюз свиньи»* (*Мозговые рыбаки*, 1975), *Есть люди, у которых есть дварцы кур-мяф (2-12-85-06*, 1985), *Капитан Воронин встречает гигантского муравья* (название инструментального произведения из альбома «Квартет Анны Карениной», 1994).

Относительно простых (двучленных) словосочетаний, повторяющихся дважды или трижды следует сохранять осторожность в квалификации. Иногда нужны дополнительные основания отнесения их к той или иной группе эстетических знаков творчества Гребенщикова. В частности, следует подчеркнуть, что одним из критериев обращения внимания на повторение определенного словосочетания должна быть его образность, необычность и смысловая значимость для текста песни. К такого рода автоцитатам мы относим: *Грызть провода* (*Прощай злодей, венец природы, грызи зубами провода, Науки юношей*, 1993 – *Пока заезжий мордвин не перегрыз провода, Нога Судьбы*, 2002), *Одетый в шелк* (*Вернулся в небеса путник одетый в шелк змеиных слов, Время любви пришло*, 1974 – *Сергей Ильич работник сна одетый в шелк. Шелестящий волк, Сергей Ильич*, 1981), *Озарять полмира* (*Когда заря собою озаряет полмира (...) Ты скажешь: «Друзья, чу, / Я слышу звуки чудной лиры», Песни вычерпывающих людей*, 1983 – *И когда, озаряя полмира (...) Раздается нездеишняя лира, Ария казанского зверя*, 1996), – наличие той же рифмующейся единицы, равно как и основная идея обеих песен, разделенных тринадцатилетним интервалом, может служить дополнительным доказательством факта автоцитации, *Знак сторожа* (*Знак сторожа над мертвой водой – твой пост, Царь сна*, 1993 – *Ты делаешь знак сторожа, Телохранитель*, 1999) – интересно, что фраза *знак сторожа* первоначально присутствовала в песне 1998 года, которая впоследствии получила название *Сын плотника* из того же альбома «*Пси*», что и *Телохранитель*: *Не строй мне знак сторожа, / Не пой про начало начал* [см. 6], *Серебряный зверь* (*Белый растафари, прозрачный цыган / серебряный зверь в поисках тепла Капитан Африка*, 1983 – *И кто-то смеется как серебряный зверь, глядя в наполненный зал, Комната лишенная зеркала*, 1984).

На пограничье автоцитирования и идиостилевой фразеоматики находятся два следующих примера. В 1981 году в тексте **Географической** находим фразу *и резал воду как кинжал*, а уже через год появляется песня **Нож режет воду** (цитата с генерализацией действующего субъекта и заменой сравнения в утверждении). Еще более существенную деконструкцию с переменной субъекта и объекта и сменой действия наблюдаем в цитировании фразы из песни **Капитан Африка** (1983): *Мы знаем электричество в лицо – Но разве это повод?* в песне **Электричество** (1984): *А электричество смотрит мне в лицо И просит мой голос.*

В ряде случаев на квалификацию словосочетания как воспроизводимой или цитатной единицы влияет концептуальный характер единиц, входящих в состав повторяющихся аналитических конструкций. Для идиостилевой системы знаков поэта весьма характерны слова-ключи *глядеть, смотреть, свет, двигаться, ветер, река, звезда, холм, крыша, лицо*. Поэтому отмечая вторичное употребление такого рода единиц в разных текстах, можно предполагать, что это не случайное совпадение, а именно автоцитирование (интертекстуальная игра, возможно предваряющая возникновение идиостилевого аналитического знака. К этому типу автоцитат можно отнести следующие:

*Смотреть на свет (Моя работа проста – я смотрю на свет; / Ко мне приходит мотив – я отбираю слова. Электричество, 1984 – И если, закрыв глаза, смотреть на солнечный свет, Яблочные дни, 1985), Двигаться дальше (И вновь стою на этом пороге / не зная как двигаться дальше, Для тех, кто влюблен, 1983 – Двигаться дальше, двигаться дальше / как страшно двигаться дальше, Двигаться дальше, 1984) – фраза «Этим альбомом мы заканчиваем выпуск архивов Аквариума. Время двигаться дальше» находилась также на конверте альбома «Библиотека Вавилона» (1993), *Встать у реки (Встань у реки, смотри как течет река, Встань у реки, 1976-81 – И он встал у реки чтобы написать молчанья, Почему не падает небо, 1978) –* здесь сложно точно сказать, который из текстов был источником, а который содержит автоцитату, *Северный ветер (Северный ветер – мой друг. Он хранит все, что скрыто, Аделаида, 1985 – Северный ветер бьет мне в окно, Горный хрусталь, 1986), Смеется глядя (И кто-то смеется, как серебряный зверь, глядя в наполненный зал, Комната лишённая зеркал, 1984 – А кто-то смеется, глядя со стороны – да, это мастер иллюзий, Двигаться дальше, 1984).**

Несложно заметить, что практически все эти случаи представляют собой акты автоцитирования в актуальном творческом пространстве, поскольку интервал между оригиналом и цитатой очень мал – год-два, что свидетельствует в пользу гипотезы о формировании идиостилевой фразеоматики. Остальные случаи, когда между первичным и повторным употреблением временной интервал 10-20 лет, в большей степени свидетельствуют об автоцитации: *Стоять на холме (Я стою на холме – не знаю, здесь или там, Железнодорожная вода, 1981 – А Никону стоять на холме, Никон, 1990), Ветер любви (Ветер любви не знает стона стен, Время любви пришло, 1975 – Ветер любви пахнет, как горький миндаль, Пока несут сакэ, 1999), Мерцающая звезда (С мерцающей звезды нисходит благодать, Иерофант, 1993 – концепт светящейся звезды – Но прислушайся к мерцающей звезде, Господу видней, 2008).*

Два следующих примера могли бы вызвать сомнения, однако оба сочетания сложно считать совершенно банальными и очевидными, чтобы трактовать их как случайное со-

впадение: *Шанс(ы) сделать (Дайте мне шанс сделать что-то из нас, Глаз, 1983 – И я не видел шансов сделать лучше, Сны о чем-то большем, 1984), Неподвижный и прямой (Он неподвижен и прям, Скрыт в кустах его силуэт. Наблюдатель, 1987 – Неподвижный и прямой все дни, Очарованный тобой, 1987).*

О неслучайности повторения этих сочетаний могут свидетельствовать также временные интервалы использования. В первом случае это песни из следующих друг за другом альбомов, во втором – вовсе песни из одного и того же альбома.

Следующая группа автоцитат требует учета еще одного дополнительного фактора – узуальности встречающейся в них лексической сочетаемости. Такие сочетания вполне могли быть заимствованы из общеязыкового стандарта, тем более, что некоторые из них могут быть квалифицированы как языковые клише. Как и в рассмотренном выше случае, в пользу неслучайности использования Гребенщиковым этих сочетаний свидетельствуют содержащиеся в их составе слова-концепты *стекло, движение, луна, уходить: Приводить в движение (приводить в движение сияющий прах, Электрический пес, 1981 –наблюдая закон / приводящий пейзажи в движение, Плоскость, 1981), Отражение в стекле (Он знал что все видят отражение в стекле, Капитан Воронин, 1987 – Отражение в стекле, огонь по ту сторону реки, Имя моей тоски, 1999).*

Автоцитирование наряду с цитацией других источников является своеобразным идиостилевым знаком творчества Бориса Гребенщикова. Чаще всего автоцитаты представляют собой концептуальную «переключку» текстов, создающую художественный мир реалий поэта и одновременно служащую изображению его авторского художественного языкового кода (согласно концепции новгородского лингвиста В.И.Заики, изображение языка представляет собой полноценную составляющую художественной модели наряду с изображением реалий и представляющего лица [2]). В случае Гребенщикова это также изображение собственного идиостилевого лексикона. Практически все случаи подобного цитирования в концептуальном плане служат для экспликации философских или мировоззренческих взглядов поэта. Это касается не только автоцитат, смежных во временном отношении, т.е. таких, которые появляются почти одновременно с оригинальной фразой (а это почти половина автоцитат), но и тех, которые появляются с интервалом в десять, пятнадцать и даже более двадцати лет. В случае автоцитирования Гребенщиков практически никогда не прибегает ни к иронии, ни к сарказму [см.4; 5]. Все это позволяет включить автоцитирование Борисом Гребенщиковым аналитических единиц в систему конструирования им идиостилевой языковой картины мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Егоров Е. А. Гипертекст Б.Г.: «Под мостом, как Чкалов» / Е. А. Егоров // Русская рок-поэзия: текст и контекст. – Тверь 2001, – Выпуск 5, <http://japson.ru/gold/books-r/poeza5/12.htm> (9.06.2014)
2. Заика, В. И. Очерки по теории художественной речи / В. И. Заика, – Великий Новгород 2006.
3. Ивлева, Т.Г. Пушкин и Достоевский в творческом сознании Бориса Гребенщикова) / Т.Г.Ивлева // Русская рок-поэзия: текст и контекст. –Выпуск 1, Тверь, 1998, <http://japson.ru/gold/books-r/poeza.htm> (10.06.2014).

4. Лещак, С. , Лещак, О. Прагматика использования прецедентных текстов в песенном творчестве Бориса Гребенщикова (постановка проблемы) / С. Лещак, О. Лещак // Kieleckie Studia Rusycystyczne. – 2013. – № 20. – С. 59-71.

5. Лещак, С. Философские смысловые трансформации прагматики прецедентных текстов в песнях Бориса Гребенщикова / С. Лещак // Мова і культура. – Київ 2012. – Вип. 15. – Т. V (159). – С. 17-24.

6. Сын плотника // Аквариум. Справочное пособие, <http://handbook.severov.net/handbook.nsf/Main?OpenFrameSet&Frame=Body&Src=1/7AE71F23A4757B48C32570DF006FC8B7%3FOpenDocument> (08.06.2014).

Стаття надійшла до редакції 10.09.14

Лещак С.А. канд. філол. наук, ад'юнкт
Університет ім. Яна Кохановського, Кельце, Польща

АВТОЦИТУВАННЯ У ПІСЕННІЙ ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГРЕБЕНЩИКОВА

У статті розглядаються випадки автоцитатування Борисом Гребенщikovим аналітичних одиниць (словосполучень і речень) з урахуванням датування і способу відтворення первісного тексту. Автоцитатування у Гребенщikова у половині випадків є формою творення ідіостильової фразеоматики, а у половині – інтертекстуальною грою філософсько-світоглядного характеру.

Ключові слова: автоцитатування, Б. Гребенщikов, художня концептуалізація, ідіостиль, інтертекстуальність.

Leszczak S.
Jan Kochanowski University, Kielce, Poland

BORIS GREBENSHIKOV'S AUTO-CITATION IN SONG CREATION

The paper presents the examples of Boris Grebenshchikov's auto-citation of analytical units (phrases and sentences) taking into consideration dating back and means of reproduction of the primary text. Boris Grebenshchikov's auto-citation in a half of examples is a form of production of ideo-stylistic phraseomatics, and another half – an intertextual play of philosophical worldview nature.

Key words: auto-citation, B. Grebenshchikov, artistic conceptualization, idiosstyle, intertextuality.

«ДОН КАРЛОС» ШИЛЛЕРА И ВЕРДИ: КОНЦЕПТУАЛЬНОСТЬ ЛИБРЕТТО

Статья посвящена рассмотрению либретто оперы Д. Верди «Дон Карлос» в сопоставлении с текстом одноименной драмы Ф. Шиллера. Анализ построен на взаимодействии структуры словесного ряда оперы с содержанием текста драмы. Расхождением в либретто оперы с текстом Шиллера достигнуто весьма существенное – показан трагизм сыноубийцы Филиппа и запоздалое пробуждение в нём человека. У Шекспира учился Верди созданию подлинно реалистического художественного образа. Поэтому в опере не элегически-романтический образ Карлоса, а знеущий и в то же время трагический образ Филиппа воспринимается как центральная фигура.

***Ключевые слова:** патриотизм, либретто, оперная драматургия, сценическое слово, оперная специфика.*

Драмой «Дон Карлос» Ф.Шиллер определил задачу создания этого произведения о чём он писал Рейнгольду 14 апреля 1783 года: “Я считаю своим долгом отомстить в этой пьесе своим изображением инквизиции за поруганное человечество, пригвоздить к позорному столбу её гнусные деяния. Я хочу... чтобы меч трагедии возвился в самое сердце той людской породы, которую он до сих пор лишь царапал»[1: 430].

Д. Верди писал оперу в 1866 году, через 83 года после написания драмы и выбор темы тоже был обусловлен гражданскими мотивами, патриотическими чувствами, борьбой за новую прогрессивную Италию. Годы работы над оперой были периодом обострённой борьбы между государством и церковью, которая мешала окончательному объединению Италии и тормозила развитие национальной культуры. И не случайно, в годы обострения борьбы против Ватикана, Верди обращается к сюжету, обличающему произвол инквизиции. В 1865 году, будучи в Париже, Верди подписывает контракт с Grand-opera. Выбор между «Саламбо» Флобера и «Дон Карлосом» Шиллера решается в пользу последнего. Верди работал над оперой в канун австро-прусской войны, в которой Италия выступила в поддержку Пруссии, за что ей была обещана Венеция. В одном из писем Верди писал: «Эта опера рождается среди огня и пожара и среди стольких волнений, что она будет лучше других или же это будет страшная вещь»[2: 132]. «Дон Карло» должен был стать музыкальным призывом композитора в пользу той светской культуры, того светского государства, за которое боролась «Молодая Италия».

Для Верди, музыкального драматурга, всегда определяющим было либретто, что особенно явно подчёркивается во время работы над «Аидой». «Если действие этого требует, я пренебрёг бы ритмом, рифмой, строфой, писал бы бьелье стихи, для того чтобы сказать ясно и точно всё, чего требует действие. К сожалению, для театра необходимо, чтобы либреттист и композитор обладали талантом, не писать ни поэзии, ни музыки»[2:151]. Из многочисленных высказываний композитора видно, с каким большим вниманием отно-

сился он к драматургии, к разработке фабулы. Драматургическая задача Верди - насытить оперу театральным действием, создать музыкально-театральное воплощение многогранных и необычных, ярких характеров. Выбрав сюжет, Верди прежде всего обдумывал постановку в целом, представлял не только характер действующих лиц, но и внешний вид, жест, мимику героев, локальный колорит. Часто он сам намечал не только ход действия, но и обстановку (расположение окон, дверей, размещение на сцене действующих лиц). Неоднократно в своих письмах он подчёркивал, что оперная специфика требует иных и более лаконичных литературных форм, чем драма. Не случайно его высказывание по поводу «Фауста» Гёте: «Я обожаю «Фауста», но не хотел бы заниматься им: я тысячу раз принимался за изучение его, но не нахожу личность Фауста возможной для омузыкаливания... Разумеется для омузыкаливания в той манере в которой чувствую я» [2: 65].

Руководящую роль в разработке либретто Верди всегда оставлял за собой и либреттисты послушно выполняли все его требования, по многу раз переделывали в соответствии с его указаниями план и либретто. И лишь после упорной и длительной совместной работы либреттиста и композитора он был доволен. В одном из писем читаем: «Буду писать «Дон Карлоса»; либреттистом будет Мери: будем держаться Шиллера, прибавив столько, сколько нужно для пышности спектакля. Чёрт возьми! нужно же дать работу и машинному отделению Опера» [2: 131]. Писать либретто на французском языке начал Мери, но вскоре из-за смерти закончил его помощник Камилл дю Локль.

Для Верди важна не только театральность и эстетика парижской Grand-opera. Для Верди драматурга-психолога важнейшая задача создание реалистических характеров, чему он и подчиняет построение либретто «Дон-Карлоса». Он добивался предельной лаконичности и ясности в построении и изложении либретто; он хотел, чтобы сказано было всё, что необходимо сказать и для каждого поступка была найдена мотивировка. На долю либреттистов выпала нелёгкая задача, поскольку пятиактная драма Шиллера с её углублённым историзмом, с тонкой вязью политических интриг, сложным переплетением личных и государственных интересов действующих лиц, представляла весьма трудный материал для либретто.

Метатекстуальный анализ оперы подтверждает, что разногласия с текстом литературного первоисточника обусловлены логикой оперной драматургии. Опера начинается сценой в Фонтенбло, отсутствующей в драме, где в иносказательной форме Поза рассказывает предысторию отношений Елизаветы и Карлоса, т.е. в опере основное внимание уделено лирической теме, которая задает основной тон музыкальной наррации, в то время как в драме действие начинается с экспозиции Карлоса (Карлос и Доминго, затем Карлос и Поза) и только затем происходит экспозиция образа королевы. В драме же предыстория чувств королевы и Карлоса выясняется по мере развития сюжета [3(1),4]. Тем самым текст либретто построен с учетом не специфики драмы, а с учетом специфики оперного синтетического действия.

Второе действие оперы состоит из двух картин: 1-двор монастыря Сан-Джусто. Гробница Карла V. Показаны Карлос и Поза, который призывает Карла защитить Фландрию, стать её королём (у Шиллера это II действие 7ой выход). Карлос раскрывает свою тайну – любовь к Елизавете. В патриотическую тему вплетается лирическая тема, но Поза взывает к патриотизму: «Ради Брабанта любовь ты должен забыть». Вторая картина наиболее значительное место в драматургии оперы – встреча Карлоса и Елизаветы, хотя

у Шиллера эта сцена предшествует разговору Родриго, Позы и Филиппа (I действие бой выход).

Третье действие является второй кульминацией оперы. Первая картина «Сады королевы в Мадриде». Дон Карлос читает записку, появляется Эболи под маской и в наряде королевы (у Шиллера это III действие 7 и 8 сцены, когда паж передаёт Карлосу письмо и ключ). У Шиллера Эболи раскрывает свою тайну, связанную с королём, а у Верди же Эболи сознаётся в своей тайне королеве (четвёртое действие оперы). Возвращаюсь к первой картине третьего действия оперы: узнав о коварстве Эболи, Родриго пытается её убить; забирает у Карлоса план заговора и списки участников (у Шиллера это IV действие выход 5). Вторая картина оперы- «Аутодафе». Остановлюсь на ней подробнее, поскольку в ней самое большое расхождение с Шиллером. Верди концентрирует основное внимание на образе Филиппа. Подобный прием также связан со спецификой оперного жанра: выделения и укрупнения основной линии, направленной на рецепцию зрителя. Собственно здесь происходит экспозиция образа и разоблачение тирании и жестокости. Верди решает эту картину вводом большого психологического ансамбля: 6 депутатов Фландрии, Филипп, народ, 6 монахов, Елизавета, Карлос, Тибо, Родриго. Карлос просит отца отдать ему Брабант. Филипп разгневан, Карлос обнажает шпагу и угрожает королю. Филипп требует разоружить Карлоса, но никто из грандов этого не делает и шпагу у Карлоса отнимает Поза и отдаёт королю. Слова Филиппа в опере: «Маркиз, вы отныне герцог! Теперь идём на праздник». У Шиллера же коллизия другая (IV действие 12 выход): Поза берёт у короля приказ на задержание Карлоса. Изменением коллизии Верди подчёркивает жестокость и тиранию Филиппа.

Четвёртое действие оперы: первая картина представлена драматургически значительной большой ансамблевой сценой. Хронологически развитие событий в опере совпадает с Шиллером. В опере сохранены основные акцентные слова Филиппа: «Простит ли церковь мне такое наказание» и ответ Великого инквизитора: «Спокойствие государства мятежника дороже». Далее показаны Король и Елизавета, у которой пропала шкатулка. Эболи сознаётся в краже. Вторая картина оперы показывает Карлоса в заключении, которому Родриго рассказывает почему он его разоружил и передаёт Карлосу, что королева ждёт его в монастыре Сан-Джусто. Здесь же бунтующий народ, требующий встречи с королём, отступает при виде инквизитора и просит у короля прощения. У Шиллера же (V действие 4 выход) такого решения нет [3:159]. Подобное решение подтверждает специфику оперной драматургии, направленной на зрительское восприятие, нуждающейся в динамике.

Пятое действие оперы: Елизавета у гробницы Карла ожидает Карлоса. У Шиллера же Карл фигурирует как призрак, под чьим видом Карлос проникает в покои королевы (V действие 6 выход). Елизавета призывает Карлоса отказаться от любви, выполнить мечту Родриго и спасти Фландрию. Существуют два финала оперы: первый мелодраматический в эстетике парижской Grand-opera: Карл уводит Карлоса в гробницу. Второй конец: Карлос закалывается, Елизавета умирает. У Шиллера же развязка такая: королева умирает; Филипп передаёт Карлоса инквизитору со словами: «Своё я сделал дело/теперь черёд за вами, кардинал»[3: 220].

Изменения в либретто привели к обеднению образа Позы, поскольку сложная политическая борьба и сеть интриг, разворачивающаяся на страницах драмы, в опере зату-

шёвана и не занимает значительное место. Поэтому и образ Эболи, вне сложной политической борьбы, не стал значительным в опере и её месть не выходит за пределы любовной лирики. В либретто оперы отсутствует герцог Альба, основной политический враг Карлоса и его соучастник иезуит Доминго. И поэтому в образе несчастного, гибнущего Карлоса находит дальнейшее развитие лишь образ романтических теноров Верди [5:454-455]. Зато в либретто оперы таким расхождением с текстом Шиллера достигнуто весьма существенное – показан трагизм сыноубийцы Филиппа. Верди ни в коем случае не оправдывает тирана. Верди показывает запоздалое пробуждение в нём человека, тем самым усложняет восприятие образа, отяжеляет его, что также вызвано лаконизмом жанра оперы. Верди учился у Шекспира созданию подлинно реалистического художественного образа, специфике этого конфликта. Поэтому в опере не элегически-романтический образ Карлоса, а гнетущий и в то же время трагический образ Филиппа воспринимается как центральная фигура. Верди создаёт сложный образ тирана, свой жестокостью вызывающий ужас в подвластном ему народе и вместе с тем глубоко несчастного своей отчуждённости от людей, одинокого даже в своей семье, всюду видящий врагов, везде подозревающий измену. Тем самым многозначной и неоднозначной образ Филиппа как нельзя лучше сопоставим с полифонической его трактовкой.

К шедеврам мировой оперной литературы принадлежит ария-монолог в четвертом действии «Я усну навек один в своей королевской мантии» – одно из лучших воплощений в оперной литературе трагедии одиночества. Лучшим создателем этого образа был Шалапин, который раскрывал трагедию Филиппа (тирана, властелина) не оправдывая его, не жалея, но потрясал психологической силой [6:75-76]. Сегодня это одна из лучших партий Пааты Бурчуладзе, которого Герберт Караян назвал «вторым Шалапиным». Не уступает по выразительной силе следующая за указанным монологом Филиппа сцена-дуэт двух басов – испанского короля и Великого Инквизитора, который требует от Филиппа смерти сына и Родриго Позы. Этот дуэт принадлежит к сильнейшим страницам музыки Верди [5:448].

Анализ либретто оперы показывает, что трагизм – одна из определяющих линий оперы. Вторая определяющая линия оперы – ярко выраженный патриотизм, связанный с борьбой за свободу и независимость, которая раскрыта в массовых сценах четвертого действия: Аутодафе и хоровая сцена народного бунта. Верди хорошо понимал специфику текста либретто, потому ставил перед либреттистами почти непосильную задачу создания не только сценического действия, но и сценического слова. Под сценическим словом он подразумевает «очерчивающие слова», вносящие ясность в ситуацию. «Нет никакого действия в «Дон Карлосе» в тот момент, когда дамы ожидают выхода королевы, сидя под деревьями у монастырской стены; однако благодаря маленькому хору и канцоне, столь характерной и колоритной во французском стихотворном тексте, удалось сделать подлинную маленькую сценку»[2: 150].

Метатекстуальный анализ либретто оперы Верди «Дон Карлос» и текста одноименной драмы Шиллера построен на противопоставлении текстуальных особенностей разных художественных систем. Одной из существенных сложностей при решении данной проблемы является тот факт, что в искусствоведении до сих пор не существует четкой методологической базы подобного анализа. Либреттология как часть художественной структуры метатекста рассматривается только в прикладном значении. Данная работа

учитывает эту сложность, определяет теоретические подходы этой смежной с филологией науки. Подобный подход позволил показать расхождение либретто с текстом Шиллера, показать основную тенденцию этого текста, направленного на показ трагизма Филиппа. Следовательно, текст либретто, как особый литературный жанр, определяет характер музыкального текста.

Сценическая судьба оперы сложилась неоднозначно. Премьера оперы в 1867 году в Париже прошла сдержанно, поскольку глубина оперы шла вразрез с внешней помпезной традицией и эстетикой Grand-opera. Сам Верди был недоволен ни постановкой, ни исполнением. Через три месяца опера была поставлена в Ковент-Гардене и имела блестящий успех. Тем не менее через шестнадцать лет в 1883 году Верди сделал вторую редакцию на итальянское либретто Гисланцони, по поводу чего он писал: «Дон Карлос» сокращён теперь до четырёх актов, что будет удобнее для постановки и, думаю, лучше с точки зрения артистической. Получилось более сжато и более взволновано»[2: 240]. И далее:»...Сделанные мною сокращения не портят музыкальной драмы, и даже, сокращённая, она стала более живой»[2: 244]. В этой редакции была изъята сцена в Фонтенбло (первый акт) и сюжетная линия прерывалась, Поэтому в исполнительскую практику вошла третья редакция, вновь пятиактная, с восстановленной сценой Фонтенбло. В течение первой половины XX века «Дон Карлос» ставили редко. Интерес к опере был возрождён после Ковент-гарденовской постановки 1958 года под руководством Лукино Висконти, использовавшего итальянскую редакцию 1886 года. Следует отметить, что у Верди было всего три страсти, но они достигали величайшей силы: любовь к искусству, национальное самосознание и дружба, которые он и воплотил в опере «Дон Карлос».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Шиллер Ф.П., Ф. Шиллер. Жизнь и творчество.- М.:Худлит-ра ,-1955.- 430 с.
2. Верди Джузеппе. Избранные письма.Составитель А.Д. Бушен. Издание 2-е.- Л-д: Музыка ,- 1973.- 352 с.
3. Шиллер Ф, Дон Карлос, инфант испанский//Избранные произведения в двух т.- Том 1.- М.: Худлит-ра,- 1959.- 752 с.
4. Оперные либретто. «Дон Карлос». Опера Верди.- М.: Гос.муз.изд-во,- 1963.- 140 с.
5. Соловцова Л. Джузеппе Верди.- М.: Музыка, - 1966.- 676 с.
6. Гозенпуд А. Краткий оперный словарь.- Киев: Музична Україна,-1986.- 248с.

Стаття надійшла до редакції 19.09.14

І.М. Саруханова, кандидат мистецтвознавства, асоц. проф.

Держ. університет ім. Акакія Церетелі, Кутаїсі, Грузія

«ДОН КАРЛОС» ШІЛЛЕРА І ВЕРДІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ЛІБРЕТО

Стаття присвячена розгляду лібрето опери Д. Верді «Дон Карлос» у зіставленні з текстом однойменної драми Ф. Шіллера. Аналіз побудований на взаємодії структури словесного ряду опери зі змістом тексту драми. Розбіжністю в лібрето опери з текстом Шіллера досягнуто досить істотно – показаний трагізм синоубивці Філіпа і за-

пізніле пробудження в ньому людини. У Шекспіра навчався Верді створенню справді реалістичного художнього образу. Тому в опері не елегійно-романтичний образ Карлоса, а гнітючий і в той же час трагічний образ Філіпа сприймається як центральна фігура.

Ключові слова: патріотизм, лібрето, оперна драматургія, сценічне слово, оперна специфіка.

"DON CARLOS" BY G. VERDI AND SCHILLER: CONCEPTUAL CHARACTER OF LIBRETTO

The article discusses the opera libretto by Verdi "Don Carlos" in comparison with Shiller's drama of the same title. The analysis is based on the interaction between the structure of the verbal series in the opera and the drama text. By making deliberate difference from the drama text, the composer achieves significant goals: he shows Philip's tragedy who killed his own son and belated awakening of a man in him. Verdi learned how to create a truly realistic artistic images from Shakespeare. That's why not romantic figure of Carlos but oppressed the tragic image of Philip is perceived as central.

Key words: patriotism, libretto, opera dramaturgy, stage world, opera specificity.

УДК 793. 3. 036

Т. Морозовська, мол. наук. співробітник

Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, Київ

ВЗАЄМОДІЯ ТАНЦЮВАЛЬНИХ МОВ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті окреслено зв'язок мови танцювального мистецтва з особливостями відповідної культури, зокрема етнічної. На основі аналізу історії танцю показано, що визначальну роль у його розвитку відіграє взаємодія танцювальних мов, притаманних різним культурам. Обґрунтовано думку, що діалог з іншими культурами на основі збереження власної культурної ідентичності є невід'ємною рисою сучасного хореографічного мистецтва.

Ключові слова: танцювальна мова, взаємодія, хореографічне мистецтво, культура.

Джерелом формування мови танцювального мистецтва, яку ми розуміємо як засіб та форму втілення емоцій, думок та переживань за допомогою ритмізованих особистісно значущих рухів тіла, є культура людських спільнот. Фахівці зазвичай відзначають вагому роль у цьому процесі національної ментальності, морально-ціннісних настанов народу, особливостей його побуту, праці й природно-кліматичних умов життя. Наприклад, пружні рухи білоруського танцю пов'язують з коливанням болотистого ґрунту, а плавні, широкі рухи російського - з розлогими рівнинами та безкраім простором. Власний українському танцю віртуозний та стрімкий характер чоловічих рухів і скромний, цнотливий - дівочих тлумачать як наслідок звичаїв, побуту та ціннісних настановлень українського народу. «Танцюрист поводитьсь у колі так, щоб не було йому соромно за себе перед людьми та щоб дівчині, з якою він танцює, була честь, щоб було приємно і на

© Т. Морозовська, 2014

забаві, і після забави... Дівчина поводитьсь в танці скромно, щоб на неї не пішов поговор, щоб не було соромно ні перед ріднею, ні перед чужими людьми» [1: 38], - писав видатний занадць українського мистецтва В.М. Верховинець.

З часом життя людей, звісно, змінюється; змінюються умови формування культурної ідентичності людини, а відтак і мова її самовтілення у різних видах мистецтва. Якщо, наприклад, за середньовічної доби на землі існували культурні спільноти, що жили відокремлено одна від одної лише за прийнятими ними правилами та успадкованими традиціями, навіть не знаючи про існування інших, то наразі розвиток засобів зв'язку зробив такий спосіб життя неможливим. Визначаючи себе, середньовічна людина прилучалася до цінностей, що панували в її соціальному середовищі. Чеснотою вважалося наслідування встановлених зразків. Натомість сучасне суспільство не пропонує людині єдиних цінностей та норм художньо-естетичної культури. Індивід будує власну культурну ідентичність у діалогічній взаємодії з людьми своєї культури, а також опановуючи світосприйняття людей інших культур завдяки особистому переживанню мистецьких творів. Засвоєння досвіду інших культур ніякою мірою не має означати простої репродукції їх смислів, настановлень та цінностей, а являє собою усвідомлення, осмислення та навчання, створення власних цінностей і смислів у діалозі з цими культурами.

Згідно діалогічним концепціям творчості, творча діяльність потребує сприйняття різних культурних позицій, способів мислення та аспектів сенсорного досвіду у процесі міжкультурного спілкування. Це, безумовно, стосується і танцювальної творчості. Аналіз історії хореографічного мистецтва свідчить, що найбільш плідні етапи його розвитку пов'язані з взаємодіями танцювальних культур, що відрізняються своєю танцювальною мовою. Ф.Ніцше, досліджуючи мистецтво античної Греції, доходить висновку, що «поступальний рух мистецтва пов'язаний з подвійністю аполлонічного та діонісійського начал...» [2: 63]. Варварські традиції діонісійських свят проникли до Греції, але, зіткнувшись із протидією образів аполонічного світу, змінювалися. Прагнення краси танцю, яку уособлює образ Аполлона, вимагало стилізації рухів. Діонісійські оргії греків уперше стають художнім феноменом. Танець доби Відродження являв собою новий тип художньої культури. За свідченням В.М. Красовської, у ренесансну добу традиції античної та середньовічної культури розвиваються двома різними течіями, які взаємодіють між собою. З цієї взаємодії народжуються цілком нові форми танцювального мистецтва.

Навіть класичний балет, митці якого споконвіку цінували академічні традиції і чистоту виконання танцювальних рухів, потребує для свого розвитку спілкування танцювальних мов, що мають свої коріння у різних культурних середовищах і відповідно - свої особливості. Наприклад, у XVII ст., італійські танцмейстери привезли до Франції свою школу балету. Французи ж, опановуючи розвинену італійцями техніку танцю, вносили до хореографії свої національні особливості. Ця взаємодія танцювальних мов стала чинником інтенсивного розвитку хореографічного мистецтва. За думкою Л.Д. Блок, танець XVII ст. набуває в культурі та житті такої значущості, як, можливо, більш ніде і ніколи. При цьому законодавицею танцювальної моди стає Франція. Створена у Парижі 1661 р. Королівська академія танцю, що мала на меті «зупинити занепад через «безліч невігласів», які бралися навчати мистецтву танцю і його спотворювали» [3: 102], не допускала впливу на французьку хореографію нових знахідок хореографів різних країн та зберігала до кінця XVIII ст. старі традиції у балетному театрі Парижу. Ця впевненість французь-

ких академіків у цілковитій довершеності їхньої системи загальмувала нові прогресивні тенденції розвитку танцю і зумовила відставання балетного театру Парижу від балету інших театрів. Через це на початку XIX ст. французький балет втратив провідне місце у європейській хореографії, поступившись Данії та Росії.

У розвитку хореографічного мистецтва Росії так само значущими є періоди спілкування російської танцювальної культури з творчістю балетмейстерів інших країн. Наприкінці XVIII ст. протягом трьох десятиліть праці французького балетмейстера Ш.Дідло у Росії завдяки взаємодії французької танцювальної школи з традиціями російського народного танцю виник новий різновид танцю, який історик балету Л.Д. Блок назвала «першою російською школою» [4: 36]. Початок епохи «другої російської школи» танцю вищезгадана дослідниця пов'язує з приздом до Росії у 1848 р. батька та сина Петіпа. М.І. Петіпа і Х.П. Іогансон привнесли до російського театрального танцю традиції французької балетної школи, що згасли у Франції. У Росії з'являється танець на пуантах та розрізнення класичного й характерного танців. Класичний танець сягає рівня умовної мови мистецтва, яка наближається за значущістю до мови симфонічної музики. Характерний танець набуває рис дійсно народного, національного танцю. Наступним поштовхом для розвитку хореографічного мистецтва стає взаємодія російської, французької та італійської балетних культур. Проміжок часу 1898 - 1908 рр. Л.Д. Блок називає «добою Е.Чеккетті» - видатного італійського танцівника та педагога. За її думкою, школа Е.Чеккетті була школою представника французької манери танцю Блззіса, що, однак, пройшла через італійський темперамент. Країні танцівниці Маріїнського театру, засвоївши віртуозну танцювальну мову Чеккетті, зберегли академічні французькі форми танцю. Це явило собою новий крок у мистецтві, подібний до діяльності символістів або «Світу мистецтва».

На початку XX ст. танцювальне мистецтво зазнає бурхливих змін. У Америці та Німеччині виникає сучасний танець. Митці модерну мандрують світом, спілкуючись, продуктивно взаємодіючи з іншими представниками танцювальної культури. Творчість американки Айседори Дункан, що повернула театральній хореографії спонтанність, автентичність, можливість вільно втілювати почуття і першою звернулася для цього до симфонічної музики, надихнула М.Фокіна-реформатора, новатора у класичному танці. «Шопеніана» Фокіна змінила російський класичний балет, показавши, яким змістовним, виразним може бути танець як такий - без трюків, без сюжетного виправдання. У свою чергу, діяльність багатьох представників російської балетної школи, що емігрували на початку XX ст., сприяла розвитку танцювального мистецтва у Європі та Америці. Наприклад, педагогічна праця митця петербурзького балету Н.Г. Легата зчинила значний вплив на розвиток англійського Королівського балету. Інший представник петербурзької балетної школи Джордж Баланчін, ставши художнім керівником та головним хореографом трупи «Нью-Йорк сіті балет», одночасно з розвитком академічних балетних традицій створив новий танець сучасності з рвучкими ритмами та дисонансами сьогодення. Загальновідомий вплив на світове балетне мистецтво антрепризи С.П. Дягілева, новачій І.Ф. Стравінського, В.Ф. Ніжинського.

Ще один тип взаємодії танцювальних мов можна виявити у творчості П.П. Вірського. Здобувши освіту артисту класичного балету у Московському театральному технікумі (педагог А.М. Мессерер) і попрацювавши у театрах України, він створив ансамбль на-

родного танцю УРСР, який став визначним явищем не лише національної, але й світової культури. Створена цим видатним митцем нова лексика українського театрального танцю народжувалася завдяки взаємодії танцювально-рухової мови українських фольклорних танців з мовою класичного балету.

Взірці сучасного мистецтва пропонують розмаїття художньо-естетичних форм та цінностей сьогодення. Наприклад, у наш час в Україні поряд з хореографічними студіями класичного і українського танцю існують групи танцю модерн, східного танцю, фламенко, індійських танців, боді-джазу, хіп-хопу, сальси та багато інших, що мають свою філософію й культуру. Ці культури не відмежовані жорстко одна від одної, а діалогічно співіснують у свідомості сучасної людини, у мові її художньої творчості. За влучною думкою авторів монографії «Інтегративна танцювально-рухова терапія», танцювальне мистецтво сучасності являє собою квінтесенцію полілогу культур [5: 46]. Воно сполучає свободу почуттів, гротескність, хаотичність, пластику побутових і стилізованих рухів, увагу до філософської сутності танцю з принципами задоволення, радощів та щирого контакту з глядачем. Мова сучасного театрального танцю, змінюючи канони класики та увібравши в себе елементи танцювальних культур Європи, Сходу та Америки, набула здатності відображати найтонші нюанси душі людини, глобальні соціальні проблеми, дисонанси та гармонію ритмів життя. При цьому мова сучасного театрального танцю у кожній країні має свої особливості. Основою цих відмінностей є культура народу - як її діалогічно-творчий аспект, так і репродуктивний (традиції, звичаї, естетичні та морально-ціннісні настановлення тощо). Опанування хореографами репродуктивної складовою національної культури свого народу сприяє побудові ними усталеної культурної ідентичності. Така ідентичність дозволяє вільно спілкуватися з іншими культурами, не зливаючись із ними, не розчиняючись у них, а отже - зберігаючи свій танець і сприймаючи найкращі досягнення інших, збагачувати свою творчість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. - 5-те вид., доп. - К.: Муз. Україна, 1990. - 150 с.
2. Ницше Ф. Рождение трагедии или эллинство и пессимизм // Фридрих Ницше и русская религиозная философия: Переводы, исследования, эссе философов Серебряного века: В 2 т. Т.2. / Сост., комментарии И. Войцкой. Мн. - М.: «Алкиона» - «Присцельс», 1996. - 544 с.
3. Красовская В.М. Западноевропейский балетный театр: очерки истории: От истоков до середины XVIII в. М.: Искусство, 1979. - 295 с.
4. Блок Л.Д. Классический танец: История и современность / Вступ. статья В.М. Гаевского. - М.: Искусство, 1987. - 556 с. - (Русская мысль о балете).
5. Козлов В.В., Гиршон А.Е., Веремеенко Н.И. Интегративная танцевально-двигательная терапия. 3-е изд. – СПб.: Речь, 2010. - 192 с.

Стаття надійшла до редакції 09.09.14

Морозовская Т.Д., мл. науч. сотрудник

Институт психологии им. Г.С. Костюка НАПН Украины, Киев.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ТАНЦЕВАЛЬНЫХ ЯЗЫКОВ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ИСКУССТВА

В статье описана связь языка танцевального искусства с особенностями той или иной культуры, в частности этнической. На основе анализа истории танца показано, что определяющую роль в его развитии играет взаимодействие танцевальных языков различных культур. Обосновано положение о том, что диалог с другими культурами на основе сохранения собственной культурной идентичности является неотъемлемой чертой современного искусства хореографии.

Ключевые слова: хореографическое искусство, язык танца, культура, взаимодействие.

Morozovska T., research worker,

G.S.Kostiyk Institute of Psychology of The National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Kyiv.

INTERACTION BETWEEN LANGUAGES OF DANCE AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF CHOREOGRAPHIC ART

The article describes relations of the language of choreographic art and traits of certain culture, especially ethnic. A leading role of interaction between the different cultures of dance in development of choreography is analyzed. The author considers the dialogue with the other cultures (on the basis of reservation of own cultural identity) as inalienable trait of the modern choreography.

Keywords: art of choreography, language of dance, culture, interaction.

УДК 78.01.

О. Лисенко, канд. мистецтвознавства, професор

Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського (НМАУ), Київ

СМИСЛОУТВОРЕННЯ У ДИСКУРСІ ВИКОНАВСЬКОГО МУЗИЧНО-МОВНОГО ПРОЦЕСУ

Статья посвящена розгляду проблеми смислоутворення в музичному виконавстві у дискурсі виконавського музично-мовного процесу. Виявлення характерних особливостей утворення смислу, яке відбувається у процесі розуміння нотного тексту, здійснюється з використанням методики системно-функціонального аналізу.

Ключові слова: смислоутворення, розуміння, знак, значення, смисл, текст, семантика.

Феномен смислоутворення у музичному виконавстві ми розглядаємо як структурну одиницю системно-функціонального процесу «музично-виконавського мислення», який

© О. Лисенко, 2014

відображається у діалектично пов'язаних категоріях «інтерпретація-розуміння-смыслеутворення». На сьогодні, теоретичне дослідження проблеми смыслеутворення не є прерогативою психології і представлено у різних областях гуманітарного знання — аналітичної філософії, логіки, філософської лінгвістики, нейролінгвістики, філософії культури, та ін. Пов'язано це із тим, що на початку ХХ століття у гуманітарних науках відбувся так званий «лінгвістичний переворот» і мова та проблема *виділення смислу і значення мовних виражень*, стала одним з головних об'єктів, як філософських досліджень, так і досліджень, які проводилися на стику філософії, психології і мовознавства; філософської лінгвістики, естетики, літературо-і мистецтвознавства.

Численні дослідження проблеми «смыслу і значення мовного вираження» призвели до виникнення різних теорій смыслу і значення, але, майже усі концепції смыслу формуються у двох напрямках: філософії логічного аналізу — формальний напрямок та філософії лінгвістичного аналізу — прагматичний напрямок. Також відмітимо, що сучасні дослідники розглядають теорію значення як органічну частину теорії смыслу, у чому міститься поєднання формального (значення) і прагматичного (смысл) підходів у дослідженні семантики мовного вираження.

Вважається, що у перше розмежування понять *значення* і *смысл* отримало у статті «Про смысл і значення» німецького філософа, одного з основоположників логічної семантики Готлоба Фреге [1]. У даній роботі були викладені ідеї логіко-семантичної теорії смыслу (Sinn) і значення (Bedeutung), де проблема *смыслу* стала об'єктом аналізу і розглядалася у зв'язку з проблемою об'єктивного і суб'єктивного *змісту мови*. Також розділення понять *значення* і *смысл* було здійснено австрійським філософом логіком Рудольфом Карнапом у аналітичному полі його *семантичної теорії мови* при дослідженні екстенціональних і інтенціональних контекстів. Основи філософсько-естетичного аналізу сутності музичного смыслу були закладені феноменологією Едмунда Гуссерля і найшли подальший розвиток у дослідженнях Е. Гансліка, В. Дільтея, Г.-Г. Гадамера та ін.

У рамках лінгвістичного підходу до теорій інтегрального описування мови і системної лексикографії була створена теорія мови московського лінгвіста Ігоря Мельчука. Основні положення цієї теорії були викладені в 1960 році автором у співавторстві з А. К. Жолковським і Ю. Д. Апресяном у праці «Досвід теорії лінгвістичних моделей «Смысл=Текст» (ТСТ)». У даній роботі пропонується метод дослідження проблеми смыслеутворення у природних та штучних мовах в двонаправленому векторі, як «Смысл—Текст» і «Текст—Смысл». Не можна не погодитися з думкою автора відносно відповідної складності науково-теоретичного дослідження сутності смыслу який «...не доступний лінгвісту у прямому спостереженні» [2:10] але, це стосується усіх науковців, які мають справу з текстовими об'єктами. У нашому випадку — з *нотними текстами*, де «...смысл, як і текст, уявляє собою конструкт, тільки ще більш складний, ще більш віддалений від рівню спостереження» [там само]. Універсальність теорії лінгвістичних моделей Мельчука полягає у тому, що вивчення та опис будь-якої природної, або штучної мови міститься у створенні абстрактної системи, тобто у «системі правил», яка постулює багаторівневу формальну (=наукову) *модель* мови.

Треба відмітити, що метод *моделювання*, як універсальний метод теоретичного дослідження, використовується у багатьох галузях гуманітарної науки. Для музикознавства

метод моделювання є не тільки важливим, але і розповсюдженим. Цей метод, як зауважує сучасний український музикознавець Богдан Сюта, «...дозволяє припідняти завісу над процесами формо- та смислоутворення, еволюції музичної мови та композиторської техніки.....Модулюються музичні форми, різновиди контрапункту, ладогармонічні утворення, характерні мелодичні побудови, конфігурації звукового чи ритмічного рельєфу творів, способи звукотембрових характеристик об'єктів та ін.» [3:69]. Ми можемо додати до цього «інтонаційні моделі», які є відображенням функціональної системи інтонаційних утворень музично-виконавської мови, тобто мелодійного інтонування, яке поступово відокремилось від словесного інтонування і стало *змістовним елементом сутто музичної виконавської мови*. Образно кажучи, з того часу, як зміст музичного твору був відлитий у музичну інтонацію, «певною мовою виконавства» стає *виконавська інтонація*, як головний елемент *музичної виконавської мови*. Подібно до значення слів у звичайно-мовному процесі, «інтонаційні моделі» стають носіями смислового значення музичного ідейно-емоційно-образного змісту «звукового мовлення» виконавця. Ми вже наводили раніше, що «...матеріальне утілення ідеальних процесів смислоутворення відбувається шляхом «перетворення» внутрішніх суб'єктивних смислів «інтонаційних моделей» у систему зовнішніх розгорнутих значень,... виконавських засобів процесу реального озвучення...» [4:15] нотного тексту.

Як бачимо, метод моделювання має універсальне значення при вирішенні багатьох теоретичних проблем музикознавства. Але, на нашу думку, для аналізу процесів смислоутворення — творчо-композиторського, теоретично-наукового, виконавського, пізнавально-практичне значення матимуть обидві гносеологічні категорії і *смысл* і *моделювання* у їх квінтесенції — *моделювання смыслу*. Прикладом методу моделювання смыслу у лінгво-семантичній площині є модель Смысл-Текст Ігоря Мельчука. За висловом автора від цієї моделі «...потребується...уміння переробляти у відповідні тексти *змістовно будь-яке* «смысловое завдання» (за умови..., що воно представлено... «смысловою» мовою, яка прийнятна для цієї моделі) і навпаки — витягати з заданого тексту його «смысл» або «смысли» [2:21]. Це означає, що *змістовно будь-яке* «смысловое завдання» має бути представлено «смысловою» мовою, яка відповідає «системі правил», які постулюють багаторівневу модель мови. Що стосується нашої проблематики, то побудова композиторського тексту також утворюється відповідно до «системи правил» на основі заданого смыслу «С-Т» і так само має відбуватися його розуміння - смислоутворення, тобто перехід від тексту до смыслу «Т-С». Згідно теорії «С - Т - С» у багаторівневої моделі мови виділяються декілька рівнів поступових уявлень, як текстобудування «С-Т», так і смислоутворення «С». Мельчук визначає ці рівні як — фонологічний (рівень тексту), поверхнево-морфологічний, глибинно-морфологічний, поверхнево-синтаксичний, глибинно-синтаксичний та семантичний (рівень смыслу). Це збігається з нашою точкою зору на багаторівневу структуру авторського нотного тексту і виконавських мовних засобів виразності (=виконавської мови), а також на те, що виконавське смислоутворення на основі існуючого тексту відбувається за допомогою поступових переходів від одного рівню текстових уявлень до другого. На наш погляд, при розумінні нотного тексту, виділення рівнів *поступових текстових уявлень*, які відображають структурну організацію і правила утворення нотного тексту, є детермінантою смислоутворення і мають сприяти виявленню сутності *виконавського моделювання смыслу* твору, що виконується.

Треба відмітити, що у музикознанні, порівнюючи з філософією і лінгвістикою, *смысл*, у якості категорії музичної семантики, почав використовуватися нещодавно. У роботах музикознавців, таких як М. Арановський, М. Бонфельд, Н. Герасимова-Персидська, О. Козаренко, В. Конен, Т. Ліванова, О. Маркова, Л. Мазель, В. Медушевський, Є. Назайкінський, В. Протопопов, І. Пясковський, О. Самойленко, Ю. Холопов, В. Холопова, Л. Шаповалова, Т. Череди́нченко, і ін., поняття музичний *смысл* пов'язується, як з об'єктивною сферою музичної семіотики і «семантичними універсальями культури» (О. Самойленко), так і з суб'єктивною сферою власної свідомості суб'єкту творчого процесу (у широкому значенні). Складність виявлення смислу, як субстанції свідомості, а також часто несвідоме оперування смисловою і мета-смисловою субстанціями, призвело до появи різноманітних визначень цієї категорії у сукупній системі людської мислєдіяльності і це різноманіття продовжує збільшуватися. Ми згодні з висновком сучасного музикознавця Л. В. Шаповалової, [5] яка вважає, що до сьогодні залишається не до кінця визначеним як «музикознавче усвідомлення», так і «контекстуальне функціонування» категорії *смысл*. Треба зазначити, що дана проблема існує не тільки у музикознанні, але і у сфері сучасної лінгвістичної семантики.

У процесі аналізу основних когнацій смислу, як категорії музичної семантики, у загальному контекстуальному полі сучасного музикознавання, Л. Шаповалова виділяє три суттєвих аспекти у застосуванні даної категорії. Перший аспект міститься у тому, що «смысл, як категорія заступив собою *онтологічне* близьке поняття «зміст» (у наслідку «філософської смерті діалектичної пари «зміст і форма» [5:14]. (Курсив наш О.Л.) Другий — *смысл* «...безумовно пов'язан з ключовою категорією музичної творчості/мислення — свідомістю, і на цьому підґрунті має бути розглянутим у його мета-структурі. Звідси висновок про *ієрархічну природу* буттійствования смислу у світі музичної творчості/сприймання» [там само]. (Курсив наш О.Л.) Третій аспект — «...смысл виступає у *функції оцінки можливостей* творчої свідомості, оскільки є граничним ступенем міжособистісного спілкування...» [там само]. (Курсив наш О.Л.) Дані аспекти підкреслюють функціональну взаємозалежність і внутрішню тотожність понять *смысл-свідомість* у теоретичному полі, як філософсько-музикознавчої, так і культурологічної семантики. Але, на нашу думку, *смысл-свідомість* у процесах композиторської і виконавської творчості має розглядатись у поєднанні з *позасвідомим*. Також те, що *смысл* як категорія заступив собою поняття *зміст* не відповідає сутності даних понять. Тому, що етимологічна близькість *онтологічного* поняття «зміст» і *гносеологічного* поняття «смысл» міститься і проявляється у тому, що *зміст*, як «конструкт діяльності» і творця і реципієнта (у нашому випадку — музиканта виконавця), належить об'єктивній субстанції знання, у нашому випадку це «специфічна форма знання — *практичне знання*» виконавця»[6:190] і субстанції розуміння, а *смысл*, як «конструкт свідомості» є найважливішою результативною складовою діалектично пов'язаних суб'єктивних субстанцій розуміння-смыслоутворення.

Отже, розглянемо більш детально, в якому відношенні знаходяться концепти «зміст» і «смысл» відповідно до функціонального процесу музично-виконавського смыслоутворення. Як що припустити, що *зміст*, як «конструкт продуктивної діяльності» творця, є першою складовою репродуктивного знання і об'єктом розуміння, тоді *зміст* музичного твору, який є феноменом-конструктом композиторської діяльності є першою складовою репродуктивного практичного знання виконавця. *Зміст* музичного твору стає об'єктом

виконавського розуміння і передумовою процесу виконавського смислоутворення, як відтворення авторського *смыслу* закладеного у *змісті* твору. У даному ракурсі розгляду, функціональна визначеність виконавського смислоутворення, як *моделювання смыслу*, проявляється у поєднанні двох функцій — аксіологічної і комунікативної. Аксіологічна функція, як особистісна оцінка змісту музичного твору, формується при суб'єкт-об'єктному відношенні, коли суб'єктом смислоутворення стає свідомість виконавця, а об'єктом — *смыслові значення змісту* різних елементів композиційної системи музичного твору. Комунікативну функцію визначає суб'єкт – суб'єктне відношення, при якому утворення/моделювання нового *смыслу* відбувається на рівні «міжособистісного спілкування». Діалектичне значення комунікативної функції у повній мірі відповідає висновку М.М. Бахтіна про те, що «діалектика народилась з діалогу, щоб знов повернутися до діалогу на вищому рівні (діалогу особистостей)»[7:364], тобто діалогу на рівні двох свідомостей — автора і виконавця, кожна з яких має «ієрархічну природу буттійствования». Але, при моделюванні *смыслу* у процесі виконавського смислоутворення величезну роль відіграє поєднання аутокомунікативної і аутоаксіологічної функцій при об'єкт-суб'єктному відношенні, коли об'єктом, для свідомості виконавця стає «конструкт *смыслу*» (результат моделювання *смыслу*) цієї же свідомості. У цьому міститься як надзвичайна складність утворення об'єктивного (адекватного, істинного) *смыслу*, так і потенційна множинність «*смыслових інтенцій*», носієм яких є *зміст* музичного твору.

Прикладом тенденції «розширення вектору застосування» поняття *смысл* у музикознавстві є ноогенетичний підхід до проблеми, тобто «у єдиному просторі розумової смислоположної людської діяльності» [8:14], який постулює О. Самойленко. Дослідниця вважає, що для музикознавства визначення *смыслу* це, перш за все, «...проблема *семантичного вивчення* музичних феноменів (типів семантичного аналізу їх єдності): визначення «*великої*» (естетичної домінанти) і «*малої*» (специфічні внутрішньо композиційні *прийоми означення смыслових значень*) семантики музики» [там само] (курсив наш О. Л.). Даний підхід підкреслює два аспекти виявлення категорії *музичний смысл*. Перший — подання даної категорії у *широкому* культурологічному значенні, у якості «*великої*» естетичної домінанти, другий — у *вузькому*, як відображенні «*малої*» семантики музики, тобто об'єктуванні, втілених у специфічних внутрішньо-композиційних прийомах означення, *смыслових значень*. На нашу думку, визначення «*великої*» і «*малої*» семантики музики відповідає інтегральному характеру виконавського смислоутворення при *інтертекстуальному осягненні* музичного твору. При цьому, *велика семантика* стає своєрідним домінуючим центром, який стягує до себе множинну сутність *малої текстової семантики*. У цьому проявляється єдність цілісності *смыслової континуальності змісту* музичного твору і дискретної множинності *означення смыслових значень* нотного тексту. Все це збігається по-перше, з розумінням динаміки розвитку (діалектики) функціонального процесу смислоутворення, а по-друге, зі складною рівневою структурою даного процесу. Відтак, постає питання про співвідношення *смыслу* і *значення* елементів знакової системи нотного тексту у складній структурі виконавського смислоутворення.

В гуманітарній сфері, особливо у лінгвістичній семантиці, при характеристики змісту тексту, його семантики, сутнісним питанням є співвідношення понять *зміст*, *значення* і *смысл*. Під *смыслом* вербального тексту, навіть найменшої його одиниці, розуміється цілісний, адекватно *зрозумілий зміст висловлення*, але цей *зміст* не зводиться до *зна-*

чення його окремих одиниць і елементів, проте сам визначає ці значення. У музичному виконавстві складність процесу смислоутворення міститься у тому, що цей процес має декілька рівнів структурування від поверхневого до глибинного. На кожному рівні даного процесу *смысл* треба і виявити або «поновити», і відтворити, або «побудувати», у процесі звукової актуалізації знаково-змістовної функціональності різних елементів нотного тексту. Тому, процес музично-виконавського смислоутворення починається з визначення предметного *смыслу* нотного тексту у структурі: знак – значення – *смысл*, де у процесі розуміння з'ясується *смыслові значення* нотно-текстової синтактики. У зв'язку з класифікацією знаків у семіотично-семантичній системі музичного *тексту* (див.6), яке відбувалось з точки зору музично-виконавського мислення і практичного досвіду, ми виділили *знаково-номінальний*, *знаково-понятійний*, *музично-мовний* (=музично-звуковий) та *виконавсько-мовний/ речовий* (= «*висловленню*») рівні розуміння-смислоутворення. Ціль цього виділення міститься у виявленні в знакової системі нотного тексту *художньо-інтонаційного смыслу* музичного твору, який має виявлятися як на *музично-мовному* рівні інтонаційного смислоутворення при фразуванні окремих фрагментів музичного тексту, так і на *виконавсько-речовому*, континуальному рівні смислоутворення при актуалізації цілісної форми-композиції виконавського твору у процесі *виконавського мовлення* — «*висловлення*».

Для виконавця нотний текст у якості знакової системи, має як *об'єктивно-предметне*, тобто *реальне* — формально-композиційне *смыслові значення* (мотив, фраза, речення..), так і *потенційне* — *суб'єктивно-смыслоположне*, тобто *образно-смыслові значення*. Суб'єктивно-смыслоположне значення, завжди усвідомлюється виконавцем при почуттєвому охопленні яке відбувається при наявності необхідного для цього *досвіду особистісних переживань*, як свідомих так і *позасвідомих* (інтуїтивних). Ми поділяємо думку відомої української дослідниці теорії психоаналізу, філософа-естетика Лариси Тимофіївни Левчук, згідно якої «...існують ідеї, почуття, емоції, враження, цілком сформовані позасвідомим...» [9:63], в нашому контексті це *інтуїтивні переживання*, які формуються інтуїтивною свідомістю виконавця. У розумінні природи *інтуїтивних переживань* ми спираємось на висновки видатного швейцарського психоаналітика Карла Густава Юнга, який вважав, що по-перше, позасвідоме має два прошарки: поверхневий і глибинний, по-друге, що *особистісне позасвідоме* є вродженим і відноситься до глибинного прошарку, тобто до колективного позасвідомого і тому «не залежить від особистого досвіду, або особистих досягнень» [10:52], у нашому розумінні — практичного знання виконавця. У музичному виконавстві глибинні переживання проявляються як на нижчому фізіологічному рівні емоцій, так і на самому високому духовному рівні — рівні духовних традицій, які складались протягом століть, як на основі сакральних переживань священного Слова, Молитви, так і ментально-емоційних і екзистенціально-родових почуттів до Отця, Матері, Дитя, Любові, Народження, Життя, Смерті і т. ін.

Вище ми зазначали, що Г. Фреге, який зіткнувся з проблемою об'єктивності і суб'єктивності змісту мови, був вимушений ввести у теоретичний ужиток два паралельних терміна — значення і *смысл*. Зв'язок між нотним знаком і його *смысловим значенням* відповідає висновку Г. Фреге, який вважав, що «вірний зв'язок між знаком, його *смыслом* і значенням має бути таким, щоб знаку відповідав визначений *смысл*, а *смыслу*, у свою чергу, — визначене значення, у той час як одному значенню (одному предмету)

відповідає *не тільки один знак*» [1:4] (курсив наш О. Л.). Безумовно, це справедливо з точки зору формально-логічного підходу до звичайної мови, де при обчисленні *понять* з'ясовуються відношення між іменами, тобто знаками предметів їх значенням і смислом. Але, на нашу думку, це у деякій мірі збігається і з дискретною множинністю *означення слислових значень* нотного тексту. Також, для аналізу суб'єктивного змісту мови Фреге увів додаткове поняття — *уявлення*. Він вважав, що: «...значенням власного імені є сам предмет, який ми позначасмо цим ім'ям; *уявлення*, яке ми при цьому маємо, *повністю суб'єктивно*; поміж ним і значенням знаходиться смисл, який хоч і не настільки суб'єктивний, як уявлення, але усе ж таки не є і самим предметом» [там само]. Розвиваючи цю думку, можливо накреслити загальну структуру усвідомлення звичайно-мовного текстового вираження: *предмет* - ім'я (=знак) — значення — *смисл* — *уявлення*. Але, у музичному виконавстві кожний нотний знак має як предметно-понятійне (ключ, нота, альтерація, термін...) так і предметно-звукове (звуко-висотно-метричне...) *значення* і відповідний інтонаційний *смисл* (тоновий, тембровий, ладовий), *уявлення* якого формують інтегральні образно-значеннєві характеристики, тому висновок Фреге можливо прийняти лише частково. Отже, у зв'язку із цим розгорнута структура *усвідомлення* нотного тексту буде мати наступний вигляд: «*нотний знак* — *предметно-понятійне* значення — *предметно-звукове* значення — інтонаційно-образне уявлення — *понятійно-образний смисл*». У даному випадку ми маємо «понятійний смисл» нотного знаку, тобто елементарний предметний смисл який дорівнює його «звуковому значенню» і інтегральний «інтонаційний смисл» звукового знаку який має «образне значення». Звідси витікає, що специфікою музично-виконавського смислоутворення є не тільки *подвійна* значеннева сутність нотного тексту, але і *подвійна* понятійно-образна смислова сутність музичного (=звукового) тексту. Іншими словами нотні знаки усвідомлюються виконавцем не тільки у зв'язку з предметним—звуковим значенням нотних знаків, але, також у зв'язку зі смислом звукових знаків, тобто смисловим значенням, який міститься у інтонаційно-образному *способі даності* цього предметного значення. Цей факт музичної дійсності узгоджується з висновком Г.Фреге, який вважав, що «...знак мислиться не тільки у зв'язку з означаємим, яке можливо назвати *значенням знаку*, але також і у зв'язку з тим, що мені хотілось би назвати *смислом знаку*, який містить *спосіб даності* [означаємого]». [1,4] Отже, у виконавстві нотний текст характеризується *подвійною* значеннєвою сутністю: предметно-понятійною і інтонаційно-образною. Звідси, процес виконавського смислоутворення цілком уязлежнений від подвійної значеннєвої природи нотного тексту. До того ж, ми вважаємо, що зв'язок між знаком і його предметним значенням, яким у виконавстві є нота і її звукове значення, відповідає елементарному рівню *розуміння* нотного тексту. Але, коли ми розглядаємо вищий результативний рівень «музично-виконавського мислення» — рівень *смислоутворення*, то тут у процесі розуміння з'ясовується *смислове значення нотно-текстової синтактики*, коли «одному значенню (одному предмету) відповідає не тільки один знак», тобто *предметний смисл* нотного тексту утворюється *синтаксично* значимими різномасштабними нотно-текстовими фрагментами.

Найменший з нотно-текстових фрагментів, який має для виконавця не тільки об'єктивно визначений, з точки зору музичної синтактики, предметний смисл (мотив, фраза, речення, тема...), але і суб'єктивно визначене образно-смислове значення, ми будемо називати *смислоутворюючою «значеннєвою структурою»*. Іншими словами під

виділенням *смыслеобразующей значеннєвої структури нотного тексту* ми будемо розуміти таку структурно-композиційну звуко-текстову єдність, яка є утіленням музичної (конструктивно-образної) думки композитора і може бути виділена музичною думкою виконавця, як осмислена музично-мовна і уявно-образна єдність.

Отже, виходячи з вищенаведеного, рівень виділення *смыслеобразующих значеннєвих структур нотного тексту* у процесі «музично-виконавського мислення» ми визначаємо *поверхнево-семантичним* рівнем *інтертекстуального* виконавського смислоутворення. Він ґрунтується на об'єктивному *практичному знанні* не тільки знакової системи нотного тексту, але і морфологічних законів формо- і змісто-утворення тих чи інших елементів музичного тексту. На поверхнево-семантичному рівні виконавського *інтертекстуального* смислоутворення, «відтворення» об'єктивно-предметного смислу нотно-текстових значень відбувається при суб'єктивному усвідомленні його *вираження* в іншій емпіричній площині — інтонаційно-звукової системі виконавського тексту. Це говорить про те, що на цьому рівні процесу відбувається переведення синтаксичних значень нотного тексту у семантичні значення музичного тексту у структурі: нотний текст — інтертекстуальний семантично-значеннєвий смисл — музичний текст.

Формування/модельовання смислу на глибинно-семантичному рівні *виконавсько-смыслеобразующого* смислоутворення при досягненні глибинних пластів смислу (епохальних, стильових, жанрових) відбувається по принципу взаємозалежного подвійно-«хвильового» смислоутворчого напрямку, як «відцентрового» і «доцентрового» руху виконавської свідомості, коли у обох випадках центром цього руху є (цілісний, інтонаційно-образний) конструкт (модель) смислу. На даному рівні відбувається усвідомлення (виділення) *смысловий цілісності «смыслеобразующих значеннєвих структур»*. Структурно-композиційна цілісність даних *значеннєвих структур* утворюється при накладанні на конструктивно-логічне визначення структурних елементів музичної композиції емоційно-почуттєвого *уявлення*, яке умовно можливо назвати музично-виконавською «мовою почуттів». Це збігається з думками сучасного композитора і музикознавця В. В. Мартинова і музикознавця М. Ю. Севериної які вважають, що композиційна структура музичного твору не може не відображати внутрішнього світу людини і тому «виражає «щось», що «не можливо уявити без «мови почуттів» [11:138]. Тому безумовно, при утворенні композиційної єдності виконавських «смыслеобразующих значеннєвих структур», «мова почуттів» має конструктивне значення і стає способом почуттєво-інтонаційного сприйняття і вираження «емоційно-смысловий моделі» автора, яка зашифрована у композиційній структурі музичного твору.

У випадку «доцентрового» руху — від периферії до центру, периферією стає нотний текст і сформовані у процесі інтертекстуального смислоутворення *поверхнево-семантичні* музично-текстові уявлення, які актуалізують утілення у музичному тексті глибинно-семантичних — субзнаково-«морфологічних», гіпер-контекстуальних (контекст-культура) смислових *уявлень*. Це відбувається по принципу одночасного «розширення і згущення» смислових *уявлень*, як ідеальних конструктів при досягненні «великої текстової семантики», яка має відбиватися у образній цілісності «*значеннєвих структур*» виконавського музичного тексту.

У випадку «відцентрового» руху виконавської свідомості, інтертекстуальні *поверхнево-семантичні* музично-текстові *уявлення*, формуються на основі вже заданого смислу,

під впливом чітких стильових і жанрових культурних орієнтирів, як *екстратекстуальних* смислових значень композиторського тексту. Отже, виконавське утворення/модельовання смислу можливо уявити як постійний «хвилюобразний» процес при якому *інтертекстуальний* смисл є своєрідним *циркулятором*, який циркулює у системі смислоутворення і корегується екстратекстуальним смисловим значенням, яке привносить у текст свідомість композитора. До того ж, специфіка процесу виконавського смислоутворення, як «результативної складової субстанції розуміння», міститься у тому, що кожний елемент нотного тексту, як об'єкт виконавського розуміння – смислоутворення генетично пов'язан, як з «великою семантикою», тобто мета-смислами (епохи, національної культури) у їх широкому культурно логічному значенні, так і з «малою семантикою» — мікро-смислами, які є когнацією смислових значень нотно-звукового тексту. Якість виконавського виявлення мета-смислів залежить, в першу чергу, від практичного знання «інтонаційних словників», тобто глибинної інтонаційної семантики, яка зберігається у «протоінтонаціях» (за Медушевським) — узагальнених смислових інтенцій звуко-утворень різних епох, що є носіями відповідних етно-культурних «звуко-смислових явищ» (за Асаф'євим). Прикладом цього є виявлення, як свідомо-почуттєво, так і підсвідомо-інтуїтивно, смислових координат минулого у сучасному процесі формування інтонаційного смислу при актуалізації генетичних універсалій інтонаційного смислу різних смислових інтенцій минулого у сучасному виконавському музично-мовному процесі. А саме — смислових інтенцій «поліфонічних» (фуги у поліфонічних творах ХХ-ХХІ ст.); «сакральних» і «архаїко»-мелодичних (інтонації розспівів, дум, балад, елегій і т.ін.); «ренесансно-стильових» (середньовічних, класичних, романтичних, неокласичних), «ритуально-архаїко-метричних», або «реліктово-танцювальних» (за Кримським) і т.ін. Тобто, у композиційних структурах музичного (звукового) тексту виконавцю необхідно відчутти/зрозуміти і інтонаційно відтворити концептуально-інтроспективний смисл «часу». Найбільш наочно це реалізується при виявленні мета-смислів у текстах з яскраво вираженими *смисловими інтенціями минулого*. Наприклад, у творах таких композиторів як Лисенко, Хиндеміт, Стравінський, Шостакович, Сільвестров, Станкович, Скорик та ін. Але, виконавське виявлення мета-смислів, як цілісних «інтонаційних конструктів» передбачає не тільки розуміння смислових значень композиційної структури музичного тексту, але і авторської «смислової моделі» співбуття, яка є вираженням внутрішнього світу композитора. Отже, *значеннєві структури музичного тексту* це також інтонаційно-образні значення авторської «смислової моделі», що почуттєво схоплюються виконавцем. Практично це відбувається завдяки виділенню виконавських «смислоутворюючих значеннєвих структур», підґрунтям яких є почуттєве уявлення, яке формує інтонаційно-образне уявлення і стає у виконавсько-мовному процесі «мовою почуттів», ключем до відтворення «моделі» інтегрального авторсько-виконавського музично-художнього смислу.

Отже, у підсумку вищевикладеного, зазначемо, що у самому загальному вигляді, тобто у виді теоретичної абстракції, рівнева структура функціональної системи музично-виконавського смислоутворення складається зі слідуючих рівнів — фонологічного, *інтертекстуального, екстратекстуального і континуально-текстуального*. Але, у розгорнутому діахронічному вигляді рівні виконавського модельовання смислу нотно-звукового тексту, у діалектично пов'язаних процесах «розуміння-смислоутворення», можливо представити як просування від фонологічного уявлення *поверхнево-синтаксичного*

значеннєвого рiвня нотного тексту через поверхнево-семантичнi i глибинно-семантичнi уявлення iнтонaцiйного рiвня авторсько-виконавського тексту до почуттєво-смыслового i емоцiйно-семантичного континуального рiвня узагальнених конструктивно-логiчних i емоцiйно-почуттєвих уявлень виконавського тексту. Континуальний рiвень смыслоутворення, як рiвень узагальнених уявлень, який вiдповiдає виконавсько-речовому рiвню семiотично-семантичної органiзацiї знакової системи музичного тексту, є детермінантою «виконавського мовлення» у процесi актуалiзацiї цiлiсної форми-композицiї музичного твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фреге Готтлоб Значение и смысл / Готтлоб Фреге [електронний ресурс]: Режим доступа: <http://philosophi.ru/library/frege/02.html>
2. Мельчук И.А. Опыт теории лингвистических моделей. Семантика, синтаксис/ И.А. Мельчук [Ответственный редактор А.А.Холодович] — М.: Школа «Языки русской культуры», 1999.—346с. [електронний ресурс]: Режим доступа: <http://www.tvitrx.com/298469/>
3. Сюта Б. Константні моделі в процесі музичного смыслоутворення./ Богдан Сюта// Теоретичні та практичні аспекти музичного смыслоутворення: Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського: [Зб. ст.] – К., 2006.-Вип. 60. –С.69-77
4. Лисенко О.Системно-категорiальний дискурс музичного виконавства./Ольга Всеволодiвна Лисенко//Виконавське музикознавство: стильові парадигми композиторської творчості та музично-виконавської інтерпретації, актуальні проблеми музичної педагогiки: Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського: [Зб. ст.] – К., 2013.-Вип. 107. – С.7-17
5. Шаповалова Л. Смысл как категория ценностной семантики музыки/Л.Шаповалова // Теоретичні та практичні аспекти музичного смыслоутворення: Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського: [Зб. ст.] – К., 2006.-Вип. 60. – С.17-25
6. Лисенко О. Гносеологiчні питання музично-виконавської практики у аспекті системи музичного смыслоутворення./Ольга Всеволодiвна Лисенко//Теоретичні та практичні аспекти музичного смыслоутворення: Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського: [Зб. ст.] – К., 2006.-Вип. 60. – С.189-195
7. Бахтин. М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин/ [Сост.С.Г.Бочаров; Текст подгот. Г.С.Беонштейн и Л.В.Дерюгина; Примеч. С.С.Аверинцева] – М.: Искусство, 1979.– 424с.
8. Самойленко О. Музыка в процессе ноогенезиса/ О.Самойленко// Теоретичні та практичні аспекти музичного смыслоутворення: Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського: [Зб. ст.] – К., 2006.-Вип. 60. –С.8-17
9. Левчук Л.Т. Психоанализ: от бессознательного к усталости от сознания/ Лариса Тимофеевна Левчук.— К.:Вища школа,1989.—183с.
10. Юнг К.Г. Алхимия снов: [англ. пер. з англ. СЕМЕРЫ].—СПб.: Ю50 Тимошка,1997.—352с.
11. Северинова М. Ю. Архетипи культури у проєкції творчості сучасних українських композиторів: [Монографія]/ М.Ю. Северинова.— К.:НАКККиМ, 2013.— 300с.

Стаття надійшла до редакції 09.09.14

О. Лысенко, канд. искусствоведения, профессор
Национальная музыкальная академия Украины, Киев

СМЫСЛООБРАЗОВАНИЕ В ДИСКУРСЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО МУЗЫКАЛЬНО-РЕЧЕВОГО ПРОЦЕССА

Статья посвящена рассмотрению проблемы смыслообразования в музыкальном исполнительстве. Выявление характерных особенностей образования смысла, которое происходит в процессе понимания нотного текста, осуществляется с использованием методики системно-функционального анализа.

Ключевые слова: смыслообразование, понимание, знак, значение, смысл, текст, семантика.

Lysenko O, PhD, associate professor
National Musical Academy of Ukraine, Kyiv

THE PROBLEM OF SENSE MAKING IN MUSICAL PERFORMANCE

The article deals with analysis of the problem of sense making in musical performance. The identification of the characteristic specifics of sense making in the process of understanding of the note text is realized with use of the system-functional analysis method.

Key words: sense making, understanding, sign, meaning, sense, text, semantics.

УДК.792.8

Е. Коваленко, м.н.с.

ИИФЭ им. М.Т.Рыльского НАН Украины, Киев

ТВОРЧЕСКАЯ ИНДИВИДУАЛЬНОСТЬ ТАНЦОВЩИКА И ПЕДАГОГА. ПАМЯТИ НАРОДНОГО АРТИСТА УКРАИНЫ НИКОЛАЯ ПРЯДЧЕНКО

Статья посвящена выдающемуся танцовщику и педагогу, народному артисту Украины Н.Д.Прядченко. Почти 30 лет он был ведущим солистом Киевского театра оперы и балета им. Т.Г.Шевченко (ныне Национальная опера Украины). Статья содержит факты из биографии артиста, анализ созданных им образов. Автор делится своими личными впечатлениями о работе с Н.Прядченко, раскрывает особенности его педагогических методов.

Ключевые слова: балет, классический балет, Национальная опера, украинский балет, хореография, Н.Прядченко.

Смерть артиста – трагический рубеж, который обязывает подвести итоги его свершений. Речь пойдёт о народном артисте Украины, выдающемся танцовщике, а впо-

© Е. Коваленко, 2014

следствии педагоге-репетиторе Национальной оперы Николае Даниловиче Прядченко. С именем Н.Прядченко связана целая эпоха в украинском балете: почти 3 десятилетия он танцевал на сцене Киевского театра оперы и балета им. Т.Г.Шевченко (ныне – Национальная опера), а потом до последнего дня своей жизни работал в этом же театре в качестве репетитора, передавая свой опыт молодым танцорам. Служение искусству было смыслом жизни этого замечательного артиста.

Главный балетмейстер Национальной оперы В.Яременко, выступая с речью на юбилейном вечере Н.Прядченко, сказал: «Прядченко живёт театром, Прядченко живёт в театре!» Действительно, большую часть времени ведущий солист балета, а впоследствии педагог Николай Прядченко проводил в стенах Национальной оперы. Его день, как и у всех артистов балета, начинался с обязательного урока, потом репетиции – индивидуальные, постановочные или подготовка текущего репертуара, спектакли (артист танцевал очень много). Позже добавились ещё занятия с учениками – артист поначалу совмещал исполнительскую деятельность с преподаванием. Став педагогом-репетитором, Н.Прядченко также был занят с утра до вечера, поэтому фраза В.Ярёменко имела не фигуральный, а вполне конкретный смысл.

Н.Прядченко пришёл в балет случайно. Он родился в с. Винницкие ставы Киевской области в семье колхозника, где даже не слышали слова «хореография». Соседи посоветовали матери отвезти сына в Киев «учиться на артиста», т.к. мальчик выделялся своей подвижностью, гибкостью и природным артистизмом (в дополнение ко всему Коля хорошо пел). На вступительных экзаменах в Киевское государственное хореографическое училище он очень понравился комиссии и был принят. Педагогами Н.Прядченко были В.П.Ефремова – прекрасный методист, ученица А.Я.Вагановой, и В.А.Денисенко – представитель лучших традиций московской балетной школы. В классе В.А.Денисенко Н.Прядченко занимался долгое время, уже будучи артистом Киевского театра оперы и балета им. Т.Г.Шевченко, куда он был зачислен после окончания училища в 1968 г.

Первые два года молодой артист танцевал в кордебалете, однако у него было большое желание исполнять сольные партии, и поэтому он занимался дополнительно, чтобы повысить свой профессиональный уровень. В рамках смотра молодёжи Н.Прядченко станцевал партию Перелесника в балете М.Скорульского «Лесная песня», которую с ним подготовил замечательный артист, обладатель Приза Вацлава Нижинского, В.Парсегов. Дебют Н.Прядченко был очень удачным, и после этого ему стали давать сольные и ведущие партии.

Большую роль в становлении Н.Прядченко сыграла работа с В.И.Кругловым – ведущим танцовщиком и репетитором театра, который раскрывал перед ним секреты мастерства сольного и дуэтного танца. Н.Прядченко был партнёром всех ведущих балерин: Е.Потаповой, И.Лукашёвой, А.Гавриленко, Т.Таякиной, Л.Сморгачёвой, Р.Хилько, Н.Семизоровой, А.Кушнерёвой, Л.Данченко, И.Задаянной, Е.Филиппьевой, Е.Горбач и других. В 1977 г. Н.Прядченко вместе со своей партнёршей Н.Семизоровой представляли Киевский театр оперы и балета им. Т.Г.Шевченко на III Международном конкурсе артистов балета в Москве. Их выступление было очень успешным: Н.Семизорова завоевала золотую медаль, Н.Прядченко – бронзовую. После конкурса Н.Семизорова перешла работать в Большой театр, где её репетитором стала знаменитая Галина Уланова. Н.Прядченко тоже получил такое предложение, однако предпочёл вернуться в Киев: на

то время у него уже был большой репертуар. По своему амплуа Н.Прядченко был танцовщиком лирико-романтического плана, настоящим балетным премьером – исполнителем всех главных партий в спектаклях классического репертуара. Это принц Зигфрид в «Лебедином озере», принц Дезире в «Спящей красавице», Принц в «Щелкунчике» (все – муз. П.И.Чайковского), граф Альберт в «Жизели» (А.Адана), Джеймс в «Сильфиде» (Х.Левенхольда), Базиль в «Дон Кихоте», Люсьен в «Пахите», Солор в «Баядерке» (все – Л.Минкуса) и много других. Балетмейстеры часто занимали талантливого артиста в новых постановках, создавали для него спектакли.

Большое значение в формировании творческой индивидуальности Н.Прядченко сыграла спектакли А.Шекеры. Так партию Ромео артист танцевал до конца своей сценической карьеры (а ушёл на пенсию Н.Прядченко в возрасте 46 лет). Здесь он достигал предельного слияния с образом (общепотребительное понятие «реинкарнация» в данном случае было бы неточным): исполнение было проникнуто такой романтикой и непосредственностью, что зрители верили юному Ромео, забывая, что перед ними зрелый мастер. Состояние полётности, передающее влюблённость героя, импульсивность в драматических и трагических сценах спектакля сделали образ Ромео в исполнении Н.Прядченко незабываемым. Но эта видимая лёгкость исполнения стоила артисту очень больших усилий: он полностью отдавался исполняемой роли. Во время спектакля он всегда был сосредоточенным, ни с кем не разговаривал, очень долго готовился: гримировался, потом делал специальную гимнастику на растяжку, потом – классический экзерсис у станка, маленькие прыжки, и лишь только после этого шёл одеваться и выходил на сцену. После тяжёлого спектакля Н.Прядченко редко пропускал утренний класс: в крайнем случае мог раньше уйти с урока. Занимаясь регулярно, артист всегда был в прекрасной форме, и ему поручали много ведущих партий. Н.Прядченко много раз приходилось танцевать спектакль по замене. Сам Николай Данилович очень редко брал больничный, хотя проблемы со здоровьем у него, по-видимому, были, как и у всех людей. Одной из главных черт его характера была ответственность: он не мог подвести коллектив, и, к тому же, лишний раз выйти на сцену было для него радостью.

Н.Прядченко был очень требовательным к себе и поэтому очень переживал, если что-то получилось не так хорошо, как хотелось бы. Он не был сторонником того, чтобы артисты выходили на сцену неподготовленными и приобретали сценический опыт, тренируясь на глазах у зрителей. Свою точку зрения даже высказывал в некоторых интервью. Обладая исключительной музыкальностью, Н.Прядченко считал, что концертмейстеры и особенно балетные дирижёры должны быть более ответственными по отношению к своей работе: ведь от них в значительной мере зависит успех спектакля. Балетный дирижёр должен понимать специфику исполняемой хореографии и уметь помочь исполнителю, не нарушая при этом концепцию музыкального произведения. Это касается не только темпа, а и интонационных, динамических оттенков: ведь музыка – это душа танца. Н.Прядченко всё это очень хорошо понимал, он чувствовал музыку, и поэтому малейшая фальшь и расхождение с оркестром его очень сильно раздражали.

В балетах А.Шекеры музыка является одним из главных средств драматической выразительности. Балетмейстер стремился к созданию цельного художественного образа спектакля, применял на практике принцип сквозного развития действия и симфонической драматургии. А.Шекера увидел в Н.Прядченко не прост способного и тех-

ничного танцовщика, а мыслящего актёра, способного создавать интересные по своему драматизму образы. Кроме Ромео он танцевал Красса в балете «Спартак» на музыку А.Хачатуряна, Ферхада в «Легенде о любви» на музыку А.Меликова, Поэта в белом в балете «Прометей» на музыку Е.Станковича, Лелио в «Фантастической симфонии» на музыку Г.Берлиоза. Делая свою редакцию «Лебединого озера», А.Шекера также назначил на роль принца Зигфрида Н.Прядченко: он очень часто с большим успехом танцевал эту партию как на сцене родного театра, так и на гастролях. Образ Красса в балете «Спартак» на музыку А.Хачатуряна требует совсем иных выразительных средств, чем Ромео. Эта роль стала для Прядченко одной из самых любимых, хотя его сценическим амплуа всегда считались положительные образы. Н.Прядченко по-своему интерпретировал образ жестокого и властного военачальника. «Его Красс лишён самоуверенности. Наедине с совестью, которую он ещё не совсем потерял, он страдает, потому что его гордость патриция отступает перед достоинством Спартака. Ценой душевной раздвоенности взойшёл на Олимп победы римский консул в исполнении Прядченко», -- пишет И.Стебляно [1]. Артисту были близки психологически сложные образы, требующие осмысления, где характер героя представлен в развитии. Партии «одного состояния», как, например, Базиль в балете Л.Минкуса «Дон Кихот», его привлекали меньше, хотя он имел успех и в этой роли. Именно психологической сложностью был интересен образ мятущегося Поэта в белом в балете Е.Станковича «Прометей», который в своё время был поставлен в честь очередного юбилея Октябрьской революции, где представлена тема художника, глубоко переживающего крушение старого мира с его идеалами. Образ романтического Поэта в белом интересен своей трагичностью. „Там... маятник состояний героя качался в диаметрально противоположные стороны: от романтического поэта-лирика до революционера, и от него до белогвардейца, расстреливающего бывших соратников”, -- говорил Н.Прядченко [2]. Роль Поэта в белом стала одной из творческих удач артиста.

Хотя основным сценическим амплуа Н.Прядченко было лирико-романтическое, он с успехом исполнял и гротескные, юмористические партии. Например, очень ярким было выступление артиста в шуточном номере «Старый цирк» на музыку Ж.Оффенбаха, где его партнёршей была народная артистка Украины Л.Сморгачёва.

В «Чиполлино» К.Хачатуряна в постановке Г.Майорова Н.Прядченко исполнял роль графа Вишенки. Адажио из этого балета стало частью конкурсной программы Н.Прядченко и Н.Семизоровой на Московском международном конкурсе артистов балета, принесшем им награды и звания лауреатов. Позже, уже будучи педагогом, именно Н.Прядченко принимал участие в возобновлении спектакля «Чиполлино» на киевской сцене. Прежде чем приступить к работе, он сам выучил все партии по видеозаписи и требовал от артистов точности исполнения хореографического текста и мизансцен. Постановщик спектакля Г.Майоров очень высоко оценил работу репетитора по возобновлению балета. С тех пор Н.Прядченко был единственным репетитором спектакля «Чиполлино»: работал и с кордебалетом, и с солистами, и со всеми ведущими артистами, которые выступали в этом балете. Тогда он ещё сам танцевал на сцене Национальной оперы.

В последние годы сценической деятельности Н.Прядченко был так же востребован, как и в начале своей карьеры: он часто ездил на гастроли, танцевал премьеры спектаклей. Так в 1986 он станцевал Солора в «Баядерке» и Принца в «Щелкунчике» в постановке В.Ковтуна, в 90-х -- Красса при возобновлении балета «Спартак» (на премьерe

Н.Прядченко также был в числе первых исполнителей этой партии), Ферхада в «Легенде о любви» (оба – в постановке А.Шекеры).

Последним спектаклем Н.Прядченко стала «Фантастическая симфония» на музыку Г.Берлиоза. А.Шекера создал этот спектакль специально для него. Впоследствии Н.Прядченко говорил, что этот балет продлил его сценическую жизнь: работа над новой ролью открыла новые грани его индивидуальности. Балет «Фантастическая симфония» необычен по своей структуре: это не традиционная балетная драма, а философское повествование, рассказ о жизни и любви героя от лица его самого. В спектакле было много новаторских на тот момент режиссёрских приёмов. Очень выразительным получился монолог Лелио в сочетании с вдохновенной декламацией Богдана Ступки. Н.Прядченко говорил, что в балете «много переходов от реального к потустороннему. Эти внутренние перепады настроения Берлиоза – от безумия до сознания и обратно – просто изматывали меня. Нужно было перестроить внутреннее состояние и выразить это в движении, внутренне пойти за музыкой» [3]. Последний раз Н.Прядченко выступил перед зрителями именно в роли Лелио: он станцевал в концерте адажио из «Фантастической симфонии» с молодой солисткой балета Е.Горбач.

Уход на пенсию – драматический момент для артиста любого ранга, и Н.Прядченко не стал исключением, хотя он танцевал очень долго. У артиста была очень высокая требовательность к себе. Однажды на гастролях в Италии спектакль «Ромео и Джульетта» шёл в открытом театре Колизей. Днём, во время репетиции, погода была прекрасная, а к вечеру пошёл очень сильный дождь и на сцене образовались лужи. Речь шла даже об отмене спектакля. Однако зрители с нетерпением ждали, пока погода наладится: в этот вечер они с особым воодушевлением принимали киевских артистов, танцевавших в таких экстремальных условиях. Несмотря на всеобщую эйфорию, А.Шекера, заметив, что кто-то из артистов упростил некоторые технические трудности, говорил: «Как это так – скользко, а почему Прядченко не было скользко? А потому, что он – профессионал!» Сам Николай Данилович был очень грустным. «Как жаль, что погода помешала и не всё получилось: могло бы быть так красиво!»

Требовательность он перенёс и на репетиторскую работу. Н.Прядченко начал заниматься преподавательской деятельностью ещё будучи артистом балета: давал уроки, готовил партии с молодыми способными артистами, занимался с учениками хореографического училища. Он давал прекрасную классическую школу, носителем которой был и сам. Для манеры танца Н.Прядченко была характерна гармоничность линий, вытянутость ног, мягкость плие, что давало его прыжкам ощущение лёгкости. Одна очень важная особенность исполнительского стиля танцовщика – выразительность и законченность поз.

Когда Н.Прядченко вёл массовую репетицию какого-либо спектакля, он никогда не заканчивал её раньше времени, и этого времени ему всегда не хватало. Он не понимал, как можно повернуться и уйти, когда ещё что-то не доделано. Также выше его понимания было, как можно отказываться выйти на сцену даже в самой маленькой роли: в таких случаях он искренне обижался, т.к. считал, что все должны думать о качестве спектакля, а не о своих личных амбициях. Он придавал значение мельчайшим деталям постановки, добивался предельной музыкальности, синхронности исполнения. Для Н.Прядченко не существовало понятия «упростить» текст номера или «переделать» его на меньшее

число участников, когда по тем или иным причинам многие артисты отсутствовали. Это было связано как с особенностью его характера, честным отношением к своей работе, так и с его личностными особенностями.

Н.Прядченко был прекрасным танцовщиком – талантливым исполнителем, но никогда не становился постановщиком хореографии. Когда Николай Данилович давал класс для труппы, он всегда готовился к уроку очень ответственно: продумывал комбинации дома, и для него было трудно перестроиться и на ходу переделать комбинацию, если, например, в зале было мало места. Зато на сольных репетициях оказались востребованными и его фанатичное отношение к работе, и его профессионализм. Работа с солистами не требовала жёстких, принудительных методов, которые Николай Данилович не приветствовал, будучи по своей натуре человеком мягким, интеллигентным. Н.Прядченко работал с теми, кто говорил с ним на одном языке – на языке творчества. Он умел находить этих людей, и они находили его. С большой теплотой вспоминают о работе с Н.Прядченко народная артистка Украины А.Дорош и солист Национальной оперы (ныне – педагог-репетитор) М.Чепик. Артисты начали работать с Николаем Даниловичем как раз в тот момент, когда его танцевальная карьера подошла к концу. С тех пор эти замечательные артисты, приехавшие в Киев из Днепропетровска, где они были ведущей балетной парой, стали все свои спектакли готовить с Н.Прядченко.

Многие ученики Н.Прядченко танцуют на сценах лучших театров мира. Например, лауреаты международных конкурсов Иван Путров и Сергей Полунин долгое время танцевали на сцене Лондонского Королевского балета Ковент-Гарден, Я.Иваненко руководит балетной труппой в Германии, он ставит очень интересные современные спектакли. И.Путров, приезжая в Киев, всегда занимался с Николаем Даниловичем, разучивал с ним новые партии. Узнав о смерти любимого учителя, И.Путров был так расстроен, что хотел отменить свой спектакль, чтобы приехать на похороны. Вообще становление многих артистов связано с именем Н.Прядченко. Это и н.а. Украины Е.Кайгородов, и н.а. Украины М.Мотков, и з.а. Украины Н.Михеев, и з.а. Украины Г.Жало, и Ян Ваня – солист балета из Чехии, и много-много других. Н.Прядченко был прекрасным партнёром – мастером дуэтного танца. Несмотря на сравнительно небольшой рост и изящество своей фигуры, танцовщик обладал большой физической выносливостью и мог танцевать в паре со многими балеринами, среди которых были и очень высокие, справляясь со сложными поддержками и силовыми дуэтными элементами. В работе над адажио он придавал значение не только технике поддержки, но и её форме, линиям (ведь известно, что в адажио балерина и танцовщик должны составлять одно целое, партнёр должен продолжать позу балерины). Дуэты Н.Прядченко с Л.Сморгачёвой, Р.Хилько, И.Задаянной, А.Кушнерёвой были проникнуты одухотворённостью, артистизмом, это был настоящий диалог чувств героев. Н. Прядченко прекрасно владел приёмами дуэтного танца, которые передавал своим ученикам. Поэтому многие балерины считают его своим педагогом. Это А.Дорош, Т.Боровик, Е.Филиппьева, Т.Голякова, О.Кифяк, К.Шишпор, Е.Козаченко, Е.Алаева и др. Вообще вряд ли найдётся в Национальной опере артист, который бы ни разу не столкнулся в репетиционной работе с Н.Прядченко.

Мне также пришлось много раз репетировать с Николаем Даниловичем. Это Магнолия, графини Вишни в «Чиполлино», Рок в «Кармен», восточный в «Щелкунчике» а также участие в массовых сценах. В репетиторской работе для него не существовало

мелочей. Например, когда на восточный танец в «Щелкунчике» был назначен Ян Ваня, с которым Н.Прядченко готовил все партии, мы репетировали с ним задолго до премьеры, в том числе и в день спектакля, и не только сам номер (текст которого Николай Данилович очень хорошо знал), но и общий танец. Точно так же, работая с солистами в «Кариен-сюите», он придавал большое значение сцене корриды: этот небольшой динамичный дуэт Эскамильи и Рока очень важен, т.к. это смысловая кульминация всего спектакля, и Николай Данилович добивался того, чтобы жёсткая и экспрессивная хореография А.Алонсо выглядела гармонично. Репетиции с Прядченко были для меня очень ценными. Он относился к той категории педагогов, которые, делают конкретные замечания, зная механику движения.

Конечно в своей репетиторской работе Н.Прядченко ставил своей целью не только совершенствование техники исполнения. Он задумывался и над более серьёзными вопросами, что привело его к осознанию необходимости дополнительного образования. Он окончил Московский ГИТИС им. А.В.Луначарского. Темой своей дипломной работы Н.Прядченко выбрал совершенствование мастерства молодого актёра с учётом его индивидуальности. Именно этим он и занимался последние годы своей жизни. Н.Прядченко, обучая других, и сам никогда не переставал учиться. Это проявлялось в его отношении к хореографии новых спектаклей, которые ставились в театре, и в которых ему приходилось быть репетитором. Видя профессионализм Н.Прядченко, ему доверяли не только классический, но и современный репертуар. Он работал с солистами в балетах «Венский вальс», «Даниэлла» (постановка А.Рахвишвили, «Грек Зорба» (постановка Л.Мясина), «Мастер и Маргарита» (постановка Д.Авдыша) и др. Н.Прядченко готовил со своими учениками не только партии, которые когда-то танцевал сам, но и неизвестные ему по стилистике. Например, солист балета Ян Ваня, придя в театр, сначала зарекомендовал себя как классический танцовщик-премьер, исполняя роли традиционных балетных принцев. Когда же он станцевал партию Воланда в балете «Мастер и Маргарита», которую подготовил с ним Николая Данилович, его дебют был настолько удачным, что всем стало ясно, что амплуа этого артиста не ограничивается лишь чисто классическими ролями. Сейчас в репертуаре Я.Вани наряду с ведущими партиями (Зигфрид в «Лебедином озере», Дезире в «Спящей красавице», Принц в «Щелкунчике», Альберт в «Жизели» и др.) появились и характерные образы (Ганс в «Жизели», Ротбар в «Лебедином озере», Манолиос в «Греке Зорбе», Бирбанто в «Корсаре»), которые он танцует с большим успехом. Вообще Н.Прядченко умел раскрыть индивидуальность каждого своего ученика, но всех их объединяет владение техникой классического танца, чистота и стабильность исполнения, а также внутренняя наполненность, одухотворённость танца.

В спектакле «Корсар», посвящённом 60-летию Н.Прядченко, все ведущие и сольные партии исполняли его ученики: А.Дорош (Медора), М.Чепик (Конрад), Е.Лагунов (Раб), М.Ковтун (Ланкидем), Т.Лёзова (Гюльнара), Я.Ваня (Бирбанто) и другие. Спектакль был на редкость гармоничным, потому что все эти артисты создали интересные хореографические образы и блистали своей виртуозностью. В тот вечер Николай Данилович был счастлив. Он никогда не работал исключительно ради славы. Он говорил в одном из интервью: «Истерическая жажда славы – явление скорее исключительное, нежели нормальное. Балет – это труд и душа, а не каторга и цель» [2]. Однако цветы и аплодисменты были ему приятны: закончив сценическую деятельность, в душе Н.Прядченко всё равно

оставался артистом, а педагогическая работа помогала ему выразить себя через своих учеников. Поэтому он посвящал работе все свои силы, забывая даже о своём здоровье.

В воскресенье вечером 18 мая 2014 г. Н.Прядченко как обычно был в зале на своём месте для репетиторов и смотрел спектакль «Мастер и Маргарита»: он работал с солистами и поэтому должен был проконтролировать, чтобы всё прошло, как нужно... А в понедельник его уже не стало. Артиста проводили в последний путь аплодисментами...

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Стеблянко І. Своім життям до себе дорівнятись... // Театрально-концертний Київ. -- №19, 1989 р.
2. Тарасенко Л. Искусство быть партнёром // День. -- №117-118 пятница-суббота, 8-9 июля 2011 г.
3. Ткаченко Л. Танцы на кончиках пальцев // Известия в Украине – 10.06.2011

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

Коваленко Є.І., м.н.с.

ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, Київ

ТВОРЧА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ТАНЦІВНИКА І ПЕДАГОГА. ПАМ'ЯТІ НАРОДНОГО АРТИСТА УКРАЇНИ МИКОЛИ ПРЯДЧЕНКА

Стаття присвячена видатному танцівникові та педагогу, народному артистові України М.Д.Прядченку. Майже 30 років він був провідним танцівником Київського театру опери та балету ім. Т.Г.Шевченка (нині Національна опера України). Стаття містить факти з біографії артиста, аналіз створених ним образів. Авторка ділиться своїми особистими враженнями про роботу з М.Прядченком, висвітлює особливості його педагогічних методів.

Ключові слова: балет, класичний балет, Національна опера, український балет, хореографія, М.Прядченко.

Kovalenko Y.I., J.R.

M.Rylski Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology, Kyiv

THE CREATIVE INDIVIDUALITY OF DANCER AND TEACHER. IN MEMORIAM OF THE PEOPLE'S ARTIST OF UKRAINE MYKOLA PRYADCHENKO

This article is dedicated to great dancer and ballet teacher, People's Artist of Ukraine N.D.Pryadchenko. For nearly 30 years he was a soloist of Taras Shevchenko Kiev Opera and Ballet Theatre (now the National Opera of Ukraine). This article contains facts from the biography of the artist, analyses images he created. The author shares her personal experience of working with N.Pryadchenko and reveals features of his pedagogic methods.

Keywords: ballet, classical ballet, the National Opera, Ukrainian ballet, choreography, N.Pryadchenko.

ОПОЗИЦІЯ МОЛОДИЙ – СТАРИЙ У КУЛЬТУРНИХ СЦЕНАРІЯХ (на матеріалі українських народних прислів'їв і приказок)

У статті розглянуто культурно специфічну опозицію МОЛОДИЙ – СТАРИЙ і досліджено вилучені з українських народних паремій соціальні стереотипи, культурні сценарії та скрипти, притаманні членам цього протиставлення.

Ключові слова: *бінарна опозиція, соціальні стереотипи, культурні скрипти, культурні сценарії, паремії, амбівалентність.*

В останні десятиліття активно розвивається один із сучасних напрямів мовознавства – когнітивна лінгвістика. У центрі уваги цього напрямку знаходяться передусім питання концептуалізації та категоризації, сценаріїв і сцен, а також культурних скриптів. Когнітивна лінгвістика надає змогу по-новому підійти до вивчення когнітивних моделей у свідомості мовців. Дослідження опозиції МОЛОДИЙ – СТАРИЙ і пов'язаних із нею у свідомості носіїв української мови і культури ідеальних моделей є надзвичайно актуальним.

У межах когнітивної лінгвістики та етнолінгвістики предметом досліджень провідних мовознавців ставали такі когнітивні явища, як стереотипи (Є. Бартмінський [1; 2]; С. Небжеговська-Бартмінська [3]); культурні концепти, сценарії та скрипти (А. Вежицька [4; 5; 6]. Згідно з визначенням А. Вежицької «Культурні скрипти – це загальновідомі, беззаперечні думки про те, що добре і що погано і що можна і чого не можна – думки, які відображаються в мові і тому представляють певні об'єктивні факти, доступні для наукового вивчення» [6: 6].

Культурні скрипти, відображені у пареміях, – це фіксація норм, приписів та стандартів, які існують у свідомості носіїв певної мови і культури. Як зазначає Є. Бартмінський, «прислів'я та приказки, як мінімальні відтворювані тексти-кліше, моделюють певну повторювану ситуацію. Про когось можна судити відповідно до моделі: “Х є такий, що до нього можна віднести [певне] прислів'я”» [7: 16].

Як зауважує М. Пазяк, одним із основних композиційних прийомів побудови прислів'їв є контраст, а такими контрастами «... у людському житті виступають молодість і старість, здоров'я і хвороби, праця й ледарство тощо» [8: 12].

Ці контрасти у паремійних текстах є відображенням явища опозиції у культурі. Дослідники бінарних опозицій В'яч.Вс. Іванов і В.М. Топоров виокремили ключові опозиції, притаманні архаїчній слов'янській культурі, серед яких зафіксовано і протиставлення СТАРИЙ – МОЛОДШИЙ [9: 64].

Метою нашого дослідження є експлікувати з українських прислів'їв і приказок культурні норми, стереотипи, скрипти та сценарії, які характеризують молодих і старих людей. Джерельною базою для аналізу стали паремії, зібрані у книзі С. Мишанича та М. Пазяка «Українські прислів'я та приказки» [8]. Нами були відібрані прислів'я і приказ-

ки, які відображають опозицію МОЛОДИЙ – СТАРИЙ. Зібрані паремії були поділені на певні групи, відповідно до того, які культурні скрипти та стереотипи у них зафіксовані: пов'язані зі сприйняттям часу, красою, хворобами, смертю, лінощами, марнотратством, нормами моралі, нормами поведінки, немічністю, досвідченістю / недосвідченістю, інтелектом, хитрістю, силою, запальністю, безтурботністю, гнучкістю / впертістю, самотністю, фізіологічними аспектами тощо.

У народних прислів'ях «Молодість пішла – не попрощалася, старість прийшла не привіталася» [8: 207]; «Незчувся, коли й постарівся» [8: 210] зафіксовано уявлення людей про швидкоплинність часу. У наступних пареміях: «Молодість летить вільною пташкою, а старість лазить черепашкою» [8: 207]; «Для старого більша година, як для молодого ціла днина» [8: 208]; «Три дні до смерті, та ніяк не доживеш» [8: 211] представлено різне сприйняття часу у різні вікові періоди (для молодих людей час минає швидко, а для старих – повільно).

Опозиція МОЛОДОСТІ – СТАРОСТІ у цьому випадку втілюється у таких протиставлених ознаках: у молодому віці люди безтурботні, роблять усе швидко, а у старшому – усе роблять повільно, більше часу проводять у роздумах. Образ птаха представлений також у прислів'ї «Птицею чоловік через молодість перелетить, а через життя іде орачем» [8: 207]. Тут молодості приписуються безтурботність, швидкоплинність, а подальшому дорослому життю і старості – важка праця.

У ряді прислів'їв зафіксовано культурні сценарії, пов'язані із естетичним аспектом, а саме, із зовнішньою вродою. Так, у паремії «Як була я молода, то була і врода, а тепер на виду – то й в дзеркалі не найду» [8: 207] зафіксовано норму краси для людей різного віку (люди у молодому віці повинні бути вродливими, а зі старістю вони втрачають цю рису, краса не є типовою характеристикою старої людини). Незворотність приходу старості та втрати краси відображено у наступному прислів'ї: «Рожа червона, та й та блідне» [8: 208].

У деяких прислів'ях вказано таку негативну ознаку старості, як схильність до хвороб. Вони фіксують факт, що у похилому віці люди мають слабше здоров'я, часто хворіють: «Старість іде і хвороби веде» [8: 210]; «Старість – не радість, горб – не користь» [8: 210]; «Старість не прийде з добром: коли не з кашлем, то з горбом» [8: 210]; «Зігнувся в три погібелі» [8: 211]. Наступна паремія «Старий не той, що багато літ має, а той, хто здоров'я шукає» [8: 209] засвідчує, що у народі старість перш за все пов'язується із неміччю, хворобами, а не з категорією віку. Паремія «Молодий може вмерти, а старий мусить» [8: 208] вказує на те, що смерть у похилому віці є нормою, а у юному – ні, проте припускається. Про близький зв'язок старості із смертю у іронічному характері вказано у прислів'ї «Ненадовго старий жениться» [8: 209].

Ряд народних прислів'їв містять приписи, адресовані молодим людям, – бути працюючими, не лінуватися, оскільки це все відобразиться згодом у старості: «Молодість лінива – то старість плачлива» [8: 207]. Причинно-наслідковий зв'язок між тим, що робиш за молодості і тим, що отримуєш у старості, зафіксований і у наступній паремії: «Яка молодість, така й старість» [8: 208].

У пареміях «Не розкошуй замолоду, бо на старість будеш бідувати» [8: 208]; «Треба змолоду кості гризти, аби на старість м'ясо їсти» [8: 208]; «Хто змолоду балує, то під старість старцює» [8: 208] засуджується марнотратство у молодому віці.

У наступній групі прислів'їв піддається осуду відступ від моралі: «Болять старі кості за гріхи молодості» [8: 208]; «Розпутне життя в молодості приносить хворобу на старості» [8: 208]. Культурні сценарії, відображені у них, застерігають від гріховності та розпутності у молоді роки, вказують, що це – погано. Паремія «У старого жінка молода – велика біда» [8: 210] конкретизує культурний скрипт, відповідно до якого старі чоловіки не повинні одружуватися з молодими жінками, така поведінка не прийнятна, у суспільстві не схвалювалася велика різниця у віці серед подружніх пар.

Прислів'я «Що в молодості навчиш, то на старості як знайдеш» [8: 207] та «Слухай, слухай та на вус мотай, а під старість як знахідка буде» [8: 210] містять приписи, згідно з якими, щоби бути мудрим у старості, слід навчатися у молодості.

У групі паремій вказано на факт, що для молодих і старих характерні різні норми поведінки: «Що вільно молодому, не вільно старому» [8: 207]; «Старий хоче спати, а молодий гуляти» [8: 209]; «Старому подушечки, а молодому іграшечки» [8: 210]; «Старому піч, як малому колиска» [8: 210]. У цих прислів'ях відображено соціальні стереотипи, згідно з якими для старших людей притаманним є бажання спокою, а для молодих – потяг до розваг.

У пареміях протиставляються такі негативні стереотипні риси, притаманні молодим та старим людям, як недосвідченість для молодості та немічність для старості: «Якби молодість знала, а старість могла» [8: 207]; «Дай, боже, старим очі, а молодим розум» [8: 208]. У прислів'ї «Старому та хворому годи завше, як малому» [8: 210] старий прирівнюється до хворої людини або до дитини. У такий спосіб ця паремія конкретизує ознаку, притаманну для людей похилого віку, – немічність і фіксує норму, згідно з якою молоді повинні допомагати людям цих категорій.

Наступна група паремій містить культурні сценарії, пов'язані із усвідомленням старості як досвіду, інтелекту: «Слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся, й свого не загубиш» [8: 209]; «Старе скаже на глум, а ти бери на ум» [8: 209]; «Старий ворон пусто не кряче» [8: 209]; «Старий говорить, говорить, та й напавду виходить» [8: 209]; «Де старий спотикнеться, там нехай молодий добре напнеться» [8: 208]; «Старі крутяться, а молоді учаться» [8: 209]; «Ліпша старого рада, як молодого робота» [8: 210]; «Чого чорт мудрий?» – «Бо старий!» [8: 210]. У них зафіксовано норму для молодих людей – слухати старших, навчатися від них мудрості, вчитися на їхніх помилках.

У наступній парі народних прислів'їв характерною рисою старої людини є хитрість: «Старий кіт, а масло любить» [8: 209]; «Старого горобця на полову не зловиш» [8: 210].

У ряді прислів'їв відображено культурні стереотипи, які вказують на зневажливе ставлення до старих людей: «Молодий кінь до бою, а старий до гною» [8: 208]; «Нове ситечко на кілочку, а як пристариться, садять квочку» [8: 208]; «Нове ситечко на кілочку, а як зістаріється, то й під лаву» [8: 210]; «На свіжий цвіток і бджола сідає, а зів'ялий обминає» [8: 208].

Наступні прислів'я містять імпліцитні приписи: провести молоді роки достойно, щасливо, вказують на незворотність часу: «Золотий час – юнацькі літа» [8: 207]; «Двічі молодим не бути» [8: 207]. «Усе нам може вернутися, лиш молодість ніколи» [8: 207].

Ряд паремій відображає культурні скрипти, в яких протиставлено такі позитивні ознаки: старість як мудрість, гідність і молодість як краса, сила: «Чим старіший, тим мудріший, чим молодіший, тим дорожчий» [8: 210]; «Шукай правди у старих, а сили у молодих» [8: 210]; «Що красніше, то смачніше, що старее, то гіднее» [8: 210].

Фольклорні матеріали вказують на такі типові для молодих людей риси характеру, як запальність, нестримність, гарячий норов. Це зафіксовано, наприклад, у прислів'ях: «Молоде пиво шумить» [8: 208]; «Молода кров кипить» [8: 208]; «Молодого кров гріє» [8: 208].

Наступна група паремій фіксує нормативну ознаку, притаманну молоді, – безтурботність, необмежена віра в свої сили, юнацький оптимізм: «Легкий і гріх на молодих плечах» [8: 208]; «Що за холод, як козак молод?» [8: 207]; «Молодий все перебуде» [8: 208]. У прислів'ї «Нехай гуляє молодь, більш копи лиха не наробить» [8: 208] вказано на по-благливе ставлення до молодих людей та їх розваг. Втілений тут культурний скрипт надає молодим людям дозвіл гуляти, веселитися, оскільки це стереотипна риса для їхнього віку.

У групі народних прислів'їв зафіксовано характерні для молодих людей риси – незнання, недосвідченість, незрілість, на які вказано у наступних прикладах: «Молоде – дурне» [8: 207]; «Хто не був молодим, той не був і дурним» [8: 207]; «Молодість і мудрість не сідають на одні стільці» [8: 207]; «Не можна покласти стару голову на молоді плечі» [8: 208]; «Молодий та зелений, як гарбуз у спасівку» [8: 208]. Такі ознаки у суспільстві вважаються нормальними для людей цього віку.

У матеріалах народної творчості зафіксовано відхід від стандартної норми, коли молодим людям приписуються мудрість, інтелект: «Інший молод роками, та старий ділами» [8: 208]; «Молоде орля, та вище старого літає» [8: 208]; «Хоч молодий роками, та старий розумом» [8: 208]; «Хоч молодий, та ранній» [8: 208].

У ряді паремій зафіксовано норми, згідно з якими характер людини, її натуру слід формувати за молодості, оскільки у цьому віці вона піддається впливу: «З молодого, як з воску, що хоч, то виліпиш» [8: 207]; «Нагинай гілляку, доки молода» [8: 208]; «Молоде на всі сторони гнеться» [8: 208]; «На молодості, як на білим папері, що хочеш, те й запишеш» [8: 207]. У прикладах вжито метафори *чистого аркуша, воску, молоді гілки*, які вказують на характерні для молодих риси (гнучкість, податливість). У корелятивних прислів'ях для характеристики старих конкретизовано те, що у похилому віці людям притаманні такі риси, як впертість, ригідність, жорсткий сформований характер, який уже не піддається змінам: «Старого вчити – що мертвого лічити» [8: 210]; «Старого дєрева не випрямиш» [8: 210]; «Пізно старого kota учить гопки» [8: 209].

У наступній групі прислів'їв зафіксовано один із найважливіших приписів, згідно з яким молоді люди повинні поважати старих, діти – своїх батьків: «Не лай старого – сам старим будеш» [8: 209]; «Поважай старих, бо й сам старим будеш» [8: 209]; «Шануй старих – молоді тебе пошанують» [8: 210]. Ця норма прописана у Біблії у вигляді однієї із десяти заповідей, що підсилює її вагомість.

Наступна паремія відображає соціальний стереотип старого, як самотньої, покинутої усіма людини: «Горе старому вдома самому» [8: 208].

У групі паремій зафіксовано соціальний стереотип, який характеризує людей у похилому віці, як таких, у яких уповільнюються когнітивні процеси, призупиняється здатність до логічного мислення: «Старе, як мале: що побачить, того й просить» [8: 209]; «Що старе, що мале, що дурне» [8: 209]; «Старий, а розуму за дитину не має» [8: 209].

У деяких пареміях представлено таку стереотипну рису, характерну для старших людей, як погана пам'ять, наприклад: «Старий багато знає, а ще більше забув» [8: 209]; «У старого голова, як решето: багато було, та висіялося» [8: 210].

Одним із фізіологічних проявів старості є сивий колір волосся. У проаналізованих прислів'ях немає однозначного визначення цієї ознаки. Так, у деяких зафіксовано культурний скрипт, згідно з яким, наявність сивого волосся свідчить про мудрість, інтелект: «Як голова сивіє, то чоловік мудріє» [8: 211]; «Сивина в бороду – розум в голову» [8: 210]. У наступній паремії «Волос сивіє, а голова шаліє» [8: 210] вказано на факт розгулу та інших вчинків, які вважаються у суспільстві не характерними для людей у старшому віці, така поведінка є відступом від усталеної у народі норми. У прислів'ї «Не будь цікавим, бо швидко посивієш» [8: 211] сивина пов'язується із старістю. Таким чином, тут втілено культурний скрипт застереження від надмірної цікавості через залякування швидким настанням старості.

Наступне прислів'я із цієї групи стверджує: «Хто сивий – не конче мудрий, а лише старий» [8: 210]. У цьому контексті наголошується на тому, що ознака сивого волосся найперше вказує на старість, а не обов'язково на мудрість, інтелект.

У групі народних прислів'їв зафіксовано уявлення, які відображають культурний стереотип старої людини, пов'язаний із таким фізіологічним дефектом, як відсутність зубів: «Добрі зуби, що кисіль їдять» [8: 211]; «Куди йому кисіль їсти, коли він кваші не вкусить» [8: 211]; «Їв би паляницю, та зубів чортма» [8: 211]; «Жуй, тагу, воду, коли хліба нічим» [8: 211]; «Тоді дали хліба, як зубів не стало» [8: 211]; «Не в час даєш хліба густо, коли зубів у губі пусто» [8: 211]; «Коли зубів не маю, тоді горіхи принесли» [8: 211]; «Кисіль зубів не псує» [8: 211]. Ці паремії мають іронічний характер і вказують на спрацьованість старих людей.

Важливим аспектом у дослідженні опозицій є категорія оцінки їх членів. В'яч.Вс. Іванов і В.М. Топоров зазначають: «Головним протиставленням, яке найтіснішим образом пов'язане з прагматичними цілями колективу, є розрізнення позитивного і негативного по відношенню до колективу і до людини» [9: 63–64]. У проаналізованому нами матеріалі виявлено амбівалентність членів опозиції МОЛОДИЙ – СТАРИЙ. Залежно від суспільної функції, яку виконує молодий чи старий, відповідний член протиставлення отримує позитивну або негативну оцінку.

У представленні першого члена опозиції МОЛОДИЙ позитивну оцінку містять паремії, які вказують на такі ознаки, як краса («Що красніше, то смачніше, що старее, то гіднее» [8: 210]); сила («Шукай правди у старих, а сили у молодих» [8: 210]); інтелект («Інший молод роками, та старий ділами» [8: 208] та ін.); податливість, гнучкість характеру («З молодого, як з воску, що хоч, то виліпиш» [8: 207] та ін.). Негативна оцінка міститься у народних прислів'ях, які відображають такі характеристики молодого, як лінь («Молодість лінлива – то старість плачлива» [8: 207]); марнотратство (Не розкошуй замолоду, бо на старість будеш бідувати» [8: 208] та ін.); порушення моральних цінностей («Болять старі кості за гріхи молодості» [8: 208] та ін.).

У представленні другого члена опозиції СТАРИЙ у народі позитивно оцінюються наступні риси: мудрість («Чим старіший, тим мудріший, чим молодший, тим дорожчий» [8: 210] та ін.); досвід («Ліпша старого рада, як молодого робота» [8: 209]); гідність («Що красніше, то смачніше, що старее, то гіднее» [8: 210]). Негативна оцінка старого міститься у пареміях, які вказують на такі ознаки, як хворобливість («Старість іде і хвороби веде» [8: 210] та ін.); впертість, жорсткий характер («Старого вчити – що мертвого лічити» [8: 210] та ін.).

Отже, категорія віку людини є культурно та соціально зумовленою категорією. На основі колективного досвіду у суспільстві виникають певні стереотипні уявлення про вік, про молодість і старість; формуються певні норми та приписи, які відображають культурні сценарії та скрипти. У проаналізованих нами пареміях виявлено усталені норми, відповідно до яких молоді повинні поважати старших, допомагати їм, навчатися від них, не лінуватися, а старі повинні бути мудрими, досвідченими, не повинні порушувати мораль тощо.

У досліджуваних прислів'ях та приказках використано прийом контрасту, який відображає опозицію МОЛОДИЙ – СТАРИЙ (протиставляються такі типові ознаки, як *недосвідчений – досвідчений; сильний – немічний; красивий – некрасивий; запальний – спокійний; веселий – сумний* та ін.). Опозиція проявляється також у різних оцінках, які надано членам протиставлення у пареміях. Так, у образі молодого позитивно оцінюються краса, сила, розум, податливість, а негативно – лінощі, марнотратство, поведінка, яка порушує норми моралі. Старість оцінюється позитивно у значенні мудрість, досвідченість, гідність. У ряді паремій міститься негативна оцінка таких характеристик старого, як хворобливість, впертість; в певних контекстах оцінка містить відтінок зневажливості. Наявність позитивних і негативних оцінок у межах членів опозиції МОЛОДИЙ – СТАРИЙ є проявом їхньої амбівалентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. *Studia etnolingwistyczne* [Text] / J. Bartmiński. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007. – 360 s.
2. Bartmiński J. O stereotypach i profilowaniu słów kilka [Text] / J. Bartmiński // *Stereotypy – walka z wiatrakami?* / red. J. Szadura. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011, – S. 33 – 51.
3. Niebrzegowska-Bartmińska S. Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej [Text] / S. Niebrzegowska-Bartmińska /. – Lublin.: Wydawnictwo UMCS, 2007. – 452 s.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая [Текст] / Отв. ред. М.А. Кронгауз. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
5. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов [Текст] / А. Вежбицкая / пер. с англ. А.Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
6. Вежбицкая А. Русские культурные скрипты и их отражение в языке [Текст] / А. Вежбицкая // *Русский язык в научном освещении*. – М., 2002. – № 2(4). – С. 6–34.
7. Bartmiński J. Tekst jako przedmiot textologii lingwistycznej [Text] / J. Bartmiński // *Tekst. Problemy teoretyczne / pod red. J. Bartmińskiego, B. Bonieckiej*. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998. – S. 9–23.
8. Українські прислів'я та приказки [Текст] / упоряд. С.В. Мишанич, М.М. Пазяк. – К.: Дніпро, 1984. – 389 с.
9. Иванов В'яч.Вс. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период) [Текст] / В'яч.Вс. Иванов, В.Н. Топоров; отв. ред. И.И. Ревзин. – М.: Наука, 1965. – 246 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.14

Стысло И.Б., аспирант

Львов. нац. ун-тет имени Ивана Франко, Львов

ОППОЗИЦИЯ "МОЛОДИЙ – СТАРИЙ" В КУЛЬТУРНЫХ СЦЕНАРИЯХ (на материале украинских народных пословиц и поговорок)

В статье рассмотрена оппозиция МОЛОДИЙ - СТАРИЙ и исследованы извлеченные из украинских народных паремий социальные стереотипы, культурные сценарии, скрипты, присущие членам данного противопоставления.

Ключевые слова: *бинарная оппозиция, социальные стереотипы, культурные скрипты, культурные сценарии, паремии, амбивалентность.*

Styslo I., aspirant

Ivan Franko Lviv National University, Lviv

OPPOSITION "MOLODYJ – STARYJ" IN CULTURAL SCENARIOS (based on the Ukrainian folk proverbs and sayings)

The article describes the specific cultural opposition MOLODYJ – STARYJ and investigates social stereotypes, cultural scenarios, scripts, revealed from Ukrainian folk proverbs that characterize members of this opposition.

Keywords: *binary opposition, social stereotypes, cultural scripts, cultural scenarios, folk proverbs, ambivalence.*

УДК: 811. 111:81'276.3:778.5

Т. Тимошук, здобувач

Запоріж. нац. тех. ун-т, Запоріжжя

АНГЛОМОВНІ ЖАРГОНІЗМИ КІНЕМАТОГРАФІЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті розглядаються англomовні жаргонізми кінематографічної галузі як одиниці професійної мови кінематографу; наведено словникові дефініції та проаналізовано стилістично марковані лексичні одиниці кінематографу з точки зору способів та механізмів їх творення; виявлено роль метафори та алегорії у формуванні жаргонної лексики сфери кіно.

Ключові слова: *жаргонізм, лексична одиниця, метафоризація, семантична деривація, скорочення.*

Кінематограф, як вид мистецтва і сфера професійної діяльності, сформувався наприкінці ХІХ століття, але вже встиг зайняти домінуючі позиції в культурному та суспільному житті. Розвиток кінематографічної галузі безпосередньо вплинув на розвиток різних сфер людського буття, а утворення галузевого лексикону кінематографу, в свою чергу, сприяло якісним змінам у мові.

© Т. Тимошук, 2014

Як відомо, кожна мовна система має ядро-периферійну структуру, тому терміно-система становитиме ядро галузевого лексикону, а до периферії належатимуть такі мовні варіанти, як діалектизми, сленгізми, та жаргонізми (професіоналізми). Останні мають більш «життєвий» характер та визначаються більшою експресивністю.

Відтак, жаргонізмами прийнято називати слова, вживання яких обмежене нормами спілкування, прийнятими в певному соціальному середовищі. Це переважно такі специфічні, емоційно забарвлені назви понять і предметів, які мають нормативні відповідники і літературній мові, і, відступаючи від неї, надають процесу спілкування атмосфери невимушеності, іронічності, та навіть фамільярності. Жаргон визначено як «один з різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології» [1: 167]. Відтак, встановлення ролі жаргонізмів у англословному лексиконі кінематографічної галузі зумовлює **актуальність** нашого дослідження. **Метою** статті є виявлення особливостей формування англословних жаргонізмів сфери кіно. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- дати визначення жаргонної лексики та виявити її роль у лексиконі підмови кіносфери;
- охарактеризувати механізми творення лексики та фразеологізмів кінематографічної галузі.

Таким чином, розглянемо особливості вживання жаргонної лексики в кінематографічній галузі. Слід зазначити, що не випадковим явищем є велика кількість зафіксованих лексичних одиниць – жаргонізмів у словниках, оскільки саме жаргон є особливістю мови соціальних і професійних груп людей, об'єднаних спільністю інтересів.

Оскільки жаргон тісно пов'язаний із загальнонародною мовою і є частиною мовної системи, то функціонує і розвивається він за законами, властивими цій системі. Разом з тим, жаргон має деякі особливості, що дозволяють виділити його в окрему підсистему. Її особливості найбільш чітко проявляють себе на лексичному рівні. Жаргон як соціальне і мовне явище породжує не тільки нові номінації, але й яскраві, образні слова.

Основною стилістичною особливістю семантики жаргонної лексики слід зазначити метафоричність та переосмислення слів літературної мови. Значення цих слів є вмотивованим і ґрунтується на певних асоціаціях. Семантична структура термінології (у нашому випадку жаргонізмів як складових лексикону професійної сфери) визначається концептуальною структурою системи, тобто розподілом понять за основними класифікаційними категоріями [2: 71].

У цьому зв'язку можна навести наступні приклади: одиниця професійного жаргону *barkies* має значення «звукового кіно», що походить від кореня «bark» - «лаяти», «гримати». Спільною одиницею значення виступає звук від лаяння собаки та звуку кінострічки. Ці асоціації хоча і мають дещо іронічний характер, але не несуть в собі негативної забарвленості. Помічника режисера жартівливо називають «татусем» - *daddy*, оскільки він, як голова, піклується про велику «родину» всього творчого цеху: акторів, операторів та монтажерів.

Наступні представлені лексеми схожі між собою за напрямом семантичних асоціацій: *blinkies* – кінофільм; значення даної одиниці зумовлене значенням кореневої основи *blink* – «блмати», «миготи́ти». Відтак кінофільм, який представляв собою стрічку

кіноплівки, яка під впливом часу та користування руйнувалась, від неякісного зображення мерехтів на екранах. Завдяки значенню можна навіть встановити приблизний час виникнення даної одиниці, оскільки все вказує на певний етап розвитку кіногалузі та використання саме цих технологій показу кінострічок. Слово *cackle* має пряме значення «кудкудакання, базікання» та в кіно означає «діалог». *Block-booking* (купівля фільмів гуртом) має повністю вмотивоване значення, і чітко випливає із значення кожного з елементів слова. *Censcissors* (кіноцензор) – це людина, яка буквально ножицями вирізала непридатні кадри з плівки, відкидаючись зайве, що виходило за межі дозволеного в певній кінострічці.

Розвиток сучасних технологій призвів до того, що таке «вирізання плівки ножицями» втратило свою актуальність із зникненням плівки як матеріалу для фіксації фільму. Так, звукооператор, більш відомий у вузьких професійних колах на знімальних майданчиках англійського кінематографу як *longear*, дійсно має «довгі вуха», які чують кожен звук, регулюють його та корегують. Лексема *brifien* нагадує щось коротке. Із словникової дефініції «короткий виклад справи» випливає значення лексеми «короткометражний фільм», а *quicky*, в свою чергу, нагадує щось швидке та навіть поспішне та означає ніщо інше, як «малобюджетний кінофільм, зроблений наспіх». Кіноплівка отримала жартівливу назву *gelatin*, оскільки виготовлялась із матеріалу желатинової субстанції, і, маючи неабияку довжину, «перетворилась» на *macaroni, spaghetti*.

Прихильників кіномистецтва можна сміливо називати словосполучення *movienut*, оскільки вони «лускають» всі новинки, шедеври та провали світового кіно, як горішки. Ці люди – не тільки істинні знавці, але й митці за сумісництвом. Кіноцензор, перш ніж вирізати плівку своїми «ножицями», має уважно та сумлінно передивитись та проконтролювати весь матеріал, як «сторожовий пес» (*watchdog*). Така номінація кіноцензора відкрито характеризує зневажливе ставлення до його роботи, але разом із тим і бажання уникнути його нагляду та контролю. Страх перед його «виροком» може прирівнюватись із страхом зустрічі із сторожовим псом. Приклад даної лексеми яскраво ілюструє процеси метафоризації та навіть алегорії (в даному випадку якості тварини перенесені на людину), що призвело до утворення негативних конотацій.

Людина, яка створює вставні комічні трюки, жарти та імпровізації (*gags*) називається словосполученням *gagman* – тобто «автор комічних трюків та діалогів»; виконавець, який полюбає комічні засоби та «відсебеньки», називають *gagster*. А той, хто відповідає за реквізити та бутафорію (*props*) на кіностудії, має однойменну назву – *props* (реквізитор). Словосполучення *fanmagger* утворилось в результаті поєднання двох іменників *fan+magger*, де останнє слово сформувалось шляхом додавання слотворчого афіксу *-er* до скороченого варіанту слова *magazine* – «журнал», та має значення «кіножурналіст» і позначає особу, яка працює в журналі.

Таким чином, ми прослідкували за процесами осмислення та мотивації даних номінативних одиниць, і можемо стверджувати, що ці лексеми були утворені на основі асоціативних рядів у свідомості мовців, які проводили певні паралелі між лексичними одиницями. В основі лежать процеси метафоризації алегорії. Алегоричні образи є найбільш яскравими та дозволяють чітко встановити зв'язок між позначеним та позначувальним.

Такі процеси найчастіше виникають в атмосфері творчого пошуку, співпраці колективу в межах однієї сфери діяльності. Професіоналізми (жаргонізми) – це одиниці соціо-

лекту, підмови, яка виникає в даному соціумі (групі людей) в певний час і за певних умов. Тому її найхарактернішою рисою є образність, емоційність, наявність як позитивних, так і негативних конотацій. Створення одиниць даної системи мають ситуативний характер та відбувається у процесі переосмислення одиниць художньої мови. Це сприяє мотивованості значення кожної лексеми, тому наші асоціації допомагають правильно визначити ту чи іншу одиницю.

Метафоричними за своєю семантикою є такі слова та словосполучення, як *gem* («коштовна річ, перлина»), що позначає «маленьку роль, зіграну блискуче»; лексема *fat* позначає «вигідне місце ролі», а дієслово *to milk*, яке означає «доїти», або «мати користь з чогось», набуло спеціалізованого значення «добиватись максимальної реакції (сміху, сліз, аплодисментів). Словосполучення *to chase a kite* означає «забути роль» і впливає із значення «бігати за повітряним змієм» тобто «намагатись пригадати слова ролі. Його синонімом виступає дієслово *to balloon*, яке, у свою чергу, утворилось способом конверсії від одного з лексико-семантичних варіантів іменника *balloon* – «текст висловлювання або думок персонажів, який у коміксах був представлений у вигляді хмаринки, схожої на повітряну кульку. «Підхоплювати репліки акторів» позначається фразою *topic kupcies*, що і в буквальному сенсі означає «піднімати» або «підхоплювати» їх. Своєю поганого грою актори можуть навіть «вбити» роль *–tokillarole*, тобто її провалити. Способами творення цих одиниць найчастіше виступає семантична деривація. Завдяки механізмам метафоризації та алегорії відбувається розширення значення. Понятійний зміст слова змінюється завдяки переходу одиниць у новий лексичний шар [3: 108].

Ще одним способом утворення жаргонної лексики можна вважати скорочення як один із способів словотвору, оскільки під час цього процесу відбувається певний семантичний зсув – слова нейтрального значення набувають певної фамільярності. Відтак, слова-жаргонізми *pro*, *prod*, *sci-fie* похідними від відповідних ім латем *professional* – «професіонал своєї справи», *producer* – «режисер», *sciencefiction* – «науково-фантастичний фільм».

Процес розширення значення шляхом метафоризації можна також проілюструвати наступними прикладами: лексема *bottle* має значення «кінознімального об'єктива»; *dummy* – «манекен, який замінює актора при зйомці небезпечних сцен»; *filler* – «короткий фільм, який доповнює програму кіносеансу»; *gelatin* – «кіноплівка», *spaghetti*, *macaroni* – «кіноплівка», дієслово *to exaggerate* – «грати з натиском», що впливає із прямого значення «перебільшувати», *heavy* – «зłodий, негідник в кінофільмі». Останній з наведених прикладів є полісемантичним всередині терміносистеми кіногалузі, оскільки має також значення «серйозної драматичної ролі». У процесі трансформінологізації одиниці зазнали семантичних модифікації. У своєму новоутвореному значенні вони зберегли лише одну з загальних рис, на основі якої вони і побудовані.

Таким чином, можна зробити висновок, що жаргонна лексика є невід'ємною частиною професійного спілкування англословних комунікантів, що працюють у сфері кіномаграфу. Такі одиниці утворюються за допомогою процесів метафоризації, алегорії та функціонують в якості емоційно забарвлених слів, сповнених метафоричності та переосмислення літературної лексики. Основними способами творення даних одиниць найчастіше виступає семантична деривація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2004. – 824с.
2. Головін Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головін, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
3. Кузнєцова І.В. Семантичні процеси формування термінологічних систем / І.В. Кузнєцова // Нова філологія. – 2010. - №42 – с.107-112
4. Перель Э. «Англо-русский и русско-английский театральный словарь. – М.: Филоматис, 2005. – 439 с.
5. Сахаров А.А. Англо-рус. словарь по фотографии и кинематографии / [под ред. Е.М. Голдовского] / А.А. Сахаров. – М.: Глав.ред. иностр. науч.-техн. словпрафизматгиза, 1960 - 395 с.

Стаття надійшла до редакції 19.09.14

Тимошук Т., сонскат.

Запорож. нац. тех. ун-т, Запорожъ

АНГЛОЯЗЫЧНЫЕ ЖАРГОНИЗМЫ КИНЕМАТОГРАФИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

В статье рассматриваются англоязычные жаргонизмы кинематографической сферы как единицы профессионального языка кинематографа; рассмотрены словарные дефиниции и проанализированы стилистически маркированные лексические единицы с точки зрения способов и механизмов их формирования; установлена роль метафоры и аллегории в формировании жаргонной лексики сферы кино.

Ключевые слова: жаргонизм, лексическая единица, метафоризация, семантическая деривация, сокращение.

Tymoshchuk T., candidate

Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya

THE ENGLISH JARGONISMS OF THE CINEMATOGRAPHIC SPHERE

The article deals with the English jargonisms of the cinematographic sphere as units of the cinematographic professional language; stylistically marked lexical units of cinematography are analyzed from the point of view of the ways and mechanisms of their formation. The role of metaphor and allegory in the formation of cinematographic jargonisms is revealed.

Keywords: jargonism, lexical unit, metaphorization, semantic derivation, clipping.

**МИСТЕЦТВО КОМУНІКАТИВНОГО ЕТИКЕТУ ЯК ІНДИКАТОР
МЕНТАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЕТНОСІВ В РІЗНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ
(на матеріалі «я», «ти», «Ви» - номінацій)**

Статтю присвячено опису специфіки функціонування особових займенників першої особи однини та другої особи однини та множини в різних лінгвокультурних традиціях. Специфіка використання цих займенників в комунікативному етикеті обумовлена ментальною ідентичністю етносів – носіїв відповідних мов. Факт відсутності збігу національних традицій використання особових займенників «я», «ти», «Ви» у різних етносів заздалегідь визначений, по-перше, лінгвокультурним простором і, по-друге, історією формування комунікативного етикету цих етносів в часі та культурному розвитку.

Ключові слова: особові займенники, ментальна ідентичність, лінгвокультурні традиції, комунікативний етикет.

З метою усвідомлення образу мислення будь-якого етносу, способу його світосприйняття та особливостей менталітету важливо зануритися в його лінгвокультурний простір, адже, за влучною думкою І.Петриченка, кожна мова має свою унікальну внутрішню доктрину. [1]. Дослідження цієї лінгвокультурної доктрини допомагає розв'язати багато питань, пов'язаних з ментальністю етносу, і зробити це, перш за все, на рівні міжособистісного спілкування. Адже унікальні ментальні особливості та поведінкові моделі кожного народу, які закодовано в його лінгвокультурі, часто можна спостерігати в зафіксованому традиціями та історично упорядкованому мистецтві комунікативного етикету, який засвоюються кожним представником нової генерації під час формування світобачення, через виховання. Л. Вайсгербер називав цей процес «проростанням у духовний світ мови».

Цікавим прикладом, який ілюструє вищезазначене, слугує специфіка вживання особових займенників, а саме **«я», «ти», «ви»- номінацій** у мистецтві спілкування, що входить до найважливіших складових комунікативного етикету різних лінгвокультур світу: «Згідно звичної нам індоєвропейської моделі світовідчуття спеціальними маркерами особистісності, індивідуалізму та самоусвідомлення вважаються так звані особові займенники та власні імена людей.» [1]. Відповідно до цього, ми зосередимося саме на особових займенниках першої та другої особи однини.

В інтелігентських колах сучасного суспільства часто лунає ностальгічне зітхання з того приводу, що в давнину діти та молодь зверталися на «Ви» не тільки до старших за віком чужих людей, але і до самих близьких родичів і навіть до батьків, в той час, як сучасна молодь фамільярно «тикає» своїм батькам і представникам старшого покоління. Але посилаючись на «старовинну традицію» звертання за допомогою «Ви»-номінації, мало хто знає, що цю моду було запозичено в слов'янські лінгвокультури не від предків-слов'ян часів Київської Русі, а не так вже і давно, лише у XVIII сторіччі із Франції (за

іншими даними з Німеччини). Встановлення цієї лінгвокультурної норми було навіть зафіксовано офіційно, а саме в документі «Табель о рангах», який в 1722 році видав цар Російської імперії Петро I і згідно з яким до всіх вищих за рангом осіб слід було звертатися, використовуючи виключно вищезгаданий особовий займенник другої особи множини, тобто «Ви»-номінацію (на письмі, обов'язково, з великої літери). За порушення цього правила було навіть встановлено штраф, який сягав розміру двохмісячного окладу, до того ж, його нараховували не лише за «тикання» до того, хто вище поставлений, а і за «викання» до того, хто нижчий за статусом. Третина суми цього штрафу відраховувалась особі, яка доносила про порушення нових норм комунікативного етикету.

У 1782 році російський письменник Д.І. Фонвізін в своєму «Недорослі» зображував людину, яка своєю реакцією на новомодне введення спротивилась поширенню куртуазного «викання», як не природнього, чужого елемента в комунікативному етикеті лінгвокультури слов'ян:

Стародум. Я говорю без чинов. Начинаются чины, — перестает искренность.

Правдин. Ваше обхождение...

Стародум. Ему многие смеются. Я это знаю. Отец мой воспитал меня по-тогдашнему.<...> Служил он Петру Великому. Тогда один человек назывался ты, а не вы. Тогда не знали еще заражать людей столько, чтоб всякий считал себя за многих [3:160].

В свою чергу, у комунікативний етикет французької лінгвокультури використання поважної «Ви»-номінації для позначення однієї особи прийшло з латини, в якій його використовували звертаючись виключно до імператора. Згодом, ввічлива форма розповсюдилась в усіх лінгвокультурах народів, які зазнали впливу давньоримської і візантійської культури, в тому числі і слов'янських.

Таким чином ми бачимо, що в далекому минулому, тобто в допетровські часи, на території Київської Русі до однієї особи, навіть до царів та князів зверталися на «ти». Так в «Повісті минулих літ» дружина звертається до свого князя: «поиди княже съ нами въ Древяны на дань: и ты добудеши, и мы» [4:210].

Опричник Василь Грязной писав царю Івану Грозному «Не твоя б государская милость, и яз бы што за человек? Ты, государь, аки бог— и мала и велика чинишь» [5:459].

Нововведення «Ви»-номінації в комунікативний етикет лінгвокультури слов'ян, спровоковане модними тенденціями до всього французького серед дворян та знаті, мало на меті значне поглиблення дистанціювання між нижчими верствами спільноти і привілейованими класами, а також вибудовування чіткої ієрархічності між ними. Важливо також зауважити, що це шанобливе звернення було спрямовано на підкреслення саме соціальної нерівності, виражаючи повагу до статусу в соціальній структурі, а зовсім не повагу до людини, як особистості, її віку, професії, інтелекту або здобутків. Тільки з плином часу свідомість переформатувала зміст цього поняття, поширивши його дію від поваги до статусу «в собі», до поваги по відношенню до особистості-носія цього статусу, а згодом просто до почуття поваги щодо особистості «в собі», її людської гідності, без урахування її статусу. Тоді форма ввічливого звернення на «Ви» прищепилась в комунікативному етикеті слов'янської лінгвокультури і закарбувалась розмежовуючим фактором у ментальній ідентичності її носіїв.

Проте, варто особливо зазначити, що первинно, а саме до вищезгаданого «переформатування» змісту понять «ти», «Ви»-номінацій, людей низького соціального статусу

ніхто на «Ви» називати, зрозуміло, що й не збирався. Це «куртуазне» явище ще довго не могло прищепитися в лінгвокультурі майже безправних кріпосних селян та прислуги, яких не розглядали в якості суб'єктів людської гідності, але, навіть, продавали, купували і дарували цілими сім'ями та губерніями.

Звичайно, зміни у комунікативному етикеті слов'ян такого масштабу призвели до трансформації ментальної самоідентифікації особистості в межах цієї етнічної спільноти. В той час як «ти»- номінація символічно інтерпретувалася, як ознака єдності, цілісності та, деякою мірою, рівності, «Ви» - перевело спілкування у площину подвійності (двоїстості), множинності та ієрархічності. Якщо звернення на «ти» об'єднувало людей, усувало кордони між ними, то введення ввічливого «Ви» призвело, з одного боку до відмежування і було розкритиковане багатьма представниками середнього класу, як чиноуклінство, а з іншого боку, через деякий час перетворилось на ознаку підкресленої пошани. Але, не зважаючи на цю пошану, воно, все ж таки, привнесло у спілкування ноту сепаративності, дистанційуючої складової. В якості підтвердження вищезазначеного, можна спробувати перетворити молитовне звертання до Бога або Його святих з «Ти» на «Ви», і одразу з'явиться почуття дистанціювання та відчуження, наприклад: ..нехай святиться ім'я *Vaue*; нехай прийде Царство *Vaue*;.. нехай буде воля *Vaue*...

До Бога, поза догмами комунікативного етикету, кожна людина в усіх лінгвокультурах світу (в яких, звичайно, присутні обидві номінації: «ти» й «Ви») завжди зверталася і звертатиметься виключно на «Ти», і це, зрозуміло, не є ознакою зневажливого ставлення, але навпаки – є символом інтимності, потаємності (сокровенності) її звернення.

В час глобальних змін в структурі лінгвокультур багатьох європейських країн, і України зокрема, поступово набуває розвитку протилежна тенденція, а саме: звертатися на «ви» до всіх осіб, незважаючи на вік і статус. Цей феномен нібито надає своєрідного нальоту престижу спілкуванню і тим самим претендує на піднесеність стилю. Яким невинним би не здавалось нам це явище, слід помітити в ньому безпосередній вплив сучасної англофонної лінгвокультури, а саме відсутності в ній «ти»-номінації.

З цього приводу, в межах нашого дослідження, варто також простежити тенденцію саме зникнення особового займенника однини «ти» і повну заміну його на займенник множини «ви» в англійській мові.

Як відомо не дуже широкому колу людей навіть глибоко вивчаючих англійську мову, в давній англійській лінгвокультурі існували окремі особові займенники для позначення однієї особи: «ти» *thou* [ðəu] та *ye* (you) «ви». Внаслідок завоювання норманами Великобританії в XI ст., поширився значний вплив французької лінгвокультури на англосаксонську, що і ознаменувало собою середньо-англійський період. Таким чином, в британському мовному етикеті *thou* поступово було замінено на *ye* (you). Спочатку по відношенню до особи вищої за рангом, а згодом повністю і назавжди до всіх підряд.

Тому, в сучасному комунікативному етикеті британської та американської англійської мови відсутній займенник другої особи однини *thou* «ти». Проте, серед необізнаних груп людей існує міф, що в англійській мові до будь-якої людини звертаються саме на фамільярне «ти», але як ми бачимо, дослідивши історичні данні англофонної лінгвокультури, – все, насправді, навпаки. В сучасному світі, так чи інакше, всі країни Європи перебувають під впливом англо-американської лінгвокультури, завдяки чому і поширюється тенденція звертатися на «Ви» навіть до старших школярів та підлітків. Але

ця тенденція, на думку деяких критиків, не призведе до збагачення нашої лінгвокультурної картини світу та комунікативного етикету. З цього приводу, хотілося б додати висловлювання з однієї статті: *«Не стоит расслабляться по поводу западной “культуры” и её елейного «вы». Сэры, мэры и пэры не ориентированы на братство ни меж собой, ни, тем более, с простым народом, от которого они ограждены “золотым занавесом”. А между братьями «ты» не есть признак отсутствия культуры, напротив, «вы» является абсурдным»*. [6].

І слідом за ним навести приклад, що ілюструє стилістичну різницю між цими двома зверненнями, а саме вірш О.С. Пушкіна:

*Пустое вы сердечным ты
Она, обмолвись, заменила,
И все счастливые мечты
В душе влюблённой возбудила.
Пред ней задумчиво стою;
Свести очей с неё нет силы;
И говорю ей: как вы милы!
И мыслю: как тебя люблю!* [7:11].

Підсумовуючи вищезазначене, слід повторно наголосити на тому, що використання ввічливого звернення на “Ви” допомагає встановити і зберегти дистанцію між співбесідниками. Номінація – «ти» натомість, свідчить про неофіційне, дружнє або, в певних випадках, фамільярне спілкування.

З вищезазначеного виходить, що елементи комунікативного етикету, як національного лінгвокультурного явища, є невід’ємними елементами мовної поведінки та спілкування народу і тісно пов’язані з його менталітетом та ментальною ідентифікацією й самоідентифікацією. Тому що, перед тим, як звернутися до будь якої особи, слід зробити вибір між «ти», «Ти» і «Ви»- номінаціями, а цей вибір можна здійснити, лише ідентифікувавши себе, свій вік, статус, посаду, та адекватно співставити їх з відповідними характеристиками адресата.

Цікавий приклад, який наочно демонструє існування багатоваріантних та багатовимірних можливостей для означення себе та ментальної ідентичності своєї особистості, спостерігається в межах японської лінгвокультури на прикладі використання «я»- номінації. В японській мові кожен індивід не є те саме «я», що і в розумінні носія європейської та слов’янської лінгвокультури, адже в останніх на це «я» контекст не впливає. Насправді, в японській лінгвокультурі все навпаки, — кожен раз «я» визначається та окреслюється позамовним контекстом, дискурсом: «Використовуючи більш технічні, лінгвістичні терміни, справу можна викласти як не пов’язаність особистості в Японії із анафоричним способом уживанням особових займенників, де «я» заступає будь-яку власну назву, яку було зареєстровано в дискурсі» [1].

Ми розглянемо ці особливості граматично-лексичної системи японської мови у їхньому зв’язку з ментальною ідентичністю представників японського етносу. Комунікативний етикет в Японії є дуже специфічним явищем. Спілкування зазвичай носить позитивний та дружній характер, що ілюструє головні ментальні якості представників японського етносу. Не зважаючи на той факт, що японці схиляються перед воявоначними «кодексом самурая», та «шляхом війни», з дитинства їх вчать тактовності, шанобливості,

м'якості, навіть поступливості у веденні бесіди, називаючи це явище 優しい [やさしい] «Ясасі». В діалозі або під час суперечки з японцем, недосвідченому іноземцеві може навіть спочатку здаватися, що він переконав опонента і той прийняв його точку зору, що, в дійсності, не є правдою. Це відбувається через чітке дотримання співрозмовником норм комунікативного етикету, що прописані історично складеною традицією. Через те, що в комунікативному акті присутня велика кількість різних лінгвокультурних відтінків, нюансів та тонкощів, співрозмовникам зазвичай допомагає зорієнтуватися знання лінгвокультурних догм і вміння «читати між рядків». Виходячи з цього, японці дуже ретельно притримуються принципу ввічливого дистанціювання, який носить назву «ен-рю». Якщо звернутися до граматики-лексичної будови державної мови «Країни сонця, що сходить», слід наголосити на її надзвичайній складності для засвоєння представниками західних лінгвокультур. Може тому японська мова не є державною в інших країнах, за межами самої Японії, і не є популярною у вивченні в якості другої іноземної. Такі особливості японського світовідчуття та самореференції можна яскраво простежити і за допомогою лінгвістичного інструментарію, оскільки саме через мову опосереднюються соціальні стосунки та фіксується механізм самосприйняття, тобто самоідентифікації. А оскільки одним із найхарактерніших проявів саморефлексії по праву вважають особові займенники (особливо першої особи однини), спробуємо провести мікродослідження японського способу мовної самореалізації саме на прикладі особових займенників [1].

Особливість мовного етикету японської лінгвокультури полягає в тому, що будь-яке висловлювання може носити широкий спектр відтінків шанобливості та бути сказане з чотирма та більше ступенями ввічливості. Дуже яскравим прикладом цього лінгвокультурного феномену слугує багатий вибір засобів виразності для звернення до співрозмовника або при описанні об'єкта розмови. Розглянемо, по аналогії з вищедослідженими нами прикладами використання особових займенників в слов'янській лінгвокультурі, японську займенникову систему. В японському офіційному мовленні, якщо з контексту зрозуміло про кого йдеться і не потрібно на цьому робити особливий наголос, займенники взагалі не використовуються.

Пряме використання «ти»-, «Ви» -номінацій по відношенню до співрозмовника в японській лінгвокультурі зазвичай розцінюється як безтактність. У разі звертання, слід використовувати прізвище, звання або ім'я адресата додаючи до них суфікс «-сан», що означає «пан» або «пані». Японець також ніколи не буде звертатися до малознайомої людини використовуючи просто її ім'я. Також говорячи про себе, замість особового займенника «я» японець, скоріш за все, назве власне ім'я. Це свідчить про те, що саме звання та статус людини в японській лінгвокультурі має першочергове значення, на відміну від європейської. На діловому листуванні це також позначається. На письмі найвищий ступінь поваги до адресанта підкреслюється доданням до прізвища: «-dono» та «-sama». Таким чином, можемо бачити, що невід'ємною частиною будь-якої японської фрази є постійна увага до комплексу соціальних стосунків мовців, оскільки японською мовою технічно неможливо побудувати діалог, не уживаючи паралельно релятивні маркери. Тобто, правильне володіння японською мовою навчає переконанню про те, що людська істота постійно та нерозривно обертається у множині соціальних стосунків. Більше того — ознакою правильно вихованої дорослої людини є вміння безпомилково вибрати з великої

кількості варіантів саме те відповідне «я», уживання якого вимагає контекст та стосунки, що виникли між мовцями [1].

Розглядаючи лінгвокультурні аспекти менталітету нащадків самураїв, слід більш детально зупинитися на вже вищезгаданих формах звернення до співрозмовника при використанні займенників.

Що перш за все вражає при зіткненні з цією багаторівневою системою, так це - їх кількість.

«Их очень много, и чем дальше в дебри языка, тем их больше и тем они страньше. У самого леса на лужочке весело пасется стадо, о котором подробно пишут в учебниках: формальные «вата», «куси» и «аната», вежливо-нейтральные «ватаси» и «атаси», фамиллярные «боку» и «кими», грубоватые «орэ» и «анта». Чуть в стороне от всех держится гордый «дзibun». Неразрывной парой ходят «карэ» и «канодзё». Скалятся из леса злобные «омаэ» и «кисама». За деревьями рыщут устаревшие «атакуси», «васи», «варэ», «анатасама», «онорэ» и «омаэсан». Обмениваются вежливыми посланиями эпистолярные «сэсэй» и «сэсся». Самурайское «вагахай» упрямляется с двумя мечами, как завещал великий Мусаси. По опушке ходит строем патриотическое «варэварэ». Одинок воет на луну очень древнее и печальное «а» (вспомним песню из «Призрака в доспехах»: «а-га маэба...» — «Когда ты танцуешь...»). Где-то в темной чаще обитают совсем непонятные «нандзи» и «маро», весьма архаичные местоимения второго лица, причем «маро» имеет также значение «человек с тонкими или выбритыми бровями». Тут ты осознаешь, что, если тебе дорог твой рассудок, пора поворачивать обратно» [8].

Дійсно, як ми побачили, в японській мові нема особових займенників в тому розумінні, що в індоєвропейських мовах. Більшість слів, які зараз використовуються японцями в якості займенників, першвісно не були ними. Тому аналіз японських займенників дає багато матеріалу для аналізу менталітету носіїв японської лінгвокультури та питання менталітету взагалі.

Розглянемо детальніше правила вживання займенника першої особи однини, тобто «я»-номінації, в його ситуативній та контекстовій позамовній обумовленості:

1) 私 — *watashi* — я стандартне «я», використовується як чоловіками так і жінками (але більше чоловіками). Широко використовується майже в усіх ситуаціях.

2) 私 — *watakushi* — я- також використовується чоловіками та жінками. Порівнюючи з *watashi* змінився ступінь ввічливості. Використовується в офіційних розмовах з людьми старшими за віком і вищими за соціальним статусом.

3) 僕 — *boku* — я (чоловіче) варіант для чоловіків. Раніше вважалося досить фамілярним, але зараз воно використовується чоловіками вільно в будь яких ситуаціях. Іноді можна почути 僕(=*boku*) від жінки з чоловічою само ідентифікацією, що підкреслює її манеру спілкування.

4) 俺 — *ore* — я (чоловіче) стоїть нижче за шкалою ввічливості. Це чоловіче «я», але на відміну від 僕(=*boku*), можна використовувати його тільки з рівними собі або з людьми молодшими за себе. Що стосується жіночого полу, то від дівчат «пацанок» можна його також почути.

5) あたし — *atashi* — я (жіноче) додає мовленню жіночності. Варто відзначити, що あたし (= *atashi*) навіть пишеться не «строгими», «складними» кандзі, а каной.

6) 内 — *uchi* — я - Слово 内(=*uchi*), яке дослівно означає «усередині». Це неформальне «я» не має статевої приналежності. Жінки можуть вільно використовувати його в неформальних ситуаціях, щоб уникнути «кокетування» або «миловидності» *あたし*(=*atashi*).

7) こっち(=*koschi*) — я. Ще один варіант неформального «я» часто використовується серед друзів в буденних ситуаціях.

Далі, для повної картини японського мовного світу можна згадати застарілі та воєнні форми «я».

Застарілі і воєнні форми:

8) わし — *washi* часто скорочене від 私 (= *watashi* — я (чоловіче) можна почути від чоловіків похилого віку є старомодним і доволі грубим (особливо підкреслює різницю у віці і соціальному статусі).

9) あたくし — *atakushi* — я (жіноче) теж саме わし (= *washi*), тільки жіноче, використовують жінки похилого віку, підкреслюючи своє особливе положення, є старомодним.

10) 自分 — *jibun* — я у значенні «сам» використовується військовими в якості «я». Часто можна почути в офіційних переговорах та зустрічах.

11) 吾輩 — *wagahai* — я застаріла форма у дорослих чоловіків високого соціального статусу.

12) 拙者 — *sesshya* — я (самурайське) дослівно означає «незграбна людина». Саме так із ввічливості та властивої їм, на відміну від звичайних військових, скромності називали себе самураї.

13) あたい — *atai* — я (жіноче, гейши) ще одне похідне від *あたし* (= *atashi*) використовувалося куртизанками, гейшами та молодими дівчатами з кварталу задоволень. Але через те, що далеко не всі знають про його походження, можна й досі почути цей варіант жіночого «я»

14) 妾 — *wagawa* — я (жіноче) використовували говорячи про себе жінки самураїв. Так само, як і чоловіче самурайське «я», ця форма є скромною і, використовуючи її, жінка принижує себе перед співбесідником.

Звичайно, що на цьому список усіляких «я» у всіх ракурсах їх соціальної приналежності в японській мові не вичерпується [9].

«Носія будь-якої індоєвропейської мови у поданій таблиці перш за все може вразити поділ займенників на так звані «чоловічі» та «жіночі». Слід зазначити, що деякі займенники входять до обох груп, але вжиті чоловіком, вони мають відчутно більший рівень офіційності, аніж при вживанні представницею слабкої статі. Частково це можна пояснити історично спадщиною самурайських часів, коли чоловікам за правило вважалося бути грубими і сильними, тоді як жінкам — ввічливими та покірними.» [1].

Таке розмаїття «я»- номінацій в японській мові могло з'явитися тільки в суспільстві, де соціальна та соціально-ситуативна нерівність в комунікативному процесі грає першочергову роль і «вибір необхідного займенника з існуючої палітри варіантів є ситуативно обумовленим та різниться не тільки відповідно до статі, але й віку, класу, регіону народження чи проживання мовця [1].

«Саме завдяки таким особливостям японської мови, представників індо-європейського мовного ареалу, що виховувались на усвідомленні єдиного та неподільного «я», на яке не впливають і не можуть впливати ані контекст, ані людське оточення, незмінно вражає розмаїття японських особових займенників першої особи однини. Але, коли

таке розмаїття ще можна пояснити за допомогою термінів індо-європейських граматики, то існування значної кількості слів, що можуть уживатися як субститути особових займенників, немає аналогів у мовах нашого регіону. Поясненням тому слугує той факт, що до категорії займенникових субститутів найчастіше відносять терміни кровної спорідненості, власні імена людей (як імена, так і прізвища), назви посад тощо — тобто такі слова та вирази, які у більшості індо-європейських мов ніколи не заступають особисті займенники першої особи однини [9] (Kondo Dorinne K., *Crafting Selves: Power, Gender, and Discourses of Identity in a Japanese Workplace*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1990. стр 28).» [1].

Тому в японській лінгвокультурі, зазвичай, прийнято стежити за тим, яку саме форму звертання обере співбесідник під час комунікативного акту. Цей вибір буде найкращим свідченням специфіки його характеру та прихильності [10].

Все ж таки між японцями та слов'янами є спільна риса менталітету, а саме тяжіння до колективного співіснування, вірність груповим цінностям та ідеям, здебільшого, негативне ставлення до європейсько-американського індивідуалізму. Бути членом певної соціальної спільноти та слугувати її інтересам більш ніж власним, намагатися не виділятися. Ця риса ментальної ідентичності властива як представникам японської лінгвокультури, що відбито у говірці «цвях, який стирчить забивають по саму шляпку», так і носіям слов'янських культурних кодів, особливо в ХХ ст.: «не висовуйся!» або « не лизь поперед батька в пекло».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Петриченко І. Японський феномен /Ірина Петриченко//, Київ. Квітень 25, 2005 р., Інтернет-часопис про культуру [електронний ресурс]: Режим доступу: http://kut.org.ua/discuss_a0005.php
2. Ковбасюк Л.А., Романова Н.В. Сучасні лінгвістичні теорії: лекційні, практичні, самостійні модулі та тести: Навчально-методичний посібник для магістрів заочної форми навчання. Спеціальність: 8.010103. ПМСО. Мова та література (німецька). – Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. – 96 с.
3. Фонвізін Д.І. «Недоросль: избранные произведения» /Фонвізін Д.І.//, Спб, «Азбука Классика», 208; Комментарии А. Д. Степанова с. 300
4. Гиляров Ф. Предания Русской начальной летописи. Москва. Типография «Современник известий» /Гиляров Ф.// 1878 с.332
5. Лихачёв Дмитрий Сергеевич, Лурье Яков Соломонович, Адрианова-Перетц Варвара Павловна Наука, 2005 - с: 715
6. Е. Стрельникова «Как на Руси ВЫкать стали» Веб-журнал: «Славянская культура» [электронный ресурс]: Режим доступа: <http://slavyanskaya-kultura.ru/slavic/linguistics/kak-na-rusi-vykat-stali.html>.
7. Пушкин О.С. Ты и Вы («Пустое Вы, сердечным Ты...») /А. С. Пушкин//, альманах «Северные цветы» 1829 год, с. 207.
8. Караев Н. Йопт in Translation: японские местоимения сраму не имут Веб-журнал о японской популярной культуре [электронный ресурс]: Режим доступа: <http://otaku.ru/post/26062276183/yopt-shameless>

9. Kondo Dorinne K., *Crafting Selves: Power, Gender, and Discourses of Identity in a Japanese Workplace*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1990. С. 28 [электронный ресурс]: Режим доступа: http://kut.org.ua/discuss_a0005.php

10. Личные местоимения часть 1: всевозможные варианты «я» по-японски [электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.yaponskii.com/uroki-yaponskogo-yazika/yaponskiy-dlya-nachinayushih/vsevozmozhnyie-variantyi-ya-po-yaponski.html>

Стаття надійшла до редакції 05.09.14

Лысенко Л., старший преподаватель
Национальная музыкальная академия Украины, Киев

ИСКУССТВО КОММУНИКАТИВНОГО ЭТИКЕТА КАК ИНДИКАТОР МЕНТАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЭТНОСОВ В РАЗНЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ (на материале «я», «ты», «Вы» - номинаций).

Статья посвящена описанию специфики функционирования личных местоимений первого лица единственного числа и второго лица единственного и множественного числа в разных лингвокультурных традициях. Специфика использования этих местоимений в коммуникативном этикете обусловлена ментальной идентичностью этносов-носителей соответствующих языков. Факт несовпадения национальных традиций использования личных местоимений «я», «ты», «Вы» у разных этносов предопределен, во-первых, лингвокультурным пространством и, во-вторых, историей формирования речевого этикета этих этносов во времени и культурном развитии.

Ключевые слова: личные местоимения, ментальная идентичность, лингвокультурные традиции, коммуникативный этикет.

Lysenko L., senior teacher
National Musical Academy of Ukraine

THE ART OF COMMUNICATIVE ETIQUETTE AS AN INDICATOR OF THE MENTAL IDENTITY OF THE ETHNOSES IN DIFFERENT LINGUACULTURES ("I", "you", "You" – nominations).

The article describes specific functioning of singular first-person personal pronouns, singular and plural second-person personal pronouns in different linguacultural traditions. Specific usage of these pronouns in speech etiquette of different ethnoses is determined by mental identity of these ethnoses - native speakers of the appropriate languages. The fact of discrepancy in national traditions of using personal pronouns «I», «You» in different cultures is determined by national linguacultural space and history of forming speech etiquette of these nations across the time and cultural development.

Key word: personal pronouns, mental identity, linguacultural traditions, communicative etiquette.

УДК 80/81

А. Тихомирова, аспірант

О. Богатырёва, кандидат філологічних наук, доцент

А. Богатырёв, доктор філологічних наук, професор

ФГБОУ ВПО «Тверської державний університет», Тверь, Росія

СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СИМВОЛООБРАЗА ПЕТЕРБУРСКОГО КОТА КИСТИ ХУДОЖНИКА ВЛАДИМИРА РУМЯНЦЕВА В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАТИВНОЙ ПОЭТИКИ

Статья посвящена методологическим и прикладным вопросам разработки семантических аспектов методики анализа и интерпретации медиа-образа / мема как сквозной монады в ансамбле авантекстов на основе учета (в русле интегративной поэтики) трансдисциплинарного статуса текста как объекта гуманитарных исследований и сбалансированной коммуникативной системы.

Ключевые слова: *медиакоммуникация, герменевтика образа, символообраз / симулякр, мем, интерпретация, интегративная поэтика.*

Вопрос об имплицитно скоординированном взаимодействии визуального (а также пространственного, колористического, аудиального, гаптического и прочих. невербальных) и вербального (филологического) кодов сообщения (высказывания, текста), опредмечивания (пере-опредмечивания) словесной реакции в бессловесном тексте может рассматриваться в качестве одного из актуальных предметов исследования в *интегративной поэтике текста*, стремящейся к получению достоверного аналитического и прогностического знания об актуальных жанрах коммуникации в культуре..

Объектом настоящего исследования выступает символообраз (симулякр) Петербургского кота (далее – Кота) кисти художника Владимира Румянцева как эзотеричный медийный (визуальный) образ, обладающий определенным поэтическим, риторическим, литературным, филологическим, герменевтическим потенциалом или ансамблем потенциалов и как особая *переходная форма медийного сообщения / высказывания*. В задачу исследования входит выявление, уточнение и обобщение семантических и коммуникативных черт симулякра Румянцевского Кота с точки зрения постижения стилевых и жанровых особенностей формирования и функционирования креативного симулякра *в свете современной интегративной поэтики текста*, охватывающей словесные и невербальные аспекты текстообразования. (Интегративная поэтика не знает не-поликодовых текстов, как впрочем, и семиология Р. Барта [1: 64-68 etc.]. Уже «поэтика» Аристотеля [2] является интегративной, рассматривающей онтологические, языковые и прочие стилеметрические аспекты жанров в их взаимодействии [e.g. 2: 117 etc.]). Решение означенной задачи связано с уточнением трактовки образа Петербургского Кота (далее – Кота),

© *А. Тихомирова, О. Богатырёва, А. Богатырёв, 2014*

представленного на картинах кисти В. Румянцева, поэтологической характеристикой картин художника с участием образа Кота, уточнением общеметодологических понятий текста, сообщения, послания, интерпретации.

Методологическая составляющая исследования определяется использованием в рамках филологического метода герменевтического круга элементов типологического, контрастивного, характерологического методов и процедур семиотического, семиологического и семантического анализа.

Представленная ниже интерпретация конкретного медийного симулякра, символа образа Кота кисти художника Владимира Румянцева является одной из многих возможных (не-финалистических) интерпретаций. Она ориентирована на синхроническое описание и претендует на централизацию в системе исследовательского инструментария авторов статьи, но не за ее пределами. В частности, трактовка симулякра здесь не осуществляется в терминах возможных финалистических исследований, посвященных изучению образов пост-модерна в живописи, или идейно-художественной ауре движения «Митьков», или изучению пород семейства кошачьих. Преимущественное внимание уделяется имманентным для риторико-герменевтической организации художественного пространства картины семиологическим источникам потенцирования смыслообразования и интерпретации оной и содержащегося в ней символа образа родовым реципиентом.

Исходные данные и позиции

0.1. Основополагающим для дальнейшего дискурса является представление об *интегративной поэтике* как дисциплине (или, если кому-то угодно, мета-дисциплине), ставящей перед собой задачу *холистического* исследования жанров коммуникации в обществе и культуре при опоре на достижения лингвистики, филологии, герменевтики, психологии, междисциплинарных исследований, семиотики, семиологии, социологии, культурологии, медиалогии, медиа-критики, медиа-дидактики [cf. 3, 4 etc.]. Разработка интегративной поэтики может послужить основой для уточненного представления о действительном наборе жанров в коммуникации не только как объектов проведения отдельных узкодисциплинарных срезов, но как представленных в трансдисциплинарном освещении органичных целостностей. Интегративная поэтика не уничтожает границ между академическими дисциплинами (например, стиховедением, теорией литературы и теорией театра), но преодолевает определенную узость горизонтов в трактовке художественного объекта с точки зрения монистического подхода в рамках отдельной эстетической поддисциплины.

0.2. Корпус картин с Котом кисти художника Владимира Румянцева

В целях ограничения выборки картин-медiateкстов без фатальной потери репрезентативности и качества фокусной подборки мы остановились на образах Кота, преданных печати в № 16-17 газеты «Русский репортёр» за 2014 год [5: 68-73]. Как следствие, в выборку вошли картины «Звездочет», «Клюет!», «Жизнь удалась», «Желание», «Приятная встреча», «Гений места» [ibidem: 69, 70, 71, 72, 73]. В порядке расширения базы предметных образов авторского письма в корпус рассматриваемых картин могут быть включены также такие как «Хэллоуин по-питерски» [6], «Петербургский романс», «Рыболовы» (со сфинксом), «Кот-Асмодей» (приподнимающий крышу дома и заглядывающий внутрь), «Встреча на Карповке» или 'Debate' и пр. [cf. 6; 7 etc.].

0.3. Характерология картин кисти художника Владимира Румянцева

Кот вышел из-под пера петербургского художника В. Румянцева и в целом до сих пор остается пленником его картин (даже перенесенных на кружки и блюда). При этом существенного внимания, на наш взгляд, заслуживают имманентные / опредмеченные характеристики *авторского письма* художника В. Румянцева ('écriture' в терминах Р. Барта, определяющего его как отрицание косности языка [cf. 8: 349]), сказывающиеся на восприятии картины в целом.

Несмотря на то значимое обстоятельство, что Кот на картинах В. Румянцева не является классическим милым озорным котенком или аристократическим красавцем, картины эти написаны «чтобы нравиться». Художник останавливает взгляд зрителя на схватке за миг до кровопролития; в роли тайного свидетеля поддавливает кота в минуту вдохновения или внутренней беседы с самим собой, «фотографирует» его в момент мимолетного и безотчетного движения души. В ряду эстетических особенностей авторского письма художника также обращают на себя внимание повышенная ассоциативность, нетипичность и архетипичность авторского письма / вязы / манеры изображения / мирозидания, а также *эвокативность, энигматичность, ироничность и провокативность* создаваемых образов. При этом в посвященных Петербургскому Коту картинах Румянцевского цикла *недоговоренность* преобладает над *недосказанностью*. Сюжеты картин – яркие, запоминающиеся и прозрачные, тогда как мотивы героев (не только Кота, но и других; иногда в роли героя может выступать пейзаж, а «героем героя» – общество) восстанавливаются по мере достоинств рефлексий реципиента. Пуантность и скрытность художественного высказывания присущи картинам В. Румянцева. Общая сюжетная линия повествования восстанавливается вариативно, инференциально, путем «заполнения» сюжетных лакун [cf. 9: 89-95].

0.3.1. Провокационность и провокативность картин с Котом

Провокационность ситуаций-стантов (от англ. stunt – эффектный трюк) обусловлена прямы и открытым стилем представления коммуникативного послания картины. Ироничность создаваемых художником картин (медиа-сообщений), образов, городской мифологии пронизывает все уровни текстовой организации. Картины Румянцева похожи на запечатленные на художественном полотне *остроты*, эпиграммы и афоризмы. Они приковывают к себе взгляд, но не позволяют слишком долго созерцать и углубляться в фактуру письма, открывая для себя все новые детали. Труд души совершается в модуле резонансной рефлексии. Картины провокативны в филологическом плане: они провоцируют реципиента к написанию истории, которая одновременно была бы историей Кота, Человека и Города. *Картина как сообщение* нуждается в отклике воображения реципиента для конкретизации и уточнения понимания *нравственного послания* оною в пределах диалогическим образом *синтезируемого текста* (авантекста).

Насколько представляется, пафосность и эзотеризм лишенного прямолинейной дидактики авторского нарратива художника (см. картину «Встреча на Карповке» или другую картину, «Приятная встреча», в которой Кот позволяет изображенному А.С. Пушкину приветствовать себя с почтением как некоторый авторитет) связаны с существенным *провокативным потенциалом* визуального сообщения с точки зрения пробуждения *герменевтического сотворчества* реципиента. *Прочтение картин* художника во многом может рассматриваться по аналогии с *охотой на бабочку смысла*. Имеет место риторика недописанной картины, которая непременно должна быть дописана красками сердца

воспринимающего. Реципиенты (в том числе дети [5]) укомплектовывают стимульный авторский *текст-сообщение* преимущественно не сведениями пост-фактум, а сведениями из творчески реконструируемого ими *пред-текста*. Они *пишут* Петербургский текст, а не пристраивают иллюстрацию. Впрочем, картины художника не рассматриваются как самодостаточные памятники смыслу: смысл предстоит отыскать, очеловечить, обыграть и попытаться гармонизировать с изображением. Интригующая интенция автора подтверждается (морализаторской) непрозрачностью названий картин, рассчитанных на сопереживание и сотворчество реципиента (Ранее на непрямоту названий книг обратил внимание Умберто Эко в «Заметках на полях «Имени Розы» [10: 6]).

Текстопорождению соответствует творческая (креативная или в точном смысле слова – *поэтическая*) функция языка. Если дискурс есть язык в действии, то поэтический / художественный текст есть язык в становлении. Текстопорождение осуществляется в целях построения пространства для неосвоенных ранее смыслов. *Подлинный текст* неповторим, уникален, революционен.

Нами предлагается и рассматривается подход, согласно которому опубликованные в «Русском репортере» *эксplikативные* интерпретации визуальных сообщений (детьми) трактуются не только и не столько как *эпитексты* авторского сообщения художника, сколько как *создаваемые* в ходе сотворчества новые осмысленные целостности, проникнутые смыслами *ad hoc* – виртуозные авантексты детей-читателей. В рассматриваемой онтологии художественной коммуникации автором текста выступает не изображенный кот и не изобразивший его художник, а сам читатель, осуществляющий *конкретизацию* [cf. 11] фантазийного сообщения. Подчеркнем, речь идет именно о *написании текста / авантекста*, а не об интерпретации как представления некой присказки или эпитекта (текста по поводу другого текста – Ю.А. Сорокин) к тексту-стимулу. При этом наблюдается трансгрессия / транспозиция / транслокация / трансформация визуального нарратива в филологическую стихию текстопорождения и осмысления. В коммуникации картин В. Румянцева с реципиентом подразумевается и действительно имеет место *построение и драматизация авантекста реципиентом* как форма фиксации движения в смыслах, охоты на бабочку понимания этического послания текста. *Понятие текста* – междисциплинарное понятие, но при этом не совсем семиотическое, коль скоро семиотика может быть отождествлена с общей теорией знаков, а скорее семиологическое, авантюрное (оставим эпитет «авантюрное» полемическому дискурсу), не серийное и не обезличенно-штучное, а индивидуальное.

0.4. Типология персонажей картин с Котом кисти В. Румянцева

Сюжетосложение картин традиционно рассматривается в терминах событий и персонажей как основных источников повествовательного анализа. В этой связи нами выделяются и рассматриваются *пять базовых категорий героев* картин Санкт-петербургского художника Владимира Румянцева, открытых для освещения в сети возможных культурообусловленных аксиологических и герменевтических детерминант. К таковым героям относятся: Кот, Город, Стихии, Ангел, человек. К рассматриваемым героям не относятся рыбы, птицы, коты по причине возможной анималистической трактовки образа Кота. Кот в эзотеричных картинах В. Румянцева интересует нас как «внутренний Кот человека», как Alter Ego человека на уровне его *id*, его *ego* и его *superego* (как парафраз известных Христианству телесного / животного, индивидуально-душевного и духовного

начал). *Шестой персонаж* картин – невидимый Кот-собеседник в самом Коте, в полноте картины, полноте истории души человеко-Кота. (Полагаем, что было бы научной пошлостью писать здесь о некотором «астральном коте» из анализа «Кошек» Ш. Бодлэра Леви-Строссом и Романом Якобсоном [cf. 12: 251]).

За исключением Кота (и Ангела), прочие означенные категории персонажей (актантов) картин художника капризны, многолики, инвазивны (появляются как-то неожиданно и нередко во множестве), интрузивны, непредсказуемы, агрессивны, эгоистичны, погружены в себя. Кот вступает с ними в непростые отношения притяжения и отталкивания маргинала и истеблишмента.

0.5. Методическая компонента интерпретации

Методическая компонента исследования определяется взаимодействием следующих коммуникативных принципов интерпретации медиаобразов при построении (*конкретизации*, Р. Ингарден, В. Изер [11]) реципиентом авантекста.

1. Никто не может понять текст «за реципиента» (зрителя, читателя, слушателя);
2. Следовательно, подлинным автором авантекста является «читатель»;
3. Связи между сообщениями и их фигурантами не всегда то же, что так называемые «интертекстуальные связи»;
4. Достоинство символаобраза (визуального, акустического, словесного) не полностью и не всегда определяется достоинством исходного (прецедентного) текста (не все, кто пользуются фразой «А был ли мальчик?», осилили «Жизнь Клима Самгина» хотя бы до четырнадцатой страницы [Впрочем, и сама эта фраза в означенном виде в первой главе книги не встречается.]);
5. Символ как означающее, тождественное себе в разнообразных вариациях (например, крест как христианский символ в виде греческого, египетского, православного, римско-католического образов креста или креста св. Патрика), может быть противопоставлен «символообразу», симулякру, тождественному себе, немедленно узнаваемому по форме представления (Микки Маус, Пиф, Чебурашка, Свобода на Баррикадах после Делакруа, Дядюшка Сэм, Женщина-Кошка etc.), но участвующему в различных текстах и сюжетах,
6. Символообраз аккумулирует отголоски контекстов прежних употреблений (и интерпретаций); он является «жанрово намагниченным».

0.6. Символообраз Румянцевского Петербургского Кота

Использование и институционализация кота в качестве демократичного символа большого города имеет место быть, и далеко не только Петербурге. В целом, Румянцевский Кот (Василий) имеет бесконечно малое отношение к легендарным благодарственным памятникам Коту Елисею и кошке Василисе на Малой Садовой улице в Петербурге (по городской легенде, связанным с воспоминаниями о днях блокады Ленинграда) или печальному памятнику кошке на Университетской набережной, и абсолютно никакого отношения не имеет к Мурманскому коту Семену. Почему? Потому, что не испытывает излишней преданности к человеку. От «былинного» гламурного кота Пантелеймона в парке напротив Золотых ворот в Киеве он также заметно отличается своей среднестатистической простонародностью. Ему скорее близка хищного вида кошка Тишка Матроскина (проживающая на улице Марата в Петербурге Тишина Митьковна Матроскина считается защитницей Митьков и учредительницей Всемирного дня петербургских кошек и котов).

Аллегорическое толкование образа кота на первый взгляд кажется естественным, но (1) Кот не является иллюстрацией к однажды написанной истории (подобно чудо-птице, достигшей середины Днепра и увековеченной в памятнике Слову-Букве меж Киевских берегов (2013 г.); (2) Кот сам пишет свою историю.

Чтобы продвинуться дальше в понимании характера Кота нам придется отсечь ряд заведомо ложных концепций (и даже отсечь некоторую часть Румянцевских изображений Кота, например, «Клюет» [5:71], но только до поры). К таковым *концептуальным и таксономическим ошибкам* в частности, по нашему мнению, относятся приводимые списком следующие:

1. Кот это кошка.
2. Кот это всего лишь только кот (животное семейства кошачьих).
3. Котейка – просто декоративное существо, прирученное украшение.
4. Кот – скромный и верный друг человека.
5. В душе кота ничего не происходит (в душе зрителя тоже).

Понимание образа Румянцевского Кота обусловлена синтезом и перераспределением прежних Петербургских и не только Петербургских мифологем Большого Города (кота ученого А.С. Пушкина, кота Бегемота М.А. Булгакова, кота деревенского, дикого, хищного и кота трущобного, полуинтеллигентного, маргинала, «лишнего» свидетеля времени и в то же время – львиноголового сфинкса, символизирующего сакральность города на Неве и всех достижений мировой цивилизации в целом). Ироничность центрального образа «кошачей» серии картин художника Румянцева во многом обусловлена перестановкой местами числителя и знаменателя культурного процесса.

Как показывает практика интерпретации, образ кота безошибочно прочитывается детьми [5] во всех *неанималистических* контекстах (то есть не там, где банальное животное начало очевидным образом преобладает, как в сцене на рыбалке [5: 71]) как образ *кота внутреннего*, живущего в человеке, но почти совершенно неподконтрольного ему. Румянцевский Кот словно приглашает зрителя к игре рационального и природного начал, сознательного с подсознательным, сознания с подсознанием, души и духа. Ирония Кота распространяется на символы и симулякры общественного сознания людей. На не слишком удачно окрещенной картине «Хэллоуин по-питерски» [6] Кот с сачком является свидетелем воздушного парада символов и симулякров былых эпох, мемов Большого Города.

Объективный анализ авантекстов картин осложняется зависимостью от достоинства и глубины рефлексии реципиента, его *способности к вчувствованию* и к *возвышению над эмпатией*. И как всегда, более глубокое понимание остается лучшим. Избежать ошибок поверхностного суждения о послании картин может помочь опора на методический прием *категоризации* усматриваемых реципиентом текста смыслов и записи их через дефис с указанием на категориальную принадлежность, как это уже практиковалось нами ранее [13: 21]. Сюда можно отнести вступающие в конфигурации *смыслы-восприятия*, *смыслы-действия*, *смыслы-ценности*, *смыслы-переживания*, *смыслы-состояния* и др.

0.7. Трансгрессия и поли-интерпретативность символаобраза Румянцевского Кота

Кот перешел границы отдельного живописного полотна. Но были ли границы? Так ли уж безусловно композиционно соразмерна фигура кота городским ландшафтам?

Молчаливый озорник Кот не растворяется ни в одном из антуражей. Он их оттеняет, подсвечивает, передразнивает, портит и пересоздает, но таким образом, что они перенасыщаются не слишком веселой иронией и в итоге взрываются бурлеском или сарказмом. Бурлескный художественный прием становится *героем полотна*, разрушает манящую гармонию фотографией, мимикой, жестом, взглядом. Кот-пролетарий (кот-мигрант) переписывает историю города, подменяет его аристократическую мифологию своей, родом из не-истеблишмента. Не аристократичный кот Елисей, но безнадежный провинциал, вороватый маргинал, вечный бродяга, князь культурных развалин в тени сфинксов и памятников.

Инвазивность Румянцевского Кота, с наглостью медиавируса оккупировавшего кружки, чашки, блюда (что естественно), а также разделочные доски, постеры, блоги, магниты, фанфики и даже выпуски СМИ. И вместе с тем он – самый молчаливый симулякр. Молчаливость образа стала едва ли не ведущей чертой Румянцевского Петербургского Кота. (Кто-то может возразить в том плане, что рот kota на картинах иногда бывает открыт, и даже очень широко. Но разве горланить песни и раскрываться, говорить свое самовитое слово одно и то же? Кот Румянцева – из тех ораторов, которые даже когда говорят, многое умалчивают). И в этом отношении Кот также выше Пушкина, но ниже сфинкса (!).

Уже не только *медиа-знак* (А.В. Онкович), а самореферентный *медиа-символ-мем* (англ. meme, R. Dawkins [14: 189-202]) Румянцевского Петербургского kota, воплощающий особую ироничную модель мира, *колонизирует медиийную среду* фанфиков на медиа-апорте 'Youtube'. Вступая в соприкосновение с чужими медиатекстами, символообраз Кота показывает, что он семиологически мощнее, интереснее, независимее, энергичнее, проникновеннее. Сравнительно плоско звучит теза в фанфике с песней в исполнении Жанны Агузаровой о том, что «кошки» де «гуляют без одежды». Кот (как, впрочем, и кошка) всегда одет. Кот маскулинен. Он охотник и воин. Он не бесшабашен, он прагматичен и сосредоточен. Кот молчалив, и ему есть что скрывать.

Игровое начало в художественной медиа-текстовой коммуникации, возможно, принадлежит к ее определяющим категориям. Как отмечает В.Н. Голов [15], в настоящем случае картины художника В. Румянцева словно протягивают реципиенту / читателю / покупателю / ценителю / коллекционеру «тайный ключ» (иногда без права дальнейшей передачи). *Незаполненность предтекста* выступает искушением для реципиента (как читателя и соавтора картины).

Отношения между буквой и изображением здесь перевертываются. Если ранее отмечалось, что иллюстрированный текст – есть «Дописанный текст» [16: 140], то в данном случае пикториальный текст требует *словесного дописывания*, порождаемого путем читательского сотворчества.

Картины с изображением Кота в частной коллекции образов вступают между собой в таинственную связь. Попытка декодировать загадочное сообщение при помощи связки герменевтических ключей приводит к *построению моделей криптообраза коммуникативного послания* героя и / или автора картин и к *построению моделей криптообраза самого героя изображения*. Означенный здесь подход к исследованию символа Кота в художественной текстовой коммуникации характеризуется тем, что изучение игры в смыслы (отдельно взятого текста / художественного полотна) уступает место из-

учению игры смыслов ряда текстов, соединимых и соединяемых в последовательности в условиях преобладания принципа свободной синтагматики. В означенном приближении картины вступают в коммуникацию между собой. И вот уже сама эта связь *par excellence* выступает источником порождения смыслов.

Следствием означенного подхода к пониманию символа образа выступает построение *текста-катены* (цепочки толкуемых исторических эпизодов). При этом иногда смыслообразы картин подвержены децентрации, переакцентировке, неожиданной нюансировке в актах интерпретации. (Особый тренд проявления данной тенденции проявляется в одновременном бытовании ряда названий для одной и той же работы художника). Пасьянс трактовок и ансамбли смыслов вступают в динамические диалектические отношения на основе эксплуатации «принципа взаимного освещения» (О. Вальцель, [17: 4-5]). Отметим также, что авторитетные официальные рекомендации о «порядке чтения», порядке ознакомления с картинами с Румянцевским Котом пока не представлены, хотя и могут быть представлены. Встречаются попытки упорядочивания сюжетов [7 etc.].

Вопросу об отношении симулякра Кота к другим мемам и о нострификации Кота в истэблшимент городских мемов посвящена картина «Хэллоуин по-питерски» [6]. На данной не совсем аутентично окрещенной картине Кот является свидетелем *небесного парада* стаи мемов-симулякров в лице атрибутов былой имперской и советской символики Большого Города в компании барражирующей на метле Бабой Яги. Вооружившийся сачком Кот-симулякр внимательно и жадно отслеживает в этой воздушной эскадре нечто бесценное и бесконечно своё.

После сказанного выше мы вновь возвращаемся к картине, прежде отвергнутой из выставки на одном из витков рефлексии [картина «Клюет», пункт 0.2.]. На этот раз мы возвращаемся к ней с новым подходом к пониманию образа Кота как чувствительца напряженной сдвленной души человека. Кот полагается на человека в его попытке поймать и удержать понимание смысла, и в то же время не слишком-то верит в успех благородного мероприятия.

Заключение

Обзор характерной медийной (визуальной) риторической техники картин В. Румянцева с Котом завершен. Теперь необходимо подвести черту под обзором словесного филологического резонанса оной. Анализ опубликованных результатов интерпретации картин художника детьми [5: 71-73]) показывает следующее:

1. Синтез смысла при понимании авторского медиатекста В. Румянцева про Кота осуществляется *путем восстановления / написания пред-текста*. В частности интерпретаторами утверждается, что (а) до случая посещения Кота вдохновением на трубе Кот «жил в подворотне» [5: 73];

2. Преобладает моралистическая интерпретация сюжетов картин: (b) Перед тем, как встретил Ангела Кот имел намерение полакомиться птенцами [cf. 5: 72-73]. *Имплицитно предполагающая сентенциозно-дидактическое заключение для медиа-эпиграммы*. Отметим однако, что подбор удачного парасюжетного названия для картины – труд высшей категории сложности, который соответствует высшему уровню развития языковой личности [18].

3. Выражена тенденция к пониманию при опоре на готовые сюжетные клише: (c) Кот занимался сочинительством вместе с Пушкиным [cf. 5: 72];

4. Итогом понимания выступает *законченная история*, не развивающаяся в будущее, что в свою очередь может коррелировать с эпиграмматическим характером послания картин: (d) Кот сначала сделал человеку доброе дело, а затем «решил немного закусить» [е.г. 5: 71].

Результаты анализа могут быть истолкованы в пользу гармоничной корреляции *визуальной и литеральной сторон* авантекста. Теперь попытаемся предложить прогноз дальнейшей судьбы символаобраза Кота Владимира Румянцева. Вариант 1: символаобраз Румянцева кота будет вскоре вытеснен другими популярными символаобразами Большого Города. Вариант 2: Кот заговорит (станет некоторым социально-политическим символом). Вариант 3. Кот Румянцева продолжит экспансию в филологические жанры, войдет в литературу и фольклор. Вариант 4. Символаобраз Кота войдет в арсенал «педагогики смысла» (В.П. Анисимов [cf. 19]), станет символом понимающей арт-педагогики, «охоты за смыслами», оживет вместе с человеком, пытающимся понять и осмыслить социальную реальность настоящего дня.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Барт Р. S/Z/ Пер. с фр. Г.К. Костикова и В.П. Мурат; Под ред. Г.К. Костикова. – 3-е изд. – М.: Академический проект, 2009. – 373 с. – (Философские технологии).

2. Аристотель. Об искусстве поэзии. – М.: ХудЛит, 1967. – 183 с. (Памятники мировой эстетической и критической мысли).

3. Федоров, А. В. Тенденции развития светского и теологического медиаобразования в России и за рубежом / А. В. Федоров, А. В. Онкович, А. А. Левицкая / под ред. проф. А. В. Федорова. – Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та имени А. П. Чехова, 2013. – 308 с.

4. Онкович А.В. Медиадидактика высшей школы // Медиа. Информация. Коммуникация. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://mic.org.ru/5-nomer-2013>> ; <<http://mic.org.ru/5-nomer-2013/184-mediadidaktika-vysshej-shkoly>>. – 11 с.

5. Лаврушина Ю., Шлыков А. Котовасия в акварели: О чем думают коты и почему Санкт-Петербург – это город-кот // Русский репортёр: еженедельный журнал медиа-холдинга «Эксперт». (www.rusrep.ru). №16-17 (344-345) 24 апреля – 15 мая 2014 г. – С. 68-73.

6. Хэллоуин по-питерски: http://www.ljplus.ru/img4/a/g/agent_malder777/cat_011.jpg

7. «Коты в Петербурге», художник Владимир Румянцев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://maxpark.com/community/3254/content/1520608>

8. Ролан Барт. Нулевая степень письма /пер. с французского Г.К.Косикова. // Семиотика. - М.: Радуга, 1983. – С. 306-349.

9. Марковина И.Ю., Сорокин Ю.А. Культура и текст. Введение в лакунологию: учеб. пособие. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2010. – 144 с. : ил.

10. Эко, Умберто. Заметки на полях «Имени розы» / Перев. с итал. Е. А. Костюкович. – СПб.: «Симпозиум», 2007. – 92 с.

11. Iser W. Indeterminacy and the reader's response // Aspects of Narrative. New York; London, 1971. – pp. 1-45.4.

12. Леви-Стросс К., Якобсон Р.Я. «Кошки» Шарля Бодлера // Структурализм: «за» и «против». – М.: Прогресс, 1975. – С. 231-255.

13. Богатырёв А.А. Элементы неявного смыслообразования в художественном тексте: учебное пособие. – Тверь: ТвГУ, 1998. – 101с.
14. Dawkins, Richard. The Selfish Gene. Oxford University Press, Oxford, New York, 30th anniversary edition 2006. – xxiii+360 p.
15. Голов В.Н. Детективное и криптографическое начала в прочтении сюжетов и смыслов картин из жизни Санкт-Петербургского кота // XI международная научно-практическая конференция «Детская литература и воспитание» (Тверь, ТвГУ, 15-17 мая 2014 г.). – Тверь: ТвГУ 2014. Программа. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pedfak.tversu.ru/sites/default/files/pr_dl_14.pdf [С. 12].
16. Тихомирова А.В., Богатырёв А.А., Богатырёва О.П. (Тверь, Россия). Динамика смысла в креолизованных авантекстах повести Аркадия Гайдара // Детская литература и воспитание: Сб. науч. трудов. Приуроченный к международной научной конференции «Детская литература и воспитание», Тверь, 16-18 мая 2013г.) Тверь: ТвГУ. 2013. Вып. 9. – С. 135-148.
17. Вальцель О. Сущность поэтического произведения // Проблемы литературной формы: Сб. статей / Пер. под ред. и с предисл. В. Жирмунского. – Л.: Academia, 1928. – С. 1-35.
18. Богин Г.И. Типология понимания текста. Калинин, 1986. – 87 с.
19. Анисимов В.П. Арт-педагогика нравственности: монография. – Тверь: ТвГУ, 2010. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 18.09.14

А.В. Тихомирова, аспірант

О.П. Богатырьова, кандидат філологічних наук, доцент

А.А. Богатырьов, доктор філологічних наук, професор

ФГБОУ ВПО «Тверський державний університет», Тверь, Росія

СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СИМВОЛООБРАЗУ ПЕТЕРБУРЗЬКОГО КОТА ПЕНЗЛЯ ХУДОЖНИКА ВОЛОДИМИРА РУМ'ЯНЦЕВА У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАТИВНОЇ ПОЕТИКИ

Стаття присвячена методологічним і практичним питанням розробки семантичних аспектів методики аналізу та інтерпретації медіа-образу / тема як наскрізної монади в ансамблі авантекстів на основі обліку (у руслі інтегративної поетики) трансдисциплінарного статусу тексту як об'єкту гуманітарних досліджень і сбалансованої комунікативної системи.

Ключові слова: *медіакомунікація, герменевтика образу, символобраз / симулякр, мем, інтерпретація, інтегративна поетика.*

SEMANTIC POTENTIAL OF ST.PETERSBURG'S CAT AS A SYMBOLIC IMAGE

The article deals with methodological aspects of developing semantic analysis techniques and semiological interpretation of media image as a monad within ensemble of avant-texts, based on account of integrative methodological status of the Text as the primary trans-disciplinary object of humanities studies and as meaning balance system, based on harmony between non-verbal and verbal faucets of the message.

Key words: *media communication, hermeneutics of artistic image, semiological transfer, travelling image / simulacrum / meme, interpretation, integrative poetics.*

УДК 81:316.77

Н. Павлик, аспірант

НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ

ФАТИЧНА ФУНКЦІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ У СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ МОВИ

У статті аналізується актуальна для сучасної комунікативної лінгвістики проблема фатичної функції мови, розглядаються її витоки та основні підходи до її вивчення. Зроблена спроба визначити місце фатичної функції у системі функцій мови, а також виявити її співвідношення з іншими функціями, зокрема з комунікативною та регулятивною. Пропонується розмежування термінів фатична, контактна, контактостворююча функції. Виявлено основні сфери використання фатичної функції мови, а також уточнено зміст самого терміна.

Ключові слова: *фатична функція, контактостворююча функція, контактна функція, фатика, фатичне спілкування, комунікативна функція, регулятивна функція.*

Сучасна комунікативна лінгвістика спрямована на вивчення не лише спілкування в цілому, але і на дослідження процесів комунікації зокрема. Думки вчених (Т.Г. Винокур, Є.В. Ключев, Н.І. Формановська, В.В. Демент'єв) розходяться щодо можливих сфер та широти використання фатики в спілкуванні. Так, у сучасній лінгвістиці говорять про *фатичне спілкування* як спосіб поєднання мовця та слухача (Б. Малиновський) або як діалог, що не несе жодної інформації, а є лише промовлянням традиційних фраз (Е. Бенвеніст). Останнім часом науковий інтерес мовознавців зосереджено на вивченні протиставлення фатики та інформатики (Т.Г. Винокур, Є.В. Ключев), на дослідженні фатики як частини мовленнєвого етикету (Н.І. Формановська), на систематизації фатичних мовленнєвих жанрів (В.В. Демент'єв), на вивченні фатики в педагогічному (В.Б. Черник), медичному дискурсах (О.С. Шаніна).

Незважаючи на широту наукових праць із проблем фатики та фатичного спілкування, у лінгвістиці не існує єдиного підходу до вивчення терміна *фатична функція мови*, що можна пояснити як широтою використання фатики, так і наявністю термінів-синонімів. До того ж сучасними лінгвістами у межах досліджень комунікативної лінгвістики застосовуються такі синоніми фатичної функції як *контактна функція* [1] та *контактостворююча функція* [2], які не завжди визначаються однаково.

Метою статті є дослідження місця фатичної функції в системі функцій мови, що передбачає вирішення таких завдань: визначити зміст терміна *фатична функція мови*, виявити взаємозв'язок фатичної функції з іншими функціями мови, провести розрізнення синонімічних термінів *фатична, контактна та контактостворююча функція мови*.

© Н. Павлик, 2014

У сучасній лінгвістиці фатичну функцію розуміють як засіб встановлення, продовження та завершення контакту [1; 3], або як можливість не тільки підтримати, продовжити, але і перервати спілкування [4]. При цьому у системі функцій мови різні вчені відводять фатичній функції неоднакові позиції. Так, фатична функція розглядається як одна з шести основних [3], як частина регулятивної [4], вторинна щодо комунікативної [5; 6], чи її проявлення [7; 8], а також вважається похідною від комунікативної [9].

Англійський дослідник Е. Сепір у праці «Мова» говорить про дві загальні функції мови. Першочерговою, на його думку, є символічна функція мови, яка виступає у ролі звукового засобу «реалізації тенденції розглядати речі навколишнього світу» [2: 231], тобто мова дає можливість позначати об'єкти навколишньої дійсності. Символічне використання мови зробило її зручним засобом комунікації. На думку Е. Сепіра, комунікативний аспект мовлення перебільшений, і тому комунікативну функцію автор вважає похідною від символічної [2: 231]. Окрім основних функцій – символічної, комунікативної та експресивної – дослідник додає ще похідні функції: соціально-культурна, функція особистісного самовираження, функція впливу [2: 233-234].

Значну увагу дослідник приділяє *контактовстановлюючій функції*. Як зазначає Е. Сепір, мова, окрім її основної функції спілкування та символічного позначення світу, виступає в ролі соціалізуючого фактору, тобто встановлення соціального контакту між членами певної групи. Мовлення виступає своєрідним символом соціальної солідарності всіх, хто розмовляє певною мовою. Е. Сепір вказує, що такий різновид мови побутує в групах, що існують постійно, та люди яких пов'язані певними інтересами: сім'я, учні школи, професійний союз, члени клубу, компанія друзів дитинства тощо [2: 231-232].

Варто зазначити, що вчений відокремлює сталі чи сформовані групи від тимчасово утворених груп. Якщо мова йде про тимчасові групи, то важливо навіть не те, про що ведеться розмова, а те, що розмова взагалі відбувається. За словами дослідника, така розмова заспокоює та приносить затишок, зокрема у тих випадках, коли немає що повідомляти та інформувати [2: 231-233].

Таким чином, усі функції мови, за Е. Сепіром, можуть бути зображені за допомогою такої схеми (сх. 1):

Схема 1

Функції мови (за Е. Сепіром)

Символічна → комунікативна → соціально-культурна
→ експресивна
→ *контактовстановлююча*
→ функція соціалізації
→ функція впливу

Отже, *контактовстановлююча функція мови*, що виступає як соціалізуючий фактор, за словами дослідника, є вторинною щодо комунікативної та похідною від неї. Використання *контактовстановлюючої функції*, яке відбувається у постійних та у тимчасово сформованих групах, нагадує про те, що мова не тільки комунікативна техніка, а й засіб встановлення соціального зв'язку між людьми.

Вивчення *фатичного спілкування* та *фатичної функції мови* розпочалося ще в першій половині ХХ століття з праць Броніслава Малиновського [10] та Романа Якобсона [3]. Термін *фатичне спілкування* вперше з'явився в дослідника Б. Малиновського, проте

виокремлення та описання поняття *фатична функція мови* вперше знаходимо у роботі Р. Якобсона «Лінгвістика і поетика».

Досліджуючи поетичну функцію мови, Р. Якобсон описав і інші функції, серед яких фатичну. Так, визначаючи компоненти мовленнєвої події або акту мовленнєвого повідомлення, учений називає функції мови, які відповідають цим компонентам. Р. Якобсон виокремлює такі компоненти: *адресант* (який виконує *контактивну функцію*) відправляє *повідомлення (поетична функція) адресату (емотивна функція)*, а також *контекст (референтна функція)*, про який йде мова, *код (метамовна функція)*, та *контакт (фатична функція)*, тобто фізичний канал та психологічний зв'язок між адресантом та адресатом, що дає можливість встановити та підтримати комунікацію [3: 197-203].

Спрямованість на контакт, що може виражатися надмірним обміном ритуалізованих формул чи фраз, або простим діалогом, що має на меті продовження спілкування, є *фатичною функцією мови* [3: 201]. Р. Якобсон вважає, що існують повідомлення, котрі першочергово служать засобами встановлення, продовження та завершення розмови, «для перевірки, чи працює канал зв'язку» [3: 201], для привернення уваги співрозмовника.

Схема функцій мови та компонентів мовленнєвого акту, що відповідають цим функціям, за Р. Якобсоном матиме такий вигляд (сх. 2):

Схема 2

Функції мови та складові мовленнєвого акту (за Р. Якобсоном)

Референтна функція (Контекст)

Поетична функція (Повідомлення)

Емотивна функція (Адресат)

Конативна функція (Адресант)

Фатична функція (Контакт)

Метамовна функція (Код)

Отже, на відміну від Е. Сепіра, який розглядав контактовстановлюючу функцію як похідну від комунікативної, Р. Якобсон відводить фатичній функції окреме місце у системі функцій мови, вважаючи її однією з шести основних та невіддільною від інших функцій. За словами дослідника, кожне повідомлення виконує всі шість функцій одночасно, деякі з них проявляються як першочергові, інші як другорядні, проте вони всі реалізуються одночасно, а отже, і фатична функція мови може бути реалізована в будь-якому повідомленні. Таким чином, фатичне спілкування відбувається поряд з інформативним, і забезпечує успіх комунікації.

М.П. Кочерган виділяє дві основні функції мови: комунікативну та когнітивну, до яких додають ще емотивну та метамовну [9: 299]. Усі інші функції, що існують у мові, є похідними від перших двох. Наприклад, з комунікативною пов'язані такі функції: контактовстановлювальна, або фатична функція – засіб встановлення контакту; конативна – засвоєння; волонтактивна – волевиявлення, впливу; кумулятивна, або історико-культурна – збереження, накопичення історичного досвіду, культури [9: 299]. Щодо когнітивної функції, то з нею пов'язана репрезентативна, або номінативна, а з емотивною – естетична, що служить для вираження і виховання прекрасного.

Схематично всі функції мови за М.П. Кочерганом можна зобразити так (сх. 3):

Функції мови (за М.П. Кочерганом)

- 1) комунікативна → *фатична*, конативна, кумулятивна, волюнтативна, історико-культурна;
- 2) когнітивна (мислетворча, або гносеологічна) → репрезентативна (референтна);
- 3) емотивна → естетична;
- 4) метамовна.

На відміну від Е. Сепіра та Р. Якобсона, у чийх класифікаціях знаходимо відповідно дві та шість основних функцій, М.П. Кочерган виокремлює чотири функції мови, до яких, у свою чергу, входять другорядні. Так, фатична функція тісно співвідноситься з та входять до складу комунікативної функції.

Вартим уваги, на наш погляд, є система функцій мови, запропонована Б.Ю. Норманом: першочергові (комунікативна, мисленнева, пізнавальна, номінативна та регулятивна) та другорядні функції (етнічна, корпоративна, естетична, емоційно-експресивна, магічна), які взаємопов'язані між собою. Поряд з регулятивною функцією розглядається *фатична функція*. На думку мовознавця, регулятивна функція поєднує ті випадки використання мови, коли адресант прагне вплинути на адресата: спонукати або заборонити щось робити, спрямована на створення, підтримку та регулювання стосунків у колективах [4: 83-84]. *Фатична функція*, у свою чергу, визначається Б.Ю. Норманом як можливість вступити в розмову, тобто звернутися до співрозмовника, привітати його, нагадати про себе, та спосіб завершити розмову, попроситися, подякувати тощо. Разом з тим, фатична функція мови значно ширша за сферою вживання, і тому її важко відмежувати від регулятивної [4: 84]. Хоча фатична функція мови вказує на те, що інформація не є життєво важливою розмовою (про щось пусте чи вже відоме), проте така розмова – це наша «розмова один про одного» [4: 85], адже завдяки їй ми підтримуємо своє місце в колективі.

Беручи до уваги зазначене вище щодо функцій мови, відобразимо схематично цю систему (табл. 1):

Таблиця 1

Функції мови (за Б.Ю. Норманом)

Основні функції мови	Другорядні функції мови
- комунікативна	- етнічна
- мисленнева	- корпоративна
- пізнавальна	- естетична
- номінативна	- емоційно-експресивна
- регулятивна →	- магічна
	<i>фатична</i>
	↓ ↓
	позитивна негативна

Таким чином, Б.Ю. Норман розглядає фатичну функцію мови вузько – спосіб розпочати та завершити розмову, а регулятивна функція виконує роль соціалізації: створення, продовження та підтримка стосунків. Проте, важливим у праці Б.Ю. Нормана видається розмежування «позитивної» та «негативної» сторін фатичної функції, де під «негативною» вчений розуміє погіршення чи взагалі розірвання стосунків між людьми [4: 85].

Отже, фатична функція реалізує себе в мові як частина регулятивної функції, проте не як та частина, що спрямована на зміну чи регуляцію поведінки слухача, але та, що має на меті встановлення контакту між мовцем та слухачем на будь-якому етапі, тобто початок, підтримка чи завершення розмови. Проте, Б.Ю. Норман вважає фатичну функцію не частиною комунікативної, а частиною регулятивної, що, на наш погляд, звужує сферу використання її в мові, оскільки встановлення контакту – це не тільки регуляція стосунків, але і спілкування в своєму «чистому вигляді». Підсумовуючи, зазначимо, що вартим уваги у класифікації дослідника є виділення позитивного і негативного вживання фатичної функції: покращення стосунків між людьми або їх погіршення, висловлення чогось грубого, образливого [4: 86-87].

Аналіз літератури показує, що у сучасній комунікативній лінгвістиці окрім терміна *фатична функція* (Р. Якобсон, Н.Ю. Норман) вживаються терміни *контактна функція* (Ф.С. Бацевич, Б.П. Ардентов) та *контактовстановлююча функція* (Е. Сепір, О.С. Ахманова). Буде доречним провести розрізнення термінів, оскільки не всі дослідники вважають їх синонімічними.

Термін *контактовстановлююча функція* вперше зустрічаємо у Е. Сепіра, пізніше він був запропонований О.С. Ахмановою і вважається синонімом *фатичної*. За словами дослідниці, це одна з функцій мови, яка виявляється в ситуаціях, коли мовець не має на меті одразу передати слухачеві інформацію, а намагається тільки надати своєму перебуванню десь природного характеру, підготувати слухача до сприйняття інформації, звернути на себе увагу [11: 506-508].

Г.В. Карпук, спираючись на дослідження Л.О. Азнабаєвої, зазначає, що *фатична та контактовстановлююча функції* співвідносяться як часткове та загальне, а два терміни – як вид та рід. Фатична інформація у вузькому розумінні, на думку дослідника, є частиною *контактовстановлюючої* [8: 37-38]. За словами дослідника, мова в *контактовстановлюючій функції* має здатність передавати не тільки суб'єктивну (соціально-психологічну, емоційно-оцінну) інформацію, але і об'єктивну (когнітивну, предметно-фактуальну) інформацію. Фатична функція мови, на відміну від *контактовстановлюючої*, передає тільки суб'єктивні дані [8: 37-38].

Проте варто зазначити, що розуміння фатичної функції як частини *контактовстановлюючої* звужує сферу та можливості її використання. Фатична функція мови несе у собі можливість не тільки розпочинати, завершувати та переривати контакт, але і продовжувати, підтримувати соціальні зв'язки, даючи людині можливість закріпити своє місце у суспільстві. Вона є способом встановлення контактів та фактором соціалізації, на відміну від *контактовстановлюючої*, яка передбачає тільки можливість встановлення контакту.

Розглянуті підходи до систем функцій мови дають можливість визначити місце фатичної функції в ній, а також її нерозривний зв'язок з іншими функціями цієї системи. Зазначимо, що нам видається правомірним співвідношення комунікативної та фатичної функції як цілого та частини, або основної та другорядної функції при змістовному чи інформативному спілкуванні. Однак у випадках «розмови один про одного» (Б.Ю. Норман) або «спілкування заради спілкування» (Т.Г. Винокур) фатична функція виступає основною: підтримка контактів виступає на перший план поряд з інформативним спілкуванням, забезпечуючи успіх комунікації (Р. Якобсон).

Отже, фатична функція – невід’ємна частина комунікативної функції мови, є похідною від неї та використовується для встановлення, підтримання та завершення контакту (Б. Малиновський, Р. Якобсон), а також для погіршення чи розриву стосунків (Б.Ю. Норман), та проявляється в повідомленнях чи мовленнєвих актах, які не несуть в собі важливої інформації. Таким чином, основна мета використання фатичної функції у спілкуванні – це перш за все процес підтримки чи розриву соціального зв’язку. Щодо сфер використання фатичної функції, можна назвати дві: перманентні, постійні соціальні групи, де вона є другорядною щодо комунікативної, або тимчасові, випадкові зустрічі та об’єднання людей (Е. Сепір, Б.Ю. Норман), де вона є основною. Отож фатична функція має значно ширше застосування ніж контактна чи контактостворююча, а отже, не може бути її частиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : [Підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Сепір Э. Язык // Избранные труды по языкознанию и культурологии: [пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика] / Э. Сепир – М. : Прогресс, Универс, 1993. – С. 223-247.
3. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм “за” и “против”. Сборник статей [Перевод с английского, французского, немецкого, чешского, польского и болгарского языков; под редакцией Е. Я. Басина и М. Я. Полякова] / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193-230.
4. Норман Б. Ю. Теория языка. Вводный курс. Учебное пособие / Б. Ю. Норман. – М. : Флинта : Наука, 2004. – С. 64-91.
5. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – С. 3-37.
6. Слюсарева Н. А. Функции языка // Языкознание. Большой лингвистический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 564-565.
7. Волкова Л. Г. Фатическая функция и синтаксические средства ее реализации: формальный, семантический, коммуникативно-прагматический аспекты : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. : 10.02.01 «Русский язык» / Л. Г. Волкова. – Томск, 1998. – 22 с.
8. Карпук Г. В. Контактостанавливающая функция языка: направления и перспективы исследования / Г. В. Карпук // Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия I, Филология. – 2010. – № 1 (44). – С. 35-45.
9. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – 3-тє вид. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 464 с.
10. Malinowski B. The problem of meaning in primitive languages / B. Malinowski. // C. K. Ogden, I. A. Richards. The meaning of meaning. – New York, London, 1953. – 9th ed. – P. 296-336.
11. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е, стереотип. / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – С. 506-508.
12. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [под. ред., с вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс, 1974. – С. 311-319.

Стаття надійшла до редакції 15.09.14

Павлик Н. В., аспірант

НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ

ФАТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ И ЕЕ МЕСТО В СИСТЕМЕ ФУНКЦИЙ ЯЗЫКА

В статье анализируется актуальная для современной коммуникативной лингвистики проблема фатической функции языка, рассматриваются ее истоки и основные подходы к изучению. Осуществлена попытка определить место фатической функции в системе функций языка, а также установить ее соотношение с другими функциями, в частности, с коммуникативной и регулятивной. Предлагается разграничение терминов фатическая, контактная, контактоустанавливающая функция. Определены основные сферы использования фатической функции языка, а также уточняется значение самого термина.

Ключевые слова: фатическая функция, контактоустанавливающая функция, контактная функция, фатика, фатическое общение, коммуникативная функция, регулятивная функция.

N. V. Pavlyk, post graduate student

Mykhaylo Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv

PHATIC FUNCTION AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF LANGUAGE FUNCTIONS

The article deals with the relevant for today's communicative linguistics problem of phatic function of the language, origins and main approaches to its studying are regarded. The attempts to determine the place of phatic function in the system of language functions and to determine its connection with other function, in particular with communicative and regulatory, are performed. The differentiation of terms phatic, contact functions is suggested. The main spheres of phatic function usage are identified, and the meaning of the term is specified.

Key words: phatic function, contact function, phatic, phatic communication, communicative function, regulatory function.

МЕТАФОРА І КОНЦЕПТ У СВІТЛІ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

У статті розглядається процес метафоризації та концептуалізації в рамках когнітивних та етнолінгвістичних досліджень. Уточнюється суть понять «метафора», «концепт», «когніція», «когнітивна лінгвістика», «концептуалізація», «категоризація». Чимало уваги приділено висвітленню суті процесу метафоризації концепту як своєрідної взаємодії метафори і концепту в дискурсі. У статті розмежовуються поняття «концепт» та «значення».

Ключові слова: *концепт, метафора, когнітивна лінгвістика, концептуалізація, категоризація.*

У сучасній лінгвістиці спостерігається тенденція виходу на передній план ідеї пояснення мовних фактів через глибинні закономірності мовної здатності людини, звернення до мисленнєвих категорій. Якщо для лінгвістичної прагматики такими фактами є принципи людської діяльності у соціальному контексті (а пояснювальними конструктами виступали цілі, наміри, умови діяльності тощо), то у когнітивній в якості модельних складових є когнітивні структури і процеси у свідомості людини: фрейм [1; 2], ідеалізована когнітивна модель [3], семантико-граматичні категорії [4], образно-схематичні моделі для дослідження значень мовних одиниць [5] та інші.

Об'єктом даного дослідження є етнолінгвістика наука, що досліджує витоки мовно-ментальних єдностей чи розбіжностей. Предметом статті є метафора і концепт як взаємопов'язані явища у скупі етнолінгвістики. Актуальність даного дослідження визначається сучасним спрямуванням лінгвістичних досліджень мовних явищ у їх тісному зв'язку з когнітивними процесами. Метою є розглянути метафору та концепт у їх взаємозв'язку під етнолінгвістичним кутом та в рамках когнітивної лінгвістики. Дана мета передбачає вирішення таких завдань: 1) уточнити сутність понять «метафора», «концепт», «категоризація», «концептуалізація», «когніція», «етнолінгвістика»; 2) з'ясувати основні принципи взаємодії метафори та концепту в рамках етнолінгвістичних досліджень.

При вивченні мовних явищ під етнолінгвістичним кутом надзвичайно важливим постає їхній когнітивний аспект, оскільки когнітивне підґрунтя будь-якого етносу отримує своє віддзеркалення у його національній мові. Завдяки спільному життєвому досвіду та культурним переконанням представники однієї лінгвокультурної спільноти мають здатність утворювати спільні уявлення, організовуючи, таким чином, свої лексичні концепти у дуже споріднені групи [6 : 4]. Розуміння будь-якої національної мови носіями іншої культури на рівні мови-системи, що не доповнюється когнітивною основою та засобами її прояву у мові, безумовно може призвести до комунікативної невдачі [7 : 42]. Тому «порушення акту комунікації в такому ракурсі зумовлюється відмінностями в концептуальних картинах світу комунікантів, нестандартним осмисленням певного фрагмента

дійсності, помилковою референтною віднесеністю лексичної одиниці» [8 : 12] реципієнтом. Продемонструвати цю тезу можна, навівши приклад, яким Сюзан Геір у газеті «Нью Йорк Таймз» ілюструє непорозуміння двох націй по різні боки Атлантики, хоча й користувачів однієї мови: розм. *tube* у британців означає «метро, підземку», а в американців – «телебачення» [9 : 2]. Тому можна стверджувати, що етнолінгвістика має справу не лише з фольклорними мовними засобами, а й досліджує витоки мовно-ментальних єдностей чи розбіжностей.

Так, етнолінгвістика тісно пов'язана з когнітивістикою, а зокрема з когнітивною семантикою, основною проблемою якої є загальна теорія концептуалізації та категоризації. Концептуалізація – це своєрідне осмислення отриманої із навколишнього середовища інформації, мисленнєве конструювання предметів та явищ, які призводять до утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів (тобто зафіксованих у свідомості людини смислів), наприклад: концепт часу, простору, руху тощо [7 : 45]. Категоризація – це розподіл світу на категорії, тобто членування зовнішнього і внутрішнього світу людини й упорядковане подання різноманітних явищ через зведення їх до меншого числа розрядів і об'єднань (прототипів). Як слушно зауважує Л. В. Правікова, природні категорії і концепти організовані на прагматичній основі з виділенням прототипів, які визначаються прагматично релевантними факторами [10 : 46]. Під час опису кожного мовного явища треба враховувати ті дві функції, які вони неминуче виконують: когнітивна (за їхньою участю у процесах пізнання) і комунікативна (за їхньою участю в актах мовленнєвого спілкування), а когнітивна лінгвістика намагається не лише покласти у відповідність мовній формі її когнітивний аналог, але й пояснити причини вибору чи створення даної «упаковки» для даного змісту [11 : 18]. Тому не випадково основною категорією когнітивної лінгвістики вважається концепт, який, на думку С. Г. Воркачова, є вербалізованим культурним смислом і виступає семантичною одиницею «мови» культури, план вираження якого репрезентує мовний знак [12 : 56]. Нам близька думка В. І. Карасика й А. М. Приходька щодо тришарової будови концепту як вербалізованого явища: «основа концепту (субстрат) – понятійна складова, надбудова-1 (адстрат) – перцептивно-образна складова і надбудова-2 (епістрат) – ціннісна (валоративна) складова» [13 : 75; 14 : 57].

Поява переносних значень на основі метафоричного вживання (вторинної номінації) слів є одним із важливих засобів збагачення словникового складу, оскільки мова не може обійтись без метафоричної номінації. Тому метафора стимулює розвиток семантичної системи мови і системи її номінативних засобів [15 : 155–156]. Як відмічає В. Г. Зусман, концепт змодульований на основі взаємодії контекстуальних значень і внутрішньої форми слова, що його виражає [16 : 51]. Дослідник також відмічає, що при включенні слова у комунікативний ланцюг із сфери несвідомого у свідомість можуть просочуватись і елементи «внутрішньої форми» цього слова [там само : 52], тобто семантичний склад етимологічного значення може актуалізуватись у контексті, а отже, етнономінації можуть вербалізуватись у різноманітних метафоричних виразах і, таким чином, репрезентувати відповідні етноконцепти в мовній картині світу. Як слушно зауважує В. Еванс, тут йдеться про семантичні зміни в мові та збагачення слів новими значеннями, а отже, і розгортання та розвиток «лексичних концептів» (*lexical concepts*), як вчений їх називає, розуміючи, що це – одиниці семантичної структури, які зазвичай асоціюються з мовною формою. Разом лексичний концепт та мовна форма утворюють лексичну одиницю

– звичне поєднання форми і значення [17 : 3]. Лексичні концепти становлять закодовані концептуальні знання, які можуть репрезентуватися за допомогою мови. Вони можуть асоціюватися з різними мовними формами, включаючи слова, морфеми, ідіоматичні вирази [18 : 123–124] тощо.

Метафора у когнітивній лінгвістиці – це не образний засіб, що пов’язує два значення слова, а основна ментальна операція, яка об’єднує дві понятійні сфери і створює умови для структурування сфери-джерела при концептуалізації нової сфери; це «спосіб пізнання, категоризації, концептуалізації, оцінки і пояснення світу» [19 : 91]. Як відзначає Дж. Лакофф, сутність когнітивної (концептуальної) метафори полягає в осмисленні і переживанні явищ одного роду в термінах сутностей іншого роду [3 : 202–251]. Має рацію І. М. Кобозева, коли визнає метафорами або метафороподібними виразами усі образні побудови, що мають у якості когнітивної основи уподібнення об’єктів, що відносяться до різних галузей онтології [20 : 136–137]. Метафора відкриває епістемічний доступ до концепту, а спостереження за функціонуванням метафор визнаються важливим джерелом даних про відношення між різними концептами та їхніми рівнями, а також між значеннями багатозначних слів. Така своєрідна розширена мережа концептів створює сукупність образів [21 : 66], які стоять за цими концептами.

Вивчення метафори на когнітивному рівні висвітлено у таких вчених: Т. К. Бася [22], Н. В. Грін [23], В. Еванс [17], З. Зінкен [24], Дж. Лакофф [3] та ін. Аргументами на користь дослідження метафори як когнітивного процесу є такі:

1) Метафора формує концепт, а концепт метафору. З одного боку, метафора розширює межі існуючих концептів (на основі подібності) і в деяких випадках сприяє виникненню нових (наприклад, при розпаді полісемії). З іншого боку, базові концепти виражають стійкий регулярний характер образної аналогії між певними поняттями [23 : 89; 22 : 65].

2) Метафора забезпечує зв’язок між різними пластами, рівнями і вимірами концепту. Як зауважує І. В. Полозова, видається перспективним розглядати метафору як несподіваний і миттєвий перехід від одного смислового рівня до іншого [25 : 82–83].

3) Метафора забезпечує доступ до віддалених, неочевидних рівнів концепту і концептосфери у цілому. Метафора, таким чином, актуалізує потенційні концептуальні ознаки [11 : 34].

4) Метафора забезпечує зв’язок між концептами і розповсюдження знань від однієї когнітивної парадигми до іншої. За М. Мінським, метафоричні аналогії дають можливість побачити будь-який уявний предмет чи ідею ніби у світлі іншого предмету чи ідеї [26 : 291–292].

5) Метафора, як і концепт, відрізняється динамічністю. В акті вербалізації концепту відбувається розгортання його побутово-смислових можливостей, актуалізація його імплікацій і пов’язаних з ним асоціацій, а також реалізація зв’язків з іншими концептами. При цьому відбувається збагачення концепту через мовні одиниці, у яких він репрезентований. Тобто процес метафоризації може бути описаний як семантичний рух [27 : 83].

6) Метафора і концепт не підкоряються правилам класичної логіки. Так, метафора називає предмети не своїми іменами, а іменами інших речей, виявляючи у кожному явищі присутність великої кількості різних смислів і піддаючи під сумнів тотожність речей самим собі [25 : 71].

У фундаментальній праці «Metaphors We Live By» Дж. Лакофф і М. Джонсон виділяють три типи когнітивних метафор: орієнтаційні метафори, які ґрунтуються на сприйнятті, русі, фізичному і соціальному досвіді людини; структурні метафори, які дозволяють використовувати одне високо структуроване поняття для структурування іншого (при цьому концептуальна система *сфери-джерела* слугує для моделювання концептуальної системи *сфери-цілі*); онтологічні метафори (метафора персоніфікації, метафора вмістилища/контейнера та ін.), які сприяють осмисленню подій, дій, емоцій та ідей як дискретних, чуттєво сприйнятих об'єктів та сутностей [11 : 37; 3].

Саме тому, на нашу думку, доцільним є розглядати метафоричне переосмислення концептів, що реалізовані їх іменами у мові, тобто однойменними лексичними одиницями. Для цього найбільш релевантним є когнітивно-дискурсивний підхід, позаяк він поєднує лінгвокультурологічний і семантико-когнітивний підходи та визначає дискурс як єдину сферу існування концептів.

У цьому відношенні нам близька думка О. С. Кубрякової, яка вважає, що концептуальний аналіз передбачає пошук спільних концептів, які підведені під один знак і репрезентують буття знаку як маркера когнітивної структури [28 : 85]. Оскільки імена концептів представлені однойменними лексичними номінаціями, логічним є з'ясувати значення останніх. Як стверджує Л. Р. Безугла, значення слова визначається як «вербалізований продукт конструювання світу комунікантами, який відображає історично й соціально закріплені зв'язок між акустичним образом слова/речення і найменованим об'єктом» [29 : 8].

Необхідність виявлення етимології слова, що є ім'ям концепту, пояснюється тим, що у концепті сьогоденний зміст не можна відмежувати від «пам'яті концепту», тобто динамічного, рухомого процесу виникнення словесної форми, у якій заключається початково заданий у концепті зміст – «внутрішня форма» слова. Теорію «внутрішньої форми» слова розвивали В. фон Гумбольдт та О. О. Потєбня, потім вона отримала подальший розвиток у 30-х роках у праці Г. О. Винокура. М. Ф. Алефіренко вказує на те, що найрельєфніше проблема вербалізації концептів вимальовується у процесі дослідження їхньої об'єктивації словесними знаками [1 : 62]. Внутрішня форма визначається дослідником як синхронний епідигматичний компонент семантичної структури мовного знаку, що служить ідіоетнічною основою непрямо-похідної номінації, тобто відображає ту денотативну ознаку, за якою і був найменований відповідний фрагмент дійсності [31 : 13].

Отже, можна зробити висновок, що метафора і концепт взаємодоповнювані явища. Так, взаємодіючи в дискурсі з метафорою, концепт збагачується новими концептуальними складниками через мовні одиниці, у яких він репрезентований, а метафора у свою чергу актуалізує свої потенційні концептуальні ознаки. Перспективи подальших розвідок вимальовують дослідження конкретних концептів та їх втілення в метафоричних виразах англійської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Филлмор Ч. Дж. Основные проблемы лексической семантики / Ч. Дж. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. Прикладная лингвистика. – М. : «Радуга», 1983. – Вып. XII. – С. 74–122.
2. Чейф У. Л. Память и вербализация прошлого опыта / У. Л. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. Прикладная лингвистика. – М. : «Радуга», 1983. – Вып. XII. – С. 35–73.

3. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / George Lakoff // Metaphor and thought; [ed. A. Ortony]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
4. Talmy L. The Relation of Grammar to Cognition / L. Talmy // Topics in Cognitive Linguistics / Ed. by B. Rudzka-Ostyn. – Leiden, 1988. – P. 76–91.
5. Langacker R. W. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar / Ronald W. Langacker. – Berlin – N. Y.: Mouton de Gruyter, 1991. – 338 p.
6. Salisbury M. Mentoring Meaning: Bridging the Cognitive Gap Between Biblical and Receptor Worldviews [Електронний ресурс] / M. Salisbury // GIALens. – 2008. – № 1. – P. 1–26. – Режим доступу : <http://www.gial.edu/images/gialens/vol2-1/Salisbury-Mentoring-Meaning.pdf>.
7. Соломаха А. В. Етнореалії у сучасній німецькій мові (на матеріалі лексичних та фразеологічних одиниць) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Соломаха Анжеліка Вікторівна. – К., 2007. – 271 с.
8. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Л. Славова. – К., 2000. – 15 с.
9. British English A to Zed / [N. W. Schur, E. Ehrlich]. – Rev. and updated ed. – New York, 2001. – 430 p.
10. Pravikova L. V. Epistemological Foundations of Language: Cognition and Cogitation / L. V. Pravikova // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – 2002. – № 1. – С. 45–53.
11. Соснин А. В. Средства вербализации концепта «Лондон» в английском культурном пространстве: монография / Алексей Владимирович Соснин. – Нижний Новгород, 2011. – 280 с.
12. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных линвоконцептов: монография / Сергей Григорьевич Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 214 с.
13. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. научных трудов [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75–80.
14. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
15. Высочинский Ю. И. Лексикология современного английского языка : учеб. пос. / Ю. И. Высочинский, Л. Ф. Омельченко. – К. : Нац. техн. ун-т Украины “КПИ”, 1999. – Ч. 1. – 263 с.
16. Зусман В. Г. Концепт в культурологическом аспекте / В. Г. Зусман // Межкультурная коммуникация: учеб. пос. – Н. Новгород, 2001. – С. 38–53.
17. Evans V. Metaphor, Lexical Concept and Figurative Meaning Construction [Електронний ресурс] / Vyvyan Evans. – Режим доступу : <http://www.vyvevans.net/EvansCognitiveSemiotics.pdf>.
18. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics [Електронний ресурс] / Vyvyan Evans. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2007. – 239 p. – Режим доступу : <http://www.textosenlinea.com.ar/libros/Evans%20-%20A%20Glossary%20of%20Cognitive%20Linguistics%20-%202007.pdf>.

19. Чудинов А. П. Когнитивно-дискурсивное исследование политической метафоры / А. П. Чудинов // Вопросы когнитивной лингвистики. – М. : 2004. – № 1. – С. 91–105.
20. Кобозева И. М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И. М. Кобозева // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – М., 2001. – № 6. – С. 132–149.
21. Rousset F. Metaphoriser ou «l'Appel des Souvenirs» [Электронный ресурс] / F. Rousset // Recherches en Communication. – 2002. – № 18. – Режим доступа : <http://sites-test.uclouvain.be/rec/index.php/rec/article/viewFile/3451/3251>.
22. Bathia T. K. The Handbook of Bilingualism and Multilingualism / T. K. Bathia, C. Ritchie. – 2nd edition. – Blackwell Publishing, Ltd, 2013. – 940 p.
23. Грин Н. В. Концептуальная метафора и метафорические выражения / Н. В. Грин // Современные тенденции в преподавании иностранных языков : материалы Всероссийской научно-практической конференции : 28 ноября 2003 г. – Набережные Челны, НГЛУ, 2003. – С. 86–89.
24. Zinken J. Metaphors, Stereotypes, and the Linguistic Picture of the World: Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin [Электронный ресурс] / J. Zinken // metaphorik.de. – 2004. – № 7. – P. 115–136. – Режим доступа : <http://www.metaphorik.de/07/zinken.pdf>.
25. Полозова И. В. Глубинные основания метафоры / И. В. Полозова // Вестник МГУ. Серия 7. Философия. – 2004. – № 3. – С. 70–85.
26. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М. : «Прогресс», 1988. – С. 281–309.
27. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры / [Под ред. Н. Д. Арутюновой]. – М., 1990. – С. 82–109.
28. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова ПАМЯТЬ / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Культурные концепты / [Под ред. Н. Д. Арутюновой]. – М. : Наука, 1991. – С. 85–91.
29. Безугла Л. Р. Когнітивно-прагматичні характеристики імпліцитних смислів у німецькомовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Р. Безугла. – К., 2009. – 28 с.
30. Алефиренко Н. Ф. Методологические основания исследования проблемы вербализации концепта / Н. Ф. Алефиренко // Вестник ВГУ. – Воронеж, 2004. – (Серия «Гуманитарные науки»). – № 2 – С. 60–66.
31. Алефиренко Н. Ф. Когнитивно-дискурсивная парадигма языкового знака / Н. Ф. Алефиренко // Язык. Текст. Дискурс : науч. альманах Ставропол. гос. пед. ин-та ; под. ред. Г. Н. Манаенко. – Ставрополь, 2009. – Вып. 7. – С. 7-17.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

Чумак Н., канд. філол. наук, асист.
ИМО КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

МЕТАФОРА И КОНЦЕПТ В СВЕТЕ ЭТНОЛИНГВИСТИКИ

В статье рассматривается процесс метафоризации и концептуализации в рамках когнитивных и этнолингвистических исследований. Уточняется сущность понятий

«метафора», «концепт», «когниция», «этнолингвистика», «концептуализация», «категоризация». Немало внимания уделено освещению сущности процесса метафоризации концепта как своеобразного взаимодействия метафоры и концепта в дискурсе. В статье разграничиваются понятия «концепт» и «значение».

Ключевые слова: концепт, метафора, когнитивная лингвистика, концептуализация, категоризация.

Chumak N., PhD, Assistant Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

METAPHOR AND CONCEPT IN THE LIGHT OF ETHNOLINGUISTICS

The article deals with the process of metaphorization and conceptualization in the light of cognitive and ethnolinguistics researches. Such notions as «metaphor», «concept», «cognition», «cognitive linguistics», «categorization» and «conceptualization» are specified. The attention is paid to the clarifying of the concept metaphorization process as the special interaction of metaphor and concept in the discourse. Such notions as «concept» and «meaning» are differentiated in the article.

Key words: concept, metaphor, cognitive linguistics, conceptualization, categorization.

УДК 81'373.2

О. Сиявская, аспирант

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

КОММЕРЧЕСКАЯ НОМИНАЦИЯ XXI ВЕКА В СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОМ АСПЕКТЕ

Статья посвящена проблемам присвоения товару коммерческого имени в современный период. В работе отражена специфика русской коммерческой номинации в системно-структурном аспекте. Проанализированы основные особенности коммерческих номинаций XXI века в фонетическом, словообразовательном, лексическом, лексико-семантическом и нейролингвистическом освещении.

Ключевые слова: коммерческая номинация, фоносемантика, лексико-семантическая классификация, нейролингвистика, модальность, модель мира.

Коммерческое наименование стало объектом активного изучения современной лингвистики. В последнее время появилось большое количество работ, посвященных различным проблемам создания и функционирования коммерчески релевантных названий [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Семантическая и структурная неоднородность коммерческих номинаций предполагает их комплексное изучение (на лингвистическом и нейролингвистическом уровнях). Системно-структурный анализ коммерческих наименований XXI века позволит дополнить исследования, проведенные в данной области,

© О. Сиявская, 2014

а также поможет изучить отдельные аспекты коммерчески релевантных наименований, что, в свою очередь, даст возможность создать общее представление о состоянии современной теории коммерческой номинации.

В связи с широким распространением телевизионной и радиорекламы, которая апеллирует, прежде всего, к слуховой модальности, особую актуальность приобретает анализ **фонетических** особенностей современных коммерческих наименований. Исследование фонетических характеристик названий также важно в связи с тем, что фонетический уровень не анализируется сознанием, поскольку звуковые ассоциации очень древни и неподвластны логике современного человека в условиях динамичного восприятия [15: 126]. Многие исследователи рассматривали различные аспекты фонетической организации рекламного текста (гендерные особенности слухового и визуального восприятия рекламного текста [16: 81-88], роль интонационного разнообразия рекламных текстов в процессе оценки их эффективности [17: 329], создание рекламного образа с помощью звуковых ассоциаций [18: 24-25], влияние фонемного состава рекламного текста на эмоциональную память реципиента [19: 34-39]) и другие. Анализ фонетических особенностей коммерческих номинаций находился на периферии исследовательских интересов современных лингвистов, хотя именно наименования товаров играют основную роль в процессе рекламирования определенной продукции за счет своего размещения в сильной позиции рекламного сообщения и частотной воспроизводимости в коммуникации между производителем товаром и потребителем. Современные неймеры активно используют возможности фонетической системы языка при образовании коммерческих названий с целью сформировать определенный аудиальный образ рекламируемого товара, то есть создать конкретные представления о предмете и вызвать «определенные чувства, которые в нужном направлении влияют на поведение читателя и слушателя» [18: 4]. Грамотно построенный звуковой ряд обеспечивает благозвучие и подходящую ритмическую модель наименования, а следовательно и легкое произношение и хорошую запоминаемость названия. Удачный **ассонантно-аллитерационный ряд** усиливает положительный эмоционально-экспрессивный фон названия [10]. Так, например, обилие твердых согласных и гласных переднего ряда свойственно названиям водочной продукции: «Аксаковская», «Барнаул», «Бонус», «Данска», «Карат», «Ладога Царская», «Монарх», «Народная», «Штандарт», «Фортуна», «Флагман», «Хортица». Это объясняется спецификой целевой аудиторией, на которую направлены товары с данными наименованиями – мужчин. Использование мягких согласных и гласных переднего ряда наблюдается, прежде всего, в наименованиях кондитерских изделий, потребителями которых являются дети: «Вильена», «Сладкие лестки», «Апельсинки и лимонки», «Мармеландия», «Тутик-Фрутик», «Росичи», «Метелица», «Доминик». По мнению А.К. Матвеева, создатели искусственных имен литературных персонажей сознательно или бессознательно выбирают сонорные звуки для имен положительных героев, в то время как смычными, шипящими, а также труднопроизносимыми группами согласных характеризуются имена отрицательных [20: 11]. Так, названия «Слами» (карамель), «Лисма» (чай), «Милая Мила» (молоко) положительно воспринимаются потребителями, поскольку сонанты и гласные стимулируют появление благоприятных ассоциаций [21]. Достаточно часто благозвучность достигается благодаря использованию **рифмованных неймов**, например, названия конфеты «Мишка Шалунишка», «Апельсинки для Иринки», «Барбариски

для *Лариски*», *«Зайка-заснайка»*, *«Любушка-голубушка»*, *«Малинка-калинка»*, *«Мулатка-шоколадка»*, *«Наташка-первоклашка»*, *«Рожок-дружок»*, *«Ромашки для Наташки»*. Рифма положительно влияет на запоминаемость (в 1,5 раза) [15: 59]. Но при образовании рифмованных коммерческих номинаций, неймеры достаточно часто пренебрегают положительным ассоциативно-образным фоном наименования, создавая названия, которые выглядят довольно некорректно (например, конфеты *«Палка-сосалка»*, *«Танцы – Шманцы»*). При использовании в качестве наименований неологизмов, положительный фонетический облик имени достаточно часто проверяется неймерами с привлечением данных **фоносемантики**, которые позволяют оценить влияние звуков, составляющих название, на психическое состояние человека.

Ограниченное количество словарного состава языка стимулирует неймеров к активной деятельности в области **словообразования**. Вопрос о способах образования коммерческих названий активно поднимался специалистами в сфере маркетинга, брендинга и нейминга. Так, в статье «Основные способы словообразования в нейминге» [22] рассматриваются следующие техники образования номинаций: смысловые названия; комбинаторные названия; абстрактные названия; креативные названия; аббревиатурные названия. При этом критерий, лежащий в основе выделения именно этих способов словообразования, остается неясным. Валентин Перция в статье «29 способов имяобразования» [23] перечислил ряд техник, которые помогают придумывать имена для товаров (сложносокращенные слова, аббревиатура, аллитерация, намек на исторический или литературный источник, перенесение названия из одной группы товаров в другую, произвольные реальные слова, классические латинские корни, комбинации и композиции, описательные, заимствованные из иностранного языка слова и т.д.). Аналогичные способы образования названия предлагает автор статьи «Критерии оценки имени фирмы и компании» [24] (произвольный, описательные, по фамилиям основателей, юморные, морфемные конструкции, реальные слова, звуковой символизм и др.). Данные способы образования неймов были выделены авторами методом сплошной выборки, при их составлении не учитывался лингвистический критерий. Анализ современных коммерческих наименований продемонстрировал, что одним из наиболее высокопродуктивных способов создания названия товара является **аффиксальный**: сложение корня – носителя определенной идеи – и аффикса. Например, корневая морфема в названии сока *«Яблочкин»* указывает на товарную категорию продукта, газированного напитка *«Утоляев»* – на целевое предназначение данного товара. Достаточно часто привнесенный аффиксом дополнительный оттенок значения и цель его использования также легко прочтываются потребителем: например, наличие суффикса *–шка* в названиях типа *«Алёнушка»* (шоколад), *«Антошка»* (молочные продукты для детей), *«Шалунишка»* (конфеты), *«Сладушка»* (печенье) указывает на то, что данные товары ориентированы на детскую целевую аудиторию. Способ суффиксации является наиболее продуктивным при образовании наименований, поскольку он предоставляет большие возможности для создания производных слов и новообразований, а также позволяет без труда идентифицировать внутреннюю форму слова и соотнести коммерческое наименование с реальным товаром. Распространенным способом создания наименований является **сложение** усеченных или полных основ, или усеченной и полной основ: *«Шоколапки»* (шоколадные конфеты в форме лапок), *«Фруто-Няня»* (фруктовый сок для детей), *«Кефинар»* (гибрид

кефира и нарине), «*Бананас*» (напиток из сока банана и ананаса), «*Bumalad*» (шоколад на фруктозе). Также получили широкое распространение иноязычные коммерческие наименования, образованные по типу сложения основ: «*Bebivita*» (минеральная вода), «*Greenfield*» (чай), «*BonAqua*» (минеральная вода), «*Nescafe*» (кофе), «*Nestea*» (чай). При создании наименований способом сложения основ неймеры стремятся донести до сознания потребителя определенную идею, заключенную в объединении компонентов, и вызвать позитивные ассоциации у потребителей. Например, название чая «*Плейтм*» образовано английскими словами play и tea, которые указывают как на товарную категорию продукции, так и на ее целевую аудиторию – детей. Способ инициальной аббревиации при создании коммерчески релевантных наименований малопродуктивен (зафиксировано небольшое количество наименований типа «*ЖЗЛ*» (водка), «*ДМБ*» (пиво), «*ПИТ*» (пиво)). Михаил Дымшиц, один из крупнейших теоретиков и практиков маркетинга и массовых коммуникаций, объясняет это тем, что использование аббревиатур на основе слов актуальной лексики сталкивается с рядом проблем, так как большинству потребителей исходное значение аббревиатур, как правило, остается навсегда неизвестным [25]. Поэтому аббревиатурные названия редко вызывают у покупателей определенные образы или ассоциации.

Среди **лексических** особенностей коммерческих наименований современного периода можно выделить доминирование **общеупотребительной, стилистически нейтральной** лексики (например, «*Вкус детства*» (конфеты), «*Золотое кольцо*» (пиво), «*Крпави*» (водка), «*Мой город*» (шоколад), «*Наш сад*» (сок), «*Кружка и бочка*» (квас)), что объясняется основной задачей коммерческого наименования – побудить к покупке максимальное количество потенциальных потребителей. Использование **жаргонной лексики, разговорных слов и выражений** наблюдается при наименовании слабоалкогольных и алкогольных напитков, целевой аудиторией которых являются молодежь и мужчины (например, «*Елки-Палки*» (пиво), «*Толстый Фраер*» (пиво), «*Царский порожняк*» (водка), «*Бабья доля*» (водка), «*По чуть-чуть*» (водка), «*Виноградный раж*» (коктейль), «*Тушите свет!*» (коктейль)). **Книжная** лексика употребляется нечасто (например, «*Хрустальный исток*» (минеральная вода), «*Дамские грезы*» (вино), «*Чудный вечер*» (конфеты)), что связано с намеренным усреднением сознания, которое обусловлено необходимостью охвата максимально широкой аудитории. Однако как один из признаков книжного стиля довольно часто используются **абстрактные существительные** (например, «*Надежды Ангела*» (коктейль), «*Радость жизни*» (водка), «*Верность качеству*» (шоколад), «*Вкус нежности*» (конфеты), «*Прима ностальгия*» (табачные изделия)). Ввиду высокой конкуренции – в пределах одного рыночного сегмента – среди предприятий, выпускающих одинаковую, в сущности, продукцию, рекламисты вынуждены апеллировать не к конкретике, объективно не способной предложить что-либо уникальное, а к абстрактной сфере чувств и мыслительных построений, предоставляющей широкое поле для рекламного воздействия благодаря множеству субъективных трактовок абстрактных понятий реципиентами [15: 149]. Но при этом, в общей массе наименований наблюдается преобладание конкретных существительных над абстрактными. Частотное употребление **экспрессивной, эмоционально окрашенной** лексики в коммерческих наименованиях (например, «*Ангельское удовольствие*» (коктейль), «*Настоящая любовь*» (коктейль), «*Полезная вкусятина*» (рахат-лукум), «*Заповедный уголок*» (молоко), «*Веселая семей-*

ка» (конфеты)), призвано в первую очередь воздействовать на эмоции потребителей и создавать определенный образ товара.

В современных исследованиях представлены различные классификации номинаций с точки зрения **лексико-семантического** аспекта. Так, М.Е. Новичихина разделяет коммерческие наименования по тематическим группам, выделяя, например, названия географических объектов, собственные имена, наименования лиц, междометно-восклицательные названия и др. Исследовательница отмечает при этом, что в данной классификации отсутствует единое основание и выделение тематических групп базируется на языковой интуиции носителя языка [6: 68-69]. Поэтому подобная классификация коммерческих названий является условной. На основе семантического признака, который лежит в основе номинаций и отражает специфику концепции позиционирования товара, О.Е. Яковлева выделяет следующие группы наименований: состав товара, «материальные» характеристики товара, целевая аудитория, товарная категория, назначение товара, место производства товара, производитель товара, концепция позиционирования товара. Исследовательница также отмечает сложность отнесения наименований к той или иной группе за счет их семантической и структурной гетерогенности, и допускает возможность соотнесения некоторых номинаций не с одной, а сразу с несколькими содержательными мотивами [14: 81-84]. Наиболее разработанной, на наш взгляд, является классификация И.И. Файзуллиной, согласно которой выделяются две основные группы коммерческих наименований: отонимные (образованные от имен собственных) и отапеллятивные (образованные от нарицательных слов) [13: 67]. Каждая группа в свою очередь разделена на различные семантические подгруппы. Основываясь на данной классификации, можно сделать вывод о том, что наиболее продуктивными при создании коммерческих наименований являются именно отапеллятивные основы, поскольку отонимные названия представляют собой более конкретный пласт имен, а следовательно и круг вероятных ассоциаций, что в некоторой степени сужает возможности для создания эффективного коммерческого имени.

В аспекте **нейролингвистики** современная коммерческая номинация демонстрирует широкий спектр имен, которые основаны на сенсублизации – параллельной ментальному процессу именованию стимуляции органов чувств [10]. Скрытое воздействие на органы чувств человека можно проанализировать как определенные модальности. Так, коммерческим наименованиям XXI века свойственна, в основном, **комплексная модальность**, которая предполагает стимуляцию нескольких зон восприятия: например, название коктейля «*Ванильно-мятный поцелуй*» апеллирует к вкусовой и тактильной доминанте; «*Яблочный Цвет*» – к вкусовой и визуальной доминанте; «*Персиковая Рапсодия*» – к вкусовой и слуховой доминанте. Как отмечает Н.В. Слухай, «влияние на несколько органов чувств одновременно обеспечивает синестетичность восприятия и способствует позитивации восприятия объекта» [10]. Некорректно выглядят коммерческие наименования, в которых используется расщепленная модальность, направленная на другие ментально-чувственные зоны без сохранения адекватной для определенной категории товара доминанты в качестве ведущей. Например, название «*Горный цветок*» (вино) основано на визуальной и обонятельной доминанте; «*Снежок*» (конфеты) – на тактильной и визуальной доминанте; «*Мелодия*» (конфеты) – на слуховой доминанте; «*Осенний вальс*» (конфеты) – на визуально-тактильной доминанте. Анализ современ-

ных коммерческих наименований демонстрирует, что они конструируют, в основном, **физиологическую** (постулируется полезность, экологичность, биологическая ценность товара, например, «*Акти лайф био*» (молоко), «*Чистый глоток*» (минеральная вода), «*На здоровье*» (молоко)), **социальную** (акцентируется высокое социальное положение потребителя, например, «*Парламент*» (водка), «*Дворянская*» (водка), «*Медовая Графская*» (водка)), **психологическую** (навязываются стереотипы мышления, например, «*Ежедневка*» (водка), «*Русский размер*» (водка), «*Русская невеста*» (водка)), **географическую** (указание на географическую локализацию товара, «*Село Луговое*» (молоко), «*Моршинская*» (минеральная вода), «*Оболонь*» (пиво)), **историческую** (декларируется отнесенность продукта к историческим фактам и событиям, например, «*Русско-Японская война*» (коктейль), «*Петр Великий*» (кофе), «*Екатерина I*» (шоколад)) и **этнографическую** (декларируется отнесенность продукта к этнически ценным фактам и событиям, например, «*Народное*» (пиво), «*Нацпрект*» (водка), «*Наше Славянское*» (пиво)) модели мира. Экономическая модель (постулирующая экономическую выгоду при приобретении продукта) представлена лишь одним названием (чай «*Экономи*»), что свидетельствует о ее малоэффективности и невысокой актуальности. При анализе структуры фрейма современной рекламы можно отметить, что характерной для коммерческих наименований XXI века является позиция предиката (например, серия кондитерских изделий: «*Орех Сергеевич Грецкий*», «*Кешию Глебович*», «*Вишня Владимировна*», «*Чернослив Михайлович*», «*Фундук Петрович*», «*Миндаль Иванович*», «*Инжир Кириллович*», «*Персик Александрович*», «*Ананас Денисович*», «*Финик Тимофеевич*», «*Изюм Васильевич*», «*Курара Петровна*», «*Груша Борисовна*», «*Клубника Николаевна*», «*Алыча Ибрагимовна*», «*Кумкват Карлович*»). Это обусловлено тем, что в современной рекламе собственное имя товара не только является способом выделить его из ряда подобных, но и отражает общую тенденцию рекламы к олицетворению, переносу человеческих качеств на продукт, которое обеспечивает облегчение восприятия и запоминаемости названия [15: 141].

Таким образом, анализ фонетических особенностей современных коммерческих наименований указывает, прежде всего, на учет неймерами особенностей целевой аудитории и активное использование возможностей звуковой организации названия для создания определенного эмоционального фона, неконтролируемого сознанием. В целом, удачный фонетический строй коммерческого наименования несет одновременно эстетическую и маркетинговую нагрузку: красиво звучащее название легче запоминается потенциальным потребителем. При создании коммерческого наименования неймеры используют различные способы имяобразования, стремясь при этом передать определенную идею, заключающую в себе указание на особенность целевой аудитории и свойства именуемого продукта. В современных коммерческих наименованиях используется, как правило, общепотребительная, стилистически нейтральная лексика, ориентированная на максимально широкий круг потенциальных потребителей. Лексико-семантическая разноплановость коммерческих наименований обуславливает определенные трудности при выделении единого принципа их классификации. При этом наибольшей продуктивностью в современном нейминге характеризуются названия, созданные на основе нарицательных имен существительных. В аспекте нейролингвистики коммерческим номинациям XXI века свойственна в основном комплексная модальность, которая предполагает стимуляцию нескольких зон восприятия. Современные названия конструируют различ-

ные модели мира, но при этом экономическая модель оказывается малоэффективной при создании коммерчески эффективных имен. Современные неймеры, как правило, избегают нормативной квалификации товара как объекта покупки и возводят его в позицию предиката.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Голомидова М. В. Отражение художественного «стиля эпохи» в эргонимической номинации / М. В. Голомидова, Е. В. Хрушова // Русский язык в контексте современной культуры. – Екатеринбург, 1998. – С. 31-34.

2. Дзюба К.А. Синтаксический способ формирования наименований англо- и франкоязычных парфюмерных торговых марок / К.А. Дзюба // Развитие гуманитарных наук : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., 27.02.12–29.02.2012, Познань. – Польша, Познань, 2012. – Ч. 3, т. 2. – С. 125–132.

3. Исянов К. Р. Лингвистический анализ, типология и локализация отечественных и иностранных коммерческих названий / К. Р. Исянов: автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.19. – Уфа, 2012. – 17 с.

4. Кожанова В.Ю. Лингвистические основы наименований брендов (на примере английского и русского языков) / В.Ю. Кожанова: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Краснодар, 2007. – 19 с.

5. Крюкова И. В. Особенности восприятия рекламных названий современными носителями русского языка / И. В. Крюкова // Методы современной коммуникации: проблемы теории и социальной практики. – М, 2002. – С. 119-120.

6. Новичихина М. Е. Теоретические проблемы исследования эффективности коммерческой номинации / М. Е. Новичихина: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 : Воронеж, 2004. - 351 с.

7. Рогожина В.В. Языковой компромисс как объективный фактор рекламной номинации в полиэтничном регионе. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2013/fill6.html>

8. Романова Т.П. Система способов словообразования рекламных собственных имен / Т.П. Романова // Вестн. Самар. гос. ун-та. – 2007. – № 5/2 (55). – С. 204–214.

9. Седаева О. В. Неэффективные коммерческие названия // Культура общения и ее формирование: Материалы 5-й региональной научно- методической конференции. – Воронеж: Полиграф, 1998. – С. 23-25.

10. Слухай Н. В. Лингвистические аспекты нейминга // Філологічні науки: синхронічний та діакронічний аспекти. – Суми: СумДУ. – 2009. – С. 397-405.

11. Слухай Н. В. Психосемантика нейма (на материале русскоязычных имен коммерческой сферы) // Мовні і концептуальні картини світу/ КНУ имени Т. Шевченко. – 2010. Вип. 29. – С. 278-284.

12. Стадильская Н.А. Эмоционально-оценочный и экспрессивный компоненты в семантике прагматонимов / Н.А. Стадильская // Вестн. Том. гос. пед. ун-та. – 2007. – Вып. 4 (67). – С. 36–40.

13. Файзуллина И. И. Ономастическое поле прагматонимов современного русского языка/ И. И. Файзуллина: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Уфа, 2009. – 184 с.

14. Яковлева О. Е. Семиотические типы прагматонимов современного русского языка (на материале номинаций продуктов питания)/ О. Е. Яковлева: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Новосибирск, 2006. – 21 с.

15. Паршук Н. В. Вербализация побудительной интенции в русском рекламном тексте: Дис...к. филол. наук. – Киев, 2008.

16. Дударева А. Рекламный образ. Мужчина и женщина. – М.: РИП-холдинг, 2004. – 222с.

17. Матанцев А. Н. Эффективность рекламы. – М.: Изд-во «Фин-пресс», 2002. – 416с.

18. Кохтев Н. Н. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов. 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 96с., 24-25

19. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы: Учеб. пособие/ Науч. ред. М. В. Удальцова. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2006. – 230с., 34-39

20. Матвеев А. К. Топономастика и современность [Текст]/ А. К. Матвеев// Вопросы ономастики. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2004. - №1. – С. 7-13, 11

21. Журавлев А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации/ А. Ф. Журавлев// Способы номинации в современном русском языке: Коллект. моногр. - М.: Наука, 1982. – С. 45-109

22. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.logomaster.com.ua/index.php?p=7121>

23. Перция В. 29 способов имяобразования. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.naming.ru/content/view/14/64/>

24. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aup.ru/articles/marketing/5.htm>

25. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vaal.ru/show.php?id=13>

Стаття надійшла до редакції 12.09.14

О. Є. Синявська, аспірант

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

КОМЕРЦІЙНА НОМІНАЦІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ У СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОМУ АСПЕКТІ

Стаття присвячена проблемам присвоєння товару комерційного імені в сучасний період. У роботі відображена специфіка російської комерційної номінації в системно-структурному аспекті. Проаналізовані основні особливості комерційних номінацій ХХІ століття у фонетичному, словотворчому, лексичному, лексико-семантичному і нейролінгвістичному висвітленні.

Ключові слова: комерційна номінація, фоносемантика, лексико-семантична класифікація, нейролінгвістика, модальність, модель світу.

О. Е. Syniavska, post-graduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

RUSSIAN COMMERCIAL NOMINATION IN THE SYSTEM- STRUCTURAL ASPECT

The article is devoted to the problem of assignment of a commercial name during the modern period. Research shows specifics of the Russian commercial nomination in the system-

structural aspect. The main features of the commercial nominations of the XXth century in phonetic, derivation, lexicon, lexicon-semantic and neurolinguistic lighting are analysed.

Key words: *commercial nomination, phonosemantic, lexicon-semantic classification, neurolinguistic, modality, world model.*

УДК: 811.161.2+811.111]’42

Л. Сергієнко, старший викладач

Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ

КОГЕРЕНТНІСТЬ ЯК ГЛИБИННА ЗМІСТОВО-СМИСЛОВА ЗВ’ЯЗНІСТЬ ТЕКСТУ ПРОСПЕКТУ ЕМІСІЇ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

У статті досліджено особливості зв’язності тексту проспекту емісії цінних паперів. Визначено види когерентності, характерні для проспекту емісії цінних паперів та розглянуто типи когерентних зв’язків, необхідні для побудови цілісного тексту проспекту емісії цінних паперів.

Ключові слова: *текст, зв’язність, цілісність, когерентність, ілюктуивна інтенція, класифікація, емітент, проспект емісії цінних паперів.*

Вивчення економічних та фінансових текстів, які є відображенням глобальних змін у світовій економіці, належить до актуальних проблем сучасного мовознавства. Усвідомлення таких текстів як комунікативної взаємодії, направленої на економічний розвиток суспільства, спричинює необхідність вивчення основних типів когерентних, що використовуються в межах проспекту емісії цінних паперів (ПЕЦП), як інструменту економічної розбудови суспільства розвитку. Вивчаючи основні типи звязності, дослідники (Гальперін Т.Н., Станіслав О. В, Чернявська В. Е., Філіппов К. А. та інші) приділяють особливу увагу когерентності. Втім, це поняття в тексті ПЕЦП залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є аналіз особливостей зв’язності у англійських та українських текстах ПЕЦП, дослідження специфіки глобальної, локальної та тематичної когерентності такого типу документу та визначення типів когерентних зв’язків, важливих для побудови цілісного та стилістично й тематично єдиного тексту ПЕЦП.

Зв’язність тексту є однією з найважливіших текстових категорій, що передбачає розвиток теми, пов’язаність компонентів та цілісність тексту. Процеси поєднання і взаємодії частин тексту, їх співвіднесення до загального змістово-сміслового компоненту і структурування самого тексту, забезпечуються зв’язністю. У світовій лінгвістиці зв’язність називають по-різному: лексична солідарність (Е. Косеріу), когерентність (Р. Богранд, В. Дресслер, В. Чернявська), когезія (М. Холлідей, Р. Хассан), інтегративність (І. Гальперін), цілісність (О. Воробьова), зв’язність і цілісність (А. Леонтьев) та стилістична й тематична єдність тексту (В. Карасик). Досліджуючи зв’язність виділяють такі її тлумачення: семантична близькість фраз, з яких складається текст, насичення фразових ва-

лентностей та реалізація глибинних логічних зв'язків між подіями, описаними в тексті, де кожна наступна подія зумовлена попередньою [1]. Текст ПЕЦП є інформаційною та структурною єдністю, чия функціональна завершеність як мовленнєвої одиниці забезпечується зв'язністю. Зв'язність є основною текстотворчою категорією та розглядається в межах дихотомії *когезія – когерентність*, де когезія окреслюється як формально-граматична зв'язність дискурсу, що визначається різними типами мовленнєвих відношень між реченнями, які складають текст [2: 124]. Когерентність розглядають як цілісність тексту, його смислову єдність, що визначається на основі всього тексту або його відносно закінчених фрагментів [3]. При аналізі тексту ПЕЦП важливими є граматичний, лексичний, логічний і стилістичний типи когезивних зв'язків та глобальний і локальний типи когерентності [2: 124].

Когерентність

Сучасні лінгвісти розглядають когерентність, як глибинну змістово-смислову зв'язність тексту, яка є лінгвістичним та, в той же час, екстралінгвістичним феноменом, який неонов'язково є експліцитним [4: 26]. На відміну від когезії, яка є граматичним, лексичним, сполучниковим, логічним та стилістичним зв'язком між висловлюваннями, когерентність включає семантико-прагматичні та діяльнісні аспекти тексту. Виділяють глобальний та локальний типи когерентності [5: 35; 8; 2: 124; 6; 7].

Глобальна когерентність, тобто відношення кожного конкретного висловлювання до загального плану комунікації [2; 5 : 226], в тексті ПЕЦП забезпечується за допомогою стратегій, планів та когнітивних схем, що використовуються адресантом задля досягнення своєї мети. Кожна комунікативна дія має свою ціль, наприклад, розділ *Ризики* направлений на ознайомлення реципієнта з можливими ризиками, які виникають упродовж існування емітента. Стратегічною задачею у такому випадку буде показати наявність суттєвих ризиків з боку емітента, які дадуть можливість виправдати невдачу підприємства у разі банкрутства, адже звичайно у такому розділі йдеться про існування незалежних від емітента ризиків та, водночас, адресант не повинен налякати і відвернути адресата великою кількістю ризиків, адже комунікативна ціль, а саме доведення доцільності інвестування у підприємство-емітент, не буде досягнута.

Серед цілей адресанта ПЕЦП необхідно виокремити такі: надати необхідну фонову інформацію про минулі проекти та їх успішність, навести приклади таких проектів, надати фінансові звіти за минулі роки та аргументи на користь дієвості поточних проектів. Вищенаведені цілі зосереджені на генеруванні тексту та його структурі. Вони стають домінуючими у процесі конкретизації та деталізації ідеї емісії облігацій в тексті пропозиції цінних паперів. М.Л. Макаров зазначає, що локальна когерентність, яка забезпечує зв'язність на такому рівні, включає не тільки тема-рематичну зв'язність (важливу, але ні достатню, ні необхідну для визначення локальної когерентності), але також всі аспекти зв'язності, а саме: граматичний, лексичний, логічний (коннектори, риторичні фігури) і смисловий та семантико-прагматичний (експлікатури і імплікатури, інференції, пресупозиції). Наявність імпліцитних моделей впливу є типовою якістю маніпулювання для передачі власних вірувань та бажань на локальному рівні когерентності у тексті ПЕЦП.

Тематична когерентність, як специфічний зв'язок між тематичними пропозиціями, розглядається як тип когерентності, що формується навкруги глобальної теми дискурсу або теми мовця [2: 125; 8: 136]. Така якість дискурсу яскраво виражена у великому за

обсягом тексті ПЕЦП, оскільки її прояви можливо прослідкувати через повторення характерних для ПЕЦП тем: *risk factors, forward-looking statements, use of proceeds, dividend policy, capitalization, selected consolidated financial and other data*. Ключові факти, вірування, когнітивні структури та соціальні уявлення, що експліцитно або імпліцитно представлені у дискурсі, включені в семантичну макроструктуру глобальної теми дискурсу, що когнітивно спирається на макропропозицію, або вершину моделі референтної ситуації [2: 125].

Сучасні дослідники лінгвістики тексту налічують близько 350 когерентних типів зв'язності [9: 128]. Вважаємо за доцільне зупинитися на типології когерентних типів зв'язності запропонованої Дж. Р. Хоббсом [6: 8], оскільки вона основана на бажанні мовця передати повідомлення, що має певну ціль, для виконання якої необхідно пов'язати повідомлення з попередніми знаннями реципієнта та полегшити складність сприйняття повідомлення. Вищезазначена класифікація включає такі типи: причинні, оціночні, фонові й пояснювальні та когерентні зв'язки, направлені на розширення дискурсу [6].

1. Причинні когерентні зв'язки, направлені на встановлення порядку зміни стану речей, присутні в тексті ПЕЦП в розділах *Results of operations, Risk factors* тощо. Причина та надання можливості для зміни є важливими компонентами причинних когерентних зв'язків. Так, глобальною причиною створення тексту ПЕЦП є необхідність залучення інвестицій, тоді як законодавча база певної країни надає можливість для змін у фінансовій та правовій сфері підприємства. Фінансові регулятори та правові норми країни, де розташований емітент, та тієї країни, де здійснюється емісія облігацій, стають основними причинами та уможливають зміни від певного початкового до кінцевого стану речей. Наприклад, у проспекті Миронівського Хлібопродукту причиною введення обмежень на пересування і продаж курятини та курячих продуктів підприємства, забою птиці та карантину потужностей підприємства до зникнення загрози захворювання стає будь-який спалах тваринного захворювання на території України. Фактором, завдяки якому натупають такі суттєві наслідки, стає українська урядова влада та законодавча база країни, яка в цьому випадку є імпліцитною:

Any outbreak of a livestock disease in Ukraine could result in any of the following measures being imposed by Ukrainian governmental authorities:

- *restrictions on the movement and/or the sale of live chicken or chicken products by MHP; and/or*
  - *requirements for MHP to destroy one or more of its flocks; and/or*
  - *placing MHP's facilities in quarantine until the threat of disease spreading is eliminated*
- [10: 31].

2. Оціночні когерентні зв'язки, що пояснюють співвідношення тверджень до щаблів виконання загального плану та до комунікативної цілі всього тексту, присутні в таких розділах ПЕЦП як: *Dividend policy, Use of proceeds, Subscription and sale* тощо. Загальним планом викладеним у ПЕЦП є здійснення емісії облігації, тож роз'яснення деталей аплікації, дат випуску та придбання облігації здійснюються в межах оціночних когерентних зв'язків. Так, оскільки завданням проспекту є здійснення ілюктивного впливу на **конкретного** реципієнта з метою упевнити його у надійності та прибутковості інвестицій, включення таких частин як: *Cautionary note, Notice to Ukrainian residents*

допомагає пояснити комунікативну ціль, у даних випадках виключити **небажаних** реципієнтів такого тексту.

3. **Фонові та пояснювальні когерентні зв'язки**, направлені на відношення частини дискурсу до попередніх знань реципієнта, присутні в таких розділах ПЕЦП як: *Industry overview, Business, Certain regulatory matters, Independent auditors* тощо. Завданням таких когерентних зв'язків є полегшення сприйняття тексту реципієнтом. Таким операціям на попередні знання реципієнта слугуватиме, наприклад, пояснення флуктуацій ціноутворення у галузі птахівництва: *"In a typical year, the prices for chicken products generally reach their peak during the summer months due to the customers' preference for meat with lower fat content during hotter periods, followed by a decrease in prices during autumn and winter."* [10: 18], де знання про особливості споживання м'ясних продуктів у представників певної нації будуть фоновими щодо інформації про ціноутворення. Пояснення, в свою чергу, виражає причину дії або стану та є експліцитним. Так, розділ *Significant accounting policies* пояснюватиме принципи ведення бухгалтерії емітента з точки зору їх відповідності до Загальних Бухгалтерських Принципів, що використовуються фінансовими установами та суб'єктами економічної діяльності у більшості країн світу.

4. **Когерентні зв'язки направлені на розширення дискурсу**, які включають інференційні зв'язки між частинами тексту та допомагають реципієнту зрозуміти смисловий його компонент. Такі когерентні зв'язки присутні в тексті ПЕЦП в розділах: *Industry overview, Terms and conditions of global depository receipts, Description of share capital, Taxation, General information* тощо. Розширення дискурсу в межах ПЕЦП відбувається за рахунок контрасту або виключення, паралелелізма, уточнення та наведення прикладу. Так, виключення може слугувати для виключення деяких категорій інвесторів, паралелелізм та уточнення – для співвіднесення різних частин повідомлення з метою виведення висновків, наведення прикладу – для представлення торгових марок емітента. В тексті ПЕЦП використання такого когерентного зв'язку як порушення очікування є обмеженим, оскільки порушення логічності у викладенні інформації є нетиповим для офіційно-ділового стилю.

Враховуючи вищезазначене, когерентність тексту ПЕЦП розглядаємо як зрозумілість тексту, його смислову цілісність, завершеність та когнітивний процес в якому реципієнт розкриває змістово-смисловий компонент тексту.

Когерентність тексту ПЕЦП пов'язана з його контекстом та залежить від багатьох факторів, а саме: фіксованості та розгалуженості теми, ступеня формальності, що притаманний тексту ПЕЦП як фінансовому офіційно-діловому документу, фонових знань та професійної підготованості адресатів, на яких заплановано здійснення прагматичного впливу такого тексту.

Перспективою наших подальших розвідок є розгляд когезії як категорії текстуальності, вивчення особливостей, структури та форм когезивних зв'язків в межах тексту ПЕЦП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Станіслав О. В. Зв'язність як одна з найважливіших текстуальних категорій (на матеріалі французької мови / О.Станіслав // Науковий вісник Волинського національного

університету імені Лесі Українки. Філологічні науки Мовознавство Частина 2 . – 2011. - № 5 – С. 133-138

2. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. / М. Л. Макаров. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2003.— 280 с.

3. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, Академия, 1999. – 288 с.

4. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Учебное пособие / В. Е. Чернявская — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 248 с.

5. Van Dijk Teun A. Critical Discourse Analysis / T. A. Van Dijk // The Handbook of Discourse Analysis. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2001. – С. 352–371.

6. Hobbs Jerry R. On the Coherence and Structure of Discourse / Jerry R Hobbs // Center for the Study of Language and Information, Report No. CSLI-85-37. – Stanford University, 1985 . [Електронний ресурс] /— Режим доступу: <http://www.isi.edu/~hobbs/ocsd.pdf> — 08.05.2014

7. Hobbs Jerry R. Clause-Internal Coherence / J.R Hobbs // Constraints in Discourse 2. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2010. – С. 15-34. [Електронний ресурс] /— Режим доступу: <http://www.isi.edu/~hobbs/clause-internal.pdf> — 08.05.2014

8. Филиппов К. А. Лингвистика текста. Курс лекций. / К. А Филиппов. – С. Пб.: Издво С.-Петербур. ун-та, 2003. — 336 с.

9. Parsimonious and Profligate Approaches to the Question of Discourse Structure Relations / E.H. Hovy // 5th International Workshop on Text Generation: Proceedings of the 5th International Workshop on Text Generation. – Pittsburgh, 1990. – С. 59-65.

10. Prospectus MHP S.A. [Електронний ресурс] /— Режим доступу: <http://www.mhp.com.ua/library/file/ipo-prospectus.pdf>

Стаття надійшла до редакції 15.09.14

Л. Сергиенко, ст.преподаватель

Национальный университет «Киево-Могилянская академия», Киев

КОГЕРЕНТНОСТЬ КАК ГЛУБИННАЯ СОДЕРЖАТЕЛЬНО-СМЫСЛОВАЯ СВЯЗНОСТЬ ТЕКСТА ПРОСПЕКТА ЦЕННЫХ БУМАГ

В статье исследованы особенности связности текста проспекта эмиссии ценных бумаг. Обозначены виды когерентности, характерные для текста проспекта эмиссии ценных бумаг, и рассмотрены типы когерентных связей, необходимые для построения целостного текста проспекта эмиссии ценных бумаг .

Ключевые слова: *текст, связность, целостность, иллюкутивная интенция, классификация, эмитент, проспект эмиссии ценных бумаг.*

L. Serhiienko, Senior Lecturer

National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, Kyiv

COHESION AS IN-DEPTH CONTENT AND SENSE COHERENCE OF IPO TEXT

The article deals with the peculiarities of coherence of IPO prospectus text. The types of cohesion characteristic to IPO prospectus text have been determined and cohesive connection types necessary for building an integrative IPO prospectus text typology determination have been examined.

Key words: *text, cohesion, integrity, illocutive intention, classification, issuer, IPO prospectus.*

УДК 811.161.2'42

О. Переломова, д-р філол. н., проф.

СумДУ, Суми

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ТЕКСТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ МИТЦЯ

Стаття розглядає реценцію сакрального прецедентного тексту в трансформаційних варіантах митців художнього слова як можливість реалізації індивідуально-авторської світоглядної позиції.

Ключові слова: *прецедентний текст, сакральний текст, діалогічність, інтертекстуальність, світоглядна позиція.*

Прецедентні тексти – це тексти культури, які циркулюють у певній етноспільноті й мають для неї сакральне значення та високий рівень упізнаваності через цитату чи навіть легку аллюзію.

Особливе місце серед них займають тексти Святого Письма, упізнаваність і сакральність яких є безумовною і абсолютною для всіх членів суспільства. Прецедентні тексти не лише зберігають культурну пам'ять і тим самим забезпечують внутрішньокультурну комунікацію, а також часто, долаючи межі етнокультури, уможливають і міжкультурну комунікацію.

Вербальні прецедентні тексти стають основою для творчих інновацій митців слова. Через глибоке осмислення ідейного змісту відомого тексту письменник вступає в діалогічні відношення з цим текстом. Новий текст в інтертекстуальній взаємодії з претекстом породжує нові смисли, нові акценти, які виявляють світоглядну позицію автора. Збереження текстів, їх циркуляція та перетворення, а також породження на їх основі нових знаків і нової інформації є основою будь-якої культури.

© О. Переломова, 2014

Ми ставимо за мету розкрити, як на основі прецедентного тексту твориться новий текст поетичного твору, у якому автор реалізує свою світоглядну позицію через діалог з претекстом.

Особистість автора, його ціннісна картина світу постає з його текстів. Саме в художніх текстах можна побачити, як «працює» мова, як виявляються її трансформаційні сили.

У праці «Поезія та заперечення» Ю. Крістева писала: «Пов'язаності множаться, завжди виявляючи незмінний закон: поетичний текст твориться в складній динаміці одночасного підтвердження й заперечення іншого тексту» [1: 257].

Присутність діалогу в літературній продукції, як справедливо стверджує М. Бахтін, виявляється в універсальних комунікативних процесах. Ситуація творення обертається в ситуацію порозуміння, полеміки, діалогу, у якому беруть участь і автор, і читачі, і треті чинники, що складають літературну комунікацію. Діалог оповідача з читачем, діалог оповідача з персонажем є по суті діалогом автора з певними ідеями й традиціями.

Аналізуючи авангардні тексти французької літератури, Ю. Крістева доходить висновку, що художній твір узагалі не має однієї правди, що його правда – це сам процес творення сенсу і що цей процес набуває продовження в читанні, у якому читач не так пристосовується до готового тексту, як підхоплює цей процес творення сенсу, продовжує діалог, започаткований у тексті.

У світлі сказаного розгляньмо, як виникає індивідуальний сенс «Давидових псалмів» у процесі переосмислення прецедентного тексту і породження власного поетичного тексту на прикладах творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Ліни Костенко, Дмитра Павличка.

Поява художніх текстів «Давидових псалмів» у творчому доробку українських письменників та закріплення їх у свідомості народу є закономірним процесом і результатом творення семиотичного простору художньої національної свідомості на ґрунті сакралізації художнього мислення нації, представники якої здавна й до сьогодні намагаються знайти відповідь на запитання про сенс життя та окреслити уявлення про праведність у світлі змін колективної та індивідуальної свідомості, яких остання зазнавала з часу появи сакральних текстів і до наших днів.

Уже в XVI ст. з'являються перші часткові переклади Святого Письма в Україні. Вони наближають Біблію до народу, закорінюючи її у свідомості українців, які читали біблійні тексти не лише в церкві, а й удома. Українські письменники своїми перекладами Святого Письма сприяли формуванню сакралізованої свідомості народу.

Святе Письмо посідало чільне місце в духовному розвитку Тараса Шевченка, який знав мало не весь Псалтир і з пам'яті читав його, як про це він пише сам у повісті «Княгиня». Отже, тексти псалмів перебувають у свідомості майбутнього поета з дитинства і стають одним із вагомих чинників формування його світогляду, моральних основ.

Т. Шевченкові, безумовно, були відомі обробки й переспіви Псалмів, зроблені російськими поетами. Так, наприклад, А. Сумароков, М. Ломоносов, В. Тредіаківський, а також Г. Державін, А. Востоков вдавалися до наслідування взірців псалмів. Були також переспіви (Ф. Глінка, В. Одоєвський, В. Кюхельбекер), у яких «співець псалмів» – пророк викриває й таврує цей світ. Це були поети «декабристської традиції», у текстах яких знайшов відображення діалог авторів з читачем та відповідними суспільними ідеями, трансформованими в художніх текстах.

Шевченкові переспіви поєднують у собі обидві ці традиції, тобто відбувається діалог автора з традицією. Крім того, нові тексти-переспіви Тараса Шевченка змінюють первинні значення. Поет звертається до тих псалмів, які знаходять відгук у його серці й дають відповіді на запитання морального та духовного змісту. Отже, навіть у доборі псалмів для переспіву знайшла вияв світоглядна позиція митця, яка реалізується в діалозі автора з сакральними текстами.

Звернімося до першого псалма. Це роздум про життєвий шлях, віру в Провидіння Боже як винагороду за добро.

І в Тараса Шевченка, і в Івана Франка, і в Ліни Костенко, і в Дмитра Павличка він починається словосполученням *«блаженний (блажен) муж»*, що відповідає івритському оригіналу (у перекладі – щасливий муж), Єлизаветинській Біблії 1751 року (блаженний той муж) та іншим перекладам.

Т. Шевченко не порушує канону: традиційні 6 віршів передає 20 рядками. В І. Франка теж 20 рядків, у Д. Павличка – 16, у Л. Костенко – 24.

Розгляньмо, як цей псалом трансформується від автора до автора, набуваючи кожного разу нових індивідуальних смислів залежно від світоглядної позиції митця.

Перші речення в усіх чотирьох авторських текстах становлять собою висловлювання. У Т. Шевченка це висловлювання є найближчим за семантикою до оригіналу, хоча *«дорогу грішних»* він передає як *«путь злого»* [2: 318], тут помітна авторська модальність, яка в даному контексті словесні знаки «злий» і «грішний» робить ідентичними.

Погляньмо на вірш І. Франка. Поет не дає йому назви «Давидові Псалми», як це робить Т. Шевченко і пізніше Ліни Костенко. Франків вірш має лише епіграф, який вказує на прецедентність і є прямою відсилкою до першого псалма (*«Блажен муж, иже не идет на совет нечестивых»*). Це той випадок, коли епіграф є цитатою-імпульсом, яка заперечується автором тексту. І вже перша строфа вірша І. Франка становить висловлювання, яке полемізує із сакральним текстом, пропонуючи своє бачення позатекстової реальності, створюючи свій неповторний сенс, оригінальний текст, який дає змогу засвідчити свою громадянську позицію:

Блаженний муж, що йде на суд неправих,
І там за **правду голос свій підносить**,
Що безтурботно в сонмищах лукавих
Заціплії сумління їх термосить [3: 72].

Виділімо ключові слова, на яких вибудовується висловлювання-твердження, яке заперечує висловлювання сакрального тексту і Шевченкового переспіву першого псалма. Це такі слова: *йде* (без заперечної частки «не»), за *правду голос підносить* (тобто не мовчить), *термосить сумління*. У слові «блаженний» з'являється контекстуальна сема, яка виникає в ситуації вживання слова і яка створює в тексті конотативні смислові відтінки. Унаслідок інтертекстуальної взаємодії (заперечення) з сакральним прецедентним текстом вона змінює семантику слова в її сигніфікативній частині на протилежну.

Отже, пасивний спротив злу як найвища ознака благочестя «блаженного мужа» змінюється в поетичному творі Франка на активну позицію, що відповідає духові епохи, світоглядній позиції митця, його життєвим цілям. Друга строфа підсилює першу, чіткіше окреслюючи гіпертекстуальність вірша, яка створюється в результаті взаємодії текстів – прецедентного (сакрального) і авторського. До того ж анафоричний прийом повтору

перших двох слів у кожній строфі увиразнює авторську аксіологічну настанову, наголошує на твердому переконанні в тому, кого слід уважати «блаженим».

Коли ж ідеться про дерево як символ життя, то в І. Франка воно може бути тільки дубом, а не просто абстрактним деревом. Така заміна лексичної одиниці в тексті стала можливою внаслідок виділення автором (за рахунок конотації) із родової архісеми «дерево» диференційної видової семи «дуб», яка має принципове для ідейного змісту вірша значення:

Стоїть, як дуб посеред бур і грому,

На згоду з підлістю не простягає руку,

Волить зламатися, ніж поклониться злomu [3: 72].

4 і 5 строфи вірша також полемізують із текстами Біблії і Шевченковим віршем: бунтарі, які не мовчать, будуть побиті камінням. Отже, створюється новий сенс у зіткненні з іншим текстом. І. Франко як поет-громадянин твердо переконаний у тому, що активна позиція спротиву злу є праведною:

Хоч пам'ять їх загине у народі,

То кров їх кров людства убагодить [3: 72].

Мають свої особливості й «Давидові псалми» Ліни Костенко. Прецедентний сакральний текст стає потужним засобом реалізації світоглядної позиції поетеси. Вона теж укладає в них своє розуміння праведності життєвого шляху. На відміну від І. Франка, Ліна Костенко не полемізує ні з сакральним текстом, ні з текстом переспіву Т. Шевченка, лише розширює його до 24 рядків, доповнює й увиразнює деякі положення, розгортаючи окремі слова у висловлювання, залишаючи при цьому в цілому незмінною семантику попередньої традиції.

Поетеса у властивій їй манері вже з перших рядків посилює експресію, вводючи в текст емоційно забарвлені лексеми, негативна конотація яких підсилюється градацією заперечень *не, ні*.

Ідеал праведності («*блажен той муж, воістину блажен*») утверджується через заперечення-означення, виражені негативно конотованими іменниками в орудному відмінку: «*ні блазнем, ні вужем*», а також через означення-характеристику за дією, точніше її недопустимістю («*не піде на збіговиська облудні*», «*і не схибнеться на дорогу зради*», «*і у лукавих не спита поради*», «*і не змінє совість на харчі*»). Полісиндетон, до якого вдається авторка, дає змогу посилити експресію, визначає ціннісні життєві орієнтири поетеси, чітко окреслює авторську модальність. Створення концепції праведної людини стає аргументом діалогу особистості Ліни Костенко з сучасним їй світом, процесом творення сенсу для себе й інших. Адже сама особистість є словом.

На думку М. Бахтіна, мова освітлює внутрішню особистість та її свідомість, творить їх, диференціює, поглиблює.

Системою мовних засобів у художніх текстах створюється уявний світ, інтенціональний світ, світ можливої семантики.

У рядках («*Крилаті з нього вродяться плоди, // І з тих плодів посіються сади. // І вже йому ні слава, ні хула // не зможе вік надборкати чола*» [4: 212]) закодована алюзія на морально непохитного митця.

Друга частина вірша (6 наступних дворядкових строф) починається протиставним сполучником *а*. Доповнювальна семантика художнього універсуму вірша виникає при введінні в текст роздумів про відступництво від правди й благочестя, де найменший

відступ стає фатальним («*А хто від правди ступить на півметра, // душа у нього сіра й напівмертва*») [4: 212].

Поетеса абсолютно переконана в тому, що праведник (у тому числі й справжній митець) не буде служити «*всіляким ідолам і владам*» і свою душу не поміняє на «*набитий гаманець*». Дуже вдало заримоване порівняння продажної душі з гаманцем, де впадає в око асоціація за розміром, стає нищівним словом-зброєю, словом-дією, безкомпромісною нонконформістською позицією автора.

Виразно й об'ємно зображене моральне обличчя того, від кого не залишиться навіть і сліду («*дощі розмиють слід його сандалій*», а «*дорога нищих в землю западеться*»).

Розглядаючи універсум художньої літератури не як об'єкт конкретно-історичного, літературознавчого аналізу, а як об'єкт семіотичного аналізу у світлі сучасного когнітивного підходу, ми зосередили свою увагу на одній із трьох частин семіотики – прагматиці – як галузі поглядів, оцінок, презумпцій, настанов мовців. Завдяки цьому ми одержали можливість визначити художні тексти семіотично через їх мову, що описує можливий, інтенціональний світ. І тут ми не можемо не погодитися з тартуськими структуралістами, які вважають, що результатом інтенціонального використання готової мови є тексти.

Що ж до «Покаянних псалмів» Дмитра Павличка, то тут навіть назва циклу є видозміненою, трансформованою, ремінісцентною, хоч починається перший псалом тими ж словами – «*блаженний муж*». Перегук «Покаянних псалмів» Д. Павличка з «Псалмами Давидовими» безумовний. У першому «покаянному» псалмі йдеться так само про життєвий шлях, праведність. Але тут з'являється також ще одне перехрещення текстів. Автор переосмислює валенродизм у нових суспільних умовах незалежності держави України.

У статті «Новітній валенродизм: що це таке?» І. Моторнюк зазначає: «Ще більшою мірою це стосується Д. Павличка. Можливо, усвідомлюючи це, він навіть відрікається сам від себе» [5: 34].

У результаті авторського діалогу з самим собою в тексті художнього твору відображено процес пошуку нового сенсу. У 14 рядках першого покаянного псалма поет створює новий сенс для себе, відповідаючи на запитання: що є шляхетністю в ставленні до валенродизму?

Перший рядок вірша («*Блаженний муж мовчить на тишім вічі*») на перший погляд може видатися близьким і несуперечливим значенню цього ж рядка претексту. Але на протигагу повторюваному значенню у новому тексті створюється неповторний сенс, який розгортається в трьох строфах вірша Д. Павличка. Неповторність сенсу виявляється в тому, що «блаженний муж» – це раб (учорашній «Валенрод»), але, на відміну від інших учорашніх рабів-одноплемінників, він не намагається зняти з себе вину й ганьбу, шукаючи серед інших грішників:

Він був рабом... Життя собі зберіг
Покорою, та – палений ганьбою –
На інших не кладе провин своїх [6: 43].

Повтор ключового слова (дієслова *мовчить*) в останній строфі створює рамку вірша, наголошуючи на тому, що в такій комунікативній ситуації мовчання «мужа» дорівнює порядності (праведності), а слова звинувачень на адресу інших є гріхом:

Мовчить, бо там, де з мстивою злобою
Невільники вчорашні між собою
Шукають винних, кожне слово – гріх! [6: 43].

Поетичний текст Д. Павличка в порівнянні із претекстами зазнав значних семантичних трансформацій і витворив новий сенс.

Отже, прецедентний текст, як бачимо, виявляє передусім ставлення до сприйняття інформації, закладеної в ньому, і таким чином спонукає реципієнта –автора новоствореного тексту до діалогу, в якому чітко окреслюється світоглядна позиція митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kristeva J. Semeiologie des paragrammes / J. Kristeva // Semeiotike. Recherches pour une semanalyse. – Paris, 1969. – P. 257.
2. Шевченко Тарас. Твори : у 3 т. / Тарас Шевченко. – К., 1961. Том перший : Поезії. – 1961. – 702 с.
3. Франко І. Блаженний муж, що йде на суд неправих / І. Франко // Антологія української поезії : у 6 т. / [упоряд. М. Грицай, Н. Жук, П. Сіренко]. – К. : Дніпро, 1984. Т. 3. – 1984. – 303 с.
4. Костенко Ліна. Давидові псалми / Ліна Костенко // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. / [упорядники Василь Яременко (Україна), Євген Федоренко (США)]. – К. : Рось, 1994. – 688 с.
5. Моторнюк Ігор. Новітній валенродизм: що це таке? / Ігор Моторнюк // Слово і час. – 2004. – № 12. – С. 27–35.
6. Павличко Д. Покаянні псалми / Д. Павличко // Сучасність. – 1994. – №2 (лютий). – С.43–69.

Стаття надійшла до редакції 16.09.14

О.С. Переломова, д-р філол. н., проф.
СумДУ, Суми

ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ТЕКСТ КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ МАСТЕРА ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА

Статья рассматривает рецепцию сакрального прецедентного текста в трансформационных вариантах мастеров художественного слова как возможность реализации индивидуально-авторской мировоззренческой позиции.

Ключевые слова: *прецедентный текст, сакральный текст, диалогичность, интертекстуальность, мировоззренческая позиция.*

O.S. Perelomova, Professor
Sumy State University, Sumy

PRECEDENT TEXT AS A MEANS OF REALIZATION OF AUTHOR'S IDEOLOGICAL POSITION

The article examines the reception of the sacred text in the case of transformation options of masters of artistic expression as an opportunity to implement individual author's ideological position.

Key words: *precedent text, sacred text, dialogism, intertextuality, philosophical position.*

ЛІНГВІСТИЧНА АТРИБУЦІЯ КАЗАНЬ XVII СТ. В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті розглядається ораторсько-проповідницька проза XVII ст., створена на українських землях. Визначаються її різновиди за ознаками мови, тематики, оригінальності, наявності авторства, способу представлення тексту. В зв'язку із зазначеними параметрами встановлюється специфіка проповідницьких збірників.

Ключові слова: староукраїнська літературна мова XVII ст., оригінальні/перекладні, авторські/анонімні, стародруковані/рукописні, святкові/військові/погребові, староукраїнсько-/польсько-/латинськомовні збірники проповідей.

Проповідь XVII ст. становить науковий інтерес для філологів вже давно. Перші дослідження здійснено ще на межі XIX – XX ст.: [1; 2; 3; 4; 6]. Подальше вивчення проповідництва мало місце в пізньорадянський період, коли значний внесок в історичну лінгвістику зробила І. Чепіга, перевидавши «Ключ розуміння» І. Галятовського з ґрунтовною передмовою [8]. Однак зі зрозумілих на те причин рукописні казання досліджено значно краще, ніж стародруковані, але загального огляду проповідницької спадщини зазначеного періоду не було здійснено, що зумовило актуальність цієї публікації.

На час XVII ст. жанр проповіді був добре відомий на українських землях. Тяглість гомілетичної традиції бере свій початок з киеворуських часів. У розвитку проповіді прийнято виділяти другу половину XVII ст. з її новим латинсько-польським типом. Але оскільки тексти цього часу відомі читачеві краще, ми спробуємо більше уваги приділити саме недослідженим казанням.

Уже ранньобарокові проповіді представлені різнорідними текстами. Серед них виділимо групу стародрукованих проповідей, які мають вказівку на автора і дату видання. Примітно, що серед них переважають погребові казання: Смотрицький Мелетій «Казанье на чест(ь)ны(й) погребъ... Леонтія Карповича» (1620), Копистенський Захарія «Казанье на чест(ь)ном погрьбѣ Єліссеа Плетенецкого» (1625), Gawath Jakub «Kazanie na pogrzebenie...» (1629), Оксенович-Старушич Ігнатій «Казанье погребовое надъ тѣлом Ілїи Св#тополка» (1641). Погребові проповіді поєднують християнські поховальні звичаї і фольклорний обряд голосіння. Рідше створювались проповіді на поминальні дати, як, наприклад, «Оміліа, албо казанье на роковую пам#ть отца Єліссеа Плетенецкого» Захарії Копистенського. Проповідь поміщено у стародруці після «Лексикона». Текст складається із двох частин. За епіграф взято уривок із грецькомовного Євангелія і його переклад: «схожовалис# цорки Ісраилскїи: жебы вплаковали цорку Сѣфаа Галаадчика» (Коп.). Далі автор коротко зазначає на тому, про що йтиме мова: «перваа часть будетъ w томъ, ижъ смерлыхъ поминати, за них мл#твы и оф#ры приносити... втораа часть, тоестъ, рочную пам#ть w(т)правовати» (Коп., 4). Примітно, що про постать померлого майже нічого не сказано. Характерною рисою цього тексту є глосування; зазвичай на по-

лях коротко окреслюється зміст тексту на аркуші: «мерлому добре чин#чи собн добре чини(т)» (Коп., 24), «пересторога живимъ» (Коп., 25). З-поміж зазначених казань у цій групі виділяється за тематикою проповідь П. Могили «Крестъ Христа Спасителъ и каждого человекъ» 1632), яка відбиває релігійну і соціально-політичну ситуацію сучасності автора. Мовні (особливо теми цього твору проаналізовано науковцем Н. Томою [7].

Другу групу гомілетики початку століття становлять рукописні збірники, які зберігались при Київській духовній академії. Це тексти переважно без авторства, точної дати і місця створення, зі збірників, неоднорідних за будовою. З них розгляньмо найцікавіші з погляду наукового аналізу.

Скорописний збірник першої чверті XVII ст. (Сб. п. чв.) містить переважно виписки з праць Отців і Вчителів Церкви, але серед них є також і оригінальні тексти, такі як дві короткі святкові промови без датування та одна орація на Різдво Христове. Остання датована 1618 роком, більша за обсягом і містить звертання до архимандрита, ректора і до братії. Примітно, що заключна частина у всіх трьох ораціях відрізняється від пізніших казань, для яких характерна коротка молитва: «дай намъ Хе□ Бж□є нш□ъ голосъ той почуви, Аминь» (Гал.). Тим самим роком датована і четверта, коротша, польськомовна промова на Різдво, в якій чітко не виділено структурних частин, але за побудовою і використовуваними прийомами вона близька до інших барокових казань. Порівняймо початок цієї проповіді й іншої – «Наука на де(н)<:> триднєвнаго воскресєния господа нашего иусуь Ха□» – з рукописного збірника з Волині, приблизно того самого періоду (Каз. Вол.):

«Jak wielkie wesele, iak wielką radosc, jak wesąłą nowinę dzien dzisiejszy nam przynosi.»

«Ст□о сєго дн# прєсла(в)ное и веселое. такъ далеко прєвышає(т) всh иньє пра(з)ніки и ст□а ро(з)ныє.»

Такий початок задає емоційний тон казання, налаштовує слухача на урочистість і знаменність події. Крім того, подібна вступна частина є нетрадиційною для греко-візантійської проповіді, є новаторським елементом.

Рукописний збірник першої половини XVII ст. (Каз. Св.) складається зі слів Святих Отців і проповідей, оригінальність яких не встановлено. Однак за своєю структурою вони є унікальними: після назви казання є його зміст – «Роздхлєніє рєчи», після якого – коротка цитата з Святого Письма (як епіграф до проповіді), далі – «фигура», тобто коротка історія, яка є ключем до прочитання ідеї казання, подібно до того, що у Галятовського називається «темою». Переосмислення і співвіднесення її із актуальною подією, на яку складено гомілію, формує очікування реципієнта від нинішнього тексту. Наприклад, у «Казанні на ст□ого Стефана преподобномученика», представлено таку «фігуру» із Старого Заповіту: «Невинный внъ израє(л)чикъ Нава(т) кгда незбожному цр□у Ахавц, котрую w(т) про(д)ков(в) своихъ мн(л) винницу, не хотх(л) з ней qступити оскаржонный в(ъ) стродливо(м) жару проклятого злостр(с)ті# безбожной Єлизавели, за мандато(м) црк(в□)ны(м) каменїє(м) бы(л) побитый» (Каз. Св., 20). Далі мовець порівнює святого Стефана з Наватом, як оновлення образу: «новый якїйсъ израелита Стефанъ мовлю м(ч□)никъ».

Серед перекладних є «Збірник слів на Господні й Богородичні свята й пам'яті святих» (Сб. Госп. Бог.), написаний церковнослов'янською мовою. Певна кількість текстів має специфічний жанр – слово-похвала. Покрайніх записів досить мало; більша їх кількість – вказівка на джерело, яке цитується/переповідається у тексті. Також трапляються глосування: тһм(ъ) же братіе, егда хоте(м) мл(с□)тгно творити незри(м) на *трушеніе* (на полях: *расточеніе*) имһннї#, но зри(м) на събраніе правды... не зри *ттимаго* (на полях: *расточиттаго*) богатства. У першому випадку народнорозмовний елемент замінено на церковнослов'янський. Перша заміна тягне за собою другу з метою збереження послідовності. В іншій проповіді натрапляємо на перефразування, спричинене бажанням дохідливіше пояснити: ««коже сво# твор#ше свһтлы, цвһтны(м) шаромь всюдѣ қрашаемь» – «коже иконописцы по стена(м) или на досках цвһтны(м) шаро(м) свһтлы вьвбражають образы».

«Книга трет## казан# розные» (Трет.) – скорописний збірник, в якому казання поділено на декілька розділів: військові, погребові і казання на молитвах. За дослідженням С. Голубева, цей збірник є перекладом з відомого польського проповідника Петра Скарги, з певними змінами і підлаштуваннями до православного слухача [5, 97]. Однак, як відомо, тогочасне перекладацтво було не скільки точним й однозначним, скільки креативним і вільним. Писарі-перекладачі відчували себе повноцінними співавторами, які не лише змінювали мовний код, але й додавали багато суб'єктивного.

Ще один перекладний збірник – це «Поученія разныя» (Поуч.). Він містить проповіді на недільні свята усього року, є перекладом з грецької 1407 року. Такий самий, але повніший за обсягом збірник зберігся з XVI ст. [5, 97]. Очевидно, що велика кількість перекладів і списків свідчить про майстерність проповідей і популярність збірника. Розгляньмо уривок однієї з проповідей, який свідчить про метафоричність і образність збірника: «Пост(а)ра(и)мос# (ж) и мы братіе мл□твою и постом... бһсо(в)ски(х) покқшенїи w(т)бһгнути» (Поуч., 142 зв.). Молитву і піст далі названо двома крилами, які рятують людину. Так, людина своїми крилами може дорівнятися до янгола своєю без гріховністю і благочестивістю.

Серед іншомовних гомілетичних збірників, створених на українських землях, назовемо польськомовний збірник «Kazania» на свята Богородиці XVII ст., рукопис польською, латинською і староукраїнською мовами «Memoriale volume ex variis authoribus pro necessitate consncionali...» і посібник для складання проповідей «Libellus variorum annotationum».

Найвідомішими є стародруковані проповідницькі збірники другої половини XVII ст., які належать провідним тогочасним суспільно-політичним діячам, представникам Києво-Могилянської колегії: Лазарю Барановичу, Іоаникію Галятовському, Антонію Радивилівському. Чернігівський архієпископ Л. Баранович є автором двох збірників проповідей «Меч духовний» (1666, 1668) і «Труби словес проповідних» (1674, 1679). В «Мечі духовному» поміщено слова і повчання на неділі цілого року і на рухомі свята, від Воскресіння до Великої суботи. Інший збірник, «Труби словес», складається із проповідей на свята і дні святих. Л. Баранович чинив розсудливо: присвячуючи свої проповіді цареві Олексію Михайловичу, він здобував його прихильність і підтримку, тому збірники пропускалися цензурою і перевидавалися. Баранович не розділяв принципу, закладеного І. Галятовським й А. Радивилівським, – писати близькою до народної мовою. Мова

його доробку – церковнослов'янська з незначним відсотком українських елементів. Пізніше його критикували різні дослідники, вслід за М. Костомаровим, який звинувачував Барановича за поверховість і надуманість використовуваних ним порівнянь, витійство, пишномовність, які переважали над зв'язністю думок і багатством уяви; такі проповіді в свій час могли подобатися хіба що книжникам, які ганялися за словами і виразами, але, напевно, не могли бути зрозумілими народу [1, 381].

І. Галятовський увійшов в історію культури насамперед як проповідник і автор першого гомілетичного трактату «Наука, або спосіб зложеня казаня». Центральним збірником доробку Галятовського є «Ключ разумнїя», який багато перекладався, перевидавався і часто цитувався. Галятовський вважається представником нового типу проповіді; якщо стара проповідь була екзегезою біблійного тексту у морально-повчальному дусі, то в проповіді другої половини XVII ст. матеріал Святого Письма становить тільки її складову частину [8,11]. Новий казнодія добирає матеріал з географічних, історичних та біологічних джерел з метою розширення кругозору читача. Однак у цьому Радивилівський перевершив Галятовського. Крім різноманітних книжних прикладів, у своїх текстах проповідник Антоній Радивилівський використовував велику кількість народних елементів: прислів'їв і повір'їв. Можливо, через таку неканонічність його обидва збірники (1676, 1688) було надруковано без дозволу цензури. Як зауважує дослідник його спадщини М. Марковський, рукописні збірники є повнішими. Вони містять військові казання до воїнів і посполитих людей під час війни з турками і татарами, але соціально-політичне проповідництво є більш властивим для польськомовної традиції (П. Скарга, Ф. Млодзяновський).

Найпізнішим для XVII ст. є рукописний збірник проповідей 1690-х років, який приписують Варлааму Ясинському, однак за своїми рисами він є ближчим вже до наступного періоду.

У підсумку відзначимо, що казання XVII ст. не є однорідними, тому не підлягають узагальненню. Для них характерна прив'язаність до традиції, але й відкритість до інновацій. Для першої половини характерним є мовне і тематичне розмаїття: стародруковані оригінальні погребові проповіді написані староукраїнською з великим відсотком церковнослов'янзмів і мають зазначеного автора, дату й місце створення, серед рукописних (скорописних/напівуставних) є як оригінальні, так і перекладні проповіді, на Христові й Богородичні свята і військові. Автор, місце і точний час створення залишається невідомим. Для рукописних проповідей характерний вияв суб'єктивного начала, оскільки вони не підлягали цензурі. Друга половина століття позначена меншою тематичною і мовною розмаїттю, а також меншою кількістю збірників, хоча вони є оригінальними, авторськими і більшими за обсягом. Завдяки чиннику доступності, останні є достатньо дослідженими, тому на сьогодні значну перспективу для наукового вивчення мають саме рукописні казання.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- Бар. – Баранович Л. Трубы словесъ проповдных. К., 1674. – Ст.-др. ЦНБВ.
Гал. – Галятовський І. Ключ розуміння. К., 1659. – Ст.-др. ЦНБВ.
Каз. Вол. – Казання, перша половина XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ.
Каз. Св. – Казання, початок XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ.

- Коп. – Омілія, албо казанье на роковую памѣть отца Єліссея Плетенецкогw» Захарїї Копистенського, 1630. – Ст.др. ЦНБВ.
- Поуч. – Збірник повчань, перша половина XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ.
- Рад. – Радивилівський А. Вѣнецъ Хѣ въ, К., 1688. – Ст.-др. ЦНБВ.
- Сб. п. чв. – Збірка казань, XVII ст.– Рукоп. ЦНБВ.
- Трет. – Книга третяя каза(н)я розные, перша половина XVII ст. – Рукоп. ЦНБВ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях / Н.И. Костомаров. – К., 1884. Т.2. глава 9. – 432 с.
2. Марковский М. Антоній Радивилівській, южно-руссій проповѣдникъ XVII в. / Н. Марковский // Университетские известия. – Киев, 1894. – № 4, 7, 9, 1
3. Маслов С.И. Казанье Мелетия Смотрицкого на честный погреб Леонтия Карповича / С.И. Маслов. – К., 1908.
4. Огієнко І. Научные знания в «Ключе Разумения» Іоаникія Галятовскаго, южно-русскаго проповедника XVII века / І. Огієнко. – К., 1913. – 33 с.
5. Петровъ Н.И. Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ / Н.И. Петров. Вып. 1-3. 1891-1904.
6. Сумцов Н. Обзоръ содержанія проповѣдей Іоаннікія Галятовскаго / Н.Ф. Сумцовъ. – Х., 1913. – 14 с.
7. Тома Н. Мовні особливості казанія Петра Могили «Крестъ Христа Спасителѣ и кождога челоука» / Тома Н.М. // Лінгвістичні студії. Вип.21. – К., 2010. С. 308-311.
8. Чепіга І.П. «Ключ розуміння» Іоаннікія Галятовського – видатна пам’ятка української мови XVII ст. / І.П. Чепіга // Галятовський І. Ключ розуміння ; Підгот. І.П. Чепіга. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 32-50.

Стаття надійшла до редакції 08.09.14

Ю. Олешко, аспірант

КНУ імени Тараса Шевченка, Київ

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ АТРИБУЦИЯ КАЗАНИЙ XVII В. В СТАРОУКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается ораторско-проповедническая проза XVII в., созданная на украинских землях. Определяются ее разновидности по признакам языка, тематики, оригинальности, наличию авторства, способа представления текста. В связи с указанными параметрами устанавливается специфика проповеднических сборников.

Ключевые слова: *староукраинский литературный язык XVII в., оригинальные/переводные, авторские/анонимные, старопечатные/рукописные, праздничные/военные/погребальные, староукраинско-/польско-/латинскоязычные сборники проповедей.*

Y. Oleshko, post-graduate student

Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

LINGUISTIC ATTRIBUTION OF SERMONS OF THE 17TH CENT. IN THE OLD UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

The paper deals with oratorical preaching prose of the 17th cent., which has been created on the Ukrainian territory. The analysis identifies its variations basing on language, theme, originality, authorship availability, method of text presentation.

Key words: *Old Ukrainian literary language of the 17th cent., original/translated, authorized/anonymous, old-printed/handwritten, holiday/military/funeral, Old Ukrainian/Polish/Latin collections of sermons.*

УДК 811.112.2

О. Стасюк, к.філол.н., асист.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ РЕПЛІК З МІСЦЯ (на матеріалі парламентської комунікації ФРН)

У статті визначено лексико-семантичні особливості реплік з місця у парламентській комунікації ФРН. З'ясовано роль оцінної лексики у цьому типі тексту.

Ключові слова: *дисфемізм, оцінне значення, парламентська комунікація, парламентська репліка з місця.*

Одним із основних напрямків сучасної лінгвістики є вивчення інституційної комунікації. Серед галузей інституційної комунікації одне з чільних місць посідає політична комунікація. Провідною складовою політичної комунікації в країнах парламентської демократії є парламентська комунікація. Значну увагу лінгвістів привертає вивчення жанрового різноманіття парламентських текстів [1–3]. Серед жанрових різновидів парламентської комунікації найкраще дослідженою є парламентська промова як різновид політичної промови [див., напр., 4]. Водночас важливу роль у парламентській комунікації ФРН відіграють репліки з місця (нім. “Zwischenruf” або “Zuruf”). Вивченню цього типу тексту присвячено низку праць німецьких дослідників, зокрема А. Буркгардта [5] та Р. Кіпке [6]. У цих працях вчені зосереджують свою увагу на прагматичних характеристиках парламентських реплік з місця та їхній ролі в парламентській комунікації. Окрім того, детально аналізується їхня синтаксична структура. Водночас потребують подальшого вивчення лексико-семантичні особливості цього типу тексту. Саме тому метою цієї статті є з'ясування лексико-семантичних особливостей реплік з місця в парламентській комунікації ФРН.

Виконане дослідження свідчить про те, що значну роль у парламентських репліках з місця відіграють лексичні одиниці, які містять оцінні семантичні компоненти. Це зумов-

лено тим, що цей тип тексту найчастіше використовується з метою оцінки виступу, який лунає з парламентської трибуни. Вживання лексичних одиниць з позитивною чи негативною семантикою пов'язане з комунікативними інтенціями депутата, який коментує промову. Депутати, які належать до тієї самої політичної сили, що й промовець, вдаються до реплік з метою підтримки та схвальної оцінки виступу й схильні до використання лексем з позитивним оцінним значенням. Натомість політичні опоненти коментують промови з метою їхньої дискредитації і, відповідно, вживають здебільшого лексику з негативним оцінним забарвленням.

Найбільш поширеними у парламентських репліках з місця є лексеми з негативною семантикою. Вони використовуються здебільшого для здійснення негативною характеристики промов політичних опонентів. Найчастіше вживаються лексеми, які мають значення “безглузда, беззмістовна балаканина”, такі як *Blablabla*, *Blödsinn*, *Quatsch (mit Soße)*, *Unsinn*, *Wahnsinn*. За допомогою цих лексичних одиниць проводиться безпосередня дискредитація сказаного політичним опонентом:

Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel: Wir sind deswegen bereit, die Laufzeiten deutscher Kernkraftwerke – damit das noch einmal klar wird – unter Einhaltung der strengen deutschen und internationalen Sicherheitsstandards zu verlängern, und wir werden den wesentlichen Teil der zusätzlichen Gewinne der Kraftwerksbetreiber nutzen, um den Weg in das regenerative Energiezeitalter zu beschleunigen, zum Beispiel durch verstärkte Forschung zur Energieeffizienz und zu den Speichertechnologien.

(Beifall bei der CDU/CSU und der FDP – Jürgen Trittin [BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN]: Quatsch mit Soße!) [Plenarprotokoll 17/3: 37].

Поширення таких реплік зумовлене тим, що їхнє використання є засобом миттєвого реагування на промову політичного опонента. У такий спосіб представники протилежної політичної сили прагнуть знизити значущість виступу, вказуючи на відсутність раціональної інформації в промові.

Іншим способом дискредитації політичних опонентів є вказівка на неправдивість інформації, поданої в їхніх промовах:

Volker Kauder (CDU/CSU): Wir wissen im Übrigen auch, dass sich diese Koalition auf die Werte besinnen muss, die uns alle stark gemacht haben und die in den letzten 60 Jahren nichts an Kraft und Bedeutung eingebüßt haben. Das sind die Werte der sozialen Marktwirtschaft, wenn es darum geht, wirtschaftliche und soziale Interessen auszutarieren, und es sind die Werte der Solidarität, der Menschlichkeit und der Würde des Einzelnen, die uns so weit gebracht haben.

(Florian Pronold [SPD]: Etikettenschwindel!) [Plenarprotokoll 17/3: 59].

Іменник *Etikettenschwindel* характеризується негативною семантикою, яка зосереджена в другій частині складного слова *-schwindel*. За допомогою першого компонента *Etiketten-* адресату стає зрозуміло, що йдеться про неправильне трактування понять, наведених у промові.

Поширеними в парламентських репліках з місця є дисфемістичні позначення політичних опонентів, насамперед політиків, які виголошують промову:

Jürgen Trittin (Bündnis 90/Die Grünen): (...) Sie haben schlicht und ergreifend nur die Interessen der – um ein sehr altertümliches Wort zu gebrauchen – Bourgeoisie, aber nicht der Bürger in diesem Lande im Kopf.

((...) Volker Kauder [CDU/CSU]: Jetzt kommt der maoistische Klassenkämpfer!) [Plenarprotokoll 17/3: 54].

Дисфемізм *der maoistische Klassenkämpfer*, що вживається у цій репліці на позначення промовця, характеризується негативною семантикою.

Поширення є використання дисфемістичних назв політичних партій для надання їм негативною оцінки:

Volker Kauder (CDU/CSU): *Es war ein langer Weg hin zur Freiheit aller Deutschen in Deutschland, ein langer Weg, auf dem nicht alle politischen Kräfte diejenigen, die in der DDR nach Freiheit gestrebt haben, entsprechend unterstützt haben, um auch das einmal klar zu sagen.*

(Hubertus Heil [Peine] [SPD]: Ja! Ihre Blockpartei zum Beispiel!) [Plenarprotokoll 17/3: 58-59].

Тут депутатом парламенту вжито дисфемізм *Blockpartei* на позначення Християнсько-Демократичного Союзу Німеччини.

Значна кількість парламентських реплік з місця містить вигуки, які виражають негативне ставлення до слів промовця, такі як *buh, oh, pfui*:

Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel: *Das schließt allerdings die Erkenntnis ein, dass die Kernenergie für eine Übergangszeit*

(Zurufe von der SPD und dem BÜNDNIS 90/ DIE GRÜNEN: Oh!)

als Brückentechnologie ein unverzichtbarer Teil unseres Energiemixes bleibt,

(Beifall bei der CDU/CSU und der FDP – Zurufe von der LINKEN: Pfui! – Zurufe vom BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN: Buh!) [Plenarprotokoll 17/3: 37].

Поряд із лексичними одиницями, що мають негативне оцінне значення, спостерігається використання слів з позитивним оцінним забарвленням. До таких реплік вдаються здебільшого політичні партнери промовця з метою надання позитивної оцінки його виступу. Найчастіше використовуються прикметники та прислівники з позитивним оцінним значенням, такі як *genau, gut, richtig*:

Präsident Dr. Norbert Lammert: *Allerdings, liebe Kolleginnen und Kollegen, müssen auch nicht in jeder Legislaturperiode neue Rekorde bei parlamentarischen Drucksachen erzielt werden.*

(Volker Kauder [CDU/CSU]: Richtig!) [Plenarprotokoll 17/1: 9].

Рідше позитивна оцінка дій власної політичної сили виражається за допомогою дієслів, що мають позитивну семантику:

Oskar Lafontaine (DIE LINKE): *Herr Präsident! Meine sehr geehrten Damen und Herren! Aufgabe einer Regierungserklärung zu Beginn einer Legislaturperiode ist, die wichtigsten Probleme zu benennen und Lösungsvorschläge zu unterbreiten, wie diese Probleme bewältigt werden können.*

(Volker Kauder [CDU/CSU]: Das ist gelungen!) [Plenarprotokoll 17/3: 49].

Тут позитивне оцінне забарвлення має дієслово *gelingen*, яке характеризує результати роботи правлячої коаліції.

Спостерігаються репліки з місця, до складу яких входять іменники з позитивним оцінним значенням:

Jürgen Trittin (Bündnis 90/Die Grünen): *Herr Westerwelle hat im Wahlkampf versucht, den Eindruck zu erwecken, dass die FDP nicht mehr die Partei der Besserverdienenden*

sei. Man habe jetzt auch ein soziales Herz entdeckt; und so zog die Wärme in die liberalen Stuben ein.

(Heiterkeit beim BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN – Otto Fricke [FDP]: Unsere Wärme kommt von Herzen!) [Plenarprotokoll 17/3: 54].

Позитивна оцінка промови може передаватися за допомогою вигуків, напр., *bravo*.

Лексеми з позитивною оцінною семантикою використовуються в парламентських репліках з місця і для передачі негативного значення.

Зокрема негативне значення репліка з місця має тоді, коли прикметник з позитивною семантикою поєднується із запереченням. У таких реченнях спостерігається пом'якшена критика:

Alterspräsident Dr. Heinz Riesenhuber: Ja, das ist sehr schön. Schön, dass Sie sich zu Wort melden, Frau Künast. – Wenn man fröhlich durch die Wälder geht und sieht, dass sie grün sind und die Bäume gedeihen,

(Renate Künast [BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN]: Na ja! Na ja! – Jürgen Trittin [BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN]: In welchen Wäldern gehen Sie denn spazieren? Das ist längst nicht überall so toll!) [Plenarprotokoll 17/1: 3].

Іншою можливістю використання лексичних одиниць з позитивною семантикою для надання негативної оцінки промові є вказівка на загальність тверджень політичних опонентів. Депутати за допомогою репліки з місця показують, що те, про що йдеться в промові, “завжди правильне”, не може викликати заперечень і не містить нової інформації:

Dr. Angela Merkel (Bundeskanzlerin): Ich sage sehr deutlich: Wir dürfen die Augen nicht vor der Realität verschließen.

(Beifall bei Abgeordneten des BÜNDNISSES 90/DIE GRÜNEN – Jürgen Trittin [BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN]: Das ist immer richtig!) [Plenarprotokoll 17/3: 30].

У такий спосіб опозиційний депутат німецького парламенту підкреслює, що висловлюванню, наведеному політичним опонентом, бракує конкретики.

Негативну оцінку політичних опонентів спостерігаємо й тоді, коли лексична одиниця з позитивною семантикою в репліці з місця пов'язується з лексичною одиницею з негативним оцінним значенням у промові:

Jürgen Trittin (Bündnis 90/Die Grünen): (...) Dirk Niebel ist jetzt sein eigener Abwicklungsminister.

(Beifall beim BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN sowie bei Abgeordneten der SPD und der LINKEN – Volker Beck [Köln] [BÜNDNIS 90/ DIE GRÜNEN]: Idealbesetzung!) [Plenarprotokoll 17/3: 55].

Тут іменник *Idealbesetzung* стосується дисфемізму *Abwicklungsminister*, який є негативним позначенням політичного опонента.

Нейтральні іменники в контексті можуть набувати негативного забарвлення:

Dr. Angela Merkel (Bundeskanzlerin): Ich will und wir wollen, dass wir es schaffen.

(Beifall bei der CDU/CSU und der FDP – Jürgen Trittin [BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN]: Das ist wie bei Hertha BSC! Die wollen es auch immer schaffen!) [Plenarprotokoll 17/3: 31].

У цьому прикладі негативне забарвлення має назва футбольного клубу *Hertha BSC*. У зв'язку з невдалими виступами цієї команди тут присутні семи “невдача”, “поразка”.

Поряд з оцінною лексикою в парламентських репліках з місця поширені терміни з політичної, економічної, юридичної галузей:

Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel: Aber diese Veränderungen, von der Bildungs-, Forschungs-, Familien- und Integrationspolitik bis hin zur Umgestaltung der sozialen Sicherungssysteme und einer nachhaltigen Haushaltspolitik, müssen noch weiterentwickelt werden.

((...) Jürgen Trittin [BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN]: *Nachhaltige Haushaltspolitik?*) [Plenarprotokoll 17/3: 33].

Використання термінів безпосередньо пов'язано зі змістом промови, яка коментується.

Слід звернути увагу на те, що лексичний склад парламентських реплік з місця у багатьох випадках зумовлений не лише змістом, а й лексикою, що вживається в промові, яка виголошується з трибуни. Зокрема спостерігається повторення лексем, які були вжиті в промові. При цьому в репліці вони набувають зовсім іншого змістового наповнення:

Dr. Angela Merkel (Bundeskanzlerin): Das sind die fünf Aufgaben, die die Koalition der Mitte angehen muss. (...) Ich wiederhole sie noch einmal: Wir müssen die Folgen der internationalen Finanz- und Wirtschaftskrise überwinden.

Das ist die Lage:

(Jürgen Trittin [BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN]: *Das ist keine Lage! Das ist eine Aufgabe!*) [Plenarprotokoll 17/3: 30].

Отже, парламентські репліки з місця характеризуються поширенням лексичних одиниць з позитивним або негативним оцінним значенням. Лексичні одиниці з позитивною семантикою використовуються здебільшого для підтримки промовця його однопартійцями. Натомість, репліки з місця, у яких спостерігається лексика з негативною семантикою, вживаються політичними опонентами промовця з метою його дискредитації. Значна кількість реплік містить вигуки, які передають негативну оцінку промови.

Безумовно, парламентська комунікація, її жанрові різновиди, зокрема й парламентські репліки з місця, викликають інтерес для проведення подальших досліджень, які можуть здійснюватися в декількох напрямках. По-перше, цікавим є діахронне дослідження парламентських реплік з місця. По-друге, інтерес викликає вивчення особливостей вживання реплік з місця залежно від вікових, гендерних та інших соціолінгвістичних особливостей мовців. По-третє, важливими є порівняльні дослідження використання реплік з місця в парламентах різних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лазуткина Е. М. Парламентские жанры / Е. М. Лазуткина // Культура парламентской речи. – М. : Наука, 1994. – С. 34–45.
2. Klein J. Textsorten im Bereich politischer Institutionen / Josef Klein // Text- und Gesprächslinguistik : Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / hrsg. von Klaus Brinker, Gerd Antos [u.a.]. – Berlin ; N.Y. : Walter de Gruyter, 2000. – 1. Halbband. – S. 732–755.
3. Tillmann A. Ausgewählte Textsorten politischer Sprache : Eine linguistische Analyse parteilichen Sprechens / Alexander Tillmann. – Göttingen : Kümmerle, 1989. – 353 S.
4. Klein J. Parlamentsrede / Josef Klein // Historisches Wörterbuch der Rhetorik / Hrsg. von G. Ueding. – Tübingen : Niemeyer, 2003. – Bd. 6. – S. 582–637.
5. Burkhardt A. Zwischen Monolog und Dialog : Zur Theorie, Typologie und Geschichte des Zwischenrufs im deutschen Parlamentarismus / Armin Burkhardt. – Tübingen : Max Niemeyer, 2004. – 668 S.

6. Kipke R. Der Zwischenruf – ein Instrument politisch-parlamentarischer Kommunikation? / Rüdiger Kipke // Sprache des Parlaments und Semiotik der Demokratie : Studien zur politischen Kommunikation in der Moderne / hrsg. von Andreas Dörner und Ludgera Vogt. – Berlin ; N.Y. : Walter de Gruyter, 1995. – S. 107–112.

Стаття надійшла до редакції 10.09.14

О.С. Стасюк, к.филол.н., ассист.

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРЛАМЕНТСКИХ РЕПЛИК С МЕСТА

(на материале парламентской коммуникации ФРГ)

В статье определены лексико-семантические особенности парламентских реплик с места в парламентской коммуникации ФРГ. Установлена роль оценочной лексики в этом типе текста.

Ключевые слова: *дисфемизм, оценочное значение, парламентская коммуникация, парламентская реплика с места.*

O.S. Stasiuk, PhD, Assistant Professor

National Taras Shevchenko University of Kyiv, Kyiv

LEXICAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF PARLIAMENTARY INTERJECTIONS

(on the material of the parliamentary communication of Germany)

The article deals with the lexical-semantic characteristics of the interjections in the parliamentary communication of Germany. The role of the evaluative lexemes in this text type is revealed.

Key words: *dysphemism, evaluative meaning, parliamentary communication, parliamentary interjection.*

КОНТРАСТ – ЦЕ ПРОТИСТАВНІСТЬ ЧИ ЄДНІСТЬ ПРОТИСТАВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

У статті йдеться про принципи функціонування структури контрасту на матеріалі новел Й. В. Гете, який розробляє синтаксис свого речення шляхом заглиблення у мовні можливості створення різноманітних часових та просторових аспектів, об'єднаних синтаксичними зв'язками з ознаками лексичних повторів.

Ключові слова: семантика, контраст, протиставлення, семантичне поле, синтаксичний паралелізм.

Сучасна гуманітарна наука має чітко виражений системний характер: будь-яке явище, теорії спираються на вже відомі знання, гіпотези, актуалізуються лише у контексті системності, елементи якої утворюють цілісний комплекс, підпорядкований відношенням ієрархії і функціонують у межах мовних картин світу. Однією з важливих властивостей системи мови – вказує В. М. Турчин – є її неоднорідність і здатність елементів... до комбінаторних перетворень. Він вказує, що у сучасній лінгвістиці метод зіставлення й порівняння є одним із найпродуктивніших методів вивчення мовної дійсності [1: с. 67].

З позицій системності слід розглядати контраст як явище суто динамічне, що здійснюється методом повтору слова, словосполучення, всього речення, використання однокорених слів, заміна певної частини тексту особовими займенниками, скорочення, конкретизація та згадування попередньої інформації на підставі асоціативних зв'язків.

Н. А. Кожевнікова відзначає, що для художнього тексту характерний повтор певних змістовних зв'язків, який використовують для характеристики персонажів Вона вважає, що тексту притаманна внутрішня визначеність та замкнутість образу, що утворюється повтором деяких деталей, повтором стійкої ознаки, яка використовується для характеристики персонажу. як у цілому так і окремих рис та речей. [2: с. 82]. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: "Die Sängerin Antonelli". - In dem Maße, wie seine Gesundheit wiederkam und seine Kräfte sich erneuerten, verschwand bei ihr jede Art von Neigung und Zutrauen, ja er schien ihr so lästing, als er ihr sonst angenehm gewesen war" [7: S. 41]. З поверненням здоров'я юнака - wie seine Gesundheit wiederkam зникає прихильність його бувшої дівчини - verschwand bei ihr jede Art von Neigung, позитив - angenehm gewesen war переходить у негатив - ja er schien ihr so lästing, відбувається різка психологічна зміна персонажів.

Аналіз протиставних речень, показав, що з двох поєднаних частин найбільш інформативно важливою є друга остання. Аналізуючи протиставність А. М. Приходько виділяє також їх три смислові угруповання – власне розділові, селективно розділові та опозитивно розділові. Він вважає, що власне-розділові речення складаються з двох ситуацій, кожна з яких не виключає, а, навпаки, передбачає паралельне існування іншої. Сумісне існування в просторово-часовому континуумі двох ситуацій підтримується іншими розділовими релятивами, які в більш випуклій формі та з різним смисловим нюансуванням вказують на чергування подій та станів [3: С. 136]. Наведемо приклад з новели

Й. В. Гете: “Der neue Paris”. Sie ließ mir die Zeit nicht, das einzelne näher zu betrachten, sondern nahm den einen Kasten unter den Arm, und ich packte den andern auf [7: S. 159]. На перший погляд наближена до нейтральної ситуації атмосфера - Sie ließ mir die Zeit nicht, різко змінюється неочікувано динамічними подіями, коли нема часу на роздуми, а треба лише діяти sondern nahm den einen Kasten unter den Arm, und ich packte den andern auf.

Селективно розділові відношення подаємо за схемою обумовленості та відповідності, тобто описуються дві ситуації, коли одна з них унеможливило паралельне існування іншої, тобто залишається одна з них, причому відношення альтернативної мотивації можуть мати різну силу свого вияву. Спіткання альтернативності з гіпотетичністю здійснюється, імовірно, через протиставність, коли одна ситуація виступає засобом запобігання небажаного розвитку подій, що надаються іншою. Виникає контраст, антагонізм між позитивною та негативною можливостями вибору. Е. В. Падучева зауважує, що слово постійно занурюється у якийсь новий контекст: виходить з нього зміненним. Таким чином по відношенню до одного єдиного слова не завжди можна бути впевненим, що описав його ми вичерпали його смисл. [3: с. 30].

Саме час розставляє все на свої місця, він визначає правду та кривду, реальність та ірреальність, визначеність та невизначеність, часовий фактор як ідея співіснування ситуацій є вирішальним для семантики контрасту. Тільки часова перспектива, що сприймається у мовній свідомості передбачає неодмінну реалізацію однієї з альтернатив у подальшому і візьме верх, тоді як друга відійде до минулого та стане неактуальною.

До опозитивно розділових номінацій відносимо поняття обумовленості та невідповідності між двома ситуаціями. Невідповідність міститься лише у першому кон'юнкції і полягає у тому, що дехто робить деякий вчинок, що вступає у протиріччя з загально прийнятими нормами, а тому й не відповідає уявленням про устрій життєвого світу. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: “Die Verwirrung des jungen Ferdinand”:- Während seiner Abwesenheit hatte sich das Gewitter zusammengezogen, das gerade bei seinem Eintritte in das väterliche Haus losbrechen sollte. [7 S 93] Перша частина речення - während seiner Abwesenheit hatte sich das Gewitter zusammengezogen слугує фоном для подальшого стрімкого розгортання подій як дія причини та наслідку - das gerade bei seinem Eintritte in das väterliche Haus losbrechen.

У свою чергу градаційно-єднальні речення виражають ідею необумовленого співіснування двох ситуацій вказують на те, що інформаційна цінність кожного з них має різну питому вагу. Градаційний смисл виявляється повною мірою на рівні тексту, без якого він видається або неповним, або взагалі незрозумілим. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: “Sie ließ ihn nicht undeutlich merken, daß sie von ihm erwarte, daß er künftig noch weiter als sein Vater gehen und sich in allem noch ansehnlicher und rechtlicher zeigen werde” [7 S 101]. Дівчина очікує, що син піде далі за свого батька - daß sie von ihm erwarte, daß er künftig noch weiter als sein Vater gehen... порівняння відбувається водночас з протиставленням діючих осіб – батька та сина та подальшої зростаючої сили останнього у суспільстві. Для наведеного речення опозитивність складових на фоні пропорційності та симетрії являє певного роду контраст між ситуаціями, що поєднуються.

Специфічна емоційна забарвленість контрастних висловлювань дозволяє виражати найрізноманітніші почуття – від здивування до подиву, до невдоволення та обурення. Природа протиріччя – контрасту полягає в тому, що об'єктивний фактор має передудва-

ти суб'єктивному, при завершенні одного блоку інформації слідує причинно-наслідковий, який виводить у нове інформаційне поле. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: "Man kann in Familien oft die Bemerkung machen, daß Kinder sowohl der Gestalt als dem Geiste nach bald vom Vater, bald von der Mutter Eigenschaften an sich tragen, und so kommt auch manchmal der Fall vor, daß ein Kind die Naturen beider Eltern auf eine besondere und verwundernswürdige Weise verbindet" [7 S. 81]. Спостереження за дітьми та батьками у їх родині – Man kann in Familien oft die Bemerkung machen призводить до висновків, що діти наслідують риси як батька, так і матері - daß Kinder sowohl der Gestalt als dem Geiste nach bald vom Vater, bald von der Mutter Eigenschaften an sich tragen: риси обох батьків можуть дивним чином уживатись у одній дитині - daß ein Kind die Naturen beider Eltern auf eine besondere und verwundernswürdige Weise verbindet.

Встановлення істини, що криється в одній з двох альтернативних пропозицій відсувається у майбутнє, ситуація набуває рис футуральної орієнтації. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: "Der neue Paris": Ich war frisiert und gepudert, die Locken standen mir wie Flügelchen vom Kopfe; aber ich konnte mit dem Anziehen nicht ferdig werden, weil ich immer die Kleidungsstücke verwechselte und weil mir immer das erste vom Leibe fiel, wenn ich das zweite umzunehmen gedachte". [7 S 145]. Герой готується до свята - Ich war frisiert und gepudert, але через хвилювання ніяк не може зібратися - aber ich konnte mit dem Anziehen nicht ferdig werden, коли вдягаєш щось одне – інше летить йому з рук - weil ich immer die Kleidungsstücke verwechselte und weil mir immer das erste vom Leibe fiel, wenn ich das zweite umzunehmen gedachte.

Якщо два різних повнозначних слова мають тенденцію до парного вживання, то в системах їхніх лексичних значень є один спільний компонент. Наявність спільної семі-компонента – необхідна умова спілкування всіх членів мовного колективу та перетворення лексичного складу мови на певну лексико-семантичну систему з однорідною структурою. [5: с. 67].

Головні значення найчастіше бувають стилістично нейтральними та вільними, а другорядні – образні – стилістично марковані та фразеологічно пов'язані. Наведемо приклад з новели Й. В. Гете: "Ich schaute durch die Zwischenräume und sah gleich dahinter ein sanft fließendes Wasser, auf beiden Seiten mit Marmor eingefäßt, das in seinen klaren Tiefen eine große Anzahl von Gold – und Silberfischen sehen ließ, die sich bald sachte, bald geschwind, bald einzeln, bald zugweise hin und her bewegten". [7 S 154]. До стилістично нейтрального, фонового значення відносимо першу частину речення Ich schaute durch die Zwischenräume und sah – де відмічається тривалість дії schaute und sah – людина спостерігає блискавичну поведінку сріблястих та золотих рибок у другій частині речення eine große Anzahl von Gold – und Silberfischen sehen ließ, die sich bald sachte, bald ge schwind, bald einzeln, bald zugweise hin und her bewegten.

Опозиція стає можливою лише тоді, коли між її членами існують не лише розпізнавальні, але й спільні ознаки на тлі тотожності. На думку Ю. С. Степанова відмінності закладені у самій матеріальній природі мови, індивідуальне по самій сутності неповторне та відмінне одне від одного, диференційні ознаки мають своїм призначенням не вирізняти, а ототожнювати. Система мови ототожнює різноманітні елементи завдяки системі диференційованих ознак. Він вказує, що диференційні ознаки, незважаючи на свою назву завжди протиставляються у одному відношенні, поєднуючи в іншому. [С 301].

Семантичні опозиції позбавляють контраст дифузності, надають йому чіткості. Будь-яке значення, яке справді існує у мові як правило поляризується у протилежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Турчин В. М. Семантична кореляція антонімів і синонімів у системі мови. /В. М. Турчинов // Мовознавство. – 2001. - №1. – С. 67.
2. Кожевникова Н. А. Синтаксическая синонимия в художественном тексте. /Н. А. Кожевникова// Вопросы языкознания. – 2005. - №2 – С. 82.
3. Падучева Е. В. Глаголы создания образа: лексическое значение и семантическая деривация. /Е. В. Падучева// Вопросы языкознания. – 2003. - №6 с. 30
4. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. / А. М. Приходько//– Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 292 с. С 292
5. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. / Р. І. Дудок// Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2009. – 358 с. С.
6. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. /Ю. С. Степанов// Изд-во «Наука». М. 1975. – 311 с. С – 301.
7. Goethe J. W. Novellen. – Berlin, 1983. – 426 S.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

Е. Ф. Знась, ассистент

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

КОНТРАСТ – ЭТО ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ ИЛИ ЕДИНСТВО ПРОТИВОПОЛОЖНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ

В статье идет речь о принципах функционирования структуры контраста на материале новел Й. В. Гете, который разрабатывает синтаксис своего предложения путем углубления в языковые возможности созданием разнообразных временных и пространственных аспектов, объединенных синтаксическими связями с признаками лексических повторов.

Ключевые слова: семантика, контраст, противопоставление, семантическое поле, синтаксический параллелизм.

O. Znas, Assistant Professor

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

CONTRAST AS EITHER CONTRADICTION OR COMBINATION OF CONTRADICTING ELEMENTS

The paper deals with the principles of structure on Goethe's short stories. He develops his system by enhancing language abilities creating various time and space aspects which are unified by syntactic links with properties of lexical repetitions having one joint theme.

Key words: semantic, contrast, syntactic structure, semantic field, syntactical parallelism.

КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОРИ

З виникненням когнітивної лінгвістики дослідження метафори набуло особливої актуальності, оскільки виявило її вагомую роль у процесі мислення. На основі провідних теорій когнітивної лінгвістики у статті висвітлено когнітивні особливості утворення, структури та функціонування метафори.

Ключові слова: *концептуальна метафора, концептуальна інтеграція, подібність, виділення і приховування, емергентна структура, метафоричні наслідки, топологія метафори.*

В епоху глобалізації межі між науковими галузями нівелюються, відтак об'єкти досліджень мігрують з однієї сфери наукових зацікавлень в іншу, відкриваючи прихований потенціал. Унаслідок таких перетворень метафора стала науково космополітичним феноменом — прерогативою не тільки риторики, філософії та лінгвістики. У статті виконаємо дослідження когнітивної складової метафори.

У другій половині ХХ ст., опираючись на нові знання з когнітивістики, вчені зробили висновок, що метафори — це не звичайні «мовні прикраси», а механізми мислення. Традиційне бачення метафори, яка ідентифікується риторичною фігурою, поступилося новому її розумінню — як способу когнітивної діяльності. Цей погляд докладно висвітлений у праці американських вчених Дж. Лакоффа та М. Джонсона «Метафори, якими ми живемо» („Metaphors we live by“, 1980) [1]. Ідеї, опубліковані у виданні, формують теорію концептуальної метафори (ТКМ) як центрального вчення метафори когнітивістичного спрямування. У сучасній лінгвістиці дослідження сфокусовані на таких аспектах когнітивного вираження метафори: зв'язку метафори з мисленням, взаємодії з культурою та емоціями, типові метафоричних перенесень, а також функціонуванні метафори, впливові на різні види дискурсу. Неабияких результатів у таких дослідженнях досягли відомі науковці, зокрема Дж. Лакофф [2], З. Ковечеш [3], Джозеф Е. Грейді [4], Н. Д. Арутюнова [5], Г. Н. Складарська [6], А. П. Чудінов [7], Е. В. Будаєв [8], А. Н. Баранов [9] та інших.

На межі теперішнього та минулого століть у когнітивній лінгвістиці виникла ще одна теорія, яку її автори Ж. Фоконьє і М. Тьорнер нарекли теорією концептуальної інтеграції (ТКІ). На відміну від «Метафор, якими ми живемо», в основоположній праці ТКІ «Як ми думаємо» („The way we think“, 2002) [10] увага авторів акцентована не виключно на метафорах, а на фігуративному мисленні вцілому, що зрозуміло уже з назви. Та, оскільки лівовою часткою фігуративного мислення і є метафори, цей підхід слугує новим поглядом на їхнє утворення та функціонування.

Попри значну кількість наукових досліджень, актуальність теми зумовлена відсутністю напрацювань у ділянці цілісного опису мисленнєвих аспектів метафори з огляду на засади когнітивної лінгвістики. Відтак мета статті — охарактеризувати явище метафори, зважаючи на її когнітивну складову.

Завдання статті передбачають порівняльний аналіз основних сучасних когнітивних теорій метафори (теорії концептуальної метафори та теорію концептуальної інтеграції), їхніх недоліків з подальшим впровадженням фундаментальних здобутків; виокремлення та дослідження когнітивних особливостей метафори та їхнього впливу на її функціонування.

Традиційно, розглядаючи новітні теорії метафори, розпочинають зі згадки про її основоположників. Назвавши спільну працю „Metaphors we live by“, Дж. Лакофф і М. Джонсон уже вказали на значення метафори, ідентифікуючи її як невід’ємну складову життя. Метафоризування висловлювання це не намагання бути красномовним, а спосіб мислення, притаманний природі людини, що, як припускають, відрізняє її від інших видів, та не застосовується зумисне. Абстрактність, а також і фігуративність, без сумніву характеризують «sapient», тому «...як тільки хтось відривається від конкретного фізичного досвіду і починає говорити про абстракції та емоції, метафоричне розуміння є нормою» [2]. Тобто, не тільки мовлення, а й мислення структуроване метафорами. Названа теорія описує метафору як «розуміння одного концепту поняттями іншого» [1: 6]. У такому разі саме розуміння є принципним, оскільки мовець не лише описує, а й розуміє одне поняття за допомогою іншого.

Одним з найвідоміших прикладів Дж. Лакофф та М.Джонсон вважають метафору СУПЕРЕЧКА — ЦЕ ВІЙНА, яку можна проілюструвати багатьма прикладами:

Він захищає свою думку.

Його аргумент влучив у ціль.

У суперечці з ним ти ніколи не будеш переможцем. [1]

Якщо ти й надалі керуватимешся цією стратегією, прокурор не залишить від твоєї оборони каменя на камені.

Автори вважають, що відбувається не лише опис, а реципієнт розуміє суперечку як війну. Однак не тільки концепти суперечки і війни, а метафора загалом є складовою згаданої концептуальної системи (що, окрім фізичного досвіду, частково визначається культурою певного суспільства), а тому конвенційною. Такі метафори Дж. Лакофф і М. Джонсон називають концептуальними і пишуть великими літерами [1: 6].

Вчені визначили триєдину структуру метафори: сфера-джерело (source domain) та сфера-ціль (target domain), між якими відбувається проєкція, або перенесення (mapping).

Наприклад, у метафорі СУПЕРЕЧКА – ЦЕ ВІЙНА сферою-джерелом є ВІЙНА, сферою-ціллю – СУПЕРЕЧКА, внаслідок проєкції між ними утворюється метафора. «Метафора, зрештою, це не лінгвістичний вислів. Це перенесення з однієї концептуальної сфери на іншу і, як така, вона має потрійну структуру: два кінцеві пункти (схеми джерела і цілі) та місток між ними (детальне перенесення)» [8: 203]. Невід’ємною і надзвичайно продуктивною особливістю концептуальної метафори є детальність перенесення, що проявляється у систематичності мовних висловів. Звідси випливає, що на сферу-ціль переносяться всі можливі елементи, тобто вся система сфери-джерела (хоча існують обмеження, про які йтиметься далі). Систематичність концептуальної метафори охоплює перенесення не тільки об’єктів, а й зв’язків, стосунків, сценаріїв, притаманних конкретній сфері. Водночас автори зауважують, що не всі елементи джерела використовують для пояснення цілі. Деякі є вживаними, звичними, а є такі, що переважно не вживають. Проте при певному контексті застосування можливе, у такому разі метафори звучатимуть інноваційно, креативно (їхня метафоричність, порівняно з конвенційними, буде суттєво

відчутнішою), оскільки розширюватимуть (extension) традиційну метафору: Попередні аргументи були гранатами, та я не думав, що в його арсеналі є й атомна бомба.

Хоча теорія сфокусована на широковживаних метафорах, це зовсім не означає, що вона недієздатна при поясненні нових креативних, зокрема літературних, метафор. Оскільки у нашій концептуальній системі переважають концептуальні метафори, саме на них базуються нові метафори, що є креативним розширенням конвенційних. «Дослідження літературних метафор — це розширення дослідження щоденних метафор. Характерною для щоденних метафор є велетенська система тисяч проєкцій між сферами, якою користуються і нові метафори»

Вирішальним фактором у формуванні концептуальних метафор є конкретний фізичний досвід: наприклад, орієнтаційні метафори формуються під впливом сприйняття простору [1: 15], адже час розуміють просторово, тому майбутнє – попереду, а минуле – позаду; відомо, якщо збільшувати кількість чогось, то зростає й висота, а відтак ціна тощо. Досвід, пов'язаний з фізичними об'єктами і субстанціями є наріжним каменем для виникнення онтологічних метафор [1: 6] – тому вважають, що теорії мають фундамент, як і будівлі, чи висловлюються про речі, як про істот – саме персоніфікацію Дж. Лакоффа і М. Джонсона вважають найочевиднішим прикладом онтологічних метафор [1: 6].

На відміну від Дж. Лакоффа та М. Джонсона, Ж. Фоконньє і М. Тьорнер вважають, що структурно метафора формується з чотирьох елементів, так званих ментальних просторів (mental spaces). «...Ментальні простори — це маленькі концептуальні кишені, що конструюються у процесі того, як ми думаємо і говоримо, з метою локального розуміння і дії» [9: 102]. Ментальні простори утворюються з різних джерел: знань з певних уже відомих сфер, додаткових фреймів, безпосереднього досвіду, з лексики інших мовців [10: 352].

Ментальний простір «є короткотривалим конструктором, що утворюється динамічно у робочій пам'яті» [9: 103], однак це не заперечує, що він закарбовується у довготривалій пам'яті. Якщо елементи простору і взаємозв'язки між ними — єдине ціле і активуються одночасно, такий простір можна назвати фреймованим [9: 103]. Отже, фрейми — це укорінені (entrenched) ментальні простори, що активуються миттєво [9: 103].

Щодо аналізу метафор, то сфері-цілі і сфері-джерелу приблизно відповідають два вхідні простори (input spaces). Різниця виражена у розумінні напрямку проєкції: в Дж. Лакоффа, М. Джонсона проєкція спрямована з однієї сфери на іншу, у Ж. Фоконньє, М. Тьорнера складові двох вхідних просторів інтегруються у третій, змішаний, що має назву бленд (blended space).

Четвертий, так званий спільний простір (generic space), володіє інформацією, властивою обома вхідним просторам.

На рис. 1 зображено базові елементи інтеграції: колами позначено ментальні простори, лініями з'єднано відповідники у вхідних просторах, пунктирними лініями — елементи з вхідних просторів зі спільним і змішаним просторами [11: 379]. Розглядаючи процес проєкції чи інтеграції, варто зважати, які саме елементи беруть у ньому участь. М. Тьорнер зазначає, що проєкція з інпутів у бленд — селективна. «Важливо наголосити, що не всі елементи і відносини проєктуються з вхідних просторів у бленд» [11: 378].

Надзвичайно важливим досягненням теорії є поняття емергентної структури (emergent structure), на рис. 1 — квадрат, непритаманної жодному з вхідних просторів, що виникає у змішаному просторі після інтеграції.

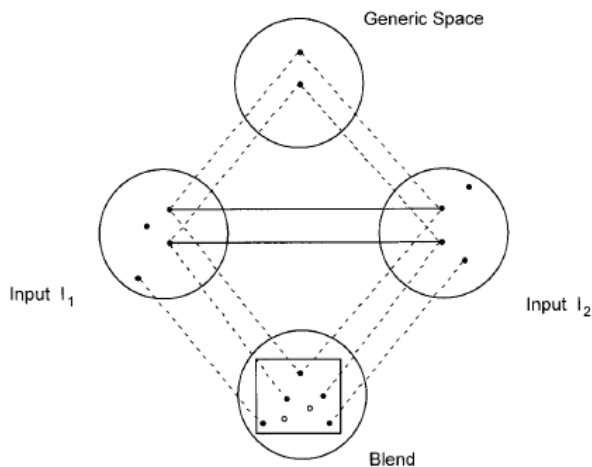

Рис. 1. Схема концептуальної інтеграції [9: 43]

«Окрім того, що бленд переймає часткову структуру від кожного вхідного простору, він розвиває власний «емергентний» зміст, що є результатом зіставлення елементів з вхідних просторів» [12: 104].

Зосередимося на процесі інтеграції, детально розглянувши схему перенесення та утворення метафори «Мій хірург — м'ясник», яка слугує прикладом у теоретиків концептуального перенесення [12: 104].

Бленд переймає певні елементи обох вхідних просторів: особу хірурга, особу і роль пацієнта та ціль з першого і роль м'ясника та засоби з другого. Спільний простір відображає структуру, яку поділяють обидва вхідні простори (такі структури більш комплексні, на рис. 2 зображено лише елементи, важливі для конкретного бленду). Проте жодному з вхідних просторів не притаманний смисловий елемент некомпетентності, що, без сумніву, є основним значенням висловлювання. Це — емергентна структура, що утворюється внаслідок бленду, через несумісність — у цьому разі — цілі та засобів.

Ця теорія вперше запроваджує (принаймні, експліцитно) поняття емергентної структури, і в цьому, на переконання прихильників концепції, велика її перевага порівняно з теорією Дж. Лакоффа, М. Джонсона, яка тлумачить випадки, в яких метафора не може бути «простим перенесенням з джерела на ціль» [4: 200].

Отож відмінність між двома теоріями полягає у розумінні процесу утворення метафори. Обидва вчення оперують поняттям проєкції, проте приписують їй неоднакову роль. У теорії концептуальної метафори проєкція є фактично визначенням метафори, при чому «такою ж базовою для нашого мислення, як і буквальні концепти» [13: 46]. У ТКІ проєкція лише з'єднує відповідники з вхідних просторів [4: 201], а запропоноване поняття інтеграції дозволяє конкретніше деталізувати особливі випадки вживання, з якими ТКМ не впорасться. Розглянемо відомий ідіоматичний приклад «рити собі могилу». Структура сфери-джерела не передбачає летальних наслідків: буквальне викопування могили зовсім

не повинно призводити до смерті. Проте під метафоричним вживанням цього вислову завжди розуміють, що суб'єкт сам собі завдає шкоди. Цей приклад не може бути наслідком простої проекції з джерела на ціль, оскільки сфера-ціль має свою, протилежну джерелу, структуру. ТКІ значно ефективніша під час пояснення таких прикладів: «ми можемо сказати, що певні елементи з кожної сфери є відповідниками (наприклад, невдача і смерть) та ідентифікувати джерело і ціль, та ми також в змозі описати загальну структуру утвореної концептуалізації, яка скіданими шляхами утворюється з обох» [4: 201].

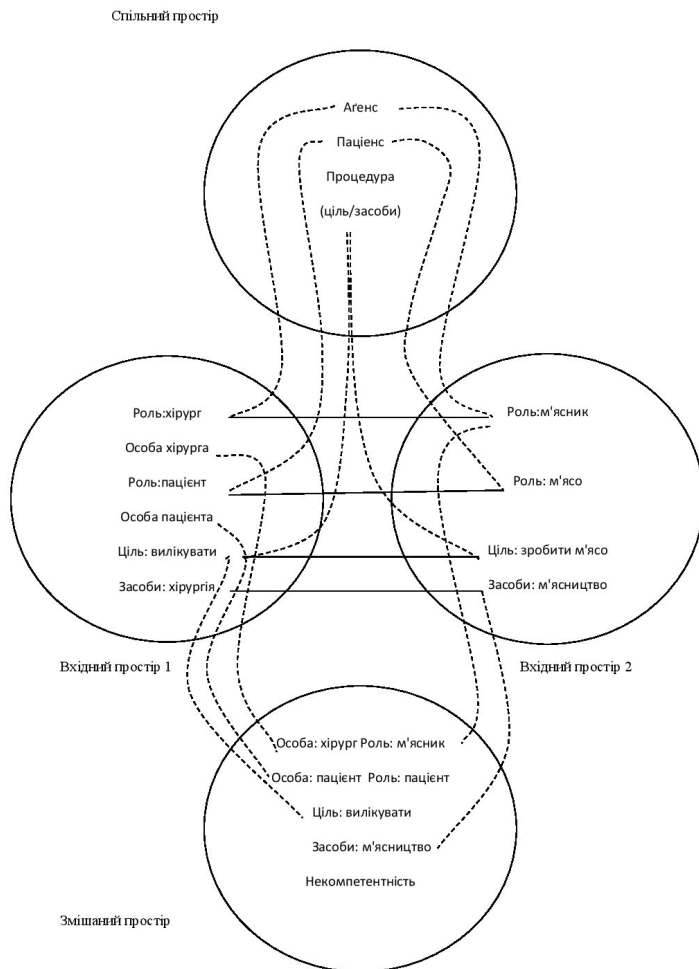

Рис. 2. Схема концептуальної інтеграції «Мій хірург — м'ясник»

Отже, відмінність двох теорій полягає і в елементах структури. Неправильно вважати, що вони різні та суперечливі. Прихильники теорії концептуальної інтеграції намагаються пояснити відмінність між ментальними просторами і сферами, яка, на їхню думку, полягає у тому, що сфери — конструкти досить стабільні, а структура ментальних просторів часткова і тимчасова. Простори не еквівалентні сферам, а радше від них залежні, структуровані загальнішими і стабільнішими знаннями, що асоціюються з певною сферою [12: 102].

Звідси походить ще одна відмінність теорій. Якщо теорія концептуальних метафор пояснює в основному сталі, конвенційні метафори, то теорія концептуальної інтеграції базується переважно на особливих, індивідуальних, спонтанних метафорах, що виникають у реальному часі. Проте конвенційні метафори не одразу були такими, а виникли як чийсь «креативні, онлайнві, концептуальні досягнення, що стали спільними, вкоріненими концептуалізаціями, мабуть тому, що виявились вдалимими...» [12: 111], і, з огляду на часте використання, стали конвенційними, — твердять теоретики концептуальної інтеграції. З іншого боку, креативні метафори утворюються значною мірою з концептуальних, тому в арсеналі теорії концептуальних метафор досить засобів для їхнього аналізу. Отже, послуговуючись вказаними теоріями не як конкурентними, а взаємодоповнювальними, можна чітко окреслити когнітивні особливості метафори.

На відміну від архаїчніших гіпотез, когнітивні теорії відкидають переконання, що основою метафори є подібність. Відмовитись від поняття «*tertium comparationis*» учених змушує усвідомлення того, що жодної об'єктивної подібності між джерелом і ціллю насправді не існує. Наприклад, якщо йдеться про людину, холодну у стосунках, мається на увазі, що вона не виявляє своїх почуттів. Яка об'єктивна подібність може бути між температурою та схильністю людини виявляти емоції? Когнітивісти володіють ще одним непохитним аргументом: якби така схожість насправді існувала, то зрівнювала б у правах вхідні концепти, що могли б рівноцінно пояснювати один одного, інакше кажучи, метафори функціонували б двобічно. У такому разі можливою була б метафора, що називала б теплий літній день пристрасним.

Звичайно, проєкції між сферами в жодному разі не випадкові, вони вмотивовані, але не подібністю, а асоціаціями, укоріненими в досвіді. Основою виникнення метафори є кореляція досвіду [4: 192], тобто в нашому досвіді між сферою температури і сферою емоційності існує асоціативний зв'язок.

Оскільки немає жодної схожості між температурою та афективністю, цю метафору пояснюють дитячим досвідом — коли дитину ніжно тримають коло себе, вона відчуває тепло і любов одночасно, тому ці дві сфери тісно пов'язані у її свідомості [14: 50].

Така асиметричність доводить, що площиною утворення метафори є не подібність між сферами, а асоціації, що їх поєднують.

Окрім спростування ролі подібності у процесі утворення метафори і перенесення уваги на досвід та асоціації, асиметричність, або одностороння спрямованість метафори, висвітлюють ще одну її властивість.

Хоч теорії і різняться поглядами щодо напрямку перенесення (з джерела на ціль vs. з двох вхідних просторів у бленд), вони однакові в питаннях самої природи. Обидві теорії доводять неоднаковий статус джерела і цілі — якщо ціль є тематичною, то джерело лише постачає засоби для її переосмислення «з якоюсь концептуальною чи комунікатив-

ною метою» [16]. Саме тому можемо вважати кращого оратора переможцем, та навряд чи метафоричним оратором можна було б наректи генерала-переможця (СУПЕРЕЧКА — ЦЕ ВІЙНА).

Прикметною рисою метафоричного перенесення є його вибірковість: не всі елементи, притаманні вихідним структурам, наявні у структурі метафори. З огляду на базову діаграму теорії концептуальної інтеграції, не всі елементи з вхідних просторів опиняються у бленді.

Цю ж закономірність виявили і Дж. Лакофф та М. Джонсон, саме вона відкриває ще одну цікаву здатність метафори: виділяти одні елементи концепту та приховувати інші. При оформленні суперечки воєнними термінами, увага концентрується на нападі, захисті та інших тематичних аспектах. Однак ця метафора нівелює інші важливі, проте малосумісні з переліченими, складові суперечки, наприклад, те, що співрозмовник дарує свій дорогоцінний час, щоб дійти порозуміння з опонентом [1: 10]. «Отож метафори можуть перспективізувати концепт або концептуальну сферу» » [15: 304].

Для незначного виправлення вибірковості елементів при перенесенні задіяні метафоричні наслідки (entailments). У процесі метафоризації перенесенню підлягають лише певні конститутивні елементи з наявними відповідниками у сфері-цілі. Як вже сказано, метафора схильна враховувати тільки частину елементів, та багаті знання про джерело витісняються не сповна. Якщо під час метафоризації споріднюються дві сфери, то мимоволі доходимо висновку, що й елементи джерела, які не брали участі в перенесенні, повинні відображатися в метафорі. Такі перетворення названі метафоричними наслідками. Наприклад, якщо СУПЕРЕЧКА — ЦЕ ВІЙНА, а на війні неминучі втрати, то і внаслідок суперечки можливі втрати, наприклад, втрачена гідність чи певна позиція тощо. Кожна сфера-джерело має «наслідковий потенціал», проте обмежувальним механізмом є структура метафори.

Метафоричний наслідковий потенціал зумовлює систематичність у лінгвістичних виразах — метафори схильні застосовувати його навіть тоді, коли такі вислови звучать дуже фантазійно, щоправда без права порушити принцип інваріантності.

Потенціал метафоричного розширення величезний, але не безмежний, адже якби була можливість перенести всі елементи джерела на ціль, не було б змоги їх взаємовідрізнити, відтак йшлося б про тотожні концепти. Дж. Лакофф сформулював правило, що описує структуру метафори, назвавши його принципом інваріантності (invariance principle): «метафоричне перенесення зберігає когнітивну топологію ... сфери-джерела так, щоб вона була сумісною зі структурою, притаманною сфері-цілі» [2: 215]. Тобто топологія цілі «автоматично обмежує можливості перенесення» [2: 216].

Розлогіше трактування евентуальної побудови метафори відкривається у межах теорії концептуальної інтеграції. З чотирьох запропонованих видів інтеграційних мереж для аналізу метафори релевантні два, оскільки два інші розглядають простіші приклади фігуративного мислення. Одностороння мережа (single-score network) задіює організаційний фрейм¹ одного з вхідних просторів. «Визначальною властивістю є те, що організація змішаного простору — це розширення організаційного фрейму одного з вхідних про-

¹ «Організаційний фрейм — це фрейм, який специфікує природу релевантної діяльності, подій, учасників» [2002, 123]. Наприклад, війна чи тенісний турнір є організаційними фреймами, а змагання — ні.

сторів, але не іншого» [9: 126]. Ж. Фоконьє, М. Тьорнер зауважують, що така структура є прототипом метафори в розумінні Дж. Лакоффа і М. Джонсона. Вхідний простір, що надає бленду організаційного фрейму, називають джерелом, а простір, куди скероване пояснення, — ціллю (наприклад, СУПЕРЕЧКА — ЦЕ ВІЙНА) [9: 127].

Набагато складнішим конструктом є двостороння мережа (double-scope network). Її простори характеризуються неоднаковою, часто суперечливою, структурою. Організаційний фрейм формується з елементів обох вхідних просторів, проте має власну емергентну структуру [9: 131]. Так, ідіоматична метафора «копати собі могилу» переймає з одного вхідного простору такі елементи: смерть, похорон, могила, і оперує причинністю та уявленням про перебіг подій з вхідного простору, де генеровано ідею про несвідоме завдання шкоди. Використовуючи сферу похорону для пояснення невдачі та здійснюючи перенесення смерті на невдачу, ігнорується факт, що копання могили не є причиною смерті, і людина рідко копає собі могилу (а навіть якщо так, то копання не є прямою причиною її смерті). Наведене поєднання структурних елементів з обох вхідних просторів призводить до утворення емергентної структури самого бленду. Автори наголошують, що «самого лише зсуву причинної структури — не смерть спричиняє наявність могили, а наявність могили спричиняє смерть — достатньо, щоб утворити емергентну структуру, специфічну для бленду: небажано копати собі могилу, винятково нерозумно цього не усвідомлювати...» [9: 133].

У цьому контексті варто згадати поняття злиття (fusion), яке впроваджують Ш. Кулсон, Дж. Грейді та Т. Оуклі, згідно з ним, елементи з двох вхідних просторів зливаються в одному, змішаному просторі. Тобто, «один елемент у бленді відповідає елементу у кожному з вхідних просторів» [12: 114]. Розглядаючи метафоричні бленди, вчені виділяють особливий тип злиття, притаманний саме їм. Особливість метафоричного злиття полягає у тому, що певні аспекти вхідних просторів не повинні проникнути у бленд, оскільки тоді вони будуть взаємосуперечними; «є інформація в одному з вхідних просторів, яка мусить бути проігнорована у бленді», як-от те, що хірург насправді зовсім не м'ясник [12: 114]. Це твердження, з одного боку, частково перегукується з ідеєю Дж. Лакоффа, М. Джонсона про принцип інваріантності, а з іншого — повертає до давнього переконання (П. Грайс, Дж. Серль), що джерело і ціль метафори повинні бути несумісними [12: 115]. Процес нівелювання знання про один з елементів називають акомодациєю (accomodation) [12: 116].

Отже, метафора не лише відтворює певні мисленнєві процеси, а й здійснює неабиякий вплив на мислення. У метафорах відображається сприйняття світу, оскільки вони ґрунтуються на досвіді та асоціаціях, інколи настільки базових, що їх важко ідентифікувати. Метафори є вартісним прикладом здатності людського мислення комбінувати відомі концепти та створювати нові. Надзвичайно складним аспектом є вибірковість таких комбінацій — не всі елементи беруть участь у перенесенні, і не всі наділені однакоvim значенням, якщо перенесення все ж відбулося. Навіть обмежені принципом інваріантності, метафори утворюють структури різної складності і, задіюючи потенціал метафоричних наслідків, розширюють перелік своїх мовних репрезентантів. Однак втрати, спричинені ігноруванням певних знань, несумісних з перенесенням, компенсуються новими елементами, генерованими внаслідок такого перенесення, наприклад, емергентними структурами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lakoff G. *Metaphors we live by* / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago : University of Chicago Press, 1980. — ISBN 0226468011 9780226468013 0226468003 9780226468006.
2. Lakoff G. *The contemporary theory of metaphor* / G. Lakoff // *Metaphor and Thought* (2nd ed). — Cambridge : Cambridge University Press, 1993. — P. 202–251.
3. Kövecses Z. *Metaphor and emotion: language, culture, and body in human feeling* / Z. Kövecses. — Cambridge University Press, 2003. — ISBN 9780521541466.
4. Grady J. E. *Metaphor* / J. E. Grady // *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. — Oxford : Oxford University Press, 2007. — P. 188–214.
5. Арутюнова Н. Д. *Теория метафоры* / Н. Д. Арутюнова. — Москва : Прогресс, 1990.
6. Складарская Г. Н. *Метафора в системе языка* / Г. Н. Складарская. — Санкт-Петербург : Наука, 1993.
7. Чудинов А. П. *Очерки по современной политической метафорологии* / А. П. Чудинов. — Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2013.
8. Будаев А. П. *Методологические грани политической метафорологии* / А. П. Будаев, А. Н. Чудинов // *Политическая лингвистика*. — 2007. — С. 22–31.
9. Баранов А. Н. *Метафорические модели как дискурсивные практики* / А. Н. Баранов // *Известия РАН. Серия литературы и языка*. — 2004. — С. 33–43.
10. Fauconnier G. *The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities* / G. Fauconnier, M. Turner. — Basic Books, 2002. — ISBN 0786725575.
11. Lakoff G. *More than cool reason: a field guide to poetic metaphor* / G. Lakoff, M. Turner. — University of Chicago Press, 2009. — ISBN 9780226470986.
12. Fauconnier G. *Mental spaces* / G. Fauconnier // *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. — Oxford : Oxford University Press, 2007. — P. 351–377.
13. Turner M. *Conceptual integration* / M. Turner // *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. — Oxford : Oxford University Press, 2007. — P. 377–394.
14. Grady J. E. *Conceptual blending and metaphor* / J. E. Grady, T. Oakley, S. Coulson // *Metaphor in cognitive linguistics*. — Philadelphia, Amsterdam : John Benjamins, 1999.
15. Johnson M. *Philosophy's debt to metaphor* / M. Johnson // *The Cambridge Handbook of metaphor and thought*. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008. — P. 39–52.
16. Lakoff G. *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to western thought* / G. Lakoff, M. Johnson. — Basic Books, 1999. — ISBN 0465056741.
17. Evans V. *Cognitive linguistics: an introduction* / V. Evans, M. Green. — Lawrence Erlbaum Associates, 2006. — ISBN 9780805860146.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

О.В. Мыхиськив, ассист.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТАФОРЫ

С возникновением когнитивной лингвистики исследования метафоры приобрели особое значение, поскольку стала явной весомая роль метафоры в процессе мышления.

На основе ведущих теорий когнитивного направления в статье освещены когнитивные особенности образования, структуры и функционирования метафоры.

Ключевые слова: *концептуальная метафора, концептуальная интеграция, сходство, выделение утаивания, энергентная структура, метафорическое следствие, топология метафоры.*

O.V. Mykhaskiv, Assistant Professor

Lviv National Ivan Franko University, Lviv

COGNITIVE FEATURES OF METAPHORS

The cognitive turn in the linguistics recognised the important role of metaphor for human cognition and hence unleashed a big interest in metaphor research. Considering the most important theories, this article pictures the cognitive features of metaphor formation, structure and functioning.

Key words: *cognitive linguistics, cognitive integration.*

УДК [811.161.2'373.421]: 27 – 726.1 (477)

Н. Тома, канд. філол. наук, старший викладач

Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ СИНОНІМІЇ У ТВОРАХ ПЕТРА МОГИЛИ

У статті розглянуто стилістичні особливості функціонування абстрактної лексики у творчості Петра Могили на прикладі лексичних синонімів. Проаналізовано різні групи синонімів за змістом, структурою та специфікою використання.

Ключові слова: *абстрактна лексика, Петро Могила, повні синоніми, неповні синоніми, семантичні синоніми, стилістичні синоніми, семантико-стилістичні синоніми, синонімічна ампліфікація.*

Синонімія абстрактних слів у мові творів Петра Могили посідає помітне місце серед виражальних засобів. Особливо яскраво представлені лексичні синоніми, які є одним з невичерпних джерел урізноманітнення мови творів мислителя.

Предметом нашого аналізу є стилістичні особливості використання абстрактних лексичних синонімів в різножанрових творах Петра Могили, зокрема на прикладі казання «Крестъ Христа Спасителя и каждого человека» та щоденника «Собственноручныя записки». Метою цієї розвідки є репрезентація стилістичних параметрів абстрактної лексики творів Петра Могили – виявлення, класифікація та аналіз особливостей функціонування лексичних синонімів.

Огляд синонімії окремих пам'яток української мови різних періодів здійснено в статтях Л.Л. Гумецької [1], узагальнення подано в академічній праці «Історія української мови. Лексика і фразеологія» [2], а також у монографічних дослідженнях і статтях з і-

© Н. Тома, 2014

торичної лексикології В.М. Русанівського [3], Л.М. Полюги [4], В.В. Німчука [5] та ін. Так, В.М. Русанівський відзначає, що найбільший пік у розвитку синонімії припадає на час формування національних літературних мов, і, відповідно, синонімічне багатство української мови особливо було розвинуте в XVI–XVII ст. [3: 78]. Л.М. Полюга також підкреслює, що одним із найактивніших, найчастіше використовуваних стилістичних засобів староукраїнської літературної мови досліджуваного періоду є синонімія [4: 146].

Мовознавець О.О. Тараненко вважає, що, залежно від принципів класифікації, можна виділити такі різновиди синонімів: 1) абсолютні, або повні – неповні; 2) семантичні – стилістичні – семантико-стилістичні; 3) різнокореневі – однокореневі; 4) загальномовні – контекстуальні. Те саме слово у відношенні до іншого слова може бути одночасно, наприклад, неповним, стилістичним, однокореневим і загальномовним синонімом [6: 946].

Проаналізуємо особливості використання окремих різновидів синонімічних мовних одиниць у мові творів Петра Могили. До *абсолютних*, або *повних*, належать синоніми, цілком рівнозначні і загалом тотожні за вживанням, тобто стильовою сферою функціонування, емоційно-експресивною характеристикою, частотністю, сполучуваністю і т. ін. Наприклад, у досліджуваних творах абсолютними можна вважати такі синоніми: *страх – боязнь* [7: 388]; *сила – моць* [7: 394]; *праця – труд* [7: 390–391]; *смерть – умертвене* [7: 391]; *слабый – немоцный* [7: 393]; *роспамятоване – припоминане* [7: 400]; *добро-волне – не з мусу* [7: 408]; *подвиг – звѣтязство* [7: 410]; *спасеніє – поратованіє* [7: 411]; *учиноць – поступоць* [7: 412]; *перешкода – трудноць* [7: 412].

Іменники *страхъ* і *боязнь* виступають синонімами, бо слово *боязнь* означає «страх»: [10 (1: 116)]... *ку неприятелемъ страхъ и боязнь, ку своимъ любовь и упріймость* [7: 388]. Ці значення засвідчені і в контексті казання з поясненням «страх» [10 (2: 393)].

Аналогічно простежуємо абсолютну іменникову синонімію: *сила – моць* у реченні: *Моць Божая для того есть, абовѣ мь Христось Богъ и Спаситель ... крестнымъ оружіемъ, «князя тмы вѣлка сего» звѣтяживши, силу и моць его стерль и скрушил* [7: 394]. У «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» слово *моць* подано в чотирьох значеннях, основним з яких є «спроможність» [10 (1: 615)]. Лексема *сила* в цьому ж словнику засвідчена також у чотирьох значеннях, домінантним з яких є «спроможність» [10 (2: 343)]. У сучасній мові слова *міць*, *міцність* вживаються зі значенням «міцність, фізична сила, могутність, витривалість», а лексема *сила* означає «фізична здатність або можливість здійснювати що-небудь, могутність. Отже, можна стверджувати, що лексеми *сила* і *моць* є абсолютними синонімами.

Широко використовує Петро Могила і *неповні* синоніми, що не можуть взаємозамінюватися, наприклад: *миръ – свѣтъ* [7: 395]; *пан – добродѣй* [7: 387]; *пристойный – належный* [7: 388]; *ганебный – насрамотнѣйший* [7: 392]; *безуміє – глупство – шаленство* [7: 393]; *смерть – вѣчна погибель* [7: 404]; *милосердіє – челоувѣколюбіє* [7: 395]; *внутрене – духовне* [7: 396]; *мовити – розказувати* [7: 396–397]; *припоминане – розмышляне* [7: 398–399].

Лексеми *милосердіє – челоувѣколюбіє* виступають неповними синонімами, бо слово *милосердіє* вказує на співчутливе ставлення до людини і за семантикою корелює зі словом *челоувѣколюбіє*: *Яко малый Давидъ, Христось Спаситель наш, ведлуг смотренія плѣти з горбицы милосердіа и челоувѣколюбія Своего, пять каменій пренайдорожых, ранъ своих, доброволне вынявши, з процы можности Бозства Своего* [7: 395].

Лексеми *попора* – *вѣрность* виступають неповними синонімами, адже спільним для цих слів виступає лише одне зі значень: «підлеглість, відданість»: *Тои потреба наболшею моцю боронити; а затымъ все доброе подасть: на судахъ – вѣрность и справедливость, въ мѣстахъ – згоды и милость, межи поддаными – попора и вѣрность...* [7: 388]. «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» засвідчує лексему *попора* зі значенням «смирненність» [10 (2: 179)], а лексема *вірність* у цьому ж словнику зареєстрована в значенні «відданість» [10 (1: 230)].

Наведені приклади дають підставу стверджувати, що досліджувані абстрактні іменники мають близькі, але не тотожні значення. А значить, вони можуть доповнювати один одного, коли вживаються в синонімічному ряді, але не в змозі взаємозамінюватись.

Стилістичні параметри абстрактної лексики в текстах Петра Могили репрезентовані семантичними, або поняттєвими, стилістичними та семантико-стилістичними синонімами, що мають певні відмінності в значенні та вживанні. Такій класифікації піддаються неповні синоніми.

Семантичні синоніми відрізняються відтінками значення, що передають різні грані позначуваного поняття, а також виражають різне ставлення з боку мовця. Письменик намагається донести свою думку до слухача або читача, а тому залучає до тексту казання «Крестъ Христа Спасителя и кожного челоѡчка» абстрактну лексику, яка має певне емоційне забарвлення, переважно конфесійного вжитку, зрідка – розмовного.

У процесі дослідження виявлені такі семантичні синоніми: *пан* – *добродѣй* [7: 387]; *рада* – *мудрость* [7: 389]; *Божая сила* – *Божая премудрость* – *моць Божая* – *премудрость Божая* [7: 394]; *милосердие* – *челоѡколюбие* [7: 395]; *примѣрить* – *поеднати* [7: 395]; *внутриѣй* – *духовный* [7: 396]; *припомянать* – *розмышляють* [7: 396]; *припомянате* – *розмышляють* [7: 398–399]; *бѣда* – *школа* [7: 415]; *охотнее* – *любовне* – *з благодареніємъ* [7: 415]; *небесное розмышляя* – *небесные речи* – *духовные речи* [7: 418].

За допомогою лексеми *пан* Петро Могила підкреслює ввічливе ставлення при звертанні, а лексема *добродѣй* більше вказує на здатність здійснювати добрі вчинки [6 (2:118)] Пор.: *Гдымъ з пилностю уважалъ, ясне освещеный велможный милостивый скіонже, мнѣ велце милый пане и добродѣю...* [7: 397].

У двох інших реченнях використані синоніми в іменниковій та дієслівній граматичних формах – *припомянания* і *розмышляя* та *припомянали* і *розмышлявали*, що вказують на різні ознаки процесу мислення – «пригадування, спогади» – з одного боку, і «роздуми, розмірковування» – з другого: *Через гимны теды, для особлишого припомянания и розмышляя добродѣйствъ, от Христа через крест намъ поданных...* [7: 398]; *Въ всѣхъ справахъ наших, яко начастѣй, муку добровольную и смерть, на крестѣ за нас поднятую, Спасителя нашего собѣ припомянали, и о ней завше розмышлявали...* [7: 396].

Такі синоніми реалізують свою диференційну ознаку, з одного боку, для уточнення змісту, а з іншого – для підкреслення певного відтінку значення.

У межах семантичних синонімів виділено мовні одиниці, що служать для виявлення ступеня чи міри ознаки, якості або стану, характеру дії, наприклад: *Слышавъ же митрополитъ мудроразсудный старчевъ отвѣтъ, рече* [8: 66] і *Виждь убо, како мудръ сей преподобный мужъ: и послушаніе испълти и воздержаніе сохранивъ, всѣхъ предсѣдящихъ ползовавъ* [8: 66]. Тут дистантні семантичні синоніми виражають різний ступінь розумової діяльності людини: *мудрый* – *мудроразсудный* [8: 66].

Семантичними синонімами є слова *ганебный – насромотнѣйший* у реченні: *Всюды ганебною смертю и насромотнѣйшого караня знакомъ былъ...* [7: 392]. Семантика прикметника *ганебный* підсилена наступним синонімом, вираженим формою найвищого ступеня порівняння прикметників – *насромотнѣйший*.

Семантичним синонімам відводиться домінантна роль у тексті казання, що зумовлено завданням виразно представити поняття, які виступають об'єктом найпильнішої уваги проповідника. Майже всі семантичні синоніми мають більш чи менш виражені додаткові значення, які детермінуються сферою конфесійного мовлення й особливостями християнського світогляду. Синоніми цієї групи в текстах служать для вираження інтенсивності ознаки або стану.

Іншу групу синонімів, виявлених у текстах мислителя, становлять *стилістичні* синоніми, які відрізняються за належністю до різних функціонально-стильових сфер (нейтральної, розмовної, книжної, офіційно-ділової та ін.), емоційно-оцінними характеристиками, належністю до різних часово-територіальних пластів.

В аналізованих творах Петра Могили представлені такі *стилістичні* синоніми: *слабый – немоцный* [7: 393]; *смерть – вѣчна погибель* [7: 404]; *почтливость – пошановане* [7: 400]; *добро – животь вѣчный – царство небесное – спасение – навѣки царствование с Богом* [7: 406]; *квалтом притягать – примушати* [7: 406]; *мус – гвалт* [7: 407]; *мощно – непорушне* [7: 412]; *воля – вшехмощность Божая* [7: 416].

Особливістю творчої манери Петра Могили при написанні проповіді є поєднання стилістично різнопланових синонімів. Наприклад, використані стилістично різнопланові іменникові синоніми *мус – гвалт* у наступних реченнях: *А если и доступно з мусу або гвалту, не надолго при насъ трвати будутъ...* [7: 407]; *Божія зась премудрость есть намъ крестъ, гды жь не през мусъ, а ни през гвалтъ, але вделугъ Пребожественноу Троицы...* *цѣною пренайдорожшеи Крѣви Своей...* [7: 395].

Подібні за семантикою стилістичні дієслівні синоніми *квалтом притягать – примушати* представлені у наступному реченні: *Мовит бо вѣм, «кто хочет за Мною ити», абы научилъ, и жь жадного до того, што имъ прекладати хочетъ, квалтомъ не притягаетъ а ни примушаетъ, але, абы каждый з доброи хоти и з власнои воли своєї науку Его приймвали, зезволил и за Нимъ ишоль, радить и взывает* [7: 406].

У синонімічних рядах *мус – гвалт, квалтом притягать – примушати* іменник *мус*, дієслова *притягать, примушати* були загальноновживаними в мові того часу і могли використовуватися в будь-якому стилі. Проте мовні одиниці *гвалт, квалтом притягать* стилістично марковані і належать до розмовного стилю.

Синонімічний ряд *добро – животь вѣчный – царство небесное* представлений у реченні: *Кто тебѣ хочетъ тыи добра, до которыхъ Я его взываю, одѣдичити, то есть животь вѣчный, царство небесное, покой уставичный и роскоши завжды твараючи, кождый вшелякого стану, кондиции и възрасту человекъ, тоєю доброю и простою дорогою, которюю Я ему указую, нехай идет...* [7: 406]. Цей ряд можна доповнити синонімами *спасение – навѣки царствовать с Богом*, які використані в наступному реченні: *Всѣх зась воли его противячихъся и зле чинячихъ на вѣчную муку предѣуставиль... на спасение бываает, яко мовить Августинъ: «двои суть людей товариства, с которыхъ едно предѣуставлено есть на вѣки царствовати з Богомъ, а другое вѣчное однести каране»* [7: 407].

У виділеному синонімічному ряді *добро – життя в'єчний – царство небесное – спасеніє – на в'єчки царствованіє с Богом* лексеми *добро* і *спасеніє* були загальнозживаними в мові того часу і могли використовуватися в будь-якому стилі. А синоніми *живот в'єчний – царство небесное – нав'єчки царствованіє с Богом* належать до конфесійного стилю. Наявність у творях Петра Могили різностильових синонімів-іменників виправдане змістом тексту, відповідає задумові проповідника, його ідеї – переконати, схвилювати слухачів, вплинути на розум і почуття.

Синоніми *смерть – в'єчна погибель* використано в іншому реченні: ... *з невол'є в'єчної погібели выкупити насъ рачиль и упадльхъ през гр'єхъ пр'євородный пратоца презъ пониженую и от вс'єхъ взгорженую на дрєв'є Свою смерть поднесль и въздвинуль...* [7: 395]. Причому, якщо лексема *смерть* є загальнозживаною в мові того часу і зараз поширена в різних стилях, то словосполученням *в'єчна погибель* послугуються, як правило, у конфесійному стилі. Отже, особливістю стилістичних синонімів, які використовує Петро Могила у творах, є їхня зживаність у різних стилях мовлення та у творах різного жанру (світського чи релігійного змісту).

Синонімічні ряди, особливо ті, що мають не два-три, а більше членів, складаються переважно з *семантико-стилістичних* синонімів, наприклад, *безуміє – глупство – шалєнство* [7: 393]; *тяжкості – прикрости – б'єды – утиски* [7: 411] – *трудности – клопоти* [7: 413]; *пристойный – належный* [7: 388]; *благоє – доброе* [7: 409]; *чудовни справи – великие доброд'єйства* [7: 400]; *трепещать – бояться* [7: 396]; *утверждать – умоцнять* [7: 410]; *мовити – розказувати* [7: 396–397]; *ректи – мовити* [7: 408].

У працях з історії мови зазначають, що стилістичні параметри пам'яток ділового жанру XIV–XV ст. часто представлені за допомогою прийому стилістичної інтенсифікації, що здійснюється у вигляді синонімічної ампліфікації. Мовознавці вважають, що накопичення синонімів сприяє інтенсифікації семантичного аспекту слова й висловлювання загалом [9: 88].

Подібну функцію синоніми виконують і в аналізованих творах Петра Могили. Автор використовує синонімічні пари, компонентами яких можуть бути як абсолютні синоніми, так і ті, що вступають у синонімічні зв'язки в одному зі значень, наприклад, у реченні: *Еллиномъ же, албо поганом, безуміє, то єсть глупство або шалєнство, гды насъ, кланяющіхся распятому Христу, видячи, насм'єхаются, глупству и шалєнству нашему все смотрєніє Бога и Спаса нашего Ісуса Христа приписуючи* [7: 393]. Нагромадження іменникових синонімів *безуміє – глупство – шалєнство* підсилює експресивність висловлення.

Синонімічну ампліфікацію *тяжкості – прикрости – б'єды – утиски* [7: 411] – *трудности – клопоти* [7: 413] зафіксовано також у наступних двох реченнях: *Ижъ вс'є тяжкості и прикрости терпєливє чєлов'єкови зносити для царствія небєсного потреба и ижъ не толко трвалост в зношенію б'єдъ и утисков м'єти єму прислушаєт, алє и до вс'єхъ цнотъ трєзвотъ заховати и вс'є приказанія пл'єнити належитъ, для чого и рекль* [7: 411]; ... *и не бавячися трудностями, клопотами и старанєм звязку малженського, вл'єстивши слово Збавитєлево в соб'є, ведлугъ рады апостолскої абы ся безпечнє о выгоженє Самому Пану и приподобанє ся Єму...* [7: 413]. У цьому синонімічному ряді об'єднані слова мають загальне спільне значення, алє кожнє з них відрізняється від інших семантичним наповненням та емоційним забарвленням. Наприклад, лексема

тяжкості означає «дуже важкі, обтяжливі обов'язки, клопоти»; слово *прикрости* вказує на «неприємність, незадоволення»; лексема *б'ѣда* тотожна поняттю *нещастя*; слово *трудности* означає «скрутні, важкі обставини, в яких щось відбувається»; слово *клопіт* вказує на «роботу, пов'язану з труднощами щодо її виконання».

Крім *загальнономовних, постійних* синонімів, стилістичні параметри абстрактної лексики у творах Петра Могили репрезентовані *контекстуальними, або ситуативними* синонімами, які будуть темою дослідження нашої наступної наукової розвідки.

Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що Петро Могила використовує абстрактні синоніми для уникнення стилістичних повторів, увиразнення тексту, виділення понять, уточнення, підсилення, заміщення, оцінки (позитивної чи негативної), збагачення та урізноманітнення мови.

Отже, абстрактні синоніми і в конфесійному, і в світському мовленні виконують різноманітні стилістичні функції, найважливішими з яких є:

1) *диференціація*, яка полягає в уточненні та деталізації зображуваного, де перехід від одного синоніма до другого дає нову, додаткову інформацію про предмет, його ознаки чи властивості.

2) *заміщення*, яке полягає в заміні синонімів або в межах одного речення (для звукового урізноманітнення мови), або в межах одного твору (для формування стилістичного контексту).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гумецька Л. Л. З історичної лексикології української мови / Л. Л. Гумецька // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 38–44.
2. Історія української мови. Лексика та фразеологія. – К. : Наук. думка, 1983. – 744 с.
3. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К. : АртЕК, 2001. – 392 с.
4. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л. М. Полюга. – К. : Наук. думка, 1991. – 240 с.
5. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 414 с.
6. Словник синонімів української мови: у 2т. – К. : Наук. думка, 1999–2000. – Т. 2. – С. 945–954.
7. Могила П. «Крестъ Христа Спасителя и каждого человека», проповідь, произнесенная 4 марта 1632 г. / П. Могила // Архив Юго-Западной России. – Ч.1. – Т.VIII. – Вып.1. – Киев, 1914. – С. 386–421.
8. Могила П. Собственноручныя записки Петра Могилы / П. Могила // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7. – Киев, 1887. – С. 49–132.
9. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XVст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
10. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [уклад. Л. Л. Гумецька]. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. 1–2.

Стаття надійшла до редакції 18.09.14

Н. М. Тома, канд. філол. наук, старший препод.
Национальний університет «Киево-Могилянська академія», Київ

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ СИНОНИМИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПЕТРА МОГИЛЫ

В статье рассмотрены стилистические особенности функционирования абстрактной лексики в творчестве Петра Могила на примере лексических синонимов. Проанализированы различные группы синонимов по содержанию, структуре и специфике использования.

Ключевые слова: абстрактная лексика, Петро Могила, полные синонимы, неполные синонимы, семантические синонимы, стилистические синонимы, семантико-стилистика синонимы, синонимическая амплификация.

N. Toma., Candidate of philological sciences, senior teacher
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv

PECULIARITIES OF SYNONYMY MANIFESTATION IN PETRO MOHYLA'S WORKS

In the article stylistic peculiarities of abstract vocabulary functioning in the works of Petro Mohyla at the example of lexical synonyms are viewed. Various groups according to content, structure and specificity of usage are analyzed.

Key words: abstract vocabulary, Petro Mohyla, complete synonyms, incomplete synonyms, semantical synonyms, stylistic synonyms, semantical and stylistic synonyms, synonymic amplification.

УДК 81'342.8:811.111

М. Карп, викладач

Львівський національний аграрний університет, Дубляни

КОГЕЗИЯ ТА КОГЕРЕНТНІСТЬ ЯК СУКУПНІСТЬ ТЕКСТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ У БРИТАНСЬКИХ ХУДОЖНІХ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ТВОРАХ

У статті розглянуто когезію (сукупність видів внутрішньотекстового зв'язку) як особливий вид граматичного або лексичного зв'язку, що забезпечує логічну послідовність та когерентність (сукупність видів зовнішньотекстового зв'язку) як цілісність тексту, яка полягає в логіко-семантичній, граматичній та стилістичній взаємозалежності складових елементів його структури; визначено теоретико-практичну проблематику категорій когезії та когерентності британських художніх мультимодальних текстів.

Ключові слова: когезія (зв'язність), когерентність (цілісність), внутрішньотекстовий зв'язок, зовнішньотекстовий зв'язок, британські художні мультимодальні тексти.

© М. Карп, 2014

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Художній текст є упорядкованою системою, в якій все взаємопов'язано і взаємообумовлено. Когезія та когерентність є основними ознаками сучасного художнього тексту. Когезія є типовою, але не обов'язковою, ознакою зв'язного тексту і утворюється за допомогою низки структурних і лексико-семантичних засобів, які можуть вживатися в найрізноманітніших комбінаціях. З одного боку, розрізняють структурні, змістовні та комунікативні аспекти когерентності, які виявляються через різні засоби зв'язку. З іншого – вважають, що когерентність мультимодального тексту – це категорія змісту, яка спирається на синтаксис і смислову зв'язність.

Аналіз наукових досліджень, на які спирається автор. Визначальне місце когезії та когерентності у системі текстових категорій зумовило посилений інтерес до неї вітчизняних і зарубіжних мовознавців серед яких В. Гутвінські, В. Дресслер, С.Н. Захарченко, М. Мастерман, Є.А. Нушикян, А. Ревякін, Т. Сандерс, М.А.К. Халлідей, Р. Хассан та відповідно розширило термінологічні й змістові параметри самих понять когезії та когерентності.

Виокремлення аспектів проблеми, які ще недостатньо вивчені. Аналіз мультимодального тексту можливо охарактеризувати за допомогою двох основних підходів: дослідження загальних принципів теорії на основі вербальної та невербальної складових сучасного художнього тексту та дослідження саме тексту, плавно переходячи від аналізу до узагальнення. Оскільки когезія, тобто структурна зв'язність елементів тексту, є експліцитною і піддається певному вимірюванню, аналіз особливостей лексико-граматичних засобів когезії в межах британського художнього мультимодального тексту уможливило дослідження характеристики авторського стилю письменника, особливостей жанру та дискурсів різного типу. У свою чергу когерентність відноситься до сфери денотатів, тобто елементів досвіду, зведених волею художника в єдину картину життя, що і привертає увагу багатьох лінгвістів.

Формування мети та завдань статті. Метою цієї статті є теоретико-практична проблематика категорій когезії та когерентності сучасних британських художніх текстів відповідно до ієрархії мовних рівнів художнього тексту в контексті його витлумаченні як холистичного цілого. Завданням цього дослідження є аналіз когезії (як сукупності видів внутрішньотекстового зв'язку) та когерентності (як сукупності видів зовнішньотекстового зв'язку) у британських художніх мультимодальних творах.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Когезія є особливим видом граматичного або лексичного зв'язку. Вона забезпечує логічну темпоральну або просторову послідовність, взаємозалежність повідомлень, фактів та дій.

Засоби когезії науковці класифікують за різними ознаками. Загалом, можна виділити лексико-граматичні та стилістичні вербальні засоби когезії, але не слід забувати про гетерогенну складову мультимодального художнього тексту. М.А.К. Халлідей і Р. Хассан виділяють п'ять засобів когезії, які з'єднують слова та речення у художньому тексті:

1) Референція (reference) є найпоширенішим видом граматичної когезії в художньому тексті. Вона є семантичним відношенням між мовними одиницями, тоді коли семантична інтерпретація однієї з них здійснюється шляхом співвіднесення з референтним значенням іншої. Послідовне відтворення подій відбувається шляхом анафоричної та катафоричної текстуальної референції. Зв'язок між взаємозамінними словами може бути анафоричним, тобто вказувати на спільний референт дійсності з попереднього контексту,

або катафоричним, якщо референт знаходиться в подальшому контексті. Обидва способи референції в межах речення забезпечують внутрішньореченнєвий синтаксичний зв'язок [2 : 305]. Беручи до уваги семіотико-синергетичну інтерпретацію мультимодального художнього тексту можна зробити висновок, що референція як різновид граматичної когезії впливає на послідовність сучасного тексту.

2) Субституція (substitution) передбачає заміну цілої групи слів або речень, за умови, що той елемент, який заміщує належить до іншої частини мови. В англійській мові це такі слова як *one / ones, do, so, nor / neither*. Дієслівні групи зазвичай замінюються модальними та допоміжними дієсловами [2 : 90]. Припускаємо, що у мультимодальному художньому тексті субституція може підсилюватися гетерогенними складовими (візуальними, графічними, колажованими), які також є взаємозамінними.

3) Еліпсис (ellipsis) – це пропуск деяких структурних елементів, які мають домислюватися за контекстом. В англійській мові еліпсис можливий завдяки таким словам й виразам як *any, the first, both, all, each, either, Shall I?* У сучасному художньому тексті еліпсис або пропущена вербальна складова домислюється завдяки гетерогенній складовій. Наприклад, малюнок чи фотографія можуть повноцінно “озвучити” пропущений структурний елемент.

До граматичної текстової когезії відносять субституцію та еліпсис. Ґрунтовно проаналізовані М.А.К. Халлідеем і Р. Хассан в англійській мові, вони співвідносяться як загальне / часткове: заміна одного елемента тексту іншим є власне субституцією, а еліпсис – це особливий різновид нульової субституції [2 : 142].

Еліпсис розуміють як пропуск структурно значущого компонента [3 :489]; при цьому еліпсований компонент не має формального вираження в пре- чи постпозиційному контексті. Це визначає центральну позицію референції в межах граматичної когезії цілісного тексту, а еліпсис є одним із способів організації цілісного тексту.

На межі граматичного й лексичного різновидів когезії перебуває елімінація, яка є усуненням відомого чи невідомого з граматичною або стилістичною метою, внаслідок чого створюється функціонально відмінна синтаксична одиниця, маркована внутрішньотекстовою висхідною або низхідною валентністю [3: 488].

Елімінація як спосіб організації художнього тексту виявляє себе в тому, що відсутній у базовому реченні компонент проявляє себе на формально-граматичному рівні постпозиційного. Елімінація в межах надфразної єдності найактивніше реалізується при наявності дієслівних форм. У подібних конструкціях водночас виявляється тенденція до розгортання лінійної структури речення шляхом членування єдиного семантико-синтаксичного цілого, а отже йдеться про синкретизм сучасних мовних явищ, що виявляє себе в суміщенні елімінації й парцеляції.

4) Сполучуваність (conjunction) означає з'єднання елементів художнього тексту за допомогою сполучників (*and, but, although, or*), коннекторів (*on the other hand, for this reason*) та навіть цілих речень (*I mean (that)..., It follows that...*) [2 : 231]. Визначальною ознакою мультимодального художнього тексту є поєднання різноманітних гетерогенних складових в одну сюжетну лінію, яка може бути красномовнішою за вербальну складову.

5) Лексична когезія (lexical cohesion) полягає у повторі слова чи словосполучення або вживанні лексичної одиниці, які входять до спільної тематичної групи (синоніми, антоніми, гіпоніми та гіпероніми тощо).

Поруч з референцією й елімінацією активно виявляє себе лексична когезія в художньому тексті. Створюючи текст лексико-семантичними засобами мови, лексична когезія є вершиною у видовій ієрархії когезії. Засоби організації зв'язку, що є репрезентантами лексичної когезії, представлені лексичними повторами, експресивно-видільна функція яких реалізується у межах речення і мікротексту. Винесення повтору за межі базової конструкції служить засобом смислової актуалізації, експресивізує художній текст і визначає спосіб організації надфразної єдності шляхом семантико-синтаксичного членування цілісного висловлення на фрагменти [2 : 261]. У свою чергу у сучасному художньому тексті гетерогенна складова може трактуватися як своєрідний ребус, що при повторенні набудуватиме нових значень.

Лексичний повтор – це сукупність семантичних ознак, що містить різнорівневі мовні одиниці. За характером лінгвістичного вираження повторів правомірний їхній поділ на тотожні, нетотожні та повтори із синтаксичним поширенням.

У тотожному повторі кількаразово уживаний компонент володіє кореневою морфемою, самостійним чи службовим словом, словосполученням або реченням як формальними засобами вираження. Структурно й семантично різноманітнішими в художньому тексті є нетотожні повтори, які функціонують як ряди синонімічних слів, антонімічні пари, родо-видові чи тематичні групи тощо. Тематичне угруповання слів найчастіше забезпечує смислову зв'язність контексту.

Уникнути фрагментарності, зберегти когезію та когерентність художнього тексту вдається за допомогою лексичного повтору із синтаксичним поширенням, який знаходиться за межами тотожного та нетотожного повторів з ряду причин: посилену експресивність, підвищену змістову актуалізацію, прирощення додаткових смислів, іноді вагоміших за сам повтор тощо.

Граматицими засобами забезпечення когерентності художнього тексту визнають такі синтаксичні конструкції як: еліipsis, парцеляцію, паралельні синтаксичні конструкції, лексичний повтор [5 : 201]. Когерентність художнього тексту забезпечується також іншими синтаксичними структурами, такими як сегментовані конструкції та єдності “питання-відповідь” [2 : 206]. Синтаксичні засоби когезії функціонують разом з фонетичними, лексичними, граматичними та мультимодальними засобами у забезпеченні когерентності повідомлення.

Синтаксична організація художнього тексту сприяє зв'язності тексту. Еліптичні і номінативні речення здатні забезпечувати когерентність текстового повідомлення, об'єднуючи елементи різних семіотичних систем – вербальної і візуальної, що є виявом сучасного англомовного художнього дискурсу, бо полегшує адресатові сприйняття, пов'язуючи зображення з текстом.

В лінгвістиці когерентністю називається цілісність тексту, яка полягає в логіко-семантичній, граматичній та стилістичній співвіднесеності і взаємозалежності складових елементів його структури [6: 386].

Художній мультимодальний текст як семантико-смислова цілісність володіє макро- та мікроструктурами. Макроструктура художнього тексту представлена у вигляді ієрархії смислових блоків – предикацій, в якості яких виступають мовні засоби, якими передана основна ідея та загальний зміст повідомлення. Макроструктура художнього тексту за своєю ієрархічною організації аналогічна організації семантичної

мережі. Мікроструктура художнього тексту представлена у вигляді опорних смислових вузлів тексту.

Семіотичний підхід до опису процесу мовного спілкування вимагає врахування змістовних та експресивних характеристик мовної свідомості. Єдність мовних та позамовних чинників служить загальною метою забезпечення предметно-логічної єдності художнього мультимодального тексту.

Смислова цілісність художнього тексту заключається в єдності його теми. Комунікативна цілісність проявляється в тому, що кожне наступне речення спирається на попереднє у комунікативному плані та утворює тематичний ланцюжок. Третім виявом цілісності художнього тексту являються багаточисленні зовнішні сигнали зв'язку між реченнями, які вказують на те, що міжфразова єдність також являється структурним цілим [7: 157]. Виявом когерентності мультимодального художнього тексту є передусім наявність зв'язку між візуальною, графічною та колажованою гетерогенною складовою.

Категорія інтегративності (змістова цілісність) спонукає художній мультимодальний текст функціонувати як єдине ціле. Образна когерентність досягається взаємодією таких основних факторів: наявністю комунікативної інтенції автора; тематичною єдністю художнього твору; зв'язуючою роллю різних типів виписування у художньому творі; об'єднуючою функцією виразних і стилістичних засобів, композиційно-жанровою єдністю та сукупністю мультимодальних засобів. Комунікативна інтенція автора виражається як відповідність художнього мультимодального тексту цілям, умовам комунікації і особливостям адресата й реалізується в таких характеристиках тексту як його модальність і прагматична установка. У плані тематичної єдності художній текст об'єднується загальною концепцією або загальною темою викладу. Тема – це загальний зміст, який є розширенням цієї теми за логіко-семантичними правилами. Зв'язуюча функція образу автора полягає в тому, що всі окремі частини художнього тексту виявляються пронизаними єдиним світоглядом і світосприйняттям, що проявляється у відношенні автора до героїв, характеру конфлікту та проблематики [9: 97].

Поняття когерентності відноситься до зовнішньої організації художнього мультимодального тексту, що визначає змістовну і формальну цілісність тексту, іменовану німецькими вченими “текстуальністю”, яка визначається трьома ознаками: рекурентністю семантичних ознак, інформативністю, наявністю тематичного ядра або основної інформації. Когерентність сучасного художнього тексту втілюється в різноманітних зовнішніх засобах граматичного, лексичного, просодичного та невербального характеру.

Когерентність забезпечує смисловий зв'язок між частинами художнього тексту (надфразовими єдностями), необхідний для виявлення загальної теми і мікротем тексту, готує адресата для отримання нової інформації та зміцнення “текстової пам'яті”, нагадуючи йому про сказане не лише вербально, а й візуально.

Когерентні засоби надзвичайно різноманітні: від імпліцитних до асоціативних, що відносяться до лексико-граматичних, коли цілі класи слів з дійсничною функцією залучаються для організації художнього тексту.

Кореферентні вираження формують тематичне ядро художнього тексту за допомогою лексичних засобів – повнозначних лексем, з яких складається смисловий каркас тексту. Маючи референційну співвіднесеність, кореферентні вираження утворюють ланцюжки різного ступеня протяжності та складності. Головну роль у них відіграють повно-

значні слова, які представляють смислову лінію – мікротему. Переплетення ланцюжків становить ізотопії художнього тексту та формує його головну тему – макротему.

Когерентність визначають на основі змістовно-логічної ознаки. Тема художнього тексту розглядається як змістовна категорія та понятійне ядро, що передає зміст тексту в стилістично і абстрактному вигляді, у формі смислового комплексу, вираженого словесними або логіко-семантичними засобами і що складається з предикатів і головних дійових осіб. Тема також розглядається як абстракція загального змісту художнього тексту або як одна з мікроєдиниць в процесі пошуку текстового ядра; як несучий вже відому інформацію сегмент пропозиції або як вихідний пункт повідомлення відносно до “новизни” повідомленої семантичної інформації. Організацію художнього тексту вивчають з точки зору використовуваних моделей тематичної прогресії.

Можливе розрізнення тематичної організації художнього тексту: тему трактують як вихідний пункт повідомлення (синтаксичне поняття, що входить в область вивчення “надфразового синтаксису”); тему тексту або його фрагмент пояснюють як єдине судження про один об’єкт опису (логіко-семантичне поняття, що належить концептуальному апарату семантики цілого тексту); тему інтерпретують як тематичну лінію та послідовність змістовних компонентів тексту, об’єднаних певними видами семантично-го зв’язку.

Тема представляє собою операційне поняття, яке виступає на перший план при зверненні до дослідження взаємодії між тематичною цілісністю і семантичною зв’язністю. У цьому сенсі кореферентні вираження у дискурсі набувають статусу його тематичних складових, що формують його мікро- і макроструктуру.

Розуміння художнього тексту концентрується навколо об’єднуючого елемента, яким є тема. У процесі сприйняття художнього тексту відбувається постійне “комунікативне зважування”, тобто визначення того, який компонент тексту є комунікативним центром. При дослідженні кореферентності в когнітивному аспекті, тема дискурсу розглядається як лінгвістична та психологічна єдність.

Тема є основною або головною думкою, яка виступає як конструююча основа художнього мультимодального тексту та елемент, що визначає структуру тексту. В її основі лежить відрізок дійсності – предмет, який за допомогою суб’єктивної пізнавальної діяльності утворює думку і тим самим стає змістом свідомості групи індивідуумів або цілої соціальної спільноти.

Поняття “теми” переходить з лінгвістичної в когнітивну категорію. Тема входить як структурний елемент в когнітивні структури пам’яті, виробляючи певний стереотип поведінки. Одним з видів селективності пам’яті є відбір за тематичними гніздами. Маючи в своїй основі відрізок дійсності, тема “задає” ситуацію, відшуковуючи в довготривалій пам’яті кадр, що містить певний набір ознак. При ідентифікації теми спрацьовують когнітивні механізми нашої пам’яті та активуються механізми прогнозування. Будучи смисловою єдністю, тема програмує пошук потенційних зв’язків між фактами.

У лінгвістичному плані засобом відображення в дискурсі відрізка дійсності виступають повнозначні лексеми та гетерогенні складові, які формують смисловий каркас мультимодального художнього тексту. Кореферентні вираження, які називаються фактами, мають безпосередні денотативні референції і відображають переданий відрізок дійсності у художньому тексті. Кореферентні вираження, називаючи й описуючи один і той же

референт, утворюють тематичні ланцюжки різного ступеня протяжності і складності, забезпечуючи зв'язність цілого тексту.

Висновки, рекомендації, перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши когезію, робимо висновок, що в художньому тексті внутрішні засоби зв'язку репрезентують граматичну когезію, лексичну когезію та елімінацію, що перебуває на межі між ними.

Досліджуючи когерентність, припускаємо, що логіко-граматичні структури художнього тексту являють собою моделі відносин, що відображають зв'язок з об'єктивною дійсністю в мисленні. Кореферентні вираження, що входять в такі структури визначають об'єкт дійсності. Саме тема представляє собою лінгвістичну та психологічну єдність.

Перспективи дослідження полягають у з'ясуванні місця когезії та когерентності з-поміж інших текстових категорій і визначенні площин перетину засобів реалізації цих категорій у художньому мультимодальному тексті. Простежуючи деякі закономірності формування змістовно-сислової структури дискурсу, доведено необхідність обліку психолінгвістичного механізму в розумінні дискурсу.

Беручи до уваги семіотико-синергетичну інтерпретацію мультимодальних засобів когезії та когерентності у сучасних художніх текстах, ставимо перед собою завдання з'ясувати як взаємодіє вербальна та гетерогенна складові, показати наскільки важливим чи недоречним являється цей зв'язок та визначити домінуючу складову серед них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Halliday M. A. K. *An Introduction to Functional Grammar* / M. A. K. Halliday. – London : Edward Arnold, 1985. – 387 p.
2. Halliday M.A.K., Hasan R. *Cohesion in English* / M.A.K. Halliday, R. Hasan. – Longman Group Ltd., London, 1979. – 374 p.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С.489 – 662 с.
4. Masterman M. *Language, cohesion and form* / M. Masterman. – Cambridge University Press, 2005. – 312 p.
5. Sanders T. *Cohesion and Coherence: Linguistic Approaches* [Електронний ресурс] T.Sanders, M.Pander. Режим доступу: [http://www.let.uu.nl/~Ted.Sanders/personal/uploads/pdf/Sanders%20Pander%20Maat%20\(2006\).pdf](http://www.let.uu.nl/~Ted.Sanders/personal/uploads/pdf/Sanders%20Pander%20Maat%20(2006).pdf); 1: 201
6. Захаренко Е.Н., Комарова Л.Н., Нечаева І.В.. *Новий словник іншомовних слів*. М., 2008. – С. 386.
7. Нушикян Э.А. *Типология интонации эмоциональной речи*. – Киев: Вища школа, С. 1986. – С. 157.
8. Gutwinski W. *Cohesion in literary texts* / W. Gutwinski. – Mouton and Co. N.V. Publishers, the Hague, 1976. – 182 p.
9. Ревякин А. *Проблемы преподавания литературы*. – М.: Просвещение, 1972. – С. 97 – 430 с.

Стаття надійшла до редакції 16.09.14

Карп М.А., преподаватель

Львовский национальный аграрный университет, Дубляны

КОГЕЗИЯ И КОГЕРЕНТНОСТЬ КАК СОВОКУПНОСТЬ ТЕКСТОВОЙ СВЯЗИ В БРИТАНСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ МУЛЬТИМОДАЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

В статье рассмотрено когезию (совокупность видов внутритекстовой связи) как особый вид грамматической или лексической связи, что обеспечивает логическую последовательность и когерентность (совокупность видов внешней текстовой связи) как целостность текста, которая заключается в логико-семантической, грамматической и стилистической взаимозависимости составляющих элементов его структуры; обозначено теоретико-практическую проблематику категорий когезии и когерентности британских художественных мультимодальных текстов.

Ключевые слова: когезия (связность), когерентность (целостность), внутритекстовая связь, внешняя текстовая связь, британские художественные мультимодальные тексты.

M.A. Karp, teacher

Lviv National Agrarian University, Dubliany

COHESION AND COHERENCE AS A SET OF TEXT CONNECTION IN BRITISH MULTIMODAL FICTION

The article describes cohesion (a set of inner ways of text connection) as a special kind of grammatical or lexical connection that provides a logical sequence and coherence (a set of outer ways of text connection) as completeness of a text, which is logical and semantic, grammatical and stylistic interdependence of components of its structure; theoretical and practical issues of cohesion and coherence of British multimodal fiction are determined.

Keywords: cohesion (connectedness), coherence (completeness), inner text connection, outer text connection, British multimodal fiction.

УДК 811.161.2'1'24:801.73](045)

І. Каціон, аспірант

Київський національний лінгвістичний університет, Київ

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “КОНЦЕПТ” У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті охарактеризовано погляди мовознавців на тлумачення терміна “концепт”, визначено спільні риси таких тлумачень, встановлено критерії, за якими тлумачиться зміст поняття “концепт” у контексті сучасних лінгвокогнітивних досліджень: ступінь вербалізації, ступінь соціалізації і ступінь націоналізації.

Ключові слова: концептологія, концепт, критерії об'єктивності концепту.

© І. Каціон, 2014

Друга половина ХХ століття, що ознаменувалася кардинальними перетвореннями для науки загалом, не оминула й лінгвістику. Зміна вектору мовних досліджень з “мова в людині” на “людина в мові” спричинила виникнення і подальший розвиток різних метанаукових галузей, об’єднаних загальною ідеєю лінгвістичного антропоцентризму. У складі когнітивної лінгвістики, що була одним з таких відгалужень, виокремилася лінгвоконцептологія, інтерес до якої не втратив актуальності й сьогодні.

Теоретико-методологічна база науки про концепти була сформована ще на початкових етапах її становлення переважно російськими і українськими вченими. Вони визначили й розтлумачили зміст терміна “концепт”, розробили власні класифікації цього поняття, описали його структуру та методи дослідження. Серед корифеїв можемо згадати О.С. Кубрякову, З.Д. Попову, Й.А. Стерніна, В.А. Маслову, В.І. Карасика, О.О. Селіванову, А.М. Приходька, О.П. Воробйову та інших мовознавців.

На сучасному етапі свого розвитку концептологія представлена переважно значною кількістю праць, присвячених дослідженню тих чи інших окремих концептів на базі вже існуючих теоретичних засад. Через це серед науковців можна почути думки про брак наукової новизни таких розвідок. Проте парадоксальним можна вважати той факт, що, перебуваючи у статусі основного елемента репрезентації цілої сфери науки та остаточно закріпившись у термінологічній базі сучасного мовознавства, безпосередній зміст поняття “концепт” досі спричиняє істотні суперечки у представників різних лінгвістичних шкіл та окремих науковців. Як наслідок, об’єкт дослідження, що має на меті розглянути той чи інший конкретний концепт, інколи залишається питанням відкритим і суперечливим, особливо якщо він не є характерним для досліджуваної мовної картини світу.

У сучасній лінгвістиці вибір концепта для дослідження відбувається переважно трьома шляхами: це або особисті вродження науковця (як правило, вони представлені загальноприйнятими для всіх націй і культур онтологічними абстрактними поняттями, як-от: ЛЮБОВ, ЩАСТЯ, ДОБРО, РОДИНА і т. д.); або вибір конкретного концепту з переліку тих, що вже визначені у відповідних тематичних словниках та антологіях; або ж дослідження того уявлення, що марковано репрезентує окрему етносвідомість, зокрема КАЛИНА для українців, ВЕРБЛЮД для арабів тощо. Проте постає питання існування концепту КАЛИНА в далекосхідних мовних картинах світу й можливість розгляду даної номінації як елемента концептосфери одного з цих народів. Такі питання свідчать про актуальність проблеми, яку спробуємо дослідити в запропонованій статті.

Метою статті є встановлення критеріїв об’єктивності поняття “концепт” у контексті сучасних лінгвокогнітивних досліджень.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- охарактеризувати погляди мовознавців на тлумачення терміна “концепт”;
- встановити спільні риси таких тлумачень;
- визначити на основі інваріантних ознак дефініцій терміна “концепт” критерії, за якими можна його об’єктивувати.

Невизначеність дефініції концепту, який становить ключове поняття концептології, зумовлена внутрішньою формою і розвиненою багатозначністю латинського терміна (від лат. *conceptus* – “поняття” від *concipere* – “збирати”, “вбирати в себе”, “представляти себе”, “утворювати” тощо). Перше сучасне трактування цього поняття, що базувалося на його певних буттєво-філософських вихідних значеннях, з’явилося у 1928 році, коли

російській філософ С.А. Аскольдов-Алексеев приєднав до загальноприйнятого ще й лінгвістичне значення. Дослідник називає концепти “загадковими величинами”, “ембріонами мисленневих операцій”, вказує на психофізичну природу концепту [1]. Тим самим науковець пов’язує філософське бачення цього терміна з фізіологією людини, проте жодного остаточного визначення не дає, що дозволяє нам погодитися з О.О. Селівановою, яка називає дослідника “провісником майбутнього психологічного аспекту визначення концепта” [2: 239]. Лише з появою концептології у царині східноєвропейського мовознавства у 80-ті роки ХХ століття вчені знову повернулися до вивчення сутності концепта. Сучасні визначення цього терміна, які стали результатом напрацювань багатьох науковців протягом декількох останніх десятиліть, ґрунтуються на різних, інколи кардинально протилежних підходах.

Ж.Б. Краснобаєва-Чорна виділяє сім так званих “векторів” трактування терміна “концепт”. Серед них: логіко-філософський (Дж. Кемені, Ч. Пірс, Г. Фреге), власне-філософський (Ж. Дельоз, Ф. Гаватарі), лінгвістичний (В. Гак, В. Звєгінцев, Л. Резніков, О. Тараненко, П. Чесноков), лінгвокультурологічний (А. Вежбицька, В. Івашенко, В. Карасик, Ю. Степанов, В. Ужченко), когнітивний (В. Дем’янков, О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін), психолінгвістичний (Г. Залевська, О. Селіванова, І. Штерн, Л. Лисиченко) та літературно-культурологічний (Л. Грузберг, В. Зусман) вектори [3: 4].

В.А. Маслова стверджує, що в сучасній лінгвістичній науці можна виділити три основних підходи до розуміння концепту, які базуються на загальному положенні про те, що “концепт – це те, що називається змістом поняття, синонімом до смислу” [4: 59].

Представник першого підходу, Ю.С. Степанов, при розгляді концепту акцентує свою увагу на культурологічному аспекті: “уся культура є сукупністю концептів і відношень між ними”. Як результат, “концепт – це основна ланка культури в ментальному світі людини”. Він посідає центральне місце в колективній мовній свідомості. Дослідник також стверджує, що “концепт є ідеєю, яка включає в себе абстрактні, конкретно-асоціативні та емоційно-оцінювальні ознаки, а також спресовану історію поняття” [5: 17]. А.Б. Соломонік вважає концепт “абстрактним науковим поняттям, що випрацьоване на базі конкретного життєвого поняття” [6: 12], а точка зору С.Х. Ляпіна полягає у тому, що “концепти є своєрідними культурними генами, які входять до генотипу культури. Вони – самоорганізовані інтегративні функціонально-системні багатомірні (шонайменше тримірні) ідеалізовані формоутворення, що спираються на поняттєвий чи псевдопоятєвий базис” [7: 13]. У свою чергу В.Н. Телія також вважає, що “концепт – це те, що ми знаємо про об’єкт у всій його сутності” [8]. В.В. Красних дає таке визначення концепту: “максимально абстрагована ідея “культурного предмета”, що не має візуального прототипного образу, хоча з ним можуть бути пов’язані візуально-образні асоціації”. А національний концепт В.В. Красних визначає як “найзагальнішу, максимально абстраговану ідею “предмета”, яка має конкретну репрезентацію у (мовній) свідомості й піддається когнітивній обробці, у сукупності всіх валентних зв’язків, які мають національно-культурну маркованість” [9].

Розглядаючи думки авторів, що належать до першого підходу, не можна не згадати про погляди В.І. Карасика, які, з одного боку, генералізують усі наведені вище точки зору, а з другого, – виражають власне ставлення науковця до проблеми. Дослідник характеризує концепти як “ментальні утворення, які становлять значущі свідомі типізовані фрагменти досвіду, що зберігаються у пам’яті людини”, “багатомірне ментальне утво-

рення, у складі якого виділяються образно-перцептивна, поняттєва і ціннісна сторони”, а також як “фрагмент життєвого досвіду людини, пережиту інформацію та квант пережитого знання” [10]

Усі згадані погляди дослідників є беззаперечно влучними й доцільними. Вони розглядають термін з точки зору його метанаукової природи, підкреслюючи при цьому наявність логічних, філософських, психологічних і культурних аспектів. Проте при такому розумінні поняття “концепт” роль мови залишається другорядною, вона становить лише допоміжний засіб, форму вербалізації згустку культури. З цієї причини ми не можемо стверджувати про пріоритетність таких дефініцій перед іншими, адже лінгвістичний аспект такого складного й багатогранного утворення як концепт важко переоцінити, особливо в контексті лінгвокогнітивної парадигми.

Другий підхід, представниками якого є Н.Д. Арутюнова [11] і її школа, Т.В. Булигіна, А.Д. Шмельов та деякі інші дослідники, передбачає, що єдиний засіб формування змісту концепту – це залучення до когнітивної лінгвістики семантики мовного знаку. Так, Н.Д. Арутюнова пояснює концепт, наділяючи його своєрідним власним статусом: “Логіку і лінгвісту важко домовитися про використання таких термінів, як “значення”, “сєнс”, “позначення” і т. д. Логік під терміном “значення” розуміє відношення знака (символа, слова) до позамовного об’єкта (денотата, референта), а лінгвіст з тим самим терміном асоціює поняттєвий зміст мовних виразів (концепт, сигніфікат)”. Цього підходу дотримується і Н.В. Алефіренко, який також дивиться на концепт як на одиницю когнітивної семантики [12]. Як можемо спостерігати, такий погляд дослідників спрямовує визначення концепта в семантико-семіотичну площину, що, на наш погляд, спрощує дефініцію, матеріалізує її, а також максимально наближає до одвічно маргінальної проблеми концептології, яка полягає у розмежуванні термінів “концепт” і “поняття”. Безумовно, очевидним є той факт, що у процесі комплексного розкриття концепта, перше, до чого звертається дослідник, – це його словникові дефініції, які становлять своєрідний “концентрат” прояву колективної національної свідомості. Більш того, за умови якщо такий концепт є частиною іноземної мовної картини світу, то такий підхід часто є пріоритетним у процесі дослідження, оскільки прямого доступу до носіїв обраної мови науковець не має. Проте ми вважаємо, що визначення концепту виключно за його семантичними ознаками є не зовсім правомірним, адже очевидно, що сутність цього терміна значно ширша за зміст поняття, яке лежить у його основі.

Представниками третього підходу є Д.С. Ліхачов [13], О.С. Кубрякова [14] та інші лінгвісти. Ці дослідники вважають, що концепт не виникає просто зі значення слова, а є результатом зіткнення значення слова з особистим і народним досвідом людини, тобто концепт є посередником між словами і дійсністю. О.С. Кубрякова стверджує, що “концепт – оперативна одиниця пам’яті, ментального лексикона, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, квант знання”. Також дослідниця переконана, що найважливіші концепти виражені в мові [14: 6].

З.Д. Попова, виходячи з уже існуючих дефініцій інших дослідників, виводить власне визначення поняття “концепт”. На її думку, це “дискретне ментальне утворення, що становить базову одиницю мисленнєвого коду людини, якому притаманна відносно впорядкована внутрішня структура, яка є результатом пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства і такою, що несе комплексну енциклопедичну інформацію про

предмет чи явище, які відображаються, про інтерпретацію даної інформації суспільною свідомістю та про відношення суспільної свідомості до даного явища чи предмета” [15: 35].

М.В. Пименова також дотримується такого погляду й визначає концепт як “уявлення про фрагмент світу чи частину такого фрагмента, що має складну структуру, яка виражається різними групами ознак, що реалізуються різними мовними способами і засобами”. За її словами, “концептуальна ознака виявляється у відповідних мовних одиницях – репрезентантах концепта, а його повний опис можливий лише за умови дослідження повного набору засобів вираження концепта” [16: 47].

Свою теорію концепту запропонував і Ю.Д. Апресян. Вона базується на таких положеннях: 1) кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття й організації світу, значення, які в ньому виражаються, становлять єдину систему поглядів, свого роду колективну філософію, що нав’язується мовою усім носіям; 2) властивий мові спосіб концептуалізації світу частково універсальний, частково національно специфічний; 3) погляд на світ (спосіб концептуалізації дійсності) “найвнший” у тому сенсі, що він відрізняється від наукової картини світу.

Представники останнього підходу, на наш погляд, були найвлучнішими у своїх формулюваннях. Вони органічно поєднали логіко-філософські сторони терміна із семантикою поняття, яке становить ядро номінативного поля концепта, вказуючи при цьому на необхідність репрезентації його за допомогою мовних засобів у вигляді розгалуженого вербалізованого польового утворення.

Ми цілком підтримуємо думку В.А. Маслової, яка вважає, що брак єдиного визначення пояснюється тим, що концепт має складну, багатовимірну структуру, яка містить, крім поняттєвої основи, “соціо-психо-культурний складник”, що не просто мислиться носієм мови, а переживається ним. Його структура містить асоціації, емоції, оцінки, національні образи й конотації, наявні в певній культурі [4: 50].

Крім усіх наведених вище визначень терміна “концепт”, що виражають його сутність з того чи іншого боку, у науковій літературі можна натрапити на тлумачення, які за своїми ідеями становлять поєднання декількох із запропонованих підходів.

С.Г. Воркачов у своїх працях подає одразу кілька визначень концепту, серед яких можемо виділити такі: 1) термін, що слугує поясненню одиниць ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; 2) оперативна ємна одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мовного мозку, усієї картини світу, що відображена в людській психіці; 3) культурно позначений вербалізований смисл, представлений цілою низкою своїх мовних реалізацій, які утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму, одиниця колективного знання, що має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою.

Український лінгвіст А.М. Приходько розрізняє шість дефініційних моделей концепту: “епістемічне утворення, що ґрунтується на усвідомленні інформаційних витоків знань і досвіду людини”; “психоментальне утворення, зумовлене розумінням концепту як продукту людської свідомості”; “етнокультурне утворення, що відбиває уявлення про концепт як концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу, згусток культури”; “прагмарегулятивне утворення, що відображає інтенційний характер використання ментальних сутностей у дискурсі”; “аксіологічне утворення, що є резуль-

татом ціннісних домінант культури”); також автор подає синтетичну дефініцію концепта, що містить поєднання одразу кількох з вищеперерахованих аспектів [17: 43].

Такі визначення хоча й не несуть у собі жодного елемента новаторства у концептології, проте мають генералізаторську функцію і дають змогу майбутнім дослідникам сформулювати власне комплексне уявлення про ключове поняття галузі, у якій вони здійснюють свої розвідки.

З розглянутих вище тверджень ми можемо побачити, що незважаючи на наявність у них певних відмінностей, усі вони базуються на низці беззаперечних спільних ознак, що були запозичені з різних наукових галузей та вкотре демонструють багатогранність природи досліджуваного нами терміна.

Перша об'єднувальна риса полягає у психологічних аспектах концепту. Його визначають як мінімальну цілісну одиницю людського досвіду. При цьому слід зазначити, що мова йде про колективні акумульовані знання в рамках чітко визначеної групи людей, яка об'єднана за певним, переважно національним, критерієм. З причини використання узагальнюючого підходу до процесу виокремлення концепту, зтираються деякі з його характеристик, що є притаманними для кожного окремого індивіда як складової частини такої групи. Як наслідок, досвід людини в цьому контексті розуміється як дещо ідеальне.

Друга ознака, яка впливає з першої, базується на тому, що концепт, як комплексне і цілісне утворення з психоментальним характером, становить собою основну одиницю обробки, збереження і передачі знань від покоління до покоління.

Третя риса розкриває соціальний характер концепту, який втілюється у його асоціативному полі. Такий погляд також висвітлює загальнонаціональний аспект, наявний у дефініціях, проте акцентує увагу на індивідуалізуючому чиннику, оскільки метод асоціативного експерименту якнайкраще об'єктивує досліджуваний концепт з точки зору кожної окремої особистості-носія концептосфери.

Наступна ознака, що прослідковується у всіх наведених визначеннях, полягає у міцному зв'язку концепта і культури, який становить собою один з ключових факторів при трактуванні цього терміна.

Останньою рисою, яка прямо чи опосередковано присутня у переважній більшості наявних визначень, є вираження конкретного концепта різними мовними засобами, що беззаперечно вказує на існування лінгвістичного складника у природі цієї дефініції.

На базі виділених інваріантних ознак ми можемо сформулювати і критерії, за якими визначається об'єктивація того чи іншого окремо обраного концепта.

Ступінь вербалізації – критерій, який свідчить про те, наскільки концепт широко представлений у мові, в рамках якої ведеться дослідження. Він визначається насамперед тим обсягом інформації про поняття, що міститься у різного роду словниках, адже останні є проявом акумульованого колективного досвіду народу. Словники дають змогу свідчити про розміри ядра і периферії концепта (залежно від кількості синонімів і антонімів обраного поняття), а також про ступінь розвитку його польової структури.

Ступінь соціалізації показує існування концепту через наявність у його гіпотетичних носіїв ряду асоціацій, які пов'язані з поняттям, що лежить у основі концепту. На жаль, визначення характеру концептуальності такого поняття становить собою досить складне завдання, адже відомо, що для достовірності результатів, які отримують внаслідок асоціативного експерименту, слід врахувати дуже багато умов під час його прове-

дення, що є майже неможливим при дослідженні іноземної для науковця концептосфери.

Ступінь націоналізації демонструє міру представлення поняття у різноманітних проявах культури етносу, що можна побачити з наявності цієї номінації у прислів'ях та приказках, афоризмах, анекдотах, байках, на картинах та фресках, у піснях та інших проявах народної творчості.

Зважаючи на ці критерії можна стверджувати, що слово чи вираз, які у словниках мають лише переклад, не викликають жодних або майже жодних асоціацій у носіїв мови, а також жодним чином не відображені у народному фольклорі, концептом вважатися не можуть.

Таким чином, розглянувши та проаналізувавши вищеподаний матеріал, ми прийшли до наступних висновків:

1. Термін “концепт” є метанауковим поняттям, який наприкінці ХХ століття оформився в окремий об'єкт для дослідження в рамках новосформованої галузі концептології, що й досі посідає одне з провідних місць у антропоцентричній парадигмі розвитку лінгвістики. У сучасній лінгвістичній науці можна виділити три основних підходи до розуміння концепта, які базуються на загальному положенні про те, що “концепт – це те, що називається змістом поняття, синонімом до сенсу”. Перший підхід розглядає термін у контексті його культурологічної природи, другий – у межах когнітивної семантики, а третій – як посередника між словами і дійсністю. Брак єдиного визначення пояснюється тим, що концепт має складну, багатовимірну структуру, яка містить, окрім поняттєвої основи, “соціо-психо-культурний складник”, що не просто мислиться носієм мови, а переживається ним.

2. На основі запропонованих визначень концепту можна виділити його інваріантні ознаки: 1) мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному уявленні; 2) основні одиниці обробки, збереження і передачі знань; 3) має соціальний характер, його асоціативне поле зумовлює його прагматику; 4) це основний елемент культури; 5) вербалізується.

3. На базі виділених інваріантних ознак були сформульовані критерії, за якими визначається об'єктивація окремо обраного концепта: ступінь вербалізації (повнота представлення концепту в мові), ступінь соціалізації (можливість дослідження структури концепту через асоціативний експеримент) і ступінь націоналізації (міра репрезентації концепту в різноманітних проявах культури етносу). Таким чином, слова, на які не розповсюджується жоден з цих критеріїв, концептами називатися не можуть.

Отримані результати допоможуть майбутнім дослідникам сформулювати комплексне бачення терміна “концепт”, а також визначити та конкретизувати об'єкт власної наукової розвідки.

Перспективою подальших досліджень можна вважати детальний аналіз поставленої проблеми, присвячений визначенню ступеня об'єктивації окремих концептів, які лише частково підпадають під запропоновані критерії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аскольдов (Алексеев) С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста / Аскольдов (Алексеев) С. А. – М., 1980. – 450 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика (напрями та проблеми) / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля – К, 2008. – 710 с.

3. Краснобаева-Чорна Ж.В. Концепт Життя в українській фраземіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Краснобаева-Чорна Жанна Володимирівна ; Дніпропетровськ. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2008. – 22 с.
4. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / Маслова В. А. – М. : Тетрасистемс, 2004. – 265 с.
5. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Степанов Ю. С. – М., 1997. – 824 с.
6. Соломоник А. Б. Семиотика и лингвистика / Соломоник А. Б. – М., 1995. – 191 с.
7. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода / С. Х. Ляпин // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – 1977. – вып. 1. С. 11-35.
8. Телия В. Н. Типы языковых значений : Связанное значение слова в языке / В. Н. Телия, – [Электронный ресурс] – режим доступа до статті : www.twirpx.com/file/125790
9. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія / В. В. Красных / [Электронный ресурс] – режим доступа до статті : www.twirpx.com/file/199957
10. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик / [Электронный ресурс] – режим доступа до статті : www.twirpx.com/file/50665
11. Арутюнова Н. Д. Аномалии и язык (к проблеме языковой картины мира) / Н. Д. Арутюнова // ВЯ – 1987. – № 1, – С. 11-35.
12. Алефиренко Н. Ф. Проблема вербализации концепта / Алефиренко Н. Ф. – Волгоград : Перемена, 2008. – 326 с.
13. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Изв. РАН – СЛЯ – 1993. – № 1, – С. 3-9.
14. Кубрякова Е. С. О когнитивной лингвистике и о семантике термина «когнитивный» / Е. С. Кубрякова // Вестник ВГУ Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – вып. 1. С. 4-10.
15. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Попова, Й. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 315 с.
16. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации / Пименова М. В. – Кемерово, 2004. – 385 с.
17. Приходько А. М. Концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Приходько А. М. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 331с.

Стаття надійшла до редакції 11.09.14

И. Кацион, аспирант

Киевский национальный лингвистический университет, Киев

СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ «КОНЦЕПТ» В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВОКОГНИТИВНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье охарактеризованы взгляды лингвистов на толкование термина “концепт”, определены общие черты таких определений, а также установлены критерии, по которым можно истолковать содержание понятия “концепт” в контексте

современных лингвокогнитивных исследований: степень вербализации, степень социализации, степень национализации.

Ключевые слова: концептология, концепт, критерии объективации концепта.

I. Katsion, postgraduate student

Kyiv National Linguistic University, Kyiv

CONTENT OF NOTION “CONCEPT” IN MODERN COGNITIVE LINGUISTICS

The article analyzes the scientists' approaches to the definitions of the term “concept”. It deals with the common characteristics of such definitions. It also defines the guidelines of the objectiviation of the sense of “concept” in the context of the modern investigations in the cognitive linguistics field: the degree of verbalization, the degree of socialization and the degree of nationalization.

Key words: conceptology, concept, guidelines of objectivising a concept.

УДК 811.161.2'233:398(477)

Д. Лаврик, аспірантка

Сумський державний університет, Суми

РОЗКРИТТЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МАТЕРИНСЬКОГО КОДУ В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ КОНЦЕПТАХ «САМОТНІСТЬ», «СЕРЦЕ», «ДУША», «РОЗУМ»

У статті досліджуються етнонаціональні концепти «самотність», «серце», «душа», «розум» та їх властивість, як комплексної структури, поєднувати в собі культурні коди, найосновнішим з яких є материнський, що максимально розкривається у тканині художнього твору.

Ключові слова: концепт, самотність, серце, душа, розум, мовна картина світу, материнський код.

Світосприйняття кожного народу унікальне, як і материнський код, закладений у мові у вигляді концептів та реалізований за допомогою різноманітних художніх засобів авторської творчості.

Поняття «концепт» стало предметом дослідження багатьох учених як зарубіжних, так і вітчизняних: Дж. Лакофа, Д.С. Лихачова, Н.Д. Арутюнової, Ю.С. Степанова, О.С. Кубрякової, В.А. Маслової, В.І. Карасика та ін., проте єдиної точки зору на природу концепту немає.

Актуальність дослідження визначається тим, що поняття «концепт» є недостатньо дослідженим із мовознавчого погляду, що пов'язано зі складністю його ментальної структури та відносною новизною.

© Д. Лаврик, 2014

На нашу думку, для глибшого вивчення терміна «*концепт*» і його змістового наповнення необхідно враховувати поняття материнського коду, закладеного в слові. Саме такий підхід дасть можливість цілісного розуміння концепту і розширення його класифікаційних параметрів.

Ми ставимо **за мету** дослідити унікальність материнського коду, закладеного в етнонаціональних концептах «*самотність*», «*серце*», «*душа*», «*розум*».

Завданням нашого дослідження є визначення функціонально-стилістичного навантаження етнонаціональних концептів «*самотність*», «*серце*», «*душа*», «*розум*» у поетичних творах О. Олеся та О. Забужко, виділення найяскравіших мовних засобів, які максимально розкривають поняття «материнський код» та дають змогу простежити його наявність у структурі концептів.

З'ясуємо для себе поняття «концепт». О.С. Кубрякова розглядає концепт як «оперативну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, квант знання» [4: 30].

У цьому визначенні дослідниця головну увагу зосередила на понятті ментального лексикону, що свідчить про національну маркованість концепту та його вербальне вираження.

В.І. Карасик визначає концепти як «багатовимірні ментальні утворення, у складі яких виділяють образно-перцептивні та понятійні сторони» [3: 71].

Суттєвим є те, що мовознавець у тлумаченні терміна «концепт» за основу також бере такий компонент, як «ментальність», що є спільним для обох понять.

О.С. Переломова, досліджуючи інтертекстуальність художнього дискурсу, пропонує таке визначення концепту: «Концепт – узагальнене утворення, але разом з тим воно містить чуттєво-образний компонент, що знаходить своє вираження в понятті, уявленні, значенні слова. У концепті відображається ментальність і менталітет носія природної мови – образ «людини-мовця» [7: 336].

Відтак, ментальний компонент є ключовим у розумінні та визначенні структури поняття «концепт», а також – необхідною умовою формування концептуального каркасу носіїв мови.

Серед величезної кількості універсальних концептів, характерних кожній людській культурі, у мові виділяють етнонаціональні, які позначають константи національної культури, кодують етноауру народу.

Для прикладу розглянемо творчий доробок О. Забужко, О. Олеся та з'ясуємо функціонально-стилістичне навантаження й процес творення етнонаціональних концептів «*самотність*», «*серце*», «*душа*», «*розум*», а також їх наповнення материнським кодом у контексті художнього твору.

Обрані для аналізу концепти дають змогу сформувати цілісний образ гармонійної особистості, у якій і тіло, і душа, і дух мають високий рівень розвитку, а самотність розглядається як одна з необхідних умов досягнення такої рівноваги.

На перший погляд, концепти «*самотність*», «*серце*», «*душа*», «*розум*» є універсальними, адже властиві багатьом етносам, проте вони набувають яскравих етнонаціональних рис завдяки їх зануренню в тканину художніх творів українських письменників, які використовують національно-забарвлені одиниці мови.

Кожен із авторів презентує власне світобачення й творить художню мовну картину світу, яка є одночасно як індивідуальною, так і сформованою під впливом національної,

соціальної мовної картини світу. О. Забужко та О. Олесь через тканину художніх творів декодують материнський код, притаманний саме українцям, адже вони є носіями української мови й відповідно культурних кодів народу.

Потужного смислового навантаження в тканині художнього тексту обох письменників набувають музичні терміни, які дають можливість якомога глибше розкрити зміст концепту «самотність», а також таких концептів, як «серце», «душа», «розум».

Відомий філософ М.Бубер інтерпретує *самотність* як «конструктивний досвід, у ході якого людська істота здатна набути чогось, що дозволить їй вступити в істинний діалог» [1: 74].

Такий діалог є можливістю своєрідної комунікації людини зі своєю *душею*, яка є вмістилищем духу, і з власним *серцем*, як храмом душі, де присутнє Божественне начало та Любов. *Душа* одночасно має тісний зв'язок з *розумом* і *серцем*, адже відповідає за наші думки, бажання та почуття, що робить її унікальною, здатною до синтезу раціонального та чуттєвого.

Звернемо увагу на збірку Оксани Забужко «*Нічні метелики*», де сама назва несе в собі відтінок *самотності*, експресію та динамізм, проте *самотність* розглядається не лише як страждання заради страждання, а як шлях до пізнання себе в цьому світі й власного космосу.

Самотність спрямована на подолання внутрішнього конфлікту в собі та прийняття божественного світла, яке народжується в медитативній тиші, окресленій сакральним часопростором, про що свідчить вживання синтаксми «*нічні метелики*» у вигляді прикметниково-іменникової форми.

Розглянемо поетичний твір «*Алегро*» із циклу «*Нічні метелики*», де простежується стан внутрішньої *самотності*, який в контексті поглиблюється музичними термінами, що надає поезії специфічної ритмомелодики та динамізму.

«Сучасний словник іншомовних слів» за редакцією І.О. Скопенка, Т.В. Цимбалюк фіксує таке лексичне значення поняття «*алегро*»:

Алегро (італ. *allegro* – весело) – муз. 1) швидко (про темп виконання музичного твору); 2) музична п'єса або її частина, які виконуються в цьому темпі; 3) завершальна частина вправ в урочи класичного танцю, виконувана в швидкому темпі [8: 39].

«*Алегро*» стає символом хаотичної реальності, мелодія якої продиктована вищими неземними силами, а прискорений темп сприяє внутрішньому діалогу людини зі своїм *розумним* серцем:

Слухай, це ж можна здуріти,
тобі ж уже тридцять!
Що ж це зробилось зі світом,
з тобою,
зі мною?

Що ж це зробилось, мені ж уже теж не сімнадцять!
Наче захекане серце, зривається бігти годинник!... [2: 3].

Жіноче начало (матерія) прагне до очищення та злиття з чоловічим (духом), проте це виявляється неможливим, бо *душа* ще неготова іти за світлом. У контексті концепт *самотності* посилюється прийменниково-займенниковими формами «зі мною», «з тобою», які так і не отримують єдиного, цілісного образу «*ми*», а прийменниково-іменникова кон-

струкція «зі світом» свідчить про повну *самотність*. Емоційний стан ліричної героїні досягає критичної межі про що свідчить вживання авторкою порівняння (*наче захекане серце*). Вона намагається знайти себе у внутрішньому та зовнішньому (фізичному) світі, але ніяк не може цього зробити. Такі намагання виснажують її, стають болючими, що максимально розкривається в дієсловах «*здуріти*», «*зривається*», які надають контексту негативного забарвлення. У своїх думках лірична героїня прагне відновити первинну модель небесної родини (Отця Небесного та Божественної Матері), де існує гармонія батьківського та материнського кодів, проте для неї це є недосяжним. На даному етапі концепт «*розум*» має домінуючий характер, що перебиває зв'язок для пізнання духовного начала.

Концепт «*самотність*» у єдності із концептами «*серце*», «*душа*», «*розум*» формують образ жінки, яка не змогла розкритися як мати. Природний обов'язок передачі материнського коду, народження духовного плоду, залишився нереалізованим, що в тканині художнього твору поглиблюється контекстуальними антонімами, вираженими кількісними числівниками «*тридцять*», «*сімнадцять*».

О. Забужко насичує твір кольорами «*чорна*», «*освітлених*» – у такий спосіб розкриваючи двоїстість у природі, яка постійно супроводжує людину в цьому світі. Материнське (жіноче) й батьківське (чоловіче) начало прагнуть до єдності, яка проявляється цілісністю духу та матерії в структурі Всесвіту, а також на фізичному рівні символізує гармонію жінки та чоловіка:

(Знаю, це станеться так:
наче *чорна* тигриця, зненацька
Скочить на мене всім тулубом смерклим
оцей-от, на розі, будинок).

....

Хто почує тебе з цих *освітлених* вікон... [2: 3].

Кожне слово в контексті набуває магічного ритму, *самотність* знаходить свій вихід у сублімації – спілкуванні з музичним інструментом «*гітарою*», яка суголосна душевному стану героїні (*гітара* = *душа*):

Це в компаніях нам під *гітару*
Дивляться в очі – іще по-студентському
стилю? [2: 3].

На відміну від пришвидшеного темпу «*Алегро*» – різко протилежний настрій, а також ритмомелодіку має поезія «*Анданте*», у якій медитативна атмосфера наповнюється приглушеними звуками. Такий акустичний ефект досягається завдяки алітерації приголосних -с-, -з- : «*сизому склі*», «*відблиски*», «*проступить*», «*несхолоджена*», «*блюз*», «*сліз*», «*щоразу*».

«Сучасний словник іншомовних слів» за редакцією І.О. Скопенка, Т.В. Цимбалюк так розкриває змістове наповнення терміна «анданте»:

Анданте (італ. *andante*, буквально – який крокує) – муз. 1) помірно (про темп виконання музичних творів); 2) музичний твір (або його частина) у такому темпі [8: 53].

Музичний термін «*Анданте*» символізує жіночу *самотність*, що максимально розкривається в контексті художнього твору використанням займенниково-іменникової форми «*ця жінка*», де вказівний займенник «*ця*» стає смисловим центром й ілюструє

посилення внутрішнього болісного стану, який межує із самозреченням. Так і несформований цілісний образ «ми» нагадує про порушену єдність духо-матерії. Материнська душа не знаходить спокою, жіночі страждання стають нестерпними.:

Навіщо ж ця жінка, чиясь несхолоджена мука,
Щоразу приходиться під цей переплаканий блюз.

.....

На сизому склі, де, як відблиски,
міняться пальці,
Проступить, нахилене в пальці їй,
Ваше лице [2: 4].

Знову ж таки не відбувається гармонізація чоловічого (батьківського) та жіночого (материнського) начала. Мука стає непосильною, страждання, біль, втрата досягають критичної межі, що поглиблюється в контексті використання оказіонального лексичного новоствору «несхолоджена», вираженого дієприкметником, утвореним поєднанням префіксів *не-* та *с-*, які вступають у відносини взаємозаперечення (*не-* заперечує, а *с-* надає дієприкметнику значення докнаного виду). Як наслідок, мука в даному випадку «жива», вона ще гаряча від болю.

Спостерігаємо злиття *душевного* стану ліричної героїні із ритмічною джазовою музикою, що досягається використанням іменника «блюз», для якого характерне спокійне, меланхолічне звучання. У поєднанні з дієприкметником «переплаканий» атмосфера внутрішнього неспокою помножується.

У наступному вірші «Фінал. Контрапункт» знаходимо термін «танго», який із перших рядків поетичного твору занурює нас у світ минулого, де панує атмосфера внутрішньої самотності, проте вона спрямована на пошук себе й комунікації зі світом, гармонії материнського та батьківського начала, що символізує єдність духу та матерії.

«Сучасний словник іншомовних слів» за редакцією І.О. Скопенка, Т.В. Цимбалюк подає таке тлумачення лексеми «танго»:

Танго [ісп. tango] – старовинний іспанський танець, що поширився в Південній Америці (здебільшого в Аргентині), на основі якого виник і набув великого поширення парний бальний танець вільної композиції з енергійним і чітким ритмом [8: 661].

Час у даному контексті зупиняється на деяку мить, на що вказують іменники та прислівників із темпоральним значенням «світанок», «ніч», «надвечір», «цночі»:

В наскрізнім промінні холодного злого світанку
Проступлять обличчя, немов крізь воцаний папір.
Ми ніч просиділи. Втомилося хрипнути танго,
Котре ми вже затанцювали до дір.

.....

Коли танцювалося танго під хриплий старий патефон!...

....

Гуркочуть цночі товарні вагони на схід!
І тільки надвечір, у тисняві людських молекул,

.....

Зненацька здригнемось, поранені звуком далеким ... [2: 5-6].

Перед нами розгортається асоціативна стрічка уяви, де метафоричні епітети «хри-

пий, старий» та лексема «патефон» конденсують відтінок давності, який підтримується прийменниково-іменниковою формою «до дір».

Цілісний образ «ми» починає виформовуватися в єдину структуру, яка має стати життєдайною за принципом гармонії жіночого та чоловічого, де концепт «розум» стає не лише ментальним конструктом, а й вмістилищем для божественного, проте відбувається нагнітання різних думок, а як наслідок – внутрішня драма стає очевидною, душевний неспокій виявляється максимально. «Ніч» отримує роль провідника між реальним та ірреальним світом, що дає змогу душі подорожувати поза фізичним тілом і пригадати своє призначення в цьому світі. Дієслово «хрипнути» також бере участь у створенні асоціативного малюнку й доповнює атмосферу, забарвлену священною архаїкою.

Тепер розглянемо, як відбувається процес творення концепту «душа», «серце», «розум», «самотність» у поетичному доробку О. Олеся. Звернемо увагу на смислове навантаження музичних термінів у тканині художнього тексту:

Всю стуму розпачу душі моєї

Не розігнуть і всесвіту всьому...

Геть кобзу! Струни я порву на неї

І розіб'ю її саму [5: 674].

Концепт «душа» у поезії О. Олеся набуває додаткової конотації позначення космічної енергії Всесвіту у єдності материнського та батьківського начала, а не лише окремої особи, тобто на планетарному рівні. Трепет української душі вібраційно передається кожному. Він суголосний зі звучанням кобзи, таким чином, можна поставити знак рівності: «душа = кобза», адже саме українська душа здатна по-особливому сприймати й передавати музику цього інструмента. У такий спосіб поет декодує материнський код українців, розкриває його специфіку, а також закладені архетипні корені.

Концепти «самотність» і «душа» в поетичному творі О. Олеся нероздільні одне від одного, що досягається автором на лексичному рівні уживанням номінацій музичних інструментів, а на фонетичному рівні – звуковим оформленням строфи із наданням переваги звуку [с] («струни, всю, саму, стуму»).

Розглядаючи концепт сакрального часо-простору в творчості О. Олеся, О.С. Переломова зазначає, що «мовний час у тканині художнього тексту О. Олеся стає перцептуальним часом. Тому дієслова майбутнього часу не створюють відчуття перспективи довготривалого перебування на землі, а лише стають підтвердженням концептуальної ідеї – «життя – єдина мить» [6: 674].

Підтвердження цієї думки знаходимо в поетичному творі «Всю стуму розпачу душі моєї», де дієслова майбутнього часу «розіб'ю», «порву» та лексема «не розігнуть» із заперечною часткою «не» формують образ приреченого втікача, що біжить від себе самого і світу, який в уяві ліричного героя безжалісний. Самотність у такому випадку розглядається не як позитив, а як форма страждання. Автор переносить нас у такий часопростір, де не діють закони гармонії, хаотична реальність стає природною й душа не знаходить спокою.

Непряму вказівку на музичний інструмент (кобзу) знаходимо у вірші О. Олеся «Затремтіли струни у душі моїй»:

Затремтіли струни у душі моїй...

Ніжна, ніжна пісня задзвеніла в ній...

Що ж до їх торкнулось? Чи проміння дня,
Чи журба і радість, і любов моя?!
Мадзвеніли струни ще *ніжніш*, *ніжніш*...

Мабуть, ти до мене думкою летиш,
Мабуть, ти це в'єшся у *душі мої*

І *крилом* черкаєш срібні *струни* в ній [5: 675].

У даному контексті концепт «*душа*» має етноцентричний характер, про що свідчить вживання автором лексем «*летиш*», «*крилом*», які асоціюються в уяві реципієнта з птахом. Так, за віруванням слов'ян *душа* перетворюється на птаха, який у польоті перемагає внутрішню *самотність*. На синтагматичному рівні виформовується образ української *душі*, що проходить складний шлях самопізнання через *самотність* (усамітнення) заради подолання фізичного вакууму. Завдяки повторам якісних прикметників «*ніжна*, *ніжна*» та стягненої граматичної форми прислівника «*ніжніш*, *ніжніш*» у тканині художнього твору поглиблюється атмосфера материнської любові та жертовності, що здатна об'єднати українську націю й сформувати прямий канал «*серце-розум*».

О. Олесь декілька разів використовує знак питання, що є графічним засобом посилення експресії, національної енергетики, прискорення ритму серця, яке є храмом української душі.

Отже, О. Забужко й О.Олесь розкривають особливості материнського коду в етнонаціональних концептах «*самотність*», «*душа*», «*серце*», «*розум*» завдяки використанню в текстах художніх творів різних музичних номінацій, термінів. Струни музичних інструментів як у О.Олесь, так і в О.Забужко символізують переживання, болісні спомини й якомога точніше розкривають смислове навантаження концептів «*самотність*», «*душа*», «*серце*», «*розум*» в художньому тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М.: АСТ, 1999. – 592 с.
2. Забужко О. Нічні метелики. Вірші / О. Забужко. // Прапор. – 1989. – №1. – С. 3-6.
3. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик. // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово, 2004. – № 4. – С. 59-71.
4. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1991. – 239 с.
5. Олесь О. Твори: в 2-х томах / О. Олесь – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – 700 с.
6. Переломова О.С. Концепт сакрального часо-простору в структурній моделі художнього світу Олександра Олесь / О.С. Переломова. // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Вип. 47. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 192-196.
7. Переломова О.С. Семантичне наповнення концептів «самотність» і «одинокість» в українському і російському дискурсах / О.С. Переломова. // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2010. – Вип. 12. – С. 335-340.
8. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень / [уклали: О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.14

Д. Лаврик, аспірантка

Сумської державної університет, Суми

**РАСКРЫТИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ МАТЕРИНСКОГО КОДА В
ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫХ КОНЦЕПТАХ «ОДИНОЧЕСТВО», «СЕРДЦЕ»,
«ДУША», «РАЗУМ»**

В статье исследуются этнонациональные концепты «одиночество», «сердце», «разум», их особенность, как комплексной структуры, объединять в себе культурные коды, где материнский является основным и максимально раскрывается в контексте художественного произведения.

Ключевые слова: *концепт, одиночество, сердце, разум, языковая картина мира, материнский код, концептуальный образ.*

Lavrik D., graduate student

Sumy State University, Sumy

**PECULIARITIES OF THE MATERNAL CODE, WHICH REVEALS IN
ETHNONATIONAL CONCEPTS «LONELINESS»,
«HEART», «SOUL», «MIND»**

The article deals with the concept «loneliness», «heart», «soul», «mind» and its peculiarities, as a complex structure, to combine different codes, the most important of them is maternal, which maximally are described in the context of belletristic compositions.

Key words: *concept, loneliness, heart, soul, mind, maternal code, conceptual type, linguistic worldview.*

УДК 811.111'277'06:305

А. Орел, канд. філол. наук

КНУ ім. Тараса Шевченка, Київ

**МАТЕРИНСТВО В ЕПОХУ ВІКТОРІАНСТВА:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті вивчається лінгвокультурне відображення материнства у вікторіанську епоху, аналізуються лексичні засоби, що репрезентують образ матері у вікторіанських романах.

Ключові слова: *материнство, вікторіанство, лінгвокультурологія.*

Ставлення людства до материнства завжди було сповнене особливої поваги та водночас страху. Здатність жінки породжувати нове життя у багатьох культурах мала містичне

© А. Орел, 2014

значення, з матір'ю пов'язувались природні циклічні зміни, вона уособлювала родючість, весну, саме життя. Незважаючи на те, що образ матері завжди був об'єктом поклоніння (починаючи від античних Деметри, Кори, Ісиди та ін. до Діви Марії), материнство протягом століть розглядалося як єдина і обов'язкова роль жінки, пов'язана, перед усім, зі стражданнями та болем.

Поняття материнства тлумачиться сучасними вітчизняними дослідниками як базовий концепт, ключ до розуміння сутності індоєвропейської культури. [1], [3], [4]. При цьому материнство визначається як «один із базових архетипів картини світу» [4: 8], водночас автори наголошують на тому, що в різних культурах цей універсальний концепт «розгортається по-різному» [3: 213],

Цю статтю присвячено вивченню лінгвокультурного відображення материнства у вікторіанську епоху — час створення та одночасної руйнації гендерних стереотипів. Саме в цей період поняття материнства зазнає корінних змін. Перед усім це пов'язано з науковими відкриттями в галузі біології та медицини. Так, у 1847 р. було вперше застосовано хлороформ під час дітонародження, а у 1853 до цього засобу вдалися під час пологів королеви Вікторії. Це змінило віковічні уявлення про материнство та пов'язані з ним фізичні страждання. Водночас засоби контрацепції, які поширювались в Європі, не були популярними у Великобританії. У 1823 р. за пропаганду засобів, що контролюють народжуваність, було ув'язнено Джона Стюарта Міла. Як зазначає А. Бріггс [5], середня вікторіанська сім'я у 1860 р. мала п'ятеро або шестеро дітей, при цьому кількість дітей регулювалась тільки високою дитячою смертністю, про що свідчать тексти вікторіанських романів:

I've nursed five children, and buried three [...] and tended through croup, and teething, and measles, and hooping-cough [12: 371].

There was an interval of four years and more between Tess and the next of the family, the two who had filled the gap having died in their infancy [10: 24].

Надзвичайно висока смертність дітей пояснює те, що смерть дитини не сприймалася вікторіанською матір'ю та оточуючими настільки трагічно як сьогодні. Варто згадати, наприклад, епізод, коли помирає дитина героїні Т. Гарді, при цьому мати не намагається шукати медичну допомогу, а решта родини спить і не цікавиться тим, що відбувається

The household went to bed, and, distressed beyond measure, Tess retired also. She was continually waking as she lay, and in the middle of the night found that the baby was still worse. It was obviously dying—quietly and painlessly, but none the less surely. In her misery she rocked herself upon the bed. [10: 103].

Втім, для вікторіанських авторів характерне емпатичне ставлення до страждань матері, що, наприклад, підкреслюється вживанням прикметника *poor* в якості атрибута лексеми *mother*:

[...] poor, poor mother !she's so tired - she wants to go to bed. ' [7: 148]

'But mother wants you to come - poor mother - she cries so [8: 191].

Вікторіанській свідомості притаманна ідеалізація образу матері, подання його як еталону, з яким порівнюють інших:

But Margarethe caressed as a mother caresses her first-born [9: 36].

Accordingly they almost lifted her from the chair, in which she sat motionless, and taking her up as gently as a mother carries her sleeping baby [9: 252].

Водночас образ матері у романах є досить різноплановим, мати може надмірно піклуватися дитиною, або ставитися з байдужістю чи навіть з ненавистю, що передається лексемами з відповідним значенням:

1. Піклування:

Kind mother! how patiently and tenderly she had watched round that bed! [12: 244].

What will not a mother do for the benefit of her beloved ones? [12: 381].

Here it was that she tended her boy, and watched him through the many ills of childhood, with a constant passion of love. [12: 372.]

2. Байдуже ставлення:

During near two years she had scarcely spoken to the child [12: 428].

Rebecca did not care much to go and see the son and heir [12: 350].

His mother scarcely ever took notice of him [12: 362].

3. Ненависть:

[...] the mother's dislike increased to hatred: the consciousness that the child was in the house was a reproach and a pain to her. His very sight annoyed her. [12: 429].

I don't know how I felt about the baby. I seemed to hate it [7: 429].

При цьому дитина зображується або як надзвичайна цінність або, навпаки, непотрібний тягар:

1. Скарб, найвища цінність, смисл існування:

In this room was all Amelia's heart and treasure [12: 372].

The child was her being [12: 34].

2. Тягар:

I don't know how I felt about the baby. I seemed to hate it - it was like a heavy weight hanging round my neck [7: 429].

У творах вікторіанців немає навіть імпліцитних натяків на емоційні та фізичні почуття жінки, пов'язані з вагітністю, пологами та грудним вигодовуванням. Водночас вікторіанці не заперечують, більш того, навіть підкреслюють провідну роль материнського інстинкту у діях жінки по відношенню до дитини:

With a mother's instinct Mrs Clare had put her finger on the kind of trouble that would cause such a disquiet as seemed to agitate her son [10: 337].

She had only clear to her the mother's instinct, that she would go with her unhappy child [8: 498].

Вікторіанська мати водночас біологізується та романтизується. Як зазначає О. Кісь, „культура асоціює чоловіка зі здобутками, прогресом, суспільством і цивілізацією, і водночас тенденція „біологізувати” жінку, зводячи її „культурне” покликання до природного відтворення, репродуктивних функцій, є одним із найяскравіших виявів андроцентризму суспільного дискурсу. Вікторіанська свідомість сприймає материнську любов як ірраціональне почуття, яке не підвладне раціональному поясненню:

[...]motherly love ...has awarded to the female instinct joys how far higher than reason-blind beautiful devotions which only women's hearts know [12: 343].

'But where's the use of talking to a woman with babbies?' continued Bartle, 'she's got no conscience - no conscience - it's all run to milk!' [7: 240].

Прояви материнської любові описуються за допомогою лексики, що підкреслює силу емоційних проявів жінки, неконтрольований характер емоцій:

[...] she had stealthy and **intense raptures** of motherly love [12: 343].

Amelia, the gentlest and sweetest of everyday mortals, when she found this meddling with her maternal authority, **thrilled and trembled** all over with anger. Her cheeks, ordinarily pale, **now flushed up**, [...]. She **seized** the baby out of her mother's arms, and then **grasped** at the bottle [...] [12: 370].

[...] taking the boy to her breast, she **rocked** him in her arms, and **wept** silently over him in a sainted agony of tears [12: 480].

[...] then all of a sudden she fell to **violently** kissing it some dozens of times, as if she could never leave off, the child crying at the **vehemence** of an onset which strangely combined **passionateness** with contempt [10: 114].

Мовлення матері до дитини є надзвичайно емоційним:

"God bless thy dimmed eyes! And thy waxen cheeks! And thy cherry mouth! And thy Cubit's thighs! And every bit o' thy blessed body!" [10: 19].

Для опису жінки, охопленої материнським почуттям, вживається лексика зі значенням „надприродний”, „божественний”:

What matter was it that on the outside of the jar the eye of mere observation noted the words 'Keelwell's Marmalade'? The eye of maternal affection did not see them in its **vision of higher things** [10: 123].

She did not look like Sissy to them now, but as a being large, towering, and awful—a **divine** personage with whom they had nothing in common [10: 120].

When women are brooding over their children, or busied in a sick-room, who has not seen in their faces those sweet **angelic** beams of love and pity? [12: 588].

Ірраціональним почуттям є гордість матері за дитину, що вербалізується за допомогою лексем зі значенням „гордість”, „захоплення”:

Her mother's **pride** in the girl's appearance led her to step back, like a painter from his easel, and survey her work as a whole [10: 57].

The mother was getting fond of her tall, brown girl, the only bit of furniture now on which she could bestow her anxiety and **pride** [8: 299].

He stood tall on the hearth, a figure justifying his mother's unconcealed **pride** [6: 227].

Материнська гордість пов'язана з бажанням матері демонструвати іншим свою дитину та її здобутки:

"Think of him writing such a hand, and quoting Greek too, at his age," the **delighted** mother said [12: 568].

The **proud** mother, unable to resist the temptation to show her Totty, passed at once into the back kitchen, in search of her [...] [7: 92].

[...] she knew that Amelia would tell her mother, who would probably tell Joseph, or who, at any rate, would be pleased by the compliment paid to her son. All mothers are. If you had told Sycorax that her son Caliban was as handsome as Apollo, she would have been pleased, witch as she was [12: 20].

Основною причиною байдужості матері до дитини є відсутність материнського інстинкту, що імпліцитно пов'язується з перевагою у жінки раціонального начала над емоційним. При цьому подібні якості характерні незалежній жінці, яка самостійно досягає усього в житті. Прикладами таких жінок є Ребекка Шарп та мадам Бек з роману "Villette". Як зазначає дослідниця "Villette" "Дж. Ньютон, мадам Бек змушена страждати від „хворо-

би”, типової для незалежної героїні роману XIX ст. Вона зовсім позбавлена емоційності та сердечності [285]. Незалежна героїня виявляється нездатною до сильних емоційних проявів, пов’язаних з материнством:

Her own children drew her into no deviation from the even tenor of her stoic calm. [...] she never seemed to know the wish to take her little children upon her lap, to press their rosy lips with her own, to gather them in a genial embrace, to shower on them softly the benignant caress, the loving word [6: 118].

[...]madame would just calmly put out one hand, so as to prevent inconvenient concussion from the child’s sudden onset: ‘Prendsgarde, mon enfant!’ she would say unmoved, patiently permit it to stand near her a few moments, and then, without smile or kiss, or endearing syllable, rise and lead it back to Trinettes [6: 118].

Варто відзначити, що незалежні жінки, зображені у творах, є або французженками, як мадам Бек, або наслідують французькі звичаї, як Ребекка:

She had not, to say truth, seen much of the young gentleman since his birth. After the amiable fashion of French mothers, she had placed him out at nurse in a village in the neighbourhood of Paris [12: 350].

Відсутність материнського інстинкту означає не тільки нездатність любити власну дитину, але й нездатність любити природу, а також емоційну неповноцінність жінки, її зацікавленість лише матеріальним світом:

The round downy chicks peeping out from under their mother’s wing never touched Hetty with any pleasure, that was not the sort of prettiness she cared about, but she did care about the prettiness of the new things she would buy for herself at Treddleston fair with the money they fetched [7: 155].

Для опису жінки, що нездатна до материнських почуттів, вживається лексика з таким значенням:

1. Каміння:

*I could see, though she’s been at the nussin’ o’ the child iver since it was a babby. It’s my belief her heart’s as hard as a **pebble**’ [7: 156].*

*O, thou poor lonely little benighted boy! Mother is the name for God in the lips and hearts of little children; and here was one who was worshipping a **stone** [12: 364].*

*Madame’s face of **stone** (for of stone in its present night aspect it looked: it had been human, and, as I said before, motherly, in the salon) betrayed no response [6: 87].*

2. Тварина:

*‘She’s no better than a **peacock**, as ‘ud strut about on the wall and spread its tail when the sun shone if all the folks i’ the parish was dying [7: 156].*

Неприємнь до дитини може бути викликана соціальними чинниками, зокрема появою позашлюбної дитини:

*When the infant had taken its fill the young mother sat it upright in her lap, and looking into the far distance dandled it with a gloomy **indifference** that was almost **dislike** [10: 113].*

Поява позашлюбної дитини порівнюється з порушенням суспільних законів. Жінка, що народжує дитину без чоловіка, є культурним аутсайдером.

So passed away Sorrow the Undesired—that intrusive creature, that bastard gift of shameless Nature who respects not the social law [10: 120].

Водночас природний материнський інстинкт іноді бере гору над почуттям образи:

The baby’s offence against society in coming into the world was forgotten by the girl-

mother; her soul's desire was to continue that offence by preserving the life of the child [10: 116].

"She's fond of that there child, though she mid pretend to hate en [10: 114].

Отже, Вікторіанство характеризується намаганням досягнути ірраціональну, не завжди романтичну сутність материнства. Водночас у цей період ще переважає ідеалізація та уникання «біологізації» материнської природи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бартиш С. Культурні моделі концепту «материнство» та способи їх реалізації у дитячій поезії: на матеріалі творчості Марійки Підгірянки [Текст] / С.Бартиш // *Studia Methodologica* – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – Вип. 31. – С. 192-197.
2. Кісь О. Андроцентричний дискурс в історичних науках [Текст] / О. Кісь // *Філософсько-антропологічні студії* – 2001: Спецвипуск. – К.: СтилоС. – С. 43 – 58.
3. Марчук У. Б. Особливості функціонування концепту «Мати (Мама)» в індоєвропейському лінгвокультурному просторі [Текст] / У. Б. Марчук // *Вісн. Житомирського держ. ун-ту.* . – Випуск 39. Філологічні науки. – 2008. – С. 213-217.
4. Старовойтова Х. В. Архетип матері в сучасній французькій драмі: лінгвокогнітивний аспект [Текст]: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 2008. – 24 с.
5. Briggs A. *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes, 1851 - 67* [Text] / A. Briggs – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1972. – 312 p.
6. Bronte Ch. *Villette* [Text] / Ch. Bronte – L.: David Campbell Publ. Ltd., 1992. – 657 p.
7. Eliot G. *Adam Bede* [Text] / G. Eliot – L.: Penguin Books Ltd., 1994. – 507 p.
8. Eliot G. *The Mill on the Floss* [Text] / G. Eliot – L.: Penguin Books Ltd., 1994. – 535 p.
9. Gaskell E. *Mary Barton* [Text] / E. Gaskell – L.: Penguin Books Ltd., 1994. – 372p.
10. Hardy T. *Tess of the d'Urbervilles* [Text] / T. Hardy – L.: Penguin Books Ltd., 1994. – 508 p.
11. Newton J. *Villette* [Text] / J. Newton // *Feminist criticism and social change* / Ed. by J. Newton and D. Rosenfelt. – N.Y., L.: Methuen. –1984. – P.105-133
12. Thackeray W. M. *Vanity Fair* [Text] / W. M. Thackeray – L.: Penguin Books Ltd., 1994. – 672 p.

Стаття надійшла до редакції 08.09.14

А.Л. Орел, канд. філол. наук
КНУ ім. Тараса Шевченка, Киев

МАТЕРИНСТВО В ЕПОХУ ВИКТОРИАНСТВА: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье изучается лингвокультурологический аспект материнства в викторианскую эпоху, рассматриваются лексические средства, с помощью которых создается образ матери в викторианских романах.

Ключевые слова: материнство, Викторианство, лингвокультурология

Anna L. Orel, PhD

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

VICTORIAN MOTHERHOOD: LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS

The article deals with the linguistic aspect of motherhood in the Victorian era, and the lexical means by which the image of a mother in Victorian novels is created.

Key words: *motherhood, Victorian epoch, cultural studies.*

УДК 808.1:159(922)

О. Осадча, асп.

КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МОВА ФАНТАСТИКИ (на матеріалі творів українських письменників-фантастів початку ХХ століття)

Стаття присвячена розгляду проблеми – мова творів українських письменників-фантастів початку ХХ століття. Вивчення мови української фантастики перебуває в контексті досліджень мовних особливостей художньої літератури та вивчення стилістичних особливостей мовлення художніх творів певної епохи та авторських ідіолектів як її часткових втілень.

Ключові слова: *мова, змінена модальність, концепт, неологізми, наукова фантастика.*

Мова фантастики становить значний інтерес з точки зору сучасної лінгвістики, що спричинено доволі винятковим місцем фантастичних текстів у світовій літературі.

Головною відмінністю цих текстів, що безпосередньо впливає на їхні мовні особливості, є змінена модальність щодо емпіричної дійсності. Проте, творячи нібито абсолютно «нові» варіанти реальності, фантастична проза тільки ілюструє давно помічену закономірність людського пізнання і мислення: неможливо створити в уяві концепт чи образ, який би не був зіптертий на певний відсоток уже відомої з досвіду інформації [1].

Більшості прозових творів, що належать до епосу як роду літератури, не властиві активні словотворчі процеси та надмірна експресивність, що ними досягається. Ці характеристики були віддавна притаманні ліричним жанрам, і саме в них найбільш активними завжди були процеси словотворення (наприклад, неологізми Павла Тичини, Михайла Старицького та ін.). Мова прозових текстів лише від епохи романтизму почала поступово втрачати свій стабільний словник. Тому фантастична література ХХ століття постає як закономірне продовження довготривалих процесів реформування і переосмислення ролі мовних компонентів в прозових творах. Адже якщо в ліричному творі неологізми слугували для відтворення індивідуального переживання автора чи ліричного героя, то в фантастичному творі неологізми слугують для конструювання альтернативної чи «мож-

© О. Осадча, 2014

ливої» реальності, що напряму корелює з іншими актуальними сферами дослідження сучасних тестів, що побутують не тільки в суто художній сфері, а й у сфері ЗМІ.

Українська фантастична література має багато десятиліть історії і налічує тисячі творів, як свідчить найбільш повний зведений каталог книжкових видань та журнальних публікацій. Тому перед дослідником постає потреба класифікувати доступний матеріал відповідно до його мовних особливостей та вищелювати найбільш показові твори з кожної з підгруп, адже мовні особливості фантастичних художніх творів безпосередньо корелюють із жанровою належністю тексту.

Якщо фантастика як літературний жанр – це видозміна вже наявних у нехудожніх або в долітературних практиках жанрів, то мова фантастики – це так само видозміна, стилізація чи взаємодія мови художньої, авторської, із науковим чи долітературним ідіологемом.

Отож, українська фантастика може бути умовно класифікована на дві основні групи:

1) та, що стилізує чи бере за взірць мову наукових текстів (наукова фантастика, фентезі);

2) та, що стилізує долітературні практики (фольклор).

Перша група – це зазвичай художні тексти, мова яких наслідує чи стилізує тексти наукового типу (наукова фантастика, на яку впливають точні науки). В українській літературі ХХ століття науково-фантастичні твори, зокрема, писали А.А. Дімаров («Друга планета», «Три грані часу»), М. та С. Дяченки («VitaNostra», «Дика енергія Лана»), Н.І. Околітенко («Тутті», «Крок вікінга», «Політ на вогненних крилах») та ін. До цього жанру типологічно подібне фентезі, що своєю лексикою наслідує словник історичних чи етнографічних досліджень. Серед найбільш цікавих фентезійних творів останніх десятиліть – книги С.П. Плачинди «Лебедія. Як і коли виникла Україна» та ін. Таким чином, з мовної точки зору типологічно ідентичні (спрямовані на стилізацію наукових текстів). Із цієї групи ми обираємо для детальнішого аналізу твори А.А. Дімарова як чільного представника української наукової фантастики, який багато в чому визначив подальший розвиток цієї галузі літератури, а також збагатив її тематично і проблемно. Серед фентезійних творів особливої уваги заслуговує «Лебедія» С.П. Плачинди як один із найбільш ґрунтовних фентезійних творів сучасної української літератури, зіптертий не лише на авторську художню творчість, але й на широке коло міфологічно осмислених історичних свідчень.

Друга велика група наслідує мовні особливості переважно фольклорних творів. Українська «хімерна» проза, що по-новому осмислює словник і стилістичні кліше українського фольклору; у цій підгрупі є безпосередньо фольклорно зорієнтована проза, на кшталт О. Ільченка («Козацькому роду нема переводу, або Козак Мамай і чужа молодича»). Саме цей текст ми й обираємо для аналізу як найбільш репрезентативний та основоположний для всієї «хімерної» прози в українській літературі 1960-80 років.

До попередньої групи типологічно подібна фантастика, що може бути схарактеризована приблизно як «магічний реалізм». Творам цієї груп властиве не стільки використання фольклорного словника, стільки смислові деформації, характерні для архаїчного ритуального слововжитку багатьох фольклорних жанрів, передовсім загадок, замовлянь і приказок. Чи не найвиразнішими зразками такої прози в українській літературі другої половини ХХ століття є твори Валерія Шевчука. Більшість із них написана за мотива-

ми барокової української літератури, і увіразнює фантастичні елементи, присутні вже в автентичних барокових текстах. Фантастичний елемент наявний у романах та збірках оповідань «На полі смиренному» (1983), «Дім на горі» (1983), «Три листки за вікном» (1986), «Птахи з невидимого острова» (1989), «Дзигар одвічний» (1990), «У череві аполіптичного звіра» (1995), «Око прірви» (1996), «Жінка-змія» (1998), «Юнаки з вогненної печі» (1999), «Біс плоті» (1999) та ін. Твори В.В. Шевчука, які репрезентують різні за своїми прецедентними текстами романи, повісті та оповідання: увіразнена середньовічна фантастика представлена в романі в новелах «На полі смиренному», барокові елементи фантастичного введені в повісті «Птахи з невидимого острова», а на сучасному мовному і тематичному матеріалі фантастичне найповніше втілено в романі «Дім на горі». Таким чином, твори В.В. Шевчука репрезентують різні типологічні групи, що можуть бути лише умовно зближені з фентезі.

Жанрова диференціація мови української фантастики

Наукова фантастика – популярний серед різних верств сучасного суспільства літературний жанр, який є надзвичайно цікавим явищем, із лінгвістичного погляду, оскільки поєднує в собі два функціональні стилі мови – науковий та художній. Крім того, науково-фантастичні тексти надзвичайно насичені термінологічними одиницями та без еквівалентною лексикою, зокрема авторськими неологізмами та власними назвами [2].

Наукова фантастика – жанр художньої літератури, який характеризується взаємозв'язком двох формально-змістових планів – наукового й художнього – реально існуючого на підставі чотирьох ознак: фантастичності, науковості, орієнтації на сучасність і спрямованості в майбутнє [3: 6].

У літературі українською мовою фантастичне представлено всіма типами. У фольклорних текстах та текстах-стилізаціях, особливо характерних для поетів-романтиків, присутні і метаморфози, і чарівні перенесення, і фантастичні істоти. У ХХ столітті з'являється дуже багата наукова фантастика, яка різко відрізняється від першого типу і тематикою, і складом словника. Проте існують тексти, які за статусом складно віднести до якоїсь із двох вищезгаданих груп. Передовсім це традиція української химерної прози, що особливо була багатою на твори в 1950 – 1980 роках. У цих романах («Козак Мамай і чужа молодиця» Ільченка, «Дім на горі» В. Шевчука) наявна значна кількість фантастичних елементів, характерних і для фольклорних текстів. Отож, у другій половині ХХ століття в українській літературі побутувало два головні типи фантаст наукова фантастика (*sciencefiction*), фентезі, а також твори на взір «химерної» прози, які в модифікованій формі продовжували традицію фантастичного у фольклорі. Усі течії однаково представляють втілення фантастичного, тому їхні мовні особливості однаковою мірою мають бути враховані при аналізі мови української фантастичної літератури цього періоду.

Твори наукової фантастики характеризується перенасиченням авторських неологізмів. Розглянемо деякі авторські неологізми у творах українських письменників-фантастів, зокрема В. Владка та М. Дашкієва:

1. *Скорострільний електричний пістолет* – авторський неологізм. «Обидва вони, і Галя, і Вадим, були, за вимогою Ван Луна, озброєні скорострільними електричними пістолетами». (В.Влад.А.В., с. 496)

2. *Інфрарадій* – авторський неологізм. «*Це інфрарадій, Миколо Петровичу! Сумнівів немає! Вага, величезна радіоактивність, всі інші показники говорять про одне й те ж саме: Галя знайшла солі інфрарадію!*» (В.Влад.С.К., с. 591)

3. *Електричний снаряд* – авторський неологізм. «*Одна моя електрична міна, електричний снаряд – і від тієї зграї на балконі й пороху не лишилося б!*» (В.Влад.С.К., с. 141)

4. *Електромагнітна завеса* – авторський неологізм. «*Сивий Капітан володіє надзвичайною зброєю, починаючи від його електромагнітної завеси, яку не можуть пробити ні кулі, ні гранати, і кінчаючи смертоносними чорними кільцями, які він викидає з «Люцифера».*» (В.Влад.С.К., с. 255)

5. *Айдахський всезнищувач* – авторський неологізм. «*Фред клацнув пальцями, підшукуючи потрібний вираз. – Чудодійний айдахський всезнищувач, га?.. Ні, теж не підходить. При чому тут айдахський? Чудодійний космічний всезнищувач, це краще. Але й тут тхне старомодною рекламою. Тепер потрібне щось наукове. Наприклад, щось подібне до антибіотика. Космоцилін?.. Астроміцин?.. О, це вже непогано! Астроміцин. Цілком наукова назва препарату для хатніх господарок. Астроміцин СТ, - повторив Фред.*» (В.Влад.Ф.З., с. 137)

6. *Космоцилін* – авторський неологізм «*Фред клацнув пальцями, підшукуючи потрібний вираз. - Чудодійний айдахський всезнищувач, га?.. Ні, теж не підходить. При чому тут айдахський? Чудодійний космічний всезнищувач, це краще. Але й тут тхне старомодною рекламою. Тепер потрібне щось наукове. Наприклад, щось подібне до антибіотика. Космоцилін?.. Астроміцин?.. О, це вже непогано! Астроміцин. Цілком наукова назва препарату для хатніх господарок. Астроміцин СТ, - повторив Фред.*» (В.Влад.Ф.З., с. 137)

7. *Монія* – авторський неологізм. «*Вся територія Монії, як і інших країн планети, була розбита на вузьенькі смужки, в межах яких постійно звучали гостроскервовані радіосигнали відповідних координатних станцій.*» (М. Дашк. З.У., с. 14)

8. *Блакитне Сонце* – авторський неологізм. «*Блакитне Сонце з'явилося у сліпучому розмаї пишної корони. О, на нього не позирнеш простим оком — осліпнеш навіки! Недарма древні пірейці поклонялися Блакитному Сонцю, вважаючи його за грізного бога, який не дозволяє навіть глянути на себе!* » (М. Дашк. З.У., с. 18)

9. *Електричний мозок* – авторський неологізм. «*Тільки йому дозволялося безборонно заходити до кабінету Кейз-Ола та торкатись електронного мозку колосальної кібернетичної злагоди.*» (М. Дашк. З.У., с. 85)

10. *Антиатом* – авторський неологізм. «*А що коли взяти антипротон, антинейтрон і антиелектрон та й побудувати з них антиатом?*» (М. Дашк. З.У., с. 175)

11. *Мезонно-гравітонний резонатор скерованої дії* – авторський неологізм. «*Погодьтеся, що точніша назва — мезонно-гравітонний резонатор скерованої дії — надто коштує трубата.*» (М. Дашк. З.У., с. 400)

12. *Інфралокатор* – авторський неологізм. «*Але чому бачимо ми? — академік кивнув у бік екрана. — Це інфралокатор. Як мені відомо, таких приладів у них нема.*» (М. Дашк. З.У., с. 411)

13. *Астротелевізор* – авторський неологізм. «*Шукайте! — наказав капітан «Зорінадії» з екрана астротелевізора.*» (М. Дашк. З.У., с. 414)

14. *Дивергенція магнітного потоку* – авторський неологізм. «*Ти, звичайно, знаєш, що таке дивергенція магнітного потоку?*» (М. Дашк. З.У., с. 414)

15. *Гравітольот* – авторський неологізм «*Я думав, що «Зоря надії» не більша за трансконтинентальну ракету, а це... Та це ж не гравітольот, а справжній штучний супутник!*» (М. Дашк. З.У., с. 401)

16. *Зоря надії* – авторський неологізм. «*Ви слухаєте й дивитесь передачу з штучного супутника Союзу Комуністичних Держав. Передаємо звернення уряду СКД до президента, Сенату та всіх громадян Монії. Вчора, П'ятдесят третього числа Першого місяця Шістнадцятого року Атомної ери, о тридцятій годині за міжнародним часом, з території СКД стартував гравітольот «Зоря надії» — літальний апарат, побудований на новому, невідомому раніше принципі регулювання сили всесвітнього тяжіння*» (М. Дашк. З.У., с. 368)

17. *Надстратоферна авіація* – авторський неологізм. «*Як пілот-випробовувач надстратоферної авіації, він досліджував граничні можливості нових ракетопланів на далекій півночі планети*» (М. Дашк. З.У., с. 392)

З розглянутих прикладів можна зробити висновки про типи номінації й світоглядні особливості, віддзеркалені у фрагменті мовної картини світу, репрезентованій авторською лексикою досліджуваних українських письменників-фантастів.

Авторські неологізми стосуються як загальних назв, так і власних, нерідко є складними словами або складеними найменуваннями. За значенням це часто назви особливих речовин або механізмів, незвичайність яких може спеціально підкреслюватися, а специфіка пояснюватися тут же в тексті. Нерідко робиться акцент на зв'язку називаного предмета або явища з космосом, як-от у назві речовини *астроміцин, космоцилін, астротелевізор*.

У складених назвах ефект незвичайності досягається через сполучення номінацій, які висвітлюють різні сфери, не сполучувані на сучасному рівні науково-технічного розвитку людства, як-от *електричний мозок*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гадамер, Г. Г. *Истина і метод* / Г.Г. Гадамер; пер. з нім. О. Мокровольського. – К.: Юніверс, 2000. – 2 т. – Т.1. – 464 с.
2. Глінка Н. В., Хмара А. С. Особливості перекладу термінів та неологізмів у творах наукової фантастики [Електронний ресурс]. - Режим доступу :http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvnu/filolog_mov/2010_9/R4/Glinka.pdf
3. Кагиш Т.В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т.В. Кагиш ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
4. Косенко О. С. Мовна картина світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_34/Kosenko.pdf
5. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивной лингвистики – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания, 1994. – № 4. – С. 34-47.
6. Бабушкин, А.П. «Возможные мирь» в семантическом пространстве языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – 86 с.
7. В. Владко «Аргонавти Всесвіту», «Сивий Капітан». –К.: «Веселка» 1990 р.
8. М. Дашків «Загибель Уранії». – К.: «Веселка» 1991 р.

Стаття надійшла до редакції 11.09.14

О. Осадчая, асп.

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

**ЯЗЫК ФАНТАСТИКИ
(на материале произведений украинских
писателей-фантастов начала XX столетия)**

Статья посвящена рассмотрению проблемы – язык произведений украинских писателей-фантастов начала XX века. Изучение языка украинской фантастики находится в контексте исследований языковых особенностей художественной литературы, а также изучения стилистических особенностей речи художественных текстов определенной эпохи и авторских идиолектов как ее частичных воплощений.

Ключевые слова: язык, измененная модальность, концепт, неологизм, научная фантастика.

O. Osadcha, graduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**THE LANGUAGE FICTION
(on the material of Ukrainian science fiction writers of the early twentieth century)**

The article is devoted to works by Ukrainian fiction writers of the early twentieth century. Language learning of Ukrainian fiction is in the context of studies of linguistic features.

Ke ywords: language, modality change, concept, neologisms, science fiction.

УДК 821.161.2

Н. Парасін, кандидат філологічних наук, докторант
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

**ОЗНАКИ ПРОТОТИПІВ ЯК КОМПОНЕНТІВ
ПРОЦЕСУ КОГНІТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті зроблено спробу узагальнити теоретичні основи поняття “прототип” в аспекті лінгвістичного використання. Установлено засадничі критерії виявлення прототипів, визначено основні ознаки прототипів.

Ключові слова: некласична теорія категоризації, критерії виділення прототипів, ознаки прототипів.

Сучасна лінгвістика постулює визначальну роль людського фактору в усіх галузях діяльності, зокрема, в аспекті сприйняття й інтерпретації світу довкола. У науці про

© Н. Парасін, 2014

мову укоренився когнітивний підхід, вироблений і зрощений з філософією свідомості, психологією, нейробіологією, наукою про штучний інтелект, психосемантикою тощо, тому вже звично, що лінгвісти говорять про ментальні одиниці та процеси, психічні уявлення, про організацію людського мислення й оперують термінами на позначення когнітивних структур – “концепт”, “сценарій”, “фрейм”, “прототип”, “схема”, “гештальт” тощо. Прототипна теорія класифікації і репрезентації знань, започаткована працями Л. Вітгенштейна, Е. Рош, Л. Заде, Дж. Лакоффа та інших, отримала подальший розвиток у працях слов’янських дослідників (Є. Бартмінський, П. Бжозовський, Н. Болдирев, О. Бондарко, А. Вежбицька, В. Дем’янков, Є. Кубрякова, Р. Фрумкіна), зокрема, й українських (І. Голубовська, А. Левицький, О. Левченко, Л. Ніжегородцева-Кириченко, В. Сидоренко, Н. Слухай, В. Старко та ін.). Незважаючи на існування певних наукових методик, напрямів, окремих праць, ресурси прототипного аналізу ще не вичерпані й відкривають перед дослідниками широкі можливості й нові аспекти пізнання процесів когнітивної діяльності й мовлення як його різновиду.

Від 70-х років ХХ століття, з часу оформлення в окрему наукову платформу, теоретичні постулати і методичні основи теорії прототипів і категорій базового рівня активно використовувалися в так званому західному науковому лінгвістичному ареалі, натомість в авангарді східнослов’янських когнітивних студій надовго закріпився термін “концепт”, різнобічне наукове осмислення якого стало серйозною платформою когнітивних узагальнень початку ХХІ століття. Сьогодні спостерігається розширення дослідницьких методик, активне введення в науковий обіг нових термінів і реанімація почасти призабутих. Показовим в аспекті обраної теми є зростання інтересу до використання в якості теоретичних засад термінів зі сфери прототипного аналізу – “прототип”, “базовий рівень”, “прототипна модель” тощо. Як наслідок – увиразнюється потреба в конкретизації основних критеріїв дослідження та в систематизації оновленої системи термінологічного апарату, що його обслуговує. Відтак метою нашої студії є виявити основні ознаки прототипів у векторі їх лінгвістичної апробації.

За критеріями прототипного підходу перший етап освоєння світу визначається специфікою космогенезу в проекті його первинної безпосередньої дії на сенсорну систему людини. Об’єкти реального довкілля виявляють певні подібності і розрізнення, тобто реальний світ не є хаотичним, він певним чином структурований. Це дає змогу нашій свідомості групувати об’єкти реального світу та інших можливих світів в певні мисленнєві структури – категорії. Чуттєво сприйняті об’єкти утворюють природні категорії, а когнітивні, концептуально зумовлені об’єкти – семантичні категорії. Відповідно онтологія світу відображена в нашій свідомості у вигляді категоризації як системи категорій. Елементи таких категорій нерівнозначні між собою: певні елементи є психологічно більш значимими, ніж інші. Це визначає внутрішню структуру категорій, в яких виділяються центральні, більш типові для певної категорії елементи, і менш типові. Ступінь наближення різних елементів категорії до ядра визначається також ступенем їх спільної подібності з прототипом. Навколо прототипів групуються в свідомості людини всі інші члени цієї категорії. Відповідно категорії формуються довкола прототипів, які виступають у ролі когнітивних точок референції (опорних точок). У них втілено всі найбільш характерні ознаки категорії, що дає змогу упізнати категорію за прототипом. Приналежність об’єкта до тієї чи іншої категорії визначається перш за все його поді-

бністю до прототипу, тобто наявністю у нього спільних з прототипом характеристик. Градація прототипних ознак за їх кількістю і значимістю для певної категорії зумовлює градацію (ступінь типовості) елементів категорії, які можуть утворювати неперервний континуум. Відповідно межі між категоріями можуть мати невизначений характер або характер перехідної зони, а самі категорії можуть не мати чітких меж. Внутрішня структура категорії визначається не вичерпним списком обов'язкових і найбільш суттєвих ознак (як цього вимагав класичний підхід), а різноманіттям характеристик, організованих за принципом “сімейної подібності”; найбільш значимими виявляються ті з них, які властиві прототипу і є спільними для всіх членів категорії. Наприклад, для категорії “птахи” це такі риси, як відкладання яєць, наявність дзьоба, наявність двох крил, наявність пір'я. Категорійна приналежність не зовсім типових і нетипових елементів та їх місце в структурі категорії визначаються також наявністю ознак, спільних з іншими, непрототипними членами категорії. Прототипні елементи когнітивних категорій мають найбільшу кількість характеристик, спільних з іншими членами цієї категорії, і найменшу кількість ознак, характерних для членів інших категорій. Відповідно прототипні елементи категорій максимально відрізняються від прототипних елементів інших категорій. Непрототипні або проміжні між категоріями елементи мають тільки певне число ознак, спільних з іншими елементами цієї категорії, і виявляють низку рис, властивих членам інших категорій.

Єдиної дефініції прототипу донині не існує. Прототип осмислюється як салієнтне явище двоїстого характеру. В одній із перших робіт Е. Рош, з іменем якої пов'язується виникнення теорії прототипів і категорій базового рівня, підкреслила, що “когнітивна репрезентація кольорних категорій уміщує **інформацію**, яка використовується у сприйнятті кольору як фізичного стимулу (щось подібне до конкретного взірця кольору), до того ж репрезентація (образ) більше нагадує “**хороші**”, аніж “погані” **елементи** кольорної категорії” (тут і далі виділення і переклад наш – Н.П.) [1: 15]. Виділені лексеми конкретизують бінарне розуміння прототипу: як умоглядного образу і як конкретного, реального взірця категорії. Ідея ментального характеру прототипів послідовно проводилася американським антропологом (Е. Рош) і в дослідженнях інших категорій, проте паралельно об'єктивувалося яскраве і доказове експериментальне обґрунтування наявності певного конкретного об'єкта, що може репрезентувати категорію загалом і виконувати роль прототипу, оскільки “найбільш економним з когнітивної точки зору їх (ментальних репрезентацій – Н. П.) кодом є конкретний образ типового представника категорії” [2: 30]. У подальшому розвитку категорії прототипів і елементів базового рівня розвивалися дві лінії студювання прототипу – як конкретного об'єкта і як абстрактної ментальної репрезентації. Ця тенденція зберігається й у сучасній лінгвістиці. Дефініційну полярність визначення підтримує О. Селіванова, яка тлумачить прототип як “мисленнєвий корелят найкращого взірця певного класу об'єктів, згідно з концепцією родинної схожості Л. Вітгенштейна, або найбільш типовий цілісний представник категорії, вибір якого пов'язаний з досвідом людини, виробленим шляхом її пізнавальної діяльності й особливостями її мислення” [3: 504].

У ролі прототипів можуть використовуватися різні за походженням і способом формування явища: типові приклади, стереотипи, ідеали, взірці, метонімічні і часткові моделі тощо [4: 123]. Типові приклади звичайно не усвідомлюються, їх використання має

автоматичний характер. Вони визнаються типовими усіма носіями мови і мають порівняно стабільний характер. Соціальні стереотипи (наприклад, типова мама – домогосподарка) зазвичай усвідомлюються і можуть бути не такими однозначними, різні представники етносу можуть по-різному визначати стереотипні риси. Соціальні стереотипи швидше змінюються в часі й використовуються для швидких суджень про людей, особливо в рекламі, в газетних статтях тощо. Одна і та сама категорія може мати прототипи різної форми, наприклад: категорія “Чоловік” може бути представлена ідеалом-прототипом (ідеальний чоловік – той, що добре заробляє, вірний дружині, користується повагою, симпатичний), стереотипом-прототипом (нероба, нецікавий, товстий). Певні категорії можна уявити через окремих членів, що є взірцями цієї категорії: Робін Гуд – взірець справедливості й хоробрості; про кожного або майже кожного члена категорії “Справедливий” можна сказати “Він справжній Робін Гуд”. Іноді категорія сприймається як цілість через її метонімічний заміник, наприклад, через меншу категорію. Так, категорія “Дієслово” сприймається через підкатегорію “Акціональне дієслово”; щоб уявити собі відносну величину чисел, ми використовуємо часткову модель чисел тощо.

У результаті аналізу експериментальної й теоретичної діяльності когнітивних психологів, мовознавців, фізіологів та представників інших наук виокремлено кілька основних причин виникнення прототипних явищ [5: 190]. Експерименти, побудовані на основі вивчення кольору і форми, з яких починались дослідження Е. Рош, акцентували роль фізіологічних критеріїв, згідно з якими прототипність визнається наслідком фізіологічної структури перцептивного апарату. Незважаючи на соціальні, вікові, культурні чи будь-які інші фактори, людина відносить певний спектр колірних ознак до червоного, а інший – до синього кольору. Очевидно, що сфера застосування цієї гіпотези дуже незначна: з її допомогою можна пояснити тільки структуру тих категорій, які безпосередньо зв'язані з перцепцією.

Дія психологічних факторів полягає у центруванні процесу сприйняття довкола салієнтних, виділених об'єктів. Ефекти психологічної нерівнозначності об'єктів категорії підтверджуються експериментами з оцінки так званих термінів градації – “майже”, “в принципі” тощо [6]. Якщо всі елементи категорії є її рівноправними представниками, то у реченнях “Х в принципі належить до категорії У” можна було б на місце “Х” довільно підставити будь-який член категорії. Проте Дж. Лакофф довів, що це не так. Якщо речення “Горобець є птахом” і “Пінгвін є птахом” є природними, то трансформації цих речень через включення коефіцієнта “термін градації” виявляє “різну міру членства екземплярів у категорії”: речення “Пінгвін в принципі є птахом” є допустимим, а речення “Горобець в принципі є птахом” сприймається як недопустиме.

Референційний критерій обґрунтовує існування прототипності тим, що певні члени категорії мають більше спільних властивостей з одними членами категорії і менше – з іншими представниками цієї категорії або мають спільні властивості з більшістю представників категорії. У дослідженнях, спрямованих на залучення мовного матеріалу, такий прототип розвинувся у модель чистоти ознак.

За статистичним критерієм прототипами категорії є її найбільш частотні репрезентанти. Предметом вивчення було вибрано назви овочів, фруктів, засобів пересування, види спорту, інструменти столяра, меблі, одяг, зброя, види хвороб і злочинів. У кожній категорії встановлено об'єкти, які називалися респондентами найчастіше [7].

І в проекції абстрактного набору ознак, і у вигляді певного конкретного об'єкта чи його ментального образу прототип об'єктивує низку дефініційних характеристик. Перш за все він указує на салієнтне (психологічно виділене) явище, зауважене ще Б. Брауном і Е. Леннербергом (1954 р.) [8], які установили, що з кількох відтінків кольору, кожен з яких може бути позначений спільним для категорії найменуванням, виділяється фокусний (фокальний), такий, що відповідає цьому найменуванню більшою мірою, ніж інші. Дещо пізніше психологічну виділеність окремих кольорів підтвердили Б. Берлін і П. Кей у результаті дослідження “базових кольорів” [9 : 1–4], установивши, окрім того, еволюційну системність кольоропозначень. Важливо, що вони визначили критерії виявлення фокусного кольору на мовному рівні. Для того, щоб відповідати вимогам “фокальності”, номінатив колірної ознаки має бути непохідним; його значення не повинно містити вказівки на відтінок іншого кольору; слово мусить реалізувати високу здатність поєднуватись з предметними реалізаторами колірної ознаки; лексема на позначення кольору має бути психічно значимою для носіїв мови.

Займаючись вивченням кольору і форми в 60–70-х роках ХХ століття, Е. Рош акцентувала на психологічних аспектах салієнтності у варіантах: а) виділеності впізнавання: респонденти, у яких відсутня складна система кольоропозначень, швидше впізнають фокальні кольори; б) виділеності вікового сприйняття: назви основних кольорів швидше запам'ятовуються і вивчаються в дитячому віці; в) виділеності заучування: назви фокальних кольорів швидше заучуються респондентами, у яких відсутня складна система певної класифікації (учасниками експерименту були аборигени Нової Гвінеї, у мові яких існувало тільки два слова на позначення кольорів); г) виділеності узагальнення: фокальні взірці сприяють формуванню узагальнених висновків [10].

На рівні мовлення салієнтність проявляється перш за все в ефекті типовості, який сприймається сучасними науковцями як основний критерій виявлення прототипів. Фактор типовості означено як проблему теоретичного рівня уже самим її формулюванням: чи має смисл, з погляду учасників експерименту, питання про те, що є “кращим” представником певного класу. Об'єктивність критерію було доведено в ході експериментальної діяльності. Зокрема, завдання назвати типового птаха не здивувало респондентів, з якими працювала Е. Рош; окрім того, визначені самими респондентами члени категорії були оцінені ними за 7-бальною шкалою, тобто був визначений ступінь типовості. Найбільш типовим фруктом виявились апельсин і яблуко, найбільш типовими предметами категорії “меблі” – крісло і диван, найбільш типові птахи, за Е. Рош, – вільшанка і горобець, найбільш типовою зброєю є рушниця і пістолет тощо. Найменший “ступінь типовості” мають оливи в категорії фруктів, ліфт у категорії засобів пересування, вентилятор і телефон у ролі меблів, туфлі – у категорії зброї [11].

Механізм опрацювання дійсності на основі формування прототипів є автоматичним, його діяльність зафіксовано психологами уже в 3–4-місячних дітей. В експериментах П. Д. Еймса і П. С. Куїна [12] дітям у віці від трьох до семи місяців пред'являли різні картинки з зображенням коня. У контрольній серії разом з зображенням коня було запропоновано інше зображення. Немовлята довше дивились на зображення іншого предмета, що опосередковано засвідчує їх здатність до категоризації на образному рівні. Про можливість раннього формування категорій за принципом прототипного зіставлення свідчать факти підвищення страху дітей семи-одинадцяти місяців перед незнайомими дорослими тощо.

Прототипу властивий специфічний статус – він здатен замінити в ментальних схемах категорію загалом. Підтвердження прототипних ефектів було отримано в процесі експериментів, спрямованих на виявлення закономірностей підстановки слів у реченні. Якщо семантичні категорії опрацьовуються як “прототип” і “дистанція від прототипу”, то кращий представник категорії з більшою вірогідністю, аніж гірший, може замінити вищу за ієрархією, суперординатну назву категорії (наприклад, вищою є вірогідність заміни слова “птаха” словом “горобець”, аніж словом “пінгвін”). Для перевірки цього твердження перша група учасників придумала речення з назвами суперординатних категорій (наприклад, птах, фрукт, засіб пересування), авторами експерименту ці назви були замінені іншими, що відповідали різній мірі прототипності (птаха – на горобець, індик, пінгвін тощо). Друга група учасників оцінювала отримані результати з погляду їх “природності / неприродності”. Підрахування результатів показало наявність лінійної залежності між ступенем прототипності й підстановкою у речення. Наприклад, у реченні “Двадцять птахів часто сідають на проводи” заміна “птахи” на “горобці” оцінювалася як нормальна, а “птахи” на “індики” сприймалася як аномалія [13: 25].

Теоретично декларуючи універсальність прототипів, Е. Рош насправді практично запрограмувала обґрунтування їх відносного характеру, оскільки величезний інтерес до її експериментів зумовив відповідні аналогічні студії представниками інших культур, в результаті було виявлено залежність прототипів від культурної специфіки етносу, видів діяльності його представників, особливостей географічного середовища тощо. Так, слов’яни категорію числа сприймають через цифри “три” і “сім”, якщо б подібні експерименти проводились серед китайців, то вони б зреалізували цифру вісім, оскільки в їх уявленні це щасливе число, яке притягує везіння [14].

Не підлягає сумніву і залежність прототипів від окремих часткових факторів, зв’язаних із специфікою явища навіть серед членів однієї культури. Цікавими з цього погляду є абсолютно різні результати спроб виявити прототип птаха. Для представників англословного населення типовим птахом визначено вільшанку, у слов’янських культурах вільшанка займає периферійну позицію, а однозначного, так би мовити, етнічного прототипу виявити не вдалось. В. Сибул на основі вивчення думки росіян з різних територій (жителів Москви, Омська та ін. міст), а також громадян Німеччини і США, універсалізує образи орла і голуба [15: 19], зовсім інші факти, визначені на основі анкетування москвичів, наводять І. Високов і Д. Люсін (цитуємо за запропонованим спадам типовості): шпак, галка, ворона, синиця, сокіл [16: 100]. Відтак питання етнічного / групового / індивідуального рівня прототипної характеристики, на нашу думку, потребує більш детальних студій.

Як суспільні явища прототипи підвладні історичній змінності. Залежність прототипів від часу базується на еволюції суспільної думки, діалектиці ціннісних норм тощо. Якщо для українців середини ХХ століття еталон жіночої краси формувався, за словами В. Винниченка, за допомогою “губок, як пуп’янок, червоних, як добре намисто”, “підборіддя, як горішок”, “цік, як повная рожка”, порівнянням з “маківкою на городі”, то індивідуальний, а можливо, етнічний прототип початку ХХ століття вербалізувався іншими формами: “Чорна, без лиску, товста коса; невисокий, трохи випнутий лоб; ніс тонкий, рівний, з живими ніздрями; свіжі, наче дитячі губи, що якимось мило загинались на кінцях; легка смага на матових, наче мармурових щоках і великі, надзвичайно великі,

з довгими віями, темно-сірі очі, з яких, здавалось, дивлячись, наче лилося якесь тихе, м'яке, ласкаве світло, – то була й уся краса цієї дівчини” [17]. З погляду молоді нашого часу такі характеристики навряд чи можна вважати взірцем сучасності.

Головну причину появи прототипів як наукової абстракції вчені вбачають в ефективності категорій, побудованих за прототипним принципом: вони більш гнучкі, більш відкриті для нових членів, а значить здатні розвиватися. Прототипний підхід дозволяє узгодити два необхідних принципи когнітивної діяльності: а) принцип структурної стабільності, що полягає в можливості на певний час зберегти усталений спосіб організації системи категорій і реалізується в основному прототипами; б) принцип гнучкого пристосування, що є функцією периферії і забезпечує системі достатню гнучкість для можливого пристосування до зміни умов [18: 288 – 289].

Треба підкреслити ще одну рису прототипів – їх образність, проте в цьому аспекті важливо пам'ятати, що прототип – це не образ конкретного об'єкта або приклад певного індивіда чи ситуації, або, власне, не тільки конкретна реальія. При формуванні цього виду когнітивних схем відбувається узагальнення образної інформації, і прототип як когнітивна схема є абстракцією комбінацій значимих властивостей.

Отже, найсуттєвіші характеристики прототипу як когнітивної схеми полягають у тому, що прототип: служить когнітивною схемою для категоризації; ефективний для складних об'єктів, у яких ознаки віднесення до класу багатозначні і не піддаються формальній класифікації; формується і функціонує на основі безпосередньо сприйнятої суб'єктом сенсорної інформації; механізм формування є вродженим когнітивним механізмом, що функціонує автоматично; прототип піддається експериментальному формуванню.

Теоретичні узагальнення дадуть змогу виявити прототипи на рівні мовної творчості окремої особистості і етносу загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Rosch E. Human Categorization / E. Rosch // *Studies in Cross-Cultural Psychology*. — 1977. — Bd. 1. — P. 1 – 49.
2. Rosch E. Cognition and Categorization / E. Rosch, B. Lloyd // Hillsdale NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1978. — P. 27 — 48 p.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. — Полтава : Довкілля – К., 2006. — 716 с.
4. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Джордж Лакофф; [пер. с англ. И. Б. Шатуновского]. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 792 с. — (Язык. Семиотика. Культура).
5. Geeraerts D. The semantic structure of the indirect object in Dutch / D. Geeraerts // *The Dative* [ed. by W. Van Langendonck & W. Van Belle]. — Vol. 2. Theoretical and contrastive studies. — 1998. — P. 185 – 210.
6. Lakoff G. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts / G. Lakoff // *The 8th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. – Chicago : University of Chicago Linguistics Department, 1972. — P.183 — 228.
7. Rosch E. Cognitive representations of semantic categories / E. Rosch // *Journal of Experimental Psychology : General*, 1975. —104. — P. 192 –233.

8. Brown R. A study of language and cognition / R. Brown, E. Lenneberg // Journal of Abnormal and Social psychology. — 1955. — P. 454–462.
9. Berlin B. Basic Color Terms. Their Universality and Evolution / B. Berlin, P. Kay — Berkeley : Center for the Study of Language and Information, 1969. — 210 p.
10. Rosch (Heider) E. “Focal” color areas and the development of color names / E. Rosch // Developmental Psychology. — 1971. — № 4. — P. 44–455.
11. Rosch E. Cognitive representations of semantic categories / E. Rosch // Journal of Experimental Psychology : General, 1975. — 104. — P. 192–233.
12. Eimas P. Studies on the formation of perceptually based basic-level categories in young infants / Eimas P. D., Quinn P. C. // Child Development. — 1994. — N. 65. — P. 903–917.
13. Rosch E. Human categorization / E. Rosch // Studies in Cross-Cultural Psychology [ed. by N. Warren]. — Vol. I. — London, New York, San Francisco : Academic Press, 1977. — P. 1–49.
14. Дзюба Е. В. О видах и структуре категорий / Е. В. Дзюба // Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета имени Н. А. Добролюбова. — 2012. — Выпуск 19. — С. 20–33.
15. Сибул В. В. Структура лексико-семантического поля птица в языковом сознании носителей русского, английского и немецкого языков : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.19 “Теорія мови” / В. В. Сибул. — Москва, 2007. — 23 с.
16. Високов И. Е. Эффекты типичности в задачах распознавания семантических отношений / И. Е. Високов // Психологический журнал. — 1996. — Том 17. — № 6. — С. 95–101.
17. В. Винниченко. Краса і сила. Повісті та оповідання [Електронний ресурс] / Винниченко Володимир. — Київ : Дніпро, 1979. — 752 с. — Режим доступу : <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=43355>.
18. Рахилина Е. В. Когнитивная семантика: история, персоналии, идеи, результаты / Е. В. Рахилина // Семиотика и информатика. — 1998. — Вып. 36. — С. 274–323.

Стаття надійшла до редакції 03.09.14

Н.Д. Парин, кандидат филологических наук, докторант
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ПРОТОТИПОВ КАК КОМПОНЕНТОВ ПРОЦЕССА КОГНИТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье осуществлена попытка обобщить теоретические основы понятия “прототип” в аспекте лингвистического использования. Определены главные критерии выделения прототипов, обобщены базисные признаки прототипов.

Ключевые слова: *неклассическая теория категоризации, критерии установления прототипов, признаки прототипов.*

THE CONCEPT "PROTOTYPE" IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC USAGE

The article attempts to summarize the theoretical foundations of the «prototype» concept in the aspect of linguistic use. The main criteria for accentuation of prototypes are identified; the basic features of prototypes in the aspect of linguistic use are summarized.

Keywords: *non-classical theory of categorization, criteria for establishing prototypes, features of prototypes.*

УДК 811.161.2'371'27

І. Шкіцька, д-р філол. наук, доцент

Тернопільський нац. економічний ун-т, Тернопіль

РЕАЛІЗАЦІЯ МОВЛЕННСВОЇ СУБТАКТИКИ ВИРАЖЕННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ ДО АДРЕСАТА В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Статтю присвячено вивченню мовленнєвої субтактики вираження позитивного ставлення до адресата в поетичній творчості Т. Г. Шевченка. З'ясовано прямі та опосередковані способи вираження прихильності до адресата в поезіях Кобзаря. Визначено специфіку мовних засобів репрезентації досліджуваної субтактики. Описано прийоми посилення впливу на адресата. Виокремлено звертання-маркери прихильності.

Ключові слова: *комунікативна тактика підвищення значимості адресата, субтактика вираження позитивного ставлення до адресата, прийом посилення впливу, звертання-маркери прихильності, висловлювання.*

Т.Г. Шевченка можна без перебільшення назвати знавцем людських душ. Його поетичні твори, незважаючи на жанрову належність, відзначаються динамізмом, діалогічністю, емоційністю, навіть імперативністю. Мовознавство має у своєму доробку багато різноаспектних і ґрунтовних наукових розвідок, присвячених поетичній спадщині великого Кобзаря. Передусім ідеться про праці Л.А. Булаховського, В.А. Чабаненка, В.С. Ващенко, В.С. Ільїна, К.П. Дорошенка та ін. Серед сучасних дослідників Шевченкової мови назвемо В.І. Кононенка [1], В.В. Жайворонка [2], В.М. Русанівського [3], Н.В. Слухай і Ю.Л. Мосенкіса [4], Г.К. Конторчук [5] тощо.

Незважаючи на велику кількість таких наукових праць, вивчення мови поетичних творів Т.Г. Шевченка у світлі нових мовознавчих напрямів є актуальним і перспективним. Сказане стосується і прагмалінгвістики – науки про мову, що розглядає мовні засоби крізь призму їх функціонування в дискурсі. Зокрема, на нашу думку, цікавим видається дослідження комунікативних стратегій і тактик, репрезентованих у Шевченкових поезіях, виявлення комунікативних прийомів, типових мовних засобів, характерних для певних ситуацій спілкування, змодельованих Кобзарем, з'ясування їх функцій.

Метою нашої статті є дослідження однієї із субтактик мовленнєвої тактики підвищення значимості адресата – субтактики вираження позитивного ставлення до нього, зокрема опис прямих та опосередкованих способів її репрезентації в поетичній спадщині

Т.Г. Шевченка, визначення специфіки її мовного оформлення, виокремлення прийомів посилення впливу на адресата.

Комунікативна тактика підвищення значимості адресата, у складі якої розглядаємо досліджувану субтактику, належить до тактик зближення, чи позитиву. Найтиповішим способом вираження прихильності до адресата у творах Т.Г. Шевченка є вживання мовцем звертань-маркерів позитивного ставлення. Такі звертання входять до складу не тільки позитивнооцінних висловлювань, але й висловлювань спонукального та інформативного характеру, висловлювань-обіцянок, висловлювань-самопозиціонувань, висловлювань-утішань і висловлювань незгоди. Проте найтиповішим є їх функціонування в складі спонукальних висловлювань і висловлювань позитивнооцінної тематики.

Вираження прихильності до адресата відбувається також шляхом уживання мовцем пестливих форм власних імен та іменників-номінацій адресата (*дівчаточка, доню моя, діточка* і под.), часто супроводжуваних атрибутивними поширювачами позитивнооцінної семантики на позначення: а) зовнішнього вигляду / вроди: *високий, прекрасний, розкішний, сизий (орле), чорнобривий, чорнявий, широкий*; б) характеру, емоційного стану, вдачі, моральних чи інших якостей: *вітре буйний, веселії дівчаточка, зоре вечірняя, вірняя дружино, вольний, о друже мій добрий, люде добрі, добрії люде, несповитий світе, праведная душе, думо пречистая, зоренько святая, святі ченці, тихий світе, душа щира, друже щирий*; в) віку / ступеня розвитку: *молода, сило молодая, молодії, сини мої невеликі, новий, нерозвятий цвіте; сивий брате, друже сивоусий*; г) прихильності: *великий друже, сини любі, краю милий, друже незабутній, зоренько ясная, місяць ясний*; д) соціального стану: *багатий*. Наприклад: *Ти смієшся, а я плачу, Великий мій друже* (Гоголю. – Кн. 1. – С. 333); *Прилітай же з України, Єдиний мій друже, Моя думо пречистая, Вірна дружино, Та розкажи, моя зоре, Про тую Марину, Як вона у пана злого І за що страждала?* (Марина. – Кн. 2. – С. 181).

Зауважимо, що звертання-маркери прихильності до адресата не завжди репрезентують тактику з «позитивним» вектором. Герої поезій Т. Г. Шевченка використовують такі звертання й у несхвальних висловлюваннях: докору, осуду і навіть у прокльонах, наприклад: *Іване мій, Іване, Друже мій коханий, Побий тебе сила Божа На наглий дорозі* (Ой пішла я у яр за водою. – Кн. 2. – С. 229). Пейоративні форми звертань для субтактики вираження позитивного ставлення до адресата загалом не типові, однак поодинокі їх приклади в поезіях Кобзаря знаходимо: (сотник мріє одружитися зі своєю прийомною донькою) *Стривай, стривай, простоволоса! Дурненька, де б же ти взяла Того барвінку завітчатись?* (Сотник. – Кн. 2. – С. 280). Як бачимо, негативне значення таких лексем нейтралізується суфіксами зменшеності, пестливості та контекстом.

Для тактики підвищення значимості адресата характерний супровід номінацій адресата присвійними займенниками *мій, моя, моє, мої*, рідше – *наш, наша, наше*. Серед звертань «прихильності» особливою частотністю в досліджуваних контекстах відзначаються звертання на позначення родинності, дружності та звертання-метафоровані назви.

У групі звертань-маркерів родинності більшість апелятивів адресовані особам, які не є родичами мовця: *бабусенько, батечку, батьку, брате, братику, дитино, дитя, дідуся, діти, доненько, доню, мамо, мамуню, нене*. Звертання-номінації дружності в поетичній творчості Т.Г. Шевченка репрезентовані такими лексемами: *батьки-отамани, братія,*

братця, дівчата, дівчатонька, дівчаточка, друже, друже-брате, пане-брате, пани-брати, панове-молодці, отамани-товариші, світе-брате, хлопці, хлоп'ята.

Численною групою серед звертань-маркерів позитивного ставлення до адресата є звертання у вигляді метафоризованих лексем і словосполучень. У їх складі виокремлюємо звертання-персоніфіковані найменування, серед яких вирізняються: а) назви птахів: *голубе, голубко, голубко сизокрила, голубонько, голубоньку, голубочко, голуб'ята, зозуле, зозуленько, лебедонько, орли, пташко, сизокрилий, сірі птахи, соколе, соколе милий*; б) назви риб: *рибко, рибчино*; в) назви рослин, дерев, їх частин, плодів: *калино, квіте, квіти, королевий цвіте, серце-тополенько, тополенько, цвіте, ягідко*; в) назви абстрактних понять: *диво, доле, доленько, душе, душко, зоре, кохання, красо, красота, покою, світе, свято, серденько, серце*; г) маркери моральних якостей: *святая, чистая*; е) явищ природи: *білолиций (місяць), місяченьку, тумане, туманочку.*

У творчості Кобзаря типовими є поетизовані форми апелювання (золотокрила, диво / свято чорнобриве, єдине свято, красо молодая, маковий цвіте, рожевий квіте, цвіт зельний і т. д.), наприклад: *Світе мій! Моя ти зоренько святая! Моя ти сило влітає! Світи на мене, і озри, І оживи моє побите Убоге серце, неукрите...* (Марку Вовчку. – Кн. 2. – С. 424).

Для субтактики вираження позитивного ставлення до адресата характерне явище гетеронімування у складі звертань, наприклад: (дівчина шукає розради у ворожки) *Бабусенько, голубонько, Серце моє, ненько! Скажи мені щирю правду, Де милий-серденько?* (Тополя. – Кн. 1. – С. 117); *Зібрав Тарас козаченьків – Поради прохати: «Отамани-товариші, Брати мої, діти! Дайте мені порадоньку, Що будем робити?»* (Тарасова ніч. – Кн. 1. – С. 99). Найчастіше гетеронімування ряд утворює низка синонімічних звертань на позначення прихильності до адресата. Рідше гетеронімування репрезентована різноаспектними номінаціями адресата, наприклад: *О доле! Пророче наші! Моя ти доне! Твоєю думу назову* (Марку Вовчку. – Кн. 2. – С. 424).

У складі апелювання спостерігаємо і явище інверсії, зокрема у вигляді постпозиції присвійного займенника щодо іменника-маркера прихильності, пор: *моя доле – доле моя, моє серце – серце моє*. Такий художній прийом посилює експресію, створює ритмізованість мови, тому забезпечує більший впливовий ефект. Функцію посилення емоційності твору, надання йому динамічного характеру виконує і повтор (зазвичай дистантний) апелювання, наприклад: *Прийди, серце, пригорнися. Нумо, серце, лицятися Та поїдем вінчатися* (Туман, туман долиною... – Кн. 2. – С. 234); *Єсть у мене... туманочку, Туманочку, брате!.. Дитя моє! мій синочку* (Наймичка. – Кн. 1. – С. 418).

Звертання-маркери прихильності є невід'ємним атрибутом прийому активізації уваги співрозмовника – слухача / читача. Тематика оповіді впливає на вибір письменником адресата. Так, у поемах, де змальовано жіночу долю, описано міжгендерні стосунки, показано конфлікти між батьками і дітьми, автор апелює до уваги дівчат, використовуючи такі форми звертань, як *дівчата, (мої) чорнобриві, мої любі, мої любі дівчаточка*, рідше – просто звертання до дітей (*діти, людські діти, панята*), наприклад: *Такє-то Скоїлось на світі, Мої любі дівчаточка, Рожеві квіти. Такє-то. Одружились Мої молодії* (Невольник. – Кн. 1. – С. 383); *Тяжко, діти, Вік одному прожити, А ще гірше, мої квіти, Нерівню в світі полюбити* (Мар'яна-черниця. – Кн. 1. – С. 256).

У творах, що оспівують славне козацьке минуле, подвиги пращурів, де показано долю людей, які присвятили своє життя служінню народу, адресатом письменник здебільшого обирає колективного (зрілого) слухача або слухача чоловічого роду й використовує апелятивні *люде, добрі люде*, звертання «вторинної» родинності – *дитино, сину, брате*, звертання дружності – *друже, друже мій єдиний, друже мій коханий*, прихильності – *мій голубе, мій орле-козаче, мій єдиний*, наприклад: *Вибачайте, люде добрі, Що козацьку славу Так навамання розказую, Без книжної справи* (Гайдамаки. – Кн. 1. – С. 234); *Сивий брате! Поки живе надія в хаті, Нехай живе, не виганяй* (Варнак. – Кн. 2. – С. 135).

Вираженню прихильності слугують також конструкції, що в прямий спосіб або непрямо свідчать про позитивні почуття мовця до адресата, наприклад: *Ти сирота, нема нікого, Опріче праведного Бога. Молися ж, серце, помолюсь І я з тобою* (І станом гнучим, і красою ... – Кн. 2. – С. 365); *Отак я іноді тобою, Тобюю, серце, молодюю, Старії очі веселю* (І станом гнучим, і красою ... – Кн. 2. – С. 365). До вищезгаданої групи конструкцій можна віднести не тільки зізнання в позитивних почуттях, а й запевняння у вірності, обіцянки не покинути і под., наприклад: *Може, думаєш, покину? Ні, моя рибчино, Буду ходити, буду любити, Поки не загну!* (Мар'яна-черниця. – Кн. 1. – С. 250); *Ні, Ярино, я не кину, А тільки поїду Недалеко. А на той рік Я до вас приїду З старостами* (Невольник. – Кн. 1. – С. 366).

У межах конструкцій на позначення прихильності виокремлюємо й реченнєві одиниці, що слугують виявленню: а) інтересу до адресата, наприклад: *Доле моя! серце моє! Оксано, Оксано! Де ти ділася-поділася?* (Гайдамаки. – Кн. 1. – С. 194); *Серце моє, зоре моя, Де це ти зоріла?* (Гайдамаки. – Кн. 1. – С. 162); б) позитивного внутрішнього стану мовця, спричиненого присутністю чи діями адресата, наприклад: *Тойді, серце, як бралося, Сі дерева садив я... Щасливий я! – І я, друже, З тобою щаслива!* (Подражання. – Кн. 2. – С. 470).

Опосередковано позитивне ставлення передають конструкції, що позначають турботу мовця про адресата, наприклад: (ворожка до дівчини, яка прийшла до неї за допомогою) *Твою долю, моя доню, Позаторік знала, Позаторік і зіллячка Для того придбала* (Тополя. – Кн. 1. – С. 118). Серед висловлювань, що виявляють позитивне ставлення до адресата в непрямий спосіб, виокремлюємо і спонукування, репрезентовані реченнями зі спонукальними формами, спрямованими на мовця: *вийди, люби, подай руку, подивися, посміхнись, поцілуй, обнімемось, обніми* і под., наприклад: *Подай же руку козакові І серце чистєс подай!* (Полякам. – Кн. 2. – С. 86).

Порада й застереження теж є виявами приязні, особливо якщо вони містять звертання-маркери прихильності мовця до адресата, наприклад: *Мій ти друже, Моя ти люблю! Не хрестись, І не кленись, і не молись Нікому в світі!* (Ликері. – Кн. 2. – С. 501). Порадам, репрезентованим у творчості Т.Г. Шевченка, притаманна політематичність і різноплановість. Серед них виокремлюємо поради-утішання, спрямовані на гармонізацію внутрішнього стану людини (не журитися, не турбуватися, забути мовця, не показувати людям свого смутку, терпляче нести свій хрест, не випереджати час, не визнавати свою долю, покаятися в гріхах, молитися, пробачати ворогам і под.), наприклад: *Поки пани в селях, Будуть собі тинятися Покритки веселі По шиночках з москалями, І не турбуйсь, брате* (Якби тобі довелось. – Кн. 2. – С. 307).

Окрему групу становлять поради стосовно вироблення особистісних, передусім моральних, якостей (берегти честь / добру славу, широко безкорисливо любити, не сподіватися на швидкоминучу вроду, учитись і т. д.), наприклад: *Ох, лихо, Лишенько, дівчата! Мати стан гнучкий, високий, А серця – не мати. Изогнеться стан високий, Брови полияють, І незчується; а люди Сміючись загадують Ваші літа молодії, Та й скажуть – ледащо!* (Утоплена. – Кн. 1. – С. 262); *Не дуріте самі себе, Учитесь, читайте, І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь* (І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє. – Кн. 1. – С. 455).

У Шевченкових поезіях знаходимо і поради щодо покращення стосунків з іншими (не хилитись ні до кого – у значенні «не принижуватися», не цвісти (щоб потім не зав'язати від розбитого серця) і под.), наприклад: *Ходи собі, мій голубе, Поки не заснуло Твоє серце, та виспівуй, Щоб люде не чули. А щоб тебе не цурались, Потурай їм, брате! Скачи, враже, як пан каже* (Перебендя. – Кн. 1. – С. 112).

Менш чисельною групою в досліджуваних контекстах є поради стосовно отримання бажаного результату оптимальним шляхом: змінити репертуар своїх пісень, щоб заробити більше грошей і здобути славу, обрати замість себе молодого отамана, не вчити дітей віршуванню і т. д., наприклад: *Коли хочеш грошей, Та ще й слави, того дива, Співай про Матрешу, Про Парашу, радість нашу, Султан, паркет, шпори, — От де слава!!!* (Гайдамаки. – Кн. 1. – С. 140); *Слухай, брате, та научай Своїх малих діток, Научай їх, щоб не вчилися Змалку віршовати* (А. О. Козачковському. – Кн. 2. – С. 106).

Близькими до порад є застереження. Вони відзначаються більшою категоричністю й безапеляційністю. Зазвичай усі застереження, що є виявом позитивного ставлення до адресата, відзначаються спрямованістю в морально-етичну й емоційну сфери: не бути безсердечним, не сміятися з нерівні, не піддаватися чарам спокусника, не любити нерівню, москалів і под.: *Стережітьесь, дівчаточка, Сміялись з нерівні, Щоб не було і вам того, Що тій титарівні!* (Титарівна. – Кн. 2. – С. 159); *Отже-то дивіться та кайтесь, дівчата, Щоб не довелося москаля шукать, Щоб не довелося, як Катря шукає... Тоді не питайте, за що люде лають* (Катерина. – Кн. 1. – С. 77).

До опосередкованих способів вираження позитивного ставлення відносно також побажання добра. Серед тематичних груп побажань добра, репрезентованих у поетичних творах Т.Г. Шевченка, розрізняємо благопобажання-привітання, благопобажання-прощання та благопобажання-пробачення.

У досліджуваних контекстах побажання добра на мовному рівні реалізується за допомогою: а) реченневих одиниць зі спонукальними формами дієслів позивнооцінної тематики, словосполученнями дієслова *бути* у формі майбутнього часу з позитивнооцінними іменниковими формами, наприклад: *Рости, рости, моя пташко, Мій маковий цвіте, Розвивайся, поки твоє Серце не розбите* (Маленькій Мар'яні. – Кн. 1. – С. 470); *О друже мій добрий! друже незабутий! Живою душою в Україні витай* (Кавказ. – Кн. 1. – С. 447); *Будь щаслива в чужих людях, До нас не вертайся!* (Катерина. – Кн. 1. – С. 70); б) усталених етикетних конструкцій, наприклад: (Підходить до сина, хрестить його і цілує.) *Боже тебе благослови, моя дитино!* (Сотник. – Кн. 2. – С. 283); *Мир душі твоїй, Богдане!* (Стоїть в селі Суботіві ... – Кн. 1. – С. 411); в) оптагивних реченневих одиниць із частками *хай / нехай*, наприклад: *Нехай тебе Бог прощає Та добрій люде* (Катерина. – Кн. 1. – С. 71).

На периферії субтактики вираження позитивного ставлення до адресата перебувають висловлювання співчуття. Однією з форм їх вербалізації постають риторично-питальні речення: *Для кого в світі живете?, Де ти в світі подінешся з малим сиротою?, Хто тебе не мучив?, До кого ви прихилитесь?* Особливою типовістю відзначаються висловлювання співчуття у вигляді риторично-питальних речень, побудованих за моделлю «За що (ж) тебе / вас + дієслова на позначення негативно оцінюваної дії», наприклад: *Світе ясний! Світе тихий! Світе вольний, несповитий! За що ж тебе, світе-brate, В своїй добрій, теплій хаті Оковано, омурано (Премудрого одурено). Багрянцями закрито І розп'ятієм добито?* (Світе ясний! Світе тихий! – Кн. 2. – С. 500); *Мій любий краю неповинний! За що тебе Господь кара, Карає тяжко?* (Осії. Глава XIV. – Кн. 2. – С. 473).

Інший спосіб вербалізації співчуття – конструкції-ствердження зі словами *такий (така, таке), так (отак)*, часто поєднуваними з лексемами *доля, талан, горе, горенько / лишенько (з тобою, вам, тобі)*, дієсловами фатальності (*випало, довелося*), дієсловами, що маркують митарства, страждання, загибель (*мучишся, погибаєш, гинеш, покутувати, стомився, ізнемігся*), наприклад: *І ти, як палець той, осталась Одна-однісінька! Такий Талан твій латаний, небого!* (Марія. – Кн. 2. – С. 468); *А з Сосниці в Ярополче Віку доживати. Отак тобі довелося, Запорозький брате!* (Заступила чорна хмара! – Кн. 2. – С. 268); *Красо моя молодая, Горенько з тобою!* (Княжна. – Кн. 2. – С. 51).

Значення співчуття передають і конструкції, у яких констатується неможливість реалізації бажаної чи очікуваної адресатом дії, наприклад: *Марне, брате, не вигляє Чорнобрива з хати. Не покличе стара мати Вечеряти в хату* (В казематі. – Кн. 2. – С. 35). Таку ж функцію виконують і конструкції зі словосполучками, що спеціалізуються на вираженні емпатії (*плачу з тобою, серце болить, крається* (за тебе) і под.), наприклад: *Біда моя Україно, Стоптана ляхами! Україно, Україно! Серце моє, ньенько! Як згадаю твою долю, Заплаче серденько!* (Тарасова ніч. – Кн. 1. – С. 98).

Непрямо співчуття виявляється в побажаннях добра й утішаннях (*не плач, не завдавай серцю жалю, одпочинь, Все од Бога* і под.), осуді осіб, що завдали шкоди адресатові, у питаннях стосовно його емоційного стану, стану здоров'я, наприклад: *«Братику Степане, що в тебе болить?» – Ярина питає* (Невольник. – Кн. 1. – С. 364); *Степаночку, голубчику! Чого се ти плачеш? Усміхнися, подивися, Хіба ти не бачиш, Що й я плачу ...* (Невольник. – Кн. 1. – С. 365).

Опосередкованому вираженню співчуття слугують атрибутивні поширювачі на зразок *бідний, безталанний, знівечений, нещасний, убогий, одинокий*, часто супроводжувані присвійними займенниками *мій, моя, мої*, а також слова / словосполучення з такою конотацією: *бездітна вдовице, небого, неповинний, сирота, удово* тощо.

Непрямим висловлюванням співчуття у вигляді розповідних речень притаманний супровід звертаннями, що маркують прихильність, позитивну оцінку (*brate, братчику, голубчику, єдиний, мамуню, серденько, серце, товаришу*), наприклад: *І тебе загнали, мій друже єдиний, Мій Якове добрий! Не за Україну, А за її ката довелося пролить Кров добру, не чорну* (Кавказ. – Кн. 1. – С. 447).

Одним зі способів непрямого вираження співчуття до адресата постає молитва-докір Богу стосовно долі адресата, наприклад: *Красо моя молодая, Горенько з тобою! Жить би, жить та славить Бога І добро творити Та Божою красою Людей веселити. Так же ні. А молодії Та карії очі Щоб марнили в самотині... Може, Бог так хоче? Божє!*

Боже! Даси волю І розум не світі, Красу даси, серце чисте ... Та не даси жити (Княжна. – Кн. 2. – С. 51).

Таким чином, субтактика вираження позитивного ставлення до адресата в поетичній творчості Т.Г. Шевченка виявляється у звертаннях, що свідчать про позитивне ставлення до адресата, у висловлюваннях, які прямо чи опосередковано маркують прихильність, а також у порадах, застереженнях, висловлюваннях побажання добра та співчуття. Подальше студювання комунікативних тактик, виявлення й аналіз мовленнєвих жанрів і прийомів, репрезентованих у Шевченковій поетичній спадщині, становить перспективу досліджень лінгвістів-шевченкознавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кононенко В. Слово-образ і слово-ідея : Шевченкові архетипи / В. Кононенко // Перевал. – 2001. – №1-2. – С. 90-99.
2. Жайворонок В.В. Лінгвостилістична основа поезики Т.Г. Шевченка / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 15-20.
3. Русанівський В.М. У слові – вічність (Мова творів Т.Г. Шевченка) / В.М. Русанівський ; НАН України ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 2002. – 240 с.
4. Слухай Н.В. Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка / Слухай Н.В., Мосенкіс Ю.Л. – К. : Видавничий дім А+С, 2006. - 168 с.
5. Конторчук Г. Творчість Тараса Шевченка як об'єкт мовознавчих студій [Електронний ресурс] / Ганна Конторчук. – Режим доступу : dspace.nbuv.gov.ua/bitstream...32-Kontorchuk.pdf.

ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Шевченко Т.Г. Поезії 1837-1861 : у 2-х томах / Т.Г. Шевченко. – К. : Рад. письменник, 1989. – Кн. 1. – 512 с. ; Кн. 2. – 560 с.

Стаття надійшла до редакції 17.09.14

И.Ю. Шкицкая, д-р филол. наук, доцент

Тернопольский нац. экономический ун-т, Тернополь

РЕАЛИЗАЦИЯ РЕЧЕВОЙ СУБТАКТИКИ ВЫРАЖЕНИЯ ПОЗИТИВНОГО ОТНОШЕНИЯ К АДРЕСАТУ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ Т.Г. ШЕВЧЕНКО

Статья посвящена изучению речевой субтактики выражения позитивного отношения к адресату в поэтическом творчестве Т.Г. Шевченко. Очерчены прямые и непрямые способы выражения благосклонности к адресату в стихотворениях Кобзаря. Определена специфика языковых средств репрезентации исследуемой субтактики. Описаны приемы усиления влияния на адресата. Выделены обращения-маркеры благосклонности.

Ключевые слова: коммуникативная тактика повышения значимости адресата, субтактика выражения позитивного отношения к адресату, прием усиления влияния, обращения-маркеры благосклонности, высказывание.

I. Shkitska, Doctor of Philology, Associate Professor

Ternopil National Economic University, Ternopol

REALIZATION OF THE SPEECH SUBTACTICS OF EXPRESSING POSITIVE ATTITUDE TO AN ADDRESSEE IN POETIC WORKS OF TARAS SHEVCHENKO

This article is devoted to studying of the speech subtactics of expressing a positive attitude to an addressee in poetic works of Taras Shevchenko. Direct and indirect ways of expressing affection to a recipient in Kobzar's poetry were found. The specificity of linguistic means of the investigated subtactics was defined. The methods of increasing of influence on a recipient were described. The addresses that mark affection were singled out.

Key words: *communicative tactics of increasing an addressee's value, subtactics of expressing positive attitude to an addressee, a method of increasing of influence, address-mark of affection, an utterance.*

УДК 811.161.2

С. Шуляк, к. філол. н., доц.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань

НАЙМЕНУВАННЯ РЕАЛІЙ ХРИСТІЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯННЯХ

У статті досліджено лексику християнської релігії в текстах українських замовлянь. Розглянуто особливості використання цих найменувань у структурно-композиційній частині текстів. Проаналізовано вплив молитовного спілкування, що сягає своїм корінням магічних замовлянь, на морально-психологічне життя людини.

Ключові слова: *текст, замовляння, християнська релігія, молитва, найменування.*

Вивчення українського фольклору є актуальною складовою сучасного пізнання, дослідження якого представляють З.С. Василько, В.В. Галайчук, І.В. Грищенко, І.П. Гудима, В.Ф. Давидюк, М.К. Дмитренко, Л.Ф. Дунаєвська, В.В. Жайворонок, Т.В. Жук, О.П. Івановська, І.М. Коваль-Фучило, Л.П. Козар, П.В. Мацьків, Ю.Л. Мосенкіс, В.І. Нойчук, О.А. Остроушко, О.Д. Павлов, Т.В. Полковенко, М.І. Редька, І.Є. Руснак, В.П. Фісун, О.І. Шалак, В.М. Шевченко, Т.С. Шевчук, А. Ю. Ясенчук та інші мовознавці.

О.П. Івановська зазначає, що для дослідника-фольклориста первинним поступово стає текстовий простір із кількома рівнями системності: суб'єктний, сюжетний, жанровий, образний; і лише використання різновекторного інструментарію гуманітарних наук дозволяє виявити внутрішні і зовнішні зв'язки цих рівнів, простежити трансмісію традиційного смислу в ньому [1: 6].

У монографії «Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме» вперше оприлюднюють десятки, сотні нових даних з історії української фольклористики,

© С. Шуляк, 2014

порушують ряд теоретичних проблем, пов'язаних з методологією та інструментарієм фольклористичних студій на різних етапах становлення та розвитку науки про народну традиційну творчість [2: 6].

Тексти замовлянь, як частина оказіонально-ритуального та оказіонально-обрядового фольклору, тісно пов'язані не лише з пізнанням, а й з практичними потребами людини. Замовляння впливають на різні сфери життєдіяльності, зберігають таємниці слова, допомагають зрозуміти, як можна досягти гармонії в собі та навколишньому, тому дослідження лексики замовних текстів має таке важливе значення.

В.М. Шевченко визначає замовляння як магічні дії та словесні формули, переважно спрямовані на те, щоб виликувати хворобу, загоїти рани, відвернути небезпеку [3: 150]. І.С. Руснак наголошує на тому, що вимовити вголос – означало негайно вбити чи воскресити, запалити пристрасть чи відвернути її навіки, випросити у вищих сил здоров'я чи наслати невиліковну недугу [4: 47]. І.П. Гудима у своєму дослідженні розкрив специфіку і роль молитви у ранньому християнстві, виявив особливості відображення змісту і духу християнських молитов у культурі християнізованих народів [5: 5].

Мета нашої розвідки – дослідити лексику християнської релігії в текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: визначити особливості використання цих найменувань у структурно-композиційній частині замовних текстів; проаналізувати вплив молитовного спілкування на морально-психологічне життя людини.

Можна простежити у замовляннях чимало апокрифічних і книжних мотивів, християнських елементів і молитов, що, на думку вішунів і знахарок, додавало їм сили [4: 47]. Оберегові замовляння, на відміну від інших текстів цього жанру, зазнавали більш виразного впливу християнської культурної традиції, що зумовило структурно-композиційну модифікацію первісних текстів [4: 50]. У подібних замовляннях це стосується християнської лексики у самому тексті (*святі, рождений, хрещений, молитвенний, християнська кров, святий Адам і святий Аврам, пресвятая Богородиця-праворучниця*), наприклад: *Всі святі, станьте мені в помічі, / Допоможіть і поблагословіть, / І даруйте, і рятуйте, / Рожденому, хрещеному, молитвенному (ім'я) / Од дання одробляти, / Християнську кров рятувати, / Бо святий Адам і святий Аврам / На цьому полі орали, / А пресвятая Богородиця-праворучниця / По полю ходила, / Зілля це сіяла, бояр копала, / Од дання одробляла!* [6: 43].

У замовлянні від граду: *Хмаройко мила, / не давай нам тучі-граду / урожаю збити, / бери свої діти, / йди по всьому світу, / на сухії лози, / на сухі ліса, / там собі ходи, / там собі вред роби. / Отче Миколаю, / встань до помічі, до порядку, / як Ісус Христос на поратунок / на віки віків. Амінь* [7: 6] увагу привертає такий компонент композиційної організації тексту як закріпка: *на віки віків. Амінь*. З цього приводу І.С. Руснак зазначає, що, очевидно, з'явилися такі елементи в часи двовір'я, коли атрибути християнства почали визнавати могутнішими та дієвішими, ніж язичницькі [4: 50].

Виступаючи у християнстві як засіб особистого спасіння, молитва проголошується богословами провідною християнською чеснотою, дотичною за маєстатом до християнської Любові: вона не тільки постійно домінує у ритуально-богослужбовій практиці раннього християнства, але є важливим елементом християнської культури [5: 6–7]. Зв'язок молитви і замовляння проявляється у прохальних інтонаціях, беззаперечній вірі

християнським святим, наприклад: *Пречиста свята Мати, / Прийди мені помагати, / Рождений, хрещений, молитвеній (ім'я) / З вітру і підвію, з пристриту й уроку, / З данне і послишки, з нерву і склерозу, / З менінгіту чорну хворобу виганяти* [6: 31].

Молитва сягає своїх корінням магічних замовлянь і закликань, поява яких стала можливою на початкових етапах становлення мови, коли відбувалося ототожнення звукового комплексу і значення. Оскільки молитва є однією з соціальних форм об'єктивації релігійної віри в діях релігійного індивіда або громади, то специфіка молитвословень виявляється в їх ідейному змісті і спрямованості [5: 10]. Часто в текстах українських замовлянь зустрічаються такі найменування реалій християнської релігії: *хрещена, хрещений, молитвеній, хрещений раб Божий, християнський*: як-от: *Я ж вас знаю, я ж вас вимовляю, / З рожденої, хрещеної (ім'я) / на розкоші зсилаю* [6: 31]; *Хрещеному, молитвенному (ім'я) / Вітер-переляк качаю* [6: 40]; *Там будеш тить і гулять, усі розкоші мать, / А хрещеному рабу Божому (ім'я) / Спокій дати* [6: 36]; *Йди собі на ниці лози, на бистрі води, / Де сонечко не сходить, / Де християнський голос не заходить, / Де півні не співають, / Топорами не рубають* [6: 49].

Зміна сутності, засобів, способів культових дій, специфіки всього молитовного спілкування знаходиться в залежності від рівня розвитку уявлень про предмет поклоніння. Логіка цього процесу з необхідністю йшла по лінії спіритуалізації, розвитку, що дозволив найпримітивнішим замовлянням і заклинанням, які характеризуються примусовим (силовим) впливом на надприродне і абсолютизацією зв'язку між магічним ритуалом і очікуваними наслідками, через найраніший тип молитов – прохальні, що з'являються на етапі анімістичних вірувань як вербальний компонент і супровід жертвоприношень, метою яких є вже служіння (поклоніння) надприродному (духу або Богу), згодом еволюціонувати до славословів, подяк, ухвальних молитов розвинутих релігій, що втрачають жебрацьки-прохальний характер, а мають за мету особисті інтимні стосунки із надприродним, досягнення почуття безпосередньої близькості, злиття із ним і наслідки яких вбачають не в чуді, а в сфері морально-психологічного життя особистості [5: 11]. **Бог** як верховна надприродна істота, основний об'єкт релігійного поклоніння [3: 56] має велику частотність в українських замовляннях: *До заходу сонця я тебе засилаю, / Я тебе змовляю Божими словами* [6: 39], а також **Господь**: *Я з словами, а Господь – з поміччю!* [6: 34]; *Я – з словом, / А Господь в добрий час / І в добру пору – з поміччю!* [6: 37]; у контекстах звертаються до Господа, як-от: **Господи**, *поможи мені поворожити, / Хрещеному народженому (ім'я) / Переполох вилити* [6: 37]; *Не сама я помагаю – / Тебе, Господи, призиваю!* [6: 44]; зазначаючи, що **Господь милосердний і праведний**, людина запевняла себе в наданні допомоги, яку вона просить, наприклад: *Я – з річчю, / Господь милосердний і праведний – / Із поміччю!* [6: 43].

Спостерігаємо вплив молитовного спілкування, яке притаманне українським замовлянням, на морально-психологічне життя людини. Впевненість у допомозі **Господа Бога** позитивно впливала на свідомість людей і сприяла отриманню позитивного результату в лікуванні тієї чи тієї хвороби, наприклад: *Не сама я вговораю – / Господа Бога призиваю; / Як Господь pomoже – то і я поможу!* [6: 35]; *На першій порі вступаю, / Господа Бога на допомогу зазиваю, / Хрещеному, молитвенному (ім'я) / Вітер-переляк качаю* [6: 39]; *На першій порі вступаю, / Господа Бога в поміч зиваю* [6: 40]; *Я його вимовляю і Господа Бога / В поміч призиваю: / Поможи мені, Господи, / очисти раба Божого (ім'я)*

/ Од горілки, од болєзні, од чарів [6: 44]; **Господи Боже, стань ти мені в поміч!** / Не моїм духом – **Божим духом**, / Не моїми словами – **Божими словами** – / А моїми губами! [6: 46].

Надання людині статусу **раба Божого** дозволило в замовляннях зблизити людину з **Богом** і тим самим сприяти милості **Божій**, як-от: **З чим народився раб Божий** (ім'я) – / **Тим і хворів раб Божий** (ім'я): / **Тепер ти не хворитимеш!** [6: 31]; **Там йому пиши-гуляти**, / **А рабові Божому** (ім'я) **ляку не знати** [6: 36]; **Вишпнтую з раба Божого** (ім'я) [6: 37]; **Кашлем не драти, не сушити, не в'ялити**, / **раба Божого** (ім'я) **з ніг не валити** [6: 42].

Лексеми на позначення християнської релігії **Ісус Христос, ангел, ангел-хранитель, святі, херувими** часто зустрічаються в одному контексті: **Не сама я буду викачувати** – **Божими словами** вимовляти, / **Не сама я буду** – з **Ісусом Христом**, / **З янголом-хранителем**, / **З усіма святими спасителями**. / **Буде дванадцять ангелів шептати**, / **Будуть херувими співати** [6: 41]. Зазначимо, що **ангел** – створена **Богом** безтілесна, духовна істота, посередник між богом і людьми. Зображається у вигляді юнака або дитини з крилами [3: 25] та **ангел-хранитель** – **ангел**, який оберігає кожну хрещену людину від підступів **сатани** [3: 26].

На відміну від **сатани, нечистого духа, злого духа** існує **Світ Божий**: **Яке ти на світі Божому не є** – / **То я тебе вимовляю**, / **Виговораю, вишпнтую, викликаю** [6: 43]; **Я тебе визиваю, я тебе викликаю**, / **Не сама визиваю** – **всіх святих** поминаю: / **Знаючі й незнаючі, станьте в поміч!** / **Вода-хрещенна** – **молитвена**, / **Вода-йорданна каміння** / **І кремення очистила**, / **Очисти й** (ім'я) **душечку!** / **Його мати родила, на світ Божий пустила**, / **Хрестом хрестила, зорею підперезала**, / **У світ Божий виряджала**. / **Це яйце рубая**, / **Мечами-сікачами переляк відганяю**, / **Відзиваю, відхрецюю, відкликаю**, / **Сікачами-мечами нечистого духа виганяю**, / **Хрещеному, молитвеному** (ім'я) / **Допомагаю** [6: 34–35]; **Оце лихо каменем прикладем / І злого духа з** (ім'я) **вишлем!** [6: 41].

У текстах українських замовлянь з'являється такий символ християнської релігії як **хрест** – об'єкт релігійного шанування в багатьох релігіях, що являє собою стрижень з однією або кількома поперечками [3: 391–392].

Образи святих не мають постійного місця, завжди звідкись прибувають, тому й сприймаються як пришельці [8: 245], наприклад: **Божя Мати** часто зображується в дії, в дорозі, з невід'ємними атрибутами (**золотою** палицею, **золотим** хрестом) в текстах діалогізованого характеру, як-от: **За першим разом, Божим приказом**, / **Ішла Божя Мати**, / **Золотою палицею упиралася**. / – **Куди йдеши, Божя Мати?** / – **Іду вітер качати, переляк качати** [6: 41]; **Ішла Мати Божя золотим мостом / З золотим хрестом**, / **Встріла рабу Божу** (ім'я **знахарки**). / – **Куди ти, раба Божя** / (ім'я **знахарки**) **йдеши?** / – **Іду до молитвеного раба Божого** (ім'я **хворого**) **одроблять** [6: 45]. Звертаємо увагу на використання кольороназви **золотий** як символу світла, блиску, слави, сонця, негління, життя і здоров'я [9: 17].

З текстів замовлянь стає очевидним, що лімінальна суть досліджуваних персонажів полягає у відведенні хвороби, наприклад: на сухі ліси і болота, на синє море, як-от: **На Сіянській горі, на християнській землі**, / **там Мати Божя ходила**, / **Ісуса Христа за руки водила**, / **Простоли одчиняла**, / **До хрещеного, молитвеного** (ім'я) / **Поспішала це горе забрати**, / **На сухі ліса і болота розогнати** [6: 47]; **Ішли святі Петро з Павлом книгу читать**, / **од раба Божого** (ім'я) / **Підвій одсилать на синє море** [6: 38].

У замовляннях послідовно описується шлях християнських святих, наприклад: **Ішла**

Діва Марія з дванадцяти криничок, / З дванадцяти капличок, / По шовковій травичці, / По чорній ступі на камінь ступала, / Хрещеному, молитвеному (ім'я) / В помоц ставала. / І мені: всі святі – станьте в помоч мені; / Як спить у морі, де боліє, / Батьківського роду, материнського плоду [6: 41].

Лексика українських замовлянь містить ще й такі найменування святих: *святі Петро й Павло: З (ім'я) будем святых Петра / Й Павла просити / десять заслонок отслонити [6: 41]; Михайло: Михайло-придибайло по небесах літає, / Ісуса Христа шукає, / Разом з ним злого духа побиває, / На його голові, на його серці, / На його руках, на його ногах, / на його пальцях, на його сугавцях, / Я – з словами, а Господь – з поміччю [6: 42]; Ілля: Ти ж, Ілля-пророк, / Завідуєш бурями-тучами / І всякими вітрами [6: 48]; Миколай: Миколаю-божогоднику, скоропомошнику, / Приступи і поможи / Хрещеному рабу Божому (ім'я) / Ляк і всякі хвороби / Із середини виговорити! [6: 35].* В.М. Шевченко зазначає, що *Миколай Чудотворець* – один з найшанованіших святих, покровитель торгівлі, хліборобства, захисник бідних, дітей [3: 228].

Отже, у текстах українських замовлянь найменування реалій християнської релігії представлені такими номінаціями: *рождений, хрещений, молитвений, християнський (християнська кров, християнська земля), святі (святий Адам і святий Аврам, святі Петро з Павлом), Михайло-придибайло, Миколай-божогодник (скоропомошник), Ілля-пророк, пресвятая Богородиця-праворучниця, Пречиста свята Мати, на віки віків, амінь, хрещений раб Божий, Господь милосердний і праведний, Господь Бог, Божий дух, Ісус Христос, ангел, ангел-хранитель, херувими, Світ Божий, золотий хрест, престоли, Сіянська гора* та ін. Досліджувана лексика вживається у всій структурно-композиційній частині замовних текстів, як-от: у зачині, основній частині, закріпці. Молитовні елементи у замовляннях допомагають людині позбутися усіляких хвороб, створюють захисну оболонку, яка огортає страждаючого і забезпечує швидке одужання. Подальшого вивчення потребує лексика на позначення найменувань симптомів хвороб у текстах українських замовлянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. О. Івановська. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів. Підручник. – К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. – С. 336.
2. Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме: Колективна монографія / За редакцією доктора філологічних наук М.К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2008. – 384 с.
3. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства. – К.: Наук. думка, 2004. – 560 с.
4. Український фольклор: навч. посіб. / І.С. Руснак. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 304 с.
5. Гудима І.П. Молитва як елемент релігійного культу і явище культури: автореф. дис. ... канд. філософських наук : 09.00.11 / Інститут філософії НАН України / Ігор Петрович Гудима. – К., 1996. – 20 с.
6. Вербальна магія українців / вступ. сл. Л. Дунаєвська; авт. передм. О. Павлов; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К.: Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
7. Зоряна вода (таємниці поліських знахарів) / упорядник В.Ф. Давидюк. – Луцьк, 1993. – 24 с.
8. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк, 2007. – 296 с.

9. Матеріали та методичні рекомендації до спецкурсів з ідіостилюстики / Упорядн. Л.В. Шулінова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 45 с.

Стаття надійшла до редакції 03.09.14

С.А. Шуляк, к. филол. н., доц.

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины,
Умань

НАИМЕНОВАНИЯ РЕАЛИЙ ХРИСТИАНСКОЙ РЕЛИГИИ В УКРАИНСКИХ ЗАГОВОРАХ

В статье исследовано лексику христианской религии в текстах украинских заговоров. Рассмотрено особенности использования этих наименований в структурно-композиционной части заклинательных текстов. Проанализировано влияние молитвенного общения, что пускает корни в магические заклинания, на морально-психологическую жизнь людей.

Ключевые слова: текст, заклинания, христианская религия, молитва, наименование.

S.A Shulyak, Cand. of Philol. Sc., Assoc. Prof.

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman

THE NAMES OF REALITIES OF CHRISTIAN RELIGION IN UKRAINIAN SPELLS

The article investigates the words of Christian Religion in the texts of Ukrainian Spells. The peculiarities of the use of these words in structural and compositional parts of the spells are described. The influence of pray communication on moral and psychological life of the person is analyzed. This influence dates back to magic spells.

Key words: text, spell, Christian Religion, pray, naming.

УДК 811.1

М. Титаренко, аспірантка

НПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ

ЭКСПЛИКАЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ (на материале рассказов Э. Кестнера)

В статье проанализированы средства передачи социального статуса в немецкой языковой традиции на примере знаковости жилья. В ходе исследования были выявлены знаки, указывающие на высокий/низкий статус персонажей, а также была рассмотрена оценка как неявный способ передачи информации о статусе.

Ключевые слова: социальный статус, знак, оценка, подтекст.

© М.Титаренко, 2014

Социальный статус является важной частью повседневной жизни человека. В немецкой языковой культуре под социальным статусом принято понимать относительное положение или позицию внутри одной группы, в которой закреплён индивид на основе своей роли, опыта, возраста, способностей или знаний¹ [13]. Среди признаков социального статуса выделяют: формальное образование, профессию и доход, владение и способность покупать дорогостоящие товары, а также достижения по службе [13].

Информация о социальном статусе может быть представлена как вербально так и невербально посредством знаков. В художественном тексте автор часто представляет её в подтексте, то есть имплицитно. В связи с этим информация, которую передают социальные знаки тесно связана с экстралингвистическими знаниями читателя и «является дополнительным фактором восприятия текста» [1; С.6].

Объектом данного исследования являются знаки, передающие социальный статус персонажей.

Актуальность работы обусловлена культурным разрывом (представленный текст принадлежит к другой эпохе, а также к другой языковой культуре), в связи с чем возникает необходимость дополнительной интерпретации знаков, так как знаковое общение возможно в случае, когда адресат и адресант владеют идентичным кодом [4; С. 158], то есть ассоциируют со знаками одинаковые ментальные образы [7; С. 9].

Цель работы - определение знаковости и значимости жилья для интерпретации социального статуса персонажей.

Материалом послужило произведение немецкого автора Э. Кестнера «Punktchen und Anton», сюжет которого строится на взаимоотношениях между девочкой - дочкой директора фабрики, и мальчиком из бедной семьи. Соответственно автор, помимо того, что прямо эксплицирует статус героев (указывает на род занятий отца Direktor (директор) - 36 раз в тексте, профессию прислуги das Kinderfräulein (гувернантка) -19 раз, das Dienstmädchen (горничная) - 4 раза, die Aufwartefrau (приходящая прислуга) - 1 раз (работа матери Антона), посредством обращения gnädige Frau - 4 раза (используется прислужкой по отношению к хозяйке дома [14] или реже по отношению к незнакомой женщине благородного происхождения [10]) 2 раза - как обращение к матери Луизы, 1 раз - обращение к матери Антона, на которое она реагирует следующим образом: «Ich bin keine gnädige Frau“, erklärte Antons Mutter lächelnd, „ich bin Frau Gast“ (Я не сударыня, объяснила мать Антона с улыбкой,- я госпожа Гаст), автор также неоднократно использует знаки для того, чтобы подчеркнуть социальные различия героев.

Все знаки, представленные в тексте, являются объектами отдельных дисциплин. Комплекс этих дисциплин представляет собой невербальную семиотику. По мнению Г.Е. Крейдлина, „современная невербальная семиотика состоит из отдельных, но тесно взаимосвязанных дисциплин“ [3, С.22]. Следовательно, все знаки классифицируем, исходя из того, объектами какой дисциплины они являются.

Таким образом переходим к паралингвистике, кинесике, окулесике, аускультации, гапнике, гастике, ольфакции, проксемике, хронемике, систематологии (по Г.Е. Крейдлину). В связи с тем, что „систематология - наука о системах объектов, каковыми люди окружают свой мир, о функциях и смыслах, которые эти объекты выражают в процессе

¹ Здесь и далее для адекватной передачи смысла используется наш буквальный перевод (Титаренко М.В.)

коммуникации“ [3, С.22], предлагаем выделить также следующие подпункты: семиотике одежды, интерьера, средств передвижения, украшений, а также животных и прислуги несмотря на то, что они не относятся к предметом неживой природы, но их значимость играет важную роль для интерпретации социального статуса.

В статье мы рассмотрим знаки, передающие социальный статус с позиций проксемики и семиотики интерьера.

Так, изначально главная героиня Кнопка находится в гостиной комнате: „Als Herr Direktor Pogge mittags heimkam, blieb er wie angewurzelt stehen und starrte entgeistert ins Wohnzimmer. Dort stand nämlich Pünktchen, seine Tochter“ (Когда господин директор Погге вернулся домой в обед, он остановился как вкопанный и ошарашенно уставился в гостиную. Там стояла Кнопка, его дочь). Так как наличие гостиной комнаты еще не является индексом высокого или низкого статусе, автор вводит подробное описание: „Da stand seine Tochter in dem Wohnzimmer, das dreitausend Mark gekostet hatte“ (Там стояла его дочь в гостиной, которая стоила три тысячи марок). Далее упоминается кабинет отца, интерьер которого также дает читателю подсказку о статусе: „Da machte er kehrt und ging in sein Arbeitszimmer. Auf dem Schreibtisch lagen Briefe und Zeitungen. Er setzte sich tief in den Ledersessel, zündete sich eine Zigarre an und las“ (Потом он развернулся и пошел в свой кабинет. На письменном столе лежали письма и газеты. Он сел в кожаное кресло, закурил сигару и начал читать). Кресло из натурального материала, что свидетельствует о его дороговизне. Далее автор описывает это же кресло следующим образом: „Pünktchen folgte ihm und setzte sich zu ihm in den großen Ledersessel, denn da war Platz für beide“ (Кнопка проследовала за ним и села в большое кожаное кресло, так как места было достаточно для двоих). Отдельно в квартире есть также столовая: „Herr Pogge war der erste im Speisezimmer“ (Господин Погге был первым в столовой).

Оценивая квартиру в общем, автор использует прилагательное *gross* (большой) - „Sie wohnten in einer großen Wohnung“ (они жили в большой квартире), указывает местоположение „nicht weit vom Reichstagsufer“ (недалеко от Рейхстагсуфер - смотровая площадка в центре Берлина, расположена вблизи здания Рейхстага [12]), говорит о количестве комнат: „Die Wohnung bestand aus zehn Zimmern“ (квартира состояла из десяти комнат), а также иронизирует: „[Die Wohnung] war so groß, daß Pünktchen, wenn sie nach dem Essen ins Kinderzimmer zurückkam, meist schon wieder Hunger hatte. So lang war der Weg!“ ([Квартира] была такой большой, что Кнопка, возвращаясь в детскую после еды, почти всегда успевала снова проголодаться).

Здесь следует учитывать, что „Большое и свободное пространство — прерогатива сильного и богатого человека. Бедные и слабые, как правило, имеют маленькие, тесные, неудобные, плохо охраняемые и защищаемые пространства“ [5]. Подтверждает это и следующий пример: «Kinder, Kinder, war das eine kleine Küche! Daß Anton ein armer Junge war, hatte sie sich zwar gleich gedacht. Aber daß er eine so kleine Küche hatte, setzte sie denn doch in Erstaunen. Vom Fenster aus blickte man in einen grauen Hof. «Unsere Küche dagegen, was?» fragte sie den Dackel» (Дети, дети, какая маленькая кухня. То, что Антон бедный мальчик, она уже знала. Но то, что у него такая маленькая кухня, удивило ее. Из окна она выглянула в серый двор. „Не то что наша кухня?“ - спросила она таксу.)

Сведения о низком социальном статусе Антона передаются также следующим образом. Во-первых, квартира находится на 5 этаже „Anton wohnte im vierten Stock“ (Антон

жил на 5 этаже). Подтверждает это также и следующий пример с горничной Бертой: „ich habe zwar mein Zimmer drei Treppen höher, unterm Dach“ (у меня комната на 3 этажа выше, под крышей).

Также о его ценности говорит стоимость аренды: „Er hatte dem Hauswirt versprochen, übermorgen fünf Mark Miete abzuzahlen“ (Он пообещал хозяйину дома послезавтра заплатить 5 марок).

Также в тексте дается оценка жилья. Находясь в системе общественных отношений, человек, воспринимая действительность, формирует свою оценку окружающего мира и социальных явлений [8; С.9].

Под оценкой мы понимаем: „непосредственную или опосредованную реакцию говорящего (субъекта) на наблюдаемые, воображаемые, воспринимаемые органами его чувств действия, признаки, признаки признаков реальных объектов, объектов внутреннего и внешнего мира говорящего“ [6; С. 267]. Следует также принять во внимание то, что оценка (как и знаки, передающие социальный статус) „под воздействием ряда экстралингвистических факторов (политических, экономических и др) может меняться“ [2; С. 387].

Так описывая жилье Антона, автор также дает ему негативную оценку, используя прилагательные sehr alt, häßlich: „Ein sehr altes, häßliches Haus“, bemerkte das Kinderfräulein“ (Старый и уродливый дом, заметила гувернантка). А также наречия schrecklich, verwahrlost, слово, которое принадлежит автору и содержит негативную окраску (в русском переводе этого произведения Е. Вильмонт использует слово „заблужденный“ [9]):“Wie findest du eigentlich unser Haus?“ fragte er. «Ziemlich schrecklich, was?» «Es sieht ein bißchen verwahrlost aus», meinte sie» (Как тебе нравится наш дом?- спросил он.- Достаточно ужасный, не так ли? Он выглядит немного verwahrlost, сказала она).

Таким образом, приходим к выводу, что в немецкой языковой культуре жилье является важным знаком при интерпретации социального статуса. Передается эта информация посредством размеров, расположения жилья, а также через знаковость предметов интерьера.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Вуколова В.А. Экспрессивы как сигналы подтекстовой информации (на материале романа Ф.М. Достоевского «Братья Карамазовы»): дис. ... канд. филол. наук 10.02.02/ Виолетта Александровна Вуколова. - 234 с.

2. Иванова Л.П. Русская культура в эпоху глобализации/ Основные тенденции развития русского языка и других славянских языков в современном мире// Сбор. науч. трудов по мат. межд. конф. 15-16 мая 2014 г. БРНО С. 386-391.

3. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. — М.: Новое литературное обозрение, 2002. — 592 с.

4. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров— С.-Петербург: «Искусство—СПб», 2000. — 704 с.

5. Махлина Т.С. Семиотика культуры повседневности. СПб.: Алетей, 2009. — 232 с. Точка доступа: http://royallib.ru/read/mahlina_s/semiotika_kulturi_povsednevnosti.html

6. Папина А.Ф. Текст : его единицы и глобальные категории : учебник для студентов – журналистов и филологов / А. Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.

7. Тарасов Е.Ф. Введение // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. М., 1993

8. Чикиль М.Ю. Вербализация оценочных значений в текстах русской детской литературы (на материале В. Драгунского, Н. Носова, Г. Остера, Э. Успенского)/ монография/ Мария Чикиль. -Бердянск, 2012. - 204 с.

9. Э. Кестнер. Кнопка и Антон. Электронный ресурс. Точка доступа: http://loveread.ws/view_global.php?id=15985

10. German: Do people still actually use «Gnädige Frau». Электронный ресурс. Точка доступа: <https://answers.yahoo.com/question/index?qid=20110531101020AAgSRd>

11. E. Kastner. Punktchen und Anton. Электронный ресурс. Точка доступа: <http://www-stud.uni-due.de/~sfwiliii/sharebox/files/Punktchen.und.Anton.pdf>

12. Reichstagufer. Электронный ресурс. Точка доступа: <http://de.wikipedia.org/wiki/Reichstagufer>

13. Sozialer Status. Электронный ресурс. Точка доступа: <http://www.wirtschaftslexikon24.com/d/sozialer-status/sozialer-status.htm>

14. Wordreference. com. Language Forums. Электронный ресурс. Точка доступа: <http://forum.wordreference.com/showthread.php?t=1250621&langid=18>

Стаття надійшла до редакції 15.09.14

М.В. Титаренко, аспірантка

НПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ

ЕКСПЛІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (на матеріалі оповідань Е.Кестнера)

У статті проаналізовані засоби передачі соціального статусу в німецькій мовній традиції на прикладі знаковості помешкання. В ході дослідження були виявлені знаки, які вказують на високий/низький соціальний статус персонажів, також була розглянута оцінка як неявний спосіб передачі інформації про статус.

Ключові слова: соціальний статус, знак, оцінка, підтекст.

SOCIAL STATUS EXPLICATION IN THE GERMAN LANGUAGE (based on stories by Ye. Kestner)

The article deals with ways of explication of social status in the German language tradition. During the research signs indicating the high/low status of the characters were revealed. Also modality was viewed as one of the ways, which represents social status in fiction text.

Keywords: social status, sign, modality, subtext.

ЛЕКСИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОСЛАВНОГО ДИСКУРСУ ХХ СТОРІЧЧЯ

У статті розглядаються теоретичні набутки вітчизняних та зарубіжних лінгвістів з проблематики дослідження православного дискурсу, аналізуються процеси термінологізації і детермінологізації релігійної лексики, надається характеристика процесам омонімії, синонімії, полісемії, антонімії, паронімії, неологізації, деатеїзації та реактивізації релігійних термінів.

Ключові слова: православний дискурс, релігійна термінологія.

Постановка проблеми. Церковно-релігійний дискурс після революції 1917 р. до кінця 80-х років ХХ століття не був доступний для лінгвістичного вивчення. В останні два десятиліття дослідження церковно-релігійного дискурсу інтенсивно розвиваються, про що свідчить низка спеціальних праць, присвячених вивченню релігійно-проповідницького стилю в рамках теорії функціональної граматики (Л.П. Крисін, О.М. Крилова, О.О. Прохватилова, С.О. Гостеева, І.М. Гольдберг), опису жанрів проповіді, молитви, сповіді, послання, житія, акафіста (М.І. Толстой, С.М. Толста, О.А. Прохватилова, А.А. Припадчев, І.Ю. Ярмунська, Н.Л. Мухелішвілі, Н.М. Розанова, Ф.Б. Людоговській, В.А. Мішланов, Н.В. Орлова, М. Войтак, Є.В. Пліс, Т.Г. Рабенко, Г.Д. Удалих, Г.О. Савін), аналізу релігійної лексики (Н.Д. Арутюнова, Р.І. Горюшина, Є.В. Захарова, Т.О. Іванова, І.А. Корольова, Р.І. Левицький), релігійних концептів (Н.В. Дорофеева, Н.О. Д'ячкова, Л.І. Зубкова, В.О. Степаненко, Г.В. Токарев тощо), описанню релігійного дискурсу (В.І. Карасик, Є.В. Бобирева, С.С. Сергеева, І.В. Бугаєва) тощо.

Актуальність цього дослідження обумовлена необхідністю надання узагальненого опису лексичного фонду православного дискурсу ХХ сторіччя, використовуючи багатоаспектний підхід до дослідження мови віруючих православної конфесії, який полягає в інтегруванні лінгвістичних, психологічних, філософських, релігієзнавчих та соціальних набутків.

Об'єктом дослідження у статті виступає православний дискурс ХХ сторіччя. **Предметом** дослідження є лексичні та семантичні характеристики православного дискурсу ХХ сторіччя. **Метою** цієї статті є розгляд основних особливостей лексичного фонду православного дискурсу ХХ сторіччя. Дана мета визначила наступне коло **завдань** дослідження:

1. розглянути відношення релігійної лексики та богословської термінології у межах православного дискурсу;
2. проаналізувати процеси термінологізації і детермінологізації релігійної лексики;
3. охарактеризувати процеси омонімії, синонімії, полісемії, антонімії, паронімії, неологізації, деатеїзації та реактивізації релігійних термінів.

Чіткі межі лексики православного дискурсу визначити досить складно, але її основу становить загальновоживана лексика, а ядро - термінологічна. Термінологічна релігійна лексика, яку в науковій літературі іноді називають еклезіонімами [1] або релігійонімами [2; 3; 4], представлена різними тематичними групами. Богословська термінологія і релігійна лексика консубстантивні. До *богословської термінології* відносять терміни, якими оперує теологія як наука, а *релігійна лексика* містить у собі крім богословських термінів, повсякденну релігійну лексику нетермінологічного характеру, представлену церковнослов'янськими, історизмами, архаїзмами: *спасіння, пустельник, прикладатися, подвизатися, вразумлятися, гріх, безмовник, бдіння, срьєш тощо*. На сьогодні, як відмічає І.В. Бугаєва, спостерігаються два протилежні процеси, а саме - *термінологізація і детермінологізація релігійної лексики* [5: 162]. Перший - це перехід узуальних одиниць в термінологічні. Наприклад, термін *«кафедра»* був запозичений у значенні «єпископський престол» з середньогрецької мови у другій половині XVII в., де *кафедра* - «престол єпископа», «піднесення в церкві, звідки читається проповідь» («піднесення для оратора», «лава, сидіння» - похідне на базі «kat(a)» («як, згідно») і «hedra» (сидіння)). Сучасне значення цього терміну (спеціально обладнане піднесення, з якого читаються лекції, робляться доповіді та інші виступи перед аудиторією; об'єднання викладачів навчальних дисциплін, що відносяться до якої-небудь однієї галузі науки у вищих навчальних закладах) є вторинним і в словниках відзначається лише з початку XX століття. А другий - перехід релігійних термінів у просторіччі шляхом метафоричного вживання: *сповідь злочинця, влада повинна покаятися, неофіт у політиці, обряд європейського весілля* тощо.

З припиненням гонінь на релігію, з активізацією ролі Церкви в суспільному житті значний пласт релігійної лексики з кінця XX століття поступово став активно вживатися, спочатку в обмеженій групі віруючих, а потім став проникати і в інші сфери. Це лексика, яка в словниках середини і кінця XX століття позначається як *застаріла*, історизми та архаїзми [Бугаєва]. Тут також можна виділити декілька груп, в залежності від значення в узусі та у православній сфері. По-перше, це семантично трансформовані церковнослов'янськими, які в даний час вживаються зі зміненим значенням. По-друге - це лексика, яка до недавнього часу була відмічена у словниках як історизми або зовсім не входила до складу словника. Наприклад: *апсида, антимінс, паперть, ризниця, слей* тощо. Третя група - це та лексика, яка відноситься до застарілої. До цієї групи відносяться: *китор (титар, церковний староста — повірений парафіян, який мав піклуватися про церковне майно і виконувати низку інших функцій при церкві), ост (схід), білець (особа, яка перебувала в монастирі на послушенстві, очікуючи постригу)* тощо.

Наступна проблема - це проблема *лексичного значення релігійних термінів*. Деякі слова за кілька століть змінили своє споконвічне значення, що пояснюється різними лексичними процесами. І.В. Бугаєва відмічає, що особливо дискусійним є питання про *конотативний (фоновий, прагматичний) компонент* [5: 169]. Так, у релігійному контексті лексема *«прелесть»* розуміється у значенні «духовна омана», відповідно до православного віровченням, це духовна хвороба людини, що супроводжується вищою і дуже тонкою формою лестошів самому собі, самообманом, мрійливістю, гординею, думкою про свою гідність і досконалість. Серед сучасних книжкових значень цього слова можна виділити такі варіанти, як 1) мана, спокуса; 2) принада, принадність 3) краса, розкіш, фізична

врода. Таким чином, у новому контексті, в іншій комунікативній ситуації або дискурсі слово набуває або нового значення, або іншої оцінки.

Аналіз письмових та усних православних проповідей дозволяє виділити велику кількість лексем, які активно вживаються в мові, але мають інше значення, відмінне від нормативного, зафіксованого у глумачних словниках, тобто спостерігається розвиток *полісемії*. Наприклад, лексема «*вичитка*» замість звичного значення «вичитка тексту, редагування», у православному середовищі має також значення «екзорцизму - вигнанні бісів за допомогою спеціальних молитов». Лексема «*глас*» - це багатозначний термін у православній літургійній музиці, у інших значеннях 1) звук, звучання; мелодія, наспів; 2) ладовий звукоряд, який ще іменують «іхос»; 3) назва українського супутникового телевізійного православного каналу. Лексема «*розпис*», окрім значень – 1) «документ, що встановлює для даного підприємства, установи, організації структуру, штат і посадові оклади працівників» (напр. «штатний розпис») та 2) «список, письмовий перелік» має значення – «нанесення сюжетних зображень й орнаментів» (напр. «розпис храму»). Лексема «бдіння» - як загальноживане слово означає «стан неспання», «напруженої уваги», а як релігійний термін у виразі «всенічне бдіння» вживається у значенні «богослужіння, яке проводиться ввечері напередодні особливо шанованих святкових днів».

При аналізі *синонімії* у православному середовищі звертає на себе увагу той факт, що поряд з синонімами, загальноживаними у національній мові, виділяються ще дві групи: 1) лексичні одиниці, одна з яких належить літературній мові, а інша – сфері релігійної комунікації: *лінь - лінність, масло - елей, їдальня - трапезна, одяг - одіяння, повар - трапезник, тиждень - седмиця, надія - уповання, одяг- риза, пастирь - пастух, обитель - житло, плащаниця - ковдра* тощо; 2) лексичні одиниці, які обидві належать релігійній сфері і не відображені в сучасних словниках: елеосвячення – соборування, обідня - літургія, агапа – трапеза, вичитка – екзорцизм, причащення – євхаристія, сповідь – каяття, Великдень - Пасха *тощо*.

Говорячи про особливості вживання *антонімічної лексики* в релігійній мовній картині світу, перш за все, звертає на себе увагу розбіжність християнських опозицій і світських. Наприклад, протиставлення *гордість - смиренність* функціонує і в церковному середовищі, і у світському, але істотно розрізняється оцінка цих слів [5: 183]. В уявленнях сучасної людини *гордість* - це почуття власної гідності, самоповаги, а *смирення* - це відсутність гордості, готовність підкорятися чужій волі. З християнської точки зору світська *гордість* є гріховним станом, а *смиренність*, навпаки, чесною, до якої треба прагнути. Наприклад, святі отці кажуть: «*Грішників спокушають біси, гордий сам для себе біс*», або Псалмоспівець промовляє: «*Споглянь на смирення моє та на труд мій і прости всі гріхи мої*» (Пс. 24, 18). У релігійній свідомості деякі *антоніми* набувають специфічного значення, так, наприклад, антонімічна пара «*життя-смерть*» є комплементарними антонімами, але у християнському осмисленні смерті протиставляється воскресіння, за яким починається вічне життя.

При вивченні *омонімії* необхідно розглядати не тільки процеси в лексичній системі сучасної мови, але й історичний розвиток структури слів в їх зв'язках і співвідношеннях [5: 185]. Порівняння церковнослов'янської та української лексики показує, що в ній можна виділити кілька груп. По-перше, це церковнослов'янські слова, які повністю збігаються за значенням з українськими словами, наприклад: *церква, священик, дзвін, хрест, благо-*

честя, кладовище, просфора, свічка, митрополит тощо. По-друге, церковнослов'янські слова, що не співпадають за значенням з українськими словами, наприклад: *срітіння, юнота, шуйї, мамона, уцедрати, шатання, худий* тощо. Так, наприклад, сюди належать такі слова як «вина» (суч. - проступок і заст. - причина), «живит» (суч. - частина тіла і заст. - життя) та ін. Майже всі вірячи знають його напам'ять тропар Хресту: «*Спаси, Господи, людей Твоїх і благослови насліддя Твоє, перемогу побожному народові нашому на супротивників подай і Хрестом Твоїм охороняй нас — оселя Твою*», однак його переклад ставить зазвичай в безвихідь не тільки мирян, але і священство. Проблеми викликають слова «насліддя» (церк. – достояние) і «оселя» (церк. – жительство). Церковнослов'янський словник Г. Д'яченко пояснює «насліддя» - не тільки як спадщину (адже благословляти спадщину - це безглуздість), але ще й люди, які належать якому-небудь панові; «оселя» - це не тільки проживання, а й суспільство (тобто охороняючи Хрестом Твою земну церкву - суспільство віруючих) [6: 35]. Отже, при читанні текстів такі слова розпізнаються як незнайомі, а їх значення визначається за словником. Найбільш важкими для сприйняття виявляються слова з третьої групи, які здаються схожими в церковнослов'янською та українською мовою. До них відносяться церковнослов'янські слова, які частково або в деяких своїх значеннях збігаються з українськими словами, наприклад: «*юдоль плачу*», це вираз з 83-го псалма, вірші 6–8: «*Блаженний муж, який має заступництво своє у Тобі і в якого у серці дорога до Тебе. Ідучи долиною плачу, вони знаходять джерела води, Законодавець покриває їх благословенням. Вони перейдуть від сили в силу і являться перед Богом на Сионі*». В українській мові цей вираз вживається у значенні: «земне життя з її горем та стражданнями» («юдоль» церковнослав'янською — «долина»). Остання група - слова з протилежним значенням, наприклад, *позор – видовище, відпускати – розв'язувати, уцедрити – бути милостивим* тощо.

Як окреме явище можна виділити ще *омонімію* серед мови віруючих, що сходить до церковнослов'янської мови. Наприклад: *Агнець - Агнець Божий*. Перше слово – це середня частина просфори, що виймається на проскомидії для вчинення евхаристії, а друге - символічне ім'я Ісуса Христа, який приніс себе в жертву заради спокутування гріхів усіх людей».

Окремий інтерес у дослідників викликає явище *паронімії*, так у православному середовищі виділяються власні пари паронімів: *умалити (зменшити) – умилити (жаліти), уранити (встати рано вранці) – ураняти (нанести удар), предстояти (головувати) – представити (віддати)* [7: 7]. Наприклад, треба розрізняти такі поняття як *Московський Патріархат* (офіційне найменування Руської Православної Церкви) і *Московська Патріархія* (сукупність установ, що знаходяться у віданні Патріарха). Найбільший казус в історії через невірний переклад паронімів отримала голова Мойсея, де в скульптурі Мікеланджело вона вийшла прикрашена рогами. Вона пов'язана з неточним перекладом фрази давньогрецького тексту Старого Заповіту: «*Коли сховався Мойсей з гори Синай... що лице його стало променіти...*» (Вих. 34:29). У латинському перекладі Біблії (Вульгати), зробленому Святим Ієронімом в IV столітті, замість «*cornatus*» (лат., сіяючий) помилково вжито слово «*cornutus*» (лат., рогатий). Іншого перекладу Мікеланджело не міг знати, і відповідно статуя Мойсея, виліплена Мікеланджело, зображує патріарха рогатим.

Інша проблема у рамках релігійної лексикології – це *звуження лексичного значення ряду слів*, що відносяться до релігійної тематичної групи, це характерна риса для атеїс-

тичного періоду нашої історії. Наприклад, слово «служити» в літературній мові значить виконувати обов'язки службовця працювати в якості кого-небудь, а також виконувати військові обов'язки. У другій половині ХХ століття перше значення було замінено на лексему працювати, а слова «служба» міцно асоціювалися у свідомості людей з армією, військовою службою. У церковному ж середовищі це слово вживається тільки в одному значенні - «здійснювати богослужіння», наприклад: «Службу Божу служить священик у всіх священничих ризах, у найсвятішому місці храму - у святині, при престолі і світлі свічок». Протилежний процес, який можна спостерігати - це розширення лексичного значення і розвиток полісемії не тільки в соціальній групі віруючих, але і в загальнонародній мові під впливом релігії. Наприклад, лексема «душа», за релігійними уявленнями розуміється як «безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини» (напр. *Тіло вмирає, а душа ніколи не вмирає* (Панас Мирний, V, 1955, 95)), також ця лексема перетворюється на загальнонародний термін, означаючи 1) сукупність рис, якостей, властивих певній особі (напр. «Доброї душі дівчина, а от з пантеліку збилася та й гине» (Панас Мирний, V, 1955, 211)); 2) центральну фігуру, саме основне в чому-небудь, суть чогось (напр. «Він сидів між господарем й господарем як сам не свій... без того дотепу, який робив його звичайно душею товариства» (Іван Франко, VII, 1951, 340); 3) заглибину в нижній передній частині шії (напр. «Вирядиться [Маруся] у басву червону юнку, застебнеться під саму душу, щоб нічого сінько не видно було» (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 26)); 4) людину (найчастіше при визначенні кількості) (напр. «За комірне й харчування будемо платити йому за добу з душі.. по н'ять карбованців» (Олесь Досвітній, Вибр., 1959, 43)).

І.В. Бугаєва також виділяє динамічний процес семантичної трансформації релігійної лексики на прикладі аналізу лексеми «паломник», яка до 19 сторіччя трактувалася у значенні людини, що відвідала чи що збирається відвідати Святу Землю і вклонитися Гробу Господньому в Єрусалимі; друге значення цього слова – це книга, що описує подорожування до святих місць (наприклад, у «Паломник» ігумена Данила або журнал «Русский паломник», який у ХІХ-ХХ столітті читали по всій Росії); зараз слово «паломник» також найчастіше вживається у значенні «турист» [5: 199].

Мова сучасних православних віруючих характеризується також появою неологізмів. Найбільш частотно словоскладення, що імітує ранне за часом появи або церковнослов'янське походження деяких слів, наприклад: *післяхрестильний, запоститися, хрестоповал, духопід'ємний, святоруський* та інші. Всі ці слова з'явилися в ХХ столітті. В англійській мові релігійні неологізми найчастіше з'являються шляхом контекстуальної конверсії, наприклад, англ. *to pope* - залучити до сповідування католицької релігії.

До семантичних процесів у лексиці можна віднести також *деатеїзацію* деяких слів. «Семінарист», «поп», «монах», «монашка» й інші слова носили в радянський період глузливий відтінок. Зараз це нейтральні слова що позначають людей, які належать до тієї чи іншої церковної структури. Відбувається звільнення семантики слів від ідеологічних нашарувань. Разом з тим до іменника «поп» у Церкві і зараз не ставляться позитивно. Деякі мовознавці зводять слово «поп» до середньогрецької «*παπάς*» (священик), а у новогрецькій «*παπάς*» - це «папа римський». За цією версією, «поп» і «батько» прийшли від одного предка. Але інші мовознавці пропонують вести походження «попа» від давньоверхньонімецького *pfaff* (священик). Припуска-

ють, що в романо-германські мови це слово прийшло з латини: *paras* – «наставник». У сучасній українській мові слово «поп» оцінюється як просторічне, і у церковних кругах буде сприйматися як образа. Також, наприклад, у дореволюційній Росії словами «*архієрейська сволота*» називалися архієрейські прислужники, зараз назвати людину «сволотою» буде образливо. Протилежний процес – це *реактивізація* деяких релігійних термінів наприкінці ХХ століття. Наприклад, у Малому академічному словнику лексема «піст» - це «церковні правилами утримання від скоромної їжі, а також період такої стриманості». Таке «вузьке» тлумачення значення не відображає всю семантичну структуру зазначеної лексеми, крім того, вихолощує саме найважливішу частину значення, оскільки головне в пості зовсім не утримання від скоромної їжі. А вже у Тлумачному словнику сучасної української мови піст тлумачиться як «посилене молитовне звернення до Бога, у поєднанні з утриманням від тваринної їжі, а також від розваг та веселощів; час такої стриманості».

Висновок. Таким чином, ми бачимо, що соціальні зміни, які відбулися в суспільстві наприкінці ХХ століття, привели до певних змін у лексиці релігійного спілкування, а саме відбувається активізація «повернутої» лексики, появою слів із зміненим конотативним значенням, деатеїзації певної лексико-семантичної групи та семантичною трансформацією. У православному узусі активно використовуються різні виразні засоби, що представляють лексичну систему: полісемія, синонімія, антонімія, омонімія, паронімія. У промові сучасних священнослужителів вживання церковнослов'янізмів часто виконує функцію катехізації, коли таким непримітним стилістичним прийомом встановлюється межа між секулярним і церковним світом.

Аналізуючи семантику і те, як змінюється значення лексеми залежно від контексту, приходимо до висновку, що лексичне значення не існує ізольовано. Кожне із значень синоніміа, антоніміа, пароніміа, омоніміа, багатозначного слова реалізується в конкретній комунікативній ситуації і визначається нею, це і визначає подальшу **перспективу** наукових пошуків у дослідженні православного дискурсу саме з позицій комунікативно-прагматичного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аринина Е.П. Эклезионимы как разновидность наименований в русской ономастической системе / Е.П. Аринина // Вестник Самарского ГУ. — 2007. — № 5/2
2. Горюшина Р.И. Именования иерархов христианской Церкви / Р.И. Горюшина // Русская речь. — М., 2003. — № 1. — С. 82-86.
3. Сергеева Е.В. Лексическая экспликация концепта «религия» в русском языке / Е.В. Сергеева // Политическая лингвистика. — Выпуск (2) 22. — Екатеринбург, 2007. — С. 151-165.
4. Черняк В.Д. Агнонимы в лексиконе языковой личности как источник коммуникативных неудач / В.Д. Черняк // Русский язык сегодня / Под ред. Л.П. Крысина. — М., 2002. — С. 295-305.
5. Бугаева И. В. Язык православной сферы: современное состояние / И. В. Бугаева. — М., 2010. — 454 с.
6. Ерёмченко О.И. О некоторых причинах реактивации церковно-религиозной лексики в словарном составе современного русского языка // Материалы Международной

научной конференции «Системное и асистемное в языке и речи» / О.И. Ерёмченко. — Иркутск, 2007. — С. 31-35.

7. Седакова О.А. Церковнославяно-русские паронимы: Материалы к словарю / О.А. Седакова. — М.: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 2005. — 432 с.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

М.С. Смирнова, аспирантка

Мариупольский государственный университет, Мариуполь

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОСЛАВНОГО ДИСКУРСА XX ВЕКА

В статье рассматриваются теоретические достижения отечественных и зарубежных лингвистов по проблематике исследования православного дискурса, анализируются процессы терминологизации и детерминологизации религиозной лексики, дается характеристика процессам омонимии, синонимии, полисемии, антонимии, паронимии, неологизации, деатеизации и реактивизации религиозных терминов.

Ключевые слова: православный дискурс, религиозная терминология.

LEXICAL CHARACTERISTICS OF THE XXTH CENTURY ORTHODOX DISCOURSE

The theoretical achievements of Ukrainian and foreign linguists on the problems of Orthodox discourse research are considered, the processes of terminologization, determinologization of the religious wordstock are analyzed, the processes of homonymy, synonymy, polysemy, antonymy, paronymy, neologization, deatheisation and reactivation of the religious terms are described in the article.

Keywords: orthodox discourse, religious terminology.

УДК 821.161.1.-1Козлов“19”

С. Фокина, доцент

ОНУ, Одесса

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СКАЗКИ С. КОЗЛОВА «ЁЖИК В ТУМАНЕ»

В статье исследовательский поиск направлен на осмысление интертекстуальных, ассоциативных и подтекстовых уровней сказки Сергея Козлова «Ёжик в тумане». Осмыслен феномен автореминисценции сказки. Представлена интерпретация авторских коннотаций в соответствии с контекстом всего цикла сказок о Ёжике.

Ключевые слова: интертекст, подтекст, сказка, автореминисценция, аллюзия, Ёжик в тумане.

© С. Фокина, 2014

Дискурс самой известной, благодаря экранизации Ю. Норштейна, сказки С. Козлова «Ёжик в тумане» ориентирован как на притчевость, так и на расширение смыслового горизонта за счет постоянных интертекстуальных приращений. Чтобы выявить различные интертекстуальные отсылки, определяющие как художественную генеалогию персонажа, так и подтекстовый уровень развития сюжета, необходимо помимо обращения к исследованию текста данного произведения, включать в поле научного поиска детали и мотивы, отразившиеся в других сказках цикла о Ёжике.

Следует отметить, что козловский «Ёжик в тумане» существует в двух версиях, явно отличающихся, но, в то же время, и перекликающихся между собой. Видимо, более ранней является история, повествующая о том, как Ёжик заморожен красотой тумана, в котором тонет лошадь. Герой любит таинственным видением, хочет рассказать о нем друзьям, но предчувствует, что ему никто не поверит. *«Ёжик сидел на горке под сосной и смотрел на освещенную лунным светом долину, затопленную туманом. <...> Красиво было так, что он время от времени вздрагивал: не снится ли ему все это? <...> “Расскажу – не поверят!” – подумал Ёжик, и стал смотреть еще внимательнее, чтобы запомнить до последней травинки всю красоту»* [6: 6]. Этот вариант более краткий и только предвдывает мотивы, сюжетное развитие и символику текста, ставшего основой сценария известного мультфильма.

Для анализа более приоритетно обращение к модификации данного сюжета эквивалентной экранизации Ю. Норштейна. В козловской автореминисценции концепция героя достигает значительной определенности и глубинного подтекста.

Касательно осмысления сказки С. Козлова «Ёжик в тумане» в научном плане ситуация довольно противоречива. В основном внимание сосредоточено на мультфильме Ю. Норштейна и его различных прочтениях. Достаточно размысленный как в области критической мысли, так и интерпретаций, выполненных в рамках современных филологических штудий. Среди знаковых работ, посвященных изучению смысловых пластов «Ёжика в тумане», достаточно вспомнить статью О. Лекманова «Из какого тумана вышел Ёжик Ю. Норштейна» [9], где внимание сфокусировано на выявлении различных смысловых и тональных перекличек норштейновского произведения с фильмом «Амаркорд» Ф. Феллини. В статье А. Демкина «“Ёжик в тумане”: апокрифическая мифология детской сказки» в контексте доминат аналитической психологии выявлено приобщение героя к шаманической ипостаси. С точки зрения А. Демкина «волшебные <...> звери в сказках Козлова также рассказывают <...> об измененных состояниях сознания... <...> беседуют с частями природы вокруг них, слушают голоса тех, кого нет рядом, и общаются друг с другом во сне» [3]. Кроме того, весьма интересен очерк «Трансграничный смысл мультфильма “Ёжик в тумане”», выложенный on-lain в «Live Journal», вполне самобытно рассматривающий также в юнгианском ключе символические и мифологические коннотации мультфильма.

При накопленном материале изучения норштейновской притчи недостаточно внимания уделено рассмотрению контекста художественного универсума сказок С. Козлова. Также до конца не осмыслены различные интертекстуальные отсылки, связывающие «Ёжика в тумане» со знаковыми текстами русской и мировой литературы.

Цель данной статьи изучить интертекстуальный потенциал сказки С. Козлова «Ёжик в тумане», воссоздав художественную генеалогию героя.

В цикле козловских сказок Ёжик неизменно устремлен ввысь к небесным сферам и наделен даром видеть предметы, события и природные явления особым образом: «“Звезда!” – подумал о звезде в небе. И поглядел на звезду так, как будто впервые ее увидел» [7: 18]. Своеобразие восприятия Ёжика акцентирует как остранение, так и медиальный, профетический статус персонажа.

Для различных символических традиций характерны солярные коннотации ежа. Еж «свернутый в колючий шар <...> представлял собой аналогию с солнечными лучами» [13]. В мифологии славян еж «самый мудрый из всех животных», ему «присущи магические и лечебные свойства» [2: 257].

Тип отношений Ёжика с другом Медвежонком трансформирует модель отношений активного Винни-Пуха и боязливого Пятачка из сказки А. Милна. Согласно концепции, предложенной В. Рудневым Пятачок невротический тип личности. По мысли В. Руднева, «Винни Пух – сангвиник-синтоник, жизнерадостный, любящий поесть, психически наиболее мобильный, живущий в гармонии с окружающей его действительностью. Поросенок – тревожный психастеник, вечно боящийся будущего и из всех возможных вариантов предсказывающий наихудший» [11: 236]. В козловской сказке невротизм и боязливость Пятачка модифицируются в личности Ёжика в одухотворенность и мечтательность.

Несмотря на ориентированность цикла о Ёжике на детскую аудиторию, в подтексте сохранен притчевый потенциал, аналогичный сказке А. Сент-Экзюпери «Маленький принц».

Некая неотмирность – инопланетность Ёжика, инфантильность и в тоже время способность к духовному прозрению сближает этот образ с героем А. Сент-Экзюпери. Также как и Маленький принц, Ёжик связан с символикой солнечного света. Волосы-лучи Маленького принца («<...> у тебя золотые волосы» [12: 240]) эквиваленты иголкам Ёжика. В одной из сказок цикла о Ёжике и его друзьях герой упоминает: «Я похож на солнышко!». Повторен и мотив влюбленности в цветок, символизирующий женственность. Так в сказке «Ромашка» Ёжик влюблен в Ромашку подобно тому, как Маленький принц в Розу. «Это было в июне. Ёжик влюбился. <...> Ёжик ходил большими кругами вокруг Ромашки и боялся к ней подойти».

Дальнейшее расширение ассоциативного плана художественной генеалогии героя в глубинном подтекстовом слое позволяет выявить интертекст, отсылающий к образу князя Мышкина.

На первый взгляд сказки для детей С. Козлова с образной системой романа Ф. М. Достоевского «Идиот» никак не связаны. Но аналогия с Маленьким принцем позволяет сделать и более невероятное допущение касательно ориентации образа козловского Ёжика на «морально прекрасного человека», воплощенного в художественном мире Ф. Достоевского.

Обоих героев объединяет некоторая странность, болезненность и почти полная и неприспособленность к быту, взамен чего оба наделены духовностью и предельной чуткостью к тому, что остается для других незаметным. Кроме игрового совпадения некоторых сторон психотипа князя Мышкина и козловского Ёжика при тщательном анализе можно найти более завуалированные и важные уподобления. Так в некоторых сказках козловского цикла Ёжик падает, переживая при этом совершенно особое, ни испытанное до этого состояние, меняющее мироощущение. «Полз он долго-долго и вдруг почувство-

вал, что земли под ним нет и он куда-то летит. Бултых!.. “Я в реке!” – сообразил Ёжик, похолодев от страха. И стал бить лапами во все стороны» [6: 6].

Эти полеты-падения Ёжика могут, на уровне подтекста, соотноситься с приступами эпилепсии князя Мышкина, изначально вызывающими ощущение просветления. «<...> вдруг как бы что-то разверзлось перед ним: необычайный внутренний свет озарил его душу. Это мгновение продолжалось, может быть, полсекунды; но он однако же ясно и сознательно помнил начало, самый первый звук своего страшного вопля, который вырвался из груди его сам собой и который никакою силой он не мог бы остановить. Затем сознание его угасло мгновенно, и наступил полный мрак» [4 (6: 249)].

Примечательно, что козловский Ёжик не только падает, но иной раз проваливается в яму в разных сказках: «Ёжик провалился в волчью яму и просидел там неделю» [6: 39]. Согласно утверждению В. П. Белянина, тема падения может выступать в тексте имплицитным знаком эпилепсии. «Говоря о корреляции с эпилепсией, уместно вспомнить, что сам термин происходит от греческого слова *epilepsia*, что означает “внезапно падать, неожиданно быть охваченным”» [1:107]. В. Белянин указывает и другие семантические эквиваленты, в подтексте также подразумевающие эпилепсию. «Также достаточно регулярно наравне с падением и спотыканием <...> встречаются ‘спуск вниз’, в подвал, в подземелье, в нору» [1: 108].

В то же время эстетика козловских сказок не соответствует эпилептоидному дискурсу, соотносимому В. П. Беляниным с типом «темного текста» и акцентированием телесного и сумрачного. Ёжик неизменно, даже подчеркнуто, противопоставлен телесному миру и ориентирован на духовное и небесное.

Если рассматривать различные варианты падения Ёжика как неосознанный парафраз приступов эпилепсии князя Мышкина, то, видимо, болезнь интерпретируется как своего рода стигматы, что, вероятно, связано с некоторой ее мифологизацией в культуре. Так согласно данным, приводимым Р. Лахманн, «эпилепсия – болезнь, традиционно наделявшаяся возвышенно-духовными коннотациями (святая болезнь, *morbus sacer*). Припадки эпилепсии случались с выдающимися мужами – историческими и мифологическими героями...» [8: 157]. В козловском цикле о Ёжике «решиительный и невыносимый ужас, имеющий в себе даже нечто мистическое» [4 (6: 250)], производимый на окружающих видом припадка, полностью отсутствует, что обусловлено дискурсом детской сказки.

Для прояснения художественной генеалогии Ёжика важен эпизод романа «Идиот», в котором Аглая посылает князю Мышкину в подарок ежа. «Как только Аглая получила ежа, тотчас же уложила его с помощью Коли в плетеную корзинку, накрыла салфеткой и стала просить Колю, чтобы он сейчас же, и никуда не заходя, отнес ежа к князю, от ее имени, с просьбой принять в “знак глубочайшего ее уважения”» [5 (7: 207)]. Аглаев подарок должен стать знаком «дружества, забвения обид и примирения» [5 (7: 207)], а главное отразить чистоту и открытость сердца самого князя. В сказочном универсуме С. Козлова Ёжик в игровом ключе «наследует» черты характера и частично своеобразие поведения и отношения к миру князя Мышкина.

На уровне подтекста в образе Ёжика определяющими признаками его художественной генеалогии предстают душевная чистота, отрешенность от земного и пронизательность, свойственная героям Ф. М. Достоевского и А. Сент-Экзюпери. Ёжик способен увидеть то, что скрыто от других, переплыть реку – своеобразный эквивалент Леты, и

просветленным вернуться в обычный мир к своему другу Медвежонку чаевничать. В соответствии с этим козловский герой живет по закону, который открыл Маленькому принцу Лис: «... зорко одно только сердце. <...> Самого главного глазами не увидишь» [12: 234]. Именно зоркость сердца делает Ёжика рассеянным к обыденному, но зато наделяет внутренним светом, дающим возможность пройти сквозь туман.

Перспективы дальнейшего исследования определяет возможность последующего изучения интертекстуального потенциала современной детской литературы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Белянин В. П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя : [монография] / В. П. Белянин. – М. : Генезис, 2006. – 320 с.
2. Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции / А. В. Гура. – М. : Индрик, 1997. – 912 с.
3. Демкин А. «Ёжик в тумане»: апокрифическая мифология детской сказки [Электронный ресурс] / А. Демкин. – Режим доступа к ист. : <http://www.town812.ru/tuman.html>
4. Достоевский Ф. М. Идиот / Ф. М. Достоевский // Собр. соч. : в 12 т. – Т. 6. : Идиот (Ч. 1–2). – М. : Правда, 1982. – 368 с.
5. Достоевский Ф. М. Идиот / Ф. М. Достоевский // Собр. соч. : в 12 т. – Т. 7. : Идиот (Ч. 3–4). – М. : Правда, 1982. – 320 с.
6. Козлов С. Г. Трям! Здравствуйте!.. / С. Г. Козлов. – Тверь : Самовар, 2000. – 109 с.
7. Козлов С. Г. Ёжик в тумане и другие сказки / Козлов С. Г. – М. : РИПОЛ классик, 2011. – 80 с.
8. Лахманн Р. «Истерический дискурс» Достоевского / Р. Лахманн // Русская литература и медицина: Тело, предписание, социальная практика : [сб. статей] / [под ред. К. Богданова, Ю. Мурашова, Р. Николози]. – М. : Новое издательство, 2006. – С. 148–168.
9. Лекманов О. А. Из какого тумана вышел Ёжик Ю. Норштейна / О. А. Лекманов // Книга об акмеизме и другие работы. – Томск : Водолей, 2000. – С. 370–377.
10. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов / М. М. Маковский. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
11. Руднев В. Междисциплинарные исследования / В. Руднев // Энциклопедический словарь культуры XX века : Ключевые понятия и тексты. – М. : Аграф, 2003. – С. 234–237.
12. Сент-Экзюпери А. Маленький принц / А. Сент-Экзюпери // Французская новелла XX века. 1940 – 1970 ; [пер. с франц., сост. В. Балашов и Т. Балашова]. – М. : Худож. лит., 1976. – С. 191–258.
13. Тресиддер Дж. Еж (Дикобраз) [Электронный ресурс] / Джек Тресиддер // Словарь символов. – Режим доступа к ист. : [http://albooking.net/book_126_glava_152_%20_EZH_\(DIKOBRAZ\).html](http://albooking.net/book_126_glava_152_%20_EZH_(DIKOBRAZ).html)

Стаття надійшла до редакції 11.09.14

Фокіна С.А., доцент

ОНУ, Одеса

**ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАЗКИ
С. КОЗЛОВА «ЇЖИК В ТУМАНЕ»**

У статті дослідницький пошук спрямовано на осмислення інтертекстуальних, асоціативних та підтекстових рівнів казки Сергія Козлова «Їжачок у тумані». Осмислено феномен авторемінісценції казки. Представлено інтерпретацію авторських коннотацій відповідно до контексту усього циклу казок про Їжачка.

Ключові слова: *інтертекст, підтекст, казка, авторемінісценція, алюзія, Їжачок у тумані.*

Fokina S.A., docent

ONU, Odessa

**INTERTEXTUAL POTENTIAL OF THE TALE
BY S. KOZLOV "HEDGEHOG IN THE FOG"**

The article deals with the research of intertextual, associative and subtext levels of fairy-tale by Sergei Kozlov «Hedgehog in the Fog».

Keywords: *intertextuality, subtext, fairy-tale, autoreminiscence, allusion, Hedgehog in the Fog.*

УДК 811.161.2 '373. 22

О. Лужецька

Тернопільський національний економічний університет

**МІКРОТОПОНІМИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО
ОПІЛЛЯ, МОТИВОВАНІ ТЕРМІНАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ
ХАРАКТЕРУ ҐРУНТІВ**

У статті розглядається понад 90 назв місцевих топооб'єктів Південно-Західного Опілля, мотивованих термінами на позначення характеру ґрунту. Встановлено їх основні семантичні групи, специфічні особливості, а також кількісні показники на території досліджуваного нами регіону.

Ключові слова: *мікротопонім, онім, пропріатив, дериват, мікрореалія.*

Постановка проблеми. Південно-Західне Опілля як історико-етнографічний регіон України охоплює територіально Рогатинський й Галицький райони Івано-Франківщини та Бережанський і Підгаєцький райони Тернопільщини. Найменування мікрореалій природнього чи антропогенного характеру цієї, як і будь-якої іншої місцевості України легко міняються чи замінюються, або взагалі зезають із людської пам'яті. Однак цей процес не односторонній, адже, як правило, з'являються нові назви топооб'єктів на місці попередніх. В окремих випадках такі оніми фіксують історичні кадастрові карти та зе-

© О. Лужецька, 2014

мельні реєстри. Проте, як засвідчує практика, більшість таких пропріативів можуть бути перекрученими. В цьому і полягає **актуальність** нашого дослідження.

Мікротопонімам як власним назвам природних фізико-географічних мікрореалій чи створених людиною властива обмежена сфера вживання та функціонування лише на певній мікротериторії. Цей найчисленніше представлений розряд онімів характеризується насамперед усною передачею та поодинокую фіксованістю у письмових пам'ятках, відносно недовготривалістю функціонування пропріативів у зв'язку зі зміною поколінь мовців та певними трансформаціями в географічному середовищі, утворенням у багатьох випадках на базі місцевої говірки, а також варіативністю мікротопонімів [1: 8]. Як зазначає з цього приводу О. Суперанська, вони індивідуальні та стосуються конкретного об'єкту [2: 9]. Російська дослідниця також підкреслює, що віднесення певних найменувань до розряду мікротопонімів визначається не лише розмірами номінованих географічних реалій, але і їх значенням у житті людини [2: 7].

Аналіз останніх наукових досліджень. На сьогодні досить ґрунтовно розглянуто мікротопонімний матеріал південно-східного Поділля (О. Зайчківська), півночі Львівської області (О. Проць), басейну річки Ужа (В. Баньої), а також Чернівецької області в історичному аспекті (І. Чеховський), Сколівщини (Н. Сокіл), Покуття (Л. Білінська) та ін. Вивченню антропонімії й ойконімії Опілля уже присвячені монографії В. Котович „Походження назв населених пунктів Опілля” (Дрогобич, 2000) та Г. Панчук „Антропонімія Опілля” (Тернопіль, 2001), проте мікротопонімікон Південно-Західного Опілля дотепер ще не був об'єктом окремого монографічного дослідження.

Загалом увесь пропріальний фактаж Південно-Західного Опілля поділяємо на відапелятивні та відонімні найменування з подальшою їх градацією. У межах відапелятивних дериватів вирізняємо дві групи: 1) мікротопоніми, мотивовані географічними термінами; 2) мікротопоніми, мотивовані апелятивами на окреслення культурно-історичних реалій.

Об'єкт дослідження. Сьогоднішню нашу статтю присвяtimo понад 90 мікротопонімам, етимонами яких виступила географічна термінологія на позначення ґрунтових характеристик досліджуваної місцевості, з **метою** встановлення їх основних семантичних груп та з'ясування їх специфічних властивостей.

Наукові результати. Географічні терміни, семантика яких характеризує особливості ґрунтового покриву краю, відносно рідко творять мікротопоніми. На досліджуваному терені ґрунти здебільшого сірі лісові, адже в минулому територія краю була покрита широколистяними лісами. Вологий клімат, велика розчленованість території і наявність лісової рослинності власне зумовили їх утворення. Внаслідок інтенсивного освоєння велика кількість ділянок давно звільнена від лісової рослинності, тому сучасні ґрунти треба розглядати як результат тривалого процесу взаємодії природних факторів ґрунтоутворення і господарської діяльності людини. Загалом превалюють темно-сірі опідзолені ґрунти та чорноземи малоґумусні, які займають основну площу досліджуваного краю, окремими ділянками залягають лучні ґрунти [3: 16]. До найбільш відомих родовищ корисних копалин, які мають до сьогодні практичне застосування, належать поклади Липівських пісковидів, Рудівських будівельних пісків, Долинянське і Журівське родовища торфу [4: 51], Лопушанські вапняки і мергелі тощо [4: 51; 5: 73].

Названі чинники вплинули певною мірою на значеннєве наповнення мотивувальної бази пропріативів досліджуваного краю. Оскільки семантика їх етимонів цілком прозо-

ра, то не має потреби їх детально описувати. Зібраний ономастикон дає підставу вичленювати дві семантичні групи на означення *типів* і *характеристик ґрунтового покриву* зазначеного регіону.

До *першої* підгрупи відносимо мікротопоніми, в основах яких засвідчений **тип ґрунту**. Такі деривати рефлексують як у сингулярній, так і в плуральній формах, подекуди у вигляді складених сполук.

Глина. Апелятив **глина** є складовою таких мікротопонімів: *п. Біла Глина (Влиц., Брж.), ч. с. Біла Глина (Тнт., Гал.), хут. Глиниська (Брит., Гал.), п. Глиниця (Бхв., Рог.), ч. с. Глиниця (Псврж., Рог.), у-ще Глинище (Блишц., Гал.; Озрн., Гал.), пас. Глиниці (Влиц., Брж.), вул. Глінка (Юнишкв., Рог.), п. /ур-ще Глінка (Чснк., Рог.),* усього 18 назв.

У географічній термінології загальна назва *глиниця* номінує «яму, звідки беруть глину, пісок; місце, де вибрали глину» [СНГТК 57; Дан. 25]; «заглиблення в ґрунті» [Мар. 223]. У багатьох слов'янських мовах термін *глина* відноситься до активного мікротопонімного фактажу. Так, у польському ономастиконі засвідчено низку мікро- і макротопонімів із зазначеним апелятивом в основі [6].

Зарінок. У досліджуваній місцевості лексема **зарінок** представлена кількома онімами: *вул. Зарінок (Блнк., Гал.), дол. Зарінок (Нмин., Гал.), луг Зарінок (Вікт., Гал.), п. Зарінок (Дргв., Гал.; Дбвц., Гал.)*. На загальноукраїнському фоні зазначений термін побутує з такими семами: «не зарослі кущами кам'янисті береги річки, потоку; кам'янистий луг над річкою» [Мар. 229], «місце біля річки, занесене камінням і поросле травою» [СБГ I 284], «пологий берег річки, вкритий рінню; рівне місце біля річки, поросле травою» [ВТС 324], «лука, пасовище біля річки» [ГГ 78], «кам'яниста лука над рікою; не зарослі кущами береги річки чи потоку» [Граб. 52].

Камінь. На території Півенно-Західного Опілля апелятив **камінь** реалізований у чималій кількості найменувань місцевих мікрореалій, як правило, у монолексемному оформленні: *п. Закамінь (Бхв., Рог.), ч. с. Закамінь (Ягли., Рог.), г. Камінь (Озрн., Гал.), горб /у-ще Камінь (Ст. Скмрх., Гал.), зак-к /ур-ще Камінь (Мжгрц., Гал.), пас. Камінь (Кнчк., Гал.), сінж. Камінь (Пджмн., Рог.), вул. Камінець (Книш., Гал.), п. Камінець (Дргв., Гал.; Пджмн., Рог.), дж. Камінки (Чснк., Рог.), п. Камінний Горб (Дбрнв., Рог.), вул. Камінці (Жнв., Брж.), п. Камішок (Ябл., Гал.), п. Кам'єшки (Мчшв., Брж.), пас. Кам'янки (Слц., Пдг.), п. /сінж. Кам'янки (Підбр., Рог.), л. Кам'ячик (Влиц., Брж.), п. На Камені (Мжгрц., Гал.), г. Підзієкамінь (Пджмн., Рог.), п. Під Каменем (Нрвк., Гал.), дж. Підкамінь (Ябл., Гал.), п. Підкамінь (Пджмн., Рог.), дж. Підкамінець (Вскрснц., Рог.)*, загалом 34 одиниці.

Термін *камінь*, «окремий шматок, брила твердої гірської породи у вигляді суцільної маси, що не кується й не розчиняється у воді» [ВТС 412], творить пропріативи з провідною семантикою «ґрунтовий покрив, де переважають кам'янисті породи», «кам'янистий ґрунт» [Експ. вл.]. Українська географічна термінологія фіксує ще такі її похідні, як, наприклад, *кам'янка* (<псл. *камелька) «кам'янистий ґрунт», «кам'яниста гора» [Мар. 230]. Такі оніми вказують, як правило, на особливості ґрунтового покриву досліджуваної місцевості. А різновиди аналізованої лексеми зумовлені місцевою говірковою кореляцією.

Пісок. Лексема **пісок** «сипуча гірська порода, що складається з крупинок твердих мінералів; простори, ділянки землі, покриті великими масами цієї породи» [ВТС 790],

репрезентована одиничними прикладами різної структури для позначення місцевих мікрооб'єктів: *вул. Піски (Крлвк., Рог.)*, *вул. Піски / П'яски (Бкчвц., Рог.)*, *п. Піски (Слв., Брж.)*, *у-ще На Пісках (Днлч., Рог.)*, *у-ще Піскуватка (Бкчвц., Рог.)*.

Рінь. У досліджуваній місцевості зафіксовано лише декілька пропріативів з апелятивом **рінь** в основі для номінації певних мікротериторій: *місц. Рінь (Блджк., Гал.)*, *пас. Рінь (Маріямпл., Гал.)*, *у-ще Рінь (Маріямпл., Гал.)*.

Загальна назва *рінь* побутує на українських теренах з розлогою семантикою: «грубий пісок, гравій, галька» [ВТС 1036], «берег, покритий галькою», «відкладення гальки», «дрібні камінці» [Мар. 247], «місцевість, укрита зернистим піском і гравієм, переважно над річкою» [Худ. 217], «берег річки, покритий жорствою; місця над річкою, покриті гравієм» [СБГ II 178]. На теренах Південно-Західного Опілля зазначені оніми характеризують, як правило, ґрунтові властивості поверхні місцевості, у межах якої розташовані відповідні топов'єкти.

Торфовисько. На обстежуваному терені побутує кілька онімів, мотивованих лексевою **торфовисько**, «торфове болото» [ЕСУМ V 609], для окреслення місцевих мікротериторій: *луг Торфовисько (Длв., Гал.)*, *місц. Торфисько (Жрв., Рог.)*. Ці назви вказують на властивості ґрунту місцевості, на території якої знаходиться певна місцева реалія.

Як засвідчує зібраний нами пропріальний фактаж, глиняно-піскуваті ґрунти справді характерні для території Південно-Західного Опілля. Усього зафіксовано 74 назви мікрореалій (1, 9 % від усіх монологемних дериватів). А з огляду на семантику аналізованих пропріативів, *камінь*, *глина* – основні компоненти ґрунтового покриву у досліджуваному регіоні.

У межах другої підгрупи виокремлюємо найменування, мотивувальною базою яких виступила апелятивна лексика на позначення **властивостей ґрунту** зазначеної місцевості. У більшості випадків відповідні деривати функціонують у плюральній формі.

Голиця. Оніми, утворені від загальної назви **голиця**, представлені одиничними прикладами: *зак. / горб Голиці (Гтск., Брж.)*, *зак. Голиці (Ндрж., Брж.)*, *ліс Голиці (Бжкв., Брж.)*, *п. Голиці (Бжкв., Брж.)*, *хут. Голиці (Стртн., Рог.)*, вього 12 одиниць.

На українських теренах зазначений термін побутує як «гола, без рослинності гора» [Мар. 223] «відкрите поле» [ЕСУМ I 548]. На Поліссі аналізований апелятив зі своїми дериватами *голець*, *голивка*, *голик* рефлексує з основною семантикою – «гола вершина гори» [Чер. 61]. На Гуцульщині значення лексеми *голиця* ототожнюється із «вершиною гори, землею, де не росте ліс» [ГГ 47]. Кіровоградщина репрезентує похідну *голяк*, що ідентифікує «піщаний горб, вільний від рослинності», «окремі камінь» [СНГТК 59]. Термін *голиця* та його різновиди окреслюють, як правило, певні місцеві реалії з огляду відсутності рослинності. На території Південно-Західного Опілля цей апелятив означає насамперед «поле, неродючу гору» [Рудн. 21], що характерне і для Бойківщини. Крім цього, у бойківському лексиконі відповідне слово уживається зі значенням наповнення «гола, лиса, безліса гора; місце, де не росте трава» [СБГ I 179].

Етимологія аналізованого терміну зводиться до праслов'янського кореня *golica – «гола земля; гола гора» [ЕСУМ I 548].

Пустиня. У досліджуваному регіоні зафіксовано також поодинокі назви мікрореалій, мотивованих апелятивом **пустиня** на позначення «поганого, пустого, непридатного для вирощування ґрунту» [7: 76]: *вул. Пустиня (Ндрж., Брж.)*, *місц. Пустиня (Влхв.,*

Брж.). На Бойківщині апелятив **пустиня** побутує як «ніколи не орана земля», «гола гора» [СБГ II 162].

Висновки. Розглянуті етимони дрібних топооб'єктів засвідчують тип, якість, власності ґрунтової поверхні Південно-Західного Опілля. Мікротопонімний фактаж репрезентований 94 найменуваннями (2, 4 % від усіх відапелятивних дериватів), які безпосередньо віддзеркалюють ґрунтові характеристики обстежуваної місцевості.

Подальші перспективи. Детальний аналіз регіонального ономастикону, провідним мотиватором якого є географічна номенклатура, може стати важливим джерелом для відтворення давньої рельєфно-ландшафтної картини досліджуваної місцевості.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

Умовні скорочення:

Бхв. – Бабухів	Нрвк. – Нараївка
Блшвц. – Більшівці	Нмшн. – Німшин
Бжкв. – Божиків	Озрн. – Озеряни
Блднк. – Блюдники	Підбр. – Підбр'я
Бкчвц. – Букачівці	Пдкмн. – Підкамінь
Бршт. – Бурштин	Псврж. – Посвірж
Вікт. – Вікторів	Пкв. – Пуків
Влхв. – Вільховець	Слц. – Сільце
Влц. – Волощина	Слв. – Слов'ятин
Вкрснц. – Воскресинці	Ст. Скмрх. – Старі Скоморохи
Гтск. – Гутисько	Стрtn. – Стратин
Днлч. – Данильче	Тнт. – Тенетники
Длв. – Делієве	Чснк. – Чесники
Дбрнв. – Добринів	Юншкв. – Юнашків
Дргв. – Дорогів	Ябл. – Яблунів
Дбвц. – Дубівці	Яглш. – Яглуш
Жнв. – Жонівка	Брж. – Бережани
Жрв. – Журів	Гал. – Галицький
Крлвк. – Каролівка	Підг. – Підгаєцький
Кншв. – Кінашів	Рог. – Рогатинський
Кнчк. – Кінчаки	Надржн. – Надоржнів
Маріямпл. – Маріямпіль	Мчцв. – Мечиців
Мжгрц. – Межигірці	г. – гора
горб – горб	л. – ліс
дж. – джерело	луг – луг
дол. – долина	місц. – місцевість
зап-к - заповідник	сінж. – сіножать
пас. – пасовище	у-ще – урочище
п. – поле	хут. – хутір
вул. – вулиця	ч. с. – частина села

ДЖЕРЕЛА

1. ВТС Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
2. ГГ Гуцульські говірки: короткий словник / Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська та ін.; за ред. Я. Закревської. – Львів: Відродження, 1997. – 232 с.
3. Граб. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny / S. Hrabec. – Kraków: Wyd-wo PAN, 1950. – 264 s.
4. Дан. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк: Надстир’я, 1997. – 103 с.
5. ЕСУМ Етимологічний словник української мови: в 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1982 – 2006.
6. Мар. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М.: Наука, 1968. – С. 206-255.
7. Рудн. Rudnicki J. Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny. [Rozpr. z onom. I.] / Jaroslaw Rudnicki. – Lwów: I-t Popierania Polsk. Twór. Nauk, 1939. – 248 s.
8. СБГ Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. Ч. I: А-Н. – 495 с. Ч. II: О-Я. – 215 с.
9. СНГТК Громко Т. В. Словник географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К.; Кіровоград, 1999. – 244 с.
10. Чер. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско – Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы: Изд-во Сумского гос. ун-та, 1984. – 274 с.
11. Худ. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення) / М. Л. Худаш. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2006. – 452 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баньої В.Ф. Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Баньої Вероніка Федорівна. – Івано -Франківськ, 2009. – 23 с.
2. Суперанская А. В. Микротопонимия, макротопонимия и их отличие от собственно топонимии / А.В. Суперанская // Микротопонимия: Тезисы совещания. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1964. – С. 6-9.
3. Опілля / Під заг. ред. Я. Ключи. [Редкол.: О. Береговський, Л. Бойко, В. Дідух та ін.]: – Галич: Національний заповідник «Давній Галич, 2010. – 203 с.
4. Рогатинська земля: історія та сучасність: Мат-ли першої наук. конф. (Рогатин, 24-25 березня 1995 р.) / Під заг. ред. В. Гориня. [Редкол.: С. Гелей, Р. Коритко, С. Кузик та ін.]: – Львів: Жовківська книжкова друкарня, 1995. – 297 с.
5. Іваніна А.В. Стандартизована характеристика світ середнього девону Волино-Поділля / А.В. Іваніна // Вісник Львівськ. універ-ту. Серія геологічна. – Вип. 21. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – С. 73-82.
6. Gala S., Purgal M. Mikro- i makrotoponimy od apelatywu glina / S. Gala, M. Purgal // Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych. – Lublin, 2004. – S. 59-75.

7. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини / Наталя Василівна Сокіл. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 180 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.14

Лужецкая О.Б., препод.

Национальный экономический университет, Тернополь

**МИКРОТОПОНИМЫ ЮЖНО-ЗАПАДНОГО ОПОЛЬЯ,
МОТИВИРОВАННЫЕ ТЕРМИНАМИ НА ОБОЗНАЧЕНИЕ
ХАРАКТЕРА ГРУНТОВ**

В статье рассматривается более 90 названий местных топообъектов Южно-Западного Ополья, мотивированных терминами на обозначение характера грунтов. Определены их основные семантические группы, специфические особенности, а также количественные показатели на территории обследованного нами региона.

Ключевые слова: микротопоним, оним, проприатив, дериват, микрореалия.

Luzhetska O.B., lecturer

National Economy University, Ternopil

**MICROTOPONYMS OF THE SOUTH-WESTERN OPILLJA,
DETERMINED BY THE TERMS FOR THE DEFINITION OF SOIL
CHARACTERISTICS**

The article analyzes about 90 microtoponyms of the South-Western Opillja, determined by the terms for the definition of soil characteristics, with the purpose of defining their semantic groups, specific peculiarities and establishing their productivity in the researched region.

Key words: microtoponym, onym, apprelative, derivate, microobject.

УДК 811.111'243:81

К. Мележик, кандидат филологических наук

Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, Симферополь

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА И ЯЗЫКОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ ЕВРОСОЮЗА

В статье обсуждается проблема европейского английского лингва франка (ЕАЛФ) – языка межнационального общения. Критически анализируется политика языкового разнообразия Евросоюза, утверждается роль ЕАЛФ как дополнительного, контактного языка, который не обладает функцией идентификации и определяется по своей роли в межкультурной коммуникации, обеспечивая равные коммуникативные права всем пользователям.

Ключевые слова: европейский английский, лингва франка, политика языкового разнообразия.

Постановка проблемы. В 2001 г. шведский лингвист М. Модино писал, что, если бы Евросоюз своим указом решил сделать европейский вариант английского языка (АЯ) официальным языком (наряду с одним или двумя другими наиболее значительными европейскими языками) и стандартом в системе образования, то АЯ бы немедленно получил статус обязательного второго языка на территории всех стран-членов Сообщества. Подобно Индии, Сингапuru и Нигерии, где АЯ служит контактным языком межэтнической коммуникации, Евросоюз является политическим образованием, в котором «евроанглийский язык» функционирует в качестве лингва франка среди людей с разными национальными языками, и, по мнению М. Модино, наивно предполагать, что не будет иметь место его легитимация, кодификация и стандартизация [11: 13].

По прошествии 10-15 лет стало ясно, что оптимистические прогнозы предстоящей легитимации европейского английского лингва франка (ЕАЛФ) оказались преждевременными, несмотря на возрастающее количество исследований проблемы АЯ в странах Европы. **Актуальность** изучения языковой ситуации в ЕС определяется, прежде всего, расхождением между реальной ролью ЕАЛФ и тем статусом, который ему отводит официальная языковая политика Евросоюза, а **новизна** исследования заключается в предлагаемом здесь подходе к рассмотрению этой проблемы.

Целью статьи является раскрыть основные факторы языковой ситуации на территории Евросоюза. Первые акты Евросоюза, определившие итальянский, немецкий, нидерландский и французский в качестве его официальных языков, были изданы в 1958 г., т.е. через 6 лет после образования Сообщества [13: 80]. В настоящее время Евросоюз насчитывает 28 стран-членов и 24 официальных и рабочих языка, помимо которых насчитывается более 60 региональных языков коренных этнических меньшинств и более 300 языков иммигрантских общин. [5] Политика Евросоюза направлена на пропаганду равноправия всех языков, сохранение языкового разнообразия и распространение знания

© К. Мележик, 2014

языков с целью укрепления культурной идентичности, социальной интеграции и равенства образовательных, профессиональных и экономических возможностей граждан интегрированной Европы [5; 6].

Исследователи отмечают четыре уровня функционирования языков в ЕС [1: 35; 2: 321; 4: 11]. Первый – это открытый институциональный уровень, где титульные языки служат конститутивным признаком государств, входящих в ЕС, т.к. символизируют их национальную идентичность и самостоятельность.

Второй, закрытый институциональный уровень, репрезентируется общением чиновников и членов различных комитетов на закрытых встречах, рабочих совещаниях и т.п. Формально все официальные языки ЕС являются и рабочими языками, поскольку, как пишет бельгийский исследователь А. де Сваан, «необходимо, по крайней мере, в принципе, уважать многоязычие сообщества» [4: 14]. В реальности, в качестве таковых используются только английский, французский и немецкий языки. Причем степень интенсивности их применения убывает именно в перечисленной последовательности. Равноправное функционирование всех 24 языков затруднительно из-за организационных и финансовых трудностей перевода. Так, например, синхронный перевод с одного языка на 23 других и наоборот требует усилий 506 переводчиков [4: 1]. Генеральный Директорат переводов Еврокомиссии насчитывает 1750 постоянных переводчиков, в дополнение к которым еще 600 переводчиков находятся в штате других подразделений ЕС [13: 81].

Третий уровень имеет место в локальном гражданском обществе, где общение происходит между гражданами одной страны, а функционирование языков определяется традициями и законодательствами каждой из стран, входящих в ЕС. В некоторых из них, например, Люксембурге, Дании, Швеции, Нидерландах, Кипре и Мальте, по мнению А. де Сваана [4: 15], может возникнуть серьезная проблема, связанная с широким распространением английского языка, который обслуживает значительные сферы общения – крупный бизнес, высокие технологии, высшее образование, интернет.

И, наконец, четвертый – уровень европейского гражданского общества, предусматривает общение между гражданами ЕС, проживающими в разных странах [4: 11-12]. Какой язык использовать на четвертом уровне общения, ежедневно самостоятельно решают миллионы европейцев и, в первую очередь, молодежь. По этому поводу А. де Сваан замечает, что молодежь не столь наивна, чтобы изучать язык для поддержания языкового многообразия или сохранения национальной идентичности. Язык изучается для того, чтобы обеспечить продвижение по социальной лестнице, при этом выбирается тот язык, который, как ожидается, будет учить все и который будет распространен повсеместно [4: 17].

Исследования Евробарометра, Информационно-исследовательского центра Европейской Комиссии, опубликованные в отчетах «Европейцы и их языки» [5], показывают, что европейцы положительно относятся к многоязычию. 98% респондентов считают владение иностранными языками полезным для будущего их детей, а 88% – для них самих. 72% согласны с тем, что надо изучать два иностранных языка, 77% полагают, что иностранные языки должны быть приоритетными предметами школьного образования, 67% ставят на первое место АЯ, 17% – немецкий, 16% – французский, 14% – испанский и 6% – китайский языки.

Наиболее многоязычны граждане Люксембурга, где 99 % знают хотя бы один иностранный язык, а затем словаки (97 %) и латыши (95 %). Самым популярным вторым

языком в Евросоюзе является английский (38%), за ним следуют немецкий (12%) и французский (11%), а затем русский, благодаря присоединению к ЕС стран Восточной Европы, и испанский. Наиболее многочисленную группу европейских билингвов составляют студенты – 8 из 10 студентов могут говорить хотя бы на одном иностранном (в основном, английском) языке [12].

В 2011 г. было проведено исследование языковой компетенции среди учащихся школ 14 европейских стран [10], которое показало, что на высоком уровне 42% респондентов владеют первым иностранным языком (АЯ) и 25% – вторым иностранным языком (АЯ, немецким, французским, испанским или итальянским). Национальные показатели по первому иностранному языку варьировались от 82% в Швеции и Мальте (АЯ) до 14% во Франции (АЯ) и 9% в Англии (французский). По второму иностранному языку национальные показатели варьировались от 80% в Бельгии (АЯ), 48% в Нидерландах (немецкий) и 35% в Мальте (итальянский) до 6% в Польше (немецкий) и 4% в Швеции (испанский) [10].

Последний амбициозный проект Евросоюза «Богатая языками Европа» ставит своей целью разработку общеевропейской языковой политики на 2012-2020 гг. на основе детальной оценки языковой ситуации и языкового законодательства в 14 странах-участницах проекта. В числе исполнителей проекта такие наиболее авторитетные Национальные институты языка и культуры Европейского союза, как, например, Британский Совет, Институт Гёте в ФРГ, датский Институт культуры, португальский Институт Камозенса, испанский Институт Сервантеса (British Council, Goethe-Institut, Det Danske Kulturinstitut, Instituto Camões, Istituto Cervantes) [10].

Основной принцип языковой политики Евросоюза заложен в том, что «именно разнообразие делает Европейский союз тем, чем он является – не «плавильным котлом», в котором стираются различия между народами, а общим домом, где процветает разнообразие, где многочисленные материнские языки населяющих его народов являются источником здоровья и служат мостом, ведущим к солидарности и взаимопониманию» [4: 2].

Французский исследователь А. фон Бусекист предлагает рассматривать сложившуюся в Евросоюзе языковую ситуацию как утилитарную сетевую систему (networks), которую характеризуют две отличительные черты. Во-первых, будучи неотделимой собственностью их пользователей, языки являются своего рода сетями, связанными с определенными экстерналиями (положительными или отрицательными побочными влияниями), а из этого следует стратегическое взаимодействие как между языками, так и между их пользователями. Во-вторых, каждый язык является своего рода товаром, который принадлежит всем, всеобщим достоянием его пользователей, лояльных своему языку до тех пор, пока не возникает ситуация, когда он уже не может удовлетворить их потребности. Тогда они готовы присоединиться к другой сети и уплатить «вступительный взнос» – время и усилия, затраченные на изучение нового языка [16: 60].

По мнению А. фон Бусекист, специфика языка, как коллективного товара заключается в том, что его стоимость возрастает с появлением каждого нового пользователя [16: 61]. Действительно, исследования французских социолингвистов показали, что увеличение числа говорящих по-английски на 1% ведет к увеличению числа людей, желающих изучать АЯ, на 3.6%. Для французского языка пропорция составляет 1% : 2.2%, а для немецкого – 1% : 1.8% [7: 50].

Анализируя языковую ситуацию в Евросоюзе, бельгийский социолингвист Ф. ван Парийс утверждает, что общий язык должен быть обязательным условием для успешного осуществления процесса европейской интеграции: «Чтобы интеграция стала реальностью, и мы могли общаться на равных началах, ЕС должен принять единый язык, лингва франка, функционирующий помимо и за пределами существующих национальных и региональных языков» [14: 17]. По его мнению, только такая стратегия может предоставить всем странам ЕС равный доступ к инструментам интеграции: «Когда речь заходит о выборе лингва-франка, АЯ является единственным адекватным средством, потому что за последние десятилетия мы стали свидетелями такой конвергенции относительно выбора второго языка, что любые попытки поиска других альтернатив будут необоснованны и неоправданны» [14: 23].

А. де Сваан также настаивает на том, что АЯ как лингва франка имеет наиболее высокий потенциал, который искусственно занижается в результате проводимой Евро-союзом политики поддержания многоязычия. Исследователь предостерегает от того, что он определяет как «сентиментальное отношение к языкам», которое реализуется в пропаганде равенства европейских языков, независимо от масштабов их использования [3: 568]. Поддерживая необходимость изучения и описания всех языков в научных целях, Ф. ван Парийс и А. де Сваан призывают отделять коммуникативный аспект языка от вопросов культуры и власти, отказаться от искусственной поддержки многоязычия как официальной политики и признать реальность использования английского в качестве европейского лингва франка [3: 577; 14: 24].

Согласно анализу А. де Сваана, английский язык является тем рациональным выбором, который позволяет малым языковым сообществам преодолевать изоляцию, а их членам обеспечивать лучшие возможности на рынке труда. Чем больше фрагментирован лингвистический ландшафт Европы, тем больше потребность в общем языке, который осуществляет объединяющую функцию в многоязычной Европе. АЯ служит основным средством коммуникации в Европе, но официальное признание этого факта все еще является табу в органах ЕС, и, как это ни парадоксально, бездействие Еврокомиссии в этом вопросе работает на пользу фактической консолидации использования АЯ в европейской языковой ситуации [3: 577- 578]. Как пишет П. Ферлейзен, официальная языковая политика управляющих органов ЕС должна учитывать, что ЕАЛФ представляет собой не вызывающий сомнения, неоспоримый факт европейской реальности [15: 35].

Надо отметить, что неизбежность признания роли ЕАЛФ и его эффективности в международной коммуникации вызывает серьезные возражения защитников лингвокультурного разнообразия (*linguistic and cultural diversity*) Европы. Их аргументы основаны, в первую очередь, на том, что внедрение ЕАЛФ за счет вытеснения какого-либо языка является результатом экспансии Великобритании и других англоязычных стран и наносит непоправимый ущерб всей системе европейских ценностей [15: 38]. Многие социолингвисты, стоящие на этой платформе, указывают, что применение утилитарных принципов свободного рынка к процессу распространения ЕАЛФ недопустимо, т.к. этот процесс предоставляет экономические и политические преимущества Великобритании и США, а расплачиваться за них вынуждены сами европейцы, включая и жителей беднейших стран Евросоюза [9].

Ф. Грин обращает внимание на огромные прибыли, которые получает Великобритания от распространения АЯ: только ежегодный экспорт услуг по преподаванию АЯ приносит Соединенному королевству £1.3 млрд., а, в целом, затраты европейцев по продвижению АЯ составляют ежегодно €17-18 млрд., возвращая Великобритании более 1% ее ВВП. По его мнению, многоязычие более эффективно для Евросоюза в экономическом плане, т.к. его члены могут не отдавать свои финансовые ресурсы англоязычным странам, а использовать для развития своих языков и культур [8].

Помимо финансового ущерба, Ф. Грин, П. Ив и другие сторонники языковой политики ЕС усматривают второе негативное следствие внедрения ЕАЛФ в европейское коммуникативное пространство в том, что в Сообществе насаждается упрощенное представление о языке как о преимущественно утилитарном инструменте. При этом, по замечанию П. Ива, в концепции ЕАЛФ не просматривается взаимозависимость языка, политического сообщества и культурной идентичности. Эта концепция игнорирует экспрессивное или символическое измерение языка, концентрируясь только на его коммуникативной или инструментальной функции [9: 125].

П. Ив настаивает на том, что язык надо рассматривать как человеческий институт, подверженный историческим изменениям и принадлежащий всем его носителям, которые сознательно определяют его роль в обществе. Таким образом, коммуникативный аспект языка должен идти рука об руку с его культурным и символическим аспектом [9: 126].

Полемизируя с Ф. Ван Парийсом, П. Ив признает ЕС потенциальной моделью, которой могут подражать другие наднациональные демократические организации. Декларируемое ЕС языковое разнообразие перед угрозой экспансии глобального АЯ, в его понимании, – не просто ритуальное или символическое заявление, а переход к наднациональной демократии, в которой перевод с одного языка на другой обеспечивает передачу ценностей и мировоззрения различных сообществ [9: 130].

Хотя большинство жителей стран-членов ЕС прекрасно понимают, что использование ЕАЛФ обеспечивает взаимное общение, способствует проведению общеевропейских акций и т.п., как среди лингвистов, так и на официальном уровне существует определенное противодействие растущей экспансии английского языка в ЕС. В первую очередь, это касается представителей тех стран, чьи языки обладают большой функциональной мощностью и до недавнего времени широко использовались в Европе, прежде всего, Франции и Германии [2]. Они естественно обеспокоены вопросом, почему французский или немецкий, будучи языками двух наиболее мощных экономик Европы, уступают приоритетные позиции английскому языку.

Однако если оставить в стороне публичную риторику, то создается впечатление, что по крайней мере Германия уже смирилась с существующим положением вещей [1: 35]. Об этом свидетельствует хотя бы факт очень интенсивного распространения английского языка в сфере бизнеса, высшего образования и науки Германии [1]. Некоторые подвижки в этом направлении наблюдаются и во Франции, которая, как известно, до недавнего времени проводила весьма жесткую политику по защите французского языка. Так, в законе «Об использовании французского языка» функционирование языка в бизнесе никак не регламентировано. Более того, признается, что использование английского языка важно для внутренней и внешней коммуникации в международных компаниях, т.е. в этой области экономические интересы оказываются важнее идеологических.

Европейская языковая ситуация заключается в том, что ЕС представляет сегодня многоязычную область, «титовые нации» государств которой представлены развитыми культурными языками, обладающими максимальными общественными функциями. В странах, чьи языки никогда не выполняли функцию международного общения, к гегемонии английского языка относятся достаточно спокойно. Особенно это характерно для стран Восточной Европы, в которых изучение английского языка идет очень быстрыми темпами [1: 36]. Характеризуя сложившуюся в ЕС языковую политику, А. Сваан пишет: «Инстанции ЕС, с одной стороны, провозглашают высокие идеалы поддержания языкового многообразия, а с другой, молчаливо соглашаются с экспансией английского языка. Такая позиция, безусловно, является двусмысленной. Однако она отражает двойственное отношение к этой проблеме самих европейцев, которые чисто житейски стремятся извлечь выгоду из наличия единого языка общения, но при этом сопротивляются официальному закреплению фактического статуса английского языка. Таким образом, лицемерие помогает скрывать разницу между реальным языковым поведением и декларируемыми принципами». [4: 17-18]

Выводы: Распространение АЯ продолжается де-факто, и его трудно остановить, поскольку оно происходит не в результате политических решений, а в результате добровольного выбора миллионов граждан, осуществляемого по чисто прагматическим соображениям. Пока ученые и политики дискутируют, жизнь идет своим чередом, и английский занимает все более устойчивые позиции. Так, например, вся деятельность вспомогательных служб органов Евросоюза – секретариатов, групп референтов и т.п. – осуществляется только на английском языке [1:36].

По мере расширения ЕС все больше возрастает роль языка-посредника. Как кратко охарактеризовал эту ситуацию А. Сваан, «чем больше языков, тем больше английского» [3: 578]. Таким образом, позицию критиков официальной языковой политики Евросоюза можно свести к следующему тезису: концепция АЯ как первого иностранного языка среди других иностранных языков в коммуникации и системе образования должна уступить место концепции АЯ как основного контактного языка – лингва франка объединенной Европы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Крючкова Т.Б. Языковая политика и реальность / Т.Б. Крючкова // Вопросы филологии. 2010, №1 (34). – С. 30-39.
2. Ammon U. English as a future language of teaching at German universities? / U. Ammon // U. Ammon (Ed.) The dominance of English as a language of science. – Berlin: Mouton De Gruyter, 2001. – P. 343-362.
3. De Swaan A. Endangered languages / A. De Swaan // European Review, 2004, vol. 12, n. 4. – P. 567-580.
4. De Swaan A. The language predicament of the EU since the enlargements / A. De Swaan // Sociolinguistica, 2007, N 21, pp. 1-21.
5. Europeans and their languages. Eurobarometer survey. – Brussels: The European Commission, 2013. [Электронный ресурс] – режим доступа: http://ec.europa.eu/languages/languages-of-europe/eurobarometer-survey_en.htm

6. European year of languages 2001. – Brussels: The European Commission, 2001. [Електронний ресурс] – режим доступа: http://europa.eu.int/comm/education/policies/lang/awareness/year2001_en.html

7. Fidrmuc J., et al. Le français, deuxième langue de l'Union Européenne? / J. Fidrmuc, et al // *Économie publique*, 2004, N 15/2. – P. 43–63.

8. Grin F., Sfreddo C., Vaillancourt F. The economics of the multilingual workplace / François Grin. – New York: Routledge, 2010. – 242 p.

9. Ives P. 'Global English': Linguistic Imperialism or Practical Lingua Franca? / Peter Ives // *Studies in Language and Capitalism*, 2006, issue 1. – P. 121-142. [Електронний ресурс] – режим доступа: <http://languageandcapitalism.info>

10. Languages of Europe. – Brussels: The European Commission, 2014. [Електронний ресурс] – режим доступа: http://ec.europa.eu/languages/languages-of-europe/index_en.htm

11. Modiano M. A new variety of English / Marko Modiano // *English Today*, 2001, N 68. – P. 13–16.

12. Multilingualism: An Asset for Europe and a Shared Commitment. – Brussels: The European Commission, 2008. – 16 p.

13. Sosoni V. Training translators to work for the EU institutions: luxury or necessity? / V. Sosoni // *JoSTrans*, 2011, issue 16. – P. 77-108.

14. Van Parijs Ph. English as the European Union's Lingua / Ph. Van Parijs // *Economie publique*, 2004/2, N 15. – P. 13-32.

15. Verleysen P. Lingua franca: chimera or reality? / Piet Verleysen // *European Commission*. – Luxembourg: Publications Office of the EU, 2010. – 91 p.

16. Von Busekist A. One Man, One Voice! One People, One Language? / A. von Busekist // T. Herman (ed.) *For the People, By the People*. – Jerusalem: IDI Press, 2012. – P. 51-86. http://en.idi.org.il/media/1429204/ByThePeople_BUSEKIST.pdf

Стаття надійшла до редакції 17.09.14

К.А. Мележик, кандидат філологічних наук,

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, Сімферополь

МОВНА ПОЛІТИКА І МОВНА РЕАЛЬНІСТЬ ЄВРОСОЮЗУ

У статті обговорюється проблема європейської англійської лінгва франка (ЕАЛФ) – мови міжнаціонального спілкування. Критично аналізується політика мовного розмаїття Євросоюзу, затверджується роль ЕАЛФ як додаткової, контактної мови, яка не володіє функцією ідентифікації і визначається за своєю роллю в між-культурній комунікації, забезпечуючи рівні комунікативні права всім користувачам.
Ключові слова: європейська англійська, лінгва франка, політика мовного розмаїття.

LANGUAGE POLICY AND LANGUAGE REALITY OF THE EU

The problem of the status of English as the European lingua franca (EELF) is discussed in the article. The pragmatic function of EELF in EU is critically analyzed basing on the views of European sociolinguists. It is argued that Euro-English is a nativised variety that doesn't possess any national identification function but provides its users with equal communication rights being a universal contact language.

Key words: European English, lingua franca, EU language diversity.

УДК 811.161.1'373.21

І. Казими́рова, канд. філол. наук, докторант
Інститут української мови НАН України, Київ

ІСТОРИЧНА ТЕРМІНОГРАФІЯ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

У статті подано відомості про історичну термінографію – термінознавчу дисципліну, орієнтовану на теорію і практику укладання історичних термінологічних словників; наголошено на важливості врахування специфіки лінгвістичних джерел у дослідженні лінгвістичної термінології української мови; окреслено коло проблемних питань лінгвістичного джерелознавства у зв'язку з укладанням історичного термінологічного словника українських лінгвістичних термінів.

Ключові слова: історична термінографія, лінгвістичне джерелознавство, історичний термінологічний словник українських лінгвістичних термінів.

Історична термінографія – термінознавча дисципліна, яка виникла на межі загальної термінографії, історичної лексикографії та історичного термінознавства й орієнтована на теорію і практику укладання історичних термінологічних словників. Оскільки жанр історичного термінологічного словника передбачає звернення до лінгвістичних джерел, наголосимо на важливості докладного вивчення комплексу питань, пов'язаних із вибором, науковою інтерпретацією та аналізом його джерельної бази. Ці питання вирішує лінгвістичне джерелознавство – наукова дисципліна, яка досліджує лінгвістичні джерела, прийоми їх виявлення, вивчення та використання в мовознавчому дослідженні [1: 85].

Лінгвістичне джерелознавство генетично пов'язане з історичним джерелознавством – наукою, яка має ґрунтовні напрацювання (див., напр., праці [2; 3; 4; 5; 6; 7]). Як самостійна наукова дисципліна лінгвістичне джерелознавство розвивається впродовж уже майже двох століть. Головним напрямом цієї дисципліни було збирання та видання давніх рукописних книг із поглибленим історико-культурним коментарем [8: 5]. Ученими, які першими звернули увагу на важливість вивчення лінгвістичних джерел, були видатні дослідники Ф.І. Булаєв, О.Х. Востоков, М.М. Каринський, Є.Ф. Карський, В.О. Ключевський, А.Ю. Кримський, О.Б. Курило, Б.О. Ларін, Д.С. Лихачов, С.П. Обнорський, О.О. Потєбня, Б.О. Рибаків, П.М. Селіщев, О.І. Соболевський, І.І. Срезневський, Є.К. Тимченко, О.О. Шахматов та ін. Саме праці О.О. Шахматова про новгородські грамоти XIV–XV ст. і двінські грамоти XV ст. [9; 10] прийнято вважати взірцем вичерпного аналізу лінгвістичних джерел [11]. Погляди на джерела вивчення історії східнослов'янських мов і їхня практична реалізація в історико-фонетичних студіях розкриті в працях українських мовознавців В.А. Глуценка та І.М. Рябініної [12; 13; 14; 15; 16].

Самостійним науковим напрямом із власними предметом, об'єктом та методами лінгвістичне джерелознавство кваліфікують починаючи з 60-х рр. XX ст., уважаючи за сновником цього напрямку російського лінгвіста С.І. Коткова (див. праці Л.Ю. Астахіної [17; 18], О.І. Блінової [1; 19], М.С. Вихристюк [8], Л.Ф. Копосова [11], С.І. Коткова [20; 21], Ф.П. Філіна [22] та ін.). Розвиток теоретичних поглядів порівняльно-зіставного вивчення оригінальних текстів та їх списків, а також їх варіантів призвів до появи лінгвотекстології як нової галузі лінгвістичного знання. Важливість наукових досліджень у царині лінгвістичного джерелознавства засвідчена створенням у 1958 р. в Інституті російської мови АН СРСР сектора бібліографії, джерелознавства та видання пам'яток (пізніше – сектор лінгвістичного джерелознавства і дослідження пам'яток, далі – відділ лінгвістичного джерелознавства та історії російської літературної мови, який працює і сьогодні). Завданням цього наукового підрозділу є систематичне дослідження давньоруської рукописної спадщини з метою введення її до наукового обігу у формі лінгвістичних видань із коментарями й граматичними вказівниками. Основні параметри таких видань зазначені в “Правилах лінгвістичного видання пам'яток давньоруської писемності” (1961 р.). Із 1963 р. у відділі видають періодичні збірники статей із питань дослідження та видання писемних пам'яток (із 2000 р. – щорічник “Лінгвістичне джерелознавство і історія російської мови”) [23].

Хоча в Україні немає спеціальних праць, присвячених теорії лінгвістичного джерелознавства, окремі аспекти цієї дисципліни розкрито в дослідженнях пам'яток української писемної культури. Теоретичне осмислення тих питань, які виникають у процесі підготовки таких пам'яток до друку, віднаходимо в численних працях В.В. Німчука, а також у статтях Г.В. Воронич, О.В. Кровицької, Л.А. Москаленко, Ю.В. Осінчука, О.А. Осінчук, В.Ю. Франчук, Н.В. Пуряєвої, У.М. Штанденко. Зокрема, у розвідках цих дослідників порушено такі проблеми:

- підготовка пам'яток до видання [24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34];
- розмежування українських і білоруських пам'яток [35; 36];
- українська лексикографічна спадщина [37; 38; 39; 40; 41; 42];
- дослідження граматик [43; 44; 45];
- жанрово-стилістичні особливості пам'яток [46];
- особливості перекладу пам'яток [47];
- номінаційні [48; 49] та морфолого-синтаксичні процеси [50], які характеризують мову писемних пам'яток.

Дослідники відзначають зміну джерелознавчої бази досліджень і власне цільового призначення джерелознавчих досліджень: якщо раніше аналізу переважно піддавали одну категорію джерел – пам'ятки писемності (літописи, документацію тощо) стосовно однієї лінгвістичної дисципліни – історії мови, то сьогодні увагу лінгвістів привертають і інші типи джерел – словники, енциклопедії, художні тексти тощо [51]. Очевидно, що історична термінографія також повинна орієнтуватися на теоретичні здобутки лінгвістичного джерелознавства, оскільки якість історичного термінологічного словника, його повнота та об'єктивність залежатимуть від якості наукового опрацювання лінгвістичних джерел цього словника.

За визначенням С.І. Коткова, “лінгвістичне джерело – це одиниця безпосереднього (інструментально-фізичного) чи опосередкованого (графічного) засвідчення мови чи її

елементів, обсяг і зміст якої визначено, з одного боку, можливостями та потребами спілкування, з другого, – ладом зафіксованого” [21: 10–11]. О.І. Білінова вважає лінгвістичне джерело результатом фіксації одного чи сукупності мовних фактів [1: 85]. До ключових проблем лінгвістичного джерелознавства належить проблема класифікації джерел. С.І. Котков поділяє їх на такі різновиди: 1) первинні, які об’єктивно склалися (газети, літописи, дані діалекту, художні твори, фольклорний матеріал тощо); у первинних джерелах матеріал одержує первісне закріплення; 2) вторинні, ті, які фіксують дослідники (енциклопедії, словники тощо); вторинні джерела утворено внаслідок селекції з первинних джерел тих чи тих лінгвістичних даних відповідно до мети дослідження [21].

Таким чином, джерельну базу історичного термінологічного словника української лінгвістичної термінології складатимуть вторинні джерела, які розподіляємо за такими групами: 1) граматики; 2) словники; 3) енциклопедії; 4) монографії; 5) статті; 6) підручники з лінгвістичної проблематики.

У лінгвістичному джерелознавстві є певні напрацювання з методики аналізу лінгвістичного джерела. Спираючись на дані історичного джерелознавства, мовознавці запропонували таку схему: 1) зовнішня критика джерела; 2) внутрішня критика джерела (витлумачення змісту джерела, встановлення його фактичної цінності); 3) визначення ступеня достовірності зібраного матеріалу; 4) виявлення ступеня інформативності джерела, його можливостей і меж [52: 11].

Очевидно, що методика опрацювання лінгвістичного джерела історичного термінологічного словника лінгвістичних термінів має бути деталізована й уточнена з урахуванням завдань, які ставить перед собою укладач такого словника, і специфіки термінографічної праці такого жанру. Таким чином, орієнтуємося на такі дані про аналізоване лінгвістичне джерело:

I. “Зовнішня” критика джерела.

1. Час створення джерела.
2. Місце створення джерела.
3. Історико-культурна ситуація в регіоні створення джерела.
4. Автор джерела, його вік, освіта, світоглядні позиції тощо.
5. Мотиви та обставини створення джерела.
6. Праці, які лягли в основу аналізованого джерела.

II. “Внутрішня” критика джерела.

1. Ступінь охоплення мовних ярусів.
2. Орієнтація автора на питому українську / запозичену лексику на позначення мовознавчих понять.
3. Лексеми на позначення мовознавчих понять, їхня ієрархічна організація.
4. Особливості вживання лексичних одиниць на позначення мовознавчих понять, їхня парадигматика й синтагматика.

Запропонована методика дозволить об’єктивно проаналізувати лінгвістичні джерела, залучені до укладання історичного термінологічного словника української лінгвістичної термінології, й забезпечити його належну повноту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блинова О.И. О предмете лингвистического источниковедения // Языки и топонимия Алтая. – Барнаул, 1981. – С. 83–89.
2. Калакура Я.С. Историчне джерелознавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://e.mail.ru/cgi-bin/link?check=1&refresh=1&cnf=2a1f09&url=http%3A%2F%2Fpidruchniki.ws%2F15840720%2Fistoriya%2Fistorichne_dzhereloznavstvo_-_kalakura_yas&msgid=1403793971000000843&x.
3. Медушевская О.М. Современное зарубежное источниковедение. М.: Высшая школа, 1983. – 143 с.
4. Петряев К.Д. Гносеологические и методологические основы источниковедения. – Киев–Одесса: Вища школа, 1978. – 67 с.
5. Стрельский В.И. Теория и методика источниковедения истории СССР. – Киев: Вища школа, 1968. – 129 с.
6. Тихомиров М. Н. Источниковедение истории СССР. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 495 с.
7. Шмидт Е.О. Современные проблемы источниковедения // Источниковедение. Теоретические и методологические проблемы. М.: Наука, 1969. – С. 28–34.
8. Выхрыстюк М.С. Тобольская письменность XVII–XVIII вв. в аспекте лингвистического источниковедения и исторической стилистики: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.01. – Челябинск, 2008. – 48 с.
9. Шахматов А.А. Исследование о двинских грамотах XV века // Исследования по русскому языку. – Т. II. – СПб., 1903. – 339 с.
10. Шахматов А.А. Исследование о языке новгородских грамот XIII и XIV века // Исследования по русскому языку. – Т. I. – СПб., 1885–1895. – 372 с.
11. Лопосов Л.Ф. Лингвистическое источниковедение: история и современное состояние // Вестник МГОУ. – Серия «Русская филология». – 2012. – № 3. – С. 20–24.
12. Глушенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському та російському мовознавстві (70–і рр. XIX ст. – 20–і рр. XX ст.) / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
13. Глушенко В., Рябініна І. Проблема джерел вивчення історії мови в українському мовознавстві 10-30-х рр. XX ст. / Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. Анатолій Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 332–337.
14. Рябініна І.М. Джерела вивчення історії мови в українському мовознавстві 20-х – 30-х рр. XX ст. / І.М. Рябініна // Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах: Матеріали II Міжнародної наукової конф. (Дніпропетровськ, 14 – 15 квітня 2005 р.) / упорядник Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005 а. – С. 363–365.
15. Рябініна І.М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Рябініна Ірина Миколаївна. – Донецьк, 2008. – 20 с.
16. Рябініна І.М. Українські компаративісти про джерела вивчення історії мови / І.М. Рябініна // Вісник Дніпропетровського університету: Мовознавство / відп. ред. Л.П. Столярова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2005 б. – Вип. 11. Т. 2. – С. 138–144.
17. Астахина Л.Ю. Лингвистическое источниковедение и историческая лексикология / Вестник ПСТГУ III: Филология. – 2008. – Вип. 1 (11). – С. 7–17.

18. Астахина Л.Ю. Слово и его источники: Русская историческая лексикология: источниковедческий аспект / Послесл. Ю.Н. Филипповича. – М.: МГУП, 2006. – 368 с.
19. Блинова О.И. Источниковедческие возможности мотивационных словарей // Вопросы языкознания. – 1986. – №5. – С. 125–131.
20. Котков С.И. Лингвистическое источниковедение и история русского языка. – М.: Наука, 1980. – 293 с.
21. Котков С.И. О предмете лингвистического источниковедения // Источниковедение и история русского языка. – М., 1964. – С. 5.
22. Филин Ф.П. Лингвистическое источниковедение и история русского языка // Изв. АН СССР, сер. рус. лит. и яз. – 1976. – Т. 35. – № 6. – С. 13–17.
23. Институт русского языка. Отдел лингвистического источниковедения и истории русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruslang.ru/agens.php?id=div&sp=20>.
24. Лексикон словенороський Памва Беринди / Підготовка тексту і вступна стаття В.В. Німчука. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – XL+272 с.
25. “Лексис” Л. Зизанія. “Синоніма словенороська” / Підготовка текстів пам’яток і вступні статті В.В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1964. – 203 с.
26. Німчук В.В. Видання пам’яток української мови // Вісник АН УРСР. – 1971. – № 1. – С. 69–71.
27. “Лексикон латинський” Є. Славинецького. “Лексикон славено-латинський” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підготовка текстів пам’яток, коментарів, вступне дослідження В.В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1973. – 541 с.
28. Буквар Івана Федорова / Підготовка тексту й післямова В.В. Німчука. – К.: Дніпро, 1975. – С. 1–81+82–96.
29. Київські глаголичні листки. Найдавніша пам’ятка слов’янської писемності / Підготовка факсимільного видання, дослідження пам’ятки В.В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1983. – 141 с.
30. Франчук В.Ю. Киевская летопись: состав и источники в лингвистическом освещении. – К.: Наук. думка, 1986. – 180 с.
31. Книга Київського підкоморського суду (1584 – 1644) / В.В. Німчук (характеристика мовних особливостей пам’ятки – С. 36–56; підгот. тексту пам’ятки до вид. – С. 57–293), Г.В. Боряк, Т.Ю. Гирич, Л.З. Гісцова, В.М. Кравченко, Г.С. Сергійчук, В.В. Страшко, Н.М. Яковенко (підготували до видання). – К.: Наук. думка, 1991. – 344 с.
32. Німчук В.В. Правила видання пам’яток, писаних українською мовою та церковнослов’янською української редакції (проект). – К., 1995. – Ч. 1. – 34 с.
33. Німчук В.В. Київський псалтир 1397 р. – пам’ятка північного діалекту української мови // Український діалектологічний збірник. Пам’яті Тетяни Назарової. – К.: Довіра, 1997. – Кн. 3. – С. 218–230.
34. Німчук В.В. Євсевієве євангеліє 1283 р. як пам’ятка української мови // Євсевієве євангеліє / В.В. Німчук., Г.А. Арполенко, З.Г. Козирєва, Г.І. Лиса, К.С. Симонова, Г.Х. Щербатюк (підготували до видання). – К.: Вид-во Київського славістичного університету, 2001. – С. 4–38.

35. Воронич Г.В. Четья Мінея 1489 р.: особливості перекладу // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірка наукових статей. Вип. 21. Частина 1. – К., 2012. – С. 293–300.
36. Німчук В.В. До проблеми розмежування [українських і білоруських пам'яток] // Пам'ятки України. – 2002. – № 3–4. – С. 170–188.
37. Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготовка до видання, передмова В.В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1966. – 423 с.
38. Гумецька Л.Л. Принципи створення історичного словника української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 24 с.
39. Кровицька О. Українська історична лексикографія у міжслов'янському контексті // Проблеми слов'янознавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 136–144.
40. Осінчук Ю., Осінчук О. Українська історична лексикографія: від витоків до словників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40535/50Osinchuk.pdf?sequence=1>.
41. Тимченко Є. – основоположник української наукової історичної лексикографії // Є. Тимченко. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. У 2 кн. / В.В. Німчук, Г.І. Лиса (підготували до видання). – К., Нью-Йорк, 2002–2003. – Кн. 1. – С. 5–13.
42. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. У 2 кн. / В.В. Німчук, Г.І. Лиса (підготували до видання). – К., Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1. – 512 с.; 2003. – Кн. 2. – 512 с.
43. “Граматика” О. Павловського й мовознавчі праці П. Білецького-Носенка. // З історії української мови. До 150-річчя “Граматики” О. Павловського. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 77–85.
44. Мелетій Сморницький. Граматика / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1979. – 111 с. +492 с.
45. Лаврентій Зизаній. Граматика словенська / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. К.: Наук. думка, 1980. – 55 с. – 179 с.
46. Німчук В.В. Лексика пам'яток XI – XIII ст. як свідчення народної основи давньоруської літературної мови // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 5–56.
47. Воронич Г.В. Четья Мінея 1489 р.: українсько-білоруська мовна дискусія // Українська мова. – 2008. – № 3. – С.41–48.
48. Москаленко Л.А. Адвербіалізація применникових конструкцій в “Актах (протоколах) Полтавського полкового суду” (1683–1740 рр.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: 36. наук. ст. – К., 2011. – Вип. 20. – Ч. II. – С. 68–76.
49. Москаленко Л.А. Ідентифікатори осіб в українському судочинстві (на матеріалі “Актів (протоколів) Полтавського полкового суду” (1683–1740 рр.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби: 36. наук. ст. – К., 2013. – Вип. 22. – С. 216–222.
50. Москаленко Л.А. Словотвір українських прізвищевих назв в “Актах (протоколах) Полтавського полкового суду” (1683–1740 рр.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: 36. наук. ст. – К., 2010. – Вип. 20.– С. 409–416.
51. Курапова М. Н. Источниковедческий аспект мотивологии: на материале этимологических словарей: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Томск, 2002. – 297 с.

52. Шелепова Л.И. Лингвистическое источниковедение и история русского слова: Дис. в виде научного доклада на соискание уч. ст. докт. филол. наук. – Барнаул, 1999. – 67 с.

Стаття надійшла до редакції 05.09.14

И.А. Казими́рова, канд. филол. наук, докторант
Институт украинского языка НАН Украины, Киев

ИСТОРИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОГРАФИЯ В КОНТЕКСТЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ

В статье приведены сведения об исторической терминологии – терминоведческой дисциплине, ориентированной на теорию и практику составления исторических терминологических словарей; подчеркнута важность учета специфики лингвистических источников в исследовании лингвистической терминологии украинского языка; очерчен круг проблемных вопросов лингвистического источниковедения в связи с составлением исторического терминологического словаря украинских лингвистических терминов.

Ключевые слова: историческая терминология, лингвистическое источниковедение, исторический терминологический словарь украинских лингвистических терминов.

I.Kazymyrova, candidate of Ph. sciences
NASU, Kiev

HISTORICAL TERMINOGRAPHY IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC SOURCE STUDY

The article presents information about the historical terminography – term study discipline that focuses on the theory and practice of making historical terminological dictionaries; also it stresses the importance of understanding the specificity of linguistic sources in the study of linguistic terminology of Ukrainian; we define the amount of problems in linguistic source study in close connection with the formation of historical terminological dictionary of Ukrainian linguistic terms.

Key words: historical terminography, linguistic source study, historical terminological dictionary of Ukrainian linguistic terms.

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОСІЙСЬКИХ КОМПОЗИТІВ-ПРИКМЕТНИКІВ З ОПОРНИМИ КОМПОНЕНТАМИ *-ВИДНЫЙ, -ОБРАЗНЫЙ, -ПОДОБНЫЙ*

У статті зроблено семантичний аналіз композитів-прикметників з опорними компонентами -видный, -образный, -подобный, що входять до складу словосполук, у тому числі термінологічних, тобто простежено відмінності у ядрі та на периферії структури лексичного значення композитів, виражених прикметниками з вищеназваними опорними частинами, а також з'ясовано деякі причини (не)вживаності певних варіантних форм таких прикметників.

Ключові слова: *композит-прикметник, композитно-синтаксичне варіювання, сема, семний склад.*

Порушуючи питання про пошук точного українського еквівалента, що відповідає російським прикметникам-композитам з опорними компонентами *-видный, -образный, -подобный*, стикаємося з проблемою семантичної неоднозначності цих прикметників за умови першої спільної частини, що передує опорній. Зазначені одиниці на *-видный, -образный, -подобный* можна вважати синонімічними (*булавовидный, булавообразный* та *булавоподобный; плавниковидный і плавникоподобный*), однак лексична валентність цих слів дає підставу висувати про наявність значенневих відмінностей у досліджуваних формах, а саме: *булавовидный/булавоподобный плаун* (рослина) і *булавообразные ядерные привески* (у нейтрофілів); *плавниковидный хвост* (галузь палеозоології) та *плавникоподобный полевой транзистор* (галузь нанотехнологій). Такі відмінності у значенні композитів не завжди легко ослувити, проте їх можна відчуті на інтуїтивному рівні, тому для точного й адекватного перекладу цих слів і словосполук необхідно добре розумітися на окресленій проблемі.

Досліджуючи це питання, ми спиралися, загалом, на дані, що їх одержав учений О.П. Василевич [2: 233–242] під час експерименту, метою якого було встановити, в якій спосіб носій мови обирає найкращу із синонімічних одиниць, номінуючи форму предмета, явища тощо (чи є в тому закономірність, чи це лише наслідок неформалізованого «мовного чуття» [2: 234]).

Проте мета нашої статті інша – виявити семантичні відмінності з-поміж синонімічних форм прикметників-композитів з опорними частинами *-видный, -образный, -подобный* як елементів слово- і терміносполук. Завдання полягають у здійсненні етимологічного й лексичного аналізу слів, що стали твірними для зазначених опорних компонентів, у семантичному дослідженні композитів, що передбачає пошук відмінностей у ядрі та на периферії структури їх лексичного значення та у визначенні причин (не)продуктивності тої чи тої моделі, (не)вживаності варіанта з певною опорною частиною.

Відповідно до зазначеної мети, ми проаналізували понад 300 одиниць з опорними компонентами *-видный, -образный, -подобный*, які зафіксовано у словниках [1; 5; 6: 358, 362–363, 369–370; 8; 9; 12] та наукових працях [2; 7: 40–45], і виявили, що переважну більшість їх становлять терміни природничих, точних і технічних наук.

Зрозуміло, що всім дослідженим композитам-прикметникам притаманний підрядний зв'язок компонентів, причому частини, які передують опорним, виражені іменниками, основи яких здебільшого непохідні (*чехловидный, линзобразный*). Решту композитів з названими опорними компонентами у статті не розглянено. Це передусім стосується групи простих за структурою одиниць з частиною *-подобный* (*неподобный, преподобный*), низки складних одиниць, у яких частина, що передує опорній, становить прикметник, числівник, займенник (*старообразный, однообразный, себеподобный*), а також композитів на позначення видів і класів рослин, тварин (родина *платановидных*, ряд *кефалеобразных*). Проте якщо композити-прикметники мають однакову першу частину та різні опорні компоненти і при цьому розрізняються семантично, то вони стають предметом нашого дослідження, оскільки зміна опорної частини спричиняє зсув у структурі їх лексичного значення, як-то: зоологічні терміни – ряд *мышевидные/~образные* (підряд гризунів) і технічні номінації – *мышеподобный сканер/робот/контролер*. У першому випадку доміантними є семи «гризти», «шкодити», «мати невеликі розміри», у другому – «мати вигляд миші».

Проте така констатація не дає змоги розв'язати питання, чому одні композити-прикметники з однаковими першими частинами і різними опорними компонентами є, за В.А. Татариним, ономазіологічними, а точніше, композитно-синтаксичними варіантами [11: 174] (*булавовидный/~подобный плаун, платановидный/~образный клён*), а решті не влистане таке варіювання? Приміром, *сотовидный солнечный модуль* (галузь теплоенергетики) – *сотообразный лоток* (галузь хірургії) – *сотоподобный проект жилого комплекса* (галузь будівництва), однак не виявлено *сотоподобного солнечного модуля, сотовидного лотка і сотообразного жилого комплекса*. А втім, лексема *дракон* може сполучатися зі *змеєвидным, змеєобразным* та *змеєподобным*. Звичайно, вживання прикметника-композита передусім залежить від слова, з яким він сполучається, пор.: *змеєвидный коралл, паразит, трихозант (рослина); змеєобразный браслет, ров, рыбы; змеєподобный жираф, череп, мост, провод, смеситель, существо на планете, НЛО* тощо.

Аби збагнути причину таких замінь, доцільно проаналізувати непохідні основи, що стали твірними для компонентів *-образный, -видный*, тобто *образ, вид*. Оскільки *подобный* утворено, за М. Фасмером, від старослов'янського прикметника *ПОДОБЪНЪ*, що, своєю чергою, бере початок від *По і Доба*, та спершу позначало «подходящий» [14 (3: 298)], то іменник *подобие* утворено від прикметника *подобный*. До речі, українські етимологи фіксують, що сучасне слово *доба* походить від старослов'янського *подоба*, яке означало «прикраса» [4: 96–97], звідси й бере початок *подібний*.

Надалі, на підставі словника С.І. Ожегова, доведемо, що інтегральною семою для слів *вид, образ, подобный* слугує «схожість на щось за якимись ознаками». Так, *вид* – «1. Внешность, видимый облик; состояние <...> » [8: 86] (до речі, означаючи *вид* як «підрозділ у систематиці» чи «різновид, тип» [8: 86], натрапляємо на лексичний омонім); *образ* – «1. В философии: результат и идеальная форма отражения предметов и явлений материального мира в сознании человека. 2. Вид, облик <...> 3. Живое, наглядное пред-

ставление о ком-чём-нибудь <...>» [8: 433], *подобный* – «1. Содержащий, составляющий подобие кого-чего-н. <...> 2. Такой же, как этот. 3. В геометрии <...>» [8: 537].

Побіжно зауважимо, що прикметники *видный* і *образный* та компоненти *-видный* і *-образный* фактично не мають спільних сем, на відміну від прикметника *подобный* і компонента *-подобный*.

Незважаючи на зазначені відмінності, всі три опорні частини, сполучаючись з певними іменниковими основами, вказують на схожість за внутрішніми й зовнішніми ознаками з тим, що позначають ці іменникові основи, як-от: *кубовидный*, *винтообразный*, *лестницеподобный* – аналогія за формою; *яшмовидный* – аналогія за структурою і кольором; *глыбообразный* – схожість за розміром, *вихреобразный*, *волнообразный*, *лавинообразный*, *маятникообразный* – схожість за зовнішнім виглядом і/або характеристикою («рух у певному напрямі з (не)окресленою швидкістю»), *кашицеобразный* – подібність за консистенцією, *газообразный* – схожість за агрегатним станом, *шёлковидный*, *латиноподобный* – схожість за фактурою тканини/матеріалу.

Як бачимо, композити з досліджуваними компонентами можна означити як емоційно нейтральні, оскільки вони є складниками термінсполук. Однак знайдено низку прикметників-композитів, для яких домінантними стали оцінкові семи; приміром, сему «хибності, неістинності» реєструємо у номінаціях *наукообразный/-подобный*, попри те що розглянені окремо частини цих слів негативними конотаціями не обтяжені. Проте після об'єднання в одне слово, під впливом абстрактного поняття «наука» домінантною стає нова емоційно забарвлена сема «начебто науковий, формально науковий».

Цікавий випадок становлять лексеми *женоподобный/-образный*, *мужеподобный/-образный* (у словнику В. Даля зареєстровані форми – *женовидный* [3 (1: 76)], *мужеvidный* [3 (2: 302)]), проте не тому, що в ядрі структури їхнього лексичного значення містяться негативні семи, відсутні у компонентах, а тому, що своїм корінням сягають у колективне несвідоме народу (в архетипи, за К. Юнгом), вужче – ментальні уявлення про чоловіче й жіноче, на підставі чого можна відновити систему поглядів людей з питань статі, норм міжособистісних стосунків, традиційності соціальних ролей тощо.

У певному контексті можуть набувати негативних сем композити, вжиті в переносному значенні (*человекообразный/-подобный*, *обезьяноподобный*, *амёбоподобный*), наприклад: *Он человек без чести. Это что-то человекообразное/обезьяноподобное. Амёбоподобный интеллект* (пор. з термінами: *человекообразные обезьяны*, *обезьяноподобный человек*, *амёбоподобные клетки*). Проте у композитів, у яких іменникова основа, що передує опорній, позначає тварин, до яких ставимось зле, фіксуємо негативно забарвлені семи (*скотоподобный*, *свиноподобный*), хоча існують словосполучення з цими словами, де «негативність» значно послаблена (*свиноподобный самолет*) або пов'язана з іншим явищем, наприклад, з хворобою, – *скотоподобный грипп*.

Якщо іменникові основи, сполучаючись з частинами *-образный/ -подобный*, позначають предмет (*лира*, *пług*, *сигара*), речовину (*пар*, *желатин*), явище природи (*лави́на*, *вихрь*), архітектурні (*колонна*, *свод*), астрономічні (*комета*, *луна*), біологічні поняття, які належать до світу рослин (*куст*, *тюльпан*), тварин (*щука*, *собака*, *уж*) та світу людини, географічні і геологічні (*холм*, *уступ*; *грабен*, *кулиса*) та математичні поняття (*круг*, *точка*) і т.под. і вказують на певну форму, то оцінково-експресивні семи таких слів, як термінних складників, нейтралізуються в ядрі структури лексичного значення, а саме:

ліроподібний, парообразный, лавиноподібний, колоннообразный, кометоподібний, дуноподібний, кустообразный, тюльпанообразный, собакообразный, холмообразный, грабеноподібний, кругообразный тощо.

За емоційністю, порівняно з композиціями, що мають опорні частини *-образный, -подобный*, у композиціях з компонентом *-видный* експресивність вельми знижена, якщо не зведена до нуля, тому, вживаючи їх, легше безсторонньо констатувати факт. Мабуть, це спричинило їхню найбільшу поширеність і зумовлено тим, що слово *вид* ні етимологічно, ні асоціативно не стосується до відновлення образу чи подоби і більшою мірою дає змогу дивитися на предмет, річ, явище на підставі певної, вже зафіксованої, наявної, відомої, готової, трафаретної форми, як-от: «*Это не миндаль/пальма/лишай..., а что-то миндалевидное/пальмовидное/лишавидное...*» Отже, не всі з досліджених композицій, виражених складними прикметниками з указаними опорними частинами, емоційно нейтральні, причому до «експресивніших» загалом належать лексеми з компонентами *-подобный* та *-образный*.

Надалі виникає питання: чи можуть семантично розрізнятися слова на взір *солнцеподобный* і *солнцеобразный*, *богоподобный* і *богообразный*, чи вони є абсолютними синонімами? Як встановлено, ці слова можуть мати семні відмінності. Так, лексема *солнцеподобный* пов'язана більше з шануванням або називанням людини, позаяк *солнцеподобный* може бути складником пишномовного звертання («Солнцеподобный король!») «Солнцеподобный вы наш!») з різноманітними конотаціями (від обожнення і схиляння до іронії та сарказму), до того ж те чи те ім'я може позначати «подібний до сонця» і бути антрополоксемою (Шамсі, Ахмет, Фаїна тощо). На противагу цьому, *солнцеобразный* не вживається у звертаннях, і словосполучення з цим прикметником вказують або на форму предмета, малюнка, наприклад: *солнцеобразный онамент* (вид татування індійських народів у вигляді сонця), *солнцеобразный крест* (монограма Ісуса Христа), *солнцеобразный цветок* тощо, або на фізичні характеристики певного явища, процесу, приміром, *солнцеобразное свечение*, тобто світіння, схоже на сонячне за інтенсивністю.

Зміст слова *богоподобный* сягає у глибини сакрального поняття «Бог», лексичний склад якого може містити лише позитивні семи, що породжує відповідний асоціативний ряд – «божественный», «взірець духовної краси», «моральна основа для людини». На відміну від цього, утворення *богообразный* може мати негативні семи, оскільки (тут доречно етимологічна розвідка) слово *доба*, від якого походить *подобный*, позначає не тільки «зовнішність; схожість», а ще й «гарний»: пор. з латиською «лтс. labdabls «гарний на вигляд» [4: 96–97], з готською «гот. gadaban «подобать, подходит»; gadūfs «приличествующий, подходящий». См. также Добрый...» [14 (1: 519–520)]. Слово *образ*, за словником О.М. Трубочова, також містить численні позитивні семи; так, старослов'янське «ОБРАЗЪ» з-поміж решти пояснень витлумачено як «прообраз, образец» [13: 63], у сербохорватській «obraz» позначало ще й «гордість, достоинство; честь; свобода (в моральном смысле)», у словенській мові «пример, образец, символ» [13: 64], у російській мові – «пример, образец» [13: 65]; крім того, сербохорватський прикметник «obrazit» вживали на позначення «красивый» [13: 61]. А проте всі ці семи слова *образ*, очевидно, заступає інша – «то, что <...> представляется воображению» [13: 65], «те, що створено уявою людини, те що вторинне стосовно до реальності», суб'єктивне. Мабуть, колишні

наявні позитивні значення одиниці *подобный* зберігаються у підсвідомості та спрацьовують у композиті *богоподобный*, тому вважаємо, що на інтуїтивному рівні *богоподобный* і *богообразный* семантично розмежовані.

Розрізняються за значенням слова *енотоподобный* і *енотоподобный* (~ *кот/ медведь/ собака*) і *гиеновидные* і *гиеноподобные* (~ *хищники*), що вживаються як зоологічні терміни, а також переважно з компонентом *~подобный* можуть характеризувати людину й набувати позитивних і негативних сем, що залежить від нашого ставлення до цих тварин: *енотоподобный человек* – «хитрий, сміливий, забіякуватий», *гиеноподобный* – «підступний, непорядний».

Таким чином, слова з компонентом *-подобный*, порівняно зі словами з рештою компонентів, зазнають найбільших семних зсувів, проте через стилістичну обмеженість (належність до книжного стилю) модель з частиною *-подобный* менш продуктивна в російській мові від моделей з опорними частинами *-видный* та *-образный*, що, до речі, підтверджують і дані експерименту О.П. Василевича [2: 236–239]. Незважаючи на це, оскільки часто-густо складно розрізнити значення розглянутих композитів-прикметників, пропонуємо згрупувати їх у такий спосіб: до першої групи належатимуть прикметники-композити, у яких під час варіювання опорної частини, на взір *графитовидный, графитообразный, графитоподобный*, семний склад залишатиметься більш-менш стабільним (їх нараховано близько 84 %). Другу групу (16 %) утворюватимуть складні прикметники, у яких під час зміни опорної частини (*-видный, -образный, -подобный*) можна зафіксувати певні трансформації на семному рівні. Зауважимо, що ми не розподіляли досліджувані одиниці на підставі наявності/відсутності композитно-синтаксичних варіантів, бо номінації, яким не властиве таке варіювання (*латиноподобный, (не) правдоподобный*), становлять поодинокі винятки.

Отже, якщо семантична неоднорідність досліджуваних прикметників-композитів не очевидна, то йдеться насамперед про терміни, наприклад: *снегоподобная масса/ субстанция/ смесь/ структура, снегообразный конденсат/ оксид P₂O₅, снеговидный рыхлый лёд/осадок; воскоподобный материал, воскообразный диэлектрик, восковидный плюш/ некроз; пузыреподобная модель атома, пузыреобразный компьютер, пузыревидный головач (гриб)* тощо.

З позицій сьогодення важко з'ясувати, чому саме так. Лише спостерігаємо, що предмет, «який має форму гвинтової нарізи, ... нагадує її» [8: 88], частіше називають *винтообразный* та рідше – *винтоподобный* і *винтовидный*, що є *мышевидный* та *рыбообразный* (галузь зоології), а не навпаки, аналогічно – *хвощевидный* і *кустообразный* (галузь ботаніки), *ромбовидный* та *кругообразный* (галузь математики) тощо. Так сталося, мабуть, через те що якісь номінації вже усталені, і до них звикли наші аналізатори (*трапецевидный слиток/профиль крыши/кови*), якісь назви треба переглянути й замінити зручнішими (не *мечеподобный хрящ*, а *мечевидный*), та деякий час вони співіснують, поповнюючи ряди термінів-варіантів (*чехловидный* і *чехлообразный лист*), для якихось нових понять автори шукають найкращу словесну форму і сполучуваність (*миндалеподобный вкус*, адже смак не може бути *миндалевидным*; *сетеобразная штора*, проте не *сетевидная*), тому питання залишається остаточно не розв'язаним.

А втім, нам вдалося встановити, що російські слова, з першою іменниковою частиною, яка позначає агрегатний стан і/або характеризує консистенцію речовини, зага-

лом, значно частіше приєднуються до опорного компонента *-образный*, ніж до частин *-подобный* та *-видный*, як-то: *паро-/газо-/геле-/желе-/кашице-/мазе-/студнеобразный*. Однак «частіше» не означає відсутності або невживаності паралельних форм, які, до речі, зафіксовані у наукових працях і словниках: *газоподобные среды*; *гелеподобный клей/концентрат*; *желеподобный наноматериал* і *желевидный спрей*; *мазеподобный деревянный лак*, *студнеподобный* и т. тощо.

І на завершення, поглиблюючи наші попередні судження про причини наявності/відсутності термінних варіантів, розглянемо низку усталених одиниць з терміноелементом *нитевидный*, приміром, *нитевидные кристаллы/черви/пульс*. Як відомо, термін *нитевидные кристаллы* вживають на позначення штучних тонких і надто міцних кристалів, схожих на нитки, термінним варіантом якого слугує номінація *віскерси*, одержана методом транскрибування англ. *whiskers* – «вуса тварини»). Термін *нитеобразные кристаллы* – загалом прийнятний композитно-синтаксичний варіант стандартованої одиниці *нитевидные кристаллы*, проте в офіційних друкованих працях, на відміну від електронних джерел, її не зареєстровано [10: 892]. Аналогічно до попереднього випадку, термін *нитевидные черви*, на противагу номінації *нитеобразные черви*, закріплені лише в академічних словниках. Такі приклади свідчать про більшання варіативності термінних одиниць.

Третя номінація *нитевидный пульс* – утрадиційнена одиниця, якій відповідають усталені термінні варіанти – «малий» і «м'який» пульс (*pulsus filiformis*), що вказують на малий серцевий викид крові під час різноманітних порушень роботи серця. Варіанта на взір *нитеобразного пульса* наразі не виявлено, що, пов'язано, мабуть, із закоріненою традицією, а також із семантичними трансформаціями, що відбулися у композиті *нитевидный*, коли домінантна сема слів *нить/нитка* як «тонко скручене прядиво» ([8: 416]) перемістилась до імплікаціоналу, та другорядні семи «легко рватися, губитися» стали домінантними. І мовцю не треба відновлювати образ нитки як прядива (тому недоцільний *нитеобразный*), а лише підкреслити вкрай необхідні семи на позначення її властивостей, що узгоджується зі створеним образом на рівні внутрішніх ментальних структур. Це і є те, що називають узвичаєністю уживаної форми і що може спричинити відсутність термінних варіантів.

Врешті, підбиваючи підсумки, слід підкреслити, що опорні частини композитів (*-видный*, *-образный*, *-подобный*), незважаючи на етимологічні особливості, словотвірні й семантичні відмінності, об'єднані інтегральною семою «схожий виглядом на щось», проте в ядрі структури лексичного значення таких одиниць можуть міститися ще й експресивні семи. Найбільших таких семантичних зсувів зазнають слова з опорними частинами *-подобный*, *-образный*, що залежить від їхньої етимології, від мети мовця, сполучуваності прикметника-комполита та семантики іменникової основи, яка приєднується до опорного компонента. Крім того, майже всім дослідженим складним прикметникам притаманне композитно-синтаксичне варіювання, відсутність термінних варіантів пояснено узвичаєністю уживаної форми та її погодженістю з образом у структурах підсвідомості носія мови. Проте іменникова основа, що передує опорній, може сполучатися з двома-трьма опорними компонентами, причому семантичні межі між варіантами можуть бути як розпливчасті (такі композити становлять 84 %), так і очевидні (кількість цих одиниць – 16 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большой толковый словарь русского языка: более 110 000 ст. [Электронный ресурс] / Гл. ред. Сергей Александрович Кузнецов. – 1-е изд. – СПб. : Норинт, 1998. – 1536 с. – Серия : Словари и энциклопедии на Академике. – ISBN 5-7711-0015-3. – Режим доступа : <http://www.woкaбулa.pф>
2. Василевич Александр Петрович. Исследование словообразовательных средств описания формы [Электронный ресурс] / А.П. Василевич // Семиотика, лингвистика, поэтика. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 233–242. – ISBN 5-9551-0049-0. – Режим доступа : <http://books.google.com.ua/books>
3. Даль Владимир Иванович. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. [Электронный ресурс] / В.И. Даль. – СПб. : 1863–1866. – Толковый словарь В. Даля ON-LINE. – Режим доступа : <http://vidahl.agava.ru>
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Р.В. Болдирев, В.Т. Коломієць, А.П. Критенко та ін. ; редкол. О.С. Мельничук (головний редактор) та ін. – АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2 : Д – Копці. – 570 с.
5. Ефремова Татьяна Фёдоровна. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка : св. 136 000 словар. ст. В 2 т. [Электронный ресурс] / Т.Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2000. – ISBN 5-200-02800-0. – Режим доступа : <http://enc-dic.com/efremova/-47981.html>
6. Зализняк Андрей Анатольевич. Грамматический словарь русского языка : Словоизменение. Ок. 100 000 слов / А.А. Зализняк. – 2-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1980. – 880 с.
7. Жуковская Елена Евгеньевна. Учебник русского языка для студентов-иностранцев естественных и технических специальностей. I-II курсы. Практическая грамматика / Е.Е. Жуковская, Г.А. Золотова, Э.Н. Леонова, Е.И. Могина. – М. : Русский язык, 1984. – 336 с.
8. Ожегов Сергей Иванович. Словарь русского языка: 70 000 слов / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 22-е изд., стер. – М. : Русский язык, 1990. – 921 с. – ISBN 5-200-01088-8.
9. Русский орфографический словарь: ок. 180 000 слов [Электронный ресурс] / О.Е. Иванова, В.В. Лопатин (отв. ред.), И.В. Нечаева, Л.К. Чельцова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : РАН. Ин-т русского языка имени В.В. Виноградова, 2004. – 960 с. – ISBN 5-88744-052-X. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ua>
10. Советский энциклопедический словарь / А.А. Гусев, И.Л. Кнунянц, М.И. Кузнецов, В.Г. Панов ; гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1988. – 1600 с.
11. Татаринов Виктор Андреевич. Общее терминоведение: Энциклопедический словарь / В.А. Татаринов. – Российское терминологическое общество РоссТерм. – М. : Московский Лицей, 2006. – 528 с. (Библиотека журнала «Русский Филологический Вестник», Т. 44). – ISBN 5-7611-0450-4.
12. Тришин Виталий Николаевич. Большой словарь-справочник синонимов русского языка (свод общеупотребительной, специальной и заимствованной лексики с синонимическими рядами) : 526 000 слов и словосочетаний [Электронный ресурс] / В.Н. Тришин. – Словарь системы ASIS® по версии 7.0, представлен 24 апреля 2014 г. ; написан на Visual Fox Pro. – Режим доступа : <http://synonym-dictionary.info/B2/M/123.html>

13. Трубачёв Олег Николаевич. Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / О.Н. Трубачёв. – М. : Наука, 2002. – Вып. 29 (*obrovědati – obsojŋnica). – 254 с. – ISBN 5-02-011808-7.

14. Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка : В 4-х т. [Электронный ресурс] / М. Фасмер ; перевод с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, Редакция литературы по философии и лингвистике, 1987. – Скан, OCR, обработка, формат [D]v-ZIP]. – Режим доступа: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F /FASMER_Maks/_Fasmer_M..html#003](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/F/FASMER_Maks/_Fasmer_M..html#003)

Стаття надійшла до редакції 08.09.14

Е. Южакова, канд. филол. наук, доц.

Одес. нац. академия пищевых технологий, Одесса

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РУССКИХ КОМПОЗИТОВ-ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ С ОПОРНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ -ВИДНЫЙ, -ОБРАЗНЫЙ, -ПОДОБНЫЙ

В статье проведен семантический анализ композитов-прилагательных с опорными компонентами -видный, -образный, -подобный, которые входят в состав словосочетаний, в том числе терминологических, другими словами, найдены отличия в ядре и на периферии структуры лексического значения композитов, выраженных прилагательными с вышеназванными опорными компонентами, а также освещены некоторые причины (не)употребляемости определённых вариантных форм таких прилагательных.

Ключевые слова: композит-прилагательное, композитно-синтаксическое варьирование, сема, семный состав.

Yuzhakova O., PhD, Associate Professor

Odessa National Academy of Food Technologies, Odessa

SEMANTIC ANALYSIS OF THE RUSSIAN COMPOSITE ADJECTIVES WITH THE BASIC COMPONENTS -ВИДНЫЙ, -ОБРАЗНЫЙ, -ПОДОБНЫЙ

The article conducts semantic analysis of the composite adjectives with the basic components -видный, -образный, -подобный that are a part of the collocation and/or term combination, i. e. it investigates, both in the nucleus and in the periphery, the differences in the lexical meaning structures of the composite variants expressed in the adjectives; furthermore, the article discloses some reasons why those variants are or are not widely used.

Key words: a composite adjective, composite syntactic variation, a seme, seme structure.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С СЕМАНТИКОЙ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ КАК ПРОЯВИТЕЛИ НАЦИОНАЛЬНОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ

Статья посвящена анализу лингвокультурологических особенностей фразеологизмов с семантикой неопределенности. Каждая группа фразеологизмов по-разному передаёт семантику неопределённости и имеет собственный потенциал в передаче ментальных установок русского народа. Высокая степень неопределённости характерна для фразеологических сращений, поскольку составные части этой группы утратили актуальное для других поколений лексическое значение. Этимологический комментарий в этом случае способствует пониманию национальной специфики, которая, к тому же, проявляет категорию неопределённости в её языковом представлении.

Ключевые слова: фразеологические единицы, категория неопределенности, семантика неопределенности, лингвокультурология, когнитивистика.

Фразеологизмы, по мнению Ф.И. Буслаева, содержат в себе «и нравственный закон, и здравый смысл, выраженные в кратком изречении, которое завещали предки в руководство потомкам» [1]. Когнитивный и лингвокультурологический подходы к описанию фразеологических единиц привлекают внимание исследователей, стремящихся выявить роль идиом в формировании национального самосознания. Об этом писали такие ученые, как А. Вежбицкая (1996), В.Н. Телия (1996), В.А. Маслова (2004) и др.

Целью данной статьи является рассмотрение фразеологических единиц с семантикой неопределенности, которая особым образом проявляет национальное сознание. Словник фразеологических единиц, семантика которых согласуется с фактором неопределённости, был составлен на основе сплошной выборки из Фразеологического словаря под редакцией Молоткова [2]. В составе 470 фразеологических единиц были обнаружены такие разновидности:

1. Фразеологические сочетания: *вдоль и в поперек* (во всех направлениях, повсюду), *в глубине души* (внутренне, втайне, подсознательно), *держат язык за зубами* (молчать, не болтать, не говорить лишнего), *на днях* (в один из ближайших дней), *со дня на день* (в один из ближайших дней) и мн. др. Фразеологические сочетания, как правило, имеют одно прямое значение и не требуют дополнительного толкования, то есть значение неопределенности выводимо из внутренней формы фразеологизма. Названные фразеологизмы являются носителями неточной информации — неопределённого направления, места и, соответственно, проявляют и прагматические установки коммуникантов, по разным причинам не настроенных на точное информирование.

Фразеологизмы подобной семантики можно считать ментально означенными, так как с их помощью говорящий, избегая информационной конкретности, передаёт особое отношение к коммуникативной ситуации и к собеседнику. Например, фразеологизм *в глубине души* реализует один из концептов русского ментального пространства — концепт

души. В Малом академическом словаре находим следующее определение слова «душа»: внутренний психический мир человека, его переживания, чувства [3]. Это толкование передает глубинное восприятие окружающей действительности русским человеком: не только через рациональное, но и с помощью чувств и сопереживания, которые неопределенны и не всегда понятны окружающим.

2. Фразеологические единства: *блуждать в потемках* (плохо разбираться в чем-либо, плохо понимать что-либо), *вертеться в голове* (никак не вспоминается), *заблудиться в трех соснах* (не суметь разобраться в чем-либо), *играть в прятки* (обманывать кого-либо, скрывать, утаивать) и др. Значение этих фразеологических единиц в какой-то мере мотивировано переносным значением входящих в их состав слов. Так, фразеологизм *играть в прятки* в Толковом словаре под редакцией С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой [4] объясняется через слово «прятки» — детская игра, в которой один ищет остальных, спрятавшихся участников игры. В ходе переосмысления фразеологизм приобрел расширительное значение, что позволило ему расширить круг применения. «Необходимо учитывать тот факт, что семантика знаков косвенно-производной номинации является результатом опосредованной когнитивной деятельности, продуктом лингвокреативного мышления...» [5: 69] — в этом тезисе обозначена значимая для коммуникации возможность языковых единиц адаптироваться к потребностям человека и общества на разных этапах его развития.

3. Фразеологические сращения: *куда ворон костей не заносил* (очень далеко, в самые отдаленные места), *гадать на бобах* [на кофейной] гуще (строить предположения, догадки), *после дождичка в четверг* (неизвестно когда), *за тридевять земель* (очень далеко), *ни в зуб ногой* (совершенно ничего не знать), *денег куры не клюют* (очень много) и мн. др. Основным отличием фразеологических сращений от других ФЕ является их немотивированность, семантическая спаянность элементов и лексическая неделимость. Значение неопределенности наиболее ярко выражено именно во фразеологических сращениях, так как отсутствие образности препятствует созданию «правильной картинки» в нашем воображении, и неопределённое значение становится основным. Анализ фразеологизма *когда рак на горе свистнет* (неизвестно когда; в неопределённом будущем, никогда), как представляется, полностью подтверждает высказанное соображение. Являясь носителем неопределённости в чистом виде, этот фразеологизм широко используется в устной и письменной речи носителей языка, что позволяет отнести его к числу культурогенных. Так, герой рассказа Н. Теффи «Когда рак на горе свистнул (Рождественский ужас)» Петя Жаботыкин, на чьи просьбы взрослые неизменно отвечают словами «когда рак на горе свиснет», задается вопросом: почему же не говорят «когда слон полетит», и посвящает этому вопросу всю свою жизнь [7]. Русский фразеологизм *когда рак на горе свистнет* включается в межкультурную синонимическую парадигму: *на турецкую пасху; на русский байрам; после морковкина заговенья; после дождичка в четверг; в понедельник после середины; на то лето, не на это; на тот год, когда черт помрет; когда черт крестится; когда лысье перекудрявеют; когда курица запоет петушину; когда сорока побелеет; когда свиньи будут с поля шагом идти; когда петух яйцо снесет; когда тебе зеленая жаба титьку даст* [7], [8]. Показательно, что все фразеологизмы этого ряда относятся к разряду фразеологических сращений. Авторы сайта «Культура письменной речи» оригинально и поучительно ответили на вопрос о

семантике русского фразеологизма *когда рак на горе свистнет*: «Можно заметить, что образное значение таких конструкций реализуется в результате нарушения «логической» сочетаемости компонентов. А вопрос о том, почему символом невозможного сделался в одном из случаев именно свист рака на горе, а в другом — превращение небесного тела в продукт питания, может быть решен разве что после дождичка в день турецкой пани, когда свиньи полетят к голубой луне» [7].

Этимологический комментарий помогает понять культурные истоки фразеологизации и причины последующих семантических преобразований. Вот какую информацию находим по поводу происхождения фразеологизма *когда рак на горе свистнет*. Первоначально фраза звучала: «Когда Рак на Шкодовой горе свистнет». Во времена появления присказки о свистящем раке последнее слово писалось с большой буквы. Рак — кличка известного одесского марвихера (так некогда именовали воров-гастролеров) Ракачинского, данная ему не столько из-за фамилии, сколько по наличию особой приметы — сильно выпученных глаз. Однажды Рак проиграл пари, согласно которому был обязан оглашать трехкратным свистом объездную пересыпную дорогу (Шкодову гору) во время ее интенсивного использования. Так как дожди заливали Пересыпь крайне редко, это обстоятельство и породило известную фразу. Название «Шкодова гора» по сию пору сохраняется в топонимике города. Выпад из выражения «когда рак на горе свистнет» уточнение «шкодова» заметно ослабило смысловую нагрузку фразы [8].

С помощью словаря синонимов русского языка [9] можем установить слова, являющиеся эквивалентами-заменителями фразеологического сращения «когда рак на горе свистнет»: «никогда», «вовсеки», «вовек», «ввек», «отроду», «сроду», «отродясь» и др. Можно заметить, что фразеологизмы являются более экспрессивными и в этом своём качестве несут значимую информацию о предпочтениях в выборе номинаций неопределённости. Этот выбор соотносится с когнитивными установками субъектов речи и в определённой степени согласуется с признаками национальной ментальности. Неопределённость может оказаться более действенной, чем обязывающая определённость.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Буслаев Ф.И. Русские пословицы и поговорки / Ф.И. Буслаев. — М., 1854
2. А.И. Молотков. Фразеологический словарь русского языка. Сост.: Л.А.Войнова, В.П.Жуков, А.И.Молотков, А.И.Федоров / Под ред. А.И. Молоткова. — М.: «Русский язык», 1986. — 544 с. — (ФСРЯ).
3. Малый академический словарь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/1itqSxW>
4. Толковый словарь под редакцией С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведовой. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/1kctFyg>
5. Столбовая Л.В. Формирование когнитивной базы идиом в русском и английском языках / Л.В. Столбовая // Вестник Московского государственного областного университета. – М., 2010. – № 5. – С. 68–72.
6. Фразеологический словарь русского литературного языка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://phraseology.academic.ru/>
7. Культура письменной речи. Когда рак на горе свистнет. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.grammar.ru/RUS/?id=14.48>

8. Этимологическая ссылка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/1kesIWE>
9. Словарь синонимов русского языка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/contents.nsf/dic_synonims/
10. Любимова О.Ю. Сравнительный обзор традиционного и когнитивного подходов к изучению фразеологических единиц / О.Ю. Любимова // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – М., 2009. – № 561. – С.82–96.
11. Валгина Н.С. Современный русский язык. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/1rwGhmz>

Стаття надійшла до редакції 08.09.14

I. Есаулова, аспірантка

Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, Луганськ

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ІЗ СЕМАНТИКОЮ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ВИРАЗНИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу лінгвокультурологічних особливостей фразеологізмів з семантикою невизначеності. Кожна група фразеологізмів по-різному передає семантику невизначеності і має власний потенціал в передачі ментальних установок російського народу. Найвища ступінь невизначеності характерна для фразеологічних зрощень, оскільки складові частини цієї групи втратили актуальне для інших поколінь лексичне значення. Етимологічний коментарій в цьому разі сприяє розумінню національної специфіки, яка, до того ж, виявляє категорію невизначеності в її мовному представленні.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, категорія невизначеності, семантика невизначеності, лінгвокультурологія, когнітивістика.

I. Esaulova, PhD student

Lugansk National University named after T. Shevchenko, Lugansk

THE LINGUISTIC AND CULTURAL PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE SEMANTICS OF UNCERTAINTY

The article is devoted to the analysis of the linguistic and cultural peculiarities of phraseological units with the semantics of uncertainty. Each phraseological group differently shows the semantics of uncertainty and has its own capacity in the transmission of the national specificity of Russian. Phraseological fusions have the highest degree of uncertainty, as an integral part of this group has lost its relevant to other generations lexical meaning. Etymological comment in this situation contributes to the understanding of national peculiarities, which, moreover, shows the category of uncertainty in its language representation.

Key words: phraseological unit, category of uncertainty, semantics of uncertainty, linguoculturology, cognitive science.

**ОТРАЖЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ОСНОВНЫХ
ДИАЛЕКТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ
НА ЯЗЫКОВОМ УРОВНЕ
(на материале английского языка)**

Статья посвящена анализу некоторых особенностей традиционно безличных предложений, которые на языковом уровне отражают суждения о понятиях времени и пространства. Анализ фактического материала, приведенного в работе, позволяет сделать вывод, что их частотность и разнообразие находятся в соответствии с философским пониманием времени и пространства как основных форм существования материи. На языковом уровне исследуемые структуры безличными не являются.

Ключевые слова: безличные предложения, время и пространство как философские категории, суждение.

Становление человека связано с процессами познания и осознания окружающей действительности. Теория познания как философское учение рассматривает отношение наших ощущений, представлений, понятий к явлениям объективного мира, который представляет собой постоянно движущуюся материю, т.е. бесконечное количество субстанций и изменение отношений между этими субстанциями. Теория отражения, являясь основой теории познания, рассматривает ощущение, мышление, сознание как отражение существующего вне нас объективного мира. Исходной ступенью познания являются ощущения, непосредственное созерцание действительности. При помощи абстрактного мышления данные ощущений и восприятий обобщаются и выражаются в понятиях. Понятие как форма отображения материального мира в сознании человека складывается в процессе развития познания. Вполне естественно, что те понятия, которые сформировались в этом процессе, должны иметь определенные способы языкового отражения.

Пространство и время – формы существования материи и неотделимы от нее. Наше сознание сформировало понятия пространства и времени и нашло способы их языкового отражения. Одним из способов такого отражения являются так называемые «безличные» предложения.

Традиционно к безличным относятся предложения, которые лингвистически являются отражением понятий, представлений о времени, расстоянии, месте, направлении и т.д. Исходя и понимая того, что субстанция и процесс неотделимы друг от друга, проанализируем предложения “*It was two in the morning*” (E. Anthony); “*It was a long way from the hotel*” (O. Henry). Сказуемые обоих предложений представляют собой структуру комплементации, где вторичный конституент сказуемого – предикатив, который на языковом уровне отражает понятие о свойстве носителя процесса. Рассматриваемые конструкции являются выражением на языковом уровне сформированных на уровне мышления суж-

дений о понятиях пространства и времени и отражают определенные процессы-состояния, т.е. процессы, схваченные в определенный момент времени и представляющий собой существование субстанций с указанными свойствами в некоторый момент времени. Суждение понимается нами как «одна из основных форм логического мышления, оно отражает явления действительности, их связи и отношения» [1:345]. В каждой конкретной ситуации человек формирует свое суждение, которое отражает объективную действительность, с последующим его отражением на уровне языка с помощью существующей структурной базы. Это нетрудно видеть из следующих предложений: 1. "He looked at the time. It was just past seven now " (L. Masterson). 2. "The watch was a quarter past four o'clock" (E. Hemingway).

В обоих случаях отражение понятия времени, суждения о нем оформляются двучленными конструкциями, первым элементом которых могут быть и существительные, и местоимение *it*. На синтаксическом уровне и существительное, и местоимение являются подлежащими, а предикативы имеют прямое отношение к подлежащим, как определенные свойства субстанций к самим субстанциям, т.к. предположение, что свойства субстанций могут существовать вне их носителей, противоречит основополагающему философскому пониманию процессов материального мира. В традиционно безличных предложениях, отражающих суждения о времени, возможна не только замена *it* существительным, но и употребление других, отличных от *be* глаголов, например: "It was striking six o'clock as he entered Alstead Station" (A. Cronin). На наш взгляд, в каждом конкретном случае для человека может быть важно восприятие с последующим отражением языковыми средствами процесса в целом, либо конкретизация его составляющих. Поэтому предложения, которые на уровне языка отражают суждения о понятии времени имеют в своей структуре разные языковые единицы. Нижеприведенные предложения наглядно демонстрируют как человеческий мозг в процессе отражения окружающего мира конкретизирует субъект суждения, которое в силу своего диалектического характера является единством общего и частного: 1. "Twelve o'clock arrived" (Ch. Bronte). 2. "Six o'clock bells for rising, bells for breakfast, bells all through the day". (A. Hotchner). Следовательно, два основных аргумента в пользу безличности рассматриваемых структур, а именно, невозможность употребления существительных в качестве первого элемента и построение сказуемого только по формуле *be* плюс предикатив, который, в свою очередь, не имеет никакого отношения к подлежащему как определенной структурной единице, ни к производителю действия, оказываются весьма необоснованными.

При рассмотрении проблемы «безличности» грамматисты не обходят вниманием и такие конструкции как, например, "It's time to roll" (E. Hemingway). Именно существительное *time* является самым частотным в функции предикатива в анализируемой структуре. Как уже отмечалось выше, время является одной из основных форм существования материи и без нее «пустая абстракция, существующая только в голове человека» [2]. Человек, наблюдая процессы окружающей действительности, отражает их совокупность в своем сознании, формируя в дальнейшем понятие времени. Окружающий мир – непрерывно изменяющаяся материя. В процессе развития и познания человеку понадобилось вычленивать отдельные процессы из совокупности с указанием их начала и окончания в сравнении с другими начинающимися или заканчивающимися процессами и вычленение того или иного процесса имело в своем основании принцип общего и отличного.

Суждение о понятии времени как о способе существования материи является тем общим, что находит свое дальнейшее выражение языковыми средствами. Также находит свое отражение на языковом уровне и отличное, в нашем случае, *to roll*, являясь определением к *time* на уровне формирования суждения как способа отражения действительности, отличается этот процесс от других процессов.

Интересны, на наш взгляд, статистические данные частотности употребления в качестве вторичного конституента сказуемого обстоятельств времени, места, направления в предложениях с эмфатической конструкцией *it is/was...that*. Они составляют соответственно 42,3% и 34,4% всех случаев употребления рассматриваемой структуры, т.е. в 76,7% случаев человеку важно выделить языковыми средствами сформировавшиеся суждения о понятии времени и пространства, что находится в полном соответствии с философским пониманием процесса как материи и способа существования ее во времени и пространстве.

Как и в случае с предложением, где *time* является предикативом, а постпредикативный элемент является определением к нему, в предложениях типа *"It took long hours and long miles to pay for all that"* (D. Sayers) общим является наличие уточняющего элемента. В предложениях, где вторичный конституент сказуемого – предикатив или дополнение, наиболее частотным является прилагательное *long* и числительные. Рассмотрим два предложения: *"It /the hole/ was, I remembered, some way down the path in the space clear of undergrowth"* (C. Marchant). 2. *"It's about a mile along the Coyotepec road"* (J. MacDonald). В первом личном предложении находит свое отражение мысль о субстанции *"the hole"* и способе ее существования во времени и пространстве *"was some way down the path"*. Во втором, традиционно безличном предложении, выражена также мысль о субстанции и способе ее существования во времени и пространстве. В первом случае «субъект действия» - единичная субстанция – вычленяется на уровне мышления и находит конкретное выражение на языковом уровне. Во втором случае в процессе отражения и дальнейшего логического формирования мысли, «субъект действия» понимается как ряд субстанций с одинаковым способом их существования во времени и пространстве. Таким образом в сознании отражаются отдельные процессы, но в процессе формирования мысли, суждения, выкристаллизовывается общий «субстанциальный концепт» [3: 106]. отражают понятие об этом концепте на языковом уровне в силу своей се

Приведенный выше анализ структур, которые отражают суждения о понятиях времени и пространства на языковом уровне, позволяет сделать вывод, что они являются одними из наиболее частотных в языке [4: 204-205], что соответствует философскому пониманию времени и пространства как форм существования материи. Их разнообразие (от личных до традиционно безличных) обусловлено сложившейся в языке структурной базой, т.е. «влиянием определенной и обусловленной языком субъективности» [5: 381].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова [Текст]: М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
2. Краткий философский словарь [Электронный ресурс]. –Режим доступа www.platonanet.org.ua/board/filosofskiy_slovar/prostranstvo-i-vremja/1-1-0-371.- Название с экрана.

3. Жаборюк О.А. Проблема безособовості з позиції теорії логіко-граматичної динаміки (на матеріалі сучасної англійської мови) [Текст]/ О.А. Жаборюк// Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. -1999. - № 7. – С. 104-108.

4. Фиоги́на Л.Н. Лексико-семантический анализ элементов основных синтаксических моделей традиционно безличных конструкций [Текст]/ Л.Н. Фиоги́на// Мова і культура. – 2002. – Вип. 5. –Т. 2. – Ч. 2. – С. 201-205.

5. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. [Текст]/Вильгельм фон Гумбольдт, переводы с нем., составление, общая редакция и вступительные статьи А.В. Гулыги и Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1985. – 450 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.14

Фіоґіна Л., доц.

Одеськ. нац. у-т імені І.І. Мечникова, Одеса

ВІДОБРАЖЕННЯ ДЕЯКИХ ОСНОВНИХ ДІАЛЕКТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ НА МОВНОМУ РІВНІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Стаття присвячена аналізу деяких особливостей традиційно безособових речень, які на мовному рівні відображують судження про поняття часу та простору. Аналіз фактичного матеріалу, наведений у роботі, дозволяє зробити висновок, що їх частотність та різноманітність знаходяться відповідно з філософським розумінням часу та простору як основних форм існування матерії. На мовному рівні досліджувані структури безособовими не є.

Ключові слова: *безособові речення, час та простір як філософські категорії, судження.*

Finogina L., Ph.D., Professor

I.I. Mechnikov Odesski National University, Odessa

REFLECTION OF SOME MAIN DIALECTIC CATEGORIES IN THE LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF THE ENGLISH LANGUAGE)

The article deals with some peculiarities in so-called impersonal sentences which reflect the judgments on the notions of time and space in the language. The analysis of the material under discussion makes it possible to draw a conclusion that the frequency and diversity of the structures coincide with philosophical determination of time and space as the basic forms of the existence of matter. Grammatically, these sentences are not impersonal.

Key words: *impersonal sentences, time and space as philosophical categories, judgment.*

**СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
АКСІОНОМЕННИХ СПІЛЬНОСТЕЙ
(на матеріалі сучасної англійської мови)**

Стаття присвячена дослідженню лексичної семантики іменників на позначення загальнонаціональних цінностей англійської етнолінгвокультури в їх формалізованому представленні, обраних з тлумачних словників методом ступінчастої ідентифікації й об'єднаних 25-17 лексичними значеннями. Проведений комплексний аналіз співвідношення 9 полісемічних аксіономенів першої групи показав, що їх семантична структура виступає системою значень, які певним чином організовані.

Ключові слова: аксіономен, семантичний аналіз, лексичне значення.

Переорієнтація сучасних наукових досліджень на семантичний ґрунт вважається закономірністю, оскільки на сьогодні незаперечним є положення про примат мовного змісту над формою, про первинність лексичного в слові, про можливість застосування саме семантичного підходу до формалізованого дослідження усіх рівнів мови (праці М. Ф. Алефіренка, А. В. Корольової, А. А. Лучик, М. М. Пещак, О. О. Селіванової, С. І. Терехової, О. В. Тищенко, Т. С. Толчєєвої, М. П. Фабіан, Г. М. Ярун та інших).

Вперше формалізовані основи семантичної класифікації лексики були сформульовані й обґрунтовані науковими співробітниками відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України на чолі з відомим вітчизняним вченим М. М. Пещак [1]. Саме звідси пішли дослідження теоретичної та прикладної лінгвістики на матеріалах лексикографічних джерел, де найвиразніше розмежовуються явища мовлення і мови, а лексичні значення слів визначаються як мовні факти. Цю методику слідом за М. М. Пещак та її учнями поглибила М. П. Фабіан, зокрема при дослідженні етикетної лексики в українській, англійській та угорській мовах [5: 19].

Метою статті є формалізоване представлення семантичних відношень між аксіономенними спільностями англійської етнолінгокультури. Ця мета конкретизується в таких завданнях: 1) встановити семантичну структуру найбільш багатозначних англійських слів на позначення цінностей; 2) комплексно проаналізувати співвідношення досліджуваної лексики.

Матеріалом статті виступають аксіономени¹ сучасної англійської мови, які кваліфікуються як ціннісно-обумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру [6].

Оскільки лексема виступає зовнішнім відображенням слова, то його внутрішній бік представлений семемою, яка є найменшою одиницею лексико-семантичного ярусу

© Т. Сорока, 2014

---

¹ *Аксіономен* (від грецького *ἀξία* – «цінність» і латинського – *nomēn* – «ім'я, назва») є робочим терміном, упровадженим у науковий обіг автором для позначення найменування цінності.

і рівнозначною окремому значенню слова. На позначення компонентів змісту семми використовуються різноманітні терміни: *маркер* (Дж. Кагц, Дж. Фодор), *фігура* (Л. Ельмслев), *диференційна ознака* (І. Арнольд), *семантичний множник* (Л. М. Васильєв, О. К. Жолковський), *семантична ознака* (Г. А. Уфімцева), *семантичний примітив* (Г. Вежбицька) та інші. У нашому дослідженні вводим термін *генералізована сема* (ГС), під якою розуміємо семантично-похідну ознаку (СО), яка має скорочено-узагальнений зміст, що виводиться логічним шляхом з вихідної семми.

Процедура збору фактичного матеріалу і виділення семного складу лексичних значень аксіоіменників полягає в таких послідовних етапах:

1) з тлумачних словників англійської мови за допомогою прийому суцільної вибірки випишуються іменники, у формулах тлумачення яких містяться експліцитні та імпліцитні вказівки на форми і засоби передачі аксіологічного знання, в результаті чого укладається картотека мовного матеріалу. Зазначимо, що спочатку формується попередній перелік лексем, які виступають конвенційними цінностями англійської спільноти, наприклад: *life, truth, love, progress, sovereignty, honour, God, law, beauty*. Далі до цього списку слів застосовується метод ступінчастої ідентифікації [3], який «дозволяє визначити лексико-семантичну групу слів як сукупність одиниць, що тлумачаться через одні й ті ж слова-ідентифікатори» [4: 107]. Процедура ступінчастої ідентифікації як засіб виявлення вербальних маніфестаторів семантичних компонентів значень полягає в послідовному зведенні слів через типові ідентифікатори (термін Е.В. Кузнецової [2]) до слів з максимально узагальненим характером і проводиться до тих пір, поки в зіставлюваних тлумаченнях не виникне ситуація взаємної ідентифікації, яка сигналізує про те, що подальший розклад значень за допомогою слів тієї ж мови неможливий. Кінцеві ідентифікатори приймаємо за лексико-семантичні одиниці на позначення цінностей, що містять стійкі комплекси семантичних компонентів, які існують в інших аксіономенах; 2) за одержаною в такий спосіб картотекою аналізується кількісний та якісний склад слів на позначення цінностей, а також їхня семантика.

Лексичний і семний склад аксіономенного поля сучасної англійської мови представлений 150 лексичними одиницями, яким відповідають 1192 значення. За ступенем полісемії та семантичними особливостями аксіономени досліджуємо в напрямку від найбільш багатозначних до моносемічних, у межах яких виділяємо сім груп: перша група об'єднує одиничні полісеманти, що мають від двадцяти п'яти до сімнадцяти лексичних значень, друга – шістнадцяти-тринадцятизначні слова, третя – дванадцяти-десятизначні, четверта – дев'яти-семизначні, п'ята – шести-чотиризначні, шоста – три-двозначні, сьома – моносемічні лексичні одиниці.

В запропонованій статті виділено першу групу найбільш багатозначних аксіономенів *life* (25), *time* (24), *order* (23), *nature* (22), *right* (21), *grace* (20), *spirit* (19), *law* (18), *love* (17), що відображають сутність життєдіяльності людини, об'єктивну дійсність в цілому і в комплексі виступають водночас підґрунтям та своєрідними регуляторами всієї системи аксіологічного знання в досліджуваній лінгвокультурі.

Семантичний аналіз першої групи показав, що різниця в загальній кількості лексичних значень одиничних аксіономенів не впливає на їхню спроможність об'єднуватися завдяки спільним ознакам. Так, лексичне значення “*state (of), condition*”, об'єднуючи аксіономени *life, order, nature, right, grace*, експлікує, з одного боку, сукупність умов існуван-

ня біологічних організмів з точки зору обміну речовин, зростання та здатності реагувати на подразники та розмножуватися² (**life**: “an organismic state characterized by capacity for metabolism, growth, reaction to stimuli, and reproduction”), а з іншого – стан первісності, незайманості людиною, цивілізацією (**nature**: “a wild primitive state untouched by man or civilization”), належної впорядкованості компонентів чи елементів та регулювання громадської поведінки за допомогою законів й правил (**order**: “a state in which all components or elements are arranged logically, comprehensibly, or naturally”, “a state in which the laws and rules regulating public behaviour are observed”), відповідності встановленим стандартам (**right**: “the state of being in accordance with accepted standards”), привілейованості (**grace**: “the condition of being favoured by someone”).

Характеризуюча СО “quality of” в семантиці слів **order**, **nature**, **right**, **grace**, **spirit** визначається посиланням на якість взагалі чого-небудь (**order**: “the quality of something”), поєднання властивостей, що розкривають природну сутність людини, тварини, предмету, класу з точки зору походження й будови (**nature**: “the particular combination of qualities belonging to a person, animal, thing, or class by birth, origin, or constitution”), здатність бути коректним (**right**: “the quality of being correct”), приємну, привабливу рису (**grace**: “a pleasing or attractive quality”), показник сміливості, енергійності та рішучості (**spirit**: “the quality of courage, energy, and determination”).

Лексичні одиниці **life**, **time**, **order**, **nature**, **grace**, **spirit**, **law** об’єднуються СО “in science” в межах відповідної семантичної мікросистеми (СМ) як наукові терміни, а саме: в біології словом **life** позначається статус, яким наділяється будь-яка істота, включаючи тварини, рослини, гриби, бактерії, віруси (“a status given to any entity including animals, plants, fungi, bacteria, viruses”), а лексею **nature** – генотип як сукупність усіх генетичних матеріалів, що певною мірою визначають структуру організму (“the complement of genetic material that partly determines the structure of an organism; genotype”); у теорії відносності **time** сприймається як четверта необхідна координата разом з трьома іншими просторовими величинами, що задають місце події (“time is considered as a fourth coordinate required, along with three spatial coordinates, to specify an event”); в математиці й хімії лексична одиниця **order** слугує терміном на позначення, в першому випадку, кількості рядів й стовпчиків в матриці (“the number of rows and columns in a matrix”), а другому – класифікації хімічних реакцій (“classification of chemical reactions”); в зоології та ботаніці також застосовується термін **order**, який означає таксономічну категорію, що упорядковує класифікаційні ряди та систематизує споріднені родини (“a principal taxonomic category that ranks below class and above family”); у класичній міфології аксіономеном **grace** в множині (**graces**) називають сестер-богинь (Аглаю, Талію, та Еуфросіню), які символізують вроду (“three sister goddesses, known in Greek mythology as Aglaia, Euphrosyne, and Thalia, who dispense charm and beauty”); слово **spirit** має фармакологічне тлумачення як розчин в алкоголі, що швидко випаровується (“a solution in alcohol of an essential or volatile principle; essence”); юридичним смислом наділяється лексична одиниця **law** як галузь знань, що вивчає процедури встановлення громадських правил та їх правозастосування (“the branch of knowledge or study concerned with the rules of a community and their enforcement”).

² Тут і далі з метою полегшення читачького сприймання іншомовного тексту перед дужками подаються пояснення лексикографічних дефініцій аксіономенів.

Всі аксіономени досліджуваної групи, вживаючись у сталих виразах (СО “*in phrases*”), набувають додаткових лексичних значень завдяки частиномовному оточенню: **to the life** – бути точно схожим з оригіналом (відповідає ГС “*image(s)*”), **have no time for** – to have no patience with; not tolerate [букв. втратити терпіння; не бути толерантним] (відповідає ГС “*leniency*”), **in order that** – with the purpose that [букв. з метою] (відповідає ГС “*intention, purpose*”), **to be full of nature** – (*Irish*) sympathy and fondness for one’s own people or native place [букв. (ірландський вираз) бути сповненим любові до свого народу, рідного краю] (відповідає ГС “*affection, attachment*”), **right so!** – (в морській справі) Так держати!/Так тримати! (відповідає ГС “*exclamation*”), **the saving grace of humour** – рятівна сила гумору (відповідає ГС “*force(s), strength*”), **airs and graces** – affectation of manner [букв. афектація, манірність] (відповідає ГС “*way (of), manner (of), method*”), **school spirit** – loyalty that somebody feels through belonging to a group [букв. відданість, що відчувається кожним хто належить до групи] (відповідає ГС “*adherence, allegiance*”), **lay down the law** – to give a command in an imperious manner [букв. наказувати у владній манері] (відповідає ГС “*command*”), **a light o’ (of) love** – кокетка (відповідає ГС “*girl (woman)*”).

Аксіономени **life, time, law**, об’єднані СО “*act (of), action(s)*”, що розкриває сутність дієвості, набувають наступних значень: ефективного експлуатаційного функціонування машин й механізмів (**life**: “*activity, or effectiveness of something in animate, as a machine*”), кінного руху по повному периметру манежу (**time**: “*[Manège] each completed action or movement of the horse*”) та актового документа, прийнятого вищим законодавчим органом держави (**law**: “*an act of the supreme legislative body of a state or nation*”).

Шість іменників **life, order, nature, grace, spirit, law, love**, вживаючись у множині (“*in plural*”), характеризуються семантикою на позначення відповідних фактів реальної дійсності: живої істоти (**life**: “*a living being*”), сучасних або минулих подій (**time**: “*the events now or previously present*”), соціального класу або ієрархії (**order**: “*a social class or hierarchy*”), законних гарантій, моральних принципів або повноважень для здійснення чогось (**right**: “*legal guarantees, moral principles*”; “*the authority to perform, publish, film, or televise a particular work, event, etc.*”), пристойної поведінки (**grace**: “*a polite manner of behaving*”), міцного алкогольного напою, настрою людини або її ставлення до чогось (**spirit**: “*a strong distilled alcoholic liquor*”; “*a person’s mood or attitude*”).

Головною особливістю лексичного значення “*person(s)*” аксіономенів **life, order, nature, right, spirit, law, love** є характеристика людської постаті та її суспільного призначення. Так, лексеми **nature, life, love** використовуються для позначення, наприклад, окремої людини: особи, яка закохана (**love**: “*a person toward whom love is felt; beloved person; sweetheart*”), має специфічний характер (**nature**: “*a person of a specified character*”), вирізняється своїми видатними якостями (**spirit**: “*a person identified with the most prominent quality*”), загинула через нещасний випадок або у війні (**life**: “*a living being, especially a person, often used when referring to the number of people killed in an accident or a war*”); семантика слів **order, right, law** вказує на групу людей: організацію, яка за професією займається спільною справою (**order**: “*a group or body of persons of the same profession, occupation, or pursuits*”), громадські сили, що обстоюють встановлений соціальний, політичний або економічний порядок (**right**: “*the complex of individuals or organized groups advocating maintenance of the established social, political, or economic order*”), установу,

що офіційно проводить в життя закони (**law**: “a group, or agency acting officially to enforce the law”).

Аналіз лексикографічних тлумачень іменників **life, order, nature, grace, spirit, law, love**, які безпосередньо торкаються релігійної тематики (CO “in religion”), показав, що згідно з нею аксіономени виступають актуалізаторами наступних телеологічних принципів, а саме: земне існування людини після фізичної смерті переходить в інший стан – загробне духовне життя (**life**: “a person’s spiritual existence transcending physical death”: [**the future life, the life here after, the life after death** – букв. життя у майбутньому, загробне життя, життя після смерті]); за Діонісієм Ареопагітом (автор книги «Про небесну ієрархію») дев’ять ангельських чинів розташовуються в установленому порядку, утворюючи вищу (Серафими, Херувими, Престоли), середню (Панування, Сили, Влади) та нижчу (Начала, Архангели, Ангели) ієрархії (**order**: “any of the nine grades of angelic beings in the celestial hierarchy as formulated by Pseudo-Dionysius”); матеріальний світ у всій сукупності умов існування і зв’язках його форм, проявів фізичних сил та подій контролюється не людиною, а Богом (**nature**: “the whole system of the existence, arrangement, forces, and events of all physical life that are not controlled by man but God”); безмежна Божа любов та милість завжди виявляється до людей, надаючи їм певні блага (**grace**: “the in finite love, mercy, favor, and good will shown to human kind by God”; **love**: “the mercy, grace, and charity shown by God to humanity”); Святий Дух виступає третім Духовним Єством в нероздільній Трійці (**spirit**: “the third person of the Trinity”); Закон Мойсея або П’ятикнижжя Мойсеєве – п’ять перших книг канонічної єврейської й християнської Біблії (Старого Заповіту): Буття, Вихід, Левит, Числа, Второзаконня. П’ятикнижжя створює першу частину єврейського Танаху – Тору (**law**: “the Law – the Pentateuch as distinct from the other parts of the Hebrew Bible (the Prophets and the Writings), (also the Law of Moses) the precepts of the Pentateuch”).

В першій групі містяться також три тандеми слів на позначення цінностей, які об’єднані відповідними лексичними значеннями. Аксіономени першої пари **spirit, love** відображають різні прояви емоційно-почуттєвої настроєності людини (CO (feeling (of)): почуття веселості або смутку (**spirit**: “feelings with regard to exaltation or depression”), приязні, доброзичливості, симпатії до рідних або друга (**love**: “a feeling of warm personal attachment or deep affection, as for a parent, child, or friend”), ставлення (CO attitude(s)), що похваляює, надихає на дію (**spirit**: “an attitude of a person/an attitude that inspires, animates, or pervades thought, feeling, or action”), схильність, любов до чого-небудь (**love**: “strong predilection for anything”), захоплення, палкий інтерес, завзяття, ентузіазм (**spirit**: “ardent and lively interest or eagerness”), (**love**: “something eliciting enthusiasm”); **spirit, love** можуть виступати словами-замісниками визначених понять (CO “another word for”), тобто одним словом **Spirit**, за християнським віровченням, позначається Святий Дух (**spirit**: “short for Holy Spirit”), а в британському варіанті неофіційної писемної мови лексична одиниця **love** застосовується як дружня форма звертання (**love**: “(British informal) a friendly form of address”).

Спільними лексичними значеннями, що передають сприятливу можливість, тривалість існування або вивок, характеризується семантика другої пари аксіономенив **life, time**: перше слово вказує на безперервну життєздатність (“an opportunity for continued viability”), життєву тривалість (“the period of duration”), технологічний строк експлуата-

ції (“*lifetime*”), довічне ув’язнення (“*a sentence of life imprisonment*”), а друге – на слушну нагоду (“*the right occasion or opportunity*”), тривалий прогрес, розвиток, що впливає на життя людей, предмети (“*the continued progress of existence as affecting people and things*”), відрізок часу, що стосується сучасного або майбутнього життя (“*duration regarded as belonging to the present or future life*”), а також в продовж якого людина сповнена життєвих сил і найбільш активна (“*a period during which somebody is alive, especially the most active period in somebody’s life*”), термін ув’язнення (“*a term in prison*”).

Акціономени третьої пари **life, nature** в межах CO “*existence*”, “*reality*”, “*living organisms*” актуалізують загальні, сенсо-утворюючі принципи існування у фізичному світі (**life**: “*existence in physical world*”, “*a worthwhile existence*”; **nature**: “*the natural world as it exists without human beings or civilization*”), явища, події, факти, предмети дійсності, що відображаються, наприклад, у творах мистецтва (**life**: “*any of the forms of nature as the model or subject of a work of art*”, **nature**: “*reality, as distinguished from any effect of art*”), живі організми, які можуть розглядатися як істоти окремої групи (**life**: “*a group of living things*”), так і ті, що відносяться до класу рослин або тварин (**nature**: “*plants, animals*”).

Іменники **time, order, law** тісно пов’язані між собою позначенням різновидів системного співвідношення (CO “*system*”), конкретизуючись такими специфічними формулами тлумачень як: послідовність подій (**time**: “*system of distinguishing events*”), окрема соціальна, політична або економічна цілісність (**order**: “*a particular social, political, or economic system*”), нормативно-правове урегулювання дій громадян країни або членів спільноти (**law**: “*the system of rules which a particular country or community recognizes as regulating the actions of its members*”).

Загальним лексичним значенням для обох акціономенив **time, order** виступає семантика підраховуваної кількості, суми чогось (CO “*quantity, sum of*”), що визначається як загальноприйнятий стандарт (**time**: “*quantity or an amount of time as reckoned by a conventional standard*”), а також сукупність придбаних або проданих товарів (**order**: “*a quantity of goods or items purchased or sold*”).

Іменник **order** вступає у зв’язки з лексемами **nature, grace, law**, утворюючи спільності парами (**order+nature**; **order+grace**; **order+law**) за наступними лексичними значеннями: сорт, рід, тип когось, чого-небудь з відмітними рисами (CO “*sort, kind, type*”: **order**: “*any kind, or sort, as of persons or things, distinguished from others by nature or character*”; **nature**: “*character, kind, or sort*”), почесний титул, який надається вшанованій світській (герцог, герцогиня) або духовній особі (архієпископ, митрополит) (CO “*rank, title*”: **order**: “*rank of persons in a community*”); **grace**: “*a title and form of address for a duke, duchess, archbishop or metropolitian*”), організована сукупність (CO “*body (of)*”), що актуалізується як група людей, пов’язаних спільною метою і особливими правилами життя, наприклад, в католицизмі Орден францисканців (the Franciscan Order) – це спільнота ченців, об’єднаних загальною духовністю і статутом (**order**: “*a body of monks, nuns, or friars living under the same religious, moral, and social regulations and discipline*”), або як система юридичних правил, що врегульовує відносини у певній сфері суспільного життя (**law**: “*the body of law relating to a particular subject or area*”).

До акціономена **life** в значенні об’єкти реальної дійсності (CO “*thing(s), object(s)*”) наближається слово **love**, семантика яких перетинається за вказівкою на високу оцінку чогось в житті людини (**life**: “*anything considered to be as precious as life*”) і здатність

подобатись оточуючим (*love*: “*the object or thing so liked*”). Подібний взаємозв’язок простежується на прикладі наступних двох аксіономенів *life* та *spirit*, які збігаються за лексичним значенням “*енергія як діяльна сила*” (CO “*energy*”).

Певні семантичні перетини лексичних значень простежуються на прикладі аксіономенів *life*, *time*, *grace*, лексикографічні тлумачення яких однаково констатують факт визначення часового періоду, проте нюансують його, експлікуючи нормативний термін служби (тобто термін експлуатації об’єктів або амортизації машин й механізмів) (*life*: “*the period of existence, activity, or effectiveness of something inanimate, as a machine, lease*”), найбільш виразний період у житті (*time*: “*a particular period considered as distinct from other periods*”), пільговий період неплатежу (строк до початку погашення кредиту або відстрочка погашення) (*grace*: “*a period officially allowed for payment of a sum due or for compliance with a law or condition, especially an extended period granted as a special favour*”).

Отже, проведений комплексний аналіз аксіономенів із найвищим ступенем полісемії показав, що семантична структура кожного з них виступає системою значень, які перебувають не в хаотичному безладді, а певним чином організовані. При цьому лексичні значення одних слів на позначення цінностей духовної культури вступають у семантичні відношення з іншими, встановлюючи перехід від індивідуального тлумачення до трактування в межах інших груп аксіономенів.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні ціннісних парадигм англійського та французького мовних соціумів, досліджуючи аксіономени з найвищим і середнім ступенем полісемії в межах лексико-семантичних полів вказаних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименко Н. Ф., Пещак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко. – К. : Наукова думка, 1982. – 251 с.
2. Кузнецова Э. В. Категория типичных идентификаторов как основа для выделения лексико-семантических групп (на материале глаголов русского языка) / Э. В. Кузнецова // Актуальные проблемы лексикологии. – Новосибирск : Новосибирский гос. ун-т, 1971. – С. 110 – 112.
3. Кузнецова Э. В. Ступенчатая идентификация как средство описания семантических связей слов / Э. В. Кузнецова // Вопросы металингвистики. – Л. : Ленинградский гос. ун-т им. А.А.Жданова, 1973. – С. 84 – 95.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Лексическая система языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 148 с.
5. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах : [монографія] / Мирослава Петрівна Фабіан. – Ужгород : Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 1998. – 256 с.
6. Oxford English Dictionary / Being a corrected re-issue with an introduction, supplement and bibliography of a new English dictionary on historical principles / Ed. by : J. A. H. Murray : Vol. 1-12. — Oxford : the Clarendon Press, 1970. — Vol. 1. — 1240 p. ; Vol. 2. — 1308 p. ; Vol. 3. — 740, 488 p. ; Vol. 4. — 628, 532 p. ; Vol. 5. — /2/, 516, 758 p. ; Vol. 6. — /2/, 528, 820 p. ; Vol. 7. — /2/, 277, 1216 p. ; Vol. 8. — /2/, 1217, 1676, 936 p. ; Vol. 9. — /2/, 586 p.

; Vol. 10. — /2/, 587, 1211, 396 p. ; Vol. 11. — /2/, 404, 565, 493 p. ; Vol. 12. — 1970 p. ; Supplement, 1975. — VIII, 542, 325 p.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

Т. В. Сорока, кандидат филол. наук, доцент

Измаильский государственный гуманитарный университет, Измаил

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АКСИОНОМЕННЫХ ОБЩНОСТЕЙ

(на материале современного английского языка)

Статья посвящена исследованию лексической семантики имен существительных, обозначающих общенациональные ценности английской этнолингвокультуры в их формализованной представленности, выявленных по толковым словарям методом ступенчатой идентификации и объединенных 25-17 лексическими значениями. Проведенный комплексный анализ соотношения 9 полисемических аксиоменов первой группы показал, что их семантическая структура выступает системой значений, которые определенным образом организованы.

Ключевые слова: аксиомен, семантический анализ, лексическое значение.

T. Soroka, PhD in Philology, Associate Professor

Izmail State Liberal Arts University, Izmail

SEMANTIC CHARACTERISTIC OF THE ENGLISH AXIOMENS' UNITIES

The article is dedicated to the investigation of the nouns denoting national values in their formalized representation on the material of the English language. The polysemantic axionomens consisting of 25-17 lexical meanings have been taken from the modern English thesauri by means of the step-identification method. Complex analysis of 9 axionomens interpreted with 189 lexical meanings has been made in the present research. In the process of investigation it has been defined that the semantic structure of the every analyzed axionomen is regarded as the individual system of lexical meanings organized under certain rules. It considers being perspective to investigate all lexico-semantic sub-systems of the value paradigms of the English and French language societies.

Key words: axionomen, semantic analysis, lexical meaning.

К ПРОБЛЕМЕ КАТЕГОРИИ *ЗАЛОГА* В СОВРЕМЕННЫХ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с проблемой реализации залоговой семантики в современных восточнославянских языках

Ключевые слова: *залог, категория, вербоид.*

Залог в грамматическомаспекте является одной из самых неопределённых, сложных проблем в лингвистике, что вытекает из древнейшего индоевропейского языкового состояния – номинативного по своему характеру. Как считал С. Д. Кацнельсон, «в залоговой структуре глагола на стадии древнего номинативного строя мы замечаем тенденцию трактовать всякий глагол как транзитивный... Новая ступень в развитии номинативного строя вырабатывает разряд интранзитивных глаголов и специальные средства интранзитивации. Кроме того, формируется категория страдательного залога, позволяющая полнее выразить сложные отношения, характеризующие переход действия с одного предмета на другой, именно – то обстоятельство, что при всяком переходном действии необходимо предполагаются не только активные свойства действующего лица, но и встречные свойства в предмете, подвергающемся воздействию» [1, 171].

Это древнейшее состояние в определённой степени отражается в русском языке, в котором «категория залога (если пользоваться этим термином для обозначения целого клубка разнородных лексико-грамматических явлений)... ярко обнаруживает свою сложную природу. В категории залога скрестилисьпути развития разных грамматических и лексических явлений в области глагола» [2, 501]. Между тем, подчёркивает В. В. Виноградов, «соотношение и противопоставление активных и пассивных оборотов – историческое зерно категории залога ... Но в русском языке и этот грамматический центр начинает распадаться» [2, 501].

Тем не менее стремление сделать в определённых коммуникативных целях акцент на том, что реальный носитель предикатного признака, агенс, не является грамматическим субъектом в конкретном высказывании, предполагает и стимулирует закрепление, стандартизацию, грамматикализацию некоторых языковых средств пассива. При этом, считает Г. А. Золотова, «необходимость пассивной модификации моделей со значением действия у говорящего появляется лишь тогда, когда он соединяет данные прямого наблюдения и элементы не сиюминутного, неактуального (во временном значении этого термина) значения» [3, 329]. В процессе развития грамматикализируемые средства пассива, в свою очередь, могли быть вовлечены в сферу реализации средне-возвратных, собственно-возвратных, взаимно-возвратных, пассивно-качественных и других значений. Такие трансформации залога, как известно, объясняются тем, что он отражает в себе не реалию или свойство окружающего мира, а представляет лишь человеческое восприятие этого мира через «отношения между субъектом и объектом» [4, 111].

© В. Сидорец, 2014

Противоречивость, некоторая эклектичность залога способствовали раздвоению самого термина *залог* на термины *залог* и *диатеза*. За термином *залог* остаётся то, что закреплено «определенным морфологическим изменением глагольной формы» [5,17], т.е. материальное (подлежащее, сказуемое, дополнение), а за *диатезой* – идеальное, семантическое (субъект, предикат, объект). Вопрос о диатезе и залоге получил обоснование у А. А. Холодовича [6] и был детализирован В. С. Храковским, который определяет диатезу «как соответствие между совокупностью обозначений элементов смысловой структуры, свойственной лексеме данной глагольной словоформы, и совокупностью обозначений элементов синтаксической структуры, входящих в окружение данной глагольной словоформы» [7, 142]. Отмечая интерес, который вызывает такая постановка вопроса, Л.Н. Мурзин указывает на весьма широкое понимание Холодовичем категории диатезы, в результате чего «нет достаточных оснований считать, что единственным средством выражения диатезы является залог. Если бы это было так, то диатезы не были бы универсальными категориями языка, так как они, очевидно, отсутствовали бы в языках, лишённых морфологии. Исходя же из универсальности данных категорий, мы должны предположить, что диатезы маркируются не только морфологически» [8, 119].

А. В. Бондарко акцентирует внимание на том, что в теории «залог - диатеза» учитывается только чистая соотнесённость элементов поверхностного, морфологического уровня с элементами семантического, глубинного (фактически ментально-когнитивного, понятийного. – В. С.) уровня, но не учитывается грамматическое (синтаксическое) содержание компонентов высказывания. В результате «отсутствие специального этапа анализа, который был бы нацелен на выявление тонких различий в собственно языковых значениях, приводит... к неполноте описания» [9, 59]. Естественно, «данная теория вообще не занимается определением значений актива и пассива, как правило, обходит этот вопрос» [9, 59].

Заслуживающим внимания представляется определение А. В. Бондарко категории залога: «Залог – это грамматическая категория, образуемая (поскольку речь идёт о глаголе) оппозицией таких рядов грамматических форм, значения которых отличаются друг от друга разной языковой семантической интерпретацией одного и того же понятийного соотношения “S – понятие действия – O”, что определяется различиями в соответствии между понятийными категориями S и O, с одной стороны, и синтаксическим содержанием членов предложения, репрезентирующих эти понятийные категории, с другой» [9, 60].

Осознание говорящими категории залога на понятийном уровне способствовало формированию этой категории на уровне функционально-семантическом с возможным переходом на уровень грамматический. Степень грамматикализации категории залога в определённой мере связана с ментально-когнитивным стремлением того или иного языкового социума закрепить результаты познанного (познаваемого) мира и отношения к нему стабильными речевыми средствами. Наивысшее проявление такой стабильности – выработка стандартных морфологических средств реализации понятийной категории, в данном случае – залога. Естественно, не всё проходит через горнило синтаксиса, превращаясь в стабильные морфологические показатели: часть средств остаётся в сфере синтаксиса, часть средств находится на стыке между синтаксисом, лексикой, словообразованием и морфологией и, наконец, часть средств закрепляется собственно за морфологией. Следовательно, здесь правомерен подход с точки зрения функционально-семантического

поля, поскольку те отношения, которые мы называем залоговыми, не покрываются морфологией.

На большом фактическом материале, с включением значительного исторического отрезка времени, весьма аргументированно освещена грамматикализация-морфологизация местоимения *ся* Б. Ю. Норманов в болгарском, русском и других славянских языках, что позволило ему сделать заслуживающий внимания вывод о длительном генезисе возвратного местоимения *ся*, приведшего «к такому современному состоянию, когда инвариантный семантический “знаменатель” возвратности представляет собой значение непереходности, в то время как “числитель” составляют частные (пассивное, безличное и другие) значения, степень категориальности которых в каждом из славянских языков специфична» [10, 131].

Формирование грамматической категории залога у славян связано с появлением страдательных причастий настоящего и прошедшего времени. Древнерусский язык, как отмечал профессор П.Я. Черных, унаследовал эту черту (есмь несомь, писань и т.д.) и развил новую – выражение страдательного значения «с помощью энклитического местоимения – *ся*» [11, 276], которое до XVII века могло не сливаться с переходным глаголом. Превратившись в постфикс, бывшее местоимение порождает другие возвратные значения или вообще теряет сему возвратности, обретает новые словообразовательные значения, т.е. как уже отмечалось, «в русском языке... этот грамматический центр начинает распадаться». Так, русскому глаголу *радоваться* – «испытывать радость, предаваться радости по поводу чего-л.» [12, 581] и белорусскому *радавацца* – «адчувацьрадасць, праяўляць радасць, быць у радасным настроі» [13, 553] отвечают в том же значении украинские глаголы *радіти* (более употребителен) и *радуватися* (менее употребителен с разговорным оттенком). Украинскому глаголу *дивитися* в значении «спрямувати погляд, прагнути побачити кого-, що-небудь» [14, 270] соответствуют русский и белорусский глаголы *смотреть, глядеть*. Белорусский глагол *спрачацца* в значении «весці спрэчку; прэрэчыць каму-н., даказваючы што-н.» [15, 278] имеет русское соответствие *спорить* и украинские соответствия *сперечатися, споритися, спорити*. Последний украинский пример ограничен в употреблении, с разговорным оттенком, как и производный от него глагол *проспорити*. Скорее всего они появились в украинском языке под влиянием русского языка. Значение «адчуваць злосць, сердаваць на каго-, што-небудзь. Бушаваць, лютаваць (пра з’явы прыроды)» [16, 476] передаётся белорусскими глаголами – *злаваць, злавацца*, украинскими – *злитися, злостувати, злувати* и русским – *злиться*. Ближкое этому явлению отмечается И.С. Улухановым [17, 191] и Н.А. Янко-Триницкой [18, 75].

Своеобразные значения невозвратного характера реализуются в глаголах *плакаться* разг., *плакаться* разг., *плакацца* разг. В русском языке представлены значения «1. Высказывать жалобы, сетования, сожаления по поводу чего-л.; жаловаться... *Кто плачется, что детей нет и что умирают, а вы плачете, что много слишком.* Л. Толстой, Детская мудрость; 2. безл. О наличии желания расположения плакать. *И верится и плачется, И так легко, легко.* Лермонтов, Молитва... *Слёз не было, не плакалось.* Астафьев, Кража» [19, 131]. Близки к ним украинские значения: «1. Скаржитися, бажаючи викликати співчуття. *Невістка... часто плакалася нашій матері, що дід їй задушить своїм тютюном* (Довж., Зач. Десна, 1957, 472)... 2. безос. (безл.). Те саме, що плакати: *Чи хто з вас, діточки, доїздив рідненького містечка коли-небудь ранком ранесеньким до рідненької*

селитби, згадуючи разом тодішні мисльоньки свої й сподіванки, де тут плакалося і раділося (Вовчок, I, 1955, 351)» [20, 559].

В белорусском разговорном языке также встречаются значения типа *плачацца без патрэбы, не плакалася б ты за ім, чамусьці не плачацца* (безл.), однако в словарях [21; 231], кроме «Русско-белорусского словаря» за 2012 г. [22, 661], фиксирующего только последнее, безличное значение, не отмечаются.

Несмотря на развившиеся новые значения в подавляющем большинстве случаев возвратное значение постфикса *-ся*, в той или иной мере модифицированное, сохраняется.

Как отмечалось выше, морфемный способ – не единственное средство реализации залоговых значений. Во-первых, образование возвратных глаголов не всегда возможно. Во-вторых, в процессе речи появляется множество ситуаций, потребности которых возвратные глаголы не способны удовлетворить, потому что «в славянских языках глагол не имеет самостоятельных и однозначных средств не только для выражения всего богатства и разнообразия типов субъектно-объектных отношений, заключённых в категории залога, но и для передачи отдельных залоговых значений» [23, 14]. С учётом того, что коммуникативная желательность пассива не только не ослабевает, но даже усиливается, языковая система мобилизует другие средства. В виду имеются употребляющиеся с глубокой древности коммуникативные эквиваленты глаголов – вербоиды или, как именует их В. Н. Державин, описательные обороты: «Пассивный описательный оборот создаёт ещё то несомненное практическое удобство, что он представляет собой незаменимый эквивалент пассивной (формально-возвратной) формы для глаголов, не допускающих при себе так называемого “прямого объекта”» [24, 55]. Естественно, соответствующие глагольные словоформы, которые представляют грамматическую категорию залога, являются ядром функционально-семантической категории залоговости и определяют «поведение» всех входящих в её состав языковых средств, в том числе вербоидов, неоднословных наименований предикатного признака с десемантизированным компонентом, которые играют важную роль в выражении залоговых значений и эта роль имеет тенденцию к активизации, усилению в современных восточнославянских языках.

Объяснение данного факта следует искать в специфике семантики и структуры вербоидов, весьма динамично реагирующих на запросы контекста и отличающихся от глаголов большей деривационной гибкостью: «*Известен вуз и своїми научными роботами – широкое **признание** **получили** («признались») десятки подготовленных здесь монографій, учебников... для высшей і середньоїшколы*» [Учит. газ., 14.05.81, 1]; «*ВНУ вядомая і сваімі навуковымі працамі – шырокае **прызнанне атрымалі** (“прызналіся”) дзесяткі падрыхтаваных тут манаграфій, падручнікаў... для вышэйшай і сярэдняй школы*»; «*Вуз відомий і своїми навуковими працямі – широкое **визнання дістали** (“визналися”) десятки підготовлених тут монографій, підручників... для вищої та середньої школи*»; «*Однако это решение **вызвалопротиводействие** (“противодействовалося”) домовладельцев*» [Известия, 14.12.80, 4]; «*Аднак гэта раішэнне **выклікала процідзеянне** (“процідзаялася”) домаўласнікаў*»; «*Проте це рішення **викликало протидію** (“протидіялося”) домовласників*». Отмеченные вербоиды можно считать единственным средством передачи действия.

В романе-эпопее Л. Н. Толстого «Война и мир» широко используются мощные потенциальные возможности вербоидов в процессе реализации различных залоговых зна-

чений. Так, вербоиды *получить назначение, находить поддержку* выражают семантику страдательного залога: «*Анатоль Курагин тотчас **получил назначение** («назначился») от военного министра и уехал в Молдавскую армию»* [25, 37]; «*Воззрение это, сильно распространенное в высших сферах армии, **находило себе поддержку** (поддерживалось. – В. С.) и в Петербурге, и в канцлере Румянцеве, по другим государственным причинам стоявшим тоже за мир»* [236, 29]. Если в первом примере однословный коммуникативно-синонимический эквивалент отсутствует, то во втором – существующая глагольная словоформа характеризуется разговорным оттенком и не вписывается в содержание текста.

Тот же разговорный оттенок не позволяет глагольной словоформе *помириться* «войти» в текст для передачи взаимно-возвратного залогового значения. Это значение реализует вербоид *заклочить мир*: «*Одно, что нам остается умного сделать, это **заклочить мир**, и как можно скорее, пока не выгнали нас из Петербурга!»* [25, 47].

Итак, залоговость как аспект выражения предикатного признака реализуется не только с помощью специализированного на протяжении исторического развития восточнославянских языков элемента – постфикса **-СЯ**и др. морфологических средств. Она проявляется через неоднословные наименования предикатного признака с десемантизированным компонентом – вербоиды.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Кацнельсон, С. Д. Общее и типологическое языкознание / С. Д. Кацнельсон // АН СССР, Институт языкознания АН СССР, Ленингр. отделение. — Ленинград: Наука, 1986. — 298 с.
2. Виноградов, В. В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове): учебное пособие для студентов филологических специальностей университетов / В. В. Виноградов. — Изд. 2-е. — Москва: Высшая школа, 1972. — 613 с.
3. Золотова, Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова; Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, МГУ им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет. — Москв: МГУ, Филол. факультет, 1998. — 524 с.
4. Мартынов, В. В. Категории языка: семиологический аспект / В. В. Мартынов. — Москв: Наука, 1982. — 192 с.
5. Ружичка, Р. Несколько соображений о теоретических понятиях «зalog» и «диатеза» / Р. Ружичка // Проблемы теории грамматического залога: [сборник статей] / АН СССР, Институт языкознания, Ленинградское отделение; [ответственный редактор В. С. Храковский]. — Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1978. — С. 16–22.
6. Храковский, В. С. Исчисление диатез / В. С. Храковский // Диатезы и залоги: тезисы конференции «Структурно-типологические методы в синтаксисе разносистемных языков» (21–23 окт. 1975 г.). — Ленинград: Б. и., 1975. — С. 34–51.
7. Храковский, В. С. Типы грамматических описаний и некоторые особенности функциональной грамматики / В. С. Храковский // Проблемы функциональной грамматики / АН СССР, Отделение литературы и языка, Научный совет «Теория советского языкознания»; ответственный редактор В. Н. Ярцева. — Москва: Наука, 1985. — С. 65–77.
8. Мурзин, Л. Н. Возвратная конверсия предложения: (к постановке вопроса) / Л. Н. Мурзин // Проблемы теории грамматического залога / АН СССР, Институт язы-

кознания, Ленинградское отделение; В. С. Храковский (ответственный редактор) [и др.]. – Ленинград: Наука, 1978. – С. 118–122.

9. Бондарко, А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1978. – 175 с.

10. Норман, Б. Ю. Переходность, залог, возвратность : на материале болгарского и других славянских языков / Б. Ю. Норман. – Москва: Издательство БГУ, 1972. – 132 с.

11. Черных, П. Я. Историческая грамматика русского языка. Краткий очерк: пособие для педагогических институтов / П. Я. Черных. – Москва Учпедгиз, 1962. – 375 с.

12. Словарь русского языка : в 4 т. / [гл. ред. А. П. Евгеньева]. – 2-е изд., исправленное и дополненное. – Москва: Русский язык, 1981. – Т. 3. – 750 с.

13. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: ў 5 т. / Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа; [пад агульнай рэдакцыяй К. К. Атраховіча; рэдкалегія: А. Я. Баханькоў і інш.]. – Мінск: Выдавецтва “Беларуская савецкая энцыклапедыя”, 1977–1983. – Т. 4. – 1980. – 768 с.

14. Словник української мови : [в 11 т.] / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) [та інші]. – Київ : Наукова думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.

15. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: ў 5 т. / Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа; [пад агульнай рэдакцыяй К. К. Атраховіча; рэдкалегія: А. Я. Баханькоў і інш.]. – Мінск : Выдавецтва «Беларуская савецкая энцыклапедыя», 1977–1983. – Т. 5, кн. 1. – 1983. – 664 с.

16. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: ў 5 т. / Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа; [пад агульнай рэдакцыяй К. К. Атраховіча; рэдкалегія: А. Я. Баханькоў і інш.]. – Мінск: Выдавецтва «Беларуская савецкая энцыклапедыя», 1977–1983. – Т. 2. – 1978. – 768 с.

17. Улуханов, И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И. С. Улуханов; АН СССР, Институт русского языка. – Москва: Наука, 1977. – 256 с.

18. Янко-Триницкая, Н. А. Возвратные глаголы в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая ; Академия наук СССР, Институт русского языка. – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1962. – 247 с.

19. Словарь русского языка: в 4 т. / [гл. ред. А. П. Евгеньева]. – 2-е изд., исправленное и дополненное. – Москва: Русский язык, 1981. – Т. 3. – 750 с

20. Словник української мови : [в 11 т.] / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) [та інші]. — Київ : Наукова думка, 1975. — Т. 6. — 832 с.

21. Беларуская-рускі слоўнік : каля 90000 слоў / Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Масква: Дзяржаўнае выдавецтва замежных і нацыянальных слоўнікаў, 1962. – 1048 с.

22. Русско-белорусский словарь: [около 110000 слов: в 3 т.] / Национальная академия наук Беларуси, Институт языка и литературы им. Я. Коласа и Я. Купалы; под редакцией А. А. Лукашанца. — Изд. 10-е, переработанное и дополненное. — Минск : Беларуская Энцыклапедыя, 2012. – Т. 2. – 944 с.

23. Антанюк, Л. А. Станавя значэнні сумеснасці і ўзаемнасці ў беларускай мове / Л. А. Антанюк; [рэдактар А. Я. Міхневіч]; Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 125 с.

24. Державин, В. Н. Описательный актив и пассив / В. Н. Державин // Русский язык в советской школе. – 1931. – № 1. – С. 37–59.

25. Толстой Л. Н. Собрание сочинений: в 22 т / редколлегия: М. Б. Храпченко (главный редактор) [и др.]; комментарии А. В. Чичерина]. – Москва: Художественная литература, 1978–1985. – Т. 6: Война и мир. Т. 3. – 447 с.

Стаття надійшла до редакції 18.09.14

В. Сидорець, канд. філол. наук, доцент

Мозирський держ. пед. ун-т ім. І.П. Шамякіна, Мозир, Білорусь

ДО ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІЇ *СТАНУ* В СУЧАСНИХ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

У статті розглядаються питання, пов'язані з проблемою реалізації семантики стану в сучасних східнослов'янських мовах.

Ключові слова: стан, категорія, вербоїд.

V. Sydorets, the candidate of philology, docent

Mozyr State Pedagogical University named after I.P. Shamyakin, Mozyr, Byelorussia

ON THE ISSUE OF *VOICE* CATEGORY IN THE CONTEMPORARY EAST SLAVONIC LANGUAGES

In the article questions connected with the problem of realization of voice semantics in the contemporary East Slavonic languages are considered.

Keywords: voice, category, verboid.

УДК 811.161.2'06373.45'3773.46.005

Л. Солдатова, кандидат філологічних наук, доцент

Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ

СУТНІСТЬ ТА ІСТОРИЗМ ПОНЯТТЯ “МОВА” В ІНДІЙСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ (часи ранньої античності VIII ст. до н.е. – II ст. до н.е.)

У статті розглядаються проблеми лінгвістичної термінології. Аналізується змістове наповнення поняття «мова» в часи ранньої античності в індійській лінгвістичній традиції.

Ключові слова: мова, тлумачна формула змісту поняття (ТФЗП), поняття.

Метою даного дослідження є аналіз поняття “мова” у добу ранньої античності (VIII ст. до н.е. – II ст. до н.е.) в індійській мовознавчій традиції з точки зору його сутності для подальшого розвитку лінгвістичної науки.

© Л. Солдатова, 2014

Історія людської мови є найбільш виразним та об'єктивним свідченням зростання індивідуально-особистісних аспектів культури та її оптимізації.

Об'єктом дослідження є поняття “мова” в період ранньої античності.

Предметом дослідження є виявлення основних теоретико-практичних підходів до розуміння сутності поняття “мова” на ранніх етапах розвитку лінгвістики.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики дуже важливим є вирішення питання однозначної та повної дефініції поняття “мова”, яке є продуктом тривалого і суперечливого історичного розвитку в лінгвістичному пізнанні.

Ще в давнину люди намагалися знайти відповіді на питання про походження мови, її характерні властивості (для диференціації з такими поняттями, як мовлення, текст і тощо), про цілі її існування, функції, засоби. Проте найважливішим питанням залишається питання про сутність поняття “мови”.

Проаналізуємо, систематизуємо та узагальнимо інформацію про особливості розуміння поняття “мова” в період ранньої античності, що буде здійснюватись за структурою тлумачної формули змісту поняття (ТФЗП) [1].

Проведемо опис змістового наповнення поняття “мова” на рівні знань періоду ранньої античності (VIII ст. до н.е. – II ст. до н.е.), тобто проаналізуємо попереднє знання, яке стосувалося цього поняття.

У лінгвістиці існують декілька періодизацій історії мовознавства. Існує періодизація, рекомендована В.І.Кодуховим, яка починається з V – IV ст. до н.е. і складається з 5 етапів:

- 1 період – V – IV ст. до н.е. – XVI ст.;
- 2 період – XVII – XVIII ст.;
- 3 період – кінець XVIII – перша половина XIX ст.;
- 4 період – кінець XIX – перша третина XX ст.;
- 5 період – 30-ті роки XX ст. до нашого часу [2: 20–25].

Ми зробимо спробу проаналізувати сутність поняття «мова» на 3 століття раніше – VIII ст. до н.е. – II ст. до н.е., тобто в період, який відомий в історії під назвою “Період ранньої античності” (VIII ст. до н.е. – II ст. до н.е.).

Дослідимо в рамках цього періоду уявлення про сутність мови, її природу і функції, взаємозв'язки між мовою і реальністю в Стародавній Індії.

Історик-лінгвіст М.А.Кондрашов підкреслював: “Індію слід вважати колицкою мовознавства, бо саме в цій країні з її давньою і оригінальною культурою і філософією вперше проявився інтерес до вивчення мови” [3: 7], що сприяло перетворенню мови в один з найважливіших об'єктів дослідження.

Індійська лінгвістика в історії світової науки про мову є найстарішою. Її досягнення довгий час не мали аналогів в культурах інших народів.

“Мова для індійської цивілізації з'явилася історично першим предметом спеціалізованого теоретичного знання; назавжди вона залишилася і одним із найголовніших його предметів” [4: 155–176].

У досліджуваній період в Індії вважалося, що мова існує як для зв'язку з богами, так і з людьми, виділялися відмінності між використанням мови, спрямованої до богів (релігійні цілі), та використанням мови у людському суспільстві (світські цілі) [5].

Особливий інтерес індійські вчені виявляли до Вед (веда – “знання”), текстів повчального, вказівного, релігійного, історичного характеру у вигляді співів, що супроводжува-

ли релігійні обряди). У ведичних текстах для мови використовувався загальний термін – vāk (вак), який історично пов'язаний зі словом “голос”. Час утворення Вед невідомий, вчені вважають, що найстаріші частини (“Рігведа” (Веда Гімнів)) були створені близько XVI ст. до н.е. Мова Вед, зрозуміла тільки особливому класу людей, wiseBrāhmaṇas, була важливим інструментом для досягнення містичного єднання з богами. Пізніше мова Вед отримала назву ведійської і стала складовою частиною санскриту. Письмову форму Веди отримали тільки в VI столітті до н.е. (вважають, що В'ясадева (також відомий як В'яса, Ведав'яса, Бадараяна або Крішна-Двайпаяна) вперше записав Веди для людей) [6].

У пам'ятках ведичної літератури (ведангах) розглядаються лінгвістичні проблеми: проблеми фонетики та орфоєпії (шінкша), метрики і віршування (чханда), граматики (в'акарана), етимології і лексикології (нірукта). За цими напрямками давньоіндійська лінгвістична думка надалі і розвивалася.

У ведичній літературі спостерігається містично-ритуальне розуміння мови. Стародавні індійці зверталися і до питань філософії мови, спочатку в міфологічних переказах і релігійних текстах, а потім у філософських і граматичних працях. Вони визнавали мову вищим божеством (“Рігведа”) [7].

Нелюбін Л.Л. зазначав, що вже у X ст. до н.е. створювалися словники (у віршованій формі), що містили незрозумілі слова з Вед, а приблизно в V ст. до н.е. індійський автор Яска склав коментар до ведійської мови [8].

Формування і розвиток мовознавства в Стародавній Індії були викликані як релігійними, так і практичними причинами.

Релігійні причини:

- необхідність точного відтворення й пояснення священних гімнів, які супроводжували релігійні обряди. Гімни, в яких були зібрані правила, що регламентували поведінку людей у стародавньому індійському суспільстві, зберігалися в пам'яті жерцями (люди богів були наділені великою владою й могутністю, оскільки тільки вони могли встановлювати зв'язки з потойбічним світом і надавати земному світу стійкість шляхом проведення звичайних та урочистих служб) і передавалися усно з покоління в покоління;

- необхідність “...збереження в незмінному вигляді текстів Вед і традиції їхнього розуміння та використання” [9: 155–176];

- необхідність розуміти і використовувати Веди в прагматичі ритуалу, який переслідував мирські цілі – набуття багатства, нащадків, влади.

«Практичні» причини:

- намагання унормувати санскрит (в перекладі означає “досконалий”) як єдину літературну мову Стародавньої Індії. Санскрит вважався священною мовою, але у практиці використання він розпався на пракрити (розмовні варіанти);

- необхідність зберегти точність вимови і значень слів у Ведах. Приблизно на початку X ст. до н.е. створюються перші словники – списки знайдених у Ведах незрозумілих слів;

- необхідність забезпечити письмову фіксацію результатів людської діяльності, яка б не залежала від часу та простору.

Аналіз мови стародавніх індійців будували на виявленні подібностей і відмінностей у мовних явищах, вказували на мову як “неправдиву картину” зображення реальності, вважали, що “мова має символічну функцію вказівки за межами самої себе” [9: 2].

Для з'ясування сутності поняття “мова” у досліджуваній період необхідно представити класифікацію дефініцій поняття “мова” за суттєвими, специфічними ознаками для виявлення загального та відмінного [1].

Представимо всі відомі вияви явища сутності **буття поняття**, де *явище* – це те, як сутність проявляє себе у взаємодії з іншим буттям, у тому числі й з органами та засобами сприйняття людини. Явище визначається як сутністю буття, так і сутністю суб'єкта, який досліджує це буття.

У Стародавній Індії “мова” трактувалася як:

1. трансцендентний дар (такий, що лежить за межами досвіду, недоступний пізнанню, незбагнений для розуму), тобто **надлюдський дар, містичний творчий божий дар** – “пошук сутності мови в тиші (мовчанні) трансцендентного мовлення, яке в свою чергу чекає інтуїції Бога (реальності)” [9: 24];

2. вища космотворча сила – вічна сила, що не створена ані богами, ані людьми. Таке розуміння мови (Вач) призвело до обожнювання мови, появи Богині Мовлення (vāk devī), низки інших богів, яких називали “Владики Мовлення” (brahmaṇaspati, Bṛhaspati, vākrati);

3. реальність – об'єктивно існуюча вічна **реальність** – існуюча дійсність, тобто об'єктивний світ в усій його різноманітності. В.Г.Лисенко зазначив: “Свого роду “вічною реальністю” вважали мову послідовники мімансу (міманс – одна з ортодоксальних систем давньоіндійської філософії, викладена в Міманса-сутрах, авторство яких приписують Джай-міні (IV-III ст. до н.е.) – [10; 11];

4. інструмент, засіб Богів (який вони використовують для створення та керування світом) **та людей** (який вони використовують для досягнення своїх релігійних і мирських цілей), які сприймають її “...як найважливіший **інструмент** для наближення до богів, закликаючи їх, просячи їх прихильності, а значить і для успішного завершення ритуального дійства” [5];

Представимо зв'язки та відношення всередині поняття як системи, структури з їх елементами, зв'язки цих елементів в структурах та їх відношення.

“Мова” розуміється як:

1. Система – історично сформована і унормована **багаторівнева система** засобів для формування, зберігання, переробки і передачі інформації:

1.1. система різних рівнів:

- фонетичний,
- морфологічний,
- лексичний,
- синтаксичний.

Результатом досягнень попередньої тривалої лінгвістичної традиції стала перша нормативна граматики, створена Паніні (чітке датування життя вченого невідоме. Він народився після VII ст. до н. е. і помер до III ст. н.е.) [12] в усній формі (лінгвіст був неписьменний). Граматика була основана на попередній складній та тривалій лінгвістичній традиції. Паніні у своїй Граматиці створив послідовну і чітку методику опису мови. Граматика століть передавалася усно від покоління до покоління. Пізніше вона була записана у вигляді таблиць, з умовними знаками, скороченнями на 150 сторінках [13: 5; 7]. В ній були надані перші відомості про фонетику, морфологію, синтаксис санскриту, відомості про правильні вимову та артикуляцію, були виділені:

- 4 частини мови (ім'я, дієслово, прийменник, частка),
- частини слова (корінь, суфікс, закінчення, основа слова),
- сім відмінків [4; 4, 14: 11-43, 15: 12–35].

1.2. Система норм (констант). Паніні розумів мову як систему. В Граматиці, яка складається з коротких віршів – сутр, містилося 3959 правил, в ній були встановлені норми санскриту і давався точний опис мови священних текстів. Граматика створена “надзвичайно формалізованою мовою, що нагадує алгебраїчні формули” [13: 5].

Граматика передавалася з покоління в покоління, її заучували напам'ять, як найцінніше керівництво до користування священним мовою – санскритом. [14: 11–43].

Граматика Паніні майже два тисячоліття вважалася еталоном граматики і досі вважається одним з найбільш повних і точних описів мови. За точністю і математичною строгістю його праця не мала собі рівних не тільки в Індії, але й у всьому світі, принаймні, до ХХ століття. “...іноді навіть говорять, що її мова може служити зразком для виниклої вже в другій половині ХХ ст. інженерної лінгвістики” [15: 12–35].

1.3. Система набору символів. “...де символ має значення за угодою (домовленістю), яка є безліччю звуків або інших конкретних феноменів” [9:19].

1.4. Система засобів для накопичення людського досвіду, людського спілкування та історичного досвіду народу, узагальнених та зафіксованих. У Граматиці Паніні говорить про діалекти, дає зразки порівняльного методу їх опису [13: 6].

1.5. Система знань, мова розглядається як матриця, тобто згорнута форма знання, яке далі розгортається зусиллями людей, але мова має “надлюдське походження” [7].

2. Діяльність – здатність до комунікації як продукт і основна умова когнітивної діяльності людини для передачі інформації:

2.1 вид діяльності для передачі та зберігання інформації у соціумі, “усвідомлення того, що мова є насамперед видом діяльності (протилежне старому європейському розумінню мови як номенклатури або безлічі найменувань)...” [16: 9];

2.2 процес такої діяльності, пов'язаний з теоретико-пізнавальною та практичною діяльністю людини в комунікативних, розумових та інших процесах життя, який пов'язаний зі створенням та удосконаленням письма, навчанню йому, створенням словників, тлумаченням священних текстів, опановуванням структури мовлення, пошуками шляхів підвищення ефективності впливу магічного слова в обрядах жерців тощо.

- “Ототожнення думки (мислення) та мови – це типове у індійській філософії” [9: 21].

2.3 результат такої діяльності:

- “мова – це просто звичайне створіння людини в її егоїстичній зіпсованій залежності, і, як наслідок цього, немає надії на досягнення істинності” [9, 2];

- **продукт суспільної угоди** між людьми, тому зв'язок слова і значення були для неї конвенційними і залежними від суб'єкта, який дає можливість спілкування між людьми, формування, збереження інформації в часі і просторі. [11].

Русійною силою будь-якого буття є протиріччя, тобто взаємодія різних, протилежних сторін, властивостей та тенденцій, які знаходяться у внутрішній єдності. На основі проведеного аналізу вказаного історичного періоду ми можемо **визначити протилежності всередині поняття** “мова”, які виникли в процесі його розвитку.

1) Виявлення буття поняття – де поняття – це створений людиною продукт, споживаний соціумом та самою ж людиною [1]: “мову” розуміли як:

- трансцендентний дар;

- інструмент, засіб;

- дійсність, факт.

2) **Виявлення її сутності** (головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення). “Мова” трактувалась як **система** – певна лінгвістична конструкція або форма організації, що вимагає постійного нормування для досягнення максимально автентичного формування, кодування, збереження та передачі інформації про діяльність.

Це розгалужена **система**, яка складається з **системи різних рівнів, система норм (констант), система набору символів, система засобів та система знань.**

3) **Сутність всезагальної сфери буття, частиною і/або одиницею якої є досліджуване поняття:**

- **діяльність** як певне функціонування, виявлення чого-небудь. Така **діяльність** має складові:

- вид діяльності.

- процес такої діяльності.

- і, найголовніше, **результат такої діяльності.**

Висновки: у період ранньої античності початкове **релігійне розуміння** “мови” як **трансцендентного дару** (Божого створіння, яке використовують Боги як засіб для створення та керування світом, як *Богом дана людям потенційна здібність формування, створення закономірного процесу багаторівневої звукової кодової системи, яка пов'язана з природними здібностями та фізіологією людини та її свідомістю*), в процесі розвитку трансформується в розуміння “мови” як **вищої космотворчої сили** (що не створена ані богами, ані людьми) та **реальності або факту** (як вічна реальність реального буття), а в подальшому вже для **практичного застосування** (“мова” перетворюється на історично утворену особливу **систему** (лінгвістичну конструкцію з певним набором символів і законів, яка вимагає постійного нормування для досягнення автентичного формування, кодування, збереження і передачі інформації, *багаточисленні та різноманітні графічні кодові системи (писемність) людина створила сама*), яка є **інструментом (засобом) діяльності** людини (як вид, процес і результат комунікативних, розумових та інших процесів діяльності людини, *призначений для спілкування з богом, людей між собою, формування, збереження та передачі знання (інформації)*) з метою забезпечення автентичності в передачі інформації, незалежної від часу та простору для комунікації.

Давньоіндійська наука про мову в період ранньої античності суттєво вплинула на подальший розвиток мовознавства в цілому і розуміння “мови” зокрема. Датський лінгвіст Вільгельм Томсен (1842 – 1927 рр.) писав: “Висота, яку досягло мовознавство в індусів, абсолютно виняткова, і до цієї висоти наука про мову в Європі не могла піднятися аж до XIX століття, та й то навчившись багато чого в індійців” [17: 10].

Дана робота є важливою складовою для розв'язання проблеми однозначного та повного тлумачення поняття “мова” на сучасному етапі розвитку науки.

Результати цього дослідження можуть надати можливість детально з'ясувати та показати сутність термінопонять, їх обумовленість поняттєвим наповненням, зробити можлигим формулювання дефініції наукового поняття як елемента суто наукового знання.

У подальшому необхідно провести дослідження наступних етапів у розвитку поняття “мова” аж до нашого часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Солдатова Л.П. Поняття «дискурс»: проблеми визначення // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. Випуск 46, ч.4. –К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 32-40 (429 с.)
2. Кодухов В.И. Общее языкознание. М., 1979. – 197 с.
3. Кондрашов Н.А. История лингвистических учений: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 “Рус. яз. и лит.”– М.: Просвещение, 1978. – 224 с.
4. Парибок А.В. О методологических основаниях индийской лингвистики// История лингвистических учений. Средневековый Восток. – Л.: Наука, 1981. – С. 155-176, <http://www.sanatanadharma.udm.net/text/paribok1.doc>.
5. Madhav Deshpande Language and Testimony in Classical Indian Philosophy// Stanford Encyclopedia of Philosophy. – plato.stanford.edu/entries/language-india
6. Булич С.К. Вьяса // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.
7. Сусов И.П. История языкознания: Учебное пособие для студентов старших курсов и аспирантов. Тверь: Тверской гос. ун-т, 1999.– 327 с.
8. Нелюбин Л.Л. История науки о языке [Электронный ресурс]: учебник / Л.Л. Нелюбин, Г.Т. Хухуни.– М.: Флинта, 2011 // ЭБС «Книгафонд». – Режим доступа: <http://www.knigafund.ru>.
9. Harold G. Coward “Language” in Indian philosophy and religion edited and introduced. – Quebec. 1978. – 87 p.
10. Філософський словник / За ред . В.І. Шинкарука. – 2.вид., перероб. і доп. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1986.
11. Лысенко В.Г. Философия языка в Индии// Новая философская энциклопедия в 4-х т. Руководители проекта В.С. Степин, Г.Ю. Семигин. М.: Мысль, 2003 (2010). – Т.1. lib.rus.ec.
12. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.– СПб. В 86 томах с иллюстрациями и доп. материалами (82 т. и 4 доп.), 1890–1907.
13. Березин А.М. История лингвистических учений. – М., 1975. – 11 с.
14. Алпатов В.М. Лингвистические традиции// Алпатов В.М. История лингвистических учений. – М., 2001. С.11-43.
15. Нелюбин Л.Л., Хухуни Г.Т. История науки о языке: Учебник/ Л.Л. Нелюбин, Г.Т. Хухуни.– 3-е изд., исправ. и доп.– Москва: Флинта, 2008.– h376 с.
16. Staal F. Oriental Ideas on the Origin of Language. JAOS, v. 95, N 1.
17. Томсен В. История языковедения до конца XIX века (Краткий обзор основных моментов) / В. Томсен; пер. студентов в обраб. и с послеслов. Р. Шор. – М.: Учпедгиз, 1938. – 159 с.

Стаття надійшла до редакції 16.09.14

Солдатова Л., кандидат фил. наук, доцент
Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ЯЗЫК» В ИНДИЙСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ (ВРЕМЕНА РАННЕЙ АНТИЧНОСТИ VIII ДО Н.Э. – II ДО Н.Э.)

В статье рассматриваются проблемы лингвистической терминологии. Анализируется смысловое наполнение понятия “язык” во времена ранней античности в индийской лингвистической традиции.

Ключевые слова: язык, толковательная формула содержания понятия (ТФСП), термин, понятие.

ESSENCE OF THE CONCEPT “LANGUAGE” IN THE INDIAN LINGUISTIC TRADITION (EARLY ANTIQUITY TIMES VIII B.C. – II B.C.)

This article deals with the problem of linguistic terminology. The semantic content of the concept “language” in the Indian linguistic tradition in early antiquity (VIII BC - II BC) is analyzed.

Key words: language, explanatory formula of notion content (EFCC), concept.

УДК 81'373.611:811.161.2'373.46:331.6

Т. Петрова, ст. викладач

Харків. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва, Харків

ІНШОМОВНІ СЛОВОВІРНІ ЕЛЕМЕНТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІТОМЕЛІОРАТИВНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті досліджено іншомовні слововірні елементи у фітомеліоративній термінології; розглянуто елементи, що можуть бути у пре- та постпозиції або займати подвійну позицію; визначено генезис елементів; з'ясовано способи словотворення галузевих термінів; детально проаналізовано специфіку терміноелемента фіто-...-фіт(u).

Ключові слова: термін, термінологічний елемент, слововірний елемент, афіксоїд, префіксоїд.

Українська мова протягом століть збагачується не лише запозиченими словами, а й компонентами іншомовних слів. Чільне місце належить грецькій та латинській мовам, що здійснили значний вплив на формування термінології, зокрема термінології фітомеліорації. Мета статті – виявити однослівні терміни фітомеліорації зі слововірними елементами у спеціальних словниках ХХІ ст., встановити їх кількісне вираження, з'ясувати генезис та визначити слововірний потенціал і способи словотворення. Матеріалом нашого дослідження є терміни, вилучені методом суцільної вибірки зі спеціальних словників початку ХХІ ст.: «Лісова меліорація агроландшафтів: словник-довідник термінів та визначень» [1] та «Лісові меліорації: термінологічний словник» [2].

© Т. Петрова, 2014

Незважаючи на те, що морфеми класичного походження мають чітко визначені позиції у слові та регулярно виконують функцію афікса у словотворенні, їх не можна віднести ні до префіксів, ні до напівпрефіксів. На думку С.М. Климович, препозитивні елементи і префікси не тотожні за семантикою, оскільки префіксам властиве узагальнено-абстрактне значення, а препозитивні елементи називають предмети, живі організми, явища, речовину чи матеріал, кількість, ознаку тощо [3:1–2]. Ми будемо використовувати на позначення таких словотвірних елементів поняття компонент або елемент іншомовного походження.

Розглянувши фіксацію слів з іншомовними препозитивними й постпозитивними елементами в словниках різного типу та різного року видання, доходимо висновку: виявити термінодиниці, які утворюють групу властиво фітомеліоративних термінів, надзвичайно складно. Це пояснюється тим, що галузь і наука фітомеліорація, виокремлена в сучасній класифікації меліорації, є відносно молодою. Фітомеліорація – один з напрямів прикладної екології, в межах якого досліджуються, прогнозуються, моделюються і створюються рослинні системи, чия діяльність спрямована на поліпшення геофізичних, геохімічних, санітарно-гігієнічних, біотичних, інтродукційних, просторових і естетичних характеристик екосистем. Фітомеліорація інтегрувала в собі знання багатьох наук – екології, фітоценології, лісівництва, луківництва, фізичної географії, біофізики, геохімії, ґрунтознавства, гідрології, кліматології, санітарної гігієни, ландшафтної архітектури тощо. Теоретичною основою фітомеліорації є наука про біогеоценози (екосистемологія), яка обґрунтувала особливе становище в екосистемі фітоценозу як автотрофного блоку, його продукційну і середовищетвірну роль [4:13]. Багато словотвірних елементів, що вживаються у фітомеліоративній термінології є спільними для інших галузей і мають широкий спектр використання (табл. 1).

1. Сфера уживання словотвірних препозитивних і постпозитивних елементів

Препозитивний елемент	Сфера уживання
<i>Авто-</i>	Біологія, екологія
<i>Агро-</i>	Сільське господарство, екологія, географія, техніка, ботаніка
<i>Аеро-</i>	Фізика, техніка, геодезія
<i>Алело-</i>	Біологія, ботаніка, екологія
<i>Біо-</i>	Біологія, ботаніка, екологія
<i>Гео-</i>	Географія, біологія, екологія, геологія
<i>Гідро-</i>	Техніка, біологія, ботаніка, екологія
<i>Інтра-</i>	Біологія, ботаніка, екологія
<i>Ксено-</i>	Біологія, фізіологія, екологія
<i>Ксеро-</i>	Біологія, ботаніка, екологія
<i>Макро-</i>	Біологія, фізіологія, хімія, географія, екологія
<i>Мега-</i>	Географія

<i>Мезо-</i>	Біологія, ботаніка, екологія
<i>Мікро-</i>	Біологія, фізіологія, хімія, екологія, географія
<i>Нано-</i>	Географія, екологія
<i>Фото-</i>	Біологія, фізіологія
Постпозитивний елемент	Сфера уживання
<i>-лог(ія)</i>	Біологія, ботаніка, фізіологія, екологія, географія, геологія
<i>-троф(и)</i>	Біологія, екологія
<i>-стаз</i>	Біологія, фізіологія
<i>-тон</i>	Біологія, екологія
<i>-філ(и)</i>	Біологія, екологія, фізіологія

Усього виявлено 64 однослівні терміни із пре- і постпозитивними словотвірними елементами: 51 – у препозиції, 13 – у постпозиції. У препозиції найбільша кількість термінів зафіксована з елементами *агро-* – 15, на другому місці – з елементами *біо-* (12), третє місце займають слова з терміноелементами *мікро-* (4), *макро-* і *мезо-* (3). Найменше терміноодиниць з елементами *авто-*, *гео-*, *гідро-*, *ксеро-* – 2; *алело-*, *інтра-*, *ксено-*, *мега-*, *нано-*, *ноо-*, *фото-* – 1. Із постпозитивними терміноелементами найбільше виявлено слів на *-ценоз* – 4, *-лог(ія)* – 3, *-філ(и)* і *-тон* – 2. Найменше слів вилучено з компонентами – *-стаз-*, *троф(и)* – 1.

За частиномовним вираженням серед фітомеліоративних термінів з іншомовними елементами як у препозиції, так і постпозиції фіксуємо іменники. Слід зауважити, що в термінології фітомеліорації спостерігаємо абсолютне домінування словотвірних елементів грецького походження. 3-поміж слів з означеними елементами виділяємо фітомеліоративні терміни, де вони вживаються у **препозиції** (табл. 2).

2. Препозитивні терміноелементи у фітомеліоративній термінології

Препозитивний елемент	Походження елемента	Фітомеліоративні терміни
<i>Авто-/аут</i> (грец. <i>autos</i> – сам, перша частина складних слів, що має значення «свій», «власний», «само...»)	Грец.	<i>Автотрофи</i>
<i>Агро-</i> (грец. <i>agros</i> – поле, «агрономічний» або який стосується сільського господарства)	Грец.	<i>Агробіогеоценоз, агробіоценоз, агроекологія, агроекосистема, агроландшафт, агролісоландшафт, агролісомеліорація, агролісопасовище, агролісопроект, агрорайонування, агротеп, агросфера, агротераса, агротехніка, агрофітоценоз</i>

Алело- (allēlon – один одного, взаємно)	Грец.	Алелопатія
Біо- (грец. <i>bios</i> – життя, за значенням відповідає поняттям «біологічний», «життя»)	Грец.	Біогеоценоз, біоіндикатор, біоіндикація, біомаса, біометрія, біопошкодження, біорізноманіття, біосинтез, біостазис, біосфера, біоценоз, біоценологія
Гео- (грец. <i>gē</i> – Земля, перша частина складних слів, що відповідає поняттю «земля»)	Грец.	Геоекосистема, геоморфологія
Гідро- (грец. <i>hydōr</i> – вода, вказує на зв'язок з водою, водними просторами тощо)	Грец.	Гідролісомеліорація, гідрофіти
Інтра- (лат. <i>intra</i> – всередині)	Лат.	Інтразональність
Ксено- (грец. <i>xenos</i> – чужий)	Грец.	Ксенобіотики
Ксеро- (грец. <i>xerōs</i> – сухий)	Грец.	Ксеромезофіти, ксерофіти
Макро- (грец. <i>macro</i> – довгий, великий; має значення «великий», «довгий» або пов'язаний з вивченням чи вимірами великих предметів, величин)	грец.	Макроелементи, макрорельєф, макрофактори
Мега- (грец. <i>megas</i> – великий; що відповідає поняттю «великий», «мільйон», «велетенський»)	Грец.	Мегарельєф
Мезо- (грец. <i>mesos</i> – середній, серединний; відповідає поняттям «середній», «помірна величина» або «проміжне положення чого-небудь»)	Грец.	Мезоксерофіти, мезосапроби, (або всередині слова – ксеромезофіти)
Мікро- (грец. <i>micro</i> – малий; має значення «малий», «найдрібніший» або пов'язаний з вивченням чи вимірюванням малих величин)	Грец.	Мікроелементи, мікроклімат, мікрорельєф, мікрофлора
Нано- (грец. <i>nannos</i> – карликовий)	Грец.	Нанорельєф
Ноо- (грец. <i>noos</i> – розум)	Грец.	Ноосфера
Фото- (грец. <i>phōtos</i> – світло; «той, що діє за допомогою світла»)	Грец.	Фотосинтез

Творення термінів за допомогою афіксації досліджували С. Дорошенко [5] та В. Олексенко [6]. Значна група фітомеліоративних термінів утворена префіксальним способом за допомогою **префіксів іншомовного походження**:

1) **де-** (лат. *de*.) – префікс, що має кілька значень: 1) відокремлення, видалення, усунення, відміну, скасування; 2) рух униз, падіння, зниження (**демутація** – зміна рослинності (тваринного світу) після антропогенного втручання і порушення (дигресії), що і призводить до відновлення угруповань попереднього складу);

2) **ін-** (лат. *in*...) – префікс на позначення проникнення в щось (**інфільтрація** – процес проникнення води вниз по тріщинах, ходах землерийок, пустотах у ґрунті, а також по капілярах і порах ґрунту; **інфлюація** – процес проникнення води вниз по крупних тріщинах, карстових пустотах та інших порожнинах у товщі земної кори);

3) **ко-** (лат. *co*...) – префікс, що означає об'єднання, спільність, сумісність (**коеволуція** – еволюційно-біологічна взаємодія видів без обміну генетичною інформацією в процесі їх спільного розвитку в біоценозі).

Таким чином, фітомеліоративна термінологія містить слова із префіксами латинського походження **де-, ін- і ко-**, що є малопродуктивними й обмеженими у сполучуваності.

Іншу групу становлять терміни зі словотвірними міжнародними елементами, що вживаються у **постпозиції** і виконують систематизуючу функцію (табл. 3).

3. Постпозитивні словотвірні елементи у фітомеліоративній термінології

Словотвірні елементи	Походження ТЕ	Фітомеліоративні терміни
-лог(ія) (грец. <i>logos</i> – слово, учення; розділ науки)	Грец.	<i>Аутекологія, біоценологія, геоморфологія</i>
-троф(и) (грец. <i>Trophē</i> – їжа; друга частина складних слів, що вказує на зв'язок з поняттям «живлення», «їжа»)	Грец.	<i>Автотрофи</i>
-стаз (<i>stasis</i> – стояння, зупинення руху фізіологічного вмісту)	Грец.	<i>Гомеостаз</i>
-топ(и) (грец. <i>topos</i> – зв'язок з поняттям «місце»)	Грец.	<i>Едатоп, кліматоп</i>
-філ (грец. <i>philos</i> – «любитель», «прихильник»)	Грец.	<i>Ефемерофіли, ацидофіли</i>
-ценоз (грец. <i>koinos</i> – «сукупність»)	Грец.	<i>Біогеоценоз, біоценоз, агрофітоценоз, культурфітоценоз</i>

Компонент **фіто-** (грец. *phyton* – рослина) заслуговує на особливу увагу, оскільки він безпосередньо вказує на зв'язок з поняттям «рослина», тобто на приналежність терміноодиниць до фітомеліоративної термінології. Елемент **фіто-...-фіт(и)** вже розглянутий у дослідженні І. Кочан [7:43]. Дослідниця виявила терміни з цими терміноелементами в загальномовних і термінологічних словниках, з'ясувала їх значення, дала їм парадиг-

матичну та синтагматичну характеристику, прослідкувала їх динаміку в мові протягом століття. Проте функціонування термінів з означеними елементами у фітомеліоративних словниках ХХІ ст. не є дослідженим. Крім того, терміноелемент *фіто-...-фіту* у термінології фітомеліорації має подвійну властивість, тобто вживається у пре- і постпозиції (табл. 4).

4. Препозитивні й постпозитивні терміноелементи

Препозитивні словотвірні елементи	Фітомеліоративні терміни	Постпозитивні словотвірні елементи	Фітомеліоративні терміни
<i>Фіто-</i> (грец. <i>phyton</i> – рослина), вказує на зв'язок з поняттям «рослина»	<i>Фіто</i> клімат, <i>у</i> жо слів, <i>фіто</i> меліорація, <i>фіто</i> ценоз	<i>-фіту</i> (грец. <i>phyton</i> – рослина), вказує на належність до рослин	<i>Ксеромезофіту</i> , <i>ксерофіту</i> , <i>мезоксерофіту</i> , <i>тропофіту</i> , <i>хазмофіту</i> , <i>гелофіту</i> , <i>гідрофіту</i>

Слова з елементами *фіто-...-фіт(у)* позначають: **назви сукупностей рослинних організмів** (*фітоценоз*), **сумарної маси всіх рослин і їх частин** (*фітомаса*) та **атмосферних умов** (*фітоклімат*); **назви рослин** (*ксеромезофіти*, *ксерофіти*, *мезоксерофіти*, *хазмофіти*, *гелофіти*, *гідрофіти*). Серед вузькогалузевих термінів виділяємо багатозначний термін *фітомеліорація*: 1) наука, що вивчає способи поліпшення стану земель; 2) комплекс заходів щодо поліпшення умов довкілля за допомогою культивування рослинності або підтримання рослинних угруповань. Слід зауважити, що П. Штепа у своєму словнику 1978 пропонував компонент грецького походження *фіто-* замінювати українським словом *рослина*, а складні слова із цим компонентом подавати на зразок: *фітографія* – *рослинопис* [8:392].

В українській фітомеліоративній термінології для творення віддієслівних іменників використовуються **суфікси іншомовного походження**, що передають значення процесу, мають семантичні відтінки:

1) латинські суфікси *-ацій-*, *-ій-* здебільшого передають значення дії, процесу (*інфільтрація*, *інфлюація*, *меліорація*, *сидерація*), а також позначають галузь господарства або спосіб, вид, метод (*меліорація*, *фітомеліорація*) чи сукупність особин (*популяція*); суфікс *-аж-* служить для позначення не тільки процесу (*дренаж*, *кольматаж*), а й системи конструкцій (*дренаж*); суфікс *-ізм* на позначення типу взаємовідносин між мікроорганізмами (*антагонізм*, *мутуалізм*);

2) суфікс *-ик* використовується для творення назв речовини (*ксенобіотик*);

3) суфікс *-тор* має декілька значень і бере участь у творенні іменників на позначення виду, сукупності організмів: *біоіндикатор* (1) група особин одного виду, (2) ботанічне суспільство), *індикатор* і *вид-індикатор* (вид організму, який своєю поведінкою, зміною фізіологічних реакцій чи навіть можливістю існування вказує на появу певних змін у середовищі існування), *едифікатор* (вид рослин у рослинному співтоваристві).

Префіксально-суфіксальним способом утворені такі терміни фітомеліорації: *інфільтрація*, *інфлюація* тощо.

Найпродуктивнішими словотвірними формантами, за допомогою яких здійснюється перекатегоризація значення дії твірних дієслівних основ іншомовного походження, є суфікси *-ій-, -цій-, -ацій-*.

За структурно-морфологічними ознаками, способом і характером сполучення основ іменникові композити можна поділити на такі типи: складні фітомеліоративні терміни, першою частиною яких є прикметникова основа, а другою іменникова безсуфіксна та ускладнена суфіксом (*агроекологія, агросфера, біоіндикатор, гідромеліорація, фітомеліорація* та ін.); складні терміни, першою частиною яких є українська займенникова основа **сам**, а другою – іншомовна дієслівна або відіменна (*самомеліорація, самоорганізація, саморегуляція*).

Отже, іншомовні словотвірні елементи у фітомеліоративній термінології в основному грецького походження, що використовуються у пре- й постпозиції, посідають чільне місце у терміносистемі галузі, мають свою специфіку, яка виявляється на синтагматичному й семантичному рівнях. Афіксація представлена префіксальним, суфіксальним та префіксально-суфіксальним різновидами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гладун Г.Б. Лісові меліорації агроландшафтів: слов.-довід. термінів та визначень/ Г.Б. Гладун. – Х.: Нове слово, 2003. – 161 с;
2. Гладун Г.Б. Лісові меліорації: термінолог. слов./ Г.Б. Гладун. – 2-ге вид., допов. – Х.: Нове слово, 2008. – 224 с.;
3. Климович С.М. Препозитивні елементи іншомовного походження : критерії визначення їх статусу [Електронний ресурс] / С.М. Климович. – Режим доступу:<http://kspu.edu.ua/downloads/chairukr/kl/doc>.
4. Кучерявий В.П. Фітомеліорація: навч. посібник. – Львів: Світ, 2003. – 540 с.
5. Дорошенко С. Особливості афіксації при термінотворенні (на прикладі термінології нафтогазової промисловості) / С. Дорошенко // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2010. - № 675. – С. 10-14.
6. Олексенко В.П. Суфікси іншомовного походження як виразник граматичної предметності / В.П. Олексенко // Філологічні трактати. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – Т.1. - № 1. – С. 79-82.
7. Кочан І. Терміни з компонентами фіт(о)-...-фіт(о) в українському науковому мовленні / Ірина Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2013. – № 765. – С. 43–47
8. Штепа П. Словник чужослів: Знадібки / Т. Штепа. – Торонто, 1978.

Стаття надійшла до редакції 09.09.14

Петрова Т., старш. преподаватель

Харьков. нац. аграр. ун-т имени В.В. Докучаева, Харьков

ИНОСТРАННЫЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В УКРАИНСКОЙ ФИТОМЕЛИОРАТИВНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В статье исследованы иностранные словообразовательные элементы в фитомелиоративной терминологии; рассмотрены элементы, которые могут быть в пре- и постпозиции или занимать двойственную позицию; определены генезис элементов и способы словообразования отраслевых терминов; подробно проанализирована специфика терминоэлемента фито-...-фит(ы).

Ключевые слова: термин, терминологический элемент, словообразовательный элемент, афиксоид, префиксоид.

Tetyana Petrova, senior Lecturer

V.V. Dockuchajev Kharkiv national agrarian university, Kharkiv

BORROWED WORD-BUILDING ELEMENTS IN THE UKRAINIAN PHYTOAMELIORATIVE TERMINOLOGY

Borrowed word-building elements in the Ukrainian phytoameliorative terminology are studied in the article; the elements used in the pre- and postposition as well as ones used in dual position are concerned; the genesis of defined elements is determined; the ways to branch terms word-building are defined; the specific of term element «phyto-...-phyty» are analyzed.

Keywords: term, terminological element, word-building element, affixoid, prefixoid.

УДК: 811.162.2' 373.72

Г. Онуфрійчук, аспірант

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ

ОБРАЗНА ОПОЗИЦІЯ «ПЕС – ЛЮДИНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОФРАЗЕОЛОГІЇ

*У статті здійснено опис фразеологічних одиниць народного мовлення на позначення тваринного світу, а саме лексеми **пес/собака**, розкрито символіку біполярної опозиції «ПЕС – ЛЮДИНА», наголошено на важливості дослідження образу **пес/собака** в народному мовленні як цілісної мовної мікросистеми.*

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, народна фразеологія, етнофразеологізм, біполярна опозиція.

Фразеологічний склад української мови відображає особливості національного світобачення та самобутності народу-носія. У цілісних мовних одиницях відображено сутність людського існування, народні звичаї, традиції, а також яскраво відображається

© Г. Онуфрійчук, 2014

персоніфікація людського світу з тваринним. Фразеологія, як зазначає В. Телія, виступає «дзеркалом, в якому лінгвокультурна спільність ідентифікує свою національну свідомість» [3, с. 9].

Поява фразеологічних одиниць у народному мовленні викликана самою потребою людського спілкування, його світосприйняттям, образним мисленням. Процес розуміння й аналізу фразеологічного складу мови – це шлях до пізнання ментальності народу, його уявлень про світ і сприйняття себе в цьому світі. Саме тому фразеологічні одиниці активно виступають об'єктом дослідження багатьох мовознавців [8, с. 109]. Важливий внесок у дослідженні української фразеології зробили такі вчені, як М. Алефіренко, Н. Амосова, Я. Баран, Л. Булаховський, А. Вежицька, С. Верещагін, В. Виноградов, В. Жайворонок, А. Івченко, В. Костомаров, О. Наконечна, О. Потебня, В. Русанівський, Л. Скрипник, В. Телія, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

Відображення природи, особливо її тваринного світу, у фразеологічних одиницях пов'язане з дохристиянською традицією, а саме тих часів, коли людина вважала себе її частиною і тому персоніфікувала, наділяла представників рослинного й тваринного світу якостями та рисами характеру, звичками, поведінкою, притаманними тільки людині. Таким чином, впродовж багатьох років у свідомості різних культур і народів, а особливо українців, сформувалися сталі стереотипи, уявлення про представників флори та фауни, що яскраво відобразилося в народній творчості – казках, прислів'ях, приказках, піснях тощо.

Яскравим вираженням уявлень людей про навколишній світ є ті фразеологічні одиниці, до складу яких входять назви тварин. Власне цікавим є те, що тваринам більшою або меншою мірою притаманні й певні людські якості – брехливість, впертість, працьовитість, вірність, лінощі, хитрість. Такі фразеологічні одиниці в науці називають зоофразеологізмами (фаунонімами, зоонімами), тобто це чітко окреслені – семантично й тематично – групи стійких надслівних мовних утворень, у складі яких є фауноніми (зооніми) або їх образно-генетичні елементи. Зоофразеологізми функціонують як відтворювані метафоричні, переважно експресивні одиниці вторинного найменування [7, с. 25].

З погляду етнофразеології цікавою одиницею, на наш погляд, є етнофразема із ключовим бінарним компонентом *пес/собака*. У народному мовленні *пес* – одна із найуживаніших і часто згадуваних тварин. Як зазначають археологи, собаки були першими тваринами, прирученими людиною. Раніше вважалося, що першими людиною приручила тварин, від яких можна було мати практичну користь – брати шерсть, м'ясо, молоко. Крім того, собаки були чудовими охоронцями та помічниками під час полювання. До того ж з ними можна було спілкуватися [2]. Тому тварина відіграє важливу роль у господарстві, оскільки пильнує подвір'я і хату селянина, його добро, попереджає господарів про прихід чужого, боронить худобу від вовків [4, с. 432]. Також часто в народному мовленні вживаються такі лексеми на позначення *пса*, як *собака*, *хорт*, *куций* (пес з коротким хвостом, іноді чорт), *цуцик*, *щеня* (особливоє щось мале, але дуже сердите) [Там само, с. 433].

Символ *пес/собака* зустрічається не тільки в українському народному мовленні, а й у міфології інших народів. Наприклад, у грецькій міфології сторожовий пес Царства мертвих, що охороняє вхід у світ Аїда називається *Цербер* (*Кербер*). Як говориться у міфах, Цербер (Кербер) сидів на іншому березі річки Стікс і охороняв вхід у Царство

мертвих. Він впускав у царство Аїда всіх, але нікого вже не випускав. Щоб задобрити Цербера (Кербера), греки клали в труну медовий коржик, який небіжчик мав віддати охоронцю Царства мертвих, адже не задобривши Цербера (Кербера) – небіжчик не зможе увійти в Царство мертвих і його душа постійно буде блукати по світу. У міфах Цербер (Кербер) має декілька образів. В одних міфах це одноголовий пес, у якого на хребті змії, в інших це двоголовий чи триголовий пес (середня його голова інколи зображувалася на малюнках лівовою), у якого замість хвоста біла змія. Сьогодні у народному мовленні побутує вислів «*кинути кусень Керберу*», що означає «дати хабара» чиновнику в надії отримання якогось позитивного рішення. Ім'я Цербер (Кербер) також уживається щодо будь-якого злого непривітного охоронця.

Щодо народного мовлення українців, то давніх висловів з опорним словом «*собака*» збереглося мало. З часів Середньовіччя походить вислів «*собака на сні*», який має розгалужене гніздо варіантів [4, с. 28]. Словник фразеологізмів подає вислів [як] *собака (пес) на сні* – щодо того, який сам не користується чим-небудь й іншим не дає [5, с. 674]. Вислови пізнішого часу – це поради не довіряти собі («*мани собаку, маючи кияку*»), а в переносному значенні – беретися злих, підступних, облесливих людей («*бійся не того собаки, що голосно гавкає, а того, що лащитьяся*»), не спілкуватися з ними. Часом за допомогою цього образу висловлюються етичні й суспільні поради («*де свої собаки кусаються, там хай чужі не пхаються*») або підкреслюється постійність людських звичок («*навчиться собака бігти за возом, то і за саньми побіжить*») [4, с. 28].

В образній фразеології символіка біполярної одиниці «ПЕС – ЛЮДИНА» має позитивні та негативні якості, адже ці якості притаманні людині й тварині. Такі риси собаки, як злість, підступність, брехливість, жорстокість, вірність, пестливість та ін. перенесені у народному мовленні на людей.

Найчастіше вживаними негативними компонентами символічного значення *пес/собака* в українській етофразеології можна виділити брехливість, лїнь, сором, злість, наприклад, **брехливість** – *брехати як пес*, тобто безсоромно брехати [3, с. 124].

Яскравим прикладом фразеологізму, який демонструє **лїнь**, є *ганяти собак (блїх)* – не працювати, нічого не робити; байдикувати [Там само, с. 146]. Така ознака, як **сором**, представлена фразеологізмом *очей у Рябка (Сїрка, вовка) позичати* – втратити почуття сорому, власної гідності // постійно відчувати сором, негідність свого вчинку [Там само, с. 531] [1, с. 28]. Фразеологічні одиниці *пошитися [чоловік] в собачу шкуру* або *голодний (злий), як собака* [5, с. 674] яскраво відображає такі риси вдачі пса, як **злість** чи **голод**, що спричиняє ознаки злий, недоброчинливий, несправедливий [Там само, с. 553].

Етнофразеологізм *дражнити (дратувати) собак* має два трактування: перше застаріле «старцювати, жебракувати», наприклад, *я собак дражила попід вікнами з старцями* (Т. Шевченко). Друге іронічне «ходити по чужих дворах з якими-небудь справами, проханнями», наприклад, *дражню собак по селі, записую школярів, а батьки їх утаюють від мене* (М. Стельмах) [Там само, с. 219].

З давніх-давен **пес** є супутником людини. Такі риси характеру, як **незадоволення**, **роздратування**, **обурення**, характеризує фразеологізм як *собача (бісова, проклята) душа*, що виражає крайнє незадоволення кимось; роздратування, обурення з приводу чого-небудь [Там само, с. 225]; **набридливість** – *собаці редька* – набриднути, надокучити, обриднути [дуже, сильно, надзвичайно] [Там само, с. 596]. Часто спостерігаємо в

народному мовленні вислів «*щоб пси тобі губи цілували*» на позначення невдоволення, побажання чогось поганого.

Досліджуючи етнофраземи, надibuємо на фразеологізм *неначе (як, мов, ніби) собачої блекоти наїлася (об'ївся)*, що має два значення і відображає **безглузду поведінку** чи **нерозбірливість**: 1) хто-небудь дивно, безглуздо поводить себе; нерозумно: *цур тобі, пек тобі! Ти неначе собачої блекоти наїлася*; 2) так, що нічого не можна зрозуміти; беззмістовно, нерозбірливо і т. ін. [Там само, с. 449].

Саме людське життя часто спричиняє неприємні ситуації, коли людина може відчувати **провину**. Це яскраво підкреслює фразеологічні одиниці *як (мов, ніби) пес після макогона* [Там само, с. 500]; *як побита (побитий) собака (пес)* [Там само, с. 674].

Життя людини часто характеризують фразеологічні одиниці *як собаці (Сіркові, Сірку) на перелазі*, до прикладу, *життя, як собаці на перелазі* (М. Номис) [Там само, с. 674].

До яскравих прикладів символіки біполярних одиниць «ПЕС – ЛЮДИНА» можна віднести такі варіативні фразеологізми, [*поживився*] *як Сірко паскою* уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова [Там само, с. 652]; *як Сірко на прив'язі* 1) дуже, надзвичайно набігатися, намотатися; 2) зовсім не нагулятися, наприклад, – *Ну, нагулявся?* – *Та де там! Нагулявся, як Сірко на прив'язі!* (з усн. мовл.) [Там само, с. 651-652].

Така риса характеру, як **підступність, таємничість, хитрість**, притаманні псові, оскільки ця тварина може бути злою і підступною, ці риси є і в людини, доказом цього може бути виразовий образ *як потайний (потайні) собака (пси)* [Там само, с. 674]; *собакою (собаками, псом) підшитий* [3, с. 143].

Ознака **страху** чи **боязливості** більшою чи меншою мірою притаманна будь-якій живій істоті. Людське передають сталі мовні вислови *боятися, як (мов) скаженого (скаженої) собаки* [5, с. 674], *як (мов) собака (пес) у Пилипівку* – дуже трястися [Там само, с. 673].

Щось погане, ніяке зіставляють з фразеологізмом *як з собачого (телячого) хвоста сито* [Там само, с. 648], а підкреслити, що даремно чи марно чинити ті чи інші дії, пор. *собаці (псу, кобилі) під хвіст* [Там само, с. 744].

Сьогодні для людини є важливим реалізуватися у суспільстві, тобто зайняти свою нішу. Водночас бувають випадки, коли людина ніяк не може чи не хоче реалізуватися, тобто досягати якихось звершень. Про таких людей говорять *хвіст собачий* [Там само] *ні пес, ні баран* – не здатний ні на що [Там само, с. 500].

У часи кріпацтва панів порівнювали із псами, звідти й пішов вислів *панів як псів*, тут фразеологізм означає *як псів (собак)* – дуже багато [Там само, с. 581]. Життя людини і тварини підкреслює фразеологічна одиниця *жити, як пес з котом* [3, с. 124], що означає постійно конфліктувати. Цей вислів уживають щодо негативних ситуацій у сім'ї, в якій постійно конфліктує чоловік із дружиною. Фразеологізм *Сірка смикнути* [5, с. 670] означає випити горілки.

Символу **пес/собака** притаманні фразеологічні одиниці, які вживаються як лайка, наприклад, *скажений (скажена) собака; різницький (різницька) собака* [Там само, с. 673].

Рідше зустрічаємо приклади етнофразеологізмів, що передаються етносимволом **пес/собака** на позначення позитивних ознак. Серед таких прикладів можна виокремити фразеологічні одиниці на позначення **досвідченості** – *битий (бита) собака*, тобто

бувала, з досвідом людина [Там само]; *собаку з їв* – дуже досвідчений у чомусь [3, с. 143]; *з їсти собаку (вовка, муху)* – набути великого досвіду в якійсь справі; ґрунтовно, до тонкощів вивчити що-небудь [5, с. 265]; **слухняності** – *як (мов) собака на посвист*, тобто охоче; слухняно [Там само, с. 673]; **швидкості** – *мов (як) собака (нес), спущена (спущений) з припону (прив'язі)*, тобто дуже швидко, нестримно, наприклад, *немов собака, спущена з припону, Наскочила на землю п'яма чорна* (І. Франко) [Там само, с. 673]; *мов собака, який зірвався з цепу* – дуже, нестримно [Там само]; *як собака з ожередеу* – пуститися швидко, остаточно [Там само, с. 674]; **відданості** – *собачими очима*, тобто віддано, покійно і т. ін., наприклад, *ситник дивився на князя ясними собачими очима* (П. Загребельний) [Там само, с. 473]; **сила** – *як собака за обгризену кістку*, тобто триматися дуже міцно [Там само, с. 674]; **міцне здоров'я** – *мов (як) на собаці* дуже швидко загоїлося, зажило [Там само]; *присохне, як на собаці* 1) загоїться, зникне (про виразки, хвороби і т. ін.); одужає хтось; 2) не набуде розголосу, забудеться (про щось неприємне) [Там само, с. 566]. Частовживаним є етнофразеологізм *собачий нюх* – хто-небудь має здатність легко схоплювати, підмічати, розуміти, знаходити і т. ін. щось приховане, таємне [Там само, с. 443].

Отже, вивчення етнофразеологізмів із концептом *нес/собака* має велике значення для вдосконалення мовної майстерності людини та підвищення її мовної культури. Біполярна опозиція «ПЕС– ЛЮДИНА» в українській етнофразеології яскраво відобразилася в фольклорі, в народних прислів'ях, приказках і особливо у народній фразеології, яка виступає міцним будівельним матеріалом самої мови. Лексема *нес/собака* є частовживаною у народному мовленні для зображення основних рис характеру людини, її вдачі, способу життя. Досліджуючи зоофраземи з компонентом *нес/собака*, розкриваємо внутрішню будову певних фразем, їхню символічність та актуальність. Саме у таких мовних одиницях і постає символічний образ людини, яка бережливо та з повагою ставиться до собаки, адже даремно у народному мовленні побутує вислів: *ми відповідаємо за тих, кого приручили*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алефіренко М. Теоретичні питання фразеології. – Х. : Вища школа. Вид-во при ХДУ, 1987. – 135 с.
2. Собаки були першими тваринами, прирученими людиною [Електроний ресурс] http://dt.ua/SCIENCE/vcheni_sobaki_buli_pershimi_tvarinami,_prirucheniymi_lyudinoyu.html
3. Івенко А. Історія та етимологія укр. фразеол.: Бібліографічний покажчик (1864-1998) /Харк. Іст.-філол. т-во. - Х., 1998. – 160 с.
4. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; Упоряд. М. М. Пазяк; Відп. Ред. С. В. Мишанич. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
6. Телия В. Русская фразеология. Семантический аспект, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. 284 с.
7. Ужченко Д. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: Дис.... канд. філол. наук. – Луганськ, 2000. – 248 с.

8. Чепок Д. Деякі особливості функціонування фразеологізмів на позначення почуттів // Філологічні науки. – 2013. – Книга 4. – С. 109 – 112.

Стаття надійшла до редакції 08.09.14

А. Онуфрийчук, аспірант

Институт языкознания им. А.А. Потебни НАН Украины, Киев

ОБРАЗНАЯ ОППОЗИЦИЯ «ПЕС – ЧЕЛОВЕК» В УКРАИНСКОЙ ЭТНОФРАЗЕОЛОГИИ

*В статье осуществляем описание фразеологических единиц народной речи для обозначения животного мира, лексемы биполярной оппозиции **пес/собака**, раскрыто ее символику, указано на важность исследования образа **пес/собака** в народной речи как целостной языковой микросистемы.*

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическая единица, народная фразеология, этнофразеологизм, биполярная оппозиция.

A.Onufriichuk, postgraduate student

Institute of linguistic sciences A. A. Potebnya of National academy of sciences, Kiev

THE FIGURATIVE OPPOSITION «DOG – PERSON» IN UKRAINIAN ETHNOPHRASEOLOGY

*The article deals with the description of phraseological units of the national language for designation of an animal kingdom, namely the lexem **dog/person**. Also in the article the symbolism of binary opposition «DOG – PERSON» was revealed and the importance of investigation of the figure of **dog/person** in the national language as complete language microsysthem was marked.*

Keywords: phraseological unit, phraseology unit, folk phraseology, ethnophraseologysm (етнофразеологізм), bipolar opposition, figurative opposition.

УДК 80:316.74

О. Норенко, аспірант

Київський національний лінгвістичний університет, Київ

ОЗНАКИ СИСТЕМНОСТІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ У СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуті сучасні тенденції інтерпретації лексико-семантичних полів за допомогою системного підходу. Проаналізовано особливості лексико-семантичних полів у сучасній японській мові з побудовою відповідної системної моделі.

Ключові слова: семантичне поле, семантичні відношення, системність.

© О. Норенко, 2014

Характерна для сучасного рівня розвитку науки загальна тенденція системного підходу до об'єкта дослідження, визнання системної сутності мови й поширення поняття системи на лексико-семантичний рівень дозволили лінгвістам із нових позицій приступити до розробки багатьох ще не до кінця вирішених проблем лексикології. Повною мірою це стосується і проблеми системності лексико-семантичних полів.

Системний підхід сприяє об'єктивному відображенню і пізнанню явищ дійсності. Вивчення мови як системи систем передбачає не тільки аналіз матеріальних одиниць, їхніх відношень і зв'язків, але й їхній синтез, що дозволяє з більшою повнотою і точністю розкрити сутність мови, причини та закономірності її розвитку. Таке діалектичне розуміння мови і лексико-семантичної системи як її складника дозволяє наблизитися до виявлення різноманітних зв'язків і відношень одиниць. Сучасні дослідження в області лексикології і лексикографії, що продовжили теоретичні положення Г. Іпсена, В. Порцига, Й. Тріра, Н.В. Крушевського, М.М. Покровського та ін., переконливо свідчать про продуктивність системного підходу до вивчення лексики: у працях В.П. Абрамова, Р.А. Будагова, Л.М. Васильєва, В.Г. Гака, Ю.Н. Караулова, Е.В. Кузнецової, Л.А. Новикова, А.А. Уфимцева, Н.Ю. Шведової, Д.Н. Шмельова, Г.С. Щура і багатьох інших мовознавців пропонуються різні інтерпретації значних фрагментів лексичних об'єднань. При аналізі лексичного матеріалу парадигматичні відношення розуміються як відношення одиниць, що замінюють одна одну в одній і тій самій позиції на підставі властивостей протиставлення/ взаємопов'язаності. Системна організація лексики виявляється в тому, що значення слова в лексико-семантичних групах впливає на значення кожного слова; у них система постає як мережа зв'язків значень усередині слова і між словами. Лексико-семантичний рівень акумулює і закріплює підсумки пізнавальної діяльності мовного колективу, внаслідок чого істотно відрізняється від усіх інших рівнів рухливості, проникності, відкритості організації.

«Лексико-семантичне поле – поняття дуже ємне. Тут перехрещуються головні проблеми лексикології: проблеми синонімії, антонімії, полісемії, проблема співвідношення слова і поняття. Рішення задач, пов'язаних із семантичними полями в лексиці, дозволяє по-новому висвітлювати вказані проблеми»[1: 67].

Ідея дослідження лексики шляхом групування за семантичними (поняттєвими) полями пов'язується в лінгвістиці з ім'ям Й. Тріра, хоча сам термін уперше було вжито Г. Іпсеном, який визначав поле як сукупність слів, що мають загальне значення. Під поняттєвим семантичним полем Й. Трір розуміє насамперед структуру певної сфери або кола понять. Поняттєвому полю відповідає в мові лексичне поле, яке вичленується зі словникового складу, яке є співвіднесеним з яким-небудь поняттєвим полем. У семантичній теорії Тріра передбачається паралелізм між планом поняттєвого змісту, який представлений поняттєвим (семантичним) полем, і планом мовного вираження, представленим словесним полем. Й. Тріра насамперед цікавило, що може бути взято за основу при вичленуванні певної сукупності слів із загального лексикону. Таким критерієм, як йому здавалося, може служити наявність загальних значень у певній групі слів. Проте термін «семантичне поле» для Тріра був метафорою, але такою метафорою, за якою стоїть певний спосіб його аналізу [2].

До концепції І. Тріра близька концепція словесних полів (ЛСП) Й. Вейсгербера, який вважає значення слова не самостійною одиницею, а його чисто реляційним структурним

компонентом. Мовні (словесні) поля Й. Вейсгербер поділяє на одношарові і багатшарові. Членування одношарових (одновимірних) полів обумовлено однією певною точкою зору, спирається на якусь єдину ознаку, аспект. Членування ж багатшарових (багатовимірних) полів спирається на різні точки зору, але при цьому виділяється опорне «ядерне» значення [3].

Для І. Тріра і Й. Вейсгербера характерна інтерпретація семантичного поля як парадигматичної категорії.

Поряд з інтерпретацією поля як парадигматичного явища з'являються роботи, в яких поля трактуються як синтаксичні комплекси. Синтаксичний підхід пов'язує з ім'ям В. Порцига, який увів в ужиток термін «синтаксичне поле». Синтаксичні (синтагматичні) поля являють собою словосполучення та інші синтаксичні одиниці як прояви семантичної сумісності їхніх компонентів. Синтаксичні поля – це свого роду співвідношення між дієсловом і іменником, що позначає суб'єкт певної дії чи стану, знаряддя або об'єкт дії; співвідношення між прикметниками і іменниками. Найбільш типові приклади В. Порцига такі: йти – нога, бачити – око, хапати – рука, чути – вухо, лизати – язик, квітнути – рослина, світлий – волосся, гавкати – собака, іржати – кінь тощо [4].

Поняття семантичного поля набуло значного поширення, число конкретних досліджень постійно зростає, до теорії поля вносяться уточнення. Теорія поля все більше пов'язується з певною класифікаційною системою словникового складу, який розчленовується на впорядковані один відносно другого великі і малі групи.

Поняття семантичного поля (СП) належить до основних понять сучасної лексичної семантики. Це визначення концентрує у собі головні проблеми лексичної семантики і визначає їхній розгляд із позиції системного підходу. При описі поля різні типи відношень між словами аналізуються не ізольовано, а в загальній системі всіх лексико-семантичних зв'язків.

Багато праць присвячено дослідженню СП та їхніх особливостей у мовах германської групи, російській мові і деяких інших мовах, проте в ході нашого дослідження не було виявлено будь-яких серйозних студій, присвячених аналізу лексико-семантичних полів у сучасній японській мові, тим більше з погляду системного підходу.

Таким чином, актуальність дослідження визначається недостатньою вивченістю лексико-семантичної системи японської мови, а також малих груп в її складі.

Найбільш універсальною є така характеристика семантичного поля: семантичне поле визначається як сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільністю змісту, що відображають поняттєву, предметну чи функціональну подібність явищ, що позначаються. Семантичне поле характеризується такими основними властивостями:

1. Наявність семантичних відношень (кореляцій) між його складовими словами, що входять до його складу.

2. Системним характером цих відношень.

3. Взаємозалежністю і взаємовизначальністю лексичних одиниць.

4. Відносною автономністю поля.

5. Безперервним позначенням його смислового простору.

6. Взаємозв'язком семантичних полів у межах усієї лексичної системи (всього словника) [5: 98].

Прикладами лексико-семантичних полів можуть бути: поле часу, поле імен спорідненості, поле кольоропозначень, поле дієслів спонукання, поле імен характерів тощо.

Крім того, зв'язки між значеннями слів у семантичному полі розрізняються за ступенем спільності. Є кореляції широкого охоплення, що зв'язують між собою елементи всередині дуже різних у змістовому відношенні полів. Поряд із ними існують кореляції, специфічні для якоїсь однієї поняттєвої області [6: 52-59].

Імовірно, кожна людина, що вчила японську мову, проходить етап, коли вже більшменш вивчена граматики, а ієрогліфи, навіть не завжди відомі, порівняно легко віднайти в ієрогліфічному словнику. Але якраз на цьому етапі з'являються нові труднощі, що виходять на перший план при читанні оригінальних текстів. Усі слова відомі або можуть бути знайдені в словнику, зрозумілі синтаксичні зв'язки між ними, а зміст тексту вислизає. Особливості цього етапу зазначив П. Дейл; за його висловом, читачеві починає здаватися, що перед ним якась інша логіка, і він відчуває себе Одиссеєм у невідомій країні або Алісою у Країні чудес [7: 12]. Однак Дейл робить із цього незадовільний, на наш погляд, висновок: він вважає, що в японських текстах чи не інша логіка, а властива японцям відсутність будь-якої логіки і звички систематично мислити [7: 13]. Корінь цього він вбачає у тому, що не тільки фахівці з nihonjingo, але більшість японців недостатньо інтегрувалися в західну (згідно Дейлу, світову) культуру.

Представляється, що справа тут все ж не в цьому, а дійсно в особливих звичках, стереотипах, культурних особливостях, які так чи інакше відбиваються в мові і утворюють все те, що поки що ми без диференціації називаємо картинами світу.

Особливості лексико-семантичних полів (ЛСП) японської мови очевидно пов'язані з мовною картиною світу японців.

Семантичні поля, що належать до різних мов, представляють структурну організацію навколишнього світу, вербалізованого за допомогою мови. Вони є способами представлення «омовленої» дійсності. Оскільки концептуальний і мовний зміст лінгвокультур різних мов варіює, то семантичні поля як спосіб репрезентації мовних картин світу залежать від національного сприйняття світу. «Семантичне поле - це компактна частина словника, що покриває якусь певну «пояс» цієї мови. Воно неповторне, керується своїми внутрішніми законами і реалізує свою «картину світу», не збігається з аналогічним явищем як у різних мовах, так і в історії однієї і тієї самої мови. Виходячи з цього, завдання дослідника полягає в тому, щоб визначити специфічний для певної мови розподіл, зв'язок і взаємозумовленість значень» [8: 20].

Оскільки мовна свідомість – це феномен, що відображає особливості національного менталітету, дослідження природи значення слова і особливості семантичної структури мови надає матеріал для вивчення мовної свідомості етносу.

Наприклад, семантична зона бажання в японській мові має багатовимірну смислову структуру: конституенти ЛСП дезидератива суміщають значення бажання з іншими семантичними параметрами. Найбільш значущими для ЛСП дезидератива є його перетин з параметрами персонатива і інтенсивності прояву інваріантного для всіх конститuentів певної ознаки ЛСП. За ступенем прояву інваріантного для всіх конститuentів ЛСП дезидератива семантичні ознаки конститuenta поділяються на дві протилежні групи: інтенсив (сильна, маркований ступінь) і оптатив (нейтральний, немаркований ступінь).

За параметрами персонатива конституенти ЛСП дезидератива поділяються на 1) одиниці, нейтральні по відношенню до позначення особи, 2) вказують на першу особу і 3) вказують не на першу особу. До розряду одиниць, нейтральних по відношенню до по-

значення особи і здатних вживатися в мові як про першу, так про другу і третю особи, належать самостійні (переважно дієслівні) лексеми немаркованої персонативної спрямованості, протиставлені двом розрядам маркованих одиниць.

Серед конститuentів ЛСП дезидератива переважають одиниці, що вказують на першу особу, що цілком узгоджується з комунікативною особливістю дезидеративної ситуації: найчастіше суб'єктом бажання є мовець, тобто перша особа. Серед одиниць з неозначеною персонативною спрямованістю переважають дієслівні лексеми, семантика яких допускає сполучуваність з іменами як першої, так другої і третьої особи.

Серед інших сусідніх із семантичною зоною бажання модальних значень, які можуть поєднуватися в конститuentах ЛСП дезидератива (сфера дезидератива сама становить частину явищ, що стосуються модальності), можна виділити семантичні зони необхідності і інтенціатива [9].

Встановлення меж семантичного поля прямо пов'язане з методом його побудови. Виходячи з викладеного вище можна виділити чотири методи побудови поля: 1) логіко-поняттєвий, пов'язаний з ідентифікацією певної концептуальної або денотативної сфери та співвіднесенням цієї сфери із засобами її вираження в мові; 2) структурно-компонентний, пов'язаний із методом комбінаторної семантики; 3) інтуїтивний; 4) дефініційний, тобто формальний варіант інтуїтивного методу, який будується виходячи із встановлення загальних елементів дефініцій у тлумачному словнику: «для фіксації зв'язку двох вхідних слів достатньо констатувати наявність на виході в їх дефініціях хоча б одного спільного слова» [10: 49].

Експонентом семантичного поля може служити або список слівформ і словосполучень у функції лексичних номінацій (лексем), або список лексичних і граматичних форм, що виражають певні граматичні категорії. Таким чином, термін «семантичне поле» може вживатися у двох значеннях: у вузькому значенні як семантичне утворення, експоноване лексично, в широкому значенні як семантичне утворення, експонентом якого є будь-яке мовне, в тому числі надлексичне, функціонально-семантичне поле.

Теорія семантичного поля утворює лінгвістичне розширення теорії категоризації: окремо взяте семантичне поле – це реалізація певної мовної категорії: лексичної, лексико-граматичної, граматичної, функціональної.

Так само як когнітивні категорії, мовні категорії існують тільки в ієрархії. Таким чином, одна лексична категорія, наприклад «рука», може утворити семантичне поле тільки у взаємодії з іншими категоріями, такими як «палець», «лікоть», «плече» і т.д. Дослідження семантичних полів пов'язується з вивченням моделей когнітивної психології в тому ж відношенні, в якому пов'язані між собою мовна і концептуальна репрезентації [11: 402].

Слід зазначити, що часто особливості мовних картин світу перебувають, по-перше, в різному членуванні явищ дійсності (хрестоматійний приклад - відповідність української *рука* двом англійським словами *hand* і *arm*), по-друге, в так званій безеквівалентній лексичній, яку неможливо перекласти іншими мовами або можна без шкоди для змісту передати лише довгими описовими виразами [12: 64].

Докладний аналіз такої лексики наведений у [13; 14; 15], звідки можна взяти багато таких прикладів. І дуже великий відсоток такої лексики, так чи інакше, пов'язаний або з природою, або з традиційним господарським укладом, що також має постійні відносини

з природою. Це саме по собі не означає якоїсь особливої ролі природи для японців, як схильні думати представники nihonjinron. Але тривале життя на одній і тій самій території, природа якої за цей час мало змінювалася, не могла не відбитися у мові.

У японській мові мало диференційована тваринницька лексика, що, слід сказати, значно відрізняє цю мову від інших алтайських мов. Наприклад, у великому японсько-англійському словнику [16] до японського слова *ushi* наведено п'ять еквівалентів *cattle; a cow; a bull; an ox; a bullock*. Там же подано шість еквівалентів слову *hitsuji: a sheep; a ram; a ewe, a wether, a shearling, a tegg*. Менш диференційовані порівняно із західними мовами також сорти м'яса і види шкіри.

Водночас є багато лексики, пов'язаної з морськими промислами; наприклад, як вказує Кіндаїті, англійський *fish* (як і український *риба*) відповідає сім слів, які не повністю збігаються за значенням. Це *sakana* (жива риба або риба як продукт), *uo* (жива риба), *gyoouu* (риба як зоологічний клас, а також назва сузір'я), *gyoouiku* (буквально риб'яче м'ясо, риба як продукт), *kaigyoo* (морська риба), *kawazakana* і *kawauo* (річкові риби). Диференційована і лексика, пов'язана з морепродуктами: англійському *shrimp* (креветка) відповідає кілька японських слів із значенням різних видів креветок.

Хага Ясусі вказує і на те, що японська мова багата назвами птахів, комах, квітів; він же зазначає, що в японській мові на відміну від західних рідко кажуть про квіти взагалі, вважаючи за краще говорити про окремі види квітів.

Як зазначав Кіндаїті, в японській мові багата лексика, пов'язана з погодою, із сезонами року, вельми диференційовані назви рельєфу і морських просторів. Наприклад, стандартний навіть для сучасної Японії епістолярний жанр «сезонних вітань» (*jikoo* по *aisatsu*) [17]. Кожний місяць традиційного японського календаря поділяється на дві частини, а тому для позначення сезонів існує 24 слова. Наприклад, період з 6 по 19 січня іменується *shookan* (сезон других по суворості холодів), період з 20 січня по 3 лютого - *daikan* (сезон найсуворіших холодів), період з 6 по 20 травня - *rikka* (початок літа). Значений епістолярний жанр (спеціальний лист або фрагмент листа, в тому числі ділового) пов'язаний зі стандартним вираженням емоцій з приводу настання того чи іншого сезону; якщо сезон неприємний своєю погодою, то передається співчуття. Листи такого роду мають залежно від сезону спеціальні іменування: *kanchuu* – *mimai* (лист співчуття у зв'язку з настанням сезону холодів), *shochuu* – *mimai* (лист співчуття у зв'язку з настанням сезону спеки) тощо. При цьому не обов'язково, наприклад, у разі *shochuu* – *mimai* співрозмовник насправді страждає від спеки: такий ритуал існує у зв'язку з календарем. У європейських культурах немає нічого подібного.

При великому значенні пір року в японській культурі вони можуть постійно асоціюватися з тими чи іншими квітами. Як зазначає Хага Ясусі, для японця весна зелена (*aoi*, а не *midori*: образ традиційний), літо червоне, осінь біла, а зима чорна [18: 47]. Зауважимо, що в українській мові теж весна якщо не зелена, то пов'язана із зеленню, а літо – здавна червоне. Зате осінь і зима характеризуються навпаки порівняно з Японією: осінь може бути чорною, а зима завжди біла.

Тим часом, лексична неоднозначність становить проблему надзвичайної важливості як для розуміння і перекладу текстів, так і для формального моделювання цих процесів.

Польовий і компонентний підходи до вивчення системної організації мовного лексикону утворюють нерозривний зв'язок у вигляді єдиної семантичної теорії; компонентна

теорія виходить із припущення, що значення лексеми може бути розкладено на компоненти.

Схематично системну модель лексико-семантичного поля в японській мові можна представити таким чином (Рис. 1):

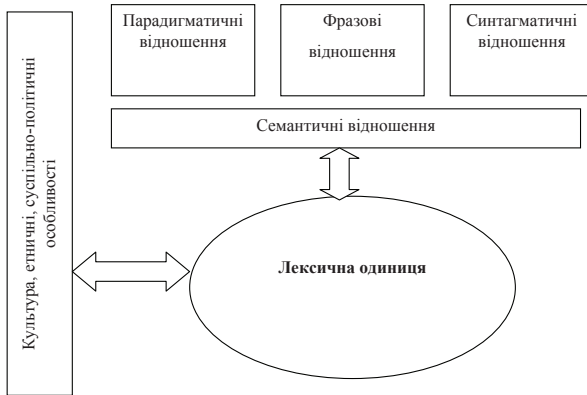

Рис. 1. Системна модель лексико-семантичного поля в японській мові.

Таким чином, семантичне поле в японській мові є багатомірним і володіє такими основними властивостями: 1) семантичне поле інтуїтивно зрозуміло носію мови; 2) семантичне поле автономне й може бути виділено як самостійна підсистема мови; 3) одиниці семантичного поля пов'язані тими чи іншими системними семантичними відносинами; 4) кожне семантичне поле пов'язане з іншими семантичними полями мови і сукупно з ними утворює мовну систему.

До японської мови поняття графічного слова не може бути застосовано. Тому там можуть більш послідовно виділятися словникові статті, тоді як у європейській традиції може виявитися практично зручнішим порівняти лексичне слово до графічного.

Комплексний аналіз ЛСП також повинен враховувати взаємозв'язок всіх його компонентів, що функціонують в ньому. ЛСП, будучи системою, потребує врахування елементів, що створюють цю систему, а смисловий зв'язок елементів системи саме і буде конструювати поле.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля. // Филологические науки. – 1972. – № 1. – С. 56-68.
2. Trier J., Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes, Hdlb., 1931.
3. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа. Пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О.А. Радченко. М., 1993.
4. Porzig W., Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen, «Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur», 1934, Bd 58.

5. Кобозева, И.М. Лингвистическая семантика: Учеб. пособие. — М.: Эдиториал УРСС, 2000. — 352 с.
6. Миронова, Н.Н. Оценочный дискурс: проблемы семантического анализа // Изв. РАН. — Сер. ЛиЯ. — 1997. — Т. 56. — № 4. — С. 52—59.
7. Dale P. The Myth of Japanese Uniqueness. London – Sydney – Oxford, Choom Helm and Nissan Institute of Japanese Studies, 1986.
8. Тарланов З.К. Методы и принципы лингвистического анализа. Петрозаводск, 1988, С.20.
9. Шнырко А.А. Этюды по грамматике японского языка. Вопросы грамматической семантики. – Владивосток, Дальнаука, 2008.
10. Кац Дж. Семантическая теория // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1981, № 10. – С. 33-49.
11. Jahr S. Semantische Felder versus Wissenstrukturen // Folia linguistica, 1994, No 28, 3/4. – P. 399-412.
12. Toyama 2005 – Toyama Shigehiko. Daijin no nihongo. Sanjuusai kara no «jattaigokan» no migakikata. Tokyo: Bijinesusha, 2005.
13. Румак Н.Г. Теоретические и прикладные проблемы межъязыковых соответствий (на примере перевода ономастопозитивной лексики в японском языке). Канд. дис. М.: ИСАА при МГУ, 2006.
14. Kandaichi H. The Japanese Language. Tokyo, 1978.
15. Haga Yasushi. Nihonjin gengo bunka ron koogi (nihonjinrashisa) no koozoo. Tokyo: Taishuukan-shoten, 2004.
16. Kenkyusha's New Japanese-English Dictionary / Ed. by K. Masuda. Tokyo: Kenkyusha, 1974.
17. Бессонова Е. Ю. Клише в эпистолярном стиле японского языка. АКД. М.: ИСАА при МГУ, 2003.
18. Haga Yasushi. Nihonjin gengo bunka ron koogi (nihonjinrashisa) no koozoo. Tokyo: Taishuukan-shoten, 2004.

Стаття надійшла до редакції 19.09.14

Норенко О., аспирант

Киевский национальный лингвистический университет, Киев

ПРОБЛЕМА СИСТЕМНОСТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ В СОВРЕМЕННОМ ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассмотрены современные тенденции интерпретации лексико-семантических полей с помощью системного подхода. Проанализированы особенности лексико-семантических полей в современном японском языке с построением соответствующей системной модели.

Ключевые слова: семантическое поле, семантические отношения, системность.

O. Norenko, postgraduate student
Kyiv National Linguistic University, Kyiv

PROBLEMS OF SYSTEMACITY OF LEXICOSEMANTIC FIELDS IN MODERN JAPANESE

The article discusses the current trends of lexicosemantic fields interpretation using a systematic approach. The features of the lexical-semantic fields in modern Japanese have been analyzed, the construction of the corresponding system model has been fulfilled.

Key words: *semantic field, semantic relations, systemacity.*

УДК 81-115'44'37:811.16'282

І. Нечитайло, д.ф.н., проф.

Київський національний лінгвістичний університет, Київ

СЛОВІНСЬКІ РЕФЛЕКСИ ПРАМОВИ З АРЕАЛЬНОЇ ТОЧКИ ЗОРУ

Статтю присвячено теоретичній і практичній розробці проблеми праслов'янських діалектизмів у лексиці словінської мови, визначенню їхніх принципових ознак територіального, лексико-семантичного та словотвірного характеру.

Ключові слова: *праслов'янський діалектизм, архаїчні зони лінгвістичного простору мови, континуанти праслов'янських лексем, девербативи, семантико-словотвірний тип.*

Комплексна розробка структурно-семантичних і функціонально-комунікативних характеристик мовних процесів, поглиблення й розширення аспектів порівняльно-історичної і типологічної інтерпретації мовних фактів увійшли до складу провідних лінгвістичних концепцій ХХІ ст. У цій царині для сучасного індоєвропейського мовознавства характерною є передусім посилена увага до загальних проблем зіставної семантики, а отже, одним з фундаментальних завдань лінгвістичної славистики є стратифікація параметрів семантичного простору слов'янської лексики у синхронії та діахронії. Зокрема, надзвичайно вагомими видаються дослідження архаїчних пластів слов'янської лексики праслов'янського походження, що певною мірою віддзеркалюють не лише фрагменти доісторичних мовно-міграційних процесів на теренах Палеославії, але й системні зміни у структурі лексики. Ця проблематика плідно розробляється у працях О. Брюкнера, М. Фасмера, А. Мейє, Ю. Покорного, Ст. Младенова, П. Скока, В. Махека, Л. І. Булаховського, Т. Лер-Сплавінського, В. Георгієва, Ф. Славського, О. С. Мельничука, О. М. Трубачова, В. М. Топорова, А. Е. Супруна, В. В. Мартинова, В. Вс. Іванова, О. Б. Ткаченка, Р. В. Болдирева, В. В. Німчука та ін. Важливим також є визначення корпусу поступових перетворень семантики праслов'янських кореневих праформ у просторі сучасних слов'янських мов та встановлення етапів даного процесу.

© І. Нечитайло, 2014

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне дослідити, зокрема, семантичні особливості архаїчної віддіслівної лексики, що транспонувалася у ті чи інші лексико-семантичні групи слов'янських мов, а також простежити територіальну специфіку процесів її утворення. У лексиці слов'янської прамови, давніх та сучасних слов'янських мов важливим компонентом є серія спільних імен, мотивованих дієсловами. З позицій реконструкції поняттєво-семантичного індексу праслов'янської мови й реконструкції фрагментів слов'янської протокультури важливою є етимологічна кодифікація зв'язку праслов'янських девербативних номінацій та їх пізніших слов'янських лексичних рефлексів з вихідними праосновами відповідно до різних регіонів Славії. Саме з цих позицій слід визнати актуальним дослідження типологічних закономірностей семантичних змін структури дієслівних основ у контексті евристичної тріади: праіндоєвропейська мова – праслов'янська мова – сучасні слов'янські мови.

Вирішення цих та багатьох інших проблем формування архаїчної мікросистеми – праслов'янських діалектизмів – автор бачить у можливості моделювання перетворень у семантиці, які відбуваються протягом тривалого становлення слов'янської семантико-словотвірної системи. Визначення основних моделей семантичних перетворень у значеннєвій структурі праслов'янських дієслівних праоснов базується на когнітивному, семантичному та граматичному аспектах проблеми.

Таким чином, здійснена робота є спробою діахронічного дослідження семантико-словотвірних типів формування архаїчної слов'янської девербативної лексики окремого ареалу Славії. Вивчення здійснюється на матеріалі праслов'янських девербативних діалектизмів, що функціонують у північно-західних говірках польської мови і дотепер не були об'єктом системних наукових студій. За ізоглосами, які об'єднують специфічні семантико-словотвірні типи формування віддієслівних імен, цілком можливим є визначення етапів виокремлення та тривалого самостійного розвитку праслов'янських діалектів, що у пізньопраслов'янській період брали участь у становленні одного з сучасних слов'янських ареалів – північно-західного.

Серед девербальних дериватів ми виділяємо різновиди, особливістю словотвірної семантики яких є їхня мотивованість праслов'янськими дієсловами певних лексико-семантичних груп. У свою чергу девербативні похідні представлено кількома дериваційними зразками. На особливу увагу заслуговує аналіз досі ще недостатньо досліджених аспектів цієї проблеми – зокрема, особливостей семантичних перетворень у структурі праслов'янських дієслів, що кореспондуються з сучасною діалектною лексикою слов'янських мов.

До поморських говірок польської мови, крім кашубських, включаються матеріали говірок словінців, що проживали на території Слупського воєводства Польщі. Відомо, що в ході історичного розвитку, в процесі опору германізації, мова східної частини балтійських (поморських) слов'ян – кашубів і словінців – зближувалася з польською [Супрун 1981, с. 80]. Згідно з думкою С.С. Скорвид, говори кашубської діалектної зони, поряд із зниклими говірками словінців, демонструють ряд стародавніх західно-лехітських явищ, які відрізняють їх від східно-лехітської польської [Скорвид 2002, с. 664]. Разом із тим в Етимологічному словнику слов'янських мов за редакцією О.М.Трубачова як один з об'єктів порівняльно-історичного дослідження вказується кашубсько-словінська мова, а в ряді статей, присвячених етимології західнослов'янських слів, неодноразово наводять-

ся приклади зі словінської мови із словників М.Рудницького, Ф.Лоренца, Б.Сихти [ЭССЯ I – XXXI]. Тому вважаємо за необхідне дотримуватися термінології, запропонованої етимологічними слов'янськими школами.

Слід зазначити, що праслов'янські діалектизми (тобто рефлексії прадавніх лексем, які зберегли у сучасних слов'янських діалектах свої фонетичні, морфологічні та значеннєві характеристики) на території польських поморських говірок – явище досить рідкісне. Проте ряд крапкових явищ архаїчного характеру дозволяють включити їх до кола наших досліджень як такі, що доповнюють загальну картину виникнення, розвитку та функціонування прадавніх лексем на північному Помор'ї Польщі і, далі, на теренах Славії.

Семантика праслов'янських діалектизмів, мотивованих дієсловами, у північно-західних говірках польської мови є наслідком актуалізації в семантичній структурі праслов'янських компонентів об'єкта, знаряддя дії, місця та ознаки за дією. Базою для формування праслов'янських діалектизмів, що залишилися в словінській мові, служили праслов'янські дієслова фізичної дії – впливу, переміщення та стану.

Так, утворений від дієслова впливу праслов. *mesti іменник праслов. *metuxъ (назва об'єкта дії) дав у словінських говірках словін. *metux* чол. р. «поганий хліб на корені» [ЭССЯ XVIII, с.121].

Досить типовим явищем є утворення від дієслова праслов. *lemiti “ламати, ломити” іменника на позначення знаряддя дії праслов. *lemaǵъ.

Розглянемо участь в утворенні праслов'янських імен дієслова праслов. *libiti. За переконанням українських дослідників, походження праслов. *libiti “збирати, надбирати, знімати” слід тлумачити у зв'язку з пл. *libati [ЕСУМ III, с. 229], що зводиться, згідно зі співавторами О.М.Трубачова, до іє. *(s)leib- “слизький; ковзатися; гладити” [ЭССЯ XV, с. 72-73], або, за О.С.Мельничуком, іє. *(s)leq<ib- “лити, крапати; слизький; ковзати” [ЕСУМ III, с. 229]. Тут семантика ковзання зумовила розвиток значення дієслова за типом “ковзати” > «пробиратися непомітно» > «прокрадатися», «соромитися» [ЭССЯ XV, с. 72–73]: у віддієслівних іменах актуалізувався компонент таємності, сорому. Від дієслова праслов.*libiti походить прикметник – ознака за дією праслов. *libьpъjъ.

Особливості семантичних змін твірних основ праслов'янських дієслів у поморських говірках полягають у відмінності від інших польських: дієслова впливу зумовлюють появу назв знарядь дії та ознак, а дієслова переміщення – назв об'єкта та місця дії. Твірних основ дієслів стану серед праслов'янських віддієслівних імен в аналізованих говірках не зафіксовано.

Спостереження за особливостями утворення праслов'янських діалектизмів віддієслівного походження, притаманних говіркам північно-західного ареалу Польщі, дозволяє вважати типологічно суттєвими для здійснення аналізу відношення між семантикою праслов'янських дієслів та похідними від них іменами – назвами об'єктів, знарядь, місць дії, характеристик за дією, позначеною вихідними дієсловами. Зонами концентрації вказаних віддієслівних діалектизмів-праслов'янізмів, утворених у вказаний спосіб, є говори Поморського поозер'я Польщі.

Для одержання підстав для відтворення на карті праслов'янської мови територіально-діалектних утворень, у межах яких співіснували та взаємодіяли близькоспоріднені діалекти з напевно вираженими рисами південного, західного та східного типу, є необхідним встановлення ізолекс, що пов'язують ці слов'янські ареали і мають ознаки стій-

ких стародавніх утворень. Внаслідок мозаїчного розташування споріднених діалектів і тих, що мали прадавні контакти, праслов'янські діалектизми виходять за рамки своєї підгрупи, охоплюючи області західних слов'ян. Перспективами словотвірної-етимологічного та лінгвогеографічного вивчення лексичних діалектизмів слов'янського ареалу є встановлення закономірностей у їхньому поширенні поза межами окремих слов'янських мов та слов'янських мовних підгруп.

У матеріалі, що нами досліджується, значну частину становлять ізоглоси, які проходять територією північно-західних лехітських говірок і також захоплюють частини південних і східних областей Славії. У масиві віддієслівних архаїзмів, притаманних відповідним зонам функціонування слов'янських мов, чітко вирізняються групи з об'єктивними, ад'єктивними, локальними та інструментальними, а також суб'єктивними та процесуальними значеннями.

Назви суб'єктів дії, названих дієсловами, на лінії захід – схід представлені обмеженою кількістю словінсько-російських, словінсько-українських та полабсько-російсько-білоруських ізоглос.

Діалектизм із суфіксом *-izna* праслов. *libizna, що походить від праслов. *libь(ь), містить корінь дієслова поверхневої дії праслов. *libiti “збирати, надбирати, знімати”, який виводиться від іє. (s)lëib- “лити, крапати; слизкий; ковзати” [ЕСУМ III, с. 229]. У словінській мові успадковано елементи значення, притаманні праіндоевропейській основі.

З дієслова праслов. *bosti, походить за участю суфікса *-arь* праслов'янський діалектизм *bodarь: серб. діал. *bóđār* ч. р. «рогата худоба (самець), що б'ється», «сітка, засіб для ловлі риби», словін. *b'úodāře* (bodarze) множ. «вила, що застосовуються у рибальстві». Отже, ізолекса охоплює, за цими даними, частину сербських, хорватських та кашубсько-словінських діалектів із помітною близькістю значень [ЕССЯ II, с. 152].

Чергова формація з основою дієслова праслов. *mizati “щезати, пропадати” – найменування суб'єкта дії праслов. *mizul'a. Аналізована лексема має також діалектний характер поширення у серб. діал. *мизуља* ж. р., прізвисько корови (босн. і герцег.), словін. стар. пестл. *m'izula* жін. р. «теля, корівка», білор. *Мізула*, особове власне ім'я [Sychna II, с. 173; ЕССЯ XIX, с. 62].

Похідна від дієслова праслов. *mękati, *mękti лексема праслов. *męкъ стала об'єктом складних семантичних перетворень у напрямку актуалізації компонентів як об'єкта дії (що відбулося у континуантах словенської та білоруської мов), так і процесуальності (у словінському та російському континуантах). Цей девербатив утворив словенсько-словінсько-російсько-білоруську ізоглосу: словін. *m'ak* чол. р. “кидок”, рос. діал. *мяк* «тулий удар», білор. діал. *мяк* чол. р. «налим» [ЕССЯ XVIII, с. 246].

Прикметник, похідний із суфіксом *-avь* від дієслова праслов. *muniti, праслов. *mun'avь знайшов відображення у діалектах.

Праслов. *saьba, похідний від основи праслов. дієсл. *sariti, відмічений у хорв. стар., рідк. *saьba* жін. р. «чаклунство» (XVII ст.), словін. *saьba* жін. р. «чари, чаклунство» [Sychna I, с. 159], сформувавши, таким чином, хорватсько-словінську ізоглосу [ЕССЯ IV, с. 27].

Запропонований у статті аналіз спільнослов'янського семантико-словотвірного матеріалу дозволяє зробити певні висновки з ряду напрямків формування праслов'янських віддієслівних імен, суттєвих як для праслов'янської лексичної семантики, так і рекон-

струкції й етимологізації праслов'янських діалектизмів та слов'янської історичної діалектології.

Лінгвогеографічна характеристика більшості розглянутих випадків утворення і поширення праслов'янських девербативів є підставою для встановлення пізньопраслов'янських контактів внаслідок спільного проживання або спільного походження діалектів, які нині відбивають ізоглоси переривчастого характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. // За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982–2007. – Т. 1–5.

Скорвид С.С. Кашубский язык // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 664-665.

Супрун А.Е. Введение в славянскую филологию: Учеб. пособие для студентов филологических ф-тов ун-тов. – Минск: Вышэйшая школа, 1981. – 432 с.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд // Под. ред. О. Н. Трубачева. – М.: Наука, 1974–2005. – Вып. I–XXXI.

Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. – Wrocław etc.: PAN, 1967. – 444 s.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

И.Н.Нечитайло, д.ф.н., проф.

Киевский национальный лингвистический университет, Киев

СЛОВИНСКИЕ РЕФЛЕКСЫ ПРАЯЗЫКА С АРЕАЛЬНОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Статья посвящена теоретической разработке проблемы праславянских диалектизмов в лексике словинского языка, определению их принципиальных признаков территориального, лексико-семантического и словообразовательного характера.

Ключевые слова: *праславянский диалектизм, архаичные зоны лингвистического пространства языка, континуанты праславянских лексем, девербативы, семанτικο-словообразовательный тип.*

PROTO-SLAVIC DIALECTISMS IN THE SLOVINIAN DIALECTS

The article is devoted to the theoretical and practical elaboration of the problem of the Proto-Slavic dialectisms in the Slovinian dialects, to the definition of their principle territorial, lexico-semantic and word-building characteristics.

Key words: *Proto-Slavic dialectism, archaic zones of linguistic space of the language, continuations of Proto-Slavic lexems, verbal names, semantic and word-formation type.*

СТУПЕНЮВАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ У СХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

Висвітлено специфіку утворення компаративних та суперлативних прислівникових форм у східнополіських говірках та прослідковано варіативність словотворчих формантів -ш- та -иш-.

Ключові слова: *ступінь порівняння, дериваційний формант, суплетивізм, тип творення.*

Прислівники є тим граматичним класом, у якому виявляється лексико-граматична категорія ступенів порівняння. Остання реалізується у протиставленні: 1) вихідної форми прислівника, що не виражає зіставлення, порівняння ознаки; 2) компаративної форми – вищого ступеня, яка виражає більший вияв ознаки; 3) суперлативної форми – найвищого ступеня, яка передає найбільший вияв ознаки [1: 85]. Граматичні значення компаративу і суперлативу виражаються спеціальними словотвірними засобами – суфіксами і префіксами, а також аналітично.

Якісно-означальні прислівники на *-о*, *-е*, які формально близькі до якісних прикметників середнього роду, можуть утворювати невідмінювані форми ступенів порівняння [2: 435]. Неступеньовані й ступеньовані прислівники знаходяться в стосунках мотивації. Звичайна форма – позитив – є мотивуючою, а форми вищого й найвищого ступенів – мотивованими.

Компаратив і суперлатив характеризуються більшим виявом ознаки порівняно з вихідною формою. Утворення вищого і найвищого ступенів порівняння через певну модифікацію лексичних значень набувають ознак самостійних лексичних одиниць. [3: 3]. Порівняння (вираження інтенсивності ознаки, що виявляється в результаті зіставлення) характерна тільки для вищого й найвищого ступенів прислівників.

Ступенювання залишається актуальним серед питань прислівникової деривації. Формування засобів градації та їх сучасний стан розглянуто в монографіях [4; 5; 6]; дослідження проблеми ступенювання в українській мові просліджується в розвідках [7; 8]. Проблеми українського діалектного ступенювання знаходять відображення в дослідженнях С.П. Бевзенка [8; 4], Н.П. Прилипка [1], П.І. Приступи [9]. Лінгвісти висвітлюють діахронний розвиток форм ступенів порівняння, з'ясувати природу їх формантів, взаємодію з твірною основою. Автори досліджень здебільшого розглядали розвиток окремих формантів ступенів порівняння. Немає різнобічного висвітлення форм ступенів порівняння прислівників у діалектах, зокрема, у східнополіському. Тому актуальним є вивчення складу ступеньованих прислівників, їх творення в східнополіському діалекті.

У всіх слов'янських мовах форми компаративу творилися за допомогою суфіксів *-jъs-*, *-ějъs-* [8: 218]. Творення синтетичних форм компаративу із суфіксами *-ш-* та *-иш-* стало нормою сучасної літературної мови. Компаратив утворюється за допомогою су-

фіксів *-ш-е*, *-іш-е*; при цьому в основі прислівників відбуваються морфологічні зміни: основи на приголосні *з*, *ж* у сполученні з суфіксом *-ш-е* змінюються на *-жч-е*; корені на приголосний *с* при приєднанні суфікса *-ш-е* утворюють *-шч-е*. Форми суперлативу утворюються за допомогою префікса *най-*, який додається до прислівників у формі першого ступеня. Перший і другий ступінь порівняння прислівників може бути утворений від суплетивних основ [2: 436].

Вищий ступінь порівняння прикметників у східнополіському діалекті репрезентований синтетичними й аналітичними формами. Синтетичні форми утворені додаванням до основи або кореня мотивуючого прислівника відповідного суфікса, другі – додаванням відповідної лексеми.

У східнополіському діалекті постали форми із суфіксами *-ш-*, *-іш-* та їхніми фонетичними варіантами.

Творення вищого ступеня порівняння за допомогою суфікса *-ш-* властиве багатьом прислівникам. Проте у говірках досліджуваного діалекту творення вищого ступеня порівняння за допомогою цього суфікса може супроводжуватися морфологічними змінами в структурах мотивуючих основ та видозміні власне суфікса. Суфікс *-ш-* зберігається у більшості говірок у незміненому вигляді, наприклад: *де 'шевше* (24, 32), *'рідше* (32), *'довше* (все *'робиц'а*) (23). Зафіксовані такі зміни при творенні вищого ступеня порівняння прислівників при додаванні суфікса *-ш-*:

- якщо коренева морфема закінчується приголосними *з*, *с*, *ж*, то при ступенюванні вони змінюються на *ж*, *ш*. Проте у деяких говірках зберігаються кінцеві твірної основи: *'висше* (10), *у два 'рази да 'рогіше* (19);
- суфікс сполучається із коренем компаратива, при цьому не відбуваються фонетичні зміни в системі приголосних: *'хужши* (3), *'хужшей* (31);
- виступає у формі суфікса *-іш-*: *гли 'бійше* (21);
- виникають структури з подовженням *ш*, *ж*: *'вишиши* (10, 27); *'вишише* (10, 11), *'пожже* (7, 16, 17, 20, 25, 30), *'пожжей* (26);
- суфікс *-ш-* внаслідок дисиміляції часто змінюється на *-ч-*: *'с'айа дач'ка час'т'ей зайе' жжайе*, а *'тайа 'менче* (16).

У говірці 18 компаратив утворений за аналогією до російської мови за допомогою суфікса *-й-* → *-л-*: *де 'шев'л'е*. Всім дослідженим говіркам властивий компаратив *'дал'ше* 'далі' у значенні 'відстань', 'час', який може функціонувати поряд з іншими формами.

У говірках творення вищого ступеня за допомогою суфікса *-ш-* спостерігається іноді в прислівниках, які в літературній мові ступенюються за допомогою суфікса *-іш-*, пор.: літ. *тугіший* – діал. *'тугіший*.

Форми вищого ступеня порівняння, що творяться за другим типом, теж відзначаються перетворенням компаративного форманта *-іш-* ← *-йіш-* ← *-ějьs-*. До цього типу творення належать прислівникові форми вищого ступеня на зарзок *ближжеі*, *ближчеі*. Спеціально досліджуючи компаративні утворення на *-еє* та його варіанта *-ей* в російських діалектах, С.В. Бромлей відзначила, що у формах вищого ступеня суфікс *-ей* переважно виступає в ненаголошеній позиції; це послужило доказом фонетичної природи виникнення суфікса *-ей* шляхом редукції до нуля кінцевого голосного в ненаголошеній позиції: *-ей-* → *-ейє-* → *-ье* [10: 59-60]. Прислівники вищого ступеня на *-ей* поширені у північних говірках, що межують з говірками Білорусії та Росії. У північних говірках

велика територія об'єднана спільною рисою вживання вищого ступеня, що утворені за допомогою суфіксальних варіантів *-ейш-*, *-ійш-*; це свідчить про збереження архаїчних формантів творення форм ступенів порівняння.

У східнополіському діалекті суфікс *-иш-* може мати різні вияви. Слова, які в літературній мові утворені додаванням цього суфікса до кореня вихідної форми прислівника і зберігають його, у говорі набувають морфонологічних змін або утворені за допомогою інших суфіксів. У говірках суфікс *-иш-* може мати вияв, який закріпився в літературній мові (*доб'рише*, *ско'рише* (5), *бист'рише*, *ра'нише* (15), *культур'ниш* (20) або зберігати такий вияв: *-ійш-*, *-ейш-*, *-иш-*, *-ч-*, *-ей-*, *-ей-*, *-ій-*, *-еє-*, *-еє-*, *-іє-*, *-ій-*.

Репертуар зафіксованих у східнополіських говірках суфіксів для утворення форм компаративу безвідносно до твірних основ представлений у Табл. 1.

Табл. 1.

Суфікси		Населені пункти
-іш-		1, 2, 5, 6, 9, 10, 14, 15, 16, 19, 20, 24, 29, 30, 32
-ійш-		6, 10, 21, 22, 23, 28, 30
-ейш-		7, 19, 22, 28
--ш-	-ш-	5, 6, 18, 19, 20, 30, 31
	-ч-	2, 3, 5, 6, 10, 11, 14, 16, 20-24, 27, 28, 30, 32
-ей-		2, 11, 17, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32
-єй-		5, 6, 8, 11, 14, 17, 19, 20, 21, 22, 27, 28, 29, 31, 32
-ій-		5, 6, 9, 10, 11, 20, 26, 27, 28, 29, 30
-еє-		27
-еє-		19, 20, 25, 27
-іє-		27
-ій-		5, 6, 8, 9, 10, 11, 17, 19-23, 25-30

3-поміж нетипових змін варто відзначити такі: у говірці населеного пункту 1 перед суфіксом *-иш-* функціонує суфікс *-н-*: *жаль'нише* 'жалкіше'; у говірці 26 відбулося стягнення голосного суфікса і перенесення наголоса, пор.: *ско'р'єйє* (19, 20, 25) – *с'кор'є* (26).

Варіанти суфікса *-іш-* так реалізуються в говірках східнополіського діалекту:

- *-ійш-*: *даб'рійше* 'смачніше' (22), *правиль'нійше* (23), *весе'лійше* 'грамот'нійши 'грамотніше' (28), *інт'ер'ес'нійше* (30), *'серед дн'а 'саме світ'лійше* (6), *'саме піз'нійше* (10), з у *с'ого смаш'нійше*, *т'рохі рід'чійше* *рос'тут'* (20);

- *-ейш-*: *паз'н'єйше* (19), *час'т'єйше* (19), *па'бол'ш грамот'н'єйше* (28), *ра'н'єйше хат бу'ло ст'рашино 'густо* (22);

- *-ей-*: *'хужей* (2), *доро'гей* 'дорожче' (6), *'раней* (7), *ска'р'єй* (8), *'ближєй* (11);

- *-ш-*: *'ранієй* (19), *'тишеєй*, *'хужієй* (30);

- *-ч-*: *'ран'че* (2), *'менче* (24),

- *-йєй-*: *'дал'єй* (1), *правел'н'єй*, *поз'н'єй*, *гус'т'єй* (19), *'бол'єй* (7), *без'тебе спай'н'єй* (11), *по'м'єн'єй 'ійсці/на'бол'ше ра'ботат'* (20), *ти'бол'єй чо'го з'найєш* (20);

- *-еє-*: *'бол'єє* (20), *'ран'єє* (25), *красі'в'єє* (29);

- іє-: 'боліє з найут' (17);
 - ій-: 'далій' (5), 'горе / да болій ні'чо (17), на 'лампу да пала'віни к'дали ко'робочку / шоб 'лампа йас'ній га'р'ела (8), ха'з'айін і'робит' / і'косит' / знач йому трев'ній'ситніше' 'нада'йісти (9).

При творенні вищого ступеня порівняння прислівників зафіксовано загальні морфологічні зміни. Так, в окремих говірках кінцевий суфікс *-е* виступає у формі *-и* (можливо, відбитий перехід від прикметникової форми із втратою флективного *-й*): 'ширши (11), 'тончи (20). Багатьом говіркам властивий кінцевий *-й*, що набуває вираження у суфіксі *-ей*; поширений у говірках населених пунктів 2, 6-11, 14, 17, 19, 20-23, 25-32 (ізгласа проходить приблизно північніше річок Десна та Сейм, крім говірки 18; спорадично зміна характерна південним говіркам східнополіського діалекту – 2, 6, 11, 32).

За аналогією до ступенів порівняння прикметників (прикметникова флексія перетворюється на суфікс прислівника) утворені слова 'тончийє: трохи 'тончийє полу'чалос' 'прасти (20); 'рідшеє: 'рідшеє рос' тут' (20).

Компаратив також може творитися аналітичним способом. Тоді до мотивуючого прислівника додається лексема, яка вказує на більшу кількість певної ознаки. Такою лексемою є *більш*, *багато*: ба'гата дешє'вій, ба'гато 'бол'ей (20).

Особливим типом творення вищого ступеня порівняння прислівників є суплетивний спосіб, при якому відповідний суфікс додається до основи прислівника іншого кореня. Існує припущення, що наявність більшої ознаки позначалася самостійним словом, етимологічно не пов'язаним із звичайним прикметником (прислівником) [3: 6-9]. Суплетивне творення компаративу є архаїчним і стосується невеликої кількості прислівників.

У Табл. 2 проілюструємо реалізацію способів творення компаративних форм прислівників за допомогою суфіксів *-и-*, *-ий-*, їх варіантів та суплетивного способу у досліджених східнополіських говірках.

Табл.2.

№ н.п.	Компаратив, утворений від основи					Суплетивна форма
	'раніше'	'далі'	'пізніше'	'більше'	'гірше'	'краще'
1	'ран'че	'дал'ей	ніз'ніше	біл'и	'хуже	'лучче
2	'ран'че ра'ніше	'дал'ше	ніз'ніше 'пожже	'бил'и	'хужей	'лучче
3	'ранче	'дал'ше	'пожже	біл'и бил'и	'хуже 'хужиций	'лучче
4	'ранч'е	'дал'ше	'пожже	'біл'ше	'хуже	'лучче
5	'ранче 'ранше	'дал'ше 'далі 'далій	ніз'ніше	біл'и 'бил'ше	'хуже	'лучче
6	'ранче	'дал'е	поз'ній	'біл'ше	'хуже	'лучче
7	ра'н'ейше ра'н'ей	'дал'ей	'пожже	'бол'ей	'хужше	'лучче
8	раньше	'дал'ше	'пожже	бул'и	'худше	'лучче
9	'ранче	'дал'ше	'пожже	бул'и	'хуже	'лучче

10	'ран'че	'дал'ше	'пожже	'бул'ше	'хуже	'лучче
11	'ранче	'далыи	'пожже	'бул'ше	'хуже	'лучче
12	'ранче	'дал'ше	'пожже	бул'ш	'хуже	'лучче
13	'ран'че	'дал'ше	'пожже	'бол'ше	'хуже	'лучче
14	'ранче	'дал'ше	'пожже	бол'ш	'хуже	'лучче
15	ра'нише	'дал'ше	пиз'нише	'бильше	'хуже	'лучче
16	'ранче	'дал'ше	'пожже	'бл'ше	'хуже	'лучче
17	ра'н'ей	'дал'ей	'пожже	'бол'ей 'болйе	'хуже	'луччей
18	'ранше	'дал'ше	'пожже	'бол'ше 'бол'ей	'худше	'лпше 'лучче
19	'ран'ше 'ран'шей	'дал'ше	паз'н'ей паз'н'ейше	'бол'ше	'хужей	'лучче
20	'раншей	'дал'ше	паз'ний	'бол'ейе 'бол'ей	'хужей	'луччей
21	'ранче 'ранчей	'дал'ей	поз'н'ей	'бул'ей 'бол'ей	'хужей	'лучче
22	'ранче ра'н'ейше	'дал'ше	паз'н'ей	бол'ш	ху'жей	'лучче
23	'ранче	'дали	'пожже	'бил'ше бул'ш	'хуже	'луччи
24	'ранче	'дал'ше	'пожже поз'нише	'бл'ше	'хуже	'лучче
25	'ранчей 'ранч'ейе	'далей	'пожже	бул'ш	'хужей	'луччей
26	ра'ний	'дал'ей 'дал'ше	'пожже	'бул'ш	'хужей	'луччей
27	'ранчей ра'ней 'ранче	'дал'ше	паз'н'ей	бл'ш бул'ш бул'ше	ху'жей	'ловче 'лучче 'лпшей
28	'ранче ра'н'ей	'дал'ше	паз'н'ейе	бол'ш	'хужей	'лучче 'луччи
29	'ранчей	'дал'ей	паз'ний	'бол'ей бол'ш	'хужше гор'ч'ей	'луччей 'луччи
30	'ранче 'ран'ше	'дал'ше	'пожже пиз'ний	'бл'ше 'бол'ей	'хужши	'луч'е 'луччей
31	'ран'ше	'далей	'пожже	'болеи	'хужей 'хужшей	'луччей
32	'ранче ранч	'дал'ей	пиз'нише	бул'ш	'хужей	'лучче

Як бачимо, у більшості говірок зберігається вживання однакових прислівникових форм, хоча наведений матеріал свідчить про варіативність прислівникових форм, пор.: від твірної основи *ран-* утворені прислівники зі значенням 'раніше': *'ранче, 'ран'че, 'ранчей, 'ранше, 'ран'ше, 'ран'шей, ра'н'ей, ра'н'ейше, ра'ній, ра'н'ей, ранч;* від твірної основи *дал-* утворені прислівники *'далі, 'далій, 'дал'ей, 'дал'ше, 'дал'е, 'далей, 'дал'ей;* компаративні форми прислівника 'пізно' варіюються: *'пожже, піз'ніше, поз'ній, паз'н'ей, паз'н'ейше, поз'н'ей, паз'н'ейе, піз'ній;* для форм прислівника більше характерне стягнення суфікса (*'біл'ше – біл'ш*), чергування о / і, о / уи, о / уо; наявні форми *'бол'ей, 'боліе;* для семи 'гірше' характерне утворення компаративу від основи *худ-* (за винятком *гор'ч'ей*). Суплетивізм виявляється при творенні компаративу 'краще'; виявлено форми *'лучче, луччи, луччей, 'ловче, 'лпшеі.*

Варто відзначити поширення форми *'м'ен'ей* 'менше' у групі північних говірок, перехідних до білоруської мови (20, 29), наприклад: *'м'еней 'сахара - дол'ж'ей тре ва'р'іт' / 'бол'е – так ва'но ска'р'ій з 'вариц'а* (29).

Деякі прислівники, які мають 1 форму порівняння, можуть втрачати співвідносність з вихідними формами і набувати цілком самостійного значення (більш, раніше 'колись'): *'біл'ш йа не з'найу* (11), *тим 'біл'ше* (14); *ра'ніше / шче з 'молоду* (1), *'ранче 'послі вай'ни 'худа бу'ло* (10), *'ранчей ми ту'ди ха'ділі* (24).

Найвищий ступінь порівняння прислівників також виражається синтетичними і аналітичними формами. У досліджуваних говірках синтетичні форми вищого й найвищого ступенів майже повністю витіснені. У синтетичній формі мотивуючим виступає компаратив, до якого додається префікс *най-*: *най'бол'ей* (20). У всіх говірках виступають аналітичні форми найвищого ступеня з лексемою *саме*, яка вказує на вищий кількісний вияв ознаки, вираженої прислівником, доданого до компаративу: *'саме 'бол'ш* (3), *'саме б'уол'ше* (11), *'саме 'бол'ейе* (20), *'сами 'луччи* (22), *'сама 'саме' ловка 'робит'* (27). Значення другого ступеня порівняння прислівників може передаватися описово: поєднанням прислівника першого ступеня з прийменником *від* або *за*, займенником *усіх* та означуваним дієсловом: *за всіх 'буольше соб'рала, з у'с'ого смаш'ніше* (20).

Отже, якісно-означальні прислівники характеризуються граматичною категорією ступенів порівняння "для співставлення однієї ознаки за інтенсивністю вияву" [12: 127]. У досліджуваних говірках широко представлені аналітичні форми вищого ступеня порівняння, тоді як форми найвищого ступеня майже повністю витіснені. У східнополіському діалекті ступені порівняння творять суфікси *-ш-, -іш-, -ійш-, -сійш-, -ч-, -ей-, -сй-, -ій-, -еє-, -еє-, -іє-, -ій-*. У говірках ступені порівняння утворені від однієї твірної основи за допомогою різних формантів; існує ряд співвідносних формальних засобів: за умови, коли граматичне значення, семантика, твірна основа залишаються однаковими, компаративні форми розрізняються лише формальними засобами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Прилипко Н.П. Форми словозміни і ступені порівняння прикметників / Н.П. Прилипко // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говірок. – К.: Наук. думка. – 1983. – С. 61-101.

2. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 582 с.

3. Зінченко С.В. Історія ступенів порівняння в українській мові. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / С.В. Зінченко. – К., 2000. – 20 с.
4. Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С.П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 248 с.
5. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія / І.К. Кучеренко. – Ч.2. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1964. – 159 с.
6. Чапля І.К. Прислівники в українській мові / І.К. Чапля. – Харків: Вид-во Харківського університету, 1960. – 123 с.
7. Самійленко С.П. 3 історичних коментарів до української мови. Прислівник / С.П. Самійленко // Українська мова в школі. – 1956. – № 6. – С. 10-19.
8. Самійленко С.П. Суплетиви української мови / С.П. Самійленко // Українська мова в школі. – 1961. – № 2. – С. 15-27.
9. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / С.П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 416 с.
10. Приступа П.І. Говірки Брюховицького району Львівської області / П.І. Приступа. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 60-66.
11. Бромлей С.В. Проблемы диалектологии, лингвострановедения и истории русского языка / С.В. Бромлей. – М.: ИЦ «Азбуковник», 2010. – 755 с.
12. Чурмаева Н.В. История наречий в русском языке. – М.: Наука, 1989. – 176 с.

Список населених пунктів

1. Григорівка, Бахмацький; 2. Велика Доч, Борзнянський; 3. Макошине, Менський; 4. Печі, Борзнянський; 5. Плиски, Борзнянський; 6. Хороше Озеро, Борзнянський; 7. Володимирівка, Городнянський; 8. Карпилівка, Козелецький; 9. Забарівка, Корюківський; 10. Сядрине, Корюківський; 11. Виблі, Куликівський; 12. Салтикова Дівця, Куликівський; 13. Жовтневе, Менський; 14. Чапаєвка, Менський; 15. Богданівка, Ніжинський; 16. Крути, Ніжинський; 17. Глинянка, Ріпкинський; 18. Ловинь, Ріпкинський; 19. Олешня, Ріпкинський; 20. Неданчичі, Ріпкинський; 21. Сибереж, Ріпкинський; 22. Жадове, Семенівський; 23. Велике Устя, Сосницький; 24. Якличі, Сосницький; 25. Анисів, Чернігівський; 26. Малійки, Чернігівський; 27. Количівка, Чернігівський; 28. Левковичі, Чернігівський; 29. Хмільниця, Чернігівський; 30. Петрівка, Щорський; 31. Гірськ, Щорський Чернігівської обл.; 32. Тулушка, Конотопський, Сумської обл.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

Г.А.Чешко, аспірант

Институт українського язика НАНУ, Киев

СТЕПЕНИ СРАВНЕНИЯ НАРЕЧИЙ В ВОСТОЧНОПОЛЕССКОМ ГОВОРЕ

Исследовано специфику образования компаративных и суперлативных наречных форм в восточнополесском говоре и рассмотрено вариативность словообразовательных формантов -ш-, -иш-

Ключевые слова: *степень сравнения, деривационный формант, суплетивизм.*

ADVERBIAL DEGREES OF COMPARISON IN EAST POLESIA DIALECT

Peculiarities of comparative and superlative degree formation of adverbs are investigated. Variation of adverbial word-formative suffixes -sh-, -ish- is studied.

Key words: *degree of comparison, word-formative suffix, type of formation.*

УДК 811.111'01/01

О. Андрушенко, канд. філол. наук, доц.

Житомирський держ. ун-т імені Івана Франка, Житомир

ІНФОРМАЦІЙНО-СТРУКТУРНА ВАРІАТИВНІСТЬ ТОПІКА В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОМУ РЕЧЕННІ

У статті окреслені сучасні підходи до вивчення інформаційно-структурних особливостей топіка давньоанглійського речення, проаналізовані його різновиди, визначені критерії ідентифікації та досліджені особливості вживання в реченні.

Ключові слова: *інформаційна структура, топік, фокус, варіативність, діакронія.*

Топік як лінгвістичний феномен завжди перебуває в центрі уваги філологічних досліджень. Останні здобутки генеративної теорії інформаційної структури (ІС) надають можливість плідно вивчати це явище як у сучасних мовах, так і в давніх. Незважаючи на низку синхронних та діакронних розвідок, здійснених європейськими вченими [2; 4; 9; 13; 14], однозначне виокремлення топіка в реченні залишається «наріжним каменем» усієї теорії ІС. Складність у вирішенні цього питання полягає, на наш погляд, в існуванні різних його типів. Проблемним є також відсутність певних синтаксичних маркерів топіка, в той час як інший інформаційно-структурний компонент – фокус – має такі засоби маркування (напр.: вказівний займенник, адверби *tu, þa/þonne* у давньоанглійській). **Мета** нашого дослідження – виявити та проаналізувати варіативність топіка, визначити критерії його ідентифікації, а також особливості вживання різних його типів у давньоанглійському реченні. **Матеріалом** розвідки слугували уривки писемного мовлення виокремлені методом суцільної вибірки з *The York-Toronto-Helsinki Parsed Corpus of Old English Prose*, загальною кількістю 624 приклади.

Історично для позначення топіка використовували такі терміни як об'єкт думки, психологічний суб'єкт, базис, ядро, фон, диктум, перший план, зв'язана інформація, дана інформація, пресупозиція, асерція тощо [5: 4]. У розвідках останніх десятиліть прийнято вживати терміни «топік» або «тема», які в залежності від підходу можуть відноситися до ідентичних категорій або позначати зовсім різні поняття [див.: 5]. Класичне визначення навів у свій час Ч. Хоккет: «мовець зазначає топік, а потім повідомляє щось про нього» [7: 201]; у сучасній англійській мові топік, на його погляд, співпадає з підметом реченням. Така дефініція в подальшому була уточнена та доповнена. Важко погодитися в наш

час з думкою, що топик речення – завжди виступає в ролі підмета. Наведемо як приклад речення (1).

(1) Mary gave him a book.

В залежності від контексту об'єкт може виступати в якості топика, а підмет – фокуса. Наприклад, якщо мовець запитував *Who gave him a book?*, а відповіддю слугувало речення (1), тоді *Mary* – фокус (абсолютно нова інформація, наголошена), а *him a book* – складатиме групу топика.

Для характеристики топика варто враховувати такі критерії як контекстуальна релевантність, інформаційний статус та лінійність. Вивчення цього поняття пов'язане з синтаксичною, інформаційною або семантичною інтерпретацією, що схематично представлені на Рис. 1.

Рис. 1 Інтерпретації прагматичних функцій топика

Синтаксичний підхід пропонує при аналізі топика врахувати його позицію в реченні. Ще Габеленц [див.: 17] зазначав, що чим важливіша ідея, тим більше наголошений конститuent, і тим ближче він має розташовуватися до початку речення. Врахувавши принципи структурування інформації в дискурсі, мовець, зазвичай, має на меті представити відоме слухачеві (топик), а вже потім наголосити на новому [6]. Оскільки в більшості випадків топик займає першу позицію, такий підхід є доречним, проте поза увагою залишаються випадки, коли мовець хоче виокремити інформацію нову (фокус), а отже відбувається переміщення топика вправо. Напр.:

(2) Puss gebltsade Romulus Romana rice on fruman.

Thus blessed Romulus the kingdom of the Romans in the beginning.

Thus, in the beginning, did Romulus bless the kingdom of the Romans.

У реченні (2) суб'єкт *Romulus* (Ромул) представляє топик речення, тобто, інформацію дану, таку що зазначалася раніше, окрім того до групи топика також входить об'єкт *Romana rice* (Римське царство). У попередньому дискурсі розповідається про заснування Рима братами Ромом та Ремом. Інформація нова для дискурсу (фокус) представлена ді-

есловом *geblesede* (благословив), яке вказує на зміну дії, оскільки попередньо мова йшла про боротьбу, битву та взяття в полон. Отже, в реченні діє принцип першого фокусу [6]. Цікавим є той факт, що навіть у літературному перекладі на сучасну англійську мову саме емфатичне *did* є фокусом речення та слідом дієслова в першій позиції. Оскільки, як відомо, в сучасній англійській мові порядок слів регламентований та фіксований (SVO). Таким чином, синтаксичний критерій не спрацьовує для тих давньоанглійських речень, в яких спостерігається девіація від базового порядку слів, що в простому реченні представлений як SVO. Інші критерії – інформаційний (даність) та семантичний (близькість, референційність, активованість) – дають нам можливість визначити топік речення (*Romulus*).

Інформаційний критерій був використаний вперше Н. Höffding [8: 88], який намагався розрізнити логічний суб'єкт та предикат у контексті даної та нової інформації. Семантичний підхід вважає, що «кожна мова має спільний тип клауз, що включає в себе фразу, яка представляє предмет, об'єкт, сутність тощо, про яку йде мова у висловленні [10: 15b 85]. Проблема цього підходу: база для ідентифікації поняття «близькості» є зрідка експліцитною. Це можливо зумовлене розпливчастістю цього поняття та його характеристик. Проблемним також є виокремлення тих категорій, що входять до складу близькості [1; 13; 14]. На наш погляд, варто при виокремленні різновидів топіка врахувати окрім поняття близькості (під якою розуміється виключно позиційна близькість згадуваної інформації) керуватися такими поняттями як зміна, контраст та фон (фонові знання слухача).

Неоднозначність при визначенні топіка, на наш погляд, пов'язана з існуванням різних типів, що ґрунтуються на певних ступенях його активації, і в залежності від цього різні типи топіку матимуть поєднання окремих характеристик усіх зазначених підходів. Згідно з В. Чейфом «наш мозок містить дуже обширні знання або інформацію, і лише незначна їх частина може бути активною» [2: 22]. Відповідно, зберігаючись у короткотривалій пам'яті референт-топік може продемонструвати наступні рівні активації:

1) Активний, «щойно згаданий» (ментальна репрезентація референтів, котрі знаходяться у фокусі людської свідомості в певний момент);

2) Напівактивний (або доступний) – ментальні репрезентації референтів, що знаходяться на периферії людської свідомості, і про які людина має фонові знання. Вони не є щойно згаданими в результаті низки факторів: а) деактивація з раннього стану (тобто доступний текстуально); б) виведення з когнітивної схеми або фрейму, тобто з іншого активного або доступного елементу універсального дискурсу (доступний завдяки припущенню); в) наявність у текстуально-зовнішньому світі референта (доступний ситуаційно).

3) Невикористаний або неактивний – стосується зовнішніх репрезентацій референтів, що в процесі спілкування зберігаються у довготривалій пам'яті людини і не є факально або периферійно активними.

Зазначені параметри активації застосовують для визначення двох когнітивних статусів дискурс-референтів.

1) Ідентифікований активний (Дане S) – *Given Topics*;

2) Ідентифікований напівактивний (*Given f/k* у Е. Прінс [12] це те, що розуміється, тобто та сутність яку мовець/письменник вважає доступною в процесі спілкування) – *Sub-topics*;

3) Ідентифікований неактивний (невикористаний за Е. Прінс – та сутність, яка є відомою адресатові, але не згадувалася в дискурсі) – *Resumed Topics*;

4) Неідентифікований (той, що Е. Прінс називає абсолютно новим – тобто та сутність, яка вперше представлена в дискурсі). – New Topics.

Ця шкала, використана К. Ламбрехтом [9], представлена у Табл. 1.:

Табл.1

Шкала прийнятності топіка

ТОПІК	
активний	найбільш прийнятний
доступний	↓
невикористаний	↓
абсолютно новий, передбачуваний	↓
абсолютно новий, непередбачуваний	найменш прийнятний

Отже, топік представляє собою активовану інформацію, що здатна відновлюватися, має бути доступною та передбачуваною, та є спільною для мовця та слухача. Зважаючи на рівні активації, слід за М. Фраскареллі та Р. Хінтерхольцелем [4] виокремимо такі типи:

1. *The aboutness-shift topic (AS topic)*, поняття, що вперше було запропоноване Т. Райнхарт [14] та стосувалося «близькості» (*aboutness*) із «переміщенням» (*Shift*). Ті властивості, що були щойно представленими, або такі, що недавно згадувалися в дискурсі. Такий різновид топіку в сучасній італійській та німецькій мовах реалізується найвищою проекцією топіку і сигналізується сильним підвищенням у F^0 , який розміщується поряд з тонічними голосними і досягає свого піку на пост-тонічному складі (складний L^*+N тон [4: 87]). Оскільки в давньоанглійській мові відновлення інтонації є проблематичним, врахуємо синтаксичний та семантичний критерії: зазвичай топік представляє суб'єкт у реченні, а також інформацію, що є активною, та згадувалася в дискурсі. Напр.:

(3) *On þæm dagum Ulcunienses 7 Thrusci ða folc forneah ealle forwurdon for hiora agnum dysige.* – In those days, the Volscians and the Etruscans nearly all perished through their own folly.

Так, у реченні (3), топіком є *Volscians and the Etruscans* (вольські та етруски), що знаходяться в ініціальній позиції та згадувалися в попередньому тексті «Оросія» (книга 2, розділ 4 та книга 3 розділ 10). Наш приклад наведений з книги 4 розділ 3, де вони зазначаються вперше. Отже, хоча ці народи не згадуються в попередніх реченнях, проте інформація представляється доступною та напівактивною. Таким чином, для визначення цього виду топіку спрацюють два критерії – синтаксичний (позиція на початку речення) та інформаційний (даність, поінформованість читача та зміна). Загалом, *AS-topic* у нашій вибірці склав 70,1%. Прості речення представлені цим різновидом топіка мають наступні порядки слів: *SVX* та його варіації *SV, XI+SVX(X), XI+SV, SvVX, XI+SvV(X), XI+SvX(X)V(X), Sv+XI+VX*.

2. Контрастний топік (*C-topic*) вводить альтернативи в дискурсі, які не мають впливу на значення фокусу у реченні і створює опозиційні пари по відношенню до інших топіків. Згідно з Д. Бюрінгом [2] це створює інструкції для слухача як співвіднести заявлені пропозиції зі стратегією запиту. У давньоанглійській мові такий топік розташовується на початку речення та виражається найчастіше об'єктом або суб'єктом, що зміщується вправо. Напр.:

(4) *Ac him þa burgleode þæs wiðcwædon.*
But the citizens withstood him.

У попередньому дискурсі розповідається про Філіппа II Македонського, який намагався взяти м. Візантій, вважаючи, що він легко його завоює, оскільки населення там було досить мирним. Проте громадяни міста (*þa burgleode* – топік) змогли дати йому опір.

Отже, у даному випадку спрацьовують лише два критерії інформаційний (даність, контекстуальна передбачуваність) та семантичний (контраст). Такий різновид топіка зустрічається доволі рідко (7,2%) та в основному представлений у реченнях з порядком слів *XSV, XSXV, XVXS*.

3. Даний топік (*G-topic*) стосується інформації, яка щойно згадувалася у дискурсі [15]. Для його характеристики також використовують термін d-зв'язаний конститuent [див. 11]. G-топіки реалізуються у низькій позиції області C, їх тонічний голосний маркований як L. Його використовують для зазначення безперервності подій у попередньому дискурсі (*Aboutness G-Topic*) або з метою відновити відому фонову інформацію (*familiar G-topic*). В семантичній інтерпретації такий топік є ідентифікованим-напівактивним. Напр.:

(5) *Æfter þæm he for on Africe æfter Caton þæm consule.*

Afterwards he went to Africa after Cato the counsil.

У прикладі (5) представлений *Aboutness G-Topic (he)*, у попередньому дискурсі розповідається про Юлія Цезаря, який був проголошений диктатором, після чого він послідував до Африки за консулом Катонам. Отже, G-topic, як правило виражений займенником. Таким чином, інформація є даною, активною, щойно згаданою (інформаційний та семантичний (близькість) критерії), а також топік займає ініціальну позицію в реченні (синтаксична інтерпретація). Цей різновид топіка становить 22,7 % та представлений у реченнях з порядком слів *SVX* та *SXV*.

З позицій семантики дискурсу, топік також можуть бути проаналізовані в термінах бінарних ознак, вказуючи таким чином на свою композиційність. Взяти за основу існування ознаки [+/- *shift* (зміна)] як основу для включення зміни топіку в дискурсі [4; 16] та ознаку [+/- *background* (фон)] як одиницю, що відноситься до інформації активованої в дискурсі, різні типи топіків, зазначених вище можуть бути охарактеризовані у такий спосіб:

AS-Topic	[+зміна]	[+/- даність]
C-Topic	[+контраст]	[+/- даність]
Aboutness G-Topic	[+близькість]	[+ даність]
Familiar G-Topic	[+фон]	[+ даність]

Проаналізувавши різні види топіка у давньоанглійському реченні нами було виявлено, що єдиною спільною інформаційно-структурною характеристикою для них є «даність». Отже, для різних типів топіку доцільно користуються різними критеріями його виокремлення. Так, для *AS-Topic* важливими є семантичний та ідентифікаційний критерії, важливим також є зазначення інформації попередньо в дискурсі. Для контрастного топіку важливими є семантичний та інформаційний критерії, а також додатковий відтінок контрасту. Для *G-Topic*, важливими є усі три критерії виокремлення, проте на відміну від *AS-Topic*, інформація є такою, яка щойно згадувалася як основна або фонові. Таким чином, урахування варіативності топіка дає змогу дослідити особливості його розвитку в історичній площині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brown G., Yule G. *Discourse Analysis* / Gillian Brown, George Yule. – Cambridge : CUP, 2003. – 291 p. – ISBN 0 521 241448.
2. Büring D. *Meaning of Topic and Focus*. – L. : Routledge, 2012. – 216 p. – ISBN 0-415-16897-X.
3. Chafe W. *Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics, and Point of View* / W. Chafe // *Subject and Topic* / Charles N. Li (ed.). – N.-Y. : Academic Press, 1976. – P. 25-55. – ISBN-13: 978-0124473508.
4. Frascarelli M., Hinterhölzl R. *Types of topics in German and Italian* // *On Information Structure, Meaning and Form* / S. Winkler and K. Schwabe (eds.). – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2007. – P. 87-116. – ISBN 978 90 272 3364 6.
5. Gomez-Gonzales M. A. *The Theme-Topic Interface: Evidence from English* / Maria Angeles Gomez-Gonzales. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2001. – 395 p. – ISBN 90 292 5086 3.
6. Hetland J., Molnar V. *Informationsstruktur und Reliefgebung* // *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*, Vol. 1. – Berlin : Walter de Gruyter, 2001. – P. 617-633. – ISBN 3-11-011423-2.
7. Hockett C.F. *A Course of Modern Linguistics* / C. F. Hockett. – N.-Y. : Macmillan, 1958. – 621 p. – ISBN-10: 0023550902.
8. Høffding H. *Modern Philosophers: Lectures Delivered at the University of Copenhagen During the Autumn of 1902, and Lectures on Bergson Delivered in 1913 (1915)* / Alfred C. Mason (transl.). – Whitefish, Montana : Kessinger Publishing, 2010. – 332 p. – ISBN 116435342X, 9781164353423.
9. Lambrecht K. *Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus and the Mental Representations of Discourse Referents* / Knud Lambrecht. – Cambridge : CUP, 2000. – 388 p. – ISBN 0 521 38056 1.
10. Li Ch. N., Thompson S.A. *Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar* / Charles N. Li, Sandra A. Thompson. – Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1989. – 695 p. – ISBN 0-520-06610-3.
11. Pesetsky D. *Zero Syntax: Experiences and Cascades* / David Michael Pesetsky. – Cambridge, Mass : MIT, 1996. – 357 p. – ISBN 0-262-661004.
12. Prince E. F. *The ZPG Letter: Subjects, Definiteness, and Information Status* / E. F. Prince // *Discourse Description. Diverse Linguistic Analyses of a Fund Raising Text* / S. Thomson, W. Mann (eds.). – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1992. – P. 295-325.
13. Pufahl I. *Topics in German and US Television News Reports* // *From Grammar to Discourse. Linguistics* / Norbert Dittmar. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1992. – P. 217-242.
14. Reinhart T. *Interface Strategies: Optimal and Costly Computations* / Tanya Reinhart. – Cambridge MA : MIT Press, 2006. – 340 p. – ISBN-10 0262681560.
15. Schwarzschild R. *On the Meaning of Plural Noun Phrases: A Dissertation* / Roger Schwarzschild. – Amherst : University of Massachusetts, 1999. – 213 p.
16. Warren M. *Features of Naturalness in Conversation* / Martin Warren. – Amsterdam ; Philadelphia : J. Benjamins, 2006. – 272 p. – ISBN 90 272 5395 1.

17. Yokoyama O. Discourse and Word Order / Olga Yakoyama. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1986. – 361 p. – ISBN 90 292 5086 3 (Eur.) / 1 55619 012 3 (US).

Стаття надійшла до редакції 10.09.14

Е. Андрушенко, канд. філол. наук, доц.

Житомирський гос. у-т імени Івана Франко, Житомир

ИНФОРМАЦИОННО-СТРУКТУРНАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ ТОПИКА В ДРЕВНЕАНГЛИЙСКОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

В статье освещены современные подходы к изучению информационно-структурных особенностей топика древнеанглийского предложения, проанализированы его разновидности, определены критерии идентификации и исследованы особенности употребления в предложении.

Ключевые слова: *информационная структура, топик, фокус, вариативность, диахрония.*

O. Andrushenko, PhD, Assoc. Prof.

Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr

INFORMATION-STRUCTURAL TOPIC VARIABILITY IN OLD ENGLISH SENTENCE

The article deals with modern approaches to investigation of topic information-structural characteristics in Old English sentence. It also analyzes its types, highlights identification criteria and studies special aspects of its usage in the sentence.

Key words: *information structure, topic, focus, variability, diachrony.*

УДК 81-11:81'42

І. Новосельцева, аспірант

НПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ

СТРУКТУРА ЛІНГВАЛЬНОГО ГЕШТАЛЬТУ INVESTIERUNG НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена проблемі опису структур явищ когнітивної лінгвістики та визначенню їх складових елементів. У ній наведено робоче визначення терміна лінгвальний гештальт, визначена та проаналізована структура лінгвального гештальту INVESTIERUNG німецької мови, описані її складники.

Ключові слова: *структура, гештальт, лінгвальний гештальт, номінативне поле, концепт, фрейм, функціонально-семантичне поле, синтаксичний концепт.*

© І. Новосельцева, 2014

У термінологічному апараті сучасної когнітивної лінгвістики налічується багато термінів на позначення структур свідомості та мислення людини. Серед них – концепт, фрейм, сценарій, скрипт, ментальний простір, когнітивна метафора тощо. Кожне з перелічених понять є одним зі способів зберігання та обробки інформації у мозку людини. Структури понять когнітивної лінгвістики були вивчені та описані зарубіжними (Дж. Лакофф, Р. Ленекер, М. Мінський, А. Вежбицька, Л. Талмі, Ф. Джонсон-Лерд, Ч. Філлмор, В.А. Маслова та інші), російськими (О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, І.А. Стернин, М.М. Болдирєв, Ю.С. Степанов та інші) і вітчизняними (С.А. Жаботинська та інші) ученими. Найбільше досліджень було присвячено вивченню концепту. Проте, на думку О.С. Кубрякової, сфера функціонування концепту обмежується науковими дослідженнями, а у реальному житті людська свідомість оперує гештальтами, цілісними одиницями, які мають безпосередні матеріальні референції [8: 316].

Уведений американським дослідником Дж. Лакоффом термін *гештальт* часто використовується у працях О.С.Кубрякової, М.М. Болдирєва, В.А. Маслової, А.М. Безпаленка, Є.М. Соколова та інших на позначення цілісності мислення та сприйняття. Однак до сьогодні ще не була визначена структура лінгвального гештальту жодним з дослідників. Це зумовлює актуальність цієї статті, **метою** якої є опис структури лінгвального гештальту. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: 1) проаналізувати існуючі в когнітивній лінгвістиці поняття на позначення структури свідомості, 2) дати робоче визначення терміна *лінгвальний гештальт*, 3) визначити тип структури лінгвального гештальту, 4) описати структуру лінгвального гештальту *INVESTIERUNG* німецької мови (опис її складових частин).

Дж. Лакофф [9] представляє структуру свідомості у вигляді метафоричних та метонімічних моделей (ідеалізована когнітивна модель), де одне поняття визначається в термінах іншого через низку асоціацій; З.Д. Попова [11] – прихильник польової теорії, згідно з якою кожен елемент свідомості складається з полів (структура концепту); С.А. Жаботинська [6], базуючи свою теорію на положеннях М. Мінського, основним елементом свідомості вважає фрейми, які складаються зі слотів; Ф. Джонсон-Лерд [5] під структурою свідомості розуміє набір пропозицій (процедурна семантика); Ч. Філлмор [13] вивчав пропозиційні структури як предикатно-актантну рамку, до складу якої входять декілька ролей актантів предиката (семантика розуміння). Таким чином, основними поняттями когнітивної лінгвістики стали концепт, фрейм та пропозиція, кожен з яких складається із взаємозалежних елементів. Взаємозалежність елементів структури почали визначати як її гештальтну властивість. Основою такого погляду на лінгвістичне явище стала гештальт-теорія.

За останні 5 років гештальт-теорію використовують не тільки вчені у галузі психології, але й лінгвісти (лінгвальний гештальт). Незважаючи на те, що термін *гештальт* у лінгвістику був уведений вченим-когнітивістом Дж. Лакоффом, наразі його застосовують у дослідженнях з семантики, теорії комунікації, у психолінгвістиці, перекладознавстві тощо. Так, А.М. Безпаленко [1] у праці «Слово в аспекті гештальт-теорії. Принцип суміжності» описує цілісність плану змісту та плану вираження окремих слів у різноструктурних мовах; О.О. Близнюк [2] розглядає гештальт-метафори як складові частини простору концепту та вважає гештальти універсальями, за допомогою яких можна реконструювати фрагмент мовної картини світу; І.Б. Морозова [9] застосовує гештальт-

теорію для аналізу простого речення як одиниці комунікації; О.О. Жулавська [7] вважає, що концепт потрібно розглядати як гештальтно організовану структуру, де всі елементи взаємопов'язані та виконують різні функції у процесі мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини.

У нашому дослідженні гештальт розглядається як оперативна одиниця свідомості та мислення з цілісною структурою, а лінгвальний гештальт – вираження гештальту свідомості у мові.

Лінгвальний гештальт, за нашим робочим визначенням, – це феномен лінгвістики, який має структурну організацію (за польовим принципом) та системний характер. Він складається з фігур та фонів, які визначаються синтаксичною будовою речень. Основою опису структури лінгвального гештальту ми вважаємо праці О.В. Бондарко, З.Д. Попової, А. Вежбицької та С.А. Жаботинської. Так, теорія функціонально-семантичного поля О.В. Бондарко [3] дозволяє нам розглядати явище лінгвального гештальту як структуру з польовою організацією, при якій лексичні та синтаксичні особливості явища розглядаються як складові елементи одного цілого. Аналіз концептів (а саме їх ознак, актуалізованих гештальтом), за З.Д. Поповою [12], ми робимо за допомогою опису номінативного поля (вільних словосполучень), що оточує лексему-репрезентант концепту в рамках одного гештальту. На основі теорії синтаксичних концептів З.Д. Попової ми описуємо фон лінгвального гештальту. Синтаксичні концепти ми поділяємо на макро- і мікроконцепти, за А. Вежбицькою [4]. За С.А. Жаботинською [6] ми будуємо фреймові моделі концептів-складників гештальту. Так, лінгвальний гештальт має 2 поля: зі змінними (концепти, фрейми) та зі сталими (синтаксичні концепти) компонентами.

У лінгвальному гештальті *INVESTIERUNG* нами виявлено 2 концепти-домінанти: *Anleger* (схема 1) та *Börse* (схема 2). Найбільш вербально вираженим серед периферійних концептів є концепт *Unternehmen* (схема 3). Два з названих концептів не мають номінативних полів, тому їх доцільно представляти у вигляді фреймів.

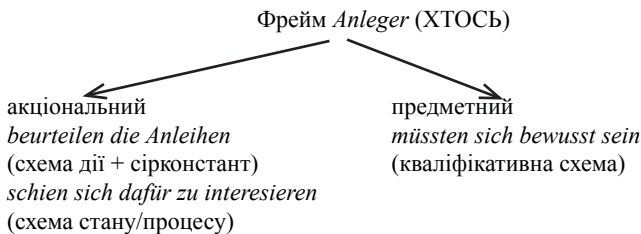

Схема 1

Слотами фрейму *Anleger* є ХТОСЬ (3 слоти), ЩОСЬ (1 слот) і ТАКЕ (1 слот), між собою вони поєднані у схеми дії, стану/процесу та кваліфікативну схему:

- ХТОСЬ впливає на ЩОСЬ / ЩОСЬ змінює ознаку
- ХТОСЬ діє
- ХТОСЬ є ТАКЕ-якість

Концепт-домінанта *Börse* має 2 номінативні поля: 1) локативність (*Stuttgart, Düsseldorf*), 2) дійові особи (*Börsenbetreiber*).

Фрейм *Börse* (ЩОСЬ)

акціональний
will das Ansehen retten
erwartet Emissionen
(схема дії + сірконстант)
Схема 2

Слотами фрейму *Börse* є ЩОСЬ (2 слоти), поєднані у схему дії:

- ЩОСЬ впливає на ЩОСЬ / ЩОСЬ змінює ознаку

Фрейм *Unternehmen* (ЩОСЬ)

акціональний

wollen einsammeln   *kommen an die Börse*   *wollen viele Anleger von sich überzeugen*
(схема стану/процесу)   (схема дії + локатив)   (схема дії + сірконстант)
Схема 3

Слотами фрейму *Unternehmen* є ЩОСЬ (4 слоти) і ДЕСЬ (1 слот), між собою вони поєднані у схеми дії та стану/процесу:

- ЩОСЬ впливає на ЩОСЬ / ЩОСЬ змінює ознаку
- ЩОСЬ діє ДЕСЬ
- ЩОСЬ діє

Таким чином, поле зі змінними компонентами лінгвального гешталту *INVESTIERUNG* складається з двох концептів-домінант *Anleger* та *Börse* та з низки периферійних концептів, серед яких вербально найбільш виражений концепт *Unternehmen*.

Структуру поля зі сталими компонентами складають 2 синтаксичні макроконцепти *АКЦІОНАЛЬНІСТЬ* та *ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІСТЬ*. Синтаксичний макроконцепт *АКЦІОНАЛЬНІСТЬ* складається з 3-х мікроконцептів: *МОДАЛЬНІСТЬ*, *ПАСИВНІСТЬ* та *ОБ'ЄКТНІСТЬ*:

▣ **МОДАЛЬНІСТЬ**: з домінуючими семантичними компонентами:

- теоретичної можливості (*sollen ... gleichermaßen Orientieren geben, sollte ... Gewinn gemacht haben, ... soll um das 2.5-Fache durch die Anleihen übersteigern, ... soll Anlegern helfen zu beurteilen, soll ... mindestens 25 Millionen Euro betragen*),
- здатності (*diese Verantwortung können ... durch Regeln nicht abnehmen, ... die Anleihe zurückbezahlen könne, ... keine Qualitätsprüfung vornehmen könnten, kann es ... sehen und seine Schlüsse ziehen, konnten ... nicht genügend Anleger von sich überzeugen, mit Mittelstandsanleihen konnten ... kein Geld verdienen*),
- поради (*müsse ... als Betreiber machen, müssten ... bewusst sein*),

- волевиявлення (*will mithilfe eines Kriterienkatalogs das Ansehen der Mittelstandsanleihe in Deutschland retten, wollten ... mehr einsammeln*),
- ймовірності (*... dürfe jedoch nicht über 25 Prozent steigern, ... dies als eine Art Qualitätsprüfung ansehen könnten*);

▣ **пасивність**: з домінуючими семантичними компонентами:

- стану (*... mit den Anleihen gewährleistet ist, ... ist nicht vorgesehen, ... wäre allein an dem Emissionsvolumen gescheitert, ... handwerklich gut gemacht ist*),
- процесу (*... mit Kapitalmarktvertretern ausgearbeitet wurde, ... wurde durch zahlreiche Pleiten erschüttern, ... wird als Wünschenswert für den Investor beschreiben, tatsächlich platziert wurden ..., über eine Checkliste werde noch nachgedacht, werden ... bald einem ersten Praxistest unterzogen*);

▣ **об'єктність**: з домінуючими семантичними компонентами:

- перехідності (*... führen dies zurück, ... den Anfang machte, welches Unternehmen die Anleihen ausgab, die Handelsplattform zur Verfügung stellten, eine Rating-Beschränkung halten ... nicht für notwendig, ... zeigt ein Blick auf 55 Emissionen, aktuell sieht ... dafür keinen Anlass, ... sehe die Gefahr*),
- неперехідності (*... notiert unter dem Startwert von, ... genügten als Argument, stand ... häufig dem Anspruch entgegen eine Vorauswahl zu treffen, ... weniger an die Börse gekommen wäre, geht ... nach ihm*);
- зворотності (*... zogen sich auf den Standpunkt zurück, zurückhaltend äußerten sich ..., sich dadurch ... verhindern ließen*).

Синтаксичний макроконцепт **ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІСТЬ** складається з таких синтаксичних мікроконцептів:

▣ **буття** (*... liegt bei rund 7 Prozent, war groß, ... schlecht ist, ... sind insgesamt nicht niedrig, ... ist eine andere Frage, bislang sind ... betroffen, ... sei akzeptabel, ... ist für die Durchführung nicht zwingend, aber wünschenswert*);

▣ **зміна стану** (*... die im Durchschnitt 7.3 Prozent Rendite abwerfen, ... größer oder kleiner wird, ... höher sei*).

За пропозиціональними зв'язками складного речення ми визначили такі синтаксичні концепти складного речення:

▣ **об'єктність** (*Ob das Geschäftsmodell des Mittelständlers funktioniere und er die Anleihe am Ende zurückbezahlen könne, müssten die Investoren auch künftig selbst entscheiden; Kaum ein Anleger schien sich dafür zu interessieren, welches Unternehmen die Anleihen ausgab, ob es Sicherheiten gegen einen Ausfall bot; Ob auch nur ein Unternehmen weniger an die Börse gekommen wäre, ist eine andere Frage*);

▣ **атрибутивність** (*zurückhaltend äußerten sich die Verantwortlichen der Deutschen Börse auch bei der Frage, ob sich dadurch Pleiten verhindern ließen. bislang sind in Frankfurt seit dem Start des Segments vor drei Jahren vier Anleihen betroffen, die Ausfallrate liegt bei rund sieben Prozent*);

▣ **наслідковість** (*vor Zinsen, Abschreibungen und Steuern soll dieser Jahresüberschuss mindestens um das 2,5-Fache die jährliche Zinslast durch die Anleihe übersteigen, damit die Anleger nicht mit allzu großen Sorgen auf ihre Zinsen warten müssen*).

Найбільш вербально вираженим синтаксичним мікроконцептом у синтаксично-му макроконцепті **АКЦІОНАЛЬНІСТЬ** є **МОДАЛЬНІСТЬ** (з домінуючим семантичним

компонентом здатності) та *ОБ'ЄКТНІСТЬ* (з домінуючим семантичним компонентом перехідності). Домінантним синтаксичним концептом складного речення є концепти *ОБ'ЄКТНІСТЬ*, *НАСЛІДКОВІСТЬ* – найменш виражений в досліджуваній сфері.

Отже, лінгвальний гештальт *INVESTIERUNG* складаються з двох полів: зі змінними (фігури гештальту) та зі сталими (фон гештальту) компонентами. Більшість концептів лінгвального гештальту *INVESTIERUNG* мають тільки фреймові моделі за відсутності номінативних полів. Поле зі сталими компонентами лінгвального гештальту *INVESTIERUNG* складається з синтаксичних концептів простого та складного речень синтаксичні концепти простого речення утворюють 2 макроконцепти *АКЦІОНАЛЬНІСТЬ* та *ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІСТЬ*, кожен з яких поділяється на синтаксичні мікроконцепти. Дослідження структур лінгвальних гештальтів різних націй відкриває нові можливості для лінгвокультурологічних, психолінгвістичних та навіть нейролінгвістичних досліджень, що складає перспективу нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпаленко А.М. Слово в аспекті гештальт-теорії. Принципи суміжності: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15 / А. М. Безпаленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2010. — 34 с.
2. Близнюк О.О. Найменування осіб у російськомовній Інтернет-комунікації: структурний і семантичний аспекти: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Г.В. Ходоренко ; Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2006. — 18 с.
3. Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка / Рос. академия наук. Ин-т лингвистических исследований. — М.: Языки славянской культуры, 2002. — 736 с.
4. Вежбицкая А. Язык и знание. Познание. — М.: Русские словари, 1996. — 416 с.
5. Джонсон-Лэрд Ф. Процедурная семантика и психология значения. Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/164.new-in-linguistics-23/source/worddocuments/_25.htm
6. Жаботинская С.А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии // Проблемы загального, германського та слов'янського мовознавства / Під ред. Альтмана Г., Задорожної І., Мацуляк Ю. — Чернівці : Книги ХХІ, 2008. — С. 357 - 368.
7. Жулавська О.О. Актуалізація концепту ТЕРОРИЗМ у сучасному британському газетному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. О. Жулавська ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. — Х., 2011. — 20 с.
8. Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 560 с. — (Язык. Семиотика. Культура).
9. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика. М., 1981. С. 350-368.
10. Морозова І.Б. Таксономія елементарних комунікативних одиниць у сучасній англійській мові: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / І.Б. Морозова ; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. — О., 2010. — 36 с.
11. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика. — М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. — 314 с.

12. Попова З.Д. Синтаксический концепт и межкультурная коммуникация // Вестник ВГУ, серия “Лингвистика и межкультурная коммуникация”, 2004, №2. – С. 27-31.

13. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания. Режим доступа: [http://www.classes.ru/grammar/164.new-in-linguistics 23/source/worddocuments/_4.htm](http://www.classes.ru/grammar/164.new-in-linguistics%20source/worddocuments/_4.htm)

Стаття надійшла до редакції 08.09.14

И. Новосельцева, аспирант

НПУ им. М.П. Драгоманова, Киев

СТРУКТУРА ЛИНГВАЛЬНОГО ГЕШТАЛЬТА INVESTIERUNG НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена проблеме описания структур явлений когнитивной лингвистики и выявлению их составляющих элементов. В ней приведено рабочее определение термина лингвальный гештальт, определена и проанализирована структура лингвального гештальта INVESTIERUNG немецкого языка, описаны её компоненты.

Ключевые слова: структура, гештальт, лингвальный гештальт, номинативное поле, концепт, фрейм, функционально-семантическое поле, синтаксический концепт.

I. Novoseltseva, post-graduate student

Kyiv Drahomanov Teachers' Training University

THE STRUCTURE OF THE GERMAN LINGUAL GESTALT INVESTIERUNG

The problem of phenomena structure and its components in cognitive linguistics is the main focus of the article. There is a definition of the term lingual gestalt. The structure and its components of the German lingual gestalt INVESTIERUNG is described.

Key words: structure, gestalt, lingual gestalt, nominative field, concept, frame, functional-semantic field, syntactical concept.

**СЕПАРАТИЗАЦІЯ ТА КОГЕЗІЯ
ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ
СЕМАНТИКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
(на матеріалі сучасного французького синтаксису)**

Дане наукове дослідження присвячене проблемі актуалізації мовних одиниць синтаксичного рівня з метою декодування змістового наповнення тексту. Автор доводить, що такі синтаксичні категорії, як сепаратизація та когезія виступають важливими факторами формування семантичного простору художнього твору.

Ключові слова: *семантичний простір художнього тексту, синтаксичні категорії, сепаратизація, когезія, актуалізація мовних одиниць.*

Будь-який художній твір – це не лише особливий спосіб пізнання та відображення письменником навколишнього світу, але це також і спроба самовираження митця, його своєрідна природна необхідність у комунікативній діяльності. В такому випадку текст виступає середнім елементом схеми комунікативного акту: автор (адресант) → текст → читач (адресат).

Зрозуміло, що у художній комунікації перші два елементи цієї схеми (автор, текст) з'єднані досить міцно. Власне сам автор за допомогою тексту представляє художню картину світу, пропускаючи реальну (або нереальну) дійсність крізь себе, через свій власний досвід, через свій індивідуальний емоційний стан. Інакше кажучи, письменник формує семантичне наповнення тексту згідно свого бачення, оцінки та сприйняття світу.

Другий та третій елементи схеми (текст, читач) передбачають розуміння твору, проникнення в його глибинну сутність. Читач намагається зрозуміти позицію автора, реконструювати його художній задум й на основі цього вибудувати своє власне судження, враження тощо. Як наслідок, відбувається часткове або відносно повне семантичне декодування художнього тексту.

Щодо першого та третього елементів схеми комунікативного акту (автор, читач), то вони „спілкуються за принципом лійки”: через широку її частину вливається весь світ художника, який виливається у конкретний отвір, виходячи з якого читач повинен відтворити все багатство дійсності, сконцентроване в художньому тексті. В ідеальному варіанті широкі сторони обох лійок повинні бути абсолютно ідентичними [1: 11]. Однак, досліджено, що повний збіг не настає, тобто кожен читач інтерпретує, сприймає прочитане, виходячи зі своїх інтелектуальних, психологічних та інших можливостей. Отже, семантичне наповнення художнього твору в його образності, цілісності та значимості часто залишається неосвоєним.

На нашу думку, для всеохоплюючої перцепції художнього тексту, тобто для декодування його семантичного змісту велике значення має актуалізація одиниць різних мовних рівнів (фоно-графічного, морфемного, лексичного, синтаксичного, стилістичного

тощо), оскільки лише за такої умови текст наповнюється глибинною сутністю, особливою модальністю, своєрідною експресивністю та додатковим контекстом.

Актуальність даного дослідження зумовлена незмінним інтересом лінгвістів до аналізу мовних одиниць, за допомогою яких автор реалізує свої художні наміри, а читач намагається їх максимально адекватно інтерпретувати. Зазвичай, розгляду підлягає одиниці фонетичного, граматичного, лексичного рівнів, а одиниці синтаксичного рівня залишались дещо поза увагою мовознавців. Ось чому у фокусі нашої розвідки знаходяться такі синтаксичні категорії тексту, як когезія та сепаратизація. Маємо на меті довести, що когезія та сепаратизація виступають важливими чинниками організації семантичного простору художнього тексту. Зазначимо, що під семантикою художнього тексту ми розуміємо як експліцитну, змістовно-фактуальну (в термінології І.Р. Гальперіна), так і імпліцитну, контекстуальну інформації. Матеріалом для аналізу слугуватимуть твори сучасних французьких письменників.

Передусім обумовимо, що **сепаратизація** – це такий прийом експресивного синтаксису письмової мови, при якому речення ділиться на самостійні відрізки (комунікативні одиниці), що графічно й інтонаційно виділені як окремі речення, але є тісно зв'язаними семантично в результаті чого утворюється нова надфразова єдність – сепаратизована конструкція [2: 77-78]. Особливістю сепаратизованої фрази є те, що її основа (базисна частина) не відображає усієї повноти змісту висловлення, яке поступово, по мірі свого формування, наділяється новими деталями, доповненнями, що особливим чином прикріплюються до раніше сказаного й інтонаційно завершеного речення. Як-то, приміром:

Aubin, enfin, c'est un Brasse-Bouillon de douze ans, n'ayant à se défendre de personne. Facétieux. Un peu clown. Un peu châtaigne aussi, dès qu'on le néglige... (Hervé Bazin. Cri de la chouette, p. 29)

Bon Dieu ! c'est moi qui vais mener cette existence de champignon ? Qu'est-ce que je ferai de mes journées ? Je me promènerai. J'irai m'asseoir aux Tuileries sur une chaise de fer – ou plutôt sur un banc, par économie. J'irai lire dans les bibliothèques. Et puis ? Une fois par semaine le cinéma. Et puis ? Est-ce que je m'offrirai un Voltigeur, le dimanche ? Est-ce que j'irai jouer au croquet avec les retraités du Luxembourg ? A trente ans ! J'ai pitié de moi (J-P Sartre. Nausée, p. 242).

Ce n'était plus la princesse hautaine et railleuse de notre première entrevue. L'uræus d'or ne se dressait plus sur son front. Pas un bracelet, pas une bague (Pierre Benoit. L'Atlantide, p. 232).

Спостережено, що в результаті сепаратизації відбувається мовна компресія, реалізується принцип мовленнєвої економії. За допомогою сепаратизації мовець виокремлює необхідну йому інформацію, додає семантичні акценти, наголошує на них, підсилює, розвиває або ж уточнює деталі висловлення. Сепаратизовані конструкції справляють ефект невимушеності, створюють особливий ритм оповіді й тим самим руйнують мовні стандарти та шаблони. Вони є типовими для неспішної розмовної мови, звідки вони проникають у письмовий літературний узус. Сепаратизовані структури вводяться свідомо письменниками у художню літературу і стають характерологічними рисами сучасного французького синтаксису [3: 12]. Як будь-яке наближення до розмовної мови, ці явища значно поживляють літературний виклад, роблять його більш яскравим та емоційно забарвленим. Наприклад:

Il me reste une question à poser. La plus grave de toutes... (Henri Troyat. Le marchand de masques, p. 182).

... Je suis seul, complètement seul... Tristement seul (Anne-Mariel. Ce soir à Copacabana, p. 18).

Dans ces yeux d'écureuil traqué, qui mesure le vide, qui hésite à sauter, luit quelque chose de plus que la peur. Quelque chose de plus dur, de plus coupant (Hervé Bazin. Au nom du fils, p. 15).

Отже, можна стверджувати, що сепаратизовані речення, членуючи висловлення своєрідним чином, наповнюючи його винятковою модальністю та експресивністю, сприяють формуванню семантичного простору художнього тексту в цілому.

На противагу сепаратизації, **когезія** – це синтаксичний зв'язок, що забезпечує граматичну зв'язність речень, змістову цілісність та структурну завершеність надфразової єдності. Термін запозичений із фізики й уведений в обіг лінгвістики мовознавцями Р. Бонграндом, В. Дресслером, М. Холлідеем. Зазвичай, когезія (від лат. слова *cohaesus*, що означає *бути зв'язаним, сполученим, зчепленим, примикати*) позначає структурно-граматичний різновид зв'язності тексту.

Щодо синтаксичних засобів вираження когезії у французькій мові, то слід сказати, що вони досить численні й різноманітні; серед основних можна виділити: займенники та їх антициденти, анафоричні зв'язки, артиклі, дейксис, сполучники, повтори, порядок слів, еліipsis, синтаксичні відношення сурядності й підрядності, конектори, які вказують на часові, просторові відношення і т. п. Розглянемо ряд прикладів:

Un feu de révolte brilla dans les yeux d'Elisabeth. Elle s'attendait à cette réplique (Henri Troyat. La rencontre, p. 9).

У даному випадку речення сполученні анафоричним зв'язком за допомогою особового займенника (elle).

Je pense avec plaisir à notre amour de ce temps-là ; c'était un sentiment très beau et aussi fort chez Odile que chez moi. Mais, chez Odile, les sentiments étaient presque toujours contenus par orgueil (A. Maurois. Climats, p. 33).

Наразі спостерігаємо сполучниковий зв'язок речень (сполучник протиставлення *mais*).

J'avais lu, dans ma jeunesse, Balzac, Tolstoï, mais je les avais mal compris. Maintenant tout me paraissait riche de sens (A. Maurois. Climats, P. 212).

Цей приклад демонструє зв'язність речень за допомогою часових конекторів: іменного виразу (dans ma jeunesse) й прислівника часу (maintenant).

Hassler était célèbre. Ses ennemis n'avaient pas désarmé ; mais ses amis criaient qu'il était le plus grand musicien présent, passé, et futur. Il était entouré de partisans et de dénigrants également absurdes (R. Rolland. Jean Christophe, p. 6).

Не рідкісним є зв'язок речень за допомогою корелятивних слів, у даному прикладі відзначаємо прояв когезії через стилістичні антонімічні пари (*ennemis – amis, partisans – dénigrants*).

Проаналізуємо ще один зразок частотної синтаксичної когезії:

L'automne avançait. Le soleil s'éteignait. La nature se fanait. Sous l'ouate des brumes et des nuages d'octobre, les couleurs s'amortirent ; la neige vint sur les hauteurs, et le brouillard dans la plaine (R. Rolland. Jean Christophe, p. 340).

Відзначаємо паралельне сполучення речень за посередництвом синтаксичні відношення сурядності.

Аналіз матеріалу засвідчив, що сепаратизація (розчленованість) синтаксичних конструкцій, виражається на письмі змістовими знаками, тоді як когезія (зв'язність) зумовлена структурно-логічними знаками. Спостережено, що синтаксис французької літератури ХУІІ-ХІХ ст. характеризується здебільшого інтонаційним та формально-логічним підходами до розставлення знаків пунктуації. Щодо синтаксичних особливостей французької літератури ХХ ст., то відзначається певна „лібералізація” у членуванні тексту, й не останню роль у цьому відіграє змістовий принцип пунктуації. Саме він дозволяє автору розставити смислові й експресивні акценти у структурі висловлення, а реципієнту надає відносну свободу в інтерпретації модально-оцінного змісту тексту. На часі вплив змістового принципу пунктуації актуалізує мовні (вербальні) одиниці з точки зору їх комунікативно-прагматичного потенціалу.

Таким чином, тенденція до когезії (зв'язності) є більш давньою та властива в значній мірі письмовій мові, класичній художній літературі; вона забезпечує логічність, послідовність викладу думок, чітку структурну композицію висловлення. Тенденція до сепаратизації (розчленування) характерна для розмовної мови, вона широко відображена у творах французьких письменників початку ХХ ст. (Г. Аполлінера, А. Бретона, А. Жіда, Ж.-П. Сартра, А. Камю та інших); сприяє передачі афективності змісту висловлення.

Узагальнюючи вищесказане, висловимо думку про те, що сепаратизація та когезія – це дві протилежні, суперечливі, різнопланові за своєю структурою синтаксичні універсалії. Одна з них (когезія) слугує укріпленню, удосконаленню структурних ознак речення, забезпечує логічну зв'язність та синтаксичну цілісність структури; інша (сепаратизація) – начебто руйнує визначальні характеристики висловлення, проте розширює його інформативність, афективність та комунікативні можливості [4: 21]. Доведено, що ці дві антиномії, дві супротивні тенденції розмовної мови співіснують, корелюють у сучасному синтаксисі французької літератури, оновлюють його виражальні можливості, а у своєму синтезі виступають вагомими чинниками організації та інтерпретації семантичного простору художнього тексту в цілому.

Проведене дослідження далеко не вичерпує усіх питань, пов'язаних із формуванням семантичного змісту твору, проте дозволяє поновити та поглибити наукові знання у царині декодування художнього тексту, функціонування синтаксичних категорій сучасної французької мови. Перспективним вбачається аналіз й інших одиниць синтаксичного рівня, які також можуть виступати важливими засобами актуалізації семантичного значення тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту / В.А. Кухаренко. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 261 с.
2. Андриевская А.А. Явления „сепаратизации” в стилистическом синтаксисе современной французской художественной прозы / А.А. Андриевская // Филологические науки. – 1969. – №3. – С. 77-83.
3. Реферовская Е.А. Синтаксис современного французского языка / Е.А. Реферовская. – Л.: Наука, 1969. – 236 с.

4. Шигаревская Н.А. Очерки по синтаксису современной французской разговорной речи / Н.А. Шигаревская. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1970. – 215 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Anne-Mariel. Ce soir à Copacabana. – Éditions Librairie Jule Tallandier, 1967. – 251 P.
Bazin H. Au nom du fils. – Éditions du Seuil, 1960. – 380 P.
Bazin H. Cri de la chouette. – Éditions Bernard Grasset, 1972. – 282 P.
Benoit P. L'Atlantide. – Éditions Gallimard, 1977. – 245 P.
Maurois A. Climats. – Éditions Bernard Grasset, 1978. – 244 P.
Rolland R. Jean Christophe. – Éditions Albin Michel, 1931. – 498 P.
Sartre J.-P. La nausée. – P. : Éditions Gallimard, 1938. – 239 P.
Troyat H. La rencontre. – P. : Édition du Club France Loisirs, 1998. – 400 p.
Troyat H. Le marchand de masques. – Éditions V. D. P., 1994. – 212 P.

Стаття надійшла до редакції 05.09.14

О. Станислав, канд. филологических наук, доц.
Восточноевропейский нац. ун-т имени Леси Украинки, Луцк

СЕПАРАТИЗАЦИЯ И КОГЕЗИЯ КАК ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ СЕМАНТИКИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА (на материале современного французского синтаксиса)

Данное научное исследование посвящено проблеме актуализации языковых единиц синтаксического уровня с целью декодирования содержательного наполнения текста. Автор доказывает, что такие синтаксические категории, как сепаратизация и когезия выступают важными факторами формирования семантического пространства художественного текста.

Ключевые слова: семантическое пространство художественного текста, синтаксические категории, сепаратизация, когезия, актуализация языковых единиц.

O. Stanislav, Reader
Lesya Ukrainka East European National University, Lutsk

SEPARATING AND TEXT COHESION AS FACTORS OF SEMANTIC FORMATION OF BELLE LETTERS TEXTS (a case of study of modern French syntax)

This research study is dedicated to the problem of linguistic units syntactic level actualization in order to decode the text substantial filling. The author proves that such syntactic categories as separating and text cohesion are the main factors of semantic space formation of belle letters texts.

Key words: semantic space of belle letters texts, syntactic categories, separating, text cohesion, linguistic units actualization.

МОВЛЕННЯ ЗБАГАЧУЄ ПОВСЯКДЕННИЙ ДОСВІД ОСОБИСТОСТІ

У дослідженні акцентується увага на системному аналізі синтаксичних одиниць та чотирикомпонентній структурі ситуації необхідності.

Ключові слова: мовлення, особистість, суб'єкт мовлення, деонтична необхідність, ситуація необхідності.

У суспільстві утверджується усвідомлення того, що не лише особистість володіє мовленням, а й мовлення володіє особистістю. Стрімкі зміни, що відбуваються в суспільстві, висувають нові вимоги до підготовки спеціалістів та магістрів, здатних до саморозвитку та успішної професійної самореалізації на основі формули «освіта через усе життя». Саме через мовлення студенти усвідомлюють себе і навколишній світ. У мовленнєвих ситуаціях процес спілкування розвивається завжди, насамперед, завдяки мовцю, який перебуває в центрі подій і виступає головною особою у процесі утворення речень.

У мовознавстві завжди спостерігався і спостерігається підвищений інтерес до категорії модальності.

У статті маємо за мету здійснити системний аналіз синтаксичних одиниць, модальне значення необхідності в яких виражене за допомогою спеціалізованих лексичних засобів – *повинен* у особових реченнях та *треба* у неособових конструкціях, оскільки саме ці компоненти мовної системи є ядреними для вираження персуазивності модального значення необхідності, що полягає в припущенні про наявність такої події, можливість її існування в певній часовій площині.

У своєму дослідженні загалом спираємося на чотирикомпонентну структуру ситуації необхідності, запропоновану С. Цейтлін [4: 143], проте вважаємо доцільним дещо розширити коло конститuentів, окреслених дослідницею. Як нам видається, найбільш повним буде опис ситуації необхідності з урахуванням таких складників: 1) суб'єкт модальної оцінки (який може збігатися або не збігатися з мовцем); 2) об'єкт оцінки; 3) суб'єкт волюнтаривності; 4) суб'єкт предметної діяльності; 5) власне-волевиявлення, тобто дія, яку суб'єкт модальної оцінки кваліфікує як необхідну, та 6) результат волевиявлення суб'єкта волюнтаривності.

Аналіз лінгвістичної літератури демонструє існування різноманітних класифікацій детермінувальних факторів ситуації необхідності. Дослідження висловлень, дібраних із художніх творів сучасних українських письменників та зіставлення їх із наявними кваліфікаціями дає підстави для узагальнень та доповнень запропонованих систематизацій.

Унаслідок аналізу фактичного матеріалу, що є в нашому розпорядженні, видається можливим твердити про існування таких детермінувальних факторів:

1) визначати необхідність реалізації потенційної ситуації можуть об'єктивні закони існування, такі, що не залежать від волі і розуму суб'єкта. Найчастіше це закономірності, які регулюють :

а) сферу існування навколишнього середовища, напр.: *Відчуває, що блукає по небезпечній стежці, де весь час треба берегтись, де можна легко послизнутись, а самому не хочеться сходити з неї* (Олесь Гончар); *Сліпа душа, він про завтрашній день не думає, йому навіть невтямки, навіщо цю природу так уже треба берегти, навіщо ради неї цілі штати інспекторів держава тримає...* (Олесь Гончар);

б) психофізіологічне життя людини, напр.: *Але лікар знає: коли болить одна клітина, то треба прослухати весь організм* (Олесь Гончар); *Дівчинка, яку вчора оперував Олександр, це могла жити. Її треба було лікувати* (Олесь Гончар); *Людину травмовано, душа його зараз така, що не знайти тобі з нею контакту, все світле в ній геть потьмарене, збаламучене. Скільки треба буде часу, терпіння, педагогічного хисту й душевної делікатності, щоб вивести його з цього стану, з цієї озлобленої затьямості, якою він найжився проти всіх вас!* (Олесь Гончар);

в) суспільні процеси, напр.: *Лікарі не в спроможності оволодіти тим, що є. Приспів час внести зміни і в навчальний процес, їх треба вчити практичної фізики, механіки, основ конструювання* (Олесь Гончар); *Правитель повинен провести всі необхідні жорстокості за одним разом, щоб піддані пережили їх без тривалого болю* (Роман Іваничук);

2) реалізація потенційної ситуації може бути необхідною з огляду на актуальну ситуацію, яка склалася через низку факторів – людських чи природних або внаслідок їхнього поєднання, напр.: *Нічого вирішити сам не можу, з цим треба чекати аж до сейму* (Роман Іваничук); *Але ж це – не клініка. Тут ніяких умов для оперування. Треба везти в район* (Олесь Гончар); Детермінувальний фактор у таких реченнях маркує, за номінацією С. Цейтлін, значення необхідності у вузькому розумінні цього слова і характеризується семантикою «так склалися обставини» [4: 150].

Обидві групи чинників засвідчують контамінацію значень логічної та фізичної необхідності, що загалом не суперечить жодним законам, адже будь-яка дія, а надто обов'язкова, не може бути здійсненою, якщо це відбувається не у згоді з логічними та / чи фізичними законами;

2) найбільш широким спектром значень вирізняються синтаксичні конструкції зі значенням деонтичної необхідності, тобто зумовленості, яка регулюється суспільними нормами і законами. Оскільки наявні дві групи форм існування права – письмове і звичаєве [5; 1], то і всю сукупність речень з модальним значенням деонтичної необхідності варто розподілити на дві групи: конструкції, детермінувальним фактором яких виступає наявність нормативно-правового акту, письмової інструкції, припису (такий тип модального значення називають ще вольовою модальністю [3: 5]), та утворень, необхідність описаної ситуації в яких зумовлена нормами, звичаями, традиціями, що не мають загальнообов'язкового для виконання характеру. Речення, у структурі модального значення якого виокремлюється компонент «документ, що регламентує необхідність здійснення певних дій», зазвичай мають його матеріальне втілення, напр.: *Мрії мріями, а поки що тапчан, та всевидяча дірочка в дверях, та високо, аж під стелею, єдине вікно, хоча й чимале (бо належну норму сонця тут навіть карцерник повинен мати, такий закон)* (Олесь Гончар); *Хто ж, власне, прийшов до влади, і що повинен робити Ібрагім,*

якого **нарекли султаном?** (Роман Іваничук). Зрідка натрапляємо на синтаксичні одиниці, де детермінувальний фактор, що позначає офіційний документ, є імпліцитним. Тоді ідентифікація семантики деонтичної необхідності, зумовленої нормативними документами, відбувається через встановлення суб'єкта волюнтаритивності і / або суб'єкта предметної ситуації та кваліфікації зв'язків між ними, напр.: *Перед самим сном вихователь повинен усіх вас ще раз перелічити і аж тоді, повмиваних, перекупаних, обов'язково в лежачому стані передати старшому по режиму* (Олесь Гончар) – суб'єкт волюнтаритивності – вихователь, суб'єкт предметної ситуації – вихованці, їхні необхідні відношення регламентує статут навчально-виховного закладу; *Грушевич повернувся до того ж, з чого почав: що громади розпалися де через заборону; більшість їх складу в тюрмах. Тепер навперобіи заговорили, що їх повинні випустити на волю* (Роман Андріяшик) – суб'єкт волюнтаритивності – керівництво тюрми, суб'єкт предметної ситуації – ув'язнені, їхні стосунки регулюють органи державної влади; *І хоч скільки нагадувалось йому про умовність роботи, що це ж таки повинно бути всього-на-всього кафе для відпочинку, харчувальний заклад, але цей, практичний бік справи для Ягничка, здається, зовсім не був головним: вірний собі, він твердо намислив втворити те, що намислив* (Олесь Гончар) – суб'єкт волюнтаритивності – органи місцевої влади, сфера волевиявлення яких обмежена офіційними документами.

Численну групу становлять і речення, модальне значення необхідності в яких визначено морально-етичними нормами, звичаями та традиціями, які не регулюють сферу діяльності конкретної особи, а є чинними стосовно до всіх членів певної спільноти: національної, релігійної, професійної і т. ін. Щоправда, такі утворення характеризуються «слабшою» порівняно з попередньою групою синтаксичних одиниць необхідності, оскільки неписані закони не вимагають їхнього обов'язкового дотримання чи застосування санкцій за їхнє невиконання, як в утвореннях попередньої групи, напр.: *І тоді ханові згадалися поради аталіка: у вождя повинно бути два обличчя – лицаря і підступного змія* (Роман Іваничук); *Бо ти хлопець, ти й не повинен боятися нечисті* (Михайло Стельмах).

Переважає більшість таких одиниць не містить у структурі вказівки на детермінувальний фактор з огляду на його загальновідомість, напр.: *Якщо бог зачинить одні двері, то відчинить тисячу, тільки треба приходити до нього з вірою і покорю* (Роман Іваничук). Не потребують також пояснення причини актуалізації ситуації необхідності, які на рівні реченнєвої семантики мають вираження у формі афористичних висловів, що пропонують лаконічне вираження думки узагальнувального характеру, напр.: *Ти мислиш, а мислячі люди повинні жити* (Роман Іваничук).

Поряд із думкою про існування різних підстав твердження про необхідність, які формують її основні види – логічну, фізичну й деонтичну, визнаною є також позиція про тісне переплетення усіх видів модальності, оскільки «будь-яка дія, яка ставиться в обов'язок, повинна бути логічно та фізично можливою» [2]. Як свідчить здійснене дослідження, найчастіше у структурі детермінувального фактора модальності необхідності поєднуються такі його види:

1) деонтична модальність необхідності: суб'єктивні очікування та загальноприйняті моральні норми, напр.: *О, та це ж двадицять сторіччя вислало до мене, в кам'яну епоху, жінку, яка повинна мене втішити і розрадити* (Роман Андріяшик);

2) логічна та деонтична необхідність: *А ти ось, син її, той, хто повинен в житті її стати підтримкою, захистом, опорою...* (Олесь Гончар).

Вираження одного виду модальності необхідності не є поширеним у художньому мовленні. Зважаючи на його універсальність, тематичну загальнонаправленість, тут нечасто трапляються речення з модальним значенням, наприклад, деонтичної необхідності, як у текстах законодавчих документів, чи фізичної необхідності, як у вузькоспеціальній податковій літературі. Аналіз художнього стилю мовлення дозволяє зробити висновок про переважну частину речень з модальним значенням синкретичної необхідності.

Отже, мовлення полонить і дає можливість розшукувати, аналізувати, порівнювати справедливість у самому діалозі можливих середовищ. Життя в мові збагачує повсякденний досвід особистості і підштовхує до пошуків мовного поклику в неупередженій реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маслова А. Ю. Средства выражения побудительного значения в сербохорватском языке в сопоставлении с русским : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.03 «Славянские языки» / А. Ю. Маслова. – СПб., 1998. – 22 с.

2. Павленко Л. І. Формально надмірні висловлення як засіб вираження логічної модальності у діалозі / Л. І. Павленко, С. К. Топачевський // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: [Електронний ресурс]. – Вип. 27. – Режим доступу до журналу: <http://eprints.zu.edu.ua/2221/>.

3. Рогожа В. Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Г. Рогожа. – Київ, 2005. – 16 с.

4. Цейтлин С. Н. Необходимость / С. Н. Цейтлин // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1990. – С. 140–157.

5. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права / [за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина]. – Харків : Право, 2002. – 480 с.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

С.М. Бернацкая, кандидат филологических наук, доцент,

Ю.А. Даюк, студентка

Национальный университет государственной налоговой службы Украины, Киев

В исследовании акцентируется внимание на системном анализе синтаксических единиц и четырехкомпонентной структуре ситуации необходимости.

Ключевые слова: *речь, личность, субъект речи, деонтическая необходимость, ситуация необходимости.*

SYNTACTIC STRUCTURE OF UNITS AND FOUR-COMPONENT STRUCTURE OF SITUATION OF NECESSITY

The study focuses on the systematic analysis of the syntactic structure of units and four-component structure of situation of necessity.

Key words: *speech, personality, subject of speech, deontic necessity, situation of necessity.*

МЕТАФОРИЧНОСТЬ В ЭВРИСТИЧЕСКОЙ МЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (на материале русского и английского языков)

В данной статье рассматривается роль концептуальной метафоры как инструмента познания в эвристической мыслительной деятельности. Метафора позволяет описывать сложные абстрактные понятия, которые преобладают в английском подъязыке эвристики, простым образным языком и играет существенную роль в формировании картины мира.

Ключевые слова: *концептуальная метафора, мыслительная деятельность, эвристика.*

В науках, связанных с изучением языка и человеческого сознания, наблюдается рост интереса к метафоре. Это объясняется тем, что метафора помогает понять основы мышления, процесса создания видения мира. Исследование метафоры имеет длительную историю. Как объект философии метафора была вычленена еще в античности. Каждое направление в лингвистике предлагает свое понимание метафоры. Метафора в философии рассматривалась как средство переосмысления старых терминов при приложении к другим референтам.

Более ранние теории, начиная с античности, рассматривали метафору с точки зрения языковой формы, и трактовали ее как средство украшения речи.

Метафора в наши дни представляется более сложным и важным явлением, чем это казалось ранее. Результаты последних исследований позволяют предположить, что метафора активно участвует в формировании личностной модели мира, играет важную роль в интеграции вербальной и чувственно-образной систем человека. Изучение метафоры становится все более интенсивным и быстро расширяется, охватывая разные области знания, – философию, логику, психологию, риторику.

Современное исследование метафоры основывается на идее переноса. Еще Аристотель указал, что метафора – это имя, перенесенное с рода на вид, с вида на род, или с вида на вид, или по аналогии [7:35].

Сегодняшнее познание характеризуется комплексным подходом к анализу интересующих человека явлений и признаков. Интеграция наук представляет собой не просто механическое их объединение, а сложный диалектический процесс взаимопроникновения, сопровождающийся новой дифференциацией.

С середины XX в. метафора начинает «изучаться как способ создания языковой картины мира, возникающей в результате когнитивного манипулирования уже имеющимися в языке значениями с целью создания новых концептов, особенно для тех сфер отражения действительности, которые не даны в непосредственных ощущениях» [10: 3]. Начинает формироваться теория концептуальной метафоры.

Основоположниками теории концептуальной метафоры считаются Дж. Лакофф и М. Джонсон [5: 390]. Согласно их концепции метафора не ограничивается сферой языка, как это ранее считалось, но распространяется и на сферу мышления [8: 53]. Метафора находит широкое применение в быту, в практической жизни. При восприятии и осмыслении мира человеческим сознанием значительная роль отводится аналогии. Аналогия – один из могущественных инструментов мышления. Аналогия дает нам возможность увидеть какой-либо предмет или идею в свете другого предмета или идеи, что позволяет применить знание и опыт, приобретенные в одной области для решения проблем в другой области. Как справедливо отмечают Дж. Лакофф и М. Джонсон: «Сущность метафоры состоит в осмыслении и переживании явлений одного рода в терминах явлений другого рода» [5: 389].

Таким образом, можно сказать, что метафора – это не просто образное средство, а основная ментальная операция, которая объединяет две понятийные сферы [11: 36].

Неявная и почти не осознаваемая метафоризация вообще чрезвычайно свойственна человеческому осмыслению мира ненаблюдаемых сущностей. На вход метафоры поступают разные виды идеального – эмоции, экстралингвистическое знание, житейский опыт носителей языка, случайные впечатления, наблюдения.

Метафора является источником лексики, обслуживающей мир идей, событий, абстрактных понятий. Метафоры в науке подразделяются на номинативную и предикативную [6: 37]. Большинство метафор в языке науки номинативны, что объясняется тем фактом, что для называния новых научных объектов нужны языковые ресурсы. Но в научных эвристических текстах встречаются и предикативные отношения между языковыми единицами. Признаки ментальных концептов описываются предикатами «Установление предикативных отношений между мыслительными сущностями – естественный механизм человеческого мышления» [8: 29]. Идеальные сущности (мысль, идея) описываются предикатами: **idea came into one's mind** – «в голову пришла идея», **ideas rushed** – «идеи мчались», **happy thought – is a gift of God** – «счастливая мысль – дар Бога».

В связи с бурным развитием когнитивной науки и ее отрасли – когнитивной лингвистики вырос интерес к эвристике – науке о творческом мышлении. Эвристика и когнитивная наука имеют много общего. Обе науки междисциплинальны, возникли на перекрестке психологии, философии, логики, лингвистики. Общим для двух наук является антропоцентрический подход к исследованию явлений языка. Как отмечает Н.Д. Арутюнова, – «человек запечатлел в языке свой физический облик, свои внутренние состояния, свои эмоции, свой интеллект, свое отношение к предметному и непредметному миру, природе, свои отношения к коллективу людей и другому человеку» [3: 3]. Новый подход учитывает роль человеческого фактора в языке, «вместо опоры на форму, появляется опора на содержание» [8: 7].

В центре проблем эвристики стоит ученый-творец нового знания. Эвристика и когнитивная наука изучают механизмы мыслительной деятельности человека, делаются попытки познать сущность творческой деятельности, исследовать получение, обработку и сохранение информации в мозгу человека [4: 34].

В сущности – эвристика – наука о науке, а стержнем когнитивной лингвистики является получение знания о знании. Поскольку эвристика – наука философско-психологического направления, основу ее лексического состава составляют абстрактные понятия.

Большинство выражений, описывающих ментальную сферу, построены метафорически. Метафоризация свойственна осмыслению мира непредметных сущностей. Метафора позволяет обнаружить природу непредметных сущностей. Проблема исследования мыслительной деятельности усугубляется тем, что большинство мыслительных процессов и операций проходят на подсознательном уровне и слабо контролируются [9: 11].

В данной статье исследуется метафоричное представление мыслительной деятельности в английском подязыке эвристики, который, в сущности, отражает развитие самой науки-эвристики. «Синонимом термина «язык науки» является «подязык» [6: 25].

Автор разделяет точку зрения Н.И. Андреева, который утверждает, что «подязык – это совокупность языковых единиц, выделенных тематически однородной областью социального функционирования языка» [1: 71].

В последнее десятилетие центр тяжести в изучении метафоры перемещается из филологии в область практической речи в связи с развитием когнитивно-коммуникативной парадигмы в языкознании и фокусировании внимания на исследовании текста, поскольку в языке все направлено на осуществление коммуникации, единицей которой является текст. Привлечение интереса к тексту дало возможность по-новому взглянуть на привычные объекты и рассмотреть области их исследования.

В развитых науках понимания мира ненаблюдаемых теоретических объектов требует перевода с абстрактного языка на естественный язык. Метафора в науке тесно связана с научной картиной мира.

Установлено, что открытия в науке возможны лишь в том случае, когда ученые способны к образному мышлению. Мышление обращается к метафоре, когда нет готовых средств обозначения, объяснения, создания образов и смыслов. Процесс создания метафоры возникает в условиях необходимости решать проблемно-когнитивные ситуации. Решение таких ситуаций с помощью метафоры дает основание считать процесс ее создания творческим, поскольку для ее реализации необходимо наличие креативных способностей. Метафора создает новые понятия и вместе с ними расширяет мировоззрение человека. Первые научные понятия были метафоричны. Когда наука требует нужных слов и возражений для закрепления интеллектуальных догадок, а создатели новых представлений стремились довести их до сведения общества, рождались яркие метафорические образы. Образные представления могут быть выражены словосочетаниями, предложениями, а также семантическими контактами слов: **the magic key to solve the problem** – «магический ключ решения проблемы», **flash through mind** – «проблеск ума», **idea comes like a foreign guest** – «идея приходит как чужестранец», **to welcome a new idea** – «приветствовать новую идею».

«Смена научной парадигмы всегда сопровождается сменой ключевой метафоры, вводящей новые области уподобления» [2: 374].

Мыслительные операции и их результаты уподобляются физическим сущностям – «механическому» (динамическому) движению, естественному природному развитию, строительству, военным действиям. Механическая метафора воплощается в представлении о науке, как об активной деятельности. Данная метафора воплощается в сценарии: источник-путь-цель. Согласно этому представлению познание имеет исходную точку: **«problem»** – «проблема», и конечную цель – «решение», «вывод» (solution, conclusion, theory). Сам процесс прихода к решению можно выразить предикативными конструк-

циями: **to come to a conclusion** – «прийти к выводу», **to obtain the solution** – «получить решение», **to make a discovery** – «сделать открытие», **to develop the theory** – «развить теорию».

Данный сценарий развивается во времени, при этом показательна связь движения, пути, цели, препятствия. Этот сценарий можно представить траекторией движения к истине, к открытию, решению, выводу. Предложенный сценарий можно сопоставить с четырьмя стадиями решения проблемы:

1. **Preparation stage** – «Подготовительная стадия».
2. **Incubation period** – «Инкубационный период».
3. **Insight** – «Инсайт – «озарение».
4. **Verification stage** – «Стадия верификации».

Данные четыре стадии отражают сложный и долгий путь, решение определенной задачи. Они отражают мыслительный процесс и представлены в основном предикатами. В орбиту мыслительной творческой деятельности включены ключевые термины: **idea**, **problem** – «идея, проблема».

Следует отметить метафорическую природу номинаций данных стадий творческого процесса.

Термин **incubation period** – «период инкубации» – заимствован из биологии, где означает «высиживание яиц» и перенесен в психологию научного творчества. Здесь налицо семантическая экстраполяция, перенесение значения термина из одной области в другую.

Термин **insight** – «проникновение во внутрь» – заимствован из психологии в эвристику и означает важную стадию творческого процесса – «инсайт», «озарение» – приход к решению проблемы.

Первая стадия творческого процесса **Preparation stage** – Подготовительная стадия представлена общеупотребительными глаголами, которые в прямом значении не обозначают ментальные операции, но каким-то образом с ними связаны. Глаголов, обозначающих физические действия в словаре намного больше, чем обозначающих мыслительные операции. Это объясняется тем, что последние не даны человеку в ощущениях, не наблюдаемы, трудны для осознания и фиксирования.

Многие глаголы в данной стадии имеют перцептивное происхождение: **to see a problem** – «видеть проблему», **to foresee the solution** – «предвидеть решение», **to observe a problem** – «рассматривать проблему», **to isolate a problem** – «изолировать проблему», **to embrace a problem** – «объять проблему», **to face a problem** – «столкнуться лицом с проблемой».

Вторая стадия: период «инкубации» – **incubation period** – характеризуется отсутствием активности, это своеобразный отдых, отвлеченность от решения проблемы.

В подготовительной стадии решения проблемы и в стадии «инкубации» в процессе анализа обдумывания решения встречаются препятствия при анализе решений проблемы, что в обыденном сознании связывается с туманом, слепотой: **blind variations of an idea** – «слепые» вариации идеи», **dim cloud of an idea** – «облачное» представление идеи», **blind trial-and-error** – «слепой метод проб и ошибок». **A confused mass of thoughts tumbling over one another in a dark** – что в переводе означает: «Масса спутанных мыслей метаются одна за другой в темноте».

Эта стадия творческого процесса представлена общеупотребительными глаголами, которые характеризуют «инкубацию» проблемы: **crystallize (a problem), incubate, sharpen, refine, shape, recombine**. Данная группа глаголов характеризует формирование идеи, ее окончательное оформление.

Третья стадия творческого процесса – «инсайт» – «озарение» – **insight** – объединяет группу глаголов на основе общего значения «создавать» – **generate (idea)** и включает глаголы: **produce, observe, formulate, construct, solve, reveal**, отражая приход к решению задачи. В данной стадии формируется синонимический ряд, где ведущим компонентом выступает **insight – creative leap, gift of God, illumination, flash of genius, creative spark**. Приведенный выше синонимический ряд отличается яркой метафоричностью, поскольку приход к решению проблемы окутан тайной.

Четвертая стадия творческого процесса – «проверка истинности» – **verification stage** – отражает экспериментальную деятельность, в результате которой проверяются полученные результаты. Общее значение «проверить» – **test** – объединяет глагол – **check, control, examine, experiment, analyze**.

В целом, механическая (динамическая) метафора эксплуатирует представление о том, что физические усилия, механическая работа приводит к созданию зримых материальных ценностей. Уподобляя умственный труд физическому, она выдает плоды мыслительных усилий за материальный продукт: **solution** – «решение», **theory** – «теория», **discovery** – «открытие», **conclusion** – «вывод». «Биологическая» метафора проступает в таких выражениях как – **fruitful hypothesis** – «плодотворная гипотеза», **fruits of the incubation stage** – «продукты» стадии инкубации», **fruitful idea** – «плодотворная идея», **to fertilize the solution** – «удобрить» решение». Данная метафора отождествляет познание с растением или живым организмом: **idea is blossoming** – «идея цветет», **solution is ripping** – «решение созревает». Представление о познании как о борьбе, «военных действиях» проступает в метафорических выражениях: **to attack a problem** – «напасть» vs. «начать решение проблемы», **to fight with a problem** – «бороться с проблемой», **front of solutions** – «фронт решений», **to capture the idea** – «поймать идею».

Ментальные явления могут отождествляться или сравниваться с насекомыми: муравьями, мотыльками: **butterfly mind** – «поверхностный ум», **ant theory of discovery** – «муравьиная теория открытий», **spider theory of discovery** – «пауковая теория открытий».

Мысли характеризуются понятием скоростного движения: **ideas rushed** – «идеи мчались», **ideas rose in crowds** – «идеи топтались». Мысли опредмечиваются в природных явлениях: **ideas flow** – «идеи текут», **a stream of thought** – «поток мысли».

В ментальной сфере большое количество психологизируется, описывается как несчетное и опредмечивается в природных явлениях: **sea of words** – «море слов», **throng of ideas** – «толпа идей», **world of difference** – «мир различий»; человек пытается их упорядочить и дает им свои имена: **handful of ideas** – «горстка идей», **bundle of ideas** – «пучок идей», **pack of ideas** – «пакет идей».

Минимальные размеры опредмечиваются как **grain** – «зерно», **bit** – «кусочек», **drop** – «капля». Например, **grain of discovery** – «зернышко открытия», **a bit of solution** – «кусочек решения», **a drop of idea** – «капля идеи».

Таким образом, можно сказать, что метафора как инструмент познания находит широкое применение в английском подязыке эвристики при описании творческого мыс-

лительного процесса. Метафора позволяет опредмечивать ненаблюдаемые ментальные явления и описывать их образным языком, основанном на здравом смысле, донаучных представлениях, простым и понятным каждому. Метафора играет определенную роль в формировании личностной модели мира человека – образной системы человека. Концептуальная метафора составляет важный механизм, с помощью которого формируются и воспринимаются абстрактные понятия. Наличие метафоричности в английском подъязыке эвристики объясняется молодостью науки-эвристики и неразработанностью ее понятийного аппарата.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Андреев Н.Д. Подъязыки как область взаимодействия социального и системного в семантических ситуациях / Н. Д. Андреев // Семантические проблемы языков науки, терминологии и информатики. – М., 1971. – С. 32-47.
2. Арутюнова Н.Д. (отв. ред.) Теория метафоры / Н. Д. Арутюнова. – М. : Прогресс, 1990. – 194 с.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
4. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика-психология-когнитивная наука / Е. С. Кубрякова. – В.Я. – № 4. – С. 35-45.
5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры / под ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журинской. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387-416.
6. Никитина С.Е. Семантический анализ языка науки / С. Е. Никитина. – М. : Наука, 1987. – 135 с.
7. Петров В.В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу / В. В. Петров. – В.Я., 1990. – № 3. – С. 19-42.
8. Пименова М.В. Введение в концептуальные исследования / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – Кемерово, 2009. – Вып. 5.
9. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / Н. К. Рябцева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 547 с.
10. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании русской языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – С. 173-204.
11. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000) / А. П. Чудинов. – Екатеринбург: УрГПУ, 2001. – 238 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.14

Р. Стеванович

ЧГУ ім. Петра Могили, Миколаїв

МЕТАФОРИЧНІСТЬ В ЕВРИСТИЧНІЙ РОЗУМОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКОЇ Й АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

У даній статті розглядається роль концептуальної метафори як інструменту пізнання в евристичній розумовій діяльності. Метафора дозволяє описувати складні абстрактні поняття, які превають в англійській субмові евристики, простою образною мовою і грає суттєву роль у формуванні картини світу.

Ключові слова: *концептуальна метафора, розумова діяльність, евристика.*

CONCEPTUAL METAPHOR AS AN INSTRUMENT OF THE COGNITIVE ACTIVITY

The article describes the role of a conceptual metaphor as an instrument of the cognitive activity in the science of heuristic learning, based on the English and Russian languages. Metaphor helps to describe complicated abstract concepts in a simple imagery language and takes part in the formation of the world picture.

Key words: *heuristic, conceptual metaphor, cognitive activity.*

УДК 521.10./2

T. Dankevich, lecturer

Ye. Burago, lecturer

KNLU, Kiev

DIFFICULTIES OF TEACHING HEADLINE ENGLISH

The article deals with the difficulties of teaching headline telegraphic style – conveying information in a quick and a laconic way.

Key words: *telegraphic style, short emotive words, noun clusters (attributive groups), elliptical structures, abbreviated form of communication, alliteration.*

Newspaper is a powerful means of mass communication along with radio, television and the internet. Being a “periodical edition, coming out daily or weekly, it has a task to distribute a great volume of information, which includes political events and personalities; business and finance; crime; severe weather and natural disasters; health and medicine; science and technology; sports and entertainment; society; food and cooking; clothing and home fashion, and the arts.” In addition, it publishes news and feature articles of “local, national and international” scale. [1]

Moreover, newspaper is a commercial venture, the purpose of which is to either earn money or influence if it is under the auspices of a government or a political party. Consequently, it has to attract readers, who will surely buy it and bring the revenue. Much effort is usually made by the editorial staff to develop and sophisticate the art of attracting attention.

© T. Dankevich, Ye. Burago, 2014

In addition, being a corporeal thing there is a constant lack of room to spare on the pages. The more information journalists “pack into the shortest possible number of words ... to compress the meaning of phrases” the better. This is also done “to minimize printing costs.” [2]

What’s more, the task of a journalist involves 24-hour work to make information timely. The faster the work is done the better. Accordingly, a journalist is always pressed for time.

All the above mentioned factors point to the necessity to make the newspaper text and especially the headline laconic or compendious, i.e. “containing or stating the essentials of a subject in a concise form”, which in its turn fuelled the creation of a peculiar newspaper and especially headline language – an abbreviated form of communication which reminds a telegraphic style with a set of syntax and grammar rules. [3]

“A telegraphic style is a technique of eliminating a word or words necessary for complete grammatical construction, but understood in the context. “If possible” for “If it is possible” may be taken as an example. The formal or grammatical name for it is “ellipsis” or “elliptical style”. It resembles the construction of the wording typically found in a telegram. Most of telegrams have cryptic (hidden, enigmatic) messages because of the need to save the expense of being charged by the number of words in a message. ... It has a definite advantage – a saved space.” [4]

Further on, headline language presumes a hint at the reporter’s attitude to what is being said while trying to inform what the following article will deal with.

This fact emphasizes the necessity of introducing an emotive element combined with the solution of the task to compress the text. For instance, the word ““crowd”” is neutral if compared to the more emotive and short one “mob”, i.e. “an angry crowd”. The emotive element is always more persuasive and influential because it activates attention.

Thus, the frequent usage of short and emotive words, which in their turn acquire the new shades of meaning, is a must for journalists.

These words are “colourful ... heightened, vivid, lively, full of interest... produce a picture and induce an emotion, engage readers by gaining attention and often put a new slant on familiar events and issues.” [5]

There is a list of such words, provided in textbooks: “English vocabulary in use (upper-intermediate)” and “Practical English usage”. [6, 7]

They are common not only for newspaper headlines but for newspaper language in general. We present the most typically used ones here with the examples taken from British and American newspapers and suggest learning:

aid – military or financial help, to help - Liberia president praises US for Ebola aid pledge. Climate change aid for poor nations at UN summit. Union aid hospital strikers.

alert – alarm, warning - 17 areas under storm alert as “Mario” intensifies (the Philippine star). Iceland eruption triggers red alert. Flood alert on east coast.

ban – forbid, refuse to allow something, prohibition - China bans US import. New ban on demonstrations. Uk cinemas ban google glasses over piracy risk.

block – stop, delay - Tories block teachers’ pay deal. UK newspapers fail to block royal charter on press regulation. Vendors block distribution of two newspapers in Argentina.

Bid – attempt - Bid to ban extremist cartoon. Most oppose bid to ban smoking in coffee bars. Bid to reconsider marriage age.

Blast – explosion - Soldier dies in Afgan blast. Pakistan suicide blast: death toll reaches 35. Storms line up to blast Caribbean.

Blaze – fire - Cell phone charge blamed for blaze in Delaware. Tunnel services disrupted as blaze put out. Horses killed in giant barn blaze. Patients evacuated in hospital blaze.

Boost – increase, improve, raise - Foods that boost metabolism. How to boost our revenue. Strict Mediterranean diet guarantees big health boost.

call (for) – demand or appeal (for) - Call for strike talks. Phl, Japan lawmakers call for rule of law in sea disputes (Philippines). Both sides call for British unity (England and Scotland). Spanish PM calls for Catalonia talks.

charge – accusation (by police) - Three men held on bomb charge. Jayru Campbell in court on domestic abuse charge. Baby Kate murder charge, ‘tragic’ life and death.

Curb – restraint, limit - Youth sports: curb the risk. Laws curb alcohol abuse. Grapefruit may curb hepatitis.

envoy – ambassador - French envoy disappears. Chinese reception: Envoy has no good wishes for Noy. Russian UN envoy sees end to Ukraine crisis.

face – be threatened by - Strickers face sack. Cuban cologne creators to face punishment. GP practices face closure due to doctor shortage.

grip – control, hold tightly - Rebels tighten grip on south. European authorities tighten grip on migration control. Blue jeans are losing their grip on American hips. Who are they? Democracy protests grip Hong Kong. Erdogan passes law tightening Turkey’s grip on Internet.

hail – welcome, praise - PM hails peace plan. Participants hail success of Cool volley festival in Afghanistan. Oh hail no (Golf ball-sized ice pelts area). Catholics hail 2 new saints. Connecticut officials hail carbon regulations as ‘overdue’

Hit – affect badly - Hurricane may hit Cuba with 212 mph gusts. World wildlife hit by climate change. How oil crisis hits the world.

Ordeal – painful experience - Jungle ordeal man back home. Koala survives car ordeal. Sudanese home after hijacking ordeal.

Oust – push out, get rid of - Monk burns down temple while trying to oust hornets. Bid to oust PM rejected. Germany to oust obesity.

Plea – request - Hillary Clinton supporters ignore her plea to back Obama. Plea for religious liberty. Human rights plea fails.

Ploy – clever activity - Shameless election ploy. US pushed Georgia into war as election ploy. Sara Palin’s family values – pure or ploy?

Poll – election; public opinion survey - Poll finds Americans split. Poll shows Mc Cain in 5-point lead over Obama. Poll: Obama’s race not the only issue in Kentucky.

Probe – investigation - Nothing to hide from prosecutor’s probe. Phoenix probe says both “yes” and “no” to water on Mars. Alice Gross murder probe continues. Police finish probe of MSU student’s assault.

Talks – discussions, negotiations - Optimism over Zimbabwe talks. Tension rises as Obama talks of Black Sea confrontation. Congress, DOE set talks on emergency powers (The Department of Energy).

Threat – danger - Globalization: threat or opportunity. Climate change threat. South Africa’s flamingos under threat. Thai PM threatens state of emergency

Vow – promise - Saudis vow to ignore OPEC decision to cut production. Schools vow to advance diversity. Uganda rebels vow to repel any attack in Congo. Turkey and Armenia leaders vow to improve bilateral ties.

After students have looked through this list and read the examples we propose finding the newspaper headlines which contain these words. Such an activity helps to create associative links in mind which will later lead to better memorizing them. By doing this, students will get the first clue of understanding headlines and making up their own ones.

The next step is to turn to peculiar grammar and syntax rules of the above mentioned telegraphic headline style. They are the following with the examples provided:

1. Giving preference to nominative unextended sentences:

2014 World Cup: agony of defeat. Holiday hotel death. Venture capitalists. Murder confession. Scottish independence referendum. Exerter man's double marriage bid. World Cup travel guide. Life lessons from dad. Bad heir day. Japan's peace caravan.

2. Making up asyndetic substantival noun clusters which consist of two, three, four and more nouns:

Huge emission cuts. California bill on urban sprawl curb. World Cup capsules. Syria Israeli peace talks. Gas tax relief as election ploy. March madness brackets. Honeymoon murder trial in South Africa. New Syria-Lebanon border clashes. Nevada's secret underwater world.

3) Creating elliptical sentences by omitting:

a) articles:

Survivor of avalanche describes ordeal. Dutch leave messages on god phone. Liverpool shock at club punishment for fallen star. Conversations pretty limited when friend not in midst of crisis. Bid to reconsider drinking age. Woman fights off bear in purulia forest. Former PM passes away. Mountain lion scares shoppers in Utah. Cold wave grips country. Olympics set to boost tourism.

b) auxiliary verbs in passive, present progressive structures and in compound nominal predicate:

Travellers warned of years of air delays. Assault of conductors caught on tape. United airlines diverted after emergency evacuation slide deploys. For sale: small south Dakota town, bar included. Infineon optimistic as losses narrow sharply. Universities scheme not in public sector. Bodies of Israel teens found. Day of great victory remembered. Flue on increase. Many buried as quake hits Iran. Britain getting warmer, say scientists. Trade figures improving. Postal service losing billions on shipments to Alaska

c) constructions "There is", "There are":

Boost for UK economy as trade gap shrinks. Wave of reprisal in South Africa. Higher bills as English regions seek new powers. Cost of air tickets boost. Chemistry to forge a second con-lib coalition. First 'critical' US Ebola case. 'Thousands' of new ocean mountains. Ugandan Ebola patient in Germany. Japan eruption: 16 still missing. Isis flag at edge of key Syrian town.

4) Using Present Indefinite to refer to the past:

Man climbs White House fence, gets arrested just inside mansion's doors. Obama calls up coalition for 'smart' war with Isis. Legal risks hit director's pay. Norris faces losing sight. Robin Williams undergoes heart surgery. Pirates seize sail boat carrying French citizens. Poll finds Scots split. Somali rebels pledge attack during Romadan. US advances despite loss to Germany. Bush approves plot to oust Hamas.

5) Making use of infinitives to refer to the future:

China to set clearing banks in Luxembourg, Paris. Hospitals to take fewer patients. Government to drop child labour plan. Car plant to halt production. Bishop to wed actress. Indian army chief to visit China from Wednesday. Obama to nominate former Procter and

Gamble chief to lead VA. Twin Peaks to return with new series. Savings up to £1m to be protected. Executive 'to go into red' warning.

6) Resorting to the preposition "for" to denote future movements or plans:

Indian troops for Iraq.

7) Employing interrogative sentences to draw readers' attention and make them interested:

Which is Britain's most disrupted flight route? How do entrepreneurs find balance? Why is agriculture booming? Susan Greenfield: why is she reluctant to engage with 'mind change' critics? Scots: do you know your teuchters from your sassenachs? (sassenach - Derogatory Highlands word for an English person). Will my disabled daughter have a place in this genetic wonderland? What causes paranoia, hallucinations and grandiose ideas? Will Pope relax stance on divorce? Should teachers cry in front of their pupils?

8) Composing questions in the form of statements when something is doubtful, uncertain:

Crisis Over By September? 'Health food?' Three Million Jobless by April? Wither the Tories? How the Tehran Bureau is changing the face of reporting from Iran.. How to be an online fashion editor. Ebola: thermal scanners are effective prevention tools or just a placebo? Brainstorm in a teacup: epilepsy can fuel creativity? Scientists got it wrong on gravitational waves. So what? Giving birth and boozing? The risks of drinking during pregnancy. So you think you know where babies come from? The (sun) burning issues: how to survive a tropical holiday. Daily Star: getting into the Sunday Sport spirit?

9) Using a colon to separate the subject from what is said about it:

Motorway crash: death toll rises. Vat on food: new row looms. Train robbery: big gold haul. Hospital row: MP calls for enquiry. UN in red: cannot balance budget. Missing envoy riddle: woman held. Pipeline blast: gail officials suspended. Chennai building collapse: 40 May still be trapped. Literary clog: help Us find quotes for missing minutes. Salmond: I quit as first Minister and SNP leader.

10) Creating abbreviations:

MP demands inquiry into Facebook psych tests. AIDS chief's hefty take. Elderly facing eviction from NHS beds. Cabinet Minister threat to leave EU. Greek Premier to visit UK. IRA leader makes statement. MP's angry at EEC's food price increases. Iraq to cooperate more with UN inspectors. Tests confirm first US case of mad cow disease. NHS is Labour's priority in election fight. Pressure grows over BP arts sponsorship. New York city ID cards coming with cultural benefits.

j) Using of the same consonant (consonantal alliteration) or a vowel, not necessarily the same vowel (vocalic alliteration), at the beginning of each word or each stressed syllable:

Goodbye to glorious games. Pasties, petrol and the politics of panic. Romney in a rowt. Hope held hostage. Fabio's flops are battered in Bloemfontein. Sesame street strikes seven. Romney battered Bam in first debate. Fairies finish for Flintoff? It's been a blast. Beantown Bobby. Cannibal cops find killer's kit.

k) Trying to either use well-known phraseological expressions in describing current situations or composing new ones, which is considered the highest level of journalists' mastery:

Ukraine crisis spells Arctic freeze in Russia-Norway ties. Luhansk licks it wounds. Poland's apple growers face crunch time. Why Nato-Russia relations soured. Parents confront Trojan Horse (organisation of school experts) head. In Venezuela, nature's most electrifying lightning show (about a great number of lightnings on Catatumbo). Georgia crisis: Putin smells US rat.

Stones grounded despite meteoric rise (about a football defender John Stones). Phoenix (like a satellite with the same name) enters new era of unknown with debut game in CAA. Vast ghost store on the road to nowhere symbolises problems haunting Tesco (a supermarket).

Students need practice to acquire the knowledge of these rules. So, they are supposed to find headlines to demonstrate each rule applied and later - make up their own ones for the given situations.

Further on we present a set of exercises as a final step of learning headline English with the purpose of checking knowledge:

1. Translate the given headlines from English into Ukrainian:

1. Tymoshenko to **oust** president.
2. **Blast** victims' families in a state of shock.
3. Influenza pandemic **threat**.
4. Lily's kidnap **ordeal**.
5. Only huge emissions cuts will **curb** climate change.
6. How to **boost** your IQ by 10 points?
7. Channel Tunnel **blaze** extinguished.
8. **Bid** to reconsider drinking age.
9. **Plea** for support of space program.
10. Australia, China, US in climate **talks**.

2. Fill in with the appropriate word from the list given below:

1. Hillary Clinton supporters ignore her ... to back Barack Obama.
2. Iran opens to ... if US alters policy.
3. Labrador survives being ... by express train.
4. Putin claims Georgian crisis in US election ...
5. How to ... productivity?
6. Ancient archive lost in Baghdad library ...
7. ... to stop alcohol consumption.
8. South Africa's reform fails to ... poverty.
9. We won't support moves to ... the president.
10. ... to world heritage in Iraq.

(bid, blaze, threat, ploy, curb, hit, oust, boost, plea, talks)

3. Fill in with the appropriate word from the list of short emotive words:

1. International Olympic Committee launches ... into He Kexin's age (gold medal winning gymnast).
2. China, Kyrgyzstan ... to enhance cooperation in various fields.
3. Global ... shows wide distrust of USA.
4. Syria says Israeli peace ... postponed.
5. ... for peace and dialogue, reason, evidence and logic.
6. Latest ... to get people to leave cars at home in big cities.
7. Gustav ... Cuba with 212 mph gusts
8. Crisis can ... cost of air tickets.
9. Mc Cain uses patriotism in ... to steal popularity.
10. UN agencies support Iraq's efforts to ... outbreak of cholera.
11. Russian tanks enter South Ossetia to ... Georgian troops.
12. Lifestyle changes can ... climate change.

13. Olympics set to ... tourism.
14. California Bill to ... urban sprawl.
15. Meteoroid ... the Moom Sea of clouds.
16. Bush approves plot to ... Hamas government.
17. Suicide terrorism: global ... .
18. Hostage free after 6-year ... .
19. Thai protesters ... more action.
20. Desperate ... for help.

4. Translate sentences from Ukrainian into English (use short emotive words for those in bald type):

1. Журналісти наполягають на скорішому **розслідуванні** справи.
2. Після тяжкого **випробування** країна намагається встановити зв'язки з сусідами.
3. **Спроба** швидко вступити в НАТО не реалізувалась.
4. Ніщо не може **зупинити** інфляцію.
5. Новий прем'єр **обіцяє підтримати** малозабезпечених.
6. **Переговори** між Індією та Пакистаном відновляться через місяць.
7. Українські товари **витісняються** китайськими з власного ринку.
8. На Близькому Сході виникла **загроза** миру.
9. Колишній заступник міністра **очолив** нову громадську раду.
10. Терорист-самогубець **підірвав** готель у Пакистані.
11. **Загроза** розпаду правлячої коаліції та розпуску парламенту минула.
12. Новий прем'єр, фігура номер два в країні, **очолив** кабінет міністрів.
13. Економіка нашої країни в **скрутному становищі**, та всі **спроби** покращити життєвий рівень країни зазнали цілковитого краху.
14. Вашингтон завжди **підтримував** прозахідну владу в Україні.
15. Новий закон послаблює президентську та **посилює** виконавчу владу.
16. Хто відіграє **основну** роль у новій коаліції в парламенті?
17. Вранці знову відбулися **зіткнення** протестувальників з поліцією в Греції.
18. Влада **скорочує** витрати та зарплату в соціальній сфері.
19. США та Китай відновлюють **переговори** стосовно співпраці в космічній галузі.
20. Не всі країни світу **підтримали** спробу Косова стати незалежною державою.

In conclusion, we want to point out that by learning the rules of creating news headlines and completing all the tasks we've suggested doing, students improve their English language skills, broaden their vocabulary, get the knack of scanning the text and selecting the information needed.

LITERATURE

1. Newspaper // Electronic resource – Mode of access: <http://en.wikipedia.org/wiki/Newspaper>
2. Telegram style // Electronic resource – Mode of access: Telegram style. En. wikipedia.org/wiki/
3. compendious // Electronic resource – Mode of access: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/compendious>

4. An often unknown, yet useful writing technique By Raymond E. Urgo// Electronic resource – Mode of access: http://www.urgoconsulting.com/resources/telegraphic_style.php
6. Michael McCarthy, Felicity O'Dell. English vocabulary in use (upper-intermediate), Cambridge University Press, 2001. - 310 pages, p.200
7. Michael Swan. Practical English Usage. Part 2, Oxford: OUP, 2005, p.359-369

SOURCES

1. The Times// Electronic resource – Mode of access: <http://www.thetimes.co.uk/tto/news/>
2. The Sunday Times// Electronic resource – Mode of access: <http://www.thesundaytimes.co.uk/sto/>
3. The Guardian // Electronic resource – Mode of access: <http://www.theguardian.com/uk>
4. New York Times// Electronic resource – Mode of access: <http://www.nytimes.com/5>

Стаття надійшла до редакції 16.09.2014

Данкевич Т.М., викладач

Бураго О.Г., викладач

КНЛУ, Київ, Україна

МОВА АНГЛІЙСЬКИХ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ: ТРУДНОЩІ НАВЧАННЯ

Стаття присвячена труднощам навчання “телеграфному” стилю англійських газетних заголовків.

Ключові слова: “телеграфний” стиль, іменні словосполучення (атрибутивні групи), еліптичні конструкції, алітерація.

Данкевич Т.Н., преподаватель

Бураго Е.Г., преподаватель

КНЛУ, Киев, Украина

ЯЗЫК АНГЛИЙСКИХ ГАЗЕТНЫХ ЗАГОЛОВКОВ: ТРУДНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ

Статья посвящена трудностям обучения “телеграфному” стилю английских газетных заголовков.

Ключевые слова: “телеграфный” стиль, атрибутивные группы, эллиптические конструкции, аллитерация.

СВАДЕБНАЯ ОБРЯДНОСТЬ НА ГОМЕЛЬЩИНЕ: НАЗВАНИЯ СИМВОЛИЧЕСКИХ РИТУАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ И АКТОВ БРАЧНОЙ ЦЕРЕМОНИИ

В статье описывается свадебная терминология, называющая фиксированные, мобильные, а также сквозные символические обряды и действия, рассматриваются тематические группы названий обрядовых ритуалов, которым придавалось магическое действие и приписывались функции замещения, защиты, оберега или пожелания.

Ключевые слова: Семейно-обрядовая лексика, свадьба, свадебная терминология, свадебные обряды и ритуалы, участники обряда, ритуальные предметы, обрядовая символика, магические функции.

Народная культура – явление многогранное, включающее в себя разнообразные формы и проявления, взаимосвязь которых образует своего рода концептосферу, в центре которой находится человек. Антропоцентрический характер традиционной культуры обусловлен тем, что ее важнейшими (основными, сущностными) компонентами, определяющими наполнение и содержание, являются взаимосвязанные понятия *человек – семья – труд – природа – религия*. В связи с этим базисной, основополагающей оппозицией в системе концептов народной духовной культуры является диада *человек – семья*, которая реализуется в таких формах, как семейно-обрядовый фольклор (родильно-крестильный, свадебный, похоронный фольклор), традиции и обряды семейного уклада жизни, семейно-обрядовая лексика. Наиболее полно в настоящее время описан свадебный обряд как самый сложный по церемонии, продолжительный по времени, насыщенный различными эпизодами и важный в жизни человека.

Поскольку основными элементами свадебного обряда являются различные обрядовые действия, их исполнители и вещественные атрибуты, в системе свадебной лексики выделяются соответственно названия свадебных этапов и процессов, обрядовых и ритуальных действий, участников, исполнителей и свидетелей этих действий, предметов, используемых в процессе свадебной церемонии. Таким образом, парадигма свадебной лексики зиждется на взаимосвязанной триаде “*действие – лицо – предмет*”. Как отмечают исследователи, основным в свадебном обряде считается действенный (акциональный) код, который дополняется субъектным и предметным, в связи с чем наиболее многочисленной является лексика, называющая различные этапы и эпизоды этого обряда, действия, выполняемые на разных этапах. Время и пространство, в которых развёртывается свадебное действо, определяющие его локальные и темпоральные параметры, образует своего рода свадебный хронотоп акциональной парадигмы обряда.

В процессе свадебного обряда выделяются многочисленные ритуальные действия, связанные с различными этапами свадьбы: добрачные, брачные и послебрачные [1; 2; 3]. Трехчленная структура свадебного обряда, как отмечается в научной литературе, отра-

жает мифологическое осмысление брачной церемонии как три фазы обрядового перехода девушки в женщину, а юноши в мужчину, что отражается и в свадебной терминологии: *нявста – заручоная – маладая; жаніх – заручоны – малады* [4: 5]. Каждый из выделенных этапов в свою очередь включает систему определенных актов и церемоний, составляющих sui generis акциональную парадигму свадебного ритуала. Предметом нашего исследования в данной работе является система номинаций, обозначающих ритуальные акты и действия, используемые в брачном этапе свадебной церемонии на территории Гомельской области Беларуси. Источником фактического материала послужил диалектологический архив кафедры белорусского языка Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины, составленный по итогам диалектологических практик в различных районах Гомельской области, а также отдельные издания фольклорно-этнографических материалов этого региона, посвященных свадебной обрядности [5].

Брачный этап являлся самым значимым, насыщенным на различные ритуальные действия и акты. Он также имел трехчленную структуру, в нем выделялись три периода: начальный – обряд одевания жениха и невесты, расчесывание косы невесты, благословление молодых, поездка жениха за невестой, выкуп невесты; центральный – венчание, застолье в доме невесты, посад молодых, одаривание молодых с короваем, сборы невесты к отъезду из родительского дома, проводы невесты, свадебный поезд, приезд в дом жениха, привоз постели невесты, застолье в доме жениха, завивание молодой и заключительный – брачная ночь, окончание свадьбы.

Знаковым, обязательным моментом свадебной обрядности, сохранившим актуальность и до наших дней, было благословление молодых родителями: *У суботу .. раницай у доме нявесты збіраліся яе падружкі і пачыналі прыбіраць нявесту, .. маці і бацька давалі ёй благаслаўленне* (д. Защёбье, Реч. – Р., с. 161); *Пасля гулянкі малады забірае маладою к сабе дамой. Бацька і матка благаслаўляюць.. З іконай бацькі маладых водзяць вакол стала тры разы і благаслаўляюць іх у дальнюю дарогу* (д. Светиловичи, Ветк. – В., с. 229).

Важным этапом брачной церемонии было венчание в церкви. Как отмечают информаторы, ему предшествовало посещение женихом и невестой церкви: *Перад свадзьбай маладыя даўжны іці ў цэркаў, адстаяць там службу, іспаведацца і прачасціцца* (д. Терюха, Гом.). Венчание происходило после службы в церкви: *Расцілалі рушнік тканы, вышываны, па баках клалі капейкі, сведкам у рукі давалі венчыкі, і яны іх трымалі над галавамі маладых усю службу. Затым маладым бацьюшка з адной кружкі даваў па тры разы выпіць віна царкоўнага, а затым абменьваў пярсцёнкамі таксама тры разы* (д. Горошков, Реч.); *Калі ў царкве вячаліся, дак на рушнік становіліся. Для ічасця так было. Дружок з дружкай дяржаць вянкi ззadı, а тады ўжо ходзяць па рушніку туды-сюды. Рушнікі льяняныя былі, іх нявесціна матка давала і засцілала іх сама. А маладыя шлі, узяўшыся за рукі, па ім удоўж іканастанаса. А хто первы ўстане на рушнік, дак той глаўны ў сям'і будзе* (г. Ветка). Следует отметить, что рушнік, на который становились молодые во время венчания, как известно, символизировал дорогу, будущий жизненный путь, который они должны пройти вместе, рядом.

Во время свадебной обрядности руки молодых неоднократно связывали рушником, лентой, поясом: *Бацьюшка рушніком связвае рукі маладых і вядзе іх вакол явона тры разы* (д. Горошков, Реч.); *Калі толькі маладою пачынаюць выводзіць з хаты, бацька знімае ікону, і дае ёй у рукі, а жаніху – кулітку хлеба. Перавязвае рушніком рукі, тры*

рази вакол таго стала абвядзе і прывядзе да самых калёс. Вядзе к возу і там знімае рушнікі (д. Заспа, Реч.); Пасля завівання маладой яе з молодым рушніком перав'язваюць і, значыць, наліваюць ім у стопачкі гарэлку і кідаюць копейкі, яны ўжэ манеты адзін аднаму за пазуху кідаюць, гарэлку ўбок выліваюць і цалуюцца (д. Климовка, Гом.). Этот ритуал, основной “для всех времен и народов” [1: 109], символизировал объединение молодых, их связь, создание семьи. Символом единения, брачного союза являлись также обручальные кольца, которыми молодые обменивались в церкви при венчании и в загсе при росписи: *Бацюшка абменьвае маладых у царкве пярсцёнкамі тры разы, у апошні раз маладыя забіраюць і надзяваюць сваі пярсцёнкі* (д. Заспа, Реч.). По этой причине молодые во время свадьбы были все время рядом, держались за руки и старались, чтобы никто не прошел между ними, чтобы в будущей семейной жизни никто не смог их разлучить: *Нада на свадзьбе сільна строга, штоб цябе не разбілі. Еслі ўзяў малады за руку, штоб пакуль спаць не леглі, не выпусціў* (д. Горошков, Реч.).

После венчания или росписи в загсе молодых встречали хлебом с солью и обязательно обсыпали зерном, маком, конфетами, монетами, что выражало пожелание благополучной, богатой, “сытой жизни”, символизировало богатство, достаток и здоровье: *Када жаніх за маладой прыходзіў, нявесту бацька зярном пасыпае, а жаніху ўжо ў карман насыпаюць, штоб багаты былі. І хрэсцят іконай* (д. Старое Село, Ветк.); *Абсыпалі маладых пшаніцай, што б добра жылі* (д. Хальч, Ветк.); *Абсыпаюць маладых жытам, каб яны жылі багата* (г. Ветка).

Определенный цикл обрядовых действий на свадьбе был связан с волосами молодых. Это были обряды состригания, поджигания и завивания волос. Символическое поджигание волос было связано с обращением к магической, очистительной силе огня, которая должна была дать обновление, силу и здоровье: *Хросная прыходзіць, ад маладых бярэ валасы і как бы чуць-чуць паджыгае іх. Хросны бярэ іх за руку і са свечкамі вядзе іх вакол стала* (д. Заспа, Реч.); *Хлопчык выплятае ленту. Кальцо ў кальцо бяруць косы яе і яго і свечкамі падсмаляваюць* (д. Макановичи, Реч. – Р., с. 222). Кстати, с очистительной магией огня был также связан в некоторых местностях обряд проезда свадебного поезда через огонь: *Калі малады з маладэй ехалі пездам, трэба было праз агонь праехаць. С саломы такую арку рабілі, з галінак і падпальвалі. Абсыпалі аўсом і просам, жадалі ўсяго харошага* (д. Гадичево, Гом.).

Обязательным элементом брачной церемонии был обряд “завивания” молодой, в котором символически отражалось изменение ее семейного статуса – переход из состояния девичества в положение замужней женщины. В большинстве случаев он проводился следующим образом: *Заводзяць маладых, садзяць іх на лаўку. Паміж імі садзяць свяцілку .. Расплятаюць маладой касу. Робяць куксу, а ленту аддаюць свяцільцы* (д. Жгунь, Добр. – ЗЧД, с. 253); *Касу нявесце распляталі, рабілі куксу, раньшэ адзявалі на валасы такі чапец, шапачку, яна ўжо замужня* (д. Хальч, Ветк.). Поэтому обряд завивания называли также “посвящением в молодицы”: *Ну, маладой косу распляталі падругі яе – пасвяшчалі ў маладзіцы* (д. Горошков, Реч.).

Некоторые информаторы отождествляют обряд завивания невесты с процессом ее подготовки к свадьбе – одевания, украшения: *Перад тем, как ехат у царкву, одевалі, наряджалі маладую падругі. Вот эта і называлі завіванне маладой. А патам ужэ прыезжаў маладой за ней і выкупал. Выкупіл, і паехалі* (д. Климовка, Гом.); “Завіванне”

маладой – гэта упрыгожванне нявесты (д. Колбовка, Ветк.). Завиванием называли также заплетание косы молодой накануне свадьбы, в сборную субботу, когда ее голову украшали венком: *Дружкі завівалі нявесту, запляталі касу, надзявалі вянок. Гэты вянок нявеста астаўляла сваім падругам* (д. Дуброво, Окт. – ВНГ, с. 24).

В свадебном ритуале очищения молодых находили отражение также “водные процедуры”: *Першы раз, калі жаніх і нявеста выходзілі са стала, нужна было іх абліць вадой. Гэта, каб у іх было доброе і вясёлое жыццё* (д. Старое Село, Ветк.); *Як улётку свадзьба, дык маладых вядуць да калодзежа, вадой паабліваюць. А зімой каталі на санках* (г. Ветка – В., с. 286).

Отголоском древнего обряда похищения невесты, который предшествовал исторически ее “купле-продаже”, является обряд кражи ее туфельки, сохранившийся до сих пор и использующийся в процессе городской свадьбы: *А было такое, што залязалі на стол, кралі ў нявесты туфелькі – а ёй не ўстаць ніяк. Прыходзілася жаніху зноў дарыць падаркі – выкупляць ужо туфелькі* (д. Бацунь, Будо-Кош. – ЖПР, с. 192).

Определенный цикл свадебных обрядов был связан с битьём посуды, которому также придавались магические функции оберега, пожелания удачи. До сих пор ведь говорят, что посуда бьётся к счастью. Прежде всего разбивали рюмки, в которых молодым при встрече преподносили спиртное: *Як прыходзілі маладыя з роспісі, сцялілі палаценца, падносілі, налівалі чаркі, яны не далжны былі піць тых чарак, а далжны былі так выліць чэрэз себе і разбіць іх, штоб не пілі. Штоб багатыя былі* (д. Хальч, Ветк.); *Бацькі сустракалі маладых на уваходзе, ставілі стол, на ім – хлеб, вікона, канфеты, бутылка. Вікона ляжала на стале, маладыя цалавалі вікону, выпівалі чарку не усю, цераз сябе кідалі і разбівалі чарку, кусалі хлеб, канфеты кідалі цераз галаву, а дзеці збіралі. А затым бацькі вялі маладых на кут, садзілі на кажух. Каб былі багатыя, а дзеці кучаравыя* (д. Горошков, Реч.); *На свадзьбу уже насля каравая прынята была разбіваць румкі, каторыя выпівалі маладыя. Калі не разбіваліся, гаварылі, што эта плоха* (г. Ветка).

Битьём посуды сопровождалась также другие эпизоды свадебной церемонии: *Калі маладыя жаніліся, ішлі па вуліцах, па сялу, то над маладой білі кушыны, банкі. Гэта, каб крэпкі быў жы вот, каб радзіць здаровага дзіцёнка* (д. Старое Село. Ветк.); *Ужо банкет як ідзе, так глядзяць, ідзе тут вісяць на коллі кушыны, бяруць палкі і б’юць. Гавораць: дзе твае кушыны. Потым нявесту за рукі, за ногі расплятаюць, дэержуць, і кушыны кала жывата і лупяць палкай, штоб вынасіла крэпкага моладца* (д. Хальч, Ветк.); *На трэці дзень, вечарам сабіраліся ўжэ ў гасці .. У канцы вечара на жываце бацькі маладога білі гаршчок з попелам, што сімвалізавала канец вяселля* (ДСЛ, с. 252).

Важным свадебным обрядом на Гомельщине был посад, когда молодых поодиночке или вместе садили во время свадьбы на вывороченные наизнанку тулуп или шубу: *На пасад кладуць на кут кажух вывернуты, калматы, содзюць маладых. Калі на пасад содзюць, касу маладой расплятаюць. Расплятае брат, калі ёсць, калі не – то пляменнік, а жаніх ужо яму плоціць грошы, што касу распялі, завязвае нявесце платок* (д. Даниловичи, Ветк. – В., с. 232); *Пасад быў. Выварачвалі шубу назнанак. Садзілі нявесту. І садзілі жэніха радам. Нельзя было ставіць возле іх гарэлку, патаму што ў іх первая ноч, очань важна быць цвярозым. Ну і сядзелі на том пасаду, штоб у іх усё добра было* (д. Хальч, Ветк.).

Ритуальное значение в этом обряде имела также дежа, на которую усаживали невесту или молодых. Она символизировала, с одной стороны, чистоту, девственность невесты, а, с другой стороны, давала проекцию на прибыль и плодовитость: *Пасад – ета дзяжа, якую накрывалі вывернутай шубай і на яе садзілі нявесту. Калі нявеста чэсная, то садзілася, а калі не – то садзіцца нільзя было, грех бальшэй* (г. Ветка). Молодых могли садить также на заслон или скамью: *Дружкі садзяць маладу на ўслон, надложаны кажухом, вывернутым шэрсцю наверх, падушкамі не накрывалі, маладая павінна быць няеўшы* (д. Лески, Окт. – ВНГ, с. 6).

В этом обряде выражались мотивы инициации, он символизировал половозрастную зрелость молодых, а также пожелание удачного потомства. Вывороченный мехом наверх тулуп отражал очень древний тотемистический культ медведя, шкуре которого приписывалась лечебная сила – изгонять из человека хворь и болезни, а также отгонять злых духов [1: 105-108].

Сквозным свадебным обрядом был выкуп, в котором отражался старинный обычай “купи-продажи” невесты как плата за девушку-труженицу, которую принимала семья жениха: *На выкуп ішоў жаніх з дружкамі. Падругі нявесты ўсякія хітраці прыдумвалі, каб большэ грошэй выцянуць з дружкоў, а тыя ўжо расплачваліся* (д. Хальч, Ветк.); *На выкупе таргавалі сваты, дружок жа быў у яго. Як што дзеўкі столькі скажуць, “эта ж дорага!”; “дзешэўле не ададзім”, “не дуры галавы”, “не нада нам ніхто”. Доўга таргаваліся* (г. Ветка). Выкуп платили не только за невесту, но за свадебное деревце, за приданое и постель молодой, за проезд на пути свадебного поезда. Выкуп могли потребовать не только дружки молодой, но и люди, не участвовавшие в свадьбе, которые встречали свадебный поезд и преграждали ему дорогу: *Калі ехалі па вуліцы, дзе жыла маладая, пад’язджалі да яе овара, то там маладзёж, якая не прымала ўдзел у свадзьбе, стаяла ля варот, і на вароты залазала, “лавілі зайца”*. Малады даваў выкуп (д. Даниловичи, Ветк. – ВНГ, с. 108); *Як маладых вязуць, дак дарогу перагароджваюць людзі – выкуп так просяць за невесту. Ім ужэ вынасуць бутылку, закусі, што напросяць людзі* (д. Горошков, Реч.).

Древнее обрядовое значение выкупа уже значительно ослаблено, поэтому он используется несколько раз на свадьбе, и его основная функция – материальная – компенсация семье невесте за затраты на свадьбу.

Сквозным свадебным обрядом было также одаривание участников брачной церемонии – невесты и жениха, а также членов их семей. Дарили обычно деньги, ткань на одежду, предметы первой необходимости, мелких животных и др.: *У першы дзень свадзьбы падаркі дарылі маладой. Дарылі ў каго што было: хто грошы, хто хустку, хто курыцу. На другі дзень свадзьбы маладая дарыла падаркі радне маладога* (д. Иваки, Добр.); *Палаценцы дарылі, пелі, гулялі. Шчэ і пасуду маглі дарыць* (д. Горошков, Реч.). Некоторые подарки имели символический смысл: *Нявесце дарылі куклу, каб радзілася дочка, жаніху дарылі інструменты – на мальчыка* (д. Тереховка, Добр.). Дарение, как правило, сопровождалось шуточными пожеланиями и прибаутками: *Матка жаніха надносила падаркі і гаварыла: “Даю хлеба і солі, штоб было ўсяго даволі. Даю бочку буракоў, каб не слухалі дуракоў”* (д. Тереховка, Добр.); *“Колькі ў лесе пнякоў, штоб столькі было сынкаў. Сколькі ў лесе кочак, штоб столькі было дочак”* (г. Добруш). Дарение, как и выкуп, имеет своей целью материальную поддержку молодых и их семей, а также является удобным случаем для высказывания поздравлений и пожеланий.

Очень распространенным свадебным ритуалом на Гомельщине является переодевание, которым сопровождаются различные эпизоды брачной церемонии. Переодевание имело первоначально функцию замещения, замены “виновников торжества” – жениха и невесты, их оберега. Сейчас же оно является способом выражения шуток, веселья и развлечения на свадьбе: *Парадзяюцца бабы, і старэйшыя, і ўсякія ў шуткі выварачуюць, і штаны бабы надзяюць, як мужчыны, і картузы. Гармоні іграюць, песні пляюць, танцуюць. Людзі ўжо: “Ладна. Банкеты ж водзяць!”* (д. Старое Село, Ветк.) *Пераапрааналіся ў цыган. Мужыкі пераапрааналіся ў жаночую вопрадку, а жанчыны – у мужчынску, .. хадзілі па хатах, кралі курэй, збіралі яду. А было і такое, што залязалі на стол, кралі ў нявесты тупфелькі* (д. Бацунь, Будо-Кош. – ЖПР, с. 192).

Таким образом, разнообразным ритуальным обрядам, совершаемым в процессе свадебной церемонии, придавалось магическое действие и приписывались функции замещения, защиты, оберега или пожелания молодым богатой, благополучной и счастливой семейной жизни, добра и достатка в их хозяйстве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Никольский, Н.М. Происхождение и история белорусской свадебной обрядности / Н.М. Никольский. – Изд.-во АН БССР.– Минск, 1956.–273 с.
2. Варфоломеева, Т.Б. Северобелорусская свадьба: обряд, песенно-мелодические типы / Ред. З.Я. Можейко / Т.Б. Варфоломеева. – Минск: “Наука и техника”, 1988. – 156 с.
3. Зорин, Н.В. Русский свадебный ритуал / Н.В. Зорин. – Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. – М.: Наука, 2004. – 248 с.
4. Гура, А.В. Терминология севернорусского свадебного обряда (на общеславянском фоне) / А.В. Гура. Автореф. канд фил. наук по спец. 10.02.01 – русский язык. – М: Изд.-во МГУ, 1978. – 18 с.
5. Вечнае: Фальклорна-этнаграфічная спадчына Веткаўскага раёна / аўт. уклад.: І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Гомель: УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2003. – 362 с.; Вяселле на Гомельшчыне: фальклорна-этнаграфічны зборнік / уклад. І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак – Мінск: ЛМФ “Нёман”, 2003. – 472 с.; Жаўруковая песня радзімы: Народныя духоўныя скарбы Буда-Кашалёўскага краю: манаграфія / ГДУ імя Ф. Скарыны; пад агульнай рэдакцыяй В.С. Новак. – Гомель: Сож, 2008. – 424 с.; Зямля чароўная дабра: Добрушскі край: гісторыя і сучаснасць / Пад аг. рэд. А.А. Станкевіч. – Гомель: ААТ “Полеспечать”, 2008. – 280 с.; Фальклорна-этнаграфічная і літаратурная спадчына Рэчыцкага раёна / аўт. уклад. І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Мінск: ЛМФ “Нёман”, 2002. – 383 с.

УСЛОВНЫЕ СОКРАЩЕНИЯ:

- Будо-Кош. – Будо-Кочелевский р.-н
В. – Вечнае: Фальклорна-этнаграфічная спадчына Веткаўскага раёна / аўт. уклад.: І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Гомель: УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2003. – 362 с.;
Ветк. – Ветковский р.-н
ВНГ – Вяселле на Гомельшчыне: фальклорна-этнаграфічны зборнік / уклад. І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак – Мінск: ЛМФ “Нёман”, 2003. – 472 с.
Гом. – Гомельский р.-н
Добр. – Добрушский р.-н

ДСЛ – Янкова, Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т.С. Янкова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 431 с.

ЖПР – Жаўруковая песня радзімы: Народныя духоўныя скарбы Буда-Кашалёўскага краю: манаграфія / ГДУ імя Ф. Скарыны; пад агульнай рэдакцыяй В.С. Новак. – Гомель: Сож, 2008. – 424 с.

ЗЧД – Зямля чароўная дабра: Добрушскі край: гісторыя і сучаснасць / Пад аг. рэд. А.А. Станкевіч. – Гомель: ААТ “Полеспечать”, 2008. – 280 с.

Моз. – Мозырскі р.-н

Наровл. – Наровлянскі р.-н

Р. – Фальклорна-этнаграфічная і літаратурная спадчына Рэчыцкага раёна / аўт. уклад. І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Мінск: ЛМФ “Нёман”, 2002. – 383 с.

Реч. – Речицкі р.-н

С. – Спрадвечнае: Фальклорны зборнік ліквідаваных у выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС населеных пунктаў / аўт.укл.: І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Гомель: УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2005. – 230 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.14

A. Stankevich

ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ НА ГОМІЛЬШЧЫНІ: НАЗВИ РИТУАЛЬНЫХ СІМВОЛІЧНЫХ ДІЙ І АКЦІВ ШЛЮБНОЇ ЦЕРАМОНІЇ

У статті описується весільна тэрміналогія, якая называе фіксаваныя, мобільныя, а таксама наскрызныя сімвалічныя абряды і дзеі, разглядаюцца тэматычныя групы назваў абрадавых рытуалаў, якім надавалі магічную дэю і прыписвалі функцыі замяшчэння, захісту, абарона ці пажавання.

Ключовыя слова: *Сямейна-обрадавая лексіка, весілля, весільная тэрміналогія, весільныя абряды та рытуалы, удзельнікі абраду, рытуальныя прадметы, абрадавая сімваліка, магічныя функцыі.*

A. Stankevich

WEDDING RITES IN THE GOMEL REGION: NAMES OF SYMBOLIC RITUAL ACTIONS AND ACTS OF THE MARRIAGE CEREMONY

The article describes the wedding terminology, where fixed, mobile and transparent rituals and symbolic activities are mentioned. Thematic groups of titles of ceremonial rituals are studied, which have magic power.

Keywords: *family-ritual vocabulary, wedding, wedding terminology, wedding ceremonies and rituals, the participants in the ceremony, ritual things, traditional symbols, magic functions.*

ЗАЙМЕННИКИ У ДІЛОВІЙ МОВІ XIV-XV СТОЛІТЬ

Стаття присвячена займенникам у діловій мові XIV-XV століть (на основі «Словника староукраїнської мови XIV-XV ст.»). Проаналізовано їх семантику, походження і частотність використання.

Ключові слова: *актова мова, займенник, розряди займенників, запозичення, частота вживання.*

Спільна для українців і білорусів актова мова сформувалася у XIV-XV столітті на східнослов'янській основі за сприятливих політичних обставин, коли вона була офіційною мовою Великого князівства Литовського [1: 5]. І. Огієнко зауважив, що значення цієї актової мови “дуже велике, першорядне, бо вона стала провідником живої нашої мови до мови літературної” [8: 68]. Якраз у XIV – першій половині XVII століть актова мова мала велику популярність у суспільстві [дет. див.: 3: 87].

Ділові пам'ятки, на основі яких створено “Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.”, широко представляють спеціальну лексику того часу – лексику офіційної мови. Щодо ділових текстів XIV-XV століть, то більшість із них містить вироблені стандартні формули зачинів, інвокацій, титулування, датування тощо. Це теж до певної міри “обмежує” лексичний запас: слова вжито у прямому значенні, вони є стилістично нейтральним [5: 165]. Проте грамоти XIV-XV століть відіграють першорядну роль у вивченні історичної граматики української мови [7: 25].

Нашу увагу привернув корпус займенників у “Словнику староукраїнської мови XIV-XV ст.”. Витоки системи займенників сягають індоєвропейської доби [2: 153], тому, “успадкувавши і зберігаючи загалом давньоруську займенникову систему, українська мова у складі, вживанні, формах займенників зазнала істотних змін, властивих тільки їй” [4: 165]. Займенник цікавий для наукових студій тим, що конкретного значення він набуває в конкретній ситуації спілкування чи у конкретному контексті, тобто “потребує завжди корелятивів, щоб бути зрозумілим” [12: 257]. З історичного погляду, “всі займенники органічно взаємопов'язані між собою не тільки специфічністю своїх функцій у системі співвідносних лексико-граматичних розрядів слів, а й спільністю походження від так званих займенникових коренів, наявністю у системі їх словозміни тільки їм властивих флексій, способів словотворення і формотворення” [6: 129].

Окремо виділених займенникових одиниць у реєстрі “Словника староукраїнської мови XIV-XV ст.” нараховуємо дев'яносто три; майже кожна з них має свої фонетико-графічні варіанти: *азь (азь, аз) 'я'; которьи (которы, которїи, который, котори, котры, которой) 'який, котрий'; штоколи, цоколи 'що-небудь, щось'* та ін. Деякі займенники записані латинкою, а не кирилицею. Так виявляються старопольські (наприклад, *ktokolwiek 'будь-хто, хто б не був'*) і старочеські запозичення (наприклад, *skolko 'скільки'*), хоч вони відтворені в текстах документів і кирилицею.

Розряди займенників	Староукраїнська мова XIV-XV ст. (значення займенників подано за цитованим словником)
особові	азь 'я'; мы 'ми'; ты 'ти'; вы 'ви'; онь 'він'
зворотний	себе 'себе'
присвійні	ми 'мій, наш'; moi 'мій'; нашъ 'наш'; твой 'твій'; ти 'твій'; вашъ 'ваш'; свои 'свій'
питальні	кто 'хто'; што 'що'; какии 'який'; каковыи 'який'; которыи 'який, котрий'
відносні	кто 'хто'; ktokolwiek 'будь-хто, хто б не був'; кто коли 'будь-хто, хто б не був'; што 'що, який'; какии 'який'; каковыи 'який'; которыи 'який, котрий'; кторы 'який, котрий'; чии 'чий'; єнже; иже 'що', 'який, котрий', 'хто'; ижъ 'який, котрий'; ктно kole 'будь-хто'; кьи 'який'; кьиждо 'хто'; онь же 'який'; skolkо 'скільки'; хтоньколи 'будь-хто, хто-небудь'; цо 'що'
вказівні	сесь 'цей'; сні 'цей', 'цей, даний', 'це'; този 'цей'; тогъ 'той, цей', 'даний, цей'; таковыи 'такий'; такыи 'такий'; инны '(не цей) другий, іниий'; иншіи '(не цей) другий, іниий', '(крім названого) іниий, другий, решта'; инъ '(не цей) другий, іниий'; иньи, ины '(не цей) другий, іниий', '(крім названого) іниий, другий, решта', 'ні один, жодний'; онь 'той'; тамьтогъ 'той, тамтой (діал.)'; тєнь 'той, цей'; чєсть 'цей'
означальні	самъ 'сам'; самъ третєи 'один з двома іниими'; самъ четверть 'один з трьома іниими'; самъ сєдмъ 'один із шістьма іниими'; весь, весь, вес 'весь', 'всякий', '(з прийменником без) жодний'; всякыи 'кожний, (рідше) всякий', '(з прийменником без) усякий, жодний', 'весь', 'всілякий'; вшелякии 'всілякий'; вшитокъ 'весь'; каждын 'кожний', '(з прийменником безъ) жодний, ніякий', 'всілякий'; кажныи 'кожний'; кождыи 'кожний', 'будь-який, всякий', '(з прийменником безъ) жодний, ніякий'; кьждо 'кожний'; инны '(не цей) другий, іниий'; иншіи, иньшии, иньши '(не цей) другий, іниий', '(крім названого) іниий, другий, решта'; инъ '(не цей) другий, іниий'; иньи '(не цей) другий, іниий'; жадныи 'жодний, жоден, ніхто'
заперечні	никто 'ніхто'; ничто 'ніщо'; ниакыи 'ніякий, жодний'; никакыи 'ніякий, жодний'; ничии 'нічий'; некоторыи 'жоден, ніякий'; никоторыи 'жодний, ніякий'; некому 'нікому'; нижадныи 'ніякий, жоден, жодний'
неозначені	боудь кто 'будь-хто, хто-будь, хто-небудь'; боуд колве кто 'будь-хто, хто-будь, хто-небудь'; боуді що 'будь-що, що-небудь'; што будъ 'скільки-небудь, що-будь'; боудь каковъ 'будь-хто, хто-небудь'; боудь какыи 'будь-який, який-небудь'; бжди кии 'будь-який, який-небудь'; боудь которыи 'будь-котрий, будь-який, котрий-небудь, який-небудь'; которыи коли боудъ 'будь-який, який-небудь'; будъ чии 'будь-чий, чий-небудь'; варє кто 'будь-хто, хто-небудь'; варє що 'який-небудь,

Таким чином, система розрядів староукраїнських займенників загалом сформована, одиниці доволі легко класифікувати відповідно до конкретного розряду (див. *Таблицю 1*).

Запозичення є типовим явищем для будь-якої мови. Щодо займенників староукраїнської мови, то вони запозичувалися з церковнослов'янської, болгарської, молдавської, старопольської мов, зі старочеської через посередництво старопольської мови. Ці запозичені форми загалом не прижилися в українській мові (див. *Таблицю 2*).

Таблиця 2.

<i>Мова-джерело</i>	<i>Займенники української мови XIV-XV ст.</i>
старочеська (через старопольську)	вшелякии (<i>смч.</i> všelijaký, <i>смн.</i> wszelaki); которіи колве (<i>смн.</i> którykolwie, <i>смч.</i> kterýkolivěk); которіи коли, которъи коли, которы коли, которыи коли (<i>смн.</i> którykoli, <i>смч.</i> kterýkoli); кто коли, хто коли (<i>смч.</i> ktokoli, <i>смн.</i> ktokoli); нижадныи (<i>смн.</i> nížadny, <i>смч.</i> nižádný); тенъ (<i>смч., смн.</i> ten); цо (<i>смч., смн.</i> со)
старопольська	вшитокъ (<i>смн.</i> wszYTEK); енже (<i>смн.</i> jenže); инны (<i>смн.</i> inny); ктно kole (<i>смн.</i> ktokole); ktokolwiek (<i>смн.</i> ktokolwiek); кторы, которыи (<i>смн.</i> który); кторы коли (<i>смн.</i> któykoli); нѣкторы (<i>смн.</i> niektóry); штоколи, щоколи (<i>смн.</i> cokoli)
молдавська	честь (<i>молд.</i> чест, ачест)
болгарська	този (<i>болг.</i> този)
церковно-слов'янська	иже (<i>цсл.</i> иже); инъ (<i>цсл.</i> инъ); каковыи (<i>цсл.</i> каковыи); къждо (<i>цсл.</i> къждо); кьи (<i>цсл.</i> кьи); кьиждо (<i>цсл.</i> кьиждо); некоторыи, нѣкаторыи (<i>цсл.</i> нѣкаторыи); нехто (<i>цсл.</i> нѣкъто); никакыи (<i>цсл.</i> никакъже); никоторыи (<i>цсл.</i> никоторыиже); никто, нікто, нихто, ніхто, нихъто (<i>цсл.</i> никъто); ничто (<i>цсл.</i> ничъто); нѣшто (<i>цсл.</i> нѣчъто); язъ, яз, азъ, азъ (<i>цсл.</i> язъ)

До найуживаніших займенників XIV–XV ст. належать: особовий займенник з усіма варіантами *онь, онь, он, вонь, оунь*; присвійний займенник *нашь, нашъ, наш*, вказівний займенник *тоть, тотъ, тот, тътъ, тоти, тоты, тои, тьи, тыи, тогн*, означальний *весь, весь, вес* і особовий *мы, ми*. А найменш уживаними – переважно неозначені: *боуд колве кто, боудь каковъ, будь чиш, кторы коли* (див. *Таблицю 3*).

Таблиця 3.

<i>Частота вживання</i>	<i>Займенники української ділової мови XIV-XV ст.</i>
найвища	онъ, онь, он, вонъ, оунъ (12342), нашъ, нашъ, наш (10222), тотъ, тотъ, тот, тътъ, тоти, тоты, тои, тьи, тыи, тогн (7287), весь, весь, вес (4315), мы, ми (3640), кто, хто, къто, хъто (1938), свои (1820), сні, сеи (1536), што, що, что, шъто, !што (1306), ми, мы (1001)
висока	мои (658), которыи, которы, которіи, который, котори, котры, которой (497), я, а (461), себе (390), никто, нікто, нихто, ніхто, нихъто (323), самъ, самъ, сам (310), инныи, ины (309), боудь кто, будь кто, боуд кто, боуди кто, боуді кто (281), каждыи, каждїи, кажды (218), вашъ (199),

висока	твой (176), ничто (141), иншіи, иньшии, иньши (129), ты, ти (125), вы, ви (123), иже (114), кто коли, хто коли (91), сесь, сес (77), жадный, жадни, žadin (76), никоторыи (74), таковыи, таковыи, таковы, таковы, таковъ (71), некоторыи, нѣкаторіи (69), всякыи (64), такыи (58), азъ, азъ, аз (50), инь (47), онъ (42), боуді шо (41), кождыи (36)
середня	си (27), боудь какыи (25), кажныи (25), нижадныи (24), боудь которыи (23), какии (23), инны (21), варе кто (19), штоколи, шоколи (19), язъ, яз, азъ, азъ (19), кторы, кторыи (18), чии, чїи (16), самїи (15), вшитокъ (14), никакыи (14), которїи коли, которыи коли, которыи коли, которыи коли (12), которїи колве (10), нѣшто (9), ижъ (8), тень (8), вшелякии (6), онъ же, он же, онъ ж (6), некто (5), кыйждо (3), варе как (2), варе шо (2), которыи коли боудь (2), ktokolwiek (2), кыи (2), ниакыи (2), самъ третей (2), самъ седьмъ (2), што будъ (2)
мінімальна	боуд колве кто, боудь каковъ, будъ чии, бѣди кыи, енже, каковыи, ктно kole, кторы коли, кѣждо, некому, ничии, нѣкторы, самъ четверть, skolko, тамътогъ, ти, този, хтоньколи, цо, честь, якыи

Таким чином, займенники у діловій мові XIV-XV ст. вражають своєю різноманітністю. Якщо порівнювати їх з корпусом сучасних займенників, то можна констатувати втрату займенників, запозичених зі церковнослов'янської (наприклад, иже, инь, каковыи, кѣждо та ін.), старопольської (наприклад, вшитокъ, енже, инны, ктно kole та ін.), староречеської (наприклад, вшелякии, которїи колве, которїи коли та ін.), болгарської (този) та молдавської (честь) мови. Займенники актової мови XIV-XV ст. становлять основу корпусу сучасних займенників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білодід І.К. Передмова // Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 т. / Гол. редкол. Л.Л. Гумецька. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 5-7.
2. Горпинич В.О. Морфологія української мови. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
3. Жанри і стилі в історії української літературної мови / В.В. Німчук, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга та ін. – К.: Наук. думка, 1989. – 288 с.
4. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980. – 320 с.
5. Історія української мови. Лексика і фразеологія / За ред. В.М. Русанівський, В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. – К.: Наук. думка, 1983. – 743 с.
6. Історія української мови. Морфологія / За ред. В.В. Німчук, А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх та ін. – К.: Наук. думка, 1978. – 539 с.
7. Медведєв Ф.П. Історична граматики української мови. Короткий нарис. Частина перша. – Х.: Вид-во Харківського університету, 1955. – 215 с.
8. Огієнко І. Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
9. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 т. / Гол. редкол. Л.Л. Гумецька. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1977. – 632 с.

10. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 т. / Гол. редкол. Л.Л. Гумецька. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1978. – 592 с.
11. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
12. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен, 1951. – 402 с.

Стаття надійшла до редакції 22.09.14

А.Шпить,
Львов

МЕСТОИМЕНИЕ В ДЕЛОВОМ ЯЗЫКЕ XIV-XV СТОЛЕТИЙ

Статья посвящена местоимениям в деловом языке XIV - XV веков (на основе «Словаря староукраинского языка XIV - XV вв.»). Проанализирована их семантика, происхождение и частотность использования.

Ключевые слова: *актовый язык, местоимение, разряды местоимений, заимствования, частота употребления.*

A.Shpit,
Lviv

PRONOUN IN THE BUSINESS LANGUAGE OF THE XIV–XV CENTURIES

The article is devoted to pronouns in the business language of the XIV–XV centuries (based on the ‘Dictionary of the Old Ukrainian language of the XIV–XV centuries’). It analyzes their semantic structure, origin and frequency of use.

Key words: *business language, pronoun, types of pronouns, loanword, frequency of use.*

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Трохимчук П.</i> МОНАДОЛОГІЯ ТА ПОЛІМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЯК ОПТИМАЛЬНІ СИСТЕМИ ОПИСУ ЗНАТЬ ТА КУЛЬТУРИ	5
<i>Пірогова Н.</i> ІДЕЯ ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ У ТВОРЧОСТІ Г. ГЕССЕ	13
<i>Федорчук Л.</i> СТРУКТУРА МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОЇ КОРЕКТНОСТІ В КОНТЕКСТІ КООПЕРАТИВНОГО ПРИНЦИПУ П. ГРАЙСА	18
<i>Тонне О.</i> ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ОСМИСЛЕННЯ ЧАСОПРОСТОРУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	24

ПСИХОЛОГІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Семененко Г.</i> СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ І МОВНІ ЗМІНИ В РАНЬНООВОАНГЛІЙСЬКИЙ ПЕРІОД	33
<i>Подшивайлова А.</i> К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ МАНИПУЛЯТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ	39
<i>Мар'яно Я., Сивокінь Г.</i> СУБ'ЄКТИВНІ МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ПРОСОДИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ МОВЛЕННЯ	46
<i>Копіонова Д.</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ ЯК ПРОЯВ ВЗАЄМОДІЇ РІЗНОМАНІТНИХ ЗОВНІШНИХ ФАКТОРІВ	53

МОВА СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

<i>Лецак С.</i> АВТОЦИТИРОВАНИЕ В ПЕСЕННОМ ТВОРЧЕСТВЕ БОРИСА ГРЕБЕНЩИКОВА	56
<i>Саруханова И.</i> «ДОН КАРЛОС» ШИЛЛЕРА И ВЕРДИ: КОНЦЕПТУАЛЬНОСТЬ ЛИБРЕТТО	63

<i>Морозовська Т.</i> ВЗАЄМОДІЯ ТАНЦІОВАЛЬНИХ МОВ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА.	68
<i>Лисенко О.</i> СМИСЛОУТВОРЕННЯ У ДИСКУРСІ ВИКОНАВСЬКОГО МУЗИЧНО-МОВНОГО ПРОЦЕСУ.	72
<i>Коваленко Е.</i> ТВОРЧЕСКАЯ ИНДИВИДУАЛЬНОСТЬ ТАНЦОВЩИКА И ПЕДАГОГА. ПАМЯТИ НАРОДНОГО АРТИСТА УКРАИНЫ НИКОЛАЯ ПРЯДЧЕНКО	82
<i>Стисло І.</i> ОПОЗИЦІЯ МОЛОДИЙ – СТАРИЙ У КУЛЬТУРНИХ СЦЕНАРІЯХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИСЛІВ'ІВ І ПРИКАЗОК).	90
<i>Тимошук Т.</i> АНГЛОМОВНІ ЖАРГОНІЗМИ КІНЕМАТОГРАФІЧНОЇ ГАЛУЗІ.	96
<i>Лисенко Л.</i> МИСТЕЦТВО КОМУНІКАТИВНОГО ЕТИКЕТУ ЯК ІНДИКАТОР МЕНТАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЕТНОСІВ В РІЗНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ (НА МАТЕРІАЛІ «Я», «ТИ», «ВИ»-НОМІНАЦІЙ).	101

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

<i>Тихомирова А., Богатырёва О., Богатырёв А.</i> СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СИМВОЛООБРАЗА ПЕТЕРБУРСКОГО КОТА КИСТИ ХУДОЖНИКА ВЛАДИМИРА РУМЯНЦЕВА В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАТИВНОЙ ПОЭТИКИ.	110
<i>Павлик Н.</i> ФАТИЧНА ФУНКЦІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ У СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ МОВИ.	120
<i>Чумак Н.</i> МЕТАФОРА І КОНЦЕПТ У СВІТЛІ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ.	127
<i>Сиянская О.</i> КОММЕРЧЕСКАЯ НОМИНАЦИЯ ХХІ ВЕКА В СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОМ АСПЕКТЕ.	133
<i>Сергієнко Л.</i> КОГЕРЕНТНІСТЬ ЯК ГЛИБИННА ЗМІСТОВО-СМИСЛОВА ЗВ'ЯЗНІСТЬ ТЕКСТУ ПРОСПЕКТУ ЕМІСІЇ ЦІННИХ ПАПЕРІВ.	141
<i>Переломова О.</i> ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ТЕКСТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ МИТЦЯ.	146
<i>Олешко Ю.</i> ЛІНГВІСТИЧНА АТРИБУЦІЯ КАЗАНЬ ХVІІ СТ. В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.	152
<i>Стасюк О.</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ РЕПЛІК З МІСЦЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ ФРН).	157
<i>Знаць О.</i> КОНТРАСТ – ЦЕ ПРОТИСТАВНІСТЬ, ЧИ ЄДНІСТЬ ПРОТИСТАВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ.	163
<i>Михаськів О.</i> КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОРИ.	167

<i>Тома Н.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ СИНОНІМІЇ У ТВОРАХ ПЕТРА МОГИЛИ	176
<i>Карп М.</i> КОГЕЗІЯ ТА КОГЕРЕНТНІСТЬ ЯК СУКУПНІСТЬ ТЕКСТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ У БРИТАНСЬКИХ ХУДОЖНІХ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ТВОРАХ	182
<i>Каціон І.</i> ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “КОНЦЕПТ” У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	189
<i>Лаврик Д.</i> РОЗКРИТТЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МАТЕРИНСЬКОГО КОДУ В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ КОНЦЕПТАХ «САМОТНІСТЬ», «СЕРЦЕ», «ДУША», «РОЗУМ»	197
<i>Орел А.</i> МАТЕРИНСТВО В ЕПОХУ ВІКТОРІАНСТВА: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	204
<i>Осадча О.</i> МОВА ФАНТАСТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-ФАНТАСТІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ)	210
<i>Парасін Н.</i> ОЗНАКИ ПРОТОТИПІВ ЯК КОМПОНЕНТІВ ПРОЦЕСУ КОГНІТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	215
<i>Шкіцька І.</i> РЕАЛІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОЇ СУБТАКТИКИ ВИРАЖЕННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ ДО АДРЕСАТА В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА	223
<i>Шуляк С.</i> НАЙМЕНУВАННЯ РЕАЛІЙ ХРИСТІЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯННЯХ	230
<i>Титаренко М.</i> ЕКСПЛІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСА В НЕМЕЦЬКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРІАЛІ РАССКАЗОВ Э. КЕСТНЕРА)	235
<i>Смирнова М.</i> ЛЕКСИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОСЛАВНОГО ДИСКУРСУ ХХ СТОРІЧЧЯ	240
<i>Фокина С.</i> ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СКАЗКИ С. КОЗЛОВА «ЁЖИК В ТУМАНЕ»	246
<i>Лужецька О.</i> МІКРОТОПОНІМИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ОПІЛЛЯ, МОТИВОВАНІ ТЕРМІНАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ХАРАКТЕРУ ҐРУНТІВ	251

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

<i>Мележик К.</i> ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА И ЯЗЫКОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ ЕВРОСОЮЗА	258
--	-----

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

<i>Казимирова І.</i> ІСТОРИЧНА ТЕРМІНОГРАФІЯ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА.	265
<i>Южакова О.</i> СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОСІЙСЬКИХ КОМПОЗИТИВ- ПРИКМЕТНИКІВ З ОПОРНИМИ КОМПОНЕНТАМИ <i>-ВИДНЫЙ,</i> <i>-ОБРАЗНЫЙ, -ПОДОБНЫЙ</i>	272
<i>Эсаулова И.</i> ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С СЕМАНТИКОЙ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ КАК ПРОЯВИТЕЛИ НАЦИОНАЛЬНОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ	280
<i>Финогина Л.</i> ОТРАЖЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ОСНОВНЫХ ДИАЛЕКТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ НА ЯЗЫКОВОМ УРОВНЕ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)	284
<i>Сорока Т.</i> СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АКСІОНОМЕННИХ СПІЛЬНОСТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)	288
<i>Сидорец В.</i> К ПРОБЛЕМЕ КАТЕГОРИИ <i>ЗАЛОГА</i> В СОВРЕМЕННЫХ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ	296
<i>Солдатова Л.</i> СУТНІСТЬ ТА ІСТОРИЗМ ПОНЯТТЯ “МОВА” В ІНДІЙСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ (ЧАСИ РАННЬОЇ АНТИЧНОСТІ VIII СТ. ДО Н.Е. – II СТ. ДО Н.Е.)	302
<i>Петрова Т.</i> ІНШОМОВНІ СЛОВОТВІРНІ ЕЛЕМЕНТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІТОМЕЛІОРАТИВНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ	309
<i>Онуфрійчук Г.</i> ОБРАЗНА ОПОЗИЦІЯ «ПЕС – ЛЮДИНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОФРАЗЕОЛОГІЇ	316
<i>Норенко О.</i> ОЗНАКИ СИСТЕМНОСТІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ У СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ	321
<i>Нечитайло І.</i> СЛОВІНСЬКІ РЕФЛЕКСИ ПРАМОВ З АРЕАЛЬНОЇ ТОЧКИ ЗОРУ	329
<i>Чешко Г.</i> СТУПЕНЮВАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ У СХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ	334
<i>Андрушенко О.</i> ІНФОРМАЦІЙНО-СТРУКТУРНА ВАРІАТИВНІСТЬ ТОПКА В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОМУ РЕЧЕННІ	341
<i>Новосельцева І.</i> СТРУКТУРА ЛІНГВАЛЬНОГО ГЕШТАЛЬТУ <i>INVESTIERUNG</i> НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	347
<i>Станіслав О.</i> СЕПАРАТИЗАЦІЯ ТА КОГЕЗІЯ ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СЕМАНТИКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОГО ФРАНЦУЗЬКОГО СИНТАКСИСУ)	354
<i>Бернацька С., Даюк Ю.</i> МОВЛЕННЯ ЗБАГАЧУЄ ПОВСЯКДЕННИЙ ДОСВІД ОСОБИСТОСТІ	359

Стеванович Р. МЕТАФОРИЧНОСТЬ В ЭВРИСТИЧЕСКОЙ МЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)	363
Dankevich T., Burago Ye. DIFFICULTIES OF TEACHING HEADLINE ENGLISH.	369
Станкевич А. СВАДЕБНАЯ ОБРЯДНОСТЬ НА ГОМЕЛЬЩИНЕ: НАЗВАНИЯ СИМВОЛИЧЕСКИХ РИТУАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ И АКТОВ БРАЧНОЙ ЦЕРЕМОНИИ.	377
Шпигль О. ЗАЙМЕННИКИ У ДІЛОВОЇ МОВИ XIV-XV СТОЛІТЬ	384

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 17

Том II (170)

Редактор: *О.Г. Бураго*
Макет і комп'ютерне верстування: *К.Л. Ананко*

Підписано до друку 30.09.2014 р.
Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 29,66. Ум.-друк. арк. 23,38. Наклад 300 прим. Зам. № 1386-2.

Видавничий дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: conf@burago.com.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41